

"Millefe efendilik yoktur; ona hizmet etmek vardır."
K. Atatürk

T.C. ÇORUM VALİLİĞİ

İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla

ÇORUM

“Tarihi, Coğrafyası, Kültürü ve Edebiyatıyla ÇORUM” kitabı, ÇORUM VALİLİĞİ İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ koordinesinde hazırlanmış ve ÇORUM VALİLİĞİ İL ÖZEL İDARESİ katkılarıyla bastırılmıştır. Kaynak gösterilerek yararlanılabilir. Yazı ve bölümlerin sorumluluğu, yazarlarına aittir.

T.C. ÇORUM VALİLİĞİ

İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ

Yayın No: 2
ISBN: 978-605-378-017-5

Genel Koordinatör

ALİ ÖZÜDOĞRU
[İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRÜ]

Editör

DOÇ.DR.YAVUZ BAYRAM
[HİTİT ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ]

Yayın Kurulu

ALİ ÖZÜDOĞRU
(İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRÜ)

DOÇ.DR.YAVUZ BAYRAM
[HİTİT ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ]

OSMAN YÜZTGENÇ
[İL KÜLTÜR VE TURİZM ŞUBE MÜDÜRÜ]

YRD.DOÇ.DR.M.METE TAŞLIOVA
[HİTİT ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ]

Kapak ve Fotoğraflar

İSMAİL DÖLARSLAN
ÇORUM BELEDİYESİ KENT ARŞİVİ
ÇORUM VALİLİĞİ İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ
ÖMER İSKENDER TULUK ARŞİVİ

Yazı Kurulu

ALİ ÖZÜDOĞRU
İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRÜ

ABDÜLKADİR OZULU
ARAŞTIRMACI YAZAR-EMEKLİ ÖĞRETMEN

ÖĞ.GÖR.ESRA KESKİN
HİTİT ÜNİVERSİTESİ MESLEK YÜKSEK OKULU

YRD.DOÇ.DR.FARUK AYLAR
AMASYA ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ

ÖĞ.GÖR.İSA ÇOLAKER
AMASYA ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ

YRD.DOÇ.DR.M.METE TAŞLIOVA
HİTİT ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

ÖĞ.GÖR.DR.MUSTAFA BAKAN
HİTİT ÜNİVERSİTESİ MESLEK YÜKSEK OKULU

YRD.DOÇ.DR.MUSTAFA BİLGİN
HİTİT ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

YRD.DOÇ.DR.ÖMER İSKENDER TULUK
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ

ARK.DR.ÖNDER İPEK
ÇORUM MÜZESİ MÜDÜR V.

YRD.DOÇ.DR.ŞERİF KORKMAZ
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM FAKÜLTESİ TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

DOÇ.DR.YAVUZ BAYRAM
HİTİT ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

YRD.DOÇ.DR.ZÜLFİKÂR GÜNGÖR
ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
TÜRK-İSLÂM EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KISALTMALAR

AAM	Atatürk Araştırmaları Merkezi
ABD	Anabilim Dalı
ARK	Arkeolog
ASTB	Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü
C.	Cilt
DEÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
EBE	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
EF	Edebiyat Fakültesi
FEF	Fen-Edebiyat Fakültesi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
KB	Kültür Bakanlığı
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
m.t.	Mezuniyet Tezi
OMÜ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
s.	sayfa
S.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDE	Türk Dili ve Edebiyatı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TE	Türkçe Eğitimi
THBT	Türk Halkbilimi Topluluğu
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
Ü.	Üniversite
y.d.t.	Yayımlanmamış Doktora Tezi
y.y.l.t.	Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi
Yay.	Yayını, Yayınları

BİRİNCİ BÖLÜM: ÇORUM’UN GENEL COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ	23
I.A. KONUSU	25
I.B. ÇORUM VE ÇEVRESİNİN JEOLJİK ÖZELLİKLERİ	26
I.B.1. Paleozoik	26
I.B.2. Mesozoik	26
I.B.3. Tersiyer	28
I.B.4. Kuaterner	28
I.B.5. Tektonik	29
I.B.6. Çorum İli ve Çevresinin Depremselliği	30
I.C. BAŞLICA YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ	35
I.C.1. Dağlık Alanlar	35
I.C.1.a. Ilgaz Dağları	36
I.C.1.b. İnegöl Dağı	37
I.C.1.c. Eğirlidağ	37
I.C.1.d. Köroğlu Dağları	37
I.C.1.e. Buzluk Dağı	37
I.C.1.f. Elmalı Dağı	37
I.C.1.g. Zincirli Dağı	38
I.C.1.h. Köse Dağları	38
I.C.2. Vadiler	41
I.C.2.a. “V” Şekilli Vadiler	41
I.C.2.b. Asimetrik Vadiler	41
I.C.2.c. Geniş Alüvyal Tabanlı Vadiler	41
I.C.2.d. Boğaz Şekilli Vadiler	42
I.C.2.d.1. İncesu Boğazı	42
I.C.2.d.2. Kırkdilim Boğazı	44
I.C.2.d.3. Dutludere-Salur Boğazı	45
I.C.3. Platolar	45
I.C.4. Ovalar	48
I.C.4.a. Çorum Ovası	48
I.C.4.b. Sungurlu Ovası	49
I.C.4.c. İskilip Ovası	51
I.C.4.d. Kargı Ovası	53
I.C.4.e. Osmancık Ovası	55
I.C.4.f. Alaca Ovası	57
I.D. ÇORUM İLİNİN HİDROGRAFIK ÖZELLİKLERİ	61
I.D.1. Başlıca Akarsuları ve Özellikleri	61
I.D.1.a. Kızılırmak	61
I.D.1.b. Yeşilirmak	61
I.D.1.c. Çorum Çat Suyu	62
I.D.1.d. Alaca Irmağı	63
I.D.1.e. Mecitözü Çayı	63
I.D.1.f. Çekerek Irmağı	64
I.D.2. Göller	64
I.D.2.a. Doğal Göller	64
I.D.2.a.1. Eymir Gölü	65
I.D.2.a.2. Elekçi Gölü	66
I.D.2.a.3. Kırkarmut Gölü	67
I.D.2.b. Göletler	67

I.E. ÇORUM İLİNİN İKLİM ÖZELLİKLERİ	73
I.E.1. Sıcaklık Özellikleri	73
I.E.2. Rüzgar Özellikleri	76
I.E.3. Yağış Özellikleri	77
I.F. ÇORUM İLİNİN TOPRAK ÖZELLİKLERİ VE TİPLERİ	81
I.F.1. Başlıca Toprak Grupları	82
I.F.1.a.Alüvyal Topraklar	82
I.F.1.b.Kolüvyal Topraklar	83
I.F.1.c.Kahverengi Orman Toprakları	83
I.F.1.d.Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları	83
I.F.1.e.Gri Kahverengi Podzolik Topraklar	83
I.F.1.f.Kırmızı Sarı Podzolik Topraklar	84
I.F.1.h.Kestanerengi Topraklar	84
I.F.1.i.Kırmızı Kestanerengi Topraklar	84
I.F.1.i.Kahverengi Topraklar	84
I.F.1.j.Kireçsiz Kahverengi Topraklar	85
I.F.1.k.Kırmızı Kahverengi Topraklar	85
I.F.1.l.Çıplak Kaya ve Molozlar	85
I.F.1.m.Irmak Taşkın Yatakları	85
I.F.2. Çorum'daki Topraklarda Gözlemlenen Genel Problemler	85
I.F.2.a. Erozyon	85
I.F.2.b. Toprak Sıgılığı	86
I.F.2.c. Taşlılık-Kayalık	86
I.F.2.d. Drenaj	86
I.F.2.e. Tuzluluk	87
I.G. ÇORUM'UN YER ALTI ZENGİNLİKLERİ	88
I.H. ÇORUM'UN JEOTERMAL ALANLARI VE KULLANIMI	91
I.H.1. Sıcak Su Kaynakları ve Mevcut Durum	91
I.H.1.a. Mecitözü-Figani Jeotermal Alanı	91
I.H.1.b. Hamamlıçay Jeotermal Alanı	93
I.H.2. Çorum'da Jeotermal Kaynakların Kullanım Olanakları	94
I.I. ÇORUM'DA NÜFUS ÖZELLİKLERİ	96
İKİNCİ BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇTE ÇORUM	111
II.A. ÇORUM ADININ ORTAYA ÇIKIŞI	113
II.B. TARİH ÖNCESİ VE TARİHÎ ÇAĞLARDA ÇORUM	115
II.C. ROMA ve BİZANS DÖNEMİ	118
II.D. SELÇUKLULAR DÖNEMİ	128
II.D.1.Türklerin Bölgeye İlk Yerleşimleri	128
II.D.2. Kentin Selçuklular Döneminde Siyasi ve Toplumsal Tarihi	129
II.E. BEYLİKLER DÖNEMİ	131
II.F. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ	132
II.F.1. Kentin Osmanlı Devleti Döneminde Siyasi ve Toplumsal Tarihi	132
II.F.2. Kentin İdari Yapısı	140
II.F.2.a. 15-19. Yüzyıllar Arasında Çorum'un İdarî Yapısı	140
II.F.2.b. 19.Yüzyılda Çorum'un İdarî Yapısı	142
II.F.3. Çorum Belediyesi	145
II.F.4. Kentteki Yer İsimleri	147
II.F.4.a. Mahalle İsimleri	147
II.F.4.b. Köy İsimleri	148

II.F.5. Kentteki Aşiretler (Konar-Göçerler)	150
II.F.6. Kent Yönetimi ve Görevliler	155
II.F.6.a. Kadı (Naib)	155
II.F.6.b. Sancak Beyi	156
II.F.6.c. Müftü	157
II.F.6.d. Mahalle İmamı	158
II.F.6.e. Muhtar	158
II.F.6.f. Muhassıl	159
II.F.6.g. Kaza Müdürü	160
II.F.6.h. Kaymakam	162
II.F.6.i. Mutasarrıf	162
II.F.7. Kentin Nüfusu ve Göç Hareketleri	164
II.F.7.a. Şehir Merkezinin Nüfusu	164
II.F.7.b. Köylerin Nüfusu	169
II.F.7.c. Kentteki Gayr-i Müslim Nüfus	172
II.F.7.d. Nüfusta Meydana Gelen Değişiklikler ve Göç Hareketleri	173
II.F.8. Kentin Ekonomik Yapısı	175
II.F.8.a. Tarım	175
II.F.8.b. Hayvancılık	177
II.F.8.c. Ticaret ve Esnaf	178
II.G. CUMHURİYET DÖNEMİ	185
II.G.1. Milli Mücadele’de Çorum	185
II.G.2. Cumhuriyetin İlanı ve Kent	187
II.G.3. Cumhuriyet’in Kentteki Etkileri	188
II.G.4. Cumhuriyet Döneminde Kentteki Ekonomik Gelişme	189
II.G.5. Cumhuriyet Döneminde Kentteki Sosyo-Kültürel Değişim	193
II.G.5.a. Cumhuriyet Döneminde Sosyal Değişim	193
II.G.5.b. Cumhuriyet Döneminde Nüfus Alanında Değişim	198
II.G.5.c. Cumhuriyet Döneminde Sağlık Alanındaki Gelişmeler	198
II.G.5.d. Kentin İdari Taksimatı	201
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ÇORUM’DAKİ TARİHİ YAPILAR VE MÜZELER	207
III.A. ÇORUM’DA ANTİK DÖNEM ESERLERİ	209
III.B. ÇORUM’DA ROMA VE BİZANS DÖNEMİ ESERLERİ	212
III.C. ÇORUM’DA SELÇUKLU DÖNEMİ MİMARİ YAPI KÜLTÜRÜ	222
III.D. ÇORUM’DA OSMANLI DÖNEMİ MİMARİ YAPI KÜLTÜRÜ	226
III.E. ÇORUM’DA CUMHURİYET DÖNEMİ MİMARİ YAPI KÜLTÜRÜ	252
III.F. ÇORUM’DAKİ MÜZELER	257
III.F.1. Çorum Müzesi	258
III.F.2. Alacahöyük Müzesi	264
III.F.3. Boğazköy Müzesi	264
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: ÇORUM’DA KÜLTÜR VE EDEBİYAT	267
IV.A. ÇORUM’DA KÜLTÜREL HAYAT	269
IV.A.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Çorum’da Kültürel Hayat	269
IV.A.2. Cumhuriyet Döneminde Çorum’da Kültürel Hayat	270
IV.A.2.a. Çorum’da Kültür Alanındaki Gelişmeler	270
IV.A.2.b. Çorum’da Eğitim Alanındaki Gelişmeler	275
IV.B. ÇORUM’DA HALK KÜLTÜRÜ	278
IV.B.1. Gelenekler	278

IV.B.1.1. Doğum	278
IV.B.1.2. Kırklama	278
IV.B.1.3. Al Basması	279
IV.B.1.4. Evlenme	279
IV.B.1.4.1. Söz Kesme	279
IV.B.1.4.2. Nişan	280
IV.B.1.4.3. Kına Gecesi (Kına Türküleri)	281
IV.B.1.4.4. Damat Kınası (Güvey Kınası)	281
IV.B.1.4.5. Düğün (Geleneksel-Tarihî)	282
IV.B.1.4.6. Alaca İlçesi Düğünleri	283
IV.B.1.4.6.1. Nişan	284
IV.B.1.4.6.2. Düğün Hazırlıkları	284
IV.B.1.4.6.3. Düğün	284
IV.B.1.4.6.4. Kına Gecesi	284
IV.B.1.4.6.5. Gelin Alma	285
IV.B.1.4.6.6. Erkek Töresi	285
IV.B.1.4.6.7. El Öpme	286
IV.B.1.4.7. Dodurga İlçesi Düğünleri	286
IV.B.2. Bayramlar	288
IV.B.2.1. Nevruz	289
IV.B.2.2. Hıdrellez	289
IV.B.3. İnanışlar-Halk İnançları	289
IV.B.3.1. Yağmur Duası	291
IV.B.3.2. Koç Katımı	291
IV.B.3.3. Aşure Günü	291
IV.B.3.4. Ehlibeyt Yas Töreni	292
IV.B.3.5. Koyunbaba'yı Anma ve Pilav Günü	292
IV.B.3.6. Diş Hediği Geleneği	292
IV.B.3.7. Türbeler	293
IV.B.4. Çorum'da Alevi-Bektaşî İnanç (Alevilik)	294
IV.B.5. Müzik Kültürü	295
IV.B.6. Halk Oyunları	296
IV.B.7. Köy Seyirlik Oyunları/Halk Eğlenceleri	298
IV.B.7.1. Nal Çakma Oyunu	300
IV.B.8. Çocuk Oyunları	301
IV.B.8.1. Aşık Oyunu	302
IV.B.8.2. Çiğdem Eğlencesi	303
IV.B.8.3. Hodak Oyunu	304
IV.B.8.4. Naç Oyunu	304
IV.B.8.5. Çoş Oyunu	305
IV.B.9. Giyim Kültürü	305
IV.B.9.1. Erkek Kıyafetleri	308
IV.B.9.2. Kadın Kıyafetleri	310
IV.B.10. Çorum'da Kapı Tokmakları	313
IV.B.11. Geleneksel Meslekler	314
IV.B.11.1. Ham Madde Olarak Lif Kullanılan Geleneksel Meslekler	315
IV.B.11.1.1. Şapka Yapımı	315
IV.B.11.1.2. Terzilik	315
IV.B.11.1.3. Urgancılık	315
IV.B.11.1.4. Yorgancılık	315

IV.B.11.2. Ham Madde Olarak Ağaç Kullanılan Geleneksel Meslekler	316
IV.B.11.2.1. Ahşap Oymacılığı	316
IV.B.11.2.2. Ağaç Tornacılığı	317
IV.B.11.2.3. Bağlama Yapımı	317
IV.B.11.2.4. Beşik Yapımı	317
IV.B.11.2.5. Dibek Yapımı	318
IV.B.11.2.6. Elekçilik	318
IV.B.11.2.7. Kaşık Yapımı	318
IV.B.11.2.8. Ud Yapımı	318
IV.B.11.2.9. Yayık Yapımı	318
IV.B.11.3. Ham Madde Olarak Taş Kullanılan Geleneksel Meslekler	318
IV.B.11.3.1. Taş Oymacılığı	318
IV.B.11.4. Ham Madde Olarak Toprak Kullanılan Geleneksel Meslekler	318
IV.B.11.4.1. Çömlekçilik	318
IV.B.11.5. Ham Madde Olarak Maden Kullanılan Geleneksel Meslekler	319
IV.B.11.5.1. Bakırcılık	319
IV.B.11.5.2. Bıçakçılık	319
IV.B.11.5.3. Demircilik	319
IV.B.11.5.4. Kalaycılık	319
IV.B.11.5.5. Nalbantlık	320
IV.B.11.5.6. Sobacılık	321
IV.B.11.6. Ham Madde Olarak Deri Kullanılan Geleneksel Meslekler	321
IV.B.11.6.1. Ayakkabı Yapımı	321
IV.B.11.6.2. Çarık Yapımı	321
IV.B.11.6.3. Kemer Yapımı	321
IV.B.11.6.4. Semercilik	321
IV.B.11.6.5. Saraçlık	322
IV.B.11.7. Ham Maddesi İnce Dallar-Saplar ve Ağaç Şeritler olan Meslekler	323
IV.B.11.7.1. Sepetçilik	323
IV.B.11.7.2. Süpürgecilik	323
IV.B.12. Geleneksel El Sanatları	324
IV.B.12.1. Dokumacılık	324
IV.B.12.2. Kargı Bezi Dokumacılığı	325
IV.B.12.3. Boncukçuluk	326
IV.B.12.4. Oymacılık	326
IV.B.13. Hat Sanatı	326
IV.B.14. Ebrû Sanatı	326
IV.B.15. Metal İşleme Sanatı	326
IV.B.16. Leblebicilik	329
IV.B.16.1. Leblebi Üretiminde Araç-Gereç	329
IV.B.16.2. Leblebinin Yapılışı	329
IV.B.17. Simit Kültürü	330
IV.B.18. Mutfak-Yemek Kültürü	331
IV.B.18.1. Bulgur Çekimi (Sokubaşı)	331
IV.B.18.2. Çatal Aşı Çorbası	332
IV.B.18.3. Düğün Çorbası	332
IV.B.18.4. Yahni	332
IV.B.18.5. Keşkek	333
IV.B.18.6. Mantı	333
IV.B.18.7. Hingal	333

IV.B.18.8. Mumbar	334
IV.B.18.9. Su Böreği	334
IV.B.18.10. Dil Paça	334
IV.B.18.11. İskilip Dolması	335
IV.B.18.12. Baklava	336
IV.B.18.13. Oğmaç	337
IV.B.18.14. Kaygana Tatlısı	337
IV.B.18.15. Hamur İşleri	338
IV.B.19. Çorum'da İlk ve Ortaöğretim	339
IV.B.20. Hitit Üniversitesi	341
IV.B.20.1. İlahiyat Fakültesi	341
IV.B.20.2. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	342
IV.B.20.3. Mühendislik Fakültesi	342
IV.B.20.4. Fen-Edebiyat Fakültesi	343
IV.B.20.5. Sağlık Yüksekokulu	343
IV.B.20.6. Sosyal Bilimler Enstitüsü	344
IV.B.20.7. Çorum Meslek Yüksekokulu	344
IV.B.20.8. Sungurlu Meslek Yüksekokulu	344
IV.B.20.9. Osmancık Meslek Yüksekokulu	345
IV.B.21. Çorumlu veya Çorum'da Yetişmiş Önemli Şahsiyetler	345
IV.C. ÇORUM'DA EDEBİYAT	350
IV.C.1. OSMANLI DÖNEMİNDE ÇORUMLU DİVAN ŞAİRLERİ	350
IV.C.1.a.Hasîb (ö. 1199/1784)	350
IV.C.1.b.Hâce Çelebî (ö. 982/1574)	352
IV.C.1.c.Hâtemî (ö. 973/1565)	353
IV.C.1.d.Sa'îd (ö. 1120/1708)	354
IV.C.1.e.Âşıkî (ö. 908 sonrası/1502)	355
IV.C.1.f.Elvân (ö. 770/1368)	356
IV.C.1.g.'İmâdî (ö. 1003/1595)	357
IV.C.1.h.Fevzî (ö.1954)	358
IV.C.1.ı.Keyfî (ö. XVI. Yy Sonu)	359
IV.C.2. TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE ÇORUMLU ŞAİR VE YAZARLAR	362
IV.D. ÇORUM'DA HALK EDEBİYATI	369
IV.D. 1. Destan	369
IV.D. 2. Efsane	370
IV.D. 3. Fıkra	371
IV.D. 4. Masal	372
IV.D. 5. Halk Hikâyesi	374
IV.D. 6. Türkü	375
IV.D. 7. Mani	377
IV.D. 8. Ninni	378
IV.D. 9. Bilmece	379
IV.D. 10. Atasözü	380
IV.D. 11. Ağıt	382
IV.D. 12. Çorum Ağız Özellikleri	383
IV.D. 13. Çorum'da Halk Şairleri ve Âşıklar	384
IV.E. ÇORUM'UN YETİŞTİRDİĞİ ŞAHSİYETLER	387
IV.E.1.Elvan Çelebi (?-1368)	387
IV.E.2.Koca Mehmet Paşa (?-1439)	388
IV.E.3.Ak Şemseddin (1390-1459)	388

IV.E.4.Şeyh Muhiddin Yavsi (1454-1524)	389
IV.E.5.Koyun Baba (?-1467)	390
IV.E.6.Alâaddin Ali Efendi (?- 1550)	390
IV.E.7.Ebussuud Efendi (M.1490-1570)	391
IV.E.8.Hacı Mustafa Sun'ullah Efendi (1552-1612)	391
IV.E.9.Baltacı Mehmet Paşa (1660-1712)	391
IV.E.10.Mustafa Vâzih (1733-1831)	392
IV.E.11.Abdülkadir (?-1785) (Kara Müftü)	392
IV.E.12.Yusuf Bahri (1750 ?- 1829)	393
IV.E.13.Ahmet Feyzi Efendi (1839-1909) (Deli Müftü)	394
IV.E.14.Kara Halil Efendi (1804-1880)	394
IV.E.15.Hüseyin Fevzi Paşa (1836-1901)	395
IV.E.16.Hacı Hasan Paşa (1832-1902)	395
IV.E.17.Mazlum Oğlu Hacı Halil Efendi (1839-1901)	396
IV.E.18.İsmet Eker (1877-1962)	396
IV.E.19.Dr. Mustafa Cantekin (1878-1955)	397
IV.E.20.Müftü Mehmet Tefvik Ergun (1880-1961)	398
IV.E.21.Abdurrahman Dursun Bey	399
IV.E.22.Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (1904-1992)	399
IV.E.23.Hasan Eşref Ertekin (1892-1979)	400
IV.E.24.Mahmut Atalay (1934-2004)	400
IV.E.25.Tefvik Kış (1934-)	401
IV.E.26.Nazmi Avluca (1975-)	401
IV.F. ÇORUM'DA KÜTÜPHANECİLİK	402
IV.F.1.ÇORUM'DA KÜTÜPHANECİLİK GELİŞİMİ	402
IV.F.2.ÇORUM'DAKİ KÜTÜPHANELERİN MEVCUT DURUMU	403
IV.F.2.a.İl Halk Kütüphanesi	403
IV.F.2.b.Hasan Paşa Halk Kütüphanesi	404
IV.F.2.c.Eşref Ertekin Halk Kütüphanesi	406
IV.F.2.d.Faik Tonguç Çocuk Kütüphanesi	406
IV.F.2.e.Mehmet Şadisoğlu Çocuk Kütüphanesi	407
IV.F.2.f.Alaca Halk Kütüphanesi	407
IV.F.2.g.Alacahöyük Halk Kütüphanesi	407
IV.F.2.h.Bayat Halk Kütüphanesi	407
IV.F.2.ı.Boğazkale 100.Yıl Halk Kütüphanesi	407
IV.F.2.i.Dodurga İlçe Halk Kütüphanesi	408
IV.F.2.j.İskilip Halk Kütüphanesi	408
IV.F.2.k.Kargı Halk Kütüphanesi	408
IV.F.2.l.Lâçin Halk Kütüphanesi	408
IV.F.2.m.Mecitözü Halk Kütüphanesi	408
IV.F.2.n.Oğuzlar 100.Yıl Halk Kütüphanesi	409
IV.F.2.o.Ortaköy Halk Kütüphanesi	409
IV.F.2.ö.Osmancık Halk Kütüphanesi	409
IV.F.2.p.Sungurlu Halk Kütüphanesi	409
IV.F.2.r.Arifegazili Halk Kütüphanesi	409
IV.F.2.s.Uğurludağ 100 Yıl Halk Kütüphanesi	409
IV.G. KENTİN GELECEK VİZYONU VE POTANSİYELLERİ	411
BEŞİNCİ BÖLÜM: KAYNAKÇA	415

T a k d i m

Anadolu'daki en eski medeniyetlerden birine ev sahipliği yapmış olan Çorum, gerek coğrafi gerekse tarihî ve kültürel birikimi bakımından, Türk kültür ve tarihi açısından da son derece önemli bir konuma sahiptir. Bugüne kadar yeterince takdir edilemediği gözlemlenen bu konumu, gittikçe daha geniş çevrelerce kabul görmektedir.

Adından da anlaşılacağı gibi elinizdeki kitap, Çorum'un coğrafi, tarihî, edebî ve kültürel birikiminin tespit edilmesine; ayrıca bu birikimin ve değerlerin tanıtımına katkı sağlamaya yönelik olarak hazırlanmıştır. Çorum Valiliği olarak bu sayede herkesin Çorum'la ilgili temel bilgilere ulaşma noktasında, güvenilir bir kaynağa kavuşmuş olacağını ümit ediyoruz.

Şüphesiz olabildiğince güncel bilgi ve verilerden oluşan bu kitap, Çorum'un tanıtımı açısından da son derece önemli bir boşluğu dolduracaktır. Çorum'un tarihî ve kültürel birikimi dikkate alındığında, bu ve benzeri yayınların önemi daha iyi anlaşılacaktır. Bu bilinçle Çorum Valiliği olarak Çorum'un tarihî ve kültürel birikimini tespit etmeye yönelik olarak ve Çorum'un bu birikime yakışır biçimde tanıtımına katkı sağlamak amacıyla bundan sonra da benzeri yayın faaliyetleri gerçekleştirilecektir.

Elinizdeki kitabın en dikkat çekici özelliği, başta editörü olmak üzere, yazar kadrosunun hemen hemen tamamının ülkemizin değişik üniversitelerinde görevli akademisyenlerden oluşmasıdır. Valiliğimiz, Kültür ve Turizm Müdürlüğü vasıtasıyla, gerekli her türlü desteği etkin biçimde sağlamıştır. Bu yönüyle kitap, iyi bir işbirliği ortamının sağlanması hâlinde, üniversitelerin bir şehre sağlayabilecekleri katkıya işaret etmesi bakımından da önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Bu duygu ve düşüncelerle Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla ÇORUM kitabının Çorum'la ilgilenenler için öncelikli olarak başvurulacak bir kaynak kitap hâline geleceğine dair inancımı ifade ediyor; başta genel koordinatörümüz İl Kültür ve Turizm Müdürü Ali ÖZÜDOĞRU, editörümüz Doç. Dr. Yavuz BAYRAM, yayın kurulu üyelerimiz ve bölüm yazarlarımız olmak üzere, emeği geçen herkese, Çorum Valiliği ve Çorumlu hemşehrilerim adına teşekkür ediyorum.

Mustafa TOPRAK

Vali

Önsöz

İlimizin tarihi, coğrafyası, kültürü ve sanatı ile ilgili önceki dönemlerde yapılmış ve şu anda da yapılmakta olan önemli çalışmalar bulunmaktadır. Ne var ki bu alanda yapılan çalışmaların genellikle birbirini tamamlayıcı özellikte olmadıkları; daha çok önceki çalışmaların birleştirilip güncelleştirilmesiyle oluştukları gözlemlenmektedir. Bu kitabın hazırlanmasında da önceki çalışmalardan yararlanılmış; ancak elinizdeki kitapta bu konular akademik bir bakış açısıyla irdelenmiş; kitabın bütünlüğünü bozmayacak birçok yeni ve önemli konu ilave edilmiştir.

Kitabın ön hazırlık çalışmaları sırasında, konuların akademik düzeyde incelenip hazırlanmasının uygun olacağı kararına varılınca, önce Hitit Üniversitesinde görevli akademisyenlerle görüşmeler yapıp önerileri alınmış; ardından konu Sayın Valimiz Mustafa TOPRAK'a sunulmuştur. Sayın Valimizin kitabın hazırlık çalışmaları ve yayımlanması için her türlü maddî ve manevî desteği vereceğini belirtmesi üzerine çalışmalara başlanmıştır.

Şüphesiz içinde yaşadığımız bilgi çağında; Çorum'un coğrafî, tarihî, kültürel ve edebî birikiminden sadece Çorumlu hemşehrilerimizin değil bütün vatandaşlarımızın haberdar edilmesi, Çorum'un geleceği bakımından oldukça yararlı sonuçlar doğuracaktır. Nitekim Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla ÇORUM kitabı, bu düşünceyle hazırlanmıştır. Çorum Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, bilginin her geçen gün yenilendiğinin bilinciyle, bu kitabın en güncel ve en doğru bilgilerle hazırlanması için azamî gayret göstermiştir.

Bu arada ifade etmeliyim ki Çorum gibi, tarihi Hititlere kadar uzanan bir şehrin coğrafî, tarihî ve kültürel birikimini tespit etmek ve bu birikimi kamuoyunun bilgisine sunmak, onur verici olduğu kadar büyük bir sorumluluğu ve önemli güçlükleri de beraberinde taşımaktadır. Çünkü çalışmalar sırasında hemen her gün yeni bilgilere ulaşıldığı; doğal olarak da bilgilerin güncellenmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu durum da kitabın yayımının sürekli gecikmesine sebep olmuştur.

Bu sebeple kitabın bir an önce yayımının faydalı olacağı, makul bir zaman sonra da, değişen şartlara ve bilgilere göre yeni bir kitabın yayımlanabileceği düşünülmüştür. Böylece Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla ÇORUM kitabı, Çorum'la ilgili olarak öncelikle başvurulacak temel bir kaynak olarak bilim ve kültür dünyamızdaki yerini almış bulunmaktadır. Hiç şüphesiz kitabın okurlarıyla buluşması, herkes için büyük bir mutluluk kaynağı olacaktır.

Çorum'un tarihi, coğrafyası, kültürü ve sanatı konusunda bilgilenmek ve çalışma yapmak isteyenlere Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla ÇORUM kitabının önemli katkılar sağlayacağı kanaatiyle, kitabımızın hazırlık çalışmalarında bizden desteklerini esirgemeyen Sayın Valimiz Mustafa TOPRAK'a, kitabın hazırlanması ve yayımlanmasında katkısı bulunan editörümüz Doç.Dr.Yavuz BAYRAM'a ve bölüm yazarlarımıza teşekkür ediyorum.

Ali ÖZÜDOĞRU
İl Kültür ve Turizm Müdürü

Editörün Notu

Hiç kuşku yok ki tarihi, Hititlere kadar uzanan bir şehrin değerlerini, olabildiğince tarafsız ve bilimsel ölçütlerle belirleyecek ve bu değerleri, kamuoyunun yararına sunacak bir kitabın editörlüğü, ağır sorumluluğu yanında büyük bir onuru da taşımaktadır. Burada ifade etmeliyim ki bu onur, kitabın bilimsel ölçütlere uygun biçimde hazırlanması hususunda gösterdikleri hassasiyet ve anlayıştan dolayı, öncelikle Sayın Valimiz Mustafa Toprak'a; ayrıca İl Kültür ve Turizm Müdürü Sayın Ali Özudoğru'ya ve ekibine aittir. Zira kitabın yayım aşamasında, maddî ve manevî anlamda, gerekli her türlü desteği tereddütsüz sağlamaktan kaçınmamışlardır.

Kitabın hazırlanmasında ilk aşama olarak Kültür ve Turizm Bakanlığınca planlanan taslakta yer alan konuları hazırlayacak akademisyen ve araştırmacılar belirlenmiştir. İlgili akademisyen ve araştırmacılar, kendileriyle birlikte kararlaştırılan süre boyunca çalışmalarını sürdürmüş ve tamamladıkları dosyaları tarafımıza iletmışlerdir. Bundan sonra bu dosyalar incelenmiş; kitabın tamamında bir bütünlük ve birliktelik sağlanabilmesi için, bazı düzenlemeler yapılmış ve içindekiler, takdim, önsöz, editör notu, kaynakça gibi diğer bölümler hazırlanmıştır. Yazarlarımızdan gelen dosyalardaki düzenlemeler; daha çok resimlerin yerleştirilmesi, tabloların numaralandırılması ve biçimlendirilmesi, sayfa yapılarının düzenlenmesi, satır aralıklarının ve yazı karakterinin belirlenmesi gibi biçimsel özelliklerle alıntılama ve kaynak gösterme yöntemi, imlâ ve noktalama gibi hususlar açısından gerekli olmuştur. Bununla birlikte yazarların özellikle atıfta bulunma ve kaynak gösterme yöntemlerindeki farklı tercihleri, ilgili alanın genel bir eğilimi kabul edilerek, bölümler arasında farklılık oluşturmalarına rağmen, aynen korunmuştur.

Her bölümü hazırlayan yazar farklı olduğundan, diğer kaynaklarla karışıklığa meydan vermemek amacıyla, yazar tarafından hazırlanmış olan kaynakça, kitabın sonu yerine, hemen bölümün bitiminde bölümün numarasıyla birlikte 'Bölüm Kaynakçası II.A.' örneğindeki gibi verilmiş; dipnotların, tablo ve resimlerin numaralandırılmasında da ana bölümler esas alınmıştır. Bu aşamadan sonra dosyalar, ait oldukları bölümler dikkate alınarak birleştirilmiş ve taslak çıktılar alınarak gerekli kontroller yapıldıktan sonra dizgi ve düzelti aşaması tamamlanmıştır.

Kitap, Çorum eksenli çalışmalar için, uzun yıllar önemli bir kaynak olarak dikkat çekecektir. Diğer taraftan yazar kadrosu bakımından, bundan sonraki benzer çalışmalar için de güzel bir örnek oluşturacaktır. Dolayısıyla kitabın Çorum'un sahip olduğu bütün tarihî, coğrafi, kültürel ve edebî birikimiyle birlikte, en güzel ve en doğru biçimde tanıtımına da önemli bir katkı sağlayacağını ümit ediyoruz.

Coğrafyası, Tarihi, Kültürü ve Edebiyatıyla ÇORUM kitabının hazırlanması ve yayımlanması sürecinde, yerel yönetimlerle üniversiteler arasında kurulacak sağlıklı iletişimin ne kadar verimli sonuçlar doğuracağı görülmüştür. Bu vesileyle söz konusu iletişimin gerçekleştirilmesine imkan ve zemin sağlayan Sayın Valimize teşekkürlerimi sunuyorum. Diğer taraftan elinizdeki kitabın, muhtemel eksikliklerine karşın, yayımlanmış olmasının bizi teşvik eden bu sağlıklı iletişimin bir sonucu olduğunu da açık yüreklilikle ifade etmeliyim.

Bu arada bölümlerin hazırlanmasında gösterdikleri titiz gayretten ve anlayıştan dolayı, bütün akademisyen ve araştırmacılarımıza, Çorum Valiliğine, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğüne ve emeği geçenlere teşekkür ediyorum, kitabın beklentileri karşılamasını diliyorum.

Doç.Dr.Yavuz BAYRAM
Hitit Üniversitesi Öğretim Üyesi

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇORUM'UN GENEL COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

YRD.DOÇ.DR.FARUK AYLAR

[AMASYA ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ İLKÖĞRETİM BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ]

Bölüm Plânı

I.A. KONUMU

I.B. ÇORUM VE ÇEVRESİNİN JEOLJİK ÖZELLİKLERİ

I.C. BAŞLICA YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ

I.D. ÇORUM İLİNİN HİDROGRAFİK ÖZELLİKLERİ

I.E. ÇORUM İLİNİN İKLİM ÖZELLİKLERİ

I.F. ÇORUM İLİNİN TOPRAK ÖZELLİKLERİ VE TİPLERİ

I.G. ÇORUM'UN YER ALTI ZENGİNLİKLERİ

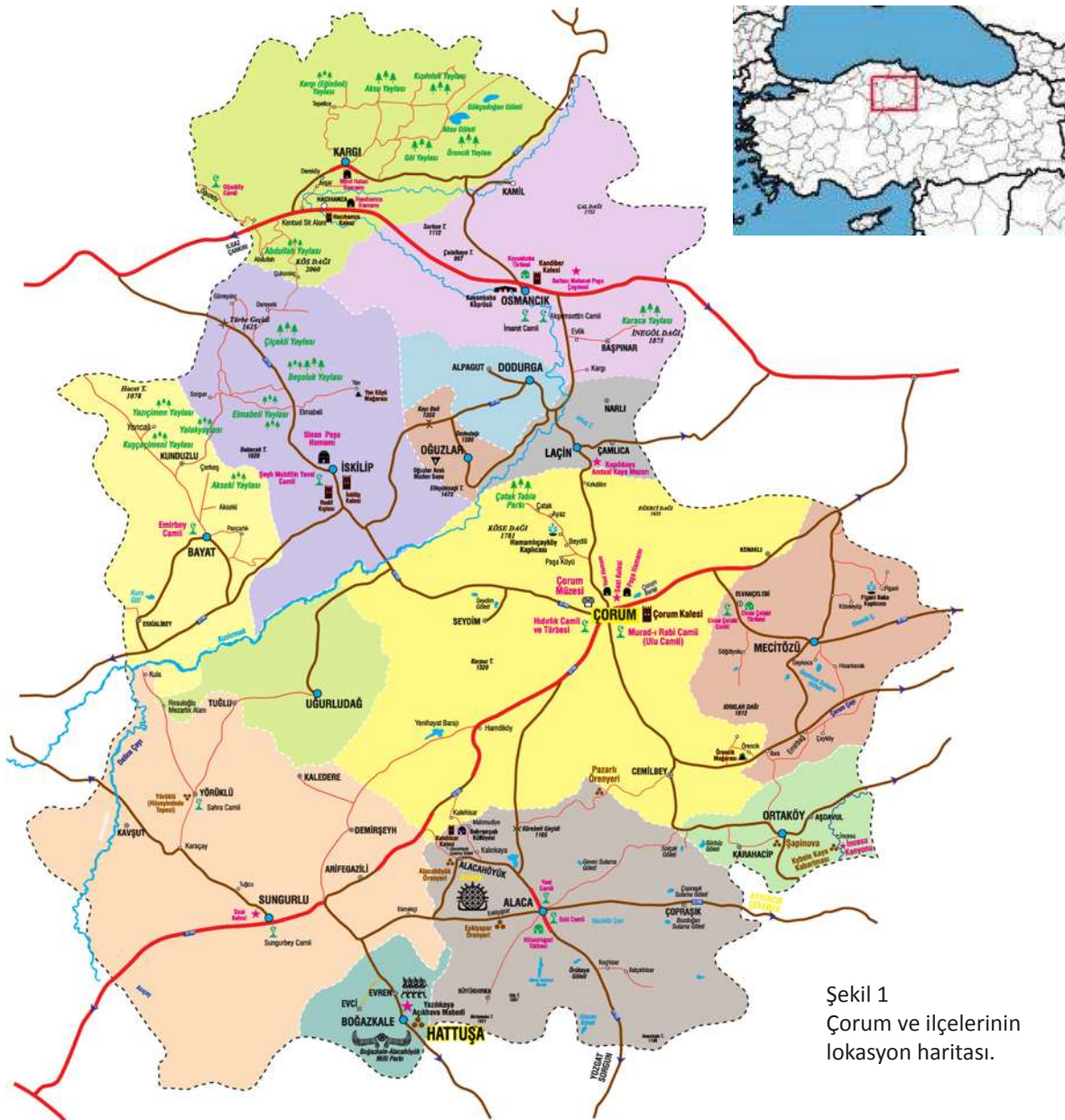
I.H. ÇORUM'UN JEOTERMAL ALANLARI VE KULLANIMI

I.I. ÇORUM'DA NÜFUS ÖZELLİKLERİ

I.A. KONUMU

Çorum, Karadeniz Bölgesinin Orta Karadeniz Bölümü'nde yer almakta olup, yaklaşık 33° 58'-35° 31' doğu boylamları ile 39° 55'-41° 19' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Çorum, EROL (1993)'ün "Türkiye'nin Doğal Yöre ve Çevreleri" isimli çalışmasında, Kuzey Anadolu Dağlık Ovalık bölgesi içinde "Çorum Çevresi" olarak ayrılan kesimde yer alır (Şekil 1).

Çorum'un ana jeomorfolojik ünitelerini dağlar, vadiler ve ovalar oluşturmaktadır. İl merkezinin deniz seviyesinden ortalama yükseltinin 801 m civarında olduğu görülür. İlin en alçak sahasını yaklaşık 200 metrelik yükseltisi ile Kızılırmak'ın il sınırlarını terk ettiği Osmancık İlçesine bağlı Aydıncık civarı oluştururken, il sınırları içerisindeki en yüksek alan 2079 metrelik yükseltisi ile Ilgaz Dağları'nın bir bölümünü oluşturan, Köş Dağı üzerindeki Erenler Tepesi(2097 m)'dir. Toplam 12.820 km²lik yüzölçümüne sahip Çorum, Doğuda Amasya, güneyde Yozgat, batıda Çankırı, kuzeyde Sinop, kuzeydoğuda Samsun ve güneybatıda Kırıkkale illeri ile komşudur. Ankara'ya 244 km, İstanbul'a 608 km uzaklıkta olan Çorum, Amasya'ya 92 km, Sinop'a 294 km, Samsun'a 172 km, Tokat'a ise 188 km mesafededir. İlçelerin il merkezine uzaklıkları ise; Alaca 52 km, Bayat 83 km, Boğazkale 87 km, Dodurga 42 km, İskilip 56 km, Kargı 106 km, Laçın 29 km, Mecitözü 37 km, Oğuzlar 68 km, Ortaköy 57 km, Osmancık 59 km, Sungurlu 72 km ve Uğurludağ 66 km'dir.

Şekil 1
Çorum ve ilçelerinin
lokasyon haritası.

I.B. ÇORUM VE ÇEVRESİNİN JEOLJİK ÖZELLİKLERİ

Çorum ili Orta Anadolu'da Kızılırmak kavisinin merkezi kısmında bulunmaktadır. Sahada Paleozoik, Mesozoik, Tersiyer ve Kuaterner arazileri vardır. Paleozoik kloritli, serizitli, epidotlu, killi şistlerle kalk şistlerden oluşmuştur. Mesozoik, radiolaritli ve serpantinli volkanik seri diye adlandırılmıştır. Tersiyer tabakaları Lütésien, Oligo-Miosen ve Piliosen yaşındadır. Lütésien konglomera, gre, marn, kumlu kalker ve kalker tabakalarından oluşan flişten ibarettir. Tahmini kalınlığı 800 m dir. Oligo-Mioseni jipsli ve tuzlu alacalı seri teşkil eder. Önceki formasyonlar üzerinde diskordan olarak duran bu seri konglomera, gre, marn ve kil tabakalarından oluşmuş olup, aralarında jips ve tuz yatakları bulunan bir oluşumdur. Tahmini kalınlığı 1000-1200 m civarındadır. Kuaterner arazisini taraçalarla eski ve yeni alüvyonlar teşkil ederler (Akarsu, 1959).

I.B.1. Paleozoik

Paleozoik, kalınlığı 300 m ye çıkan koyu gri, siyah renkli olan metamorfik şistlerle temsil edilir. Bu formasyon içerisinde bazen kalk şistler, killi şistler gibi kısımlar bulunur. Bu şistler epizona ait serizitli şist, kloritli şist, epidotlu şist halinde Çorum'un doğusunda, kuzeybatısında ve güneyinde aflöre olurlar (Şekil 2). Birçok yerde şistler kolaylıkla büyük sathlara ayrılabilir (Arduvaz). Şistler içinde tektonik faaliyetler küçük kavizli pliler ve grafitleşme zonları halinde görülürler (Akarsu, 1959).

Paleozoik dönemine ait bir diğer kayaç topluluğu grauvak fasiyesidir. Çorum ile Mecitözü arasında aflöre eden grauvaklar, grauvak şistleri ve grauvak-kuvarsitlerinden oluşmuş kalın ve devamlı seriler Permienin grauvaklı fasiesini temsil ederler (Ketin, 1962).

I.B.2. Mesozoik

Çorum yöresinde Mesozoik'e ait kayaçların ilk grubunu kalkerler oluşturur. Bir çok sahada aflöre olan bu kayaçların yaşı Juradır. Bu kalkerler yer yer kristalize olmuşlardır. Krem ve bazen grimsi renkli bir görüntüleri vardır. Kendi bünyelerindeki faylanmalar yüzünden fay zonlarında oldukça kırıklı ve çatlaklıdır (Kayaöz, 1975). Bu kayaç grubuyla ilgili Akarsu (1959) ise şu bilgileri vermektedir. Gri, sarımtırak renkli, şisti, rekristalize ve fosilsiz olan bu kalker 100 m kadar kalınlık gösterip, Permien üzerine diskordan olarak gelir. Çorum'un güneybatı kısmında şahit tepeler halinde görülür, Juraya ait olması muhtemeldir.

Mesozoik yaşlı kayaçların diğeri Üst Kretase yaşlı Ofiolitik seridir. İl içerisinde oldukça geniş bir yayılım göstermektedir. Ofiolitik seri, Üst Kretase döneminde meydana gelmiş ve denizaltı lavları (serpantin, radyolorit, split, diyabaz, vb.) ile kalker, marn gibi elemanlardan oluşmaktadır (Ketin, 1962; Kayaöz, 1975; Çerem, 1964). Bu seri için Kayaöz (1975) albit, peridotit ile siyenit, radyolorit ve bazı durumlarda albit-pegmatit arasında değişen bir bileşim sunmakta olduklarını kaydederek, bunları;

- a) İnce taneli tipler (bazaltlar, splitler, diyabazlar)
- b) Orta taneli tipler (doleritler)
- c) Kaba taneli tipler (radyoloritler, peridotitler, gabrolar) olmak üzere üç grupta toplamaktadır. Sahada yayılım gösteren ofiolitik seri, yeşil, koyu yeşil ve bazı yerlerde esmer kızılımtırak renktedirler.

Karadeniz kıyı dağlarındaki Üst Kretase flişlerinin üst seviyeleri volkanik fasieste gelişmiştir. Osmancık çevresinde bu serinin tipik mostralarına rastlanılır. Serinin yaşı genellikle Maestrichtien'dir (Ketin, 1962).

I.B.3. Tersiyer

Bu formasyon fliş tarifini yapan sahereleden meydana gelmiştir. Bölgenin büyük kısmını oluşturan 800 m kadar kalınlık arz eden fliş karışık seri ile diskordanstır (Akarsu, 1959). İl sınırları içerisinde geniş aflörmanları olan fliş fasiesi Eosen dönemine aittir. Bayat, İskilip ve Osmancık havzaları ile Sungurlu, Alaca ve Ortaköy havzaları ildeki en önemli fliş sahalarıdır. Genellikle gre ve kumlu şistlerden ve ince tabakalı gremsi kalker banklarından oluşan bu formasyon genellikle Ypresien-Lütesien yaşındadır ve çok sayıda Foraminiferler ihtiva ederler (Ketin, 1962).

Eosen dönemine ait bir diğer kayaç topluluğu volkanik fasiestir. Bu fasies, İskilip-Osmancık havzaları, Çorum-Gümüşhacıköy arası, Çorum-Merzifon yolu güzergahı, Ortaköy-Göynücek arası ve Çekerek-Sungurlu arasında geniş olarak aflöre vermiştir. Bu havzalarda andezit lav-tüf ve aglomeraları, kalın yataklar halinde, fliş tabakaları arasında yer almışlar ve beraberce deforme olmuşlardır (Ketin, 1962).

Tersiyer'de oluşan bir diğer kayaç topluluğu Oligo-Miosen dönemine ait sedimenter birimlerdir. Bunlar ağırlıklı olarak jipsli serilerdir. Bilhassa Sungurlu çevresinde görülen ve gölsel ortamda oluşan jipsli serinin yaşı hakkında tam bir kesinlik bulunmamaktadır. Yakın bir zamana kadar jipslerin çöl ortamında oluşabilecekleri ve Anadolu'da böyle bir iklimin Oligosen'de hüküm sürdüğü, bilhassa Çankırı-Çorum-Sivas dolaylarında yayılış gösteren jipsli-tuzlu serinin Oligosen yaşında olmaları gerektiği kanaati yaygındı (Akkan, 1970). Daha sonra yapılan araştırmalarda, jipslerin Oligosenden genç bir devrede oluştukları anlaşılmıştır. Nitekim Erol (1955), Sungurlu ve çevresinde yaptığı çalışmalarda jipsli serinin 2 grup halinde 4 ayrı fasieste toplandığını belirtmiştir. Ketin (1962) ise, bu seriyi Oligo-Miosen olarak göstermekte Kızılırmak-Delice havzalarında Eosen serileri üzerinde diskordans olarak Oligo-Miosen jipsli serisinin geldiğini belirtmektedir. Buna göre bu kalın serinin tabanı Oligosene bağlanmış ve üst katlarının ancak Miosen olabileceği söylenmiştir.

Çorum çevresinde geniş sahalar kaplayan Neojen genellikle kara fasiesinde ve lagün fasieste gelişmiş, Paleozoik ve Mesozoik silsileler arasında oluşan havzaları doldurmuştur. Kalın konglomera seviyeleri ve bunları takip eden kumlu ve killi tortular halinde gelişen neojen formasyonu dağlık alanlar arasındaki çöküntü havzalarını doldurmuştur (Ketin, 1962).

I.B.4. Kuaterner

Kuaterneri, taraçalar ile eski ve yeni alüvyonlar teşkil ederler. Taraçalar, bölgenin orta kısmında Kızılırmak sahilinde görülür. Ufki tabakaları andıran taraçalar akarsuların getirdiği büyüklü küçüklü çeşitli cins çakılların depo edilmesinden ibarettir. 3-5 m kalınlığında olan bu çakıl depoları kendilerini sürükleyip getiren akarsuların bugünkü seviyelerinden daha yukarda oldukları görülür (Akarsu, 1959).

Bölgenin birkaç yerinde vadi tabanları ile akarsu yataklarında görülebilen eski alüvyonlar; çakıl, kum ve kilden oluşmuş olup topografikman yeni alüvyonların üstünde bulunurlar. 3-5 m kalınlık-tadırlar. Sahanın merkezi sayılan Çorum Ovası ve Kızılırmak sahilinde oldukça geniş alanlar kaplayan yeni alüvyon birikimi mevcuttur. Kalınlığı 1-10 m arasında değişen bu birikimler çakıl, kalın ve ince kumlardan ibarettir (Akarsu, 1959).

I.B.5. Tektonik

Çorum ve çevresini etkileyen en eski orojenik hareketler, Hensiniyen hareketleridir. Bu devreyi, Alp orojenezinin Yeni Kimmericien safhası takip eder. Bu safhada, Karadeniz kıyı dağlarında kıvrılma ve yükselmeler meydana gelmiş fakat yöre, bu tektonik hareketlerin pek etkisinde kalmamıştır (Karaalioglu, 1983).

Ölçülebilen bütün tabaka doğrultuları genellikle NE-SW veya NW-SE dir. Eğim değerleri 10°-60° arasında değişir. Çorum ilinin kuzeydoğusundaki aflormanlarda ölçülebilen transversal çatlakların istikametleri NE-SW eğimleri 30°-45° NW ya lonjitudinal çatlakların istikametleri ise NW-SE olup eğimleri 40°-70° SW ya doğrudur. Genellikle bütün çatlak istikametleri birbirine paraleldirler (Bistritschan, 1955).

Paleozoik, Üst Kretase ve Eosen formasyonları birçok defalar orojenik deformasyonlara maruz kalmış olmalıdırlar. Bu sebeple bazı kısımları fazla kıvrılmış ve kaymışlardır. Çorum'un doğu ve batısındaki faylar NE-SW istikametinde, kuzey ve kuzeybatısındakiler NW-SE istikametinde uzanmaktadır. Sahanın orta kısmında Üst Kretase formasyonu lütesiyen üzerine itilmiş, sariye olmuş durumdadır (Akarsu, 1959).

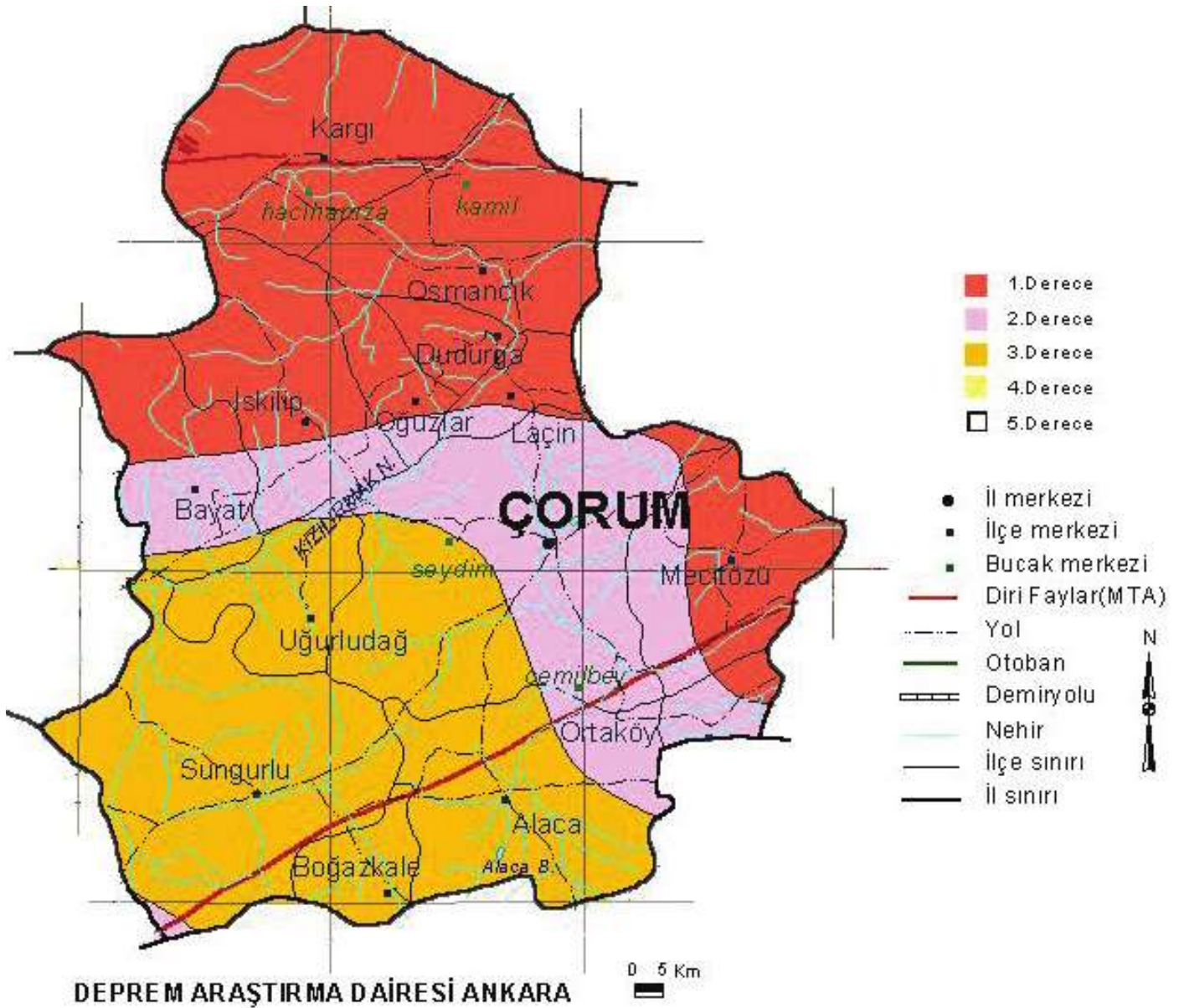
Bölgedeki Paleozoik yaşındaki formasyonun Alp öncesi tektonik hareketlerden etkilenmiş olduğu görülmektedir. Üst Kretase sırasında bölgede şiddetli bir orojenez safhası hüküm sürmüş olmalıdır. Çoğunluğu yuvarlak Üst Kretaseye ait iri çakılların Eosenin taban konglomerasını meydana getirişi Laramien safhasının sonucudur. Bu bölgede Eosenle beraber Alpin hareketler de başlamıştır. Oligosen sonlarına doğru yan basınçların azalıp, daha ziyade epirojenik hareketlerin hâkim olduğu kanaatine varılmıştır. Böylece yeni faylar oluşabilmiş, mevcut faylar ise daha derinlere inebilmişlerdir. Son zamanlarda şiddetli tektonik hareketler sukunet bulmuşsa da, yükselmenin devam ettiği, yakın sahalarda meydana gelen depremler ve bu kaynakların meydana gelişi bir taraftan akarsuların kazıp oyma hareketleriyle meydana getirdikleri yeni taraçalar tektonik hareketlerin tamamen ortadan kalkmadığını, çok yavaş da olsa, devam ettiğini göstermektedirler (Akarsu, 1959).

Sonuç olarak, bölge paleozoikte tamamen deniz ile örtülüdür. Jeosenklinal özelliğinde olan bu deniz canlıların yaşayabilmesi için uygun idi. Devrin sonlarına doğru yan basınçlarla ütivalanan ve gittikçe yükselen arazinin bir kısmı Eosen başlarına kadar su üstünde kalmış olmalıdır. Uzun bir erozyon devrini müteakip Kretase denizinin bölgeyi istila etmesi nihayet bu denizinde şekilişi ile Eosen denizinin transgresyonu başlamıştır. Eosen denizi Kretase denizine nazaran daha fazla yükseldiğinden Paleozoikte yükselen araziye tamamen örtmüştür. Eosen sonlarına doğru deniz yavaş yavaş çekilmeye başlamış ve lagünler teşekkül etmiş olmalıdır. Eosenin sonunda deniz daha fazla çekilmiş, yükselmeler meydana gelmiş, bunu aşınmalar takip ederek Eosen malzemesi Oligo-Miosenin (jipsli ve tuzlu alacalı serinin) taban konglomerasını meydana getirmiştir. Oligosen sonunda bölgede yer yer acı su gölleri kalmış deniz tamamen çekilmiştir. Miosende acı su gölleri çökellerini gittikçe kalınlaştırmışlardır. Miosenin ortalarında bir deniz kolu doğudan batı istikametine doğru ilerleyerek, ala-

calı serinin bazı yerlerini örtüp, 2-3 m kalınlıktaki miosen tabakalarının oluşumuna sebep olmuştur. Miosen denizi faunanın yaşayabilmesi için müsait karakterde idi. Miosenden sonra bölgenin birkaç yerinde küçük göller kalmış olmalıdır. Nihayet bu göllerde ortadan kalkarak bölge bugünkü durumunu almıştır (Akarsu, 1959).

I.B.6. Çorum İli ve Çevresinin Depremselliği

Çorum, tarihsel dönemde ve son yüzyıl içinde önemli can ve mal kaybına neden olan, ülkemizin en aktif fayları olan Kuzey Anadolu Fayı, Salhançayı Fayı, Merzifon Fayı ve Ezinepazarı Fayları'nın bulunduğu bölgede yer almaktadır (Şekil 3).

Şekil 3: Çorum il ve ilçelerinin deprem riski dağılım haritası.

Kuzey Anadolu Fayının 20 Aralık 1942'de kırılan Niksar-Erbaa bölümünde 7 büyüklüğünde meydana gelen depremde 3000 insan hayatını kaybetmiş, 32000 konut yıkılmış veya ağır hasar görmüştür. Yine bu fay üzerinde 26 Kasım 1943'de 7,3 büyüklüğünde Ladik-Tosya' da meydana gelen depremde 2824 kişi hayatını kaybetmiş, yaklaşık 25000 konut yıkılmış veya ağır hasara uğramıştır. Ayrıca 16 Haziran 1910' da $M=6,1$ ve 11 Aralık 1942'de $M=5,9$ büyüklüğünde Osmancık ve çevresinde etkili olan, can kaybına ve yapısal hasara neden olan depremler, Kuzey Anadolu Fayının Orta Anadolu bölümünde, son yüzyıl içinde meydana gelen önemli depremlerdendir (Çek, 2008).

Merzifon Ovasının güneyinde doğu-batı yönünde uzanan Merzifon Fayı, Çorum' a 45 km uzaklıktadır. Fayın diri olduğunu gösterir önemli bulgular olmasına rağmen, son yüzyıl içinde meydana gelen önemli deprem kayıtları bulunmamaktadır.

Çorum-Merzifon Ovası arasında kuzeydoğu yönünde uzanan Çorum-Salhançayı Fayı yaklaşık 45 km uzunluğundadır. Türkiye diri fay haritasında yer almayan bu fayın Çorum Çimento Fabrikası-Kuşsaray Köyü arasında kalan 11 km'lik bölümü MTA çalışmaları sırasında haritalanmıştır. Kuşsaray Köyü-Merzifon Ovası arasında kalan bölümü de Demirtaş (1996) tarafından haritalanmıştır. 14 Ağustos 1996 tarihinde fayın Sarıbuğday Beldesi-Düvenci Ovası arasında uzanan segmenti üzerinde, deprem episantri Çaybaşı Köyü olan, Magnitüdü 5,4-4,1 ve 5,2 olan depremler meydana gelmiştir. Bölgede 20 Ekim 1996 tarihine kadar iki aylık zaman içerisinde magnitüdü $M=1,5$ ile $M=4,1$ arasında değişen 900'e yakın artçı sarsıntılar kaydedilmiştir (İravul vd., 1996). Bu tarihe kadar gözlenen en büyük artçı şoklar $M=5,3-4,0$ arasında 20 adettir. Deprem aktivitesi Aralık ayına kadar aralıklarla devam etmiştir. Deprem sırasında fay üzerinde yüzey kırığı oluşmamış ancak farklı doğrultularda tali kırık ve çatlaklar gözlenmiştir (Demirtaş, 1996; Kalafat vd., 2000).

Afet İşleri Genel Müdürlüğü'nce deprem bölgesinde yapılan hasar belirleme çalışmalarında, Çorum ve Amasya illerine bağlı kırsal yerleşimlerdeki 707 binada yıkık ya da ağır hasar, 789 binada orta ve 2080 binada da az hasar görüldüğü belirlenmiştir. Köylerde hasar gören yapıların çoğu çamur harçlı, moloz taş duvarlı ve kerpiç duvarlı yapılardır. Depremde Çorum İline bağlı Karahisar, Ayvalı, Gökçebel, Tanrıvermiş, Pınarbaşı, Konak Köyleri ve Büyük Düvenci Kasabası' nda hasar olmuştur. Kaya-toprak zemin özelliklerinin, kütle hareketleri ve topoğrafik yapının hasar dağılımında etkin rol oynadığı gözlenmiştir. Kaya zeminler üzerinde yer alan yerleşimlerde hasar az gözlenirken, alüviyal zemin, heyelan ve yamaç molozu üzerinde yer alan yapılarda hasar daha fazla olmuştur. Deprem sırasında heyelanların bazıları yeniden aktivite kazanmış, bazı alanlarda da blok devrilmesi, kaya düşmeleri görülmüştür. Depremi max. Şiddeti VI (MSK) olarak belirlenmiştir. Eş şiddet eğrileri, doğrultu atımlı faylarda olduğu gibi fayın uzanımına uygun elips şeklindedir (Demirtaş, 1996).

Niksar Ovası güneyinde Kuzey Anadolu Fayı'nın güneybatıya devamı şeklinde izlenen Ezinepazarı Fayı yaklaşık 250 km uzunluğundadır. Seğmen (1975)'e göre 1939 Erzincan depreminde oluşan yüzey kırığı bu fayın Ezinepazarı'na kadar olan bölümünde de gelişmiştir. Ezinepazarı-Niksar Ovası arasında fayın diri olduğunu gösterir önemli bulgular olmasına karşın, Amasya-Kırıkkale arasında kalan batı bölümünde yeterli araştırma olmadığı için, bu bölümün diri olup olmadığı ile ilgili yeterli bulgu yoktur.

Tarihsel kayıtlarda ve aletsel dönemde fayın bu bölümü üzerinde oluşmuş büyük yıkıcı depremlerle ilgili veri de bulunmamaktadır. Çorum' un yaklaşık 30 km güneyinde kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanan fayın, Ezinepazarı-Kırıkkale arasında kalan bölümünün ayrıntılı bir şekilde araştırılarak yeniden haritalandırılması gerekmektedir.

Tarihsel dönemde, 109 ile 1900 yılları arasında, Çorum-Amasya illeri çevresinde şiddetleri V-IX arasında değişen toplam 17 deprem olmuştur (Demirtaş, 1996). Çorum ve Amasya illerini içine alan bölgede, 1900-2002 yılları arasında magnitüdlüleri $M_s \geq 4,0$ olan depremlerin episantr dağılımlarını ve diri fayları gösterir harita şekillerde gösterilmiştir. Bu depremlerin bir kısmı Çorum'u etkilememiş Kuzey Anadolu Fayı'nın Niksar, Ladik, Havza arasında kalan bölümünde oluşmuş depremlerdir. Diğer depremler de Ezinepazarı Fayı üzerinde yer almaktadır. Son yüzyıl içerisinde, 1996 yılında meydana gelen depremler dışında, Çorum-Salhançayı Fayı üzerinde oluşmuş herhangi bir büyük deprem bilinmemektedir. Tarihsel ve aletsel dönemlere ait bölgenin depremsel aktivitesi irdelendiğinde Ezinepazarı, Merzifon ve Çorum-Salhançayı faylarının orta büyüklükte deprem üretme potansiyeline sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kuzey Anadolu Fayı ise büyük yıkıcı depremler üretme riskine sahiptir. Ancak Kuzey Anadolu Fayının Çorum kent merkezine uzaklığı yaklaşık 55 km'dir. KAF'nın Çorum'a yakın segmenti üzerinde meydana gelecek yıkıcı bir deprem, Çorum'un deprem kaynağına uzak olması nedeniyle orta büyüklükte bir deprem olarak hissedilecektir. Ancak bu fay hattı üzerinde uzun süredir yıkıcı bir deprem meydana gelmemesi dolayısıyla KAF üzerinde oluşacak büyük magnitüdlü bir depremin Çorum'daki olumsuz etkileri de kaçınılmazdır.

Bu fayların depremsel aktiviteleri değerlendirildiğinde, gelecekte Çorum ve çevresindeki yerleşim alanlarının orta-yüksek büyüklükte bir deprem riskiyle her an karşı karşıya olduğu söylenebilir. Çorum ili ve çevresinde aletsel dönem içerisinde oluşmuş bazı depremler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Çorum ve Çevresinde Aletsel Dönemde Ölçülmüş Depremler.

SN	Tarih	Saat	Enlem	Boylam	Derinlik(km)	Şiddeti
1	29.08.1918	06:39:40.6	40.58	35.16	10	5.3
2	09.06.1919	15:47:16.8	40.68	33.89	10	5
3	16.08.1923	03:52:0.4	41.02	34.41	40	5.2
4	04.10.1928	11:14:7.9	40.22	33.67	10	5.7
5	09.04.1930	05:07:46	39.70	34.00	30	5
6	12.07.1935	00:00:00	40.60	33.60	30	4.8
7	27.04.1938	10:40:27.1	39.89	34.10	10	4.6
8	14.05.1938	04:45:53.3	39.74	33.55	10	4.8
9	31.05.1938	17:55:21.6	40.90	33.73	10	5.1
10	31.05.1938	18:03:11	41.00	33.50	30	4.9
11	31.05.1938	19:34:54.1	41.08	33.88	60	4.8
12	21.07.1938	21:56:5.6	39.56	33.68	10	5
13	16.12.1938	11:03:3.4	39.52	33.91	10	4.8
14	13.04.1940	06:29:15	40.04	35.20	30	5.6
15	30.07.1940	00:12:14.6	39.64	35.25	50	6.2
16	27.04.1941	13:01:32.3	39.68	35.31	60	5.7
17	21.11.1942	14:01:53.1	40.82	34.44	80	5.5
18	02.12.1942	19:04:27.1	41.04	34.88	20	5.4
19	11.12.1942	02:39:18	40.76	34.83	40	5.9
20	26.11.1943	22:20:40.8	41.05	33.72	10	7.2
21	27.11.1943	06:06:00	41.00	33.70	10	4.7
22	27.11.1943	08:09:00	41.00	33.70	10	4.8
23	27.11.1943	23:29:37.8	40.78	33.93	40	4.9

24	02.01.1944	10:59:00	41.00	33.70	10	5
25	30.09.1944	04:13:19.1	41.11	34.87	10	5.5
26	13.12.1953	19:38:8.1	41.16	33.81	50	4.8
27	21.09.1957	20:16:59.2	40.75	34.02	40	5.1
28	20.01.1965	07:09:44	40.50	34.00	33	4.5
29	07.12.1966	11:01:20	40.10	35.40	78	4.7
30	10.12.1966	17:08:33	41.09	33.56	13	5.2
31	22.06.1967	07:25:1.8	40.82	33.90	17	4.3
32	22.06.1967	10:24:42	40.88	33.70	33	4.4
33	22.06.1967	12:18:53	40.83	33.60	13	4.6
34	23.06.1967	10:06:55.1	40.85	33.65	20	5.1
35	12.08.1967	16:59:21.1	41.06	34.31	33	4.2
36	11.02.1970	21:07:28	40.66	34.00	33	3.9
37	19.02.1973	18:10:1.5	40.28	33.86	22	4.7
38	05.07.1973	03:32:18.1	41.17	33.82	33	3.6
39	01.08.1973	19:56:09	40.91	34.60	19	3.9
40	26.10.1975	07:05:2.9	40.08	35.02	24	4.6
41	05.10.1977	05:34:43.3	41.02	33.57	10	5.8
42	06.12.1978	13:09:17.7	40.50	34.97	17	4.6
43	29.05.1979	14:23:8.6	40.89	33.58	10	3.7
44	31.08.1979	15:15:36.5	40.82	33.73	1	3.6
45	03.09.1985	08:47:40.7	40.85	34.59	10	3.6
46	31.05.1988	21:06:42.5	40.65	34.77	10	3.7
47	05.08.1990	18:31:49.6	40.23	33.88	17	4.7
48	18.10.1990	23:29:16	40.20	33.80	10	3.6
49	30.01.1991	06:30:37	40.17	34.01	20	3.6
50	14.02.1992	03:27:40	39.84	33.90	8	3.9
51	13.09.1993	01:53:0.3	40.28	35.24	10	3.9
52	16.04.1995	10:04:30	40.61	33.53	8	3.6
53	17.03.1996	14:12:56.1	40.70	35.37	10	3.9
54	14.08.1996	01:55:3.2	40.75	35.30	12	5.6
55	14.08.1996	02:25:58	40.79	35.35	6	3.6
56	14.08.1996	02:59:40.2	40.78	35.31	3	5.5
57	14.08.1996	03:01:09	40.41	35.16	50	5
58	14.08.1996	10:32:57	40.80	35.40	10	3.8
59	14.08.1996	11:24:58	40.80	35.30	10	3.8
60	14.08.1996	12:04:08	40.85	35.30	10	3.6
61	14.08.1996	12:41:54	40.70	35.30	5	3.8
62	14.08.1996	19:47:48.2	41.09	35.01	21	3.8
63	19.08.1996	04:47:13.7	40.66	35.37	8	3.8
64	20.08.1996	03:32:15.7	40.74	35.37	10	3.6
65	20.08.1996	23:25:32.4	40.75	35.34	5	3.6
66	25.08.1996	03:54:43	41.00	35.40	5	3.8
67	25.08.1996	13:58:40.4	40.74	35.28	5	3.6
68	27.08.1996	17:01:41.7	40.67	35.27	10	3.6
69	09.09.1996	06:05:15.3	40.76	35.32	5	3.6
70	11.09.1996	14:33:44	40.80	35.34	10	3.8
71	25.09.1996	01:52:49	40.79	35.40	28	3.8
72	22.11.1996	11:59:51.6	40.77	35.29	9	3.7

73	07.12.1996	23:13:46	40.72	35.29	12	3.8
74	28.02.1997	00:03:52.2	40.73	35.36	5	4.7
75	05.04.1999	07:57:35.8	40.74	35.27	10	3.8
76	22.05.1999	02:14:38.1	40.49	33.74	10	3.6
77	16.06.1999	14:50:54.6	40.94	33.87	10	3.7
78	19.12.1999	23:37:19.2	40.93	33.92	10	3.6
79	29.02.2000	20:43:03	40.07	33.94	23	3.7
80	30.05.2000	08:17:42.3	40.67	34.88	9	3.6
81	17.08.2000	11:49:46.6	40.85	33.55	10	3.6
82	12.08.2001	18:31:28.2	40.22	33.81	10	4.2
83	21.07.2004	09:14:8.4	39.65	33.95	5	4
84	29.04.2005	22:28:5.5	40.66	34.79	9	4.6

Kaynak: Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi ve
Deprem Araştırma Enstitüsü Ulusal Deprem İzleme Merkezi.

I.C.1.a. Ilgaz Dağları

İlin kuzeyindeki alanları kaplayan Ilgaz Dağları, Kargı ilçesinin kuzey kısmında doğu-batı istikametinde uzanır. Dağlık alanı, il sınırları içerisinde Kızılırmak ve onun yan kolunu oluşturan Devrez Çayı sınırlandırır. İl sınırları içerisinde Ilgaz Dağları'nın ortalama yükseltisi 1500-2000 m civarındadır (Foto 1).

Foto 1: Kargı Ovası'nın hemen kuzeyinden itibaren yükselen Ilgaz Dağları.

I.C.1.b. İnegöl Dağı

Çorum ilinin kuzeyinde yer alan dağın doğu yarısı Amasya ili sınırlarında, batı yarısı ise Çorum ili (Osmancık) sınırları içinde kalmaktadır. İl sınırları içindeki dağlık kütleyi kuzeyde Kavşak Çayı, güneyde ise Hamamözü Çayı sınırlandırmaktadır. Dağlık alanın en yüksek yerini 1873 m yükseltisiyle İnegöl Tepe oluşturmaktadır. Dağın temelini Ilgaz Masifine ait kayaçlar oluşturur. Bu kayaçlar paleozoik yaşlı fillit, kuvarsit, yeşil şist ve mermerlerdir. Temel arazi volkanik kayaçlar, kalkerler ve Neojen formasyonları ile örtülmüştür.

I.C.1.c. Eğirlidağ

Çorum Merkez ilçenin kuzeyinde bulunan Eğirlidağ, Çorum depresyonu ile Merzifon-Gümüşhacıköy depresyonu arasındaki yüksek dağlık kütlelerden biridir. Kuzeyde Hamamözü Çayı, güneyde Çorum Çayı tarafından sınırlandırılmıştır. Doğu-batı istikametinde uzanan dağlık alanın en yüksek noktasını 1.776 m ile Kaldırım Tepesi oluşturur.

I.C.1.d. Köroğlu Dağları

Köroğlu Dağlarının doğu bölümü Çorum ili topraklarında bulunur. İl merkezinin kuzeydoğu bölümünü oluşturan bu dağlık alan, Bayat-İskilip-Kargı ilçeleri arasında kalır. İl sınırları içerisinde ortalama 1500-2000 m yüksekliğinde bulunan Köroğlu Dağları, yaklaşık kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanır. İl sınırları içerisinde en yüksek zirveyi Öbek Tepe (2013 m) oluşturur.

I.C.1.e. Buzluk Dağı

İlin güneydoğusunda, Ortaköy ilçesinin kuzeybatısında bulunur. Kuzeyde Çorum Çayı ili güneyde Çekerek Irmağı arasında, yaklaşık olarak kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanır. En yüksek yerini Büyüksivri Tepe (1406 m) oluşturur. Nispi yükseltisi, batıdaki Çekerek Irmağı vadi tabanına göre yaklaşık 1000 metreyi bulmaktadır. Dağın üst kısımları, bilhassa kuzeyde hem faylanmalara uğradığı, hem de akarsularla yarıldığı için, ana hatlarıyla platoluk bir görünüm kazanmıştır.

I.C.1.f. Elmalı Dağı

Elmalı Dağı, il merkezinin güneybatısında Sungurlu ve Alaca ilçelerinin kuzeyinde bulunur. Dağlık alan, kuzey ve doğuda Çorum Çayı ve kolları, güney ve batısında Budaközü Çayı tarafından sınırlandırılmaktadır. İl sınırları içerisinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu dağlık kütle, Yeşilirmak Havzası ile Kızılırmak Havzası'nı birbirinden ayırmaktadır. Büyük kısmıyla aşındırılıp alçaltılmış olan bu dağlık kütle dalgalı bir görünüm arz etmektedir. Elmalı Dağı'nın en yüksek noktasını Kalinkaya Tepe (1309 m) oluşturur Genel manzarası dalgalı bir aşınım düzlüğü şeklinde olan Elmalı Dağı üzerinde bu yükseltiler birer tek tepe görüntüsü arz ederler. Elmalı Dağı'nda ana kayayı, büyük bir oranda Neojen çökelleri oluşturmaktadır. Buna karşılık, güneyde Jura kalkerleri ve ofiolitle-re de rastlanmaktadır (Aylar, 2006).

I.C.1.g. Zincirli Dağı

Çorum il merkezinin güneybatısında, Sungurlu ve Boğazkale ilçelerinin güneyinde bulunur. İlin güney sınırının belirlenmesinde önemli bir paya sahip olan Zincirli Dağı, kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanan ve en yüksek noktasına Kambeli Tepede (1630 m) ulaşılan, yüksek bir kütledir. İlin güneyindeki en yüksek kütle olma özelliğine sahip olan Zincirli Dağı, diğer dağlık sahalara nazaran litolojik yapısıyla dikkat çekmektedir. Büyük bir bölümü Mesozoik yaşlı Ofiolitlerden oluşan Zincirli kütlesinde, Eosen-Neojen yaşlı andezitler ile Jura-Kretase kireçtaşları da bulunmaktadır. Zincirli Dağı'nın üzerinde bulunan Kambeli Tepe (1630 m), Kertmebel Tepe (1553 m), Seç Tepe (1420 m), Malcan Tepe (1520 m), Tiraz Tepe (1580 m) ve Şıkbük Tepe (1590 m) gibi yükseltiler, su bölümü hatlarında yer alan birer kalıntı tepedir. Bunlar çoğunlukla kubbe biçiminde zirvelere sahiptirler. (Foto 2).

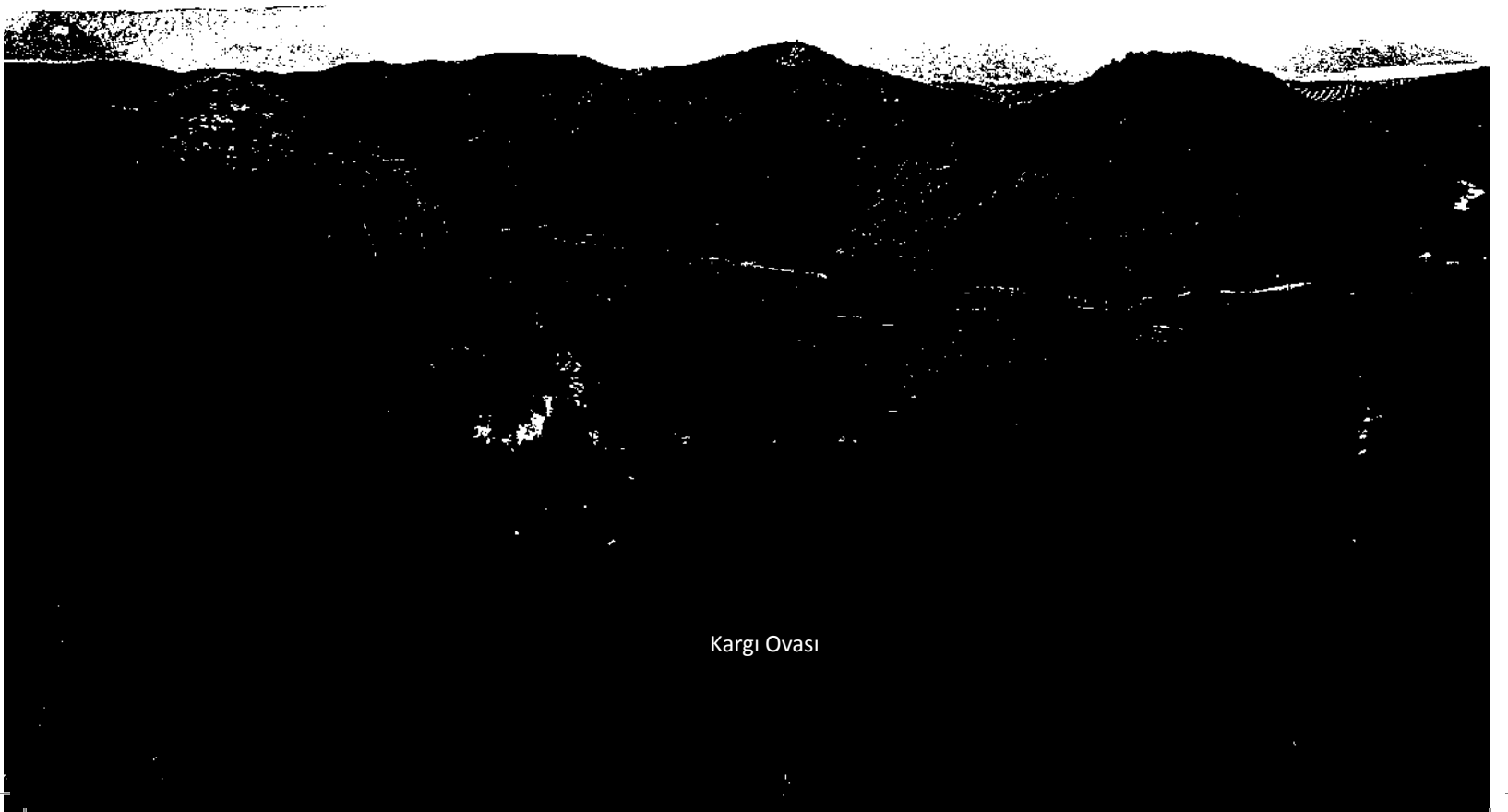
Foto 2: Zincirli Dağı üzerindeki aşınım düzlükleri Sungurlu-Çukurlu Köyü çevresinde olduğu gibi derin vadilerle yer yer yarılmış durumdadır. (Güneybatıya bakış)

I.C.1.h. Köse Dağları

Köse Dağı, ilin orta kısmında yer alan önemli bir dağlık kütledir. Laçın ve Oğuzlar ilçesinden Sungurlu'ya kadar yaklaşık uzunluğu 75 km civarında olan dağlık kütlenin uzanışı kuzeydoğu-güneybatı istikametindedir. Kabaca kuzeybatıda Kızılırmak, güneydoğu ve doğuda ise Çorum Çayı ve kolları tarafından sınırlandırılmıştır. Ortalama 1000-1750 m yükseltiye sahip dağlık alanın kuzey kısımlarının yüksekliği daha fazladır. Köse Dağı kütlesinin batı kesimleri yaygın olarak Eosen fliş ve Jura kalkerlerinden, doğu kesimleri ise Mesozoik ofiolitleri ve Neojen andezitlerinden oluşmaktadır. Ayrıca, batıda Oligo-Miosen örtü formasyonları da bulunmaktadır (Foto 3).

Foto 3: Köse Dağlarının üst kısımlarında aşınım sonucu geniş aşınım düzlükleri oluşmuştur. Dağlık alanın güneyinde kurulmuş olan Sungurlu Hacılarhanı Köyü. (Kuzeydoğuya bakış)

Kargı Ovası

Çorum İlinde Yüksekliği 1.700 Metreyi Aşan Tepeler

Adı	Yüksekliği
Erenler Tepesi (Kargı'da Kös Dağı Üzerinde)	2097 m
Türbe Tepe (Kargı'da)	1981 m
Kara Tepe (Mecitözü'nde)	1846 m
Kırklar Dağı (Mecitözü'nde)	1791 m
Köse Dağı (Çorum'da)	1750 m
Dede Çal (Osmancık'ta)	1730 m
Kartal Tepe (Sungurlu'da)	1700 m
Teke Dağı (İskilip'te)	1700 m

I.C.2. Vadiler

Çorum ve yakın çevresi Miyosen ortalarına kadar bir sedimantasyon sahası durumunda idi. Miyosen sonlarına doğru Kuzey Anadolu Fay Hattı boyunca Taşova-Erbaa depresyonunun çökmesine bağlı olarak Çorum havzasındaki gölün suları Yeşilırmak vasıtası ile bu depresyona boşaltılmaya başlamıştır (Zeybek, 1998). İlin büyük kısmını drene eden Kızılırmak'ta benzer bir oluşum süreci geçirmiş, Miyosen sonlarında havzaların birbirine eklenmesiyle Kızılırmak vadisi çok çabuk gelişmiş ve Pliyosen başlarında Kızılırmak Havzasının büyük kısmı oluşmuştur (Akkan, 1970).

I.C.2.a. "V" Şekilli Vadiler

Kızılırmak ve Yeşilırmak gibi ana akarsuların yataklarını derinleştirmesine bağlı olarak, onlara katılan tabiler de artan rölyef enerjisi nedeniyle yataklarını derinleştirmişler ve gençleştirmişlerdir. Böylelikle yüksek kesimlerden vadi tabanlarına doğru inen ve enine profilleri "V" şeklinde olan, kısa boylu genç vadiler oluşmuştur. Bu tür vadileri il içerisinde bir çok yerde görmek mümkün olmaktadır.

I.C.2.b. Asimetrik Vadiler

Çorum Havzasında bazı akarsu vadilerinin enine profillerinde özellikle faylanmalara ve direnç farklarına bağlı asimetriklerin varlığı dikkati çeker. İl sınırları içerisindeki birçok vadiye gözlenebilen bu durum, Çorum Çayı, Mecitözü Çayı, Budaközü Çayı, Hamamözü Çayı gibi Kızılırmak ve Yeşilırmak'a bağlı birçok yan kolun vadilerinde gözlenebilmektedir.

I.C.2.c. Geniş Alüvyal Tabanlı Vadiler

İlin en büyük akarsuyu olan Kızılırmak, il içerisinde akış gösterdiği bir çok yerde geniş bir alüvyon taban üzerinde akmaktadır. Dutludere Köyünden Osmancık İlçesine kadar olan kesimde, vadi tabanı genişliği 1000-1500 m arasında değişen, geniş bir alüvyon taban üzerinde akmaktadır. Ayrıca, Kula ve Salur köyleri arasında benzer bir durum söz konusudur.

Kızılırmak'ın büyük kollarından birisini oluşturan Delice Irmağı da Kızılırmak ile birleştiği yerden güneydeki Kavşut Kasabası arasındaki kesimde vadi tabanı genişliği 1500-2000 m arasında değişen geniş bir alüvyon taban üzerinde akmaktadır.

Delice Irmağının bir kolu olan ve Sungurlu Havzasının sularını drene eden Budaközü Çayı, Sungurlu-Akpınar Köyü ile Akpınar Köyü-Kavşut kasabası arasında ortalama vadi tabanı genişliği 1000-1500 m arasında değişen geniş tabanlı alüvyon bir vadi içerisinde akmaktadır.

Çorum Çayı vasıtası ile Yeşilirmak'a kavuşan Alaca Çayı da, Koçhisar ve Boğaziçi köyleri arasında geniş tabanlı bir vadi içerisinde akmaktadır. Ortalama yatak genişliği 800-1000 m civarında olan Alaca Çayı bu kesimde yatak eğiminin oldukça azalmasına bağlı olarak yer yer mendereslenmeler gösterir.

Çorum Ovasının sularını drene eden ve Yeşilirmak'ın önemli kollarından birini oluşturan Çorum Çayı yatağının belli kesimlerinde geniş bir vadi içerisinde akış gösterir. Örneğin, Karaca ve Sarayköy arasında yatak genişliği 1000-1500 m arasında değişen geniş bir alüvyon taban üzerinde ve yaklaşık % 5'lik yatak eğimi ile akmaktadır.

I.C.2.d. Boğaz Şekilli Vadiler

I.C.2.d.1. İncesu Boğazı

İncesu Boğazı, Çorum'un Ortaköy İlçesine bağlı İncesu Köyü ile Yozgat'ın Aydıncık İlçesine bağlı Kazankaya Köyü arasında, Çekerek Irmağı tarafından açılmış bir epijenik yarmavadidir (Foto 4). Büyük kısmı ile kıvrımlı-kırıklı Jura-Kretase arazisi üzerinde açılmış olan vadinin ortalama yatak eğimi % 35 civarındadır. Toplam uzunluğu 8 km'yi bulan vadi boyunca, bağlı yarılma yer yer 500 m'yi geçer. Vadi içerisinde farklı seviyelerde sekilere ve yapıya bağlı asimetrilere rastlanılır. Ayrıca, boğaz içerisinde vadi tabanı çok az yerde genişlemektedir (Foto 5). Boğaz içerisinde tarım ve hayvancılık gibi faaliyetlerin yapılması çok güçtür. Gerekli düzenlemelerin yapılmasıyla turizm amaçlı rafting ve dağcılık (yamaç tırmanışı) gibi sportif faaliyetlerin rahatlıkla yapılabileceği düşünülmektedir (Aylar, 2006).

Foto 4: İncesu Boğazının çıkışında görülen etek düzlüğü (İncesu Köyü) [Güneye bakış]

Gerek tektonik ve gerekse iklimatik faktörlere bağılı olarak şekillenen İncesu Yarmavadisi'nin polijenik bir karakter taşıdığı görölmektedir. Ayrıca, bugünkü topografya yüzeyi üzerinde inkonse-kant bir şekilde akmakta olan Çekerek Irmağı'nın, Pliyosen örtü arazisi üzerinde konsekant olarak kurulmuş olduğı ve zaman içinde epijenik bir şekilde anakayaya saplandığı anlaşılmaktadır. (Aylar, 2006).

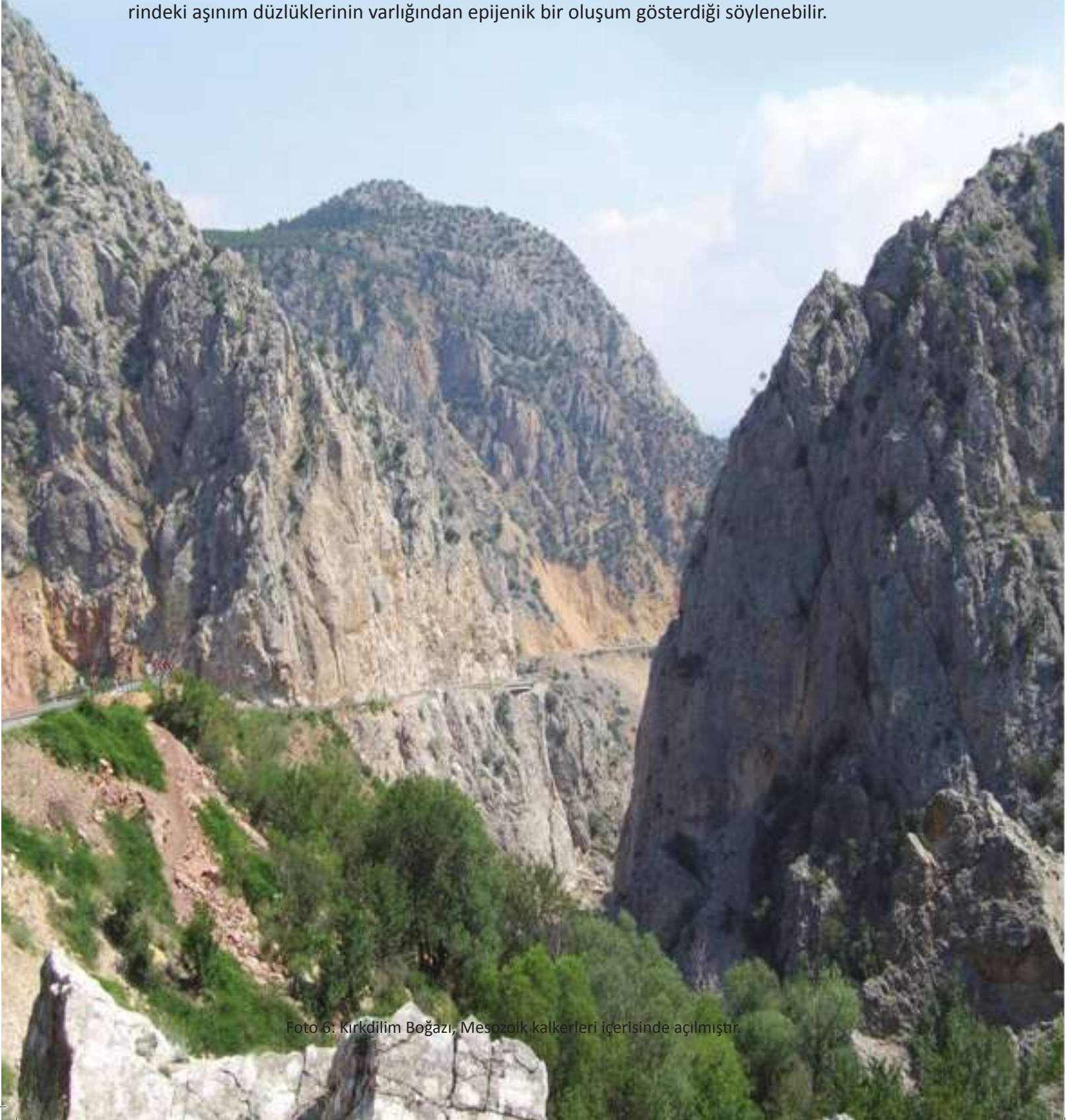

Foto 5: İncesu Boğazı, tabansız ve derin yarılmış bir boğaz görünümündedir.

I.C.2.d.2. Kırkdilim Boğazı

Kırkdilim Boğazı, Çorum'un Laçın ilçesine bağlı Kırkdilim Köyü ile Laçın ilçesi arasında, Hamamözü Çayının bir kolu tarafından açılmış bir epijenik yarmavadidir. Büyük kısmı ile kıvrımlı-kırıklı Jura-Kretase arazisi üzerinde açılmış olan vadinin ortalama yatak eğimi % 35 civarındadır. Toplam uzunluğu 7 km'yi bulan vadi boyunca, bağlı yarıma yer yer 500 m'yi geçer (Foto 6). Vadi içerisinde farklı seviyelerde sekilere ve yapıya bağlı asimetrilere rastlanılır. Ayrıca, boğaz içerisinde vadi tabanı çok dardır. Çıkış kısmına doğru vadi tabanının kısmen genişlediği görülür. Son derece sarp ve eğimli olan boğaz içerisinde tarım ve hayvancılık gibi faaliyetlerin yapılması çok güçtür. Boğazın giriş kısmında son derece fazla olan yarıma, çıkış kısmına doğru azalmaktadır. Üst kesimlerindeki aşınım düzlüklerinin varlığından epijenik bir oluşum gösterdiği söylenebilir.

Foto 6: Kırkdilim Boğazı, Mesozoik kalkerleri içerisinde açılmıştır.

I.C.2.d.3. Dutludere-Salur Boğazı

Dutludere güneyinden Salur Köyü civarına kadar olan kesimde Kızılırmak oldukça sarp yamaçlı ve derin bir vadinin içinde akar. Uzunluğu 25 km kadar olan boğazın yukarı kesimlerinde Kızılırmak geniş ve yayvan bir düzlük içerisinde akar (Akkan, 1970).

Alagöz ve Dede Dağlarının uzantıları arasında açılmış olan boğaz, tamamen farklı yapıdaki iki bölgeyi birbirine birleştirmesiyle önem kazanır. Boğazın giriş kısımları volkanik kütlelerden oluşmuştur. Diğer bölümler yer yer andezitlerin görüldüğü Eosen flişi içerisinde yer almaktadır. Kızılırmak, Dutludere civarında terk ettiği boğazdan sonra yeniden geniş bir vadiye ulaşır. Böylece bir yarmavadinin özelliklerini taşıyan boğaz, farklı karakterde iki havzayı birbirine bağlaması bakımından da bir birleştirme boğazı karakterindedir.

I.C.3. Platolar

Çorum ve çevresindeki dağlık alanlar üzerinde jeolojik oluşum süreci içerisinde, farklı yükseltilerde kendini gösteren aşınım düzlükleri bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı daha sonraki aşınım süreçlerine bağlı olarak gerek Kızılırmak, gerekse Yeşilirmak ve tabileri tarafından parçalanmış ve plato görünümü kazanmışlardır. Bu durum, il sınırları içerisindeki birçok dağlık küttelede rahatlıkla takip edilebilmektedir. Ilgaz Dağları, İnegöl Dağı, Köroğlu Dağları, Eğirdir Dağı, Köse Dağı, Zincirli Dağı gibi Çorum ilinde bulunan dağlık alanlarda bu aşınım yüzeyleri farklı yükseltilerde takip edilebilmektedir.

Bu aşınım yüzeylerinden biri Kargı çevresinde bulunur. Şiddetli kıvrılmalar ve çökmeler sonucunda yükselen Köse Dağları üzerinde aşınım düzlükleri oluşmuştur. Bunlar, Neojen öncesinde yontulmuşlar ve daha sonraki aşınım süreçlerinde de platoluk bir görünüm kazanmışlardır (Akkan, 1970).

Bir diğer aşınım yüzeyi 1250-1500 m'ler arasında takip edilen Alt-Orta Miyosen yaşlı aşınım yüzeyidir. Söz konusu aşınım yüzeyi, Köse Dağı ve Zincirli Dağında takip etmek mümkündür. Bu aşınım yüzeyi bugün akarsular tarafından yarılarak büyük kısmıyla deforme olmuştur.

Bir diğer aşınım yüzeyi Pliyosen'de, Orta-Üst Miyosen tektonik hareketleriyle şekillenmeye başlamış olan ve ilin batı kısımlarının sularını drene eden Yeşilirmak, Taşova-Erbaa-Niksar çevresindeki Pliyosen gölüne bağlı olarak yeni bir aşınım safhasına girmiş, bu sırada sahadaki birçok dağlık alanda rastlanan Alt-Orta Miyosen yaşlı aşınım yüzeyinden belli bir eğim kırıklığı ile ayrılan yeni bir aşınım yüzeyi gelişmiştir (Zeybek, 1998). Üst Miyosen(?)-Pliyosen yaşlı bu yüzeyi oluşturan düzlükler 800-1100 m ler arasında yükseltiye sahip bulunmaktadır.

Pliyosen sonu-Pleistosen başlarında Taşova-Erbaa depresyonunun denizle bağlantısı kurulmuş ve yeni taban seviyesine göre, yeni bir aşınım süreci başlamıştır. Böylece Yeşilirmak ve kollarının aşındırdığı Çorum Havzası'nda yeni bir aşınım-boşalma sathı oluşmuştur. Saha genelinde yaklaşık 550-700 m seviyelerinde takip edilebilen bu aşınım-boşalma yüzeyi Üst Miyosen (?)-Pliyosen yüzeylerinden belli eğim kırıklıkları ile ayrılmaktadır (Zeybek, 1998).

Üst Pliyosen’de bir taraftan vadisini yanlara genişleten ve aşıntılar meydana getiren Kızılırmak, bir taraftan da geriye oymalar sonucunda havzasını genişletmiştir. İşte jipsli alanın ve dolayısıyla İç Anadolu havzalarının Kızılırmak boyuna katılımları bu devreye rastlar (Akkan, 1970). Buna bağlı olarak Zincirli Dağı’nın kuzey eteklerinde ve Köse Dağı’nın batı eteklerinde vadi tabanları yana doğru genişleyerek, yeni taban seviyesine göre geniş alanların boşalmasına sebep olmuşlardır. Böylece, söz konusu sahada ve inceleme alanının diğer kesimlerinde yaklaşık 600-700 m seviyelerde bir başka aşınım-boşalma yüzeyi ortaya çıkmıştır. Üst Pliyosen yaşlı bu yüzeyler, sahasının batısında daha yaygın olarak takip edilebilmektedir (Aylar, 2006).

Bu aşınım yüzeylerinden alçakta olanlar günümüzde yerleşme ve tarımsal faaliyetlerle yoğun biçimde kullanılmaktadır. Ancak en üst seviyedeki aşınım yüzeyi bunlardan farklı olarak genelde yaylacılık faaliyeti ile değerlendirilmektedir. Çorum, Karadeniz ikliminden İç Anadolu iklimine geçiş bölgelerinde olduğu için bilhassa ilin kuzey kısımları, bitkisel açıdan oldukça zengindir. Hem Karadeniz ikliminde yetişen hem de İç Anadolu ikliminde yetişen bitki türleri vardır. Ancak, son yıllarda aşırı zirai ilaç ve gübre kullanımı, aşırı otlatma, tarla açma gibi nedenlerle yaylalar tahrip olmuş, üst kısımlarda hemen hemen ana kaya çıkmıştır. Çorum çevresinde bugün yaylacılık ve yayla şenlikleri yapılan başlıca sahalar şunlardır:

Kargı Yaylaları

Kargı ilçesinin kuzeyindeki yüksek dağlık bölgede yer alan yayla deniz seviyesinden yaklaşık 1200 m yüksekliktedir. Çorum’a 140 km, Kargı’ya 26 Km uzaklıktadır. Bu bölgede birbirine bağlantılı; Eğinönü, Aksu, Karandu, Göl, Örencik, Karaboya, Gökçedoğan yaylaları mevcuttur (Foto 7). Bu yaylalarda, yöresel yayla mimarisine uygun yayla evleri geleneği halen devam etmektedir. Üzerlerinde sonradan yapılan Aksu ve Gökçedoğan göletlerinde yetiştirilen alabalıkları, yöreye özgü bitki örtüsü ve bol su kaynakları ile bir doğa harikası görünümündedir.

Foto 7: Kargı yaylalarından bir görünüş

Abdullah Yaylası

Kargı İlçesinde ve ilin en yüksek dağı olan Köse Dağı (2097) üzerinde yer almaktadır. Çorum'a uzaklığı 114 km, Kargı ilçe merkezine 26 km'dir. Temiz ve bol suyu bozulmamış doğası yanında, sarıçam, karaçam gibi diğer kendine özgü bitki örtüsü ile görülüp konaklamaya değer yaylalardandır. Bünyesinde 22 yataklı konaklama ünitesi, 120 kişilik restoran ve 1000 kişilik piknik alanı bulunmaktadır.

Bayat Kunduzlu ve Kuşçaçimeni Yaylaları

Çorum İli Bayat İlçesi sınırları içerisinde ve ilçenin kuzeyinde dağlık Karatepe mevkiinde yer almaktadır. İl Merkezine 100 km. İlçe Merkezine 25 km uzaklıktadır. Yöre halkı yayla geleneğini bu yaylalarda sürdürmektedir. Özellikle Kuşçaçimeni Yaylasında yaz aylarında kamp amaçlı çadırlar kurulmaktadır. Zengin bitki örtüsü ile kaplı olan yaylalarda sarıçam, karaçam ve köknar ağaçları dikkati çekmektedir. Bol su kaynakları ve bozulmamış doğa yapısı ile yayla turizmine elverişli alanların başında gelir. Ulaşım, özel araçların yanı sıra; yaz aylarında hafta sonları Belediye otobüsleri ile sağlanmaktadır.

İskilip Yaylaları

İskilip ilçesine 13 km uzaklıkta, İskilip-Tosya karayolu üzerinde bulunan İskilip Yaylası deniz seviyesinden 1200 m yüksekliktedir (Foto 8). İskilip İlçesinin kuzeyinde, sarıçam, karaçam, köknar, meşe gibi yöreye özgü bitki örtüsü ile kaplı yüksek dağ silsilesi üzerinde birbiri ile irtibatlı birçok yayla yer almaktadır. Bunlardan İskilip-Tosya karayolu üzerinde bulunan Elmabeli-Beşoluk ve Çiçekli yaylaları ile aynı güzergahın 8. kilometresinden sola 17 km gidildiğinde Demirbükü ve Yalak yaylalarının piknik ve mesire alanlarından iç turizmde yoğun şekilde yararlanılmaktadır.

Foto 8: İskilip ilçesinin Kuzeyinde bulunan yaylalardan bir görünüş.

Elmabeli Yaylası

Yaylanın alt yapısı büyük ölçüde tamamlanmış alt katı restoran, üst katı otel olarak kullanılan bir bina ile futbol ve voleybol oyun sahaları mevcuttur. Ulaşım özel araçların yanı sıra; İskilip-Tosya arasında çalışan ticari minibüsler, yaz aylarında cumartesi ve pazar günleri Belediye otobüsleri ile sağlanmaktadır.

Osmancık Yaylaları

Başpınar Beldesine 8 km uzaklıkta olup, altyapısı büyük ölçüde tamamlanmıştır. Çadırlarda konaklama mevcuttur.

I.C.4. Ovalar

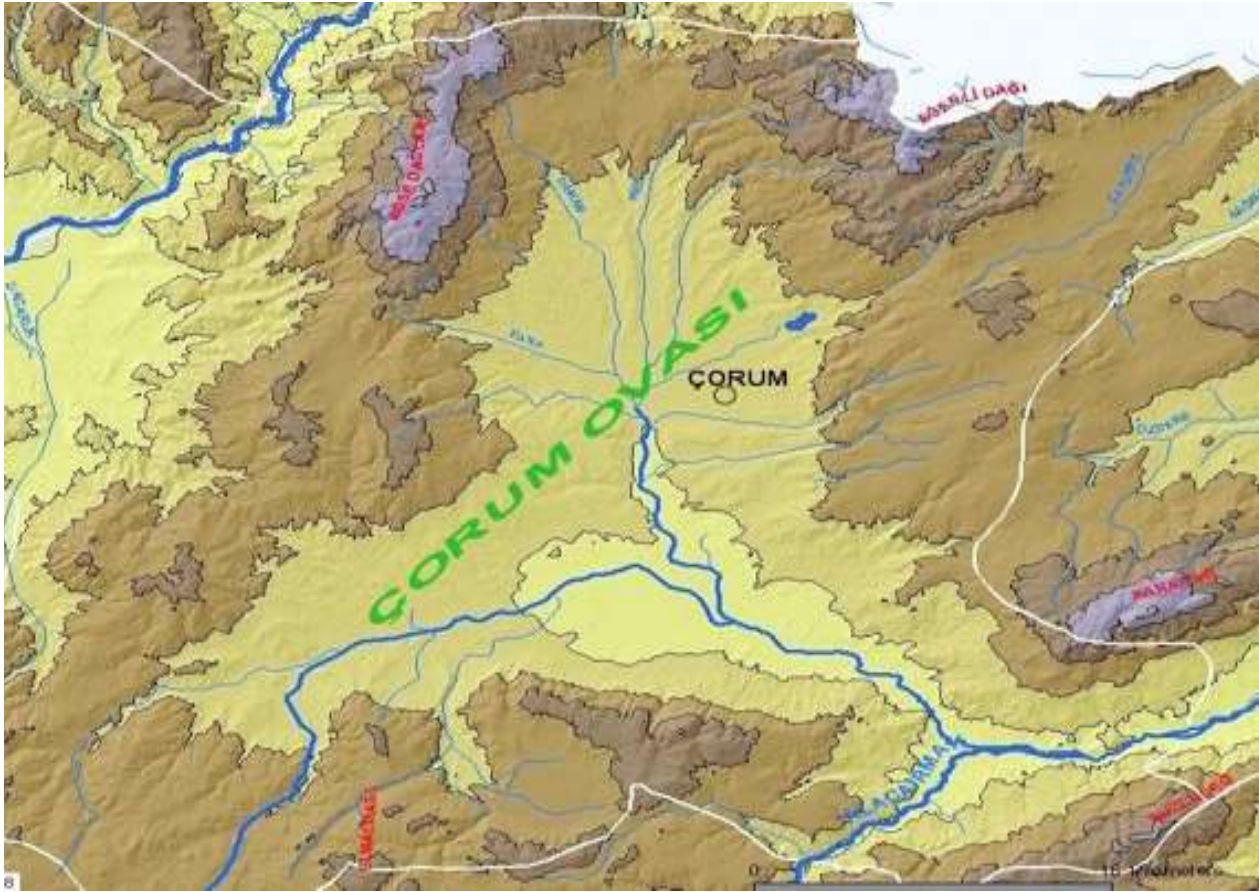
Çorum ili genel olarak dağlık bir yapıdadır. Ancak, dağlık alanlar arasında farklı yükseltide ve büyüklükte birçok ovayı bünyesinde barındırmaktadır. Çorum Ovası, Sungurlu Ovası, İskilip Ovası, Kargı Ovası, Osmancık Ovası ve Alaca Ovası ilde tarımsal faaliyetlerin yürütüldüğü en önemli yerlerdir.

I.C.4.a. Çorum Ovası

İl sınırları içerisindeki en önemli ovalardan biri olan Çorum Ovası merkez ilçe ve çevresindeki düzlük alanların oluşturduğu sahaları kapsamaktadır (Şekil 5). Köse Dağı, Zincirli Dağı, Eğirlidağ ve Karadağ'ın çevrelediği Çorum Ovası, kabaca bir üçgene benzemektedir. Ovanın en geniş bölümünü güney kesimi oluşturur. Burada ovanın güneybatısındaki Yenihayat Köyü ile güneydoğusundaki Sazak Köyü arasındaki mesafe yaklaşık 32 km civarındadır. Kuzey güney yönünde ise kuzeyde Akçakaya Köyü ile güneyde Kılıçören köyleri arasında 30 km lik bir genişliğe sahiptir. Yaklaşık 500-750 m arasında bir yükseltiye sahip olan ovanın en alçak kısmını güneydoğuda bulunan Sarılık Köyü çevresi oluşturur. Burada ovanın sularını drene eden Çorum Çayı ve yan kollarının oluşturduğu akarsu Alaca Havzasından gelen Alaca Çayı ile birleşmektedir.

Çorum şehri, Çorum Ovasının kuzeydoğu kenarında kurulmuştur. Ovanın ortalama olarak denizden yüksekliği 750 m civarındadır. Ovanın çevresi 1800 m civarında orta yükseklikte ve çeşitli zamanlarda üzerleri aşınmış dağlarla çevrilmiştir. Çorum Ovası, etrafı dağlık alanlarla çevrili ve faylarla kesilmiş iki kopartmandan oluşmuş, bir depresyon (çöküntü) ovasıdır. Kentin hemen güneyinde yer alan Yaydığın, Salkuşa, Hacipaşa ve Karapürçek köylerinin bulunduğu alanlarda, doğu-batı yönlerinde uzanan bir eşik saha bulunmaktadır. Bu jipsli eşik sahayı kuzeyden güneye doğru akan Derinçay geniş bir şekilde yarmıştır. Bu eşikin güneyindeki düzlükler, Bozboğa ve Ovasaray Ovası isimleri ile anılmakta iseler de, yapı ve şekilleri bakımından tamamen Çorum Ovasının bir devamıdır. Çorum Ovası 500 km² den daha geniş bir alana yayılmaktadır (Leblebicioğlu, 2006).

Ova yer altı suları bakımından zengin olmasına rağmen, tarım alanlarının sulanmasında genellikle Çorum Çayı ve kollarından yararlanılmaktadır. Ayrıca, ovadaki sulama probleminin azaltılması gayesiyle ova çevresinde birçok sulama göleti yapılmıştır. Fakat Çorum şehir merkezi ve Çorum sanayisinin ova içerisinde her geçen gün geniş alanlara yayılması ovadaki tarımsal alanların giderek yok olmasına sebep olmaktadır.

Şekil 5: Çorum Ovası ve çevresinin topografya haritası
(Yeşilirmak Havzası Coğrafi Bilgi Sistemlerinden alınmıştır).

I.C.4.b. Sungurlu Ovası

Kuzeyde Köse Dağı, güneyde Zincirli Dağı ve doğuda Elmalı Dağı'nın çevrelediği Sungurlu Ovası'nın yüzölçümü yaklaşık 230 km² kadardır. Sungurlu Ovası, Boğazkale-Salman Köyü ve Salman Köyü-Sungurlu olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır (Şekil 6). İki bölüm arasındaki geçiş ise Kıran-kışla Boğazı vasıtasıyla sağlanmaktadır (Aylar, 2006).

Sungurlu Ovası'nın tabanı ile çevredeki yüksek sahalar arasındaki nispi yükselti Sungurlu civarında 750 m, Salman Köyü yakınlarında 650 m ve Boğazkale'de ise 550 m dir. Boğazkale ilçesinde ovanın güneyini sınırlandıran 1000 m izohipsi ile Sungurlu'nun batısında ovanın kuzeybatısını sınırlandıran 750 m izohipsi arasında yükselti farkı yaklaşık 250 m dolaylarındadır. Bu iki nokta arasında yaklaşık 35 km uzaklık vardır. Taban eğimi ise güneydoğudan kuzeybatıya doğrudur (Aylar, 2006).

Sungurlu Ovası'nın oluşumunu ise ana hatlarıyla aşağıdaki şekilde açıklamak mümkündür. Mesozoik'te denizel bir ortamın hakim olduğu araştırma sahasında, sahanın en yaşlı kayaç topluluğunu oluşturan, kireçtaşları tortullaşmış ve denizaltı volkanizması sonucunda geniş ofiolitik seriler yayılmıştır. Paleosen'de muhtemelen karasal bir ortam hakim olmuş ve bu durum Eosen'e kadar devam etmiştir. Eosen'de tekrar, fakat değişken bir denizel ortamda Eosen flišleri oluşmuştur (Ardos, 1985).

Alp orojenezi ile yükselen Mesozoik formasyonları ve Eosen fliši kıvrımlanmış ve çatlak sistemleri oluşmuştur. Bu orojenez sırasında Eosen flišleri etkilenmiş ve eğim kazanmıştır. Eosen sonunda deniz çekilmiş ve tekrar bir volkanizma ile andezitler çıkmıştır.

Neojen'de bölge bir göl ortamındadır. Daha ziyade kil, marn ve az miktarda kum ve çakıl tortullaşması olmuş ve çimentolaşma olmamıştır. Yani, Neojen formasyonları erozyona karşı son derece dirençsizdirler. Neojen'den sonra kurak bir ortam ve aşınma devresi başlamıştır. Ancak, bu formasyonları çevreleyen Mesozoik yaşlı kalkerler ve ofiolitler oldukça serttirler. Neojen formasyonlarının bir kısmı akarsular tarafından kolayca süpürülüp, taşınmışlardır. Bu şekilde sahanın eğimi azalmış ve akarsuyun gücü çevreden getirdiği bu malzemeleri taşıyamadığı için, bunları yatağı boyunca ince alüvyal şeritler oluşturarak depo etmiş ve ova bugünkü görünümünü almıştır. Bu manada Sungurlu Ovası tipik bir aşınım ovasıdır (Aylar, 2006).

Şekil 6: Sungurlu Ovası ve çevresinin topografya haritası.
(Yeşilirmak Havzası Coğrafi Bilgi Sistemlerinden alınmıştır).

I.C.4.c. İskilip Ovası

İskilip Ovası adıyla bilinen düzlük alan, İskilip, Bayat ve Uğurludağ ilçeleri arasında Kızılırmak tarafından oluşturulmuş bölgeyi kapsamaktadır. Delice Irmağı'nın Kızılırmak'la birleştiği yerdeki Kula Köyünden başlayan ve Salur Köyüne kadar güneybatı-kuzeydoğu istikametinde uzanan İskilip Ovası'nın uzunluğu yaklaşık 45 km civarındadır (Foto 9).

Foto 9: Çorum ilinin batısında bulunan İskilip Ovasının genel görünümü.
(İçerisinden akan Kızılırmak tarımsal faaliyetler açısından oldukça önemlidir.)

Ovanın oluşumu ile ilgili Akkan (1970) şu bilgileri vermektedir. Orta Pliyosende oluşan tortullar, bu devir hareketleriyle kıvrılır ve bükülürlerken aynı zamanda aşınmaya ve yontulmaya başlamış olmalıdırlar. Sahadaki jipsli seri üzerinde geniş bir sathın bulunuşu dikkati çeker. Bu sath aslında bir aşınım yüzeyi olmakla beraber genellikle serpinti; fakat bazı yerlerde kalın depolar halinde çakıllar mevcuttur. Bu aşınım düzlüğünün yüksekliği 100-120 m yi bulmaktadır. Aynı durum geniş bir alanda, İskilip bölgesine kadar takip edilebilmektedir. Gerek nispi yükseltisi ve gerekse çakıl kaplamalarıyla örtülü bulunuşu bu düzlüğün, mukayese yoluyla, Kızılırmak'ın diğer bölümlerinde rastlanan benzerleri gibi Üst Pliyosen'de oluşmuş olduğunu göstermektedir (Akkan, 1970). Bu durumu Erol'da (1953) Pliyosen'den itibaren mevcut sahanın akarsu materyali ile örtülmesine şahit olunur, diyerek belirtmektedir.

Üst Pliyosen sathı üzerine yerleşmiş akarsular, Salur-Dutludere Boğazının açılması ile Kızılırmak Havzası'na dahil olmuşlar ve birlikte gömülerek jipsli serinin bugünkü morfolojik durumunu meydana getirmişlerdir.

Kızılırmak vadi tabanı Üst Pliyosen düzlüğü içerisine 100-120 m kadar gömülmüştür. Vadi tabanı 1-2 km genişliktedir. Kızılırmak boyunun burada dikkati çeken özelliği eğimin son derece az oluşudur (Şekil 7). Öyle ki, delta alanında bile eğim % 008 olduğu halde Salur-Delice kavşağı arasında % 006.7 civarındadır. Bu yüzden Kızılırmak bölgede yavaş ve salınımlı bir akışa sahiptir (Akkan, 1970).

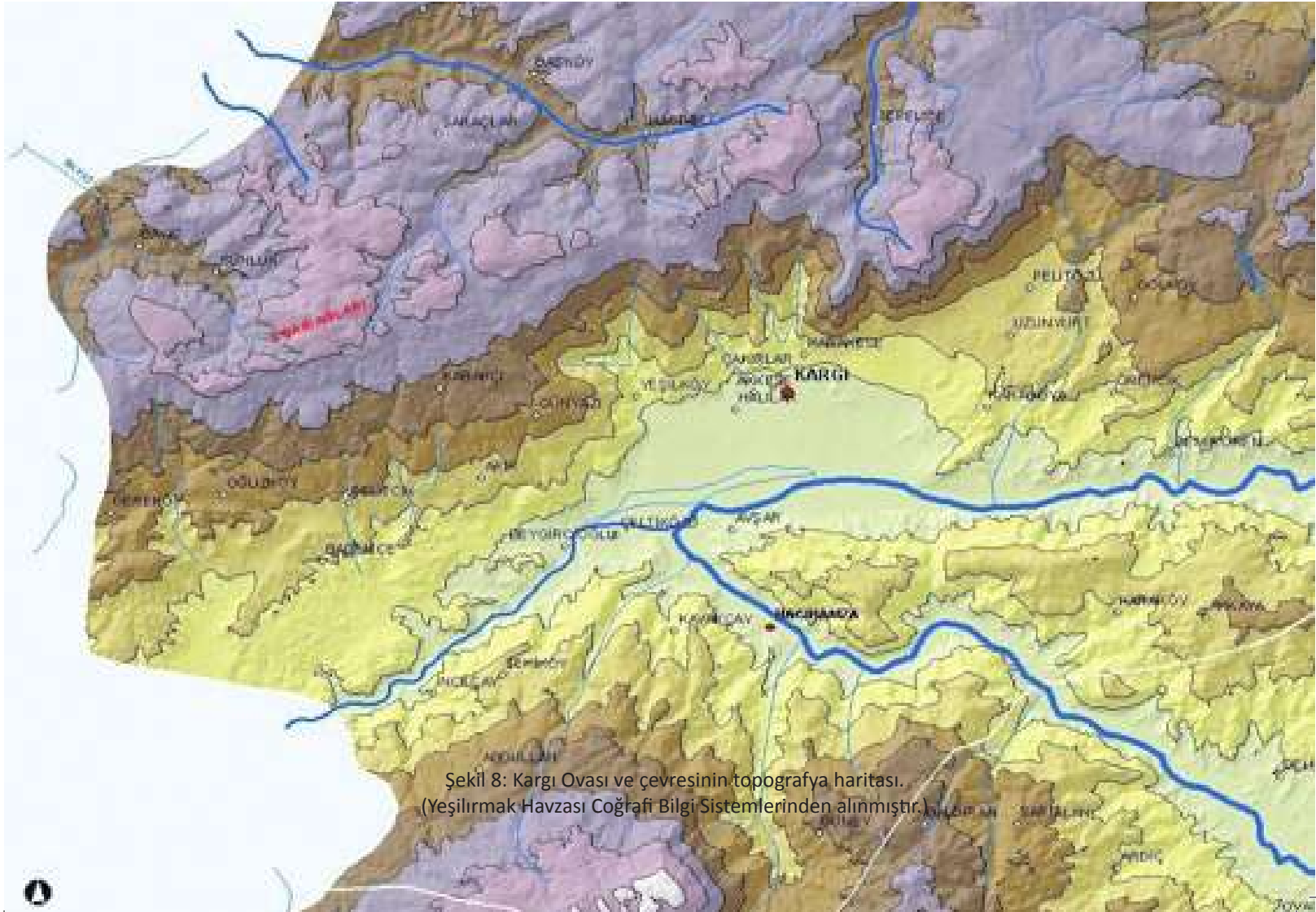
Şekil 7: İskilip Ovası ve çevresinin topografya haritası.
(Yeşilirmak Havzası Coğrafi Bilgi Sistemlerinden alınmıştır).

I.C.4.d. Kargı Ovası

Kızılırmak aşağı kesiminde, Bafra Ovası bir yana bırakılacak olursa, ova karakteri taşıyan ilk geniş düzlük Kargı Ovasıdır (Şekil 8). Batıda Devrez-Kızılırmak kavşağının 2 km kadar batısında Devrez Vadisinin Beygircioğlu Köyü çevresinde birden genişleyen tabanı ile ova karakteri kazanan bu düzlük, Kızılırmak'ın kavşak yerinde çizdiği sert dirseği de içinde bulundurur. Bu birleşme yerinden itibaren batıdan doğuya akmakta olan Kızılırmak, Kargı Ovasının güneyini takip eder. Kargı ilçe merkezinin 5-6 km batısında ova yeniden daralırsa da, buradan Avlağı dirseğine kadar olan geniş vadiyi, Kargı Ovasının bir devamı olarak kabul etmek gerekir. Zira vadinin bu kesimindeki şekiller, ovanın gelişmesi ve şekilleriyle yakından ilgilidirler. Böylece Kargı Ovası'nın batı ve doğu sınırlarını daralan akarsu vadileri ve Kızılırmak'ın iki bükümünü teşkil eder (Akkan, 1970).

Buna karşılık ovayı güneyden ve bilhassa kuzeyden çevreleyen dik yamaçlara sahip dağlar, ovanın bu sınırlarına kesinlik verir. Doğu-batı uzunluğu 15-16 km (Beygircioğlu-Avlağı arası alınırsa 30 km) olan kargı ovasının genişliği 5 km kadardır. En çukur yeri olan Kızılırmak vadi tabanının deniz seviyesinden yüksekliği batıda 350 m iken doğuda 320 m ye iner. Kızılırmak ovada bükümler yapmadığına göre akarsuyun, dolayısıyla ova güneyinin akarsu boyunca eğimi batıdan doğuya % 02-2.5 civarındadır (Akkan, 1970).

Kargı Ovasının Ilgaz Masifi'nin güneyindeki büyük depresyonun doğu ucunda bulunuşu, oluşumun kaynağını adeta ortaya koymaktadır. Bu depresyon Blumenthal (1948)'in de işaret ettiği gibi "Kuzey Anadolu'nun merkez kesimlerinde jeolojik birliklerin durumlarıyla yakından ilgili tulani bir çöküntü hattı" dır (Şekil 9). Yalçınlar (1960) da Devrez Çayının büyük Kuzey Anadolu Fayı'nı takip ettiğini ve bu fayın "Kuzey Anadolu'daki geniş Kaledonien Masifini ikiye ayırdığını" kaydeder (Akkan, 1970).

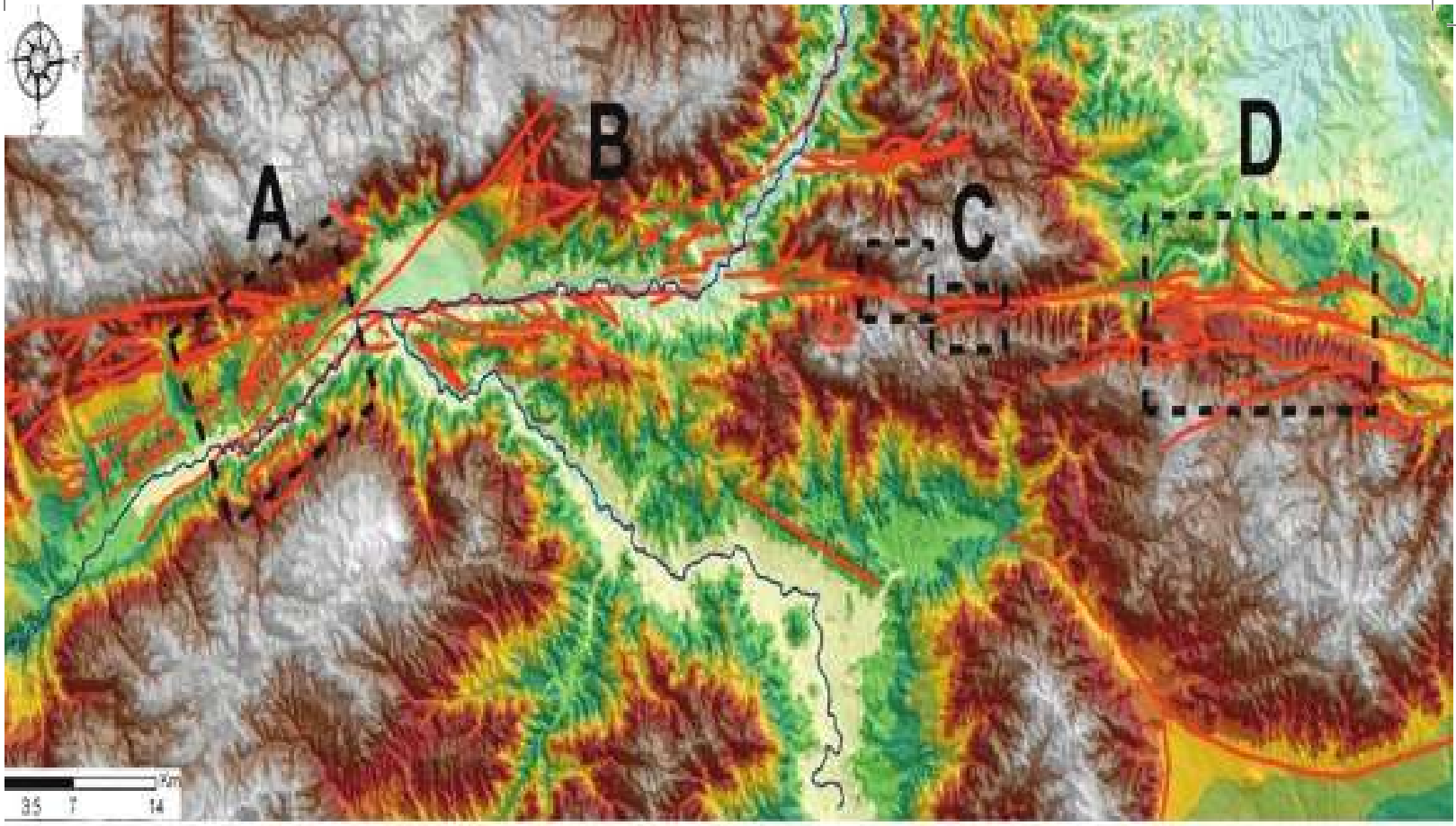
Şekil 8: Kargı Ovası ve çevresinin topografya haritası.
(Yeşilirmak Havzası Coğrafi Bilgi Sistemlerinden alınmıştır.)

Bölgede Neojen ve daha genç birimler sadece Devrez Çayı vadisi ve Kargı Ovasında bulunurlar. Kargı Ovasından daha doğuda ise eski ve yeni alüvyonlar dışındaki en genç birim Eosen yaşlı çökel ve volkanitlerdir. Neojen öncesi birimlerin bölge morfolojisindeki yegane etkisi bunların litolojik karakteristikleri ile ilgilidir. Neojen yaşlı birimler inceleme alanında Tosya Havzası ile Kargı Ovasının doğu ucunda bulunurlar. Kuzey Anadolu Fayı açısından önemli olan bu birimlerin stratigrafisi büyük ölçüde Barka (1981) ve Yılmaz vd. (1984) tarafından tanımlanmıştır. Tosya Havzası, kuzeyde Ilgaz Dağları ile güneyde Kös Dağı yükselimleri arasında kalan, içerisi Neojen çökelleri ile doldurulmuş merccek biçimli bir harita örneği sunan bir çöküntü alanıdır. Bu çöküntü kuzey ve güneyde faylarla sınırlanır. Tosya Havzasında temel üzerinde birbirinden diskordanslarla ayrılan 4 çökel topluluk bulunur. Bunlar alttan üste doğru Devrez formasyonu, Alt Pontus Formasyonu, Üst Pontus formasyonu ve eski alüvyon/taraça çökelleridir (Tüysüz, 2005).

Kargı Havzası, kuzeyde Kargı kayası, güneyde ise Kızılırmak Vadisi ve Ada Dağı ile sınırlanan üçgen biçimli bir havzadır (Foto 10). Havzanın kuzeyinde büyük yelpazeler vardır ve bunlar havza-ya güneye eğimli asimetric bir yapı kazandırmışlardır. Kargı Havzası Tosya Havzasına oranla genç bir havzadır. Bu havza içerisinde Neojen birimleri Üst Pontus Formasyonu ile temsil edilmiştir. Bunlar havzanın doğu ucunda bulunur ve temel üzerine diskordan olarak gelirler. Kargı Havzasının doğu ucundaki Neojen birimlerinin orijinalde Tosya Havzasının devamı olduğu, Kargı Havzasının açılması sonucunda bugünkü pozisyonunu aldığı genel olarak kabul edilen bir görüştür (Barka, 1981; Yılmaz vd., 1984).

Foto 10: Kargı Ovası'nın genel görünüşü.

Şekil 9: İnceleme alanının aktif fayları ve üç boyutlu morfolojik haritası. A bölgesi Tosya-Oğuz ve Devrez Faylarını, B bölgesi Kargı Ovası ve Kızılırmak Fayını, C ve D bölgesi ise Kızılırmak-Köprübaşı Faylarını göstermektedir. Kareler detaylı şekillerin yerleridir.

Kargı Havzasının içeri yukarıda sözü edilen yelpazeler ve Kızılırmak Nehrinin alüvyonları ile doldurulmuştur. Havzadaki alüvyon kalınlığı bilinmemekle birlikte 1000 metreden daha kalın olduğu kabul edilmektedir. Kargı Ovasını kuzeyden sınırlayan bu fay KD-GB uzanımlıdır. Kargı Ovası kuzeyindeki Kargı kayasını sınırlayan fay bu kayalıklarda belirgin fay façetalarının oluşumuna yol açmıştır. Kuzey kesimi yükselmiş olan bu fay temel birimleri ile Kargı Ovasındaki Kuvaterner çökellerinin sınırını oluşturur. Fay boyunca kuzeyden beslenen iki adet çok büyük, bir adet orta büyüklükte alüvyal yelpaze görülmektedir. Bu yelpazeler Kargı Ovasını doldurarak Kızılırmak'ı güneyde Ada Dağı eteğine göçmeye mecbur etmişlerdir. Fay façetalarının büyük ölçüde aşındırılmış olması Kargı fayının aktif olmadığını işaret etmektedir. Normal atım bileşeni egemen olan bu fayın yanal atımlı olduğuna dair bir veri olmamakla birlikte Devrez fayı ile aynı doğrultuda olması onunla yaşıt olduğunu düşündürmektedir. Kargı Ovası'nın Kargı (Devrez), Tosya ve Kızılırmak Fayı arasında açılmış üçgen biçimli bir çek-ayır havza olduğu genel olarak kabul edilen bir görüştür (Tüysüz, 2005).

I.C.4.e. Osmancık Ovası

Çorum ili kuzeyinde bulunan ovalardan birisi de Osmancık Ovasıdır (Şekil 10). Osmancık çevresinde, bilhassa ilçenin kuzeyindeki yamaçlarda geniş yayılım gösteren ve Kızılırmak Vadisinin daha yukarı bölümlerinde takip edilebilen düzlükler de bölgeye özellik vermektedir. Bu düzlükler genellikle Eosen flişinin üzerinde veya onlar içindeki havzalarda gelişmişlerdir. Osmancık Ovası tabanından 100-120 m yüksekliktedirler. Osmancık çevresinde aşıntı düzü karakterini taşırlar; güneyde dolgu sathlarına intikal ederler ve seviyeleri değişir (Foto 11). Ovanın güneyindeki dolgu sathlarının malzemesi genç Neojen konglomeraları olarak tespit edilmiştir (Akkan, 1970).

Kızılırmak Vadisinin farklı kesimlerinde de tespit edilen; fakat en geniş oluşumu Osmancık ve güneyinde bulan bu düzlüğün Üst Pliyosen aşıntı-dolgu sathına tekabül ettiği morfolojik ve jeolojik delillerden anlaşılmaktadır (Akkan, 1970).

Osmancık Ovası'nın bilhassa güney bölümlerinde yüksek sekiyi andıran seviyeler bulunmaktadır. Üst seki Osmancık güneyinde, Eosen fliši tabakaları üzerinde diskordan olarak bulunan çakıl birikintileri halinde güçlükle teşhis edilebilmektedir. Osmancık ilçesinin 5 km doğusunda Kızılırmak, dik açığa yakın bir b kl me sahiptir. Bu büklüm Kızılırmak'ın İç Anadolu'daki büyük kavisinden sonraki ilk keskin ve genel uzanışa etki eden sert b kl m d r. B kl m alanı Eosen fliši tabakaları arasında açılmıştır. Osmancık  evresi halen faal fayların mevcut olduğu bir yerdir (Pınar-Lahn, 1952).

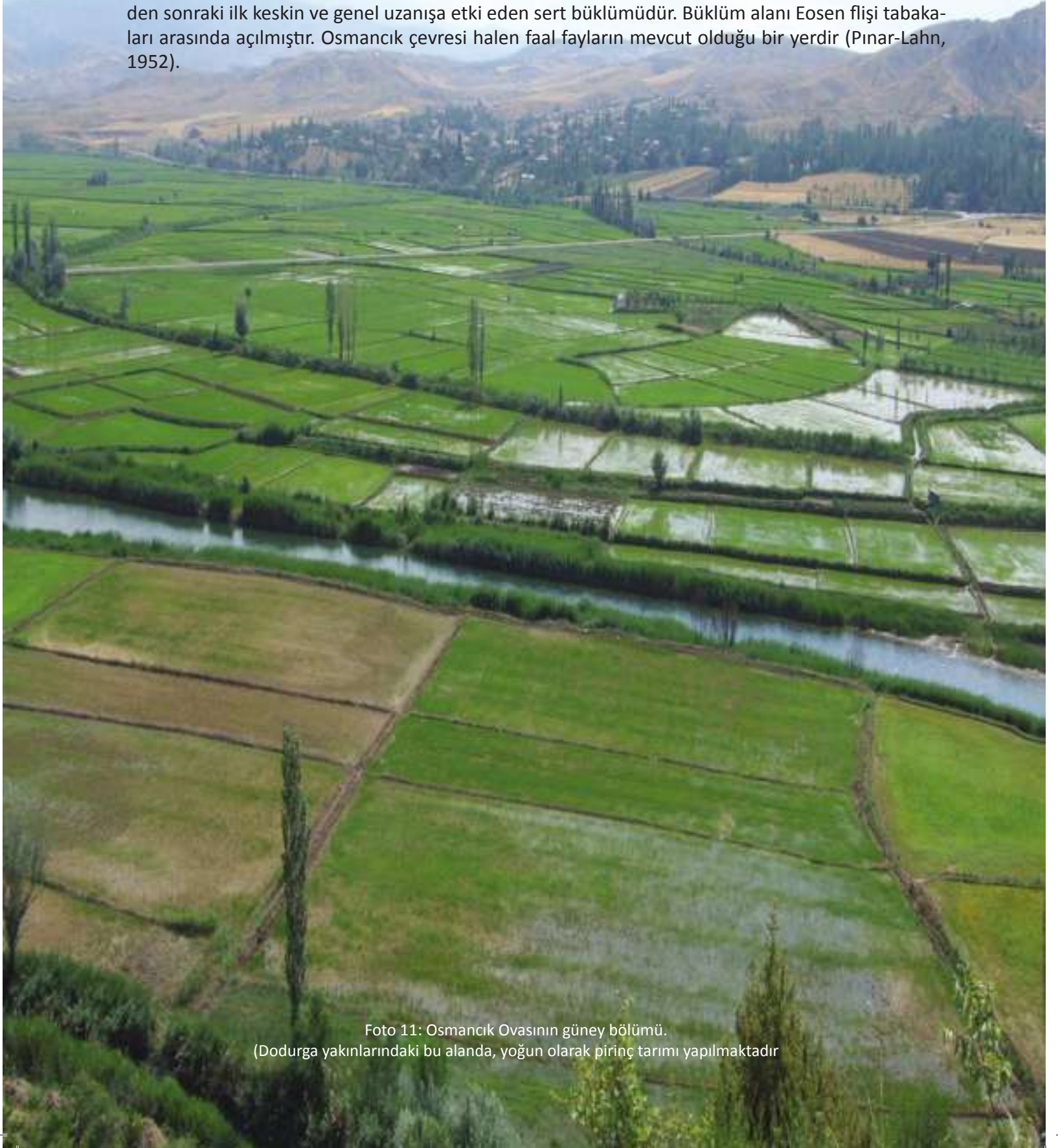
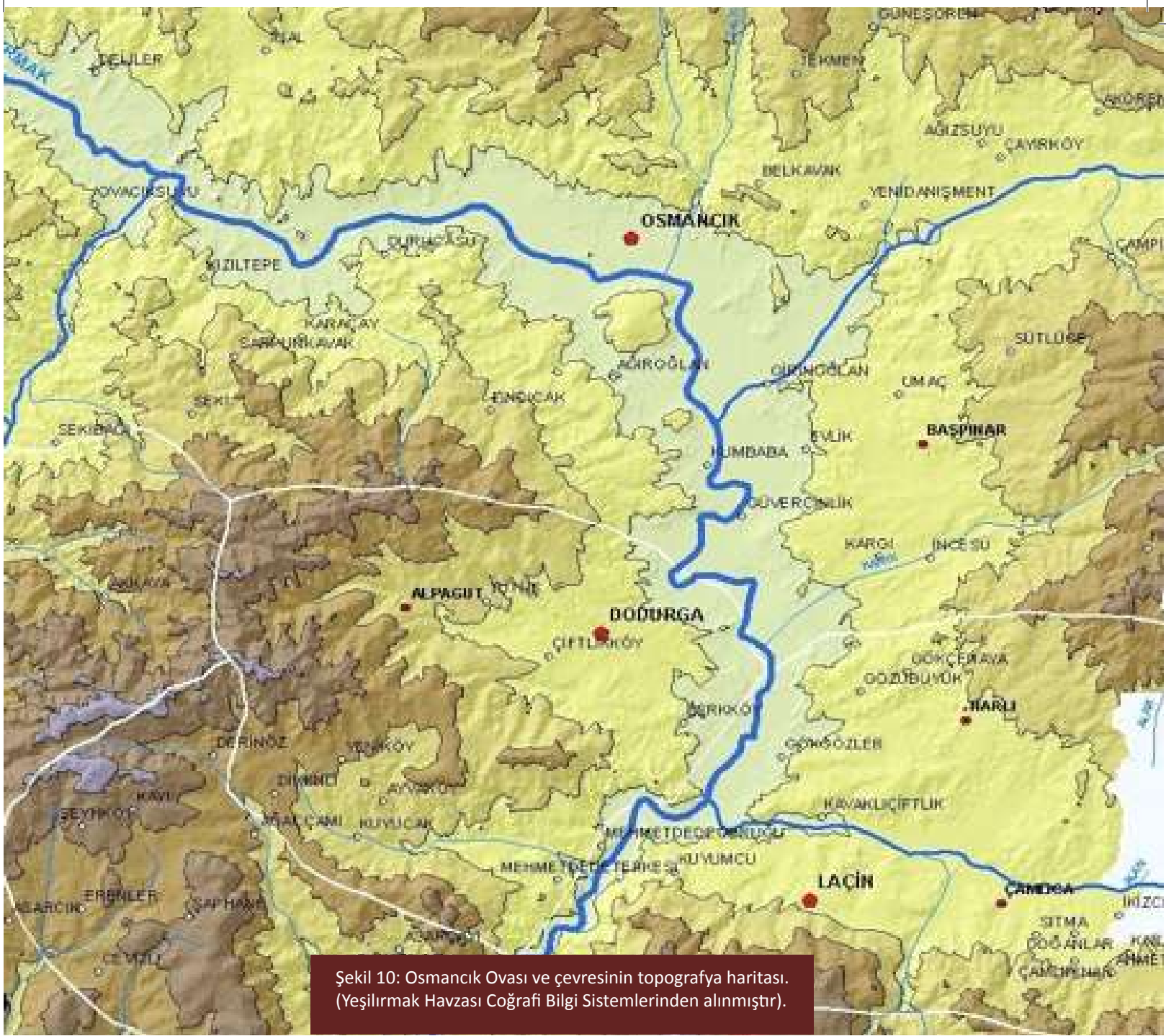

Foto 11: Osmancık Ovasının güney bölümü.
(Dodurga yakınlarındaki bu alanda, yoğun olarak pirinç tarımı yapılmaktadır)

Şekil 10: Osmancık Ovası ve çevresinin topografya haritası. (Yeşilirmak Havzası Coğrafi Bilgi Sistemlerinden alınmıştır).

Kızılırmak vadisinin Dodurga-Osmancık arasında yerleşmiş olduğu alanın Eosen flişi içerisinde Pliyosen dolgularıyla kaplanan bir Neojen havzasına tekabül ettiği; havzanın kuaterner içinde yeniden çanaklaştığı ve bilhassa doğu kenarlarında kırılmalara maruz kaldığı anlaşılmaktadır (Akkan, 1970).

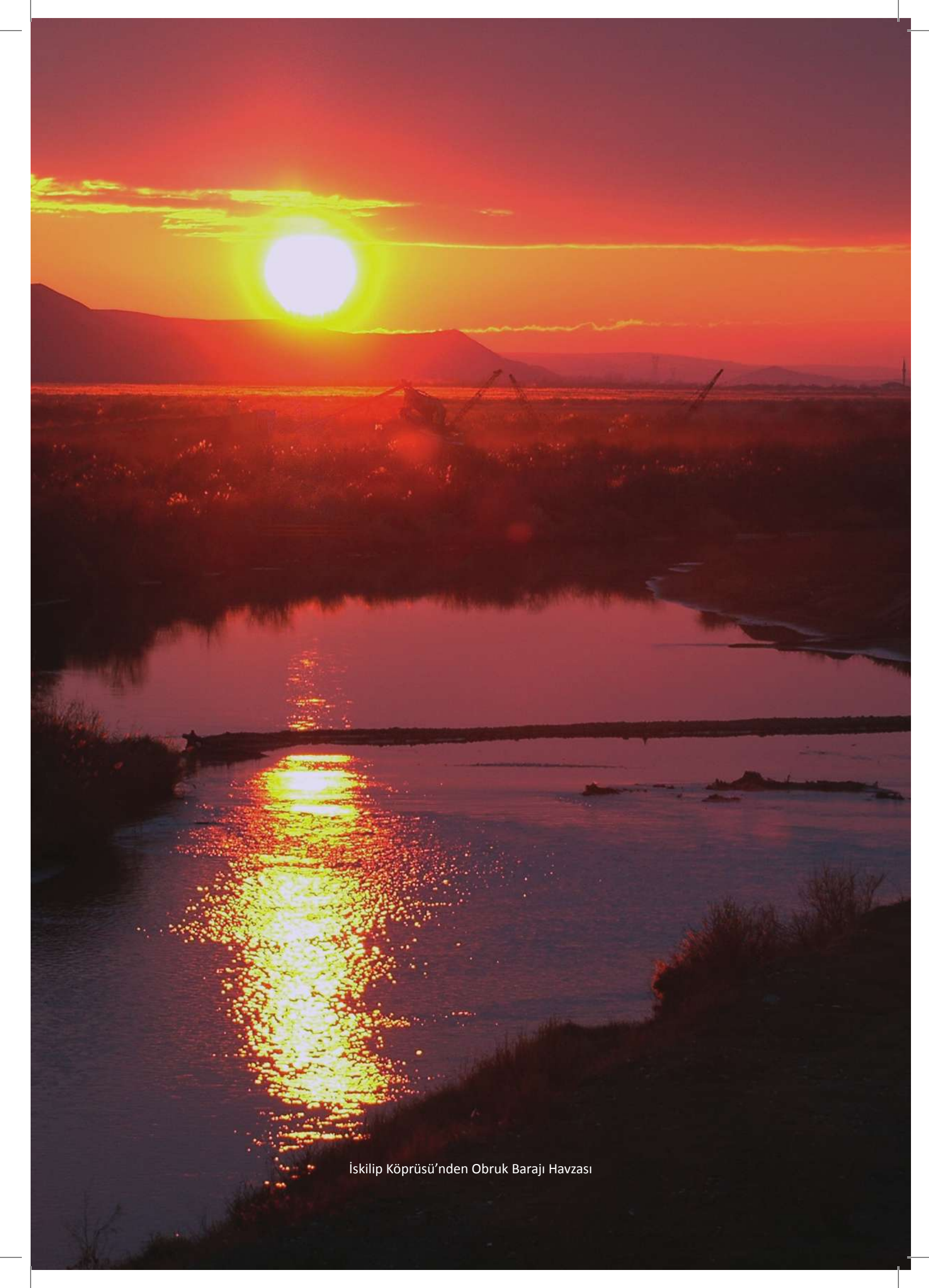
I.C.4.f. Alaca Ovası

İl sınırları içerisindeki en önemli ovalardan biri olan Alaca Ovası Alaca ilçe merkezi ve çevresindeki düzlük alanların oluşturduğu sahaları kapsamaktadır. Köse Dağı, Zincirli Dağı, Elmalı Dağı Buzluk Dağı ve Karadağ'ın çevrelediği Alaca Ovası, kabaca bir huniye benzemektedir (Şekil 11). Ovanın en geniş bölümünü doğu-batı kesimi oluşturur. Burada ovanın batısındaki Kıcılı Köyü ile doğusundaki Çöplü Köyü arasındaki mesafe yaklaşık 28 km civarındadır. Kuzey güney yönünde ise kuzeyde Geven Köyü ile güneyde Yenice köyleri arasında 24 km'lik bir genişliğe sahiptir. Yaklaşık 750-1000 m arasında bir yükseltiye sahip olan ovanın en alçak kısmını güneydoğuda bulunan Küçükcamili Köyü çevresi oluşturur. Burada ovanın sularını drene eden Alaca Çayı ve yan kollarının oluşturduğu akarsu Çorum Havzasından gelen Çorum Çayı ile birleşmektedir.

Ova yer altı suları bakımından zengin olmasına rağmen, tarım alanlarının sulanmasında genellikle Alaca Çayı ve kollarından yararlanılmaktadır. Ayrıca, ovadaki sulama probleminin azaltılması gayesiyle ova çevresinde birçok sulama göleti yapılmıştır.

Şekil 11: Alaca Ovası ve çevresinin topografya haritası.
(Yeşilirmak Havzası Coğrafi Bilgi Sistemlerinden alınmıştır.)

İskilip Köprüsü'nden Obruk Barajı Havzası

Kızılırmak

I.D. ÇORUM İLİNİN HİDROGRAFİK ÖZELLİKLERİ

I.D.1. Başlıca Akarsuları ve Özellikleri

Çorum ilinin geniş topraklarında oluşan akarsular, Türkiye'nin iki akarsu havzasında yer alırlar. Bu havzaları oluşturan Kızılırmak ve Yeşilirmak sularını Karadeniz'e kavuşturduğu için açık havza durumundadırlar.

I.D.1.a. Kızılırmak

Çorum ili topraklarının yaklaşık 2/3'ü Kızılırmak Havzası içerisinde kalmaktadır. Sungurlu, Boğazkale, Uğurludağ, Bayat, İskilip, Kargı, Osmancık, Laçın, Dodurga ve Oğuzlar ilçelerinin tamamı Kızılırmak Havzası içerisinde kalmaktadır. Çorum merkez ilçesinin sadece Köse Dağının tepelerinden, Kızılırmak'a kadar olan çok az bir alanı bu havza içerisine girer.

Kızılırmak, Çankırı ili topraklarının güneyinden gelerek, Sungurlu ilçesinin Kula Köyü civarında il topraklarına girer. Yine burada en önemli kollarından olan Delice Çayı ile birleşir. Bayat Çayı, Meydan Çayı, Karaören Deresi ve Dodurga Çayını aldıktan sonra kuzeye yönelir. Batıdan Hammözü Çayı ve Kaysak Çayının da katılmasıyla Osmancık'a ulaşır. Ovacık ve Değirmen çaylarını alan Kızılırmak'a Kargı İlçesinin Çeltiközü Köyü yakınlarında batıdan gelen ikinci büyük kolu olan Devrez Çayı birleşir.

Kızılırmak bütün çığırı boyunca yaptığı en dar, en sert dirseği Kargı ilçesinin Çeltiközü Köyü yakınlarında yapar. Kamil Bucağı yakınlarında yönünü tekrar kuzeydoğuya çevirir ve Aydıncöy'ün kuzey batısından il topraklarını terk eder (Leblebicioğlu, 2006).

Daha sonra Durağan yakınlarından son büyük yan kolu olan Gökırmak'ı alan Kızılırmak kuzeye yönelir ve Bafra Ovasında yayılır ve Bafra Burnundan denize dökülür. Ülkemizin önemli kıyı ovalarından birisini oluşturan Kızılırmak binlerce yıl boyunca sürükleyip yığıldığı alüvyonlarla Bafra Ovasının oluşumunu sağlamıştır.

Toplam uzunluğu 1355 km olan (Bütün yağış alanı 76.250 km²) Kızılırmak'ın yaklaşık 200 km'ye yakın kısmı il toprakları içerisinde akış göstermektedir.

I.D.1.b. Yeşilirmak

Yeşilirmak, Çorum ilinin ikici büyük açık akarsu havzasıdır. İl topraklarının güney ve güneydoğusunu drene eder. Çorum ilçe merkezi topraklarının çok büyük bir kısmını, Alaca, Ortaköy ve Mecitözü ilçeleri topraklarının tamamına yakını drene eder. İlde Yeşilirmak'ın ana akarsuyu yoktur. Sadece onun bazı kolları il topraklarında oluşur.

Karadeniz'e dökülen büyük akarsulardan birisi olan Yeşilirmak, birbirine yakın büyüklükte üç ana kolun birleşmesinden doğmuştur. Çekerek Irmağı, Çorum Çayı ve Tokat Çayı birleşince Yeşilirmak başlar (Bütün yağış alanı 36.000 km²), Kelkit Irmağı karışınca büyür. Tokat Çayı, Sivas İli Suşeh-

ri İlçesi'nin güneybatısındaki Köse Dağlarından doğar, İl merkezinden direk geçmeyen Yeşilirmak'a Çorum Çayı, Alaca Irmağı ve Mecitözü Çayları Amasya sınırları içerisinde katılırlar. Yeşilirmak, Çekerek Irmağı ile Kayabaşı mevkiinde birleşir. Amasya şehir merkezinde Tersakan Çayı ile Taşova-Erbaa sınırında ise Kelkit Çayı ile birleşerek büyüyen Yeşilirmak, büyük bir akarsu olarak Canik Dağları'nı uzun, fakat yer yer genişçe bir boğazdan geçer, daha ileride dar ve derin, suların hızlı aktığı, bu nedenle kayıkların buradan geriye işleyemedikleri boğazdan geçer. Buradan geçtikten sonra Çarşamba Ovasında yayılır ve Civa burnundan denize dökülür. Yaklaşık olarak 1000 km² lik bir alan kaplayan bu kıyı ovası, Yeşilirmak'ın binlerce yıl boyunca sürükleyip yığıldığı alüvyonlardan oluşmuş büyük bir deltadır (İzbirak, 2001).

Yeşilirmak yaklaşık 519 km uzunluğundadır. Yeşilirmak'ın yıllık ortalama akım miktarı 55.81 m³/sn dir. Ancak zaman zaman bu ortalamanın çok üstünde ve altında değerler de ölçülmüştür. Nitekim 14.03.1968 günü 612 m³/sn ile mutlak maksimum, 15.08.1962 günü ise 0.990 m³/sn ile mutlak minimum değerler ölçülmüştür. Yıl içerisindeki en yüksek ortalama akım 127.6 m³/sn ile nisan ayında gerçekleşmektedir. Bu aydan itibaren hızla azalmaya başlayan akım değerleri 13.89 m³/sn ile ağustos ayında en düşük değere iner. Taşkınlar genellikle Mart, Nisan, Mayıs aylarında gerçekleşir (Zeybek, 1998).

I.D.1.c. Çorum Çat Suyu

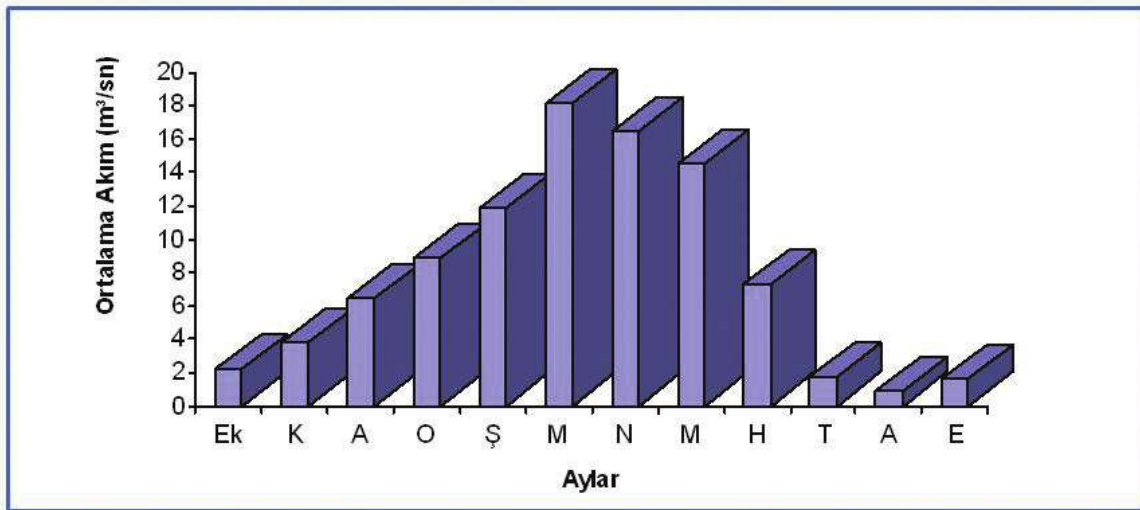
Çekerek Irmağının büyük kollarından birisini oluşturan Çorum Çayı, Çorum'un kuzeybatısındaki Köse Dağları'ndan ve yaklaşık 1750 m yükseklikten doğar. Şeyhoğlu Köyü yakınlarından Amasya il sınırlarına giren Çorum Çayı bu sahada Mesozoik formasyonları üzerinde akış gösterir (Zeybek, 1998). Yaklaşık doğu-batı doğrultusunda Amasya (Geldingen) Ovası'na doğru ilerleyen akarsu, kuzey ve güneyden karışan çok sayıda derenin yanında Alaca Çayı ve Mecitözü Çayı'nın sularının da katılmasıyla güçlenir. Toplam uzunluğu 84 km olan Çorum Çayı'nın su toplama alanı yaklaşık 4268 km² yi bulur.

Çorum Çayı üzerinde Şeyhoğlu Köyü yakınlarında kurulmuş olan hidrometri istasyonunda 1962-1990 yılları arasında ölçüm yapılmıştır. Örnek bir değerlendirme olması açısından, bu devreyi kapsayan 29 yıllık ölçüm değerleri bir tablo halinde düzenlenmiş (Tablo 2) ve bu veriler kullanılarak bir akım diyagramı hazırlanmıştır (Şekil 12).

Tablo 2: Çorum Çayı'nın Şeyhoğlu Hidrometri İstasyonunda Ölçülmüş Ortalama Akım Değerleri (m³/sn) [1962-1990]

Ek	K	A	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Yıllık
2.23	3.81	6.44	8.85	11.88	18.14	16.46	14.49	7.26	1.72	0.93	1.63	7.82

Kaynak: DSİ Samsun Bölge Müdürlüğü, Yayınlanmamış döküm cetvelleri (Samsun).

Şekil 12: Çorum Çayının akım diyagramı.
(Şeyhoğlu Hidrometri İstasyonu, 1962-1990)

Tablo ve şeklin incelenmesinde de anlaşılacağı üzere, yıllık ortalama debi miktarı 7,82 m³/sn dir. Aylık ortalama akım miktarı ağustos ayında 0.93 m³/sn ile yıl içindeki en düşük değere inerken, bu aydan itibaren hızla artmaya başlar ve mart ayında 18.14 m³/sn ile en yüksek değere ulaşır. Yağışlar ve kar erimeleri bu artışın sebepleri arasında sayılabilir.

I.D.1.d. Alaca Irmağı

Alaca havzasının sularını drene eder. Kaynarca Çayı, Sarımbey Çayı, Eymir Çayı, İğdeli Çayı, Dağboğazı Çayı ve Bayındır Çayı gibi çok sayıda küçük derenin birleşmesinden oluşur. Çoğu yaz döneminde tamamen kuruyan bu derelerin taşıdığı su miktarı çok azdır. İlkbahar ve sonbahar döneminde suları yağış ve kar erimelerine bağlı olarak artan Alaca Irmağı düzensiz bir rejime sahiptir. Yaklaşık 63 km lik bir uzunluğa sahip Alaca Irmağı Karagöz Köyü yakınlarında Çorum suyu ile birleşir ve Çorum Çat suyu olarak Amasya sınırlarında Çekerek Irmağı ile birleşir.

I.D.1.e. Mecitözü Çayı

Mecitözü Havzası'nın sularını drene eden Mecitözü Çayı, Efennik Çayı olarak da bilinir. Karadağ ve Eğirdağ'dan kaynağını alan irili ufaklı birçok yan kolun birleşmesi ile oluşan Mecitözü Çayı yaklaşık 1500 m yükseklikten doğar. Çoğu yaz döneminde tamamen kuruyan bu derelerin taşıdığı su miktarı çok azdır. İlkbahar ve sonbahar döneminde suları yağış ve kar erimelerine bağlı olarak artan Mecitözü Çayı düzensiz bir rejime sahiptir. Yaklaşık 35 km'lik uzunluğa sahip akarsu Kalecik Köyü yakınlarından il sınırlarını terk eder. Amasya il sınırları içerisinde Kutlu Köyü yakınlarında Çekerek ile birleşerek akışına devam eder.

I.D.1.f. Çekerek Irmağı

Çekerek Irmağı, Sivas'ın Çamlıbel Dağlarından kaynağını alır, Sulusaray'da ovada akar ve Akdağ'dan inen birçok dereyi toplar. Buraya kadar boğazlardan geçip, ovalardan akış gösteren Çekerek Irmağı, Alan Dağını yardığı yerdeki dar ve derin boğazda yüksek bir düşüş yapar (İzbırak, 2001). Burası elektrik enerjisi elde etmeye elverişli bir su gücü yeri olarak değer kazanır. Göynücek İlçesi Bektemür Köyü yakınlarında Çorum çayını alan Çekerek Irmağı daha da büyür. Amasya'nın 15 km güneybatısında Kayabaşı civarında Tokat Çayı ile birleşir. İlkbahar ve Sonbahar ayları ırmağın sularının yükseldiğı dönemdir.

Çekerek Irmağı toplam 256 kilometre uzunluğundadır. Çorum il sınırlarına Ortaköy ilçesinin İncesu yakınlarındaki İncesu Kanyonu'ndan girer. Buradan itibaren yaklaşık 16 km il sınırları içerisinde akış gösterdikten sonra Senemoğlu Köyü doğusundan Çorum ili topraklarını terk eder. Buradan itibaren Amasya ili sınırlarında akış gösterir. Yıllık ortalama akımı 32.96 m³/sn dir (Tablo 3, Şekil 6)). Minimum akım değerine ağustos ayında (5.07 m³/sn), maksimum akım miktarına ise mart ayında (83.62 m³/sn) ulaşmaktadır. Önemli kolları Çorum ve Mecitözü (Efennik) Çayları'dır. Çekerek Irmağı üzerinde özellikle Amasya İli'nin taşkınlerden korunması, enerji üretimi ve sulama amaçlı Süreyabey Barajı inşa edilmektedir.

I.D.2. Göller

I.D.2.a. Doğal Göller

Çorum ili doğal göller bakımından çok zengin değildir. İl sınırları içerisindeki doğal göllerin başlıcaları merkez ilçede bulunan Eymir (Gölünyazı) Gölü, Kırkgöz Gölü, Elekçi Glü ve Kırkarmut Göl-leridir. Yazın suları oldukça azalan bu göllerin bir kısmı tamamen kurumaktadır.

I.D.2.a.1. Eymir Gölü

Eymir (Gölünyazı) Gölü Çorum ili Osmancık karayolu Kırkdilim mevkiinde 233.132m² alan kaplayan zengin biyo-çeşitliliğe ve ekosisteme sahip bir göldür (Foto 12). Alanda 30 çeşit kuş türü yaşamakla birlikte 69 tür göçmen kuş da konaklamaktadır. Göl çevresinde yer alan kuş türleri: El-mabaş patka,yeşilbaş pakta ,dikkuyruk, sakarmeke, karabatak, mezeldek, sıgırcık, leylek, küçük ak balıkçıl, bıldırcın, tepeli toygar, saz bülbülü, ibibik, turna, saka, şahinidir.

Göl; avlanma, saz ve kamışların kesimi, sulama suyu olarak kullanıldığı için suyun çekilmesi gibi faktörlerle yok olma tehdidiyle karşı karşıyayken 20 Mayıs 2003 tarihinde “Gölünyazı Sulak Alanı Koruma Eylem Kararı” alınmıştır. Bu karardan yola çıkarak gerçekleştirilen projede; biyo-çeşitliliği koruma, sulak alanın çevresine uygun fidan dikerek ağaçlandırmak,kuş türleri ve diğer canlılar için yaşam alanı oluşturmak,Gölünyazı Gölü’ne uygun balık türleri atarak zenginleştirmek,ulusal ve uluslar arası düzeyde örnek statü kazandırmak,doğal hayatı araştıran ve inceleyen akademisyenler ve diğer meraklılarına gözlem imkanı sağlamak amaçlanmıştır.

Foto 12: Eymir Gölünün genel görünüşü.

I.D.2.a.2. Elekçi Gölü

İldeki doğal oluşumlu göllerin bir diğeri Elekçi gölü olup, muhtemelen Miosen'e ait kırmızı tuzlu marn fasiyesi içerisinde, tektonik oluşumlu bir göldür (Foto 13). Ayrıca gölün oluşumunda sahanın litolojik yapısıyla ilgili olarak çözünmelerin de olduğu düşünülmektedir.

Sungurlu ilçesine bağlı Kavşut Kasabası ile Terzili Köyü arasında bulunan Elekçi Gölüne yörede "Poşavan Gölü" de denilmektedir. Son derece sığ olan gölün yüzölçümü yaklaşık 0,7 km² civarındadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 570 m olan gölün, özellikle ilkbahar mevsiminde su seviyesi yükselmekte, yazın ise suları çekilmektedir. Elekçi Gölünün dış drenaja bağlantısının olmaması ve litolojik yapının etkisiyle suları tuzludur. Yakın zamana kadar Tekel tarafından işletilen göldeki tuzlar, son on yıldır işletmeye kapatılmış ve kullanılmamaktadır (Aylar, 2006).

Foto 13: Sungurlu ilçesinin batısında, tuzlu arazi içerisinde oluşmuş Elekçi Gölü. (Kuzeydoğuya bakış)

I.D.2.a.3. Kırkarmut Gölü

Çorum ili Sungurlu ilçesinde bulunan bir diğer doğal göl, Kırkarmut Gölüdür. İlçeye bağlı Göller Köyünün güneyinde bulunmaktadır. Deniz seviyesinden 1300 m yükseklikte yer alan gölün alanı 220 m² kadardır (Foto 14).

Foto 14: Kırkarmut gölü; büyük okla gösterilen yer kopan parçanın yığıldığı alanı, küçük ok ise yağışlı dönemde göl sularının boşaldığı göl ayağını göstermektedir. Batıya bakış.

Kırkarmut Gölünün suları bilhassa yağışlı dönemde yükselmekte ve fazla sular batıdaki göl ayağından boşalmaktadır. Derinliği yaklaşık 5-6 m. civarında olan bu göl, heyelan sahası üzerinde meydana gelen çukurluğun suyla dolması sonucu oluşmuştur (Aylar, 2006).

I.D.2.b. Göletler

Alaca Barajı

Alaca ilçesindeki Büyüksöğütözü Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amaçlı yapılan göletin inşasına 1979 yılında başlanmış ve 1984 yılında tamamlanmıştır. Kaya dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın gövde hacmi 0.665 hm³ olup, talvegden yüksekliği 44.3 m dir. Normal su kotunda göl hacmi 1.25 hm³, göl alanı ise 0.75 km²'dir. Barajın toplam sulama alanı 1.300 ha'dır.

Çorum Barajı

Çorum Merkez Çomar Deresi üzerinde kurulmuştur. İçme suyu temini ve sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1974 yılında başlanmış ve 1977 yılında tamamlanmıştır. Toprak dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın gövde hacmi 0.590 hm³ olup, talvegden yüksekliği 41.7 m'dir. Normal su kotunda göl hacmi 6 hm³, göl alanı ise 0.56 km²'dir. Barajın toplam sulama alanı 480 ha'dır.

Yenihayat Barajı

Çorum Merkez Ilgınözü Deresi üzerinde kurulmuştur. İçme suyu temini amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1990 yılında başlanmış ve 1997 yılında tamamlanmıştır. Toprak dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın gövde hacmi 3.18 hm³ olup, talvegden yüksekliği 52.3 m'dir. Normal su kotunda göl hacmi 26.70 hm³, göl alanı ise 1.35 km²'dir.

Evcienikişla Barajı

Çorum merkez Bıyıkburan Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1970 yılında başlanmış ve 1971 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.316 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 15 m olan barajın sulama alanı 60 ha'dır.

Seydim 1 Göleti

Çorum merkez Dana Deresi üzerinde kurulmuştur. İçme suyu temini amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1971 yılında başlanmış ve 1973 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.725 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 16 m'dir.

İnegazili Göleti

Sungunlu ilçesinde bulunan Boğazın Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1976 yılında başlanmış ve 1977 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.241 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 18 m olan barajın sulama alanı 42 ha'dır.

Seydim 2 Göleti

Çorum merkez Dana Deresi üzerinde kurulmuştur. İçme suyu temini amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1973 yılında başlanmış ve 1975 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 1.012 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 15 m olan barajın proje rantabilitesi 3.63'tür.

Geven Göleti

Alaca ilçesinde bulunan Kurt Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1975 yılında başlanmış ve 1976 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.553 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 15 m olan barajın toplam sulama alanı 30 ha'dır.

Bozdoğan Göleti

Alaca ilçesinde bulunan İnceöz Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1977 yılında başlanmış ve 1981 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.600 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 15 m olan barajın toplam sulama alanı 65 ha ve proje rantabilitesi 1.46'dır.

Höyük Göleti

Alaca ilçesinde bulunan Kalehisar Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1977 yılında başlanmış ve 1979 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.202 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 13.4 m olan barajın toplam sulama alanı 95 ha ve proje rantabilitesi 1.65'dir.

Sincan Göleti

Alaca ilçesinde bulunan Çete Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1989 yılında başlanmış ve 1991 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.684 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 23.35 m olan barajın toplam sulama alanı 111 ha ve proje rantabilitesi 1.56'dır.

Geykoca Göleti

Mecitözü ilçesinde bulunan Saloğlu Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1979 yılında başlanmış ve 1981 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.338 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 20 m olan barajın toplam sulama alanı 110 ha ve proje rantabilitesi 4.5'dir.

Hıdırlık Göleti

Mecitözü ilçesinde bulunan Fakıahmet Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1991 yılında başlanmış ve 1996 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.607 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 24.2 m olan barajın toplam sulama alanı 152 ha ve proje rantabilitesi 1.43'tür.

Pınarlı Göleti

Ortaköy ilçesinde bulunan Pınarlı Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1978 yılında başlanmış ve 1979 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.223 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 19 m olan barajın toplam sulama alanı 60 ha ve proje rantabilitesi 1.33'tür.

Aksu Göleti

Kargı ilçesinde bulunan Alıç Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1981 yılında başlanmış ve 1982 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.234 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 20.5 m olan barajın toplam sulama alanı 44 ha ve proje rantabilitesi 1.37'dir.

Gökçedoğan Göleti

Kargı ilçesinde bulunan Balak Deresi üzerinde kurulmuştur. Sulama amacı ile inşasına başlanan barajın yapımına 1990 yılında başlanmış ve 1993 yılında tamamlanmıştır. Homojen dolgu tekniğiyle inşa edilen barajın depolama hacmi 0.630 hm³ tür. Talvegden yüksekliği 25 m olan barajın toplam sulama alanı 138 ha ve proje rantabilitesi 2.58'dir.

Boğazkale Göleti

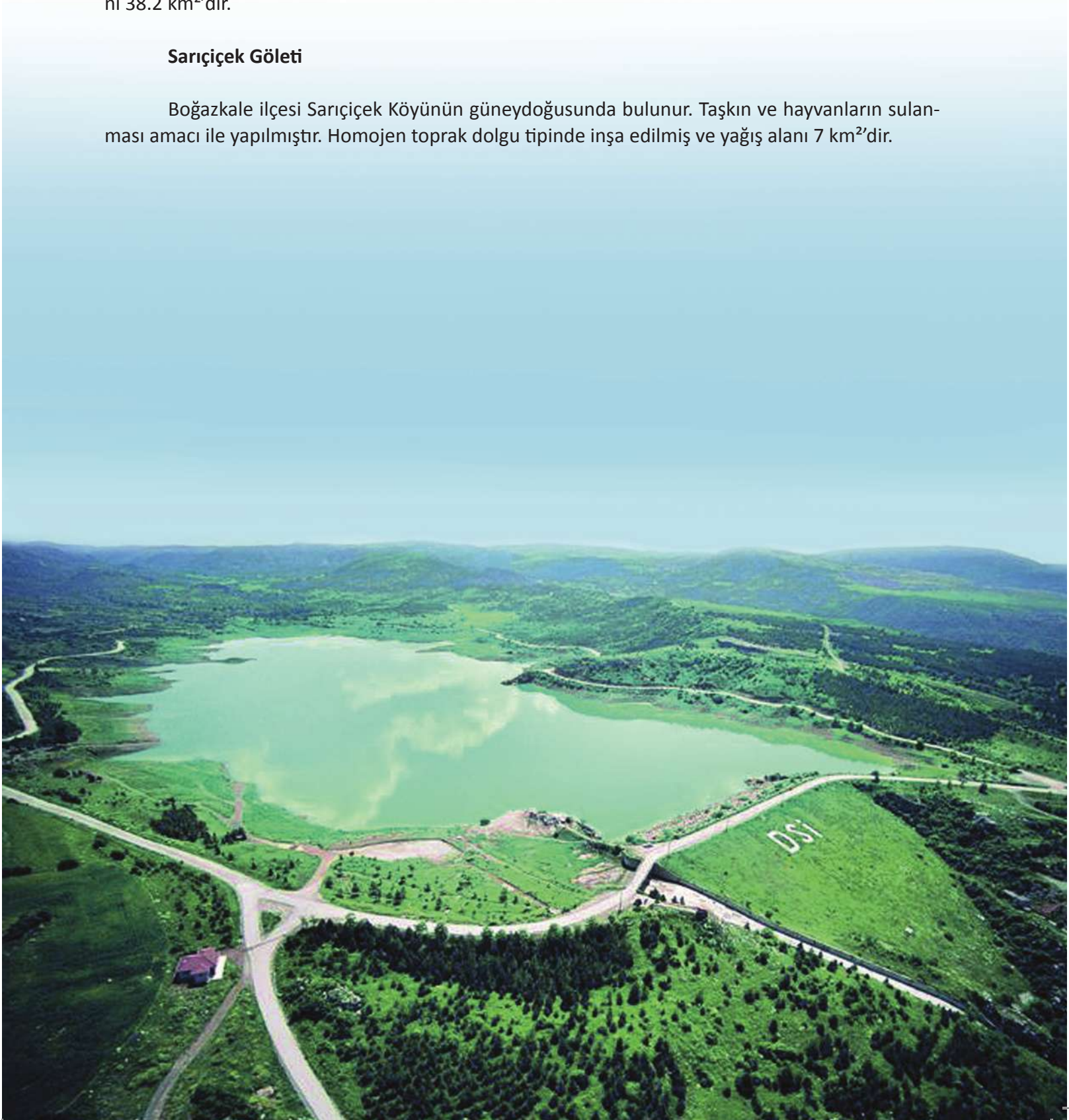
Boğazkale ilçesinin yaklaşık 5 km güneydoğusunda, Bıkçam Deresi üzerinde kurulmuştur. Taşkın amaçlı yapılan bu gölet, homojen toprak dolgu tipinde olup, toplam yağış alanı 36.6 km²'dir.

Derbent Göleti

Boğazkale ilçesi Derbent Köyünün 2 km doğusunda ve Gülveli Deresi üzerine inşa edilmiştir. Homojen toprak dolgu tipinde olan göletin, normal depolama hacmi 386000 m³ olup, yağış alanı 38.2 km²'dir.

Sarıçiçek Göleti

Boğazkale ilçesi Sarıçiçek Köyünün güneydoğusunda bulunur. Taşkın ve hayvanların sulanması amacı ile yapılmıştır. Homojen toprak dolgu tipinde inşa edilmiş ve yağış alanı 7 km²'dir.

Kargı Aksu Göleti

I.E. ÇORUM İLİNİN İKLİM ÖZELLİKLERİ

Bir yörenin kalkınıp gelişebilmesi ve ekonomik yönden beliren bazı sorunların çözüme kavuşturulabilmesi için, iklim koşullarının yakından tanınması önemlidir. Bu nedenle Çorum ilinin iklim özellikleri ve doğal mekânla insan faaliyetleri arasındaki ilişkilerin iklimden kaynaklanan sorunlarının bilinmesi gerekmektedir. Çorum ili verimli alüvyal topraklar ile kaplı birçok ovaya sahiptir. Bu ovaların büyük bir kısmında sulama yapılmakta ve ülke bazında bakıldığında ilin ekonomik potansiyelinin son derece yüksek olduğu görülmektedir.

Çorum'da dağların ve dağlar arasında oluşan depresyonların birbirine paralel ve yaklaşık doğu-batı yönünde uzanmaları, özellikle atmosferin alt katlarında meydana gelen hava hareketlerinde önemli etkilerde bulunmaktadır. Bu dağlık alanlar hava kütlelerinin etkisini sınırlandırarak, iklim elemanlarının yatay ve dikey yöndeki dağılımlarını kısmen etkilemekte ve sonuçta yerel farklılıklara sebep olmaktadır. Örneğin, Kızılırmak Vadisinin ilin kuzeyindeki alanlarda kabaca kuzey-güney yönünde uzanması rüzgarların daha çok bu vadi boyunca esmesine neden olmaktadır.

Çorum'un orografik yapısı dikkate alındığında, ova tabanları ile bunları çevreleyen dağlık alanlar arasında yaklaşık 1000 m'nin üzerinde bir yükselti farkı bulunmaktadır. Bu durum ise bilhassa, sıcaklık ve yağış şartlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Sıcaklık yönünden ortalamalar halinde ki nispeten yüksek değerlerin ova tabanı ve diğer düzlük alanlarda, düşük değerlerin ise dağlık alanlarda sınırlı bulunduğu görülür. Yıl içindeki sıcaklık gidişinde de ısınmanın, ilkbaharda önce ova ve diğer düzlük alanlardan, belli bir gecikmeyle yaz mevsiminde dağlık alanlara doğru olduğu söylenebilir. Aynı durum yağış dağılışı için de geçerlidir. Ayrıca, dağlık alanlarda güneş ışınlarının kuzeye dönük yamaçlara göre güneye dönük yamaçlara daha dik gelmesi, her iki yamaç arasında nemlilik ve termik koşullar yönünden farklılaşmalara da neden olmaktadır. Yine, dağların uzanış yönü ve buna bağlı gelişen iklim şartlarıyla bağlantılı olarak, kuzeye ve güneye bakan yamaçlarda bir bitki asimetrisi ortaya çıkmaktadır.

Bu bilgiler ışığında Çorum yöresinin iklim özellikleri açıklanırken sahadaki mevcut meteoroloji istasyonlarının verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca, bazı iklim elemanlarının daha iyi açıklanması gayesiyle bazı çevre istasyonların verilerinden de istifade edilmiştir.

I.E.1. Sıcaklık Özellikleri

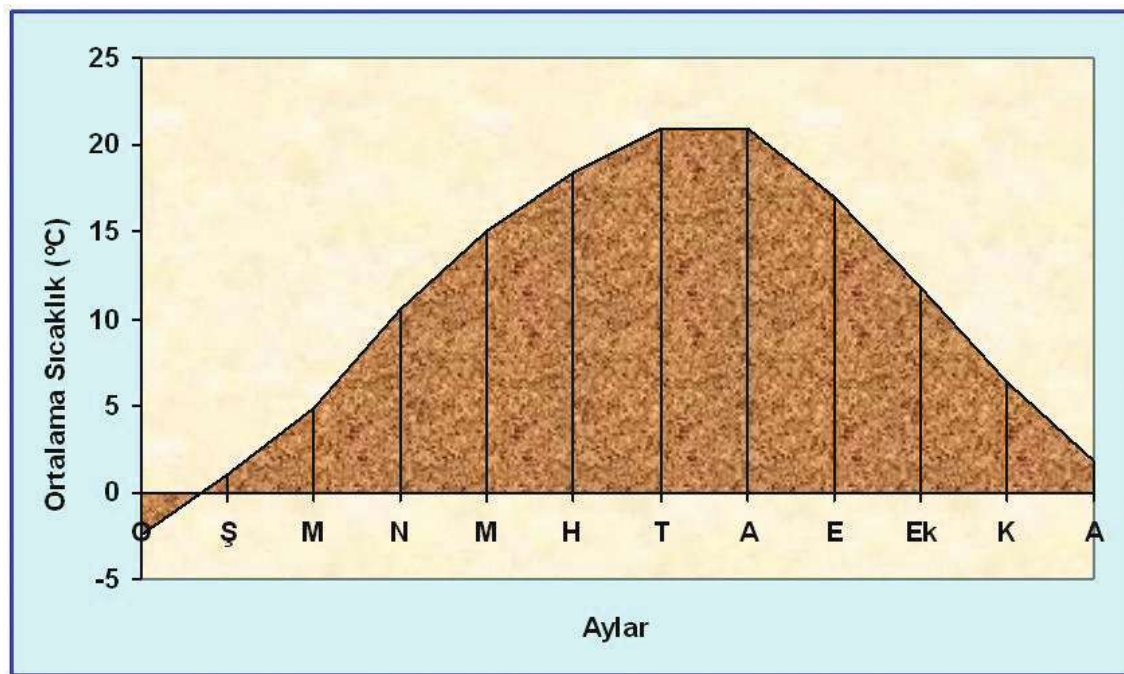
Yaklaşık 60 yıllık rasat süresi ortalamalarına göre Çorum'da yıllık ortalama sıcaklık 10.7 °C'dir (Tablo 3). Yılın en soğuk ayı -0.5 °C lik ortalama ile ocak ayı iken, en sıcak ay 21.0 °C lik ortalama ile temmuzdur. Buna göre, yıllık sıcaklık farkı yaklaşık 21.5 °C'dir. Kışın ortalama sıcaklıkların 0°C'nin altına düşmesi (Ocak ayı -0.5°) kış mevsiminin sert geçtiğini göstermektedir.

Tablo 3 Çorum ve çevresindeki bazı meteoroloji istasyonlarının ortalama sıcaklıklarının aylara dağılışı.													
İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Çorum	-0,5	1,0	4,8	10,5	15,0	18,4	21,0	20,9	17,0	11,8	6,4	1,8	10,7
Sungurlu	-0.9	1,0	6.1	12,0	15,7	19,7	22,3	22,5	18,6	12.7	5,1	1.4	11,4
Osmancık													
Boğazkale	-0.7	0.2	4.6	10.1	14.3	17.6	20.8	21.0	16.8	12.2	5.7	1.5	10.3
Alaca	-1.3	0.2	4.2	9.8	13.8	17.5	20.3	20.0	16.2	10.2	5.0	0.5	9.7
İskilip	1.1	1.8	3.8	12.4	16.0	19.9	22.8	24.3	19.5	12.1	6.1	1.6	11.8

Çorum'da ilkbahar mevsiminde sıcaklık değerleri hızlı bir artış gösterir. Öyle ki mart ayında 4.8 °C, nisan ayında 10.5 °C olan ortalama sıcaklık mayıs ayında 15.0 °C ye çıkar. Yaz mevsimi üç ay ve sıcak geçmektedir. Yaz mevsiminde ortalama sıcaklıklar 20°C civarındadır ve birbirine yakın değerler gösterir. Çorum'da en sıcak ay 21.0 °C'lik ortalamasıyla temmuzdur. Temmuz ayını 20.9°C ile ağustos ve 18.4°C ile haziran ayı takip eder. Bu arada 17.0°C ile eylül ayı da yaz mevsimi içerisinde değerlendirilebilir.

Sonbahar mevsiminde sıcaklık değerleri kademeli olarak azalır. Ekim ayı (11.8 °C) tipik sonbahar ayı durumundadır. Kasım ayı 6.4°C'lik ortalama sıcaklığı ile soğuk günlerin görülebileceği izlenimini vermektedir.

Sıcaklığın yıl içindeki gidişini daha açık bir anlaşılabilmesi için Çorum'un aylık sıcaklık ortalamalarından yararlanılarak bir termik rejim diyagramı hazırlanmıştır (Şekil 13). Bu diyagram incelendiğinde, sıcaklık diyagramı ocak ayından temmuz ayına kadar düzenli bir çıkış ve temmuzdan ocak ayına kadar düzenli bir iniş şeklinde basit bir seyir gösterir.

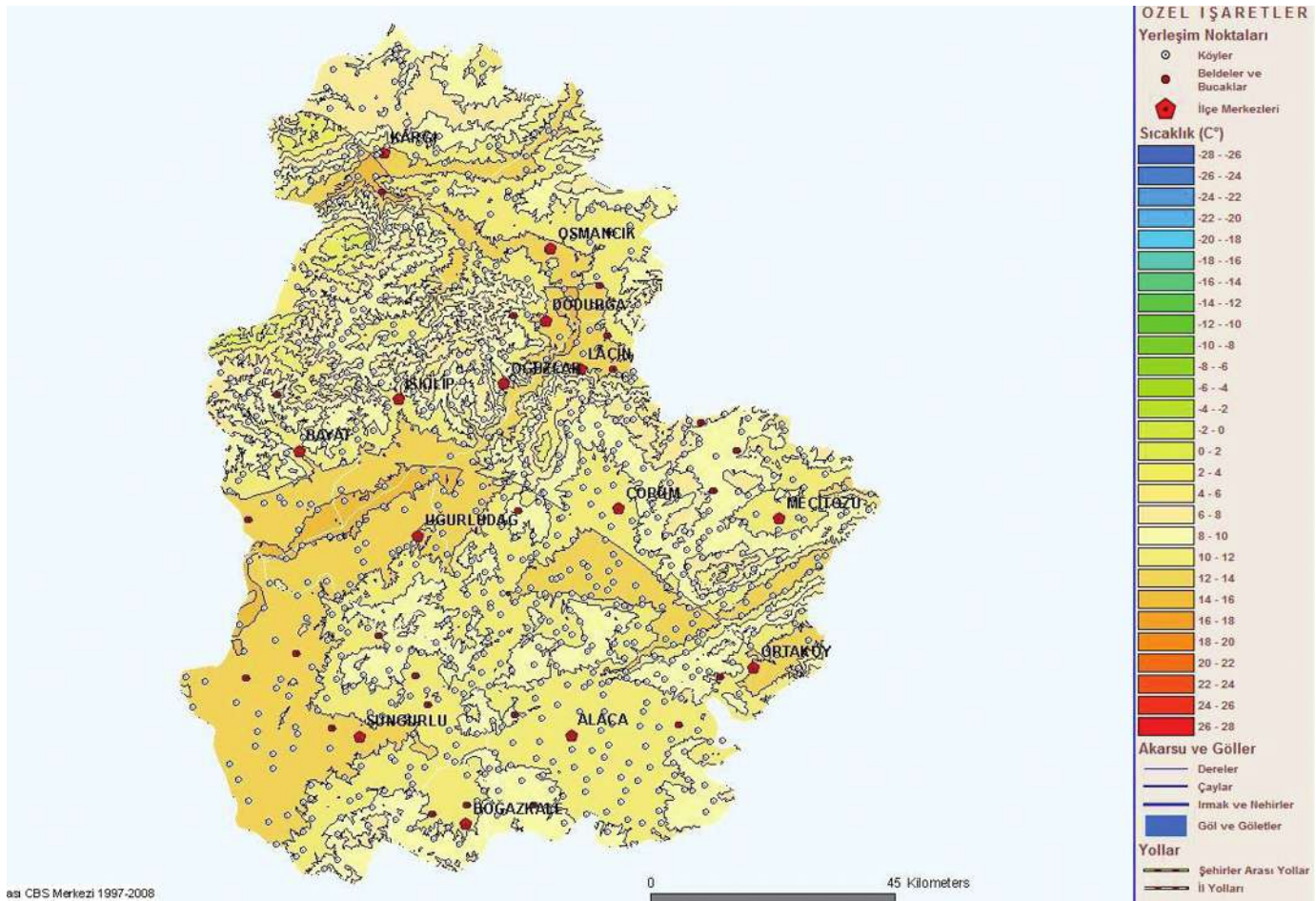

Şekil 13. Çorum'da aylık ortalama sıcaklıkların yıl içerisindeki seyri.

Çorum'da sıcaklığın il içerisindeki dağılışı (Şekil 14) üzerinde topografyanın büyük etkisi kendini göstermektedir. Örneğin, kışın ovalık alanlar ile dağlık alanların etek kısımlarında ortalama sıcaklıklar yaklaşık 2°C'den daha fazladır. Ancak dağlık alanların üst seviyelerine doğru sıcaklık değerleri hızla düşmekte ve 1000 m yükseltilerin üzerinde ortalama sıcaklıklar 0.0°C civarı ve altındadır.

Yaz döneminde ise Çorum ve çevresi oldukça sıcak geçmektedir. Çorum şehir merkezinin de dahil olduğu alçak kesimlerde ortalama sıcaklık 20°C'nin üzerindedir. Çevredeki dağlık alanlara doğru çıkıldıkça bu değer düşmekte ve 1500 m ler civarında 18°C'nin altına inmektedir. Böylece, nispeten serin yerler dağlık alanların yüksek kesimleriyle sınırlı kalırken, ilin yarısından daha fazlasında sıcaklık ortalamasının 20°C'den fazla olduğu görülür.

Bütün bu sıcaklık özellikleriyle Çorum ve çevresi, düzenli donlarıyla kış mevsiminin nispeten kısa ve çok soğuk geçmediği, yaz aylarının sıcak geçtiği, ekstrem aylarının ocak ve temmuza rastladığı görülür. Ekstrem ayların ocak ve temmuza rastlaması aynı zamanda termik karasallığın bir ifadesi olmalıdır. Yıllık sıcaklık farkının 21.5°C gibi yüksek sayılabilecek bir değer göstermesi, geçiş mevsimlerinin belirgin olmaması, aylık ortalamaların yıl içinde bir çıkış ve bir inişli basit bir seyir göstermesi gibi özellikleri ile Çorum ve çevresi, orta kuşağın Karasal Termik Regim Tipi'ne dahil edilebilir.

Şekil 14: Çorum'un yıllık ortalama sıcaklık dağılışı haritası

I.E.2. Rüzgar Özellikleri

Çorum ve çevresinde yıllık ortalamada rüzgarların en fazla kuzeydoğudan (%26.0) estiği anlaşılmaktadır (Tablo 4). Yıllık ortalamada ikinci sırayı doğu (%15.8) ve üçüncü sırayı güneybatı (%12.3) yönlü rüzgarlar almaktadır. En düşük frekans ise %6.8 ile güneydoğu rüzgarlarında görülmektedir.

Çorum meteoroloji istasyonuna ait verilerden faydalanılarak mevsimlik rüzgâr esme sayılarının frekansları bir tablo halinde düzenlenmiş (Tablo 4) ve bu verilerden yararlanarak grafikleri (Şekil 14) hazırlanmıştır. Tablo 4 ve Şekil 15'e göre, kış mevsiminde Çorum'da güneybatı yönlü rüzgârlar % 17.0 frekansla eserken, bunu % 15.1 frekansla doğu yönlü ve % 14.0 frekansla batı yönlü rüzgârlar takip etmektedir.

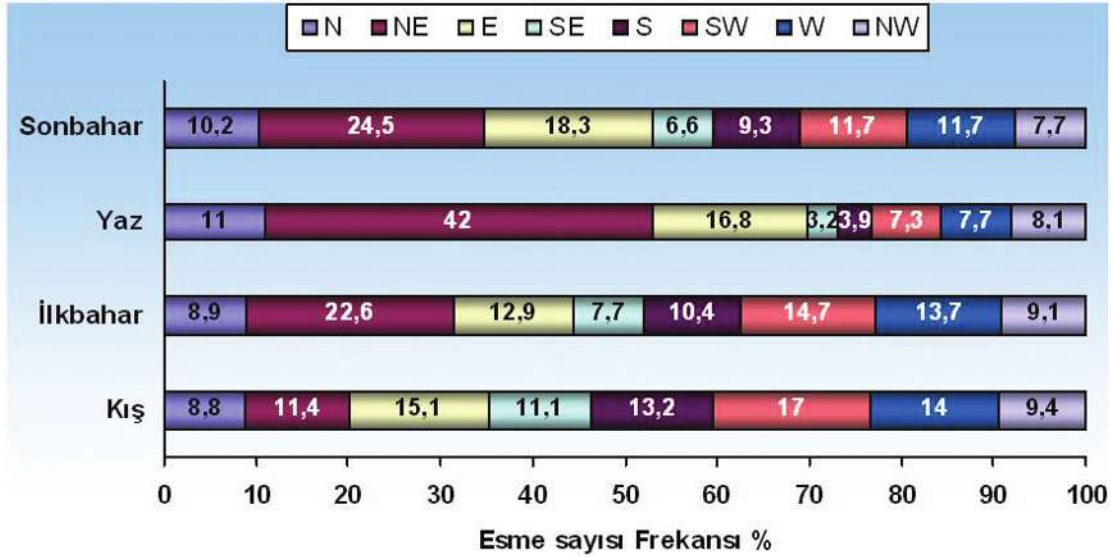
İlkbahar mevsiminde Çorum'da en fazla % 22.6 oranıyla kuzeydoğu yönlü rüzgârlar eserken, bunu % 14.7 ile güneybatı sektörü takip etmektedir. Yazın ise Çorum'da % 42.0'lik frekansla kuzeydoğu yönlü rüzgârlar ilk sırayı almakta, bunu % 16.8 frekansla doğu sektörü takip etmektedir. Sonbaharda Çorum'da % 24.5 frekansla kuzeydoğu sektörü ilk sırayı alırken, %18.3 frekansla doğu sektörlü rüzgarlar ikinci sırayı almaktadır.

Tablo 4: Çorum'da Mevsimlik Rüzgar Esme Sayıları ve Frekansları										
Yönler	KIŞ		İLKBAHAR		YAZ		SONBAHAR		YILLIK	
	Es.Say	Frek.%	Es.Say.	Frek.%	Es.Say.	Frek.%	Es.Say.	Frek.%	Es.Say.	Frek.%
N	369	8.8	438	8.9	610	11.0	483	10.2	1900	9.8
NE	475	11.4	1115	22.6	2319	42.0	1169	24.5	5070	26.0
E	633	15.1	638	12.9	930	16.8	869	18.3	3070	15.8
SE	470	11.1	382	7.7	178	3.2	310	6.6	1340	6.8
S	576	13.2	514	10.4	215	3.9	440	9.3	1745	9.0
SW	714	17.0	731	14.7	398	7.3	561	11.7	2404	12.3
W	593	14.0	678	13.7	426	7.7	560	11.7	2257	11.5
NW	394	9.4	449	9.1	448	8.1	396	7.7	1687	8.6
Toplam	4224	100	4945	100	5524	100	4788	100	19473	100

Kaynak: DMİGM yayımlanmamış döküm cetvelleri.

Çorum'da kış mevsiminde güney sektörlü rüzgârların yaz devresine göre fazla esmesi, bu mevsimde sahada ortalama yüksek basınç şartlarının hakimiyeti ile ilgilidir. Yine bu mevsimde kuzey ve kuzeybatı yönlü rüzgarların az olması orografik etkilerin sahadaki etkisine bağlanabilir. İl genelinde ilkbaharın sonuna doğru kuzey sektörlü rüzgârların artış gösterdiği gözlenir. Bu durum ülkemiz üzerinde hüküm süren genel atmosfer dolaşım şartlarının doğal bir sonucu olmaktadır. Bilineceği gibi, yaz mevsimin Karadeniz üzerine kadar uzantıları görülen Azor Yüksek Basınç Alanından, Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan Basra Alçak Basınç Merkezine doğru kuzey sektörlü rüzgârlar etkili olmaktadır (Ardel vd. 1969; Erinç 1984).

Şekil 15: Çorum'da mevsimlik rüzgar esme sayılarının frekansları.

Kaynak: DMİGM yayımlanmamış döküm cetvelleri.

Yazın kuzey yönlü rüzgârların yanında kuzeydoğu ve güneydoğu yönlü rüzgarların da yüksek oranda esmesi yaz mevsiminin genel hava akım şartlarıyla birlikte, sahadaki çevre dağlık alanların topografik yapısının etkisinin de bir sonucu olmalıdır. Ayrıca yaz devresinde kuzey sektörlü rüzgârların üstünlüğü, bu devrede araştırma sahasının basınç koşullarıyla da (termik kökenli alçak basınç alanları ve düşük olan basınç değerleriyle) uygunluk göstermektedir. Yazın sahada batı ve güney sektörlü rüzgârların düşük frekanslarla esmeleri yine genel basınç şartları ile ilişkili olmalıdır.

Çorum yöresinde kış mevsiminde güney sektörlü rüzgarların, yaz devresine göre fazla esmesi, bu mevsimde saha üzerindeki ortalamada yüksek basınç şartlarının hakimiyeti ile ilgilidir. Yine bu mevsimde kuzeybatı yönlü rüzgarların sıklığı, orta enlem gezici alçak basınç sistemleri hava akımlarının bu yönden üstünlüğü ve yöreyi etkilemesi ile açıklanabilir. Mayıs ayından itibaren kuzey sektörlü rüzgarlar daha yüksek oranlara erişir. Özellikle de kuzeyden esen rüzgarlar temmuz ayında maksimumu oluşturacak şekilde, bütün yaz aylarında yüksek oranlarda eser. Aynı şekilde kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlü rüzgarların da bu devrede sık estiği dikkati çeker ve bu durum (kuzey yönlü rüzgarların yüksek oranı), ülkemiz üzerinde hüküm süren genel atmosfer dolaşım şartlarının doğal bir sonucu olmaktadır.

I.E.3. Yağış Özellikleri

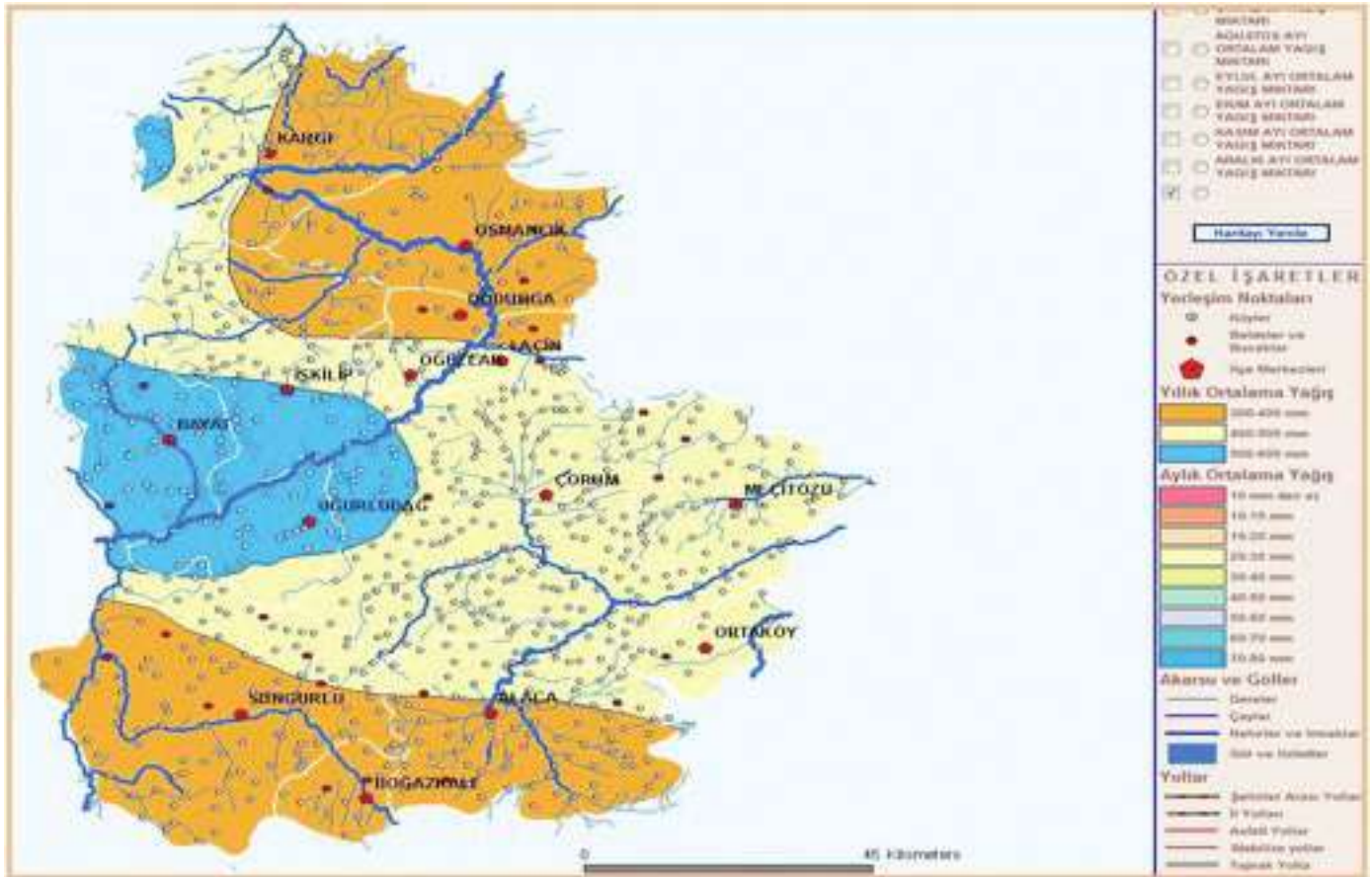
Çorum ilinin yağış özelliklerinin ortaya konulması için Çorum ve çevre meteoroloji istasyonlarının rasat verilerinden yararlanılmıştır. Bu şekilde elde edilen değerler, çok genel anlamda da olsa, ortalama yıllık yağışların dağılışında bir fikir vermektedir. Bu değerlerin (Tablo 5) ve hazırlanmış yağış dağılış haritasının (Şekil 16) incelenmesinden şu sonuçlar çıkarılabilir.

Tablo 5
Çorum ve çevresindeki bazı meteoroloji istasyonlarının aylık ortalama yağış miktarlarının yıllık gidişi.

İstasyonlar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
Çorum	39,7	30,2	36,6	46,6	62,3	49,3	18,7	11,8	19,5	26,5	33,4	44,4	419,0
Sungurlu	42,8	33,7	42,4	48,5	57,8	45,6	11,4	7,9	13,8	26,5	34,1	51,2	415,7
Osmancık													390,9
Boğazkale	33,7	41,5	51,4	60,5	64,9	48,0	24,1	13,6	23,3	27,5	51,4	59,0	498,9
Alaca	39,2	28,0	33,3	45,2	57,3	40,6	11,2	9,3	15,1	26,1	29,5	41,6	377,0
İskilip	75,6	48,2	50,7	58,4	68,0	41,3	19,9	16,6	17,4	26,6	38,5	62,7	523,9

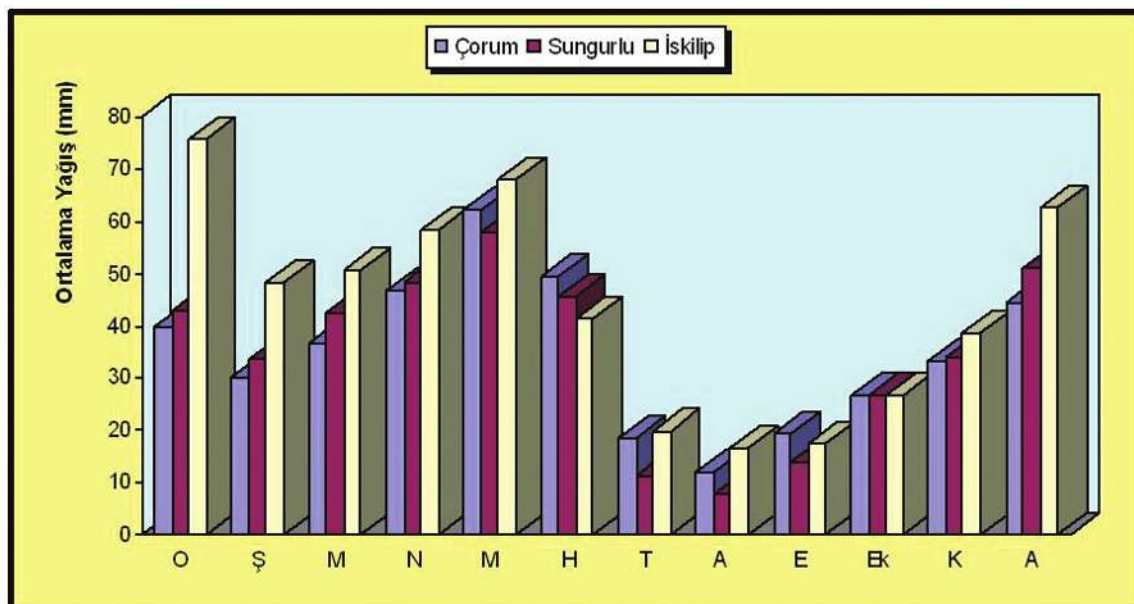
Tablo 5 ve şekil 16 incelendiğinde, 400 mm den az yağış alan yerlerin ilin kuzeyi ve güneyinde yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Kuzeyde Laçın, Dodurga, Osmancık ve Kargı ilçeleriyle, Kargı ve Osmancık ovaları az yağış alan yerleri oluşturur. Güneyde ise Sungurlu, Boğazkale ve Alaca ilçeleri ile Sungurlu Ovası ve Alaca Ovasının güney yarısı yine ilin az yağış alan sahalarıdır. İlde 400-500 mm arasında yağış alan yerler daha geniş bir alanı oluşturur. Çorum şehir merkezi ve çevresinde, Çorum Ovasında, Mecitözü, Ortaköy, Oğuzlar, Alaca Ovasının kuzey yarısı, İskilip ovasının kuzeyi ve Kargı batısı Çorum'da 400-500 mm arasında yağış alan yerleri oluşturmaktadır. Çorum ilinde en fazla yağış alan sahaları ise Bayat, Uğurludağ ve İskilip yöresi oluşturur. Burada yıllık yağış ortalamaları 500-600 mm arasındadır.

İl genelinde en yağışlı ayları nisan ve mayıs ayları oluşturmaktadır. Bütün istasyonlarda haziran ayından itibaren yağış miktarları önemli ölçüde azalmakta ve minimum değerlere ağustos ayında ulaşılmaktadır. Sonbahar aylarından itibaren kış aylarına doğru yağış miktarları tekrar artmaktadır (Şekil 17).

Yıllık ortalama yağış miktarının mevsimlere göre dağılışına bakıldığında, Çorum'da ilkbahar yağışlarının en büyük orana sahip olduğu dikkati çeker. İlkbahar yağışlarını kış yağışları izlemektedir. En az yağış ise yaz mevsiminde görülmektedir. Çorum ve çevresi, bu yağış rejimi özellikleriyle Koçman (1993) tarafından belirlenen yağış rejim tiplerinden "İç Anadolu Karasal Geçiş Tipi" içerisinde düşünülebilir. Çünkü, Koçman tarafından bu yağış rejim tipi için sıralanan özellikler yani "çok şiddetli olmayan yağış yetersizliği, ekim ayından itibaren yağışlarda görülen artış, yağışın mayıs ayındaki nispi fazlalığı, hazirandan itibaren azalışı ve ağustos minimumu ..vb." sahaya da uymaktadır.

Çorum ve çevresinde, soğuk devredeki yağışlar zaman zaman kar şeklinde düşmektedir. Bu yüzden, yörenin yağış özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından, kar yağışları da büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, kar örtüsünün yerde kalma süresi, ısıma olayı (yüksek albedo değeri, erimeler sırasında ısı tüketimi) dolayısıyla sıcaklık şartları ve toprak ile bitki örtüsü üzerinde de etkili olmaktadır.

Şekil 17. Çorum, Sungurlu ve İskilip'te yağışların yıl içerisindeki dağılışı.

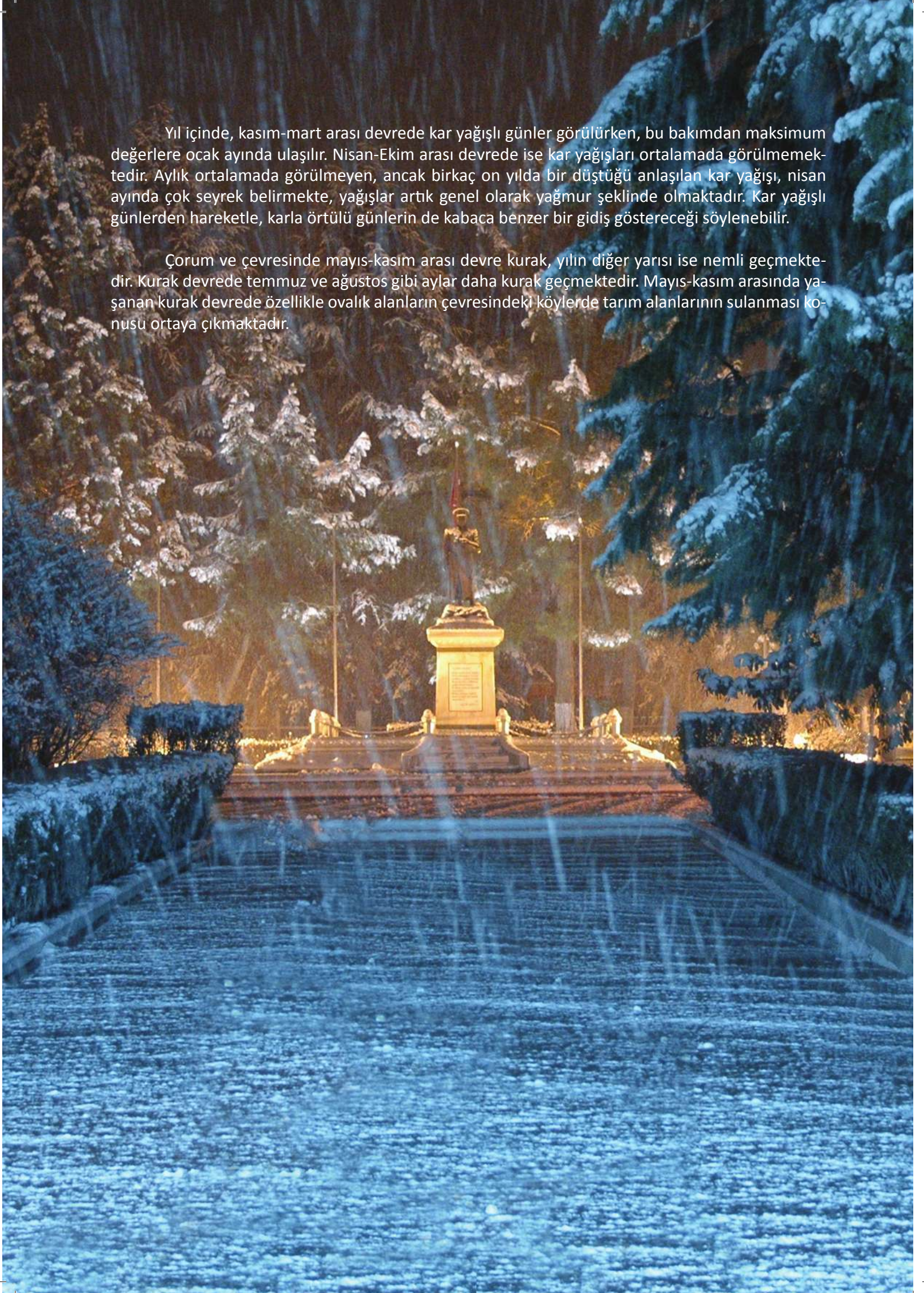
Çorum'da ortalama olarak 29.3 gün kar yağışlı geçmektedir (Tablo 6). Orta Karadeniz Bölümü'nün kıyı kesiminde yer alan Samsun'da bu değer 5,5 iken, Tokat'ta 11,8 gün, Amasya'da 11.1 gün ve Yozgat'ta ise 32,7 gündür.

[illegible]

Tablo 6: Çorum'da Kar Yağışlı Gün Sayısı Ve En Yüksek Kar Örtüsü (cm).

Yıl içinde, kasım-mart arası devrede kar yağışlı günler görülürken, bu bakımdan maksimum değerlere ocak ayında ulaşılır. Nisan-Ekim arası devrede ise kar yağışları ortalamada görülmemektedir. Aylık ortalamada görülmeyen, ancak birkaç on yılda bir düştüğü anlaşılan kar yağışı, nisan ayında çok seyrek belirmekte, yağışlar artık genel olarak yağmur şeklinde olmaktadır. Kar yağışlı günlerden hareketle, karla örtülü günlerin de kabaca benzer bir gidiş göstereceği söylenebilir.

Çorum ve çevresinde mayıs-kasım arası devre kurak, yılın diğer yarısı ise nemli geçmektedir. Kurak devrede temmuz ve ağustos gibi aylar daha kurak geçmektedir. Mayıs-kasım arasında yaşanan kurak devrede özellikle ovalık alanların çevresindeki köylerde tarım alanlarının sulanması konusu ortaya çıkmaktadır.

I.F. ÇORUM İLİNİN TOPRAK ÖZELLİKLERİ VE TİPLERİ

Toplam 12.820 km² lik yüz ölçüme sahip Çorum, yatay yönde farklı zonal toprakların meydana gelebileceği bir genişlikte değildir. Buna karşılık il sınırları içerisinde en alçak alan ile en yüksek alan arasında yaklaşık 1900m den fazla yükselti farkının bulunması, dikey yönde farklı toprak tiplerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim, il genelinde 500-1000 m yükseltiler arasında yarı kurak şartlara uygun olarak kahverengi ve kırmızı kahverengi topraklar yer alırken, alçak kesimlerin yanı sıra, kahverengi orman toprakları daha geniş alanlı olarak 1000 m nin üzerindeki yükseltilerde gelişmiş bulunurlar.

Çorum ili topraklarının kalınlıklarında da yerden yere farklılıklar görülmektedir. Toprakların kalınlıkları üzerinde toprak oluşum faktörleri bir bütün olarak etki etmekle beraber, yerel koşullara bağlı olarak bazen biri veya birkaçı diğerlerine göre ön plana geçebilmektedir. Çorum ili toprakları üzerinde relief şartları çok önemli bir etkiye sahiptir. Eğim değerlerinin arttığı dağların yamaçlarında sular hızla yüzeysel akışa geçmektedir. Bu durum, anakaya üzerindeki ayrışmanın sınırlı kalmasına ve bu sahalardeki toprakların çoğunlukla sığ olmasına neden olmaktadır. Diğer yandan, buralarda yüzeysel akışla birlikte erozyon da artmakta, yani toprağın üst kısmı sürekli bir şekilde aşınmaktadır. Yine, eğim değerlerinin arttığı kesimlerde şiddetli erozyondan dolayı toprak yüzeyden itibaren büyük bir kısmı ile aşınıp taşınmakta, böylelikle parçalanmış anakayadan oluşan (A?) C horizonlu iskelet topraklar meydana gelmektedir. Eğim değerlerinin % 100'e ulaştığı kesimlerde ise, anakaya tamamen açığa çıkmış bulunmaktadır.

Çorum ili topraklarının bünye ve derinlikleri üzerinde etkili olan bir diğer faktör de yükseltidir. Öyle ki, dağlık alanlarda yükseldikçe erozyonun şiddeti artmakta ve katı madde taşınması fazlalaşmaktadır. Bu durum da toprak oluşumunu sınırlandırmaktadır. Yine, aşınmanın aktif olduğu yamaçların üst bölümlerinde toprak sığ iken, yamaçların eteğine doğru hem toprak kalınlaşmakta, hem de bünyeyi oluşturan taneli elemanların boyutları küçülmektedir. Dolayısıyla, topoğrafik yapıya bağlı olarak, yamaçlardaki topraklarda bir katenalaşma süreci dikkati çekmektedir.

Çorum'da toprakların bünyeleri üzerinde etkili olan bir diğer faktör de anakayadır. Örneğin, fliš arazisinin yaygın olduğu alanlarda hafif bünyeli toprakların, daha geniş bir yayılışa sahip olan kalkerler üzerinde ise, nispeten ağır bünyeli toprakların yaygın olduğu dikkati çeker.

Çorum ili topraklarının nem durumu üzerinde iklim elemanları (yağış, buharlaşma) yanında, relief özelliklerinin ve toprak tekstrünün de önemli etkileri bulunmaktadır. Eğim değerlerinin arttığı kesimlerde, yağış suları önemli oranda yüzeysel akışa geçtiğinden, suyun toprağa sızma oranı düşük olmakta, dolayısıyla topraklar nispeten kuru kalmaktadır. Yine, nem durumu üzerinde bakı olayının da etkisi bulunmaktadır. Yağış alan yamaçların toprakları, yağış duldasında kalan yamaçların topraklarına göre, diğer şartlar da uygun olduğu takdirde, daha nemli olmaktadır. Ayrıca, güneye bakan yamaçlar, güneşlenmenin daha elverişli olması nedeniyle, kuzeye bakan yamaçlara göre daha fazla kurumaktadır.

Yüksek dağlık alanlarda toplam yağış miktarının nispeten artması, toprakların buralarda daha nemli olma ihtimalini akla getirir de, buralarda toprakların genellikle kaba bünyeli olmaları, kalınlıklarının fazla olmaması, ortalama yamaç eğimlerinin fazlalığı gibi nedenler toprak nemliliğini sınırlandırmaktadır.

Bitkilerin yetişmesi, organik maddelerin parçalanması ve topraktaki kimyasal olayların devam etmesi açısından önemli olan toprak sıcaklığı, derinliğe ve mevsimlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Çorum meteoroloji istasyonunun verilerine göre 5 cm derinlikte yıllık ortalama toprak sıcaklığı (12.9°C), hava sıcaklığının yıllık ortalamasından daha yüksektir (Tablo 7). Bu durum, ısınmanın toprak yüzeyinden itibaren başladığı esasına uygun görülmesi yanında, kış aylarında kar örtüsünün toprağın fazla soğumasını engellemesi, yaz aylarında ise, toprağın güneş enerjisini mass etmesi ile açıklanabilir. Bununla beraber, toprak altı sıcaklıkları hava sıcaklıklarından etkilenmekte, ama toprağın iletkenliğinin fazla olmaması nedeniyle bu etki derine doğru inildikçe hızla azalmaktadır. Bu durum 100 cm toprak derinliğinde oldukça belirginleşmektedir (13.0°C). Bu arada dikkati çeken bir diğer nokta da, yaz ve kış yarıyılında derinlikle sıcaklık değişiminin gösterdiği farklılıkta bulunmaktadır.

Tablo 7: Çorum meteoroloji istasyonuna ait ortalama toprak sıcaklıklarının 5 cm, 10 cm, 20 cm, 50 cm ve 100 cm derinliklerdeki yıllık gidişi (1955-1990).														
	Derinlik	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	Ek	K	A	Yıllık
ÇORUM	5 cm.	0.5	2.1	6.1	12.3	17.9	22.4	25.2	25.0	20.3	13.8	7.1	2.4	12.9
	10 cm.	1.0	2.2	6.3	12.4	17.6	21.7	24.4	24.2	20.0	13.6	7.0	2.8	12.8
	20 cm.	1.8	2.3	6.0	11.9	16.9	20.9	23.8	23.8	20.2	14.2	7.8	3.6	12.8
	50 cm.	3.9	3.8	6.0	10.7	15.3	19.2	22.2	23.0	20.6	15.9	10.8	6.4	13.2
	100 cm.	7.0	5.9	6.6	9.5	12.7	16.0	18.7	20.2	19.6	16.8	13.0	9.5	13.0

Kaynak: DMİGM yayımlanmamış döküm cetvelleri.

İklim, topoğrafya ve ana kaya farklılıkları nedeniyle Çorum ilinde çeşitli büyük toprak grupları oluşmuştur. Büyük toprak gruplarının yanı sıra toprak örtüsünden yoksun bazı arazi tipleri de görülmektedir (KHGM, 1991).

I.F.1. Başlıca Toprak Grupları

I.F.1.a. Alüvyal Topraklar

Bu topraklar, akarsular tarafından taşınıp depolanan materyaller üzerinde oluşan A-C profilli genç topraklardır (Tablo 9). Mineral bileşimleri akarsu havzasının litolojik bileşimi ile jeolojik periyotlarda yer alan toprak gelişimi sırasındaki erozyon ve biriktirme devirlerine bağlı olup heterojendir. Profillerinde horizonlaşma ya hiç yoktur, ya da çok az belirgindir. Buna karşılık değişik özellikte katlar görülür, çoğu yukarı arazilerden yıkanan kireç bakımından zengindir. (KHGM, 1994).

Alüvyal topraklar, bünyelerine veya bulundukları bölgelere yahut evrim devrelerine göre sınıflandırılırlar. Bunlarda üst toprak alt toprağa belirsiz olarak geçiş yapar. Yüzey nemli ve organik maddece zengindir. Kaba bünyeliler iyi drene olduğundan yüzey katları çabuk kurur. Bu toprakların üzerindeki bitki örtüsü iklime bağlıdır. Bulundukları iklime uyabilen her türlü kültür bitkisinin yetişmesine imkan veren topraklardır. Alüvyal topraklar Çorum ilinde daha çok Kızılırmak, Çekerek Irmağı, Çorum Çayı boyunca uzanmaktadır. Toplam alanları 92.514 hektardır (KHGM, 1994).

I.F.1.b. Kolüvyal Topraklar

Genellikle dik eğimlerin eteklerinde ve vadi ağzlarında yer alırlar. Yer çekimi, toprakların kayması, yüzey akışı ve yan derelerle taşınarak biriken materyaller üzerinde oluşmuş (A) C profilli genç topraklardır. Ayrıca özellikleri daha çok çevredeki yukarı arazi topraklarına benzerse de ana materyalde derecelenme ya hiç yoktur, ya da yetersizdir. Profilde, yağışın veya yüzey akışının yoğunluğuna ve eğim derecesine göre değişik parça büyüklüğünü içeren katlar görülür. Bu katlar alüvyal topraklarda olduğu gibi birbirine paralel durumda olmayıp düzensizdir. Dik eğimliler ve vadi ağzlarında bulunanlar çoğunlukla az topraklı olup, kaba taş ve molozları içerirler. Bunlarda eğim tek tip olup materyalin geldiği yöne doğru artmaktadır (KHGM, 1994).

Yüzey akış hızının azaldığı oranda parçaların çapları küçüktür. Eğimin çok azaldığı yerlerde, parçacıklardaki küçülme alüvyon parçaları düzeyine geldiğinden, bu gibi yerlerde kolüvyal topraklar geçişli olarak alüvyal topraklara karışır. İl genelinde bu toprakların toplam alanı 52.452 hektardır (KHGM, 1994).

I.F.1.c. Kahverengi Orman Toprakları

Kahverengi orman toprakları kireççe zengin ana madde üzerinde oluşur. Profilleri A (B) C şeklinde olup horizonlar birbirine tedricen geçiş yapar. A horizonu çok gelişmiş olduğundan iyice belirgindir. Koyu kahverengi ve dağılgandır. Gözenekli veya granüler bir yapıya sahiptir. Reaksiyonu genellikle kalevi bazen de nötrdür. B horizonunun rengi açık kahverengi ile kırmızı arasında değişir. Reaksiyonu A horizonundaki gibi olup, yapı granüler veya yuvarlak köşeli bloktur. Çok az miktarda kil birikimi olabilir. Horizonun aşağı kısımlarında CaCO_3 bulunur. Bu topraklar genellikle geniş yapraklı orman örtüsü altında oluşur. Bunlarda etkili olan toprak oluşum işlemleri kalsifikasyon ve biraz da podzollaşmadır. Drenajları iyidir. Çoğunlukla orman ve otlak olarak kullanılırlar. Bu toprakların toplam alanları 640.060 hektardır (KHGM, 1994).

I.F.1.d. Kireçsiz Kahverengi Orman Toprakları

A (B) C profilli topraklardır. A horizonu iyi oluşmuştur ve gözenekli bir yapısı vardır. (B) horizonu zayıf oluşmuştur, kahverengi veya koyu kahverengi, granüler veya yuvarlak köşeli blok yapıdadır. (B) horizonunda kil birikimi yoktur veya çok azdır. Horizon sınırları geçişli ve tedricidir. Kireçsiz kahverengi orman toprakları genellikle yaprağını döken orman örtüsü altında oluşur. İldeki toplam alanları 7562 hektardır (KHGM, 1994).

I.F.1.e. Gri Kahverengi Podzolik Topraklar

Bunlar ABC profilli hafif podzollaşmış topraklardır. Doğal bitki örtüsü çoğunlukla yaprağını döken ağaçlardan oluşan ormanlardır. Yüzeylerinde ince çürümüş yaprak katı, bunun altında koyu grimsi-kahverengi, granüler, 5-10 cm kalınlıkta humus katı bulunur. Humus katı geçişli olarak grimsi-kahverengi mineral A1 horizonuna dönüşür. A1 horizonunda organik madde mull şeklindedir. A2 horizonları gri veya sarımsı kahverengi 12.5-30 cm kalınlıktadır. Bu birikme horizonu, yatay pulsu gri yapı ile karakterize edilir. Yıkanmaya rağmen kolloid komplekslerde önemli oranda değişebilir kalsiyum mevcuttur. B horizonunun üst kısmı sarımsı kahverengiden açık kırmızımsı kahverengiye kadar değişir. Silikat killerinin birikmesi nedeniyle bünye A horizonundan daha ağır olup çoğunlukla blok yapıdadır. Bu toprakların il içerisindeki alanı yaklaşık 13.482 hektardır (KHGM, 1994).

I.F.1.f. Kırmızı Sarı Podzolik Topraklar

Kırmızı sarı podzolik topraklar iyi gelişmiş ve iyi drene olan asit topraklardır. Doğal bitki örtüsü yaprağını döken veya iğne yapraklı yahut ikisinin karışımı ormanlardır. Ana madde az çok silisli ve kalsiyumca fakirdir.

A horizonu ince olup altında A1 horizonu bulunmaktadır. Açık renkli A2 horizonu kırmızı, sarımsı kırmızı veya sarı renkli ve daha killi B horizonu üzerinde yer almaktadır. B horizonu ped yüzeylerinde kil zarlarına ve blok yapıya sahiptir. Sarı rengin hakim olduğu bu topraklarda nispeten daha etkili rutubet koşulları olduğundan, demir oksitler kırmızı renkli topraklardakine göre daha az parlaktır. Bu topraklar Çorum ilinde 150 hektarlık bir alan kaplarlar (KHGM, 1994).

I.F.1.h. Kestanerengi Topraklar

ABC veya A (B) C profiline sahip, kalsifikasyon sonucu oluşmuş zonal topraklardır. Kalsifikasyon nedeni ile profilleri kalsiyumca zengin ve baz saturasyonları yüksektir. A horizonu; 30-50 cm kalınlıkta, granüler yapıda, orta derecede organik maddeli, dağılabilir kıvamlı ve koyu kahverengidir. Organik madde, mineral madde ile iyice karışmış olup miktar olarak da kahverengi topraklardan fazladır. B horizonunun rengi koyu kahverengi veya kırmızımsı kahverengi yapısı prizmatik olup kil birikmesi gösterir. B horizonunun altında genellikle sertleşmiş halde kireç birikimi olup, kil birikmesi gösterir (KHGM, 1994).

Doğal bitki örtüsü kısa ve uzun otlarla çalılar ve seyrek ağaçlardır. Yılın birçok ayları kurak geçen iklimlerde yer alır. Kahverengi topraklara göre yazları yağışlar daha az sıcaklık daha düşük, kışları sıcaklık daha yüksek olup yıllık ortalama yağış 370-620 mm dir. Bu toprakların ildeki alanları 21.840 hektardır (KHGM, 1994).

I.F.1.i. Kırmızı Kestanerengi Topraklar

Solumun rengi hariç hemen hemen diğer bütün özellikleri kestane rengi toprakların aynısı veya benzeridir. Isının ve yağışın kestanerengli topraklara nazaran daha fazla olduğu yerlerde oluşur. Ortalama yıllık yağış 450-700 mm dir. Fazla ısı, topraktaki demiri fazla okside ettiğinden renkleri kırmızı ve organik madde parçalanmasını artırdığından da organik madde miktarı düşüktür. İl içindeki toplam alanları 7299 hektardır (KHGM, 1994).

I.F.1.i. Kahverengi Topraklar

Çeşitli ana maddelerden oluşan ABC profilli topraklardır. Oluşumlarında, kalsifikasyon rol oynar. Bu işlem sonucu profillerinde çok miktarda kalsiyum bulunur. Erozyona uğrayanlarında A ve C horizonları görülür. Doğal drenajları iyidir (KHGM, 1994).

A1 horizonu kahverengi veya grimsi kahverengi, 10-15 cm kalınlığında ve granüler yapıdadır. Organik madde içeriği ortadır. Reaksiyonu nötr veya kalevidir. B horizonu açık kahverengiden koyu kahverengiye değişir ve kaba yuvarlak köşeli blok yapıdadır. Bu horizon tedrici olarak soluk kahverengi veya grimsi, çok kireçli ana maddeye geçiş yapar. Kahverengi topraklarda bütün profil kireçlidir. B horizonunun altında beyazımsı ve çoğunlukla sertleşmiş kireç birikme katı yer alır. Bunun altında bir jips birikme katı vardır. Bu topraklar yazın uzun periyotlar kuru kalır ve bu periyotlarda

kimyasal ve biyolojik etkinlikler yavaşlar. Çorum ilinde kapladıkları alan 343.973 hektardır (KHGM, 1994).

I.F.1.j. Kireçsiz Kahverengi Topraklar

A (B) C profilli topraklardır. A horizonu kahverengi, kırmızımsı kahverengi, grimsi kahverengi, yumuşak kıvamda veya biraz sıkidır. B horizonu daha ağır bünyeli, daha sert, kahverengi veya kırmızımsı kahverengidir. B horizonunun normal olarak kireci yıkanmıştır. Fakat reaksiyon nötr veya kalevidir. Kireçsiz kahverengi topraklar asit ana madde üzerinde olduğu kadar kireçtaşı üzerinde de oluşabilir. Doğal bitki örtüsü çalı ve otlar ile yaprağını döken ormanlardır. Doğal drenajları iyidir. Çorum'da 479 hektarlık bir alan kaplarlar (KHGM, 1994).

I.F.1.k. Kırmızı Kahverengi Topraklar

Solum'un rengi hariç, hemen hemen diğer bütün özellikleri kahverengi toprakların aynısı veya benzeridir. A horizonu tipik olarak kırmızımsı kahverengi veya kırmızı ve yumuşak kıvamlıdır. B horizonu kırmızı veya kırmızımsı kahverengi, daha ağır bünyeli ve oldukça sıkidır. B horizonunun altında kalsiyum karbonat birikme horizonu bulunur. Bu topraklar çeşitli ana maddeler üzerinde oluşur. Doğal bitki örtüsü uzunca otlar ve çalılardır. Doğal drenajları iyidir. Kırmızı kahverengi topraklar ilde 84.584 hektarlık bir alan kaplarlar (KHGM, 1994).

I.F.1.l. Çıplak Kaya ve Molozlar

Üzerinde toprak örtüsü bulunmayan, parçalanmamış veya kısmen parçalanmış sert kaya ve taşlarla kaplı sahalardır. Genellikle bitki örtüsünden yoksundurlar. Bazen arasında toprak bulunan kaya çatlaklarında veya topraklı küçük ceplerde yetişen çok seyrek orman ağaçları, çalı ve otlar bulunabilir. Çorum'da bu tür arazilerin toplam alanı 6485 hektardır (KHGM, 1994).

I.F.1.m. Irmak Taşkın Yatakları

Akarsuların normal yatakları dışında, feyezan halinde iken yayıldıkları alanlardır. Genellikle kumlu, çakıllı ve molozlu malzeme ile kaplıdır. Taşkın suları ile sık sık yıkanmaya maruz kaldıklarından toprak materyali ihtiva etmezler ve bu nedenle arazi tipi olarak nitelendirilirler. Tarıma elverişli olmadıkları gibi üzerlerinde doğal bitki örtüsü de yoktur. Çorum'da bu tür arazilerin toplam alanı 8253 hektardır (KHGM, 1994).

I.F.2. Çorum'daki Topraklarda Gözlemlenen Genel Problemler

Çorum ili topraklarında kültür bitkilerinin yetiştirilmesini ve tarımsal kullanımı kısıtlayan erozyon, sığlık, taşlık, kayalık, drenaj bozukluğu, tuzluluk ve alkalilik gibi etkinlik dereceleri değişen bazı sorunlar bulunmaktadır.

I.F.2.a. Erozyon

Çorum'da en yaygın su erozyonudur, bu sorundan çok az etkilenen veya etkilenmeyen alanlar genellikle alüvyal topraklardan oluşan taban araziler ve kolüvyal toprakların düze yakın ve hafif eğimli kısımlarıdır. Buralar diğer arazi tipleri ve su yüzeyleri dışındaki (1.264.668 hektar) toprakların %15.8'ini oluşturmaktadır. Yaklaşık %87.3'ü derin, %10 u orta derin, % 2.5'i sıg ve % 0.2'si de çok sıgdır. 113.980 hektarı kuru tarım, 60.240 hektarı sulu tarım altındadır. 15.093 hektarında bağ-bahçe tarımı yapılmaktadır (KHGM, 1994).

Orta derecede erozyona uğramış topraklar 300.250 ha ile % 23.7 'lik bir oran oluştururlar. Orta derecede erozyon çoğunlukla hafif, orta ve dik eğimlerde ve orta derin topraklarda görülmektedir. Kuru tarım arazilerinin 222.818 hektarı (% 74.2), sulu tarım arazilerinin 2860 hektarı (%1) ve bağ-bahçe arazilerinin 5251 hektarı (%1.7) orta derecede erozyona uğramıştır (KHGM, 1994).

Çorum ili topraklarının 593.965 hektarında (%47) doğal bitki örtüsünün tahrip edilmesi ve arazilerin kabiliyetlerine uygun olarak kullanılmamaları sonucu su erozyonu şiddetlenmiştir. Sığ ve çok sıg topraklı genellikle VI-VII. sınıf arazi özelliğindeki bu alanların 95.384 hektarında kuru tarım yapılmakta, 187 hektarında sulu tarım yapılmakta, 1429 hektarı bağ-bahçe 148.382 hektarı çayır-mera, 344.686 hektarı orman ve funda olarak kullanılmaktadır (KHGM, 1994).

I.F.2.b. Toprak Sıglığı

Topraklarda köklerin geliştiği ve bitki besin maddelerinin ve suyun temin edildiği bölgenin derinliği bitki yetiştirme açısından önemlidir. Bu bölge derin olursa iklime uyabilen her türlü kültür bitkisini yetiştirmek mümkün olur. Ancak Çorum ili topraklarının 225.317 hektarı (%17.8) 90 cm den fazla derinliğe sahiptir. Bunun da 139.046 hektarı (%61.7) düz ve düze yakın eğimlerde yer alır. Erozyon ya hiç yoktur ya da hafiftir. Büyük bir kısmı I. ve II. sınıf olup kuru tarım, sulu tarım ve bağ-bahçe tarımı yapılmaktadır (KHGM, 1994).

Yüzölçümü 189.815 hektar olan orta derin topraklar il genelinin %15'lik bölümünü oluştururlar. Genellikle hafif, orta ve dik eğimlerde bulunurlar ve orta derecede erozyon tehlikesi vardır. Bunların %13.2'i kuru tarım, %0.1'i sulu tarım alanıdır (KHGM, 1994).

Sığ topraklar 560.970 hektarlık (%44.3) alan kaplarlar. Bunların %0.7'si düz ve hafif eğimlerde %5.5'i orta, %93.8'i dik, çok dik ve sarp eğimdedir. Çok sıg topraklar %22.8'lik orana ve 288.835 hektarlık yüzölçüme sahiptir. Bunların %17.8'i dik eğimde ve % 80.1'i çok dik ve sarp eğimde yer alır. Çok sıg toprakların tamamına yakınında şiddetli ve çok şiddetli erozyon görülmektedir (KHGM,1994).

I.F.2.c. Taşlılık-Kayalık

Toprak işlenmesine ve bitki gelişmesine zarar verecek derecede taşlılık ve kayalık ihtiva eden topraklar 465.054 hektarlık alanda yayılmıştır. Taşlılık ve kayalık hem yüzeyde hem de profilde olabilmektedir. Profilde taşlılık ve kayalık arttıkça toprak miktarı azalır. Bitki gelişimi önemli oranda azalır. Çorum'da taşlılık genellikle dik, çok dik ve sarp eğimlerde ayrıca sıg ve çık sıg topraklarda görülür. Topraklar orman, funda veya mera örtüsü altında ise taşlılık ve kayalık fazla problem olmayabilir. Çünkü buralarda sürüm yapılmamakta ve çevrenin doğal bitkileri mevcut koşullara kendini uydurabilmektedir (KHGM, 1994).

I.F.2.d. Drenaj

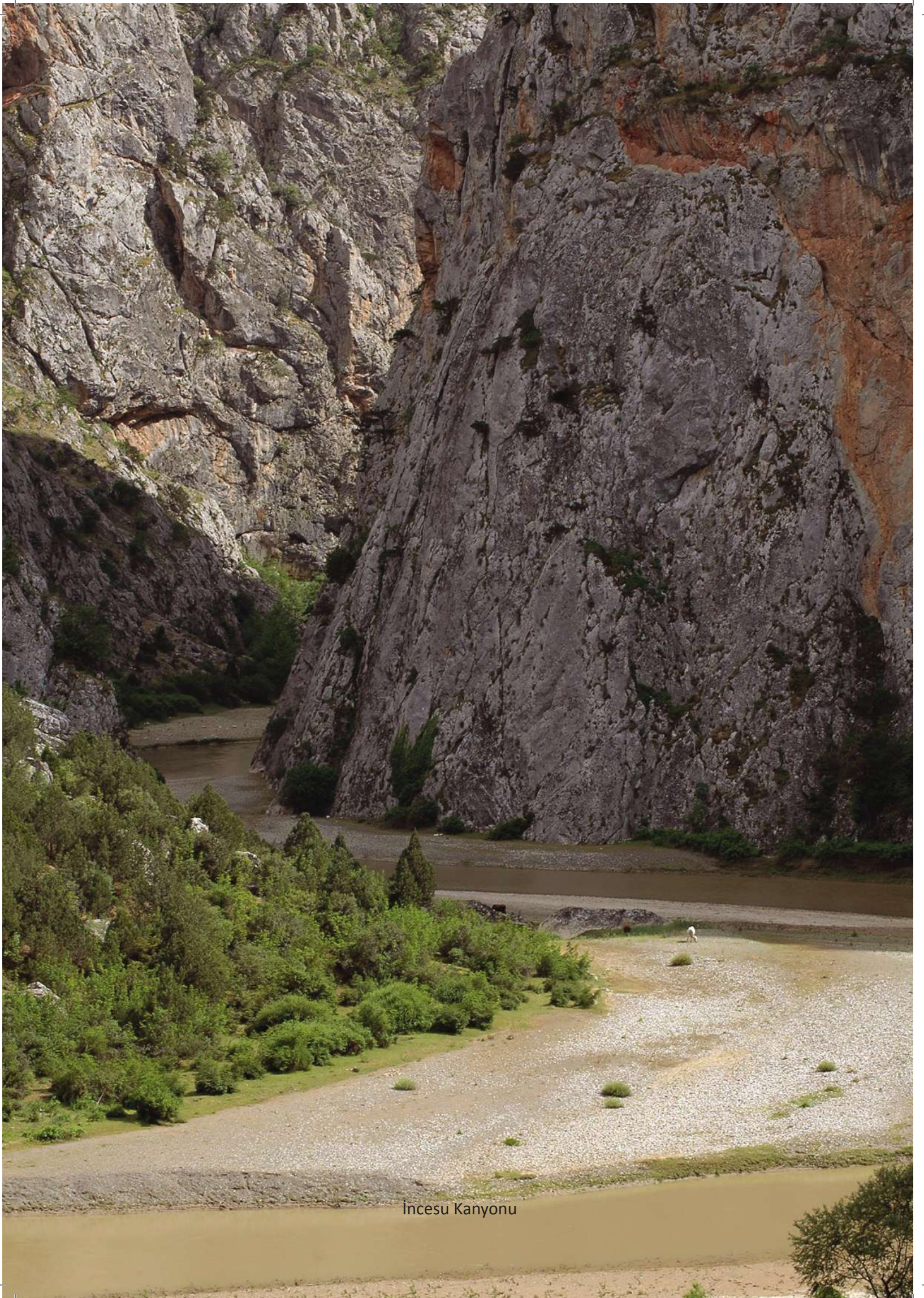
Alüvyal düzlüklerde görülen ve taban suyunun her zaman veya yılın bir bölümünde bitki gelişimine zarar verecek kadar yüksek düzeyde bulunduğu topraklar il genelinde 6.103 hektarlık bir saha kaplamaktadır. Yetersiz drenajlı bu arazinin 2479 hektarında kuru tarım, 1490 hektarında sulu tarım yapılmakta, 19 hektarı kuru bağ, 212 hektarı kuru bahçe, 146 hektarı sulu bahçe, 165 hektarı çayır, 365 hektarı mera, 33 hektarı ise yerleşim alanı olarak kullanılmaktadır (KHGM, 1994).

I.F.2.e. Tuzluluk

Çorum ilinde drenajı bozuk sahaların 12.457 hektarında (toprakların %1'i) tuzluluk veya alkalilik ya da her iki problem birden görülmektedir. Bu problemlerin ildeki topraklarda ortaya çıkmasının başlıca nedenleri:

- Alüvyal materyalin deniz içinde veya yakınında vukuu bulan ve devam eden depolanması,
- Arazinin düz ve taban suyu seviyesinin yüksek olması nedeniyle tuzların üst topraktan yıkanması,
- Yukarı arazilerden tuzların yıkanarak düzlüklerin çukur kısımlarında birikmesi,
- Düşük kalitede sulama suyunun kullanılması ve yeterli dengenin bulunmamasıdır.

Kuru tarım alanlarının 6398 hektarı, sulu tarım alanlarının 2886 hektarı, çayır ve mera alanlarının 3079 hektarı, yerleşim alanlarının 94 hektarı bu problemlerden etkilenmiş durumdadır.

Incesu Kanyonu

I.G. ÇORUM'UN YER ALTI ZENGİNLİKLERİ

Çorum yer altı kaynakları bakımından zengin bir ilimiz değildir. İl sınırları içerisinde çıkarılan madenlerden sadece tuz ve linyit yataklarından yüksek oranda faydalanılmaktadır (Tablo 8). MTA Enstitüsü tarafından Çorum ilinde yapılan araştırmalar neticesinde il sınırları içerisinde tespit edilen metalik maden, endüstriyel hammadde ve birincil enerji kaynaklarının listesi aşağıdaki gibidir:

Tablo 8: Çorum İlinde Bulunan Başlıca Madenler ve Çıkarıldığı Alanlar.

Madenin Cinsi	İlçe	Bucak	Köy ve Mevkii	Tenör ve Kalite	Rezervler	Diğer Bilgiler
Manganez	Kargı	-	Karaboyaköyü	-	3.000 Ton Görünür-Muhtemel	-
Asbest	Mecitözü	Merkez	Alancık ve Çoban köyleri, Yazantaş ve Ağcıkmaş dere mevkileri	-	-	-
Bentonit	Mecitözü ve Sungurlu	-	-	-	400.000 ton görünür 5.000.000 ton mümkün	Döküm kumu ve sondaj çamuru ve paletlemede kullanılmaktadır.
Mermer	Uğurludağ	-	Boztepe köyü	Beyaz renktedir.	-	Eskiden zaman zaman üretim yapılmıştır.
Mermer	Kargı	Merkez	Tekkeşin köyü	Beyaz zemin üzerine mavi damarlıdır.	2.000.000 m ³ (jeolojik)	Zaman zaman üretim yapılmaktadır.
Tuz	İskilip	-	Keçeç Tuzlası	Kuru numunede: %98.63 NaCl % 0.76 MgCl ₂ % 1.36 CaSO ₄ % 0.66 suda erimeyenler %0.14 diğerleri	Verimi;2 kg/dk	Tuzluluk derecesi 24° bome
Tuz	İskilip	-	Yerli ve Tayrak Tuzlaları	Kuru numunede: %97.08 NaCl % 0.04 MgSO ₄ % 0.76 CaSO ₄ %0.14 Rutubet % 0.15 suda erimeyenler %0.34 diğerleri	Verimi;2.2 kg/dk	Tuzluluk derecesi 25° bome
Tuz	Sungurlu	-	Akçakoyunlu Tuzlası	Kuru numunede: %96.14 NaCl % 1.02 MgCl ₂ % 1.28 CaSO ₄ % 0.99 suda erimeyenler %0.57 diğerleri	Verimi;21 kg/dk	Tuzluluk derecesi 21° bome
Tuz	Sungurlu	-	Akpınar Tuzlası	-	Verimi; 10-12 kg/dk	Tuzluluk derecesi 20° bome
Tuz	Sungurlu	-	Alibaba Tuzlası	Kuru numunede: %96.70 NaCl % 0.97 MgCl ₂ % 1.28 CaSO ₄ % 0.98 suda erimeyenler %0.07 diğerleri	Verimi; 24 kg/dk	Tuzluluk derecesi 15° bome
Tuz	Sungurlu	-	Boncuk Tuzlası	-	Verimi; 15-18 kg/dk	Tuzluluk derecesi 15° bome
Tuz	Sungurlu	-	Çayan Tuzlası	-	-	Eskiden işletilmiştir. Halen çalışmaktadır.

Tuz	Sungurlu	-	Çoğul Tuzlası	Kuru numunede: %96.72 NaCl % 0.86 MgCl ₂ % 1.40 CaSO ₄ % 0.92 suda erimeyenler %0.10 diğerleri	Verimi; 49 kg/dk	Tuzluluk derecesi 22° bome
Kömür (Linyit)	İskilip	Merkez	Yanoğlan Köyü	%18.70 su, Isı değeri: 3977 Kcal/kg	-	Küçük bir zuhurdur.
Kömür (Linyit)	Mecitözü	Merkez	Figani (Konaklı) köyü	-	-	Azami damar kalınlığı 0.2-0.3 m dir.
Kömür (Linyit)	Osmançık	Merkez	Dodurga- Alpagut Köyleri arasında	% 19.13 su % 19.63 Kül % 1.55 S Isı değeri: 41000 Kcal/kg	22.000.000 ton (Görünür- Muhtemel)	İşletilebilir kömür damarlarından bir tanesinin kalınlığı 920 m yi bulmaktadır. TKİ tarafından işletilmektedir.
Kömür (Linyit)	Boğazkale	-	Eminler ve Evci Köyleri civarı	-	-	Buradaki kömür birkaç cm yi geçmeyen damarcıklar halindedir.
Asfaltit	Sungurlu	-	Cilvar	-	-	Eosen yaşlı fomasyonların çatlaklarında bulunur.
İçmece Suyu	Bayat	-	Aşağı Yoncalı İçmecesı	Sıcaklık: 11.5 °C PH: 6.00	Debi: 0.4 L / sn	-
İçmece Suyu	Sungurlu	-	Sungurlu İçmecesı	Sıcaklık: 19 °C PH: 7.00	Debi: 0.05 L / sn	-
Madensuyu	Kargı	-	Uğuz Madensuyu	Sıcaklık: 13 °C PH: 5.00	Debi: 0.5 L / sn	-
Madensuyu	Kargı	-	Gökçedoğan Madensuyu	Sıcaklık: 16 °C PH: 5.00	Debi: 0.5 L / sn	-
Kaplıca Suyu	Merkez	-	Çavköy Hamamı	Sıcaklık: 26 °C PH: 7.40 Radyoaktivite: 5.2 Eman Toplam Mineralizasyon: 760.1 mg/ L	Debi: 0.3 L /sn	-
Kaplıca Suyu	Merkez	-	Hamamlı Çay Kaplıcası	Sıcaklık: 29 °C PH: 7.20 Toplam Mineralizasyon: 545.101 mg/ L	Debi: 2.6 L /sn	-
Kaplıca Suyu	Laçın	-	Laçın Sarılık suyu	Sıcaklık: 20 °C PH: 7.40 Radyoaktivite: 4.6 Eman Toplam Mineralizasyon: 1204.6 mg/ L	Debi: 0.09 L /sn	İçmece olarak da faydalanılır.
Kaplıca Suyu	Laçın	-	Laçın Hamamı	Sıcaklık: 20 °C PH: 7.40 Radyoaktivite: 4.5 Eman Toplam Mineralizasyon: 694.0 mg/ L	Debi: 0.16 L /sn	-
Kaplıca Suyu	Mecitözü	Merkez	Figani Kaplıcası	Sıcaklık: 36.5 °C PH: 7.40 Radyoaktivite: 4.5 Eman Toplam Mineralizasyon: 497.8 mg/ L	Debi: 10 L /sn	-

I.H. ÇORUM'UN JEOTERMAL ALANLARI VE KULLANIMI

Çorum ili jeotermal enerji kaynakları bakımından zengin illerimizden biri değildir. İldeki sıcak su kaynakları yoğun olarak Cumhuriyet döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, çorumdaki sıcak suların kullanımı milattan önceki dönemlere kadar uzanır. Günümüzde Çorum ilindeki sıcak su kaynakları daha çok tedavi amaçlı kaplıcalarda ve turistik tesislerde kullanılmaktadır.

İlde, jeotermal enerji ile ilgili ilk araştırmalar sıcak su kaynaklarının bulunduğu bölgelere yönelmiştir. Ülkemize yeni enerji kaynakları kazandırmayı amaç edinen MTA jeofizik rezisivite ekibi jeotermal enerji yönünden Çorum ili sıcak su kaynaklarını da içine alan sahayı incelemişlerdir. Bu sahada yapılan etütlerin amacı, jeoelektrik parametrelerin sıcaklıkla değişiminden yararlanarak jeotermal akışkanı içeren rezervuar kayacın durumunu belirlemek ve tektonik yapıyla olan ilişkisini ortaya koymaktır.

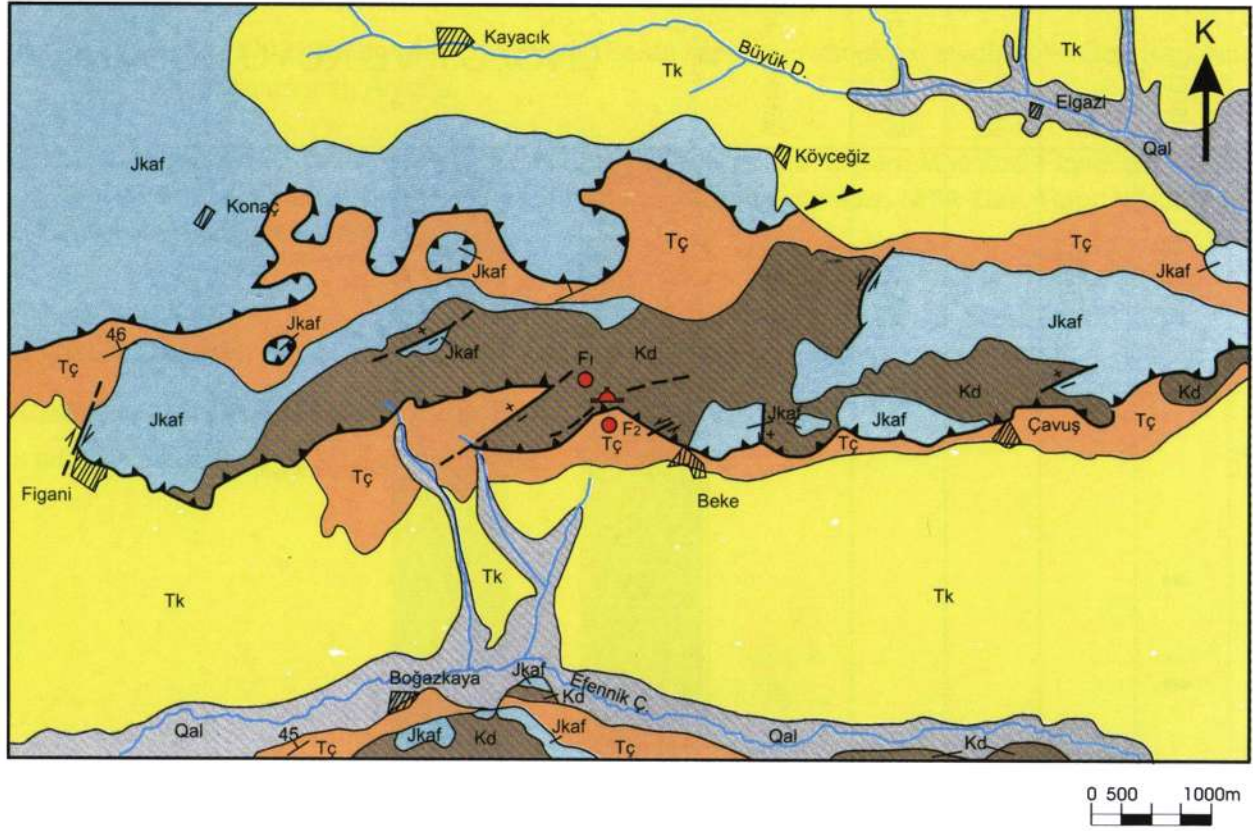
Çorum ilinde Mecitözü-Figani ve Hamamlıçay olmak üzere iki adet jeotermal alan bulunmaktadır. Bu alanlarda suların sıcaklık ve debilerini yükseltmek amacıyla MTA ekipleri tarafından sondajlar açılmıştır.

I.H.1. Sıcak Su Kaynakları ve Mevcut Durum

Çorum ilinde sıcak su kaynakları iki sahada toplanmıştır.

I.H.1.a. Mecitözü-Figani Jeotermal Alanı

Çorum ili doğusunda Mecitözü ilçesinin Beke köyü yakınlarında bulunan Figani jeotermal alanında en eski kayaç topluluğu Paleozoik yaşlı Devecidağ karmaşığıdır. Bu karmaşığı Jura-Kretase yaşlı kristalize kireçtaşı içerikli Ferhatkaya formasyonu uyumsuz olarak örter (Şekil 18). Daha üstte yine uyumsuz olarak Eosen yaşlı Çekerek formasyonuna ilişkin kireçtaşı, kumtaşı, marn ve silttaşı ile Miyosen yaşlı Kemerkaş formasyonuna ait jips, marn, çamurtaşı ve silttaşı yer alır. İstif alüvyal örtü ile tamamlanır. Yöre Kuzey Anadolu Fayı'nın etkisindedir. Sahada biri yer yer ters fay niteliğinde olmak üzere iki büyük bindirme görülmektedir. Bu bindirmelere bağlı olarak küçük ölçekli ikincil faylar ve gerilme çatlakları oluşmuştur (MTA, 2005).

AÇIKLAMALAR

SENOZOYİK	Kuvaterner	Qal	Alüvyon		Dokanak
	Tersiyer	Tk	Kemerkaş formasyonu: Jips, marn, çamurtaşı, silttaşı		Fay
MESOZOYİK	Eosen	Tç	Çekerek formasyonu: Kireçtaşı, kumtaşı, marn, silttaşı		Doğrultu atımlı fay
	Jura-Kretase	Jkaf	Ferhatkaya formasyonu: Kristalize kireçtaşı		Bindirme
PALEOZOYİK	Karbon-Permian	Kd	Devecidağ karmaşığı: Kristalize kireçtaşı, şist		Olası bindirme
					Tabaka doğrultu ve eğimi
					Sıcak su kaynağı
					Sıcak su sondajı

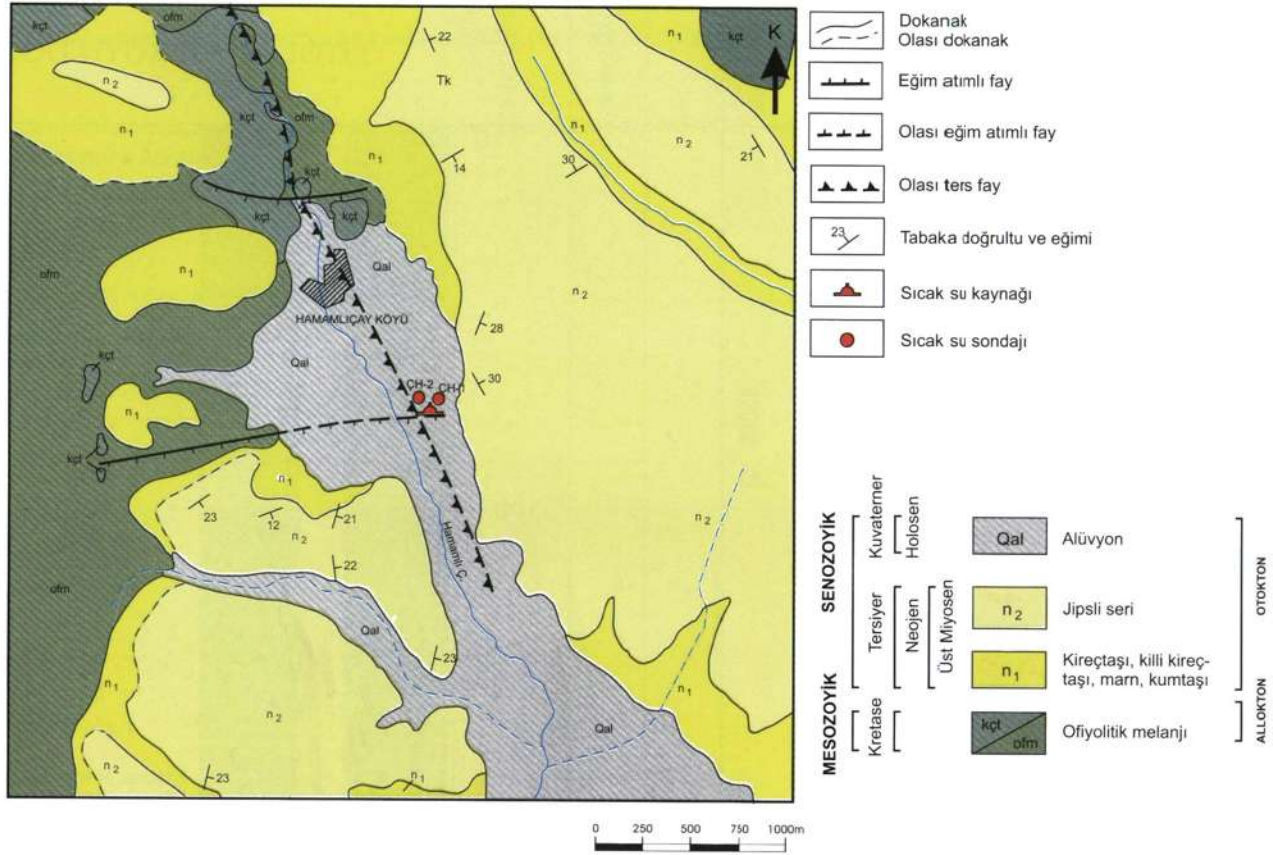
Şekil 18: Mecitözü-Figani jeotermal alanının jeoloji haritası (MTA,2005).

Sıcak suların rezervuar kayası, bol kırıklı ve çatlaklı Jura-Kretase yaşlı kireçtaşları ile Devecidağ formasyonu içerisindeki şist ve mermerlerdir. Sahada sular üç değişik noktadan yüzeye çıkmaktadır. Mecitözü-Figani jeotermal alanındaki kaynaklardan hamam sahasında su sıcaklığı 37°C ve debi 2.5 L/sn dir. Köye verilen sular ise 24-32 °C sıcaklıkta ve 1 L/sn debidedir (MTA, 2005).

Sahada suyun sıcaklık ve debisini arttırmak amacıyla iki adet sondaj yapılmıştır. 1987 yılında 68 m derinliğe kadar açılan sondajda 37 °C lik su sıcaklığına ve 35 L/sn debiye ulaşılmıştır. 1994 yılında ise 120 m derinlikte sondaj açılmış ve bu sondaj neticesinde 37 °C lik su sıcaklığına ve 20 L/sn lik debiye ulaşılmıştır. Her iki sondajda da pompaj yöntemi ile üretim yapılmaktadır (MTA, 2005). Sahadaki sıcak sular kaplıca alanındaki iki otel ve bu otellerde hizmet veren banyolarda kullanılmaktadır. Buradaki sıcak suların, idrar artırıcı etkisiyle, vücuttaki, metabolizma artıklarının idrar yoluyla atılmasında ve asit ortamında oluşan taşların düşürülmesinde faydalı olduğu bilinmektedir.

I.H.1.b. Hamamlıçay Jeotermal Alanı

Hamamlıçay jeotermal alanının temelini, yerleşim yaşı Üst Kretase olan ofiyolitik melanj oluşturur. Daha üstte, uyumsuz olarak Üst Miyosen yaşlı kireçtaşı, killi kireçtaşı, marn, kumtaşı ve jipsli seri yer alır. En genç birim olan alüvyon ise Hamamlı Çayı boyunca izlenir (Şekil 19). Sahada genel kırık çizgileri kuzeykuzeybatı-güneygüneydoğu, doğukuzeydoğu-batıgüneybatı ve doğu-batı doğrultuludur (MTA, 2005).

Şekil 19. Hamamlıçay jeotermal alanının jeoloji haritası (MTA, 2005).

Sıcak akışkanın, etkin tektonizmanın sonucu olarak, birbirini kesen olası iki fayın kesim noktasından yüzeye çıktığı düşünülmektedir. Olası rezervuar kaya ofiyolitik melanj içindeki kireçtaşlarıdır (Özeke, 1988). Hamamlıçay jeotermal alanındaki kaynaktan çıkan suyun sıcaklığı 30 °C ve debisi 1.5 L/sn dir.

Kaplıca alanında yapılan jeolojik etüt sonucu belirlenen lokasyonlarda iki adet sondaj açılmıştır. Bunlardan 1992 tarihinde açılan kuyu, 278.50 m derinliğinde olup, su sıcaklığı 30 °C ve debi 50 L/sn dir. 1994 yılında açılan kuyuda ise 344.50 m derinliğe inilmiş ve su sıcaklığı 28.5 °C debi ise 6.7 L/sn olarak tespit edilmiştir (MTA, 2005). Hamamlıçay jeotermal alanından elde edilen sıcak sudan iki katlı kaplıca tesisinde yararlanılmaktadır. Tesisin alt katında suyun çıktığı yere bir havuz yapılmıştır.

I.H.2. Çorum'da Jeotermal Kaynakların Kullanım Olanakları

Çorum ilindeki sıcak su kaynakları hali hazırda basit kaplıca uygulamaları şeklinde değerlendirilmektedir. Yukarıda özellikleri açıklanan Figani ve Hamamlıçay kaplıcaları sağlık turizmine yönelik tedavi amaçlı uygulamaların yoğunlaştığı bir kullanıma sahiptirler. Mevcut jeotermal çıkış ile yapılabilecek değerlendirme ise termalizm ve termal tesis ısıtmasıdır (DPT, 1996). Figani ve Hamamlıçayk jeotermal sahalarının geliştirilmesi halinde ise termalizm ve termal tesis ısıtmasına ilave olarak sera ısıtması uygulaması yapılması mümkündür (DPT, 1996).

Termal turizm potansiyelinin geliştirilmesi ile ilgili pek çok kentimizde çeşitli projeler farklı aşamalarda yürütülmektedir (Toksoy, Aksoy, 2003-2004). Ancak bu tür projelerin birçoğu, gelişmiş bir kalkınma projesi olarak ele alınmamakta, kaplıca pratiğinin geliştirilmesi ve modern otel-konaklama teknikleriyle büyütülmesi anlamında projelendirilmektedir. Termal tedavi ve rekreasyon amaçlı termal turizm merkezleri oluşturulması projeleri, pek çok unsuru içeren çok boyutlu ve yüksek maliyetli projelerdir. Çorum'da böyle kapsamlı bir proje, bir stratejik turizm planlaması yapılmasından olumlu sonuçlar alındığında öngörülebilir.

Çorum'da, termal otel kavramında projeler geliştirmek mümkündür. Yatırımcıların bu tür projeleri geliştirmesi için gerekli olan bilgilerden biri, jeotermal akışkanın fiziko-kimyasal yapısının insan sağlığı açısından değerlendirilmesidir. Ayrıca, farmakolojik ve klinik araştırmalara gitmeden, mevcut kaynakların ve açılacak yeni kuyulardan üretilecek jeotermal akışkanın insan sağlığı açısından değerlendirilmesini amaçlayan bir araştırma uzmanlarca yapılmalı ve yatırımcılara verilmelidir. Fakat bir bölgede termal suyun bulunması ve insan sağlığı açısından olumlu olması, otel projeleri için gerekli ama yeterli değildir. Yeterliliği sağlayacak olan, otellerin ekonomik olarak işletilmesini sağlayacak iç ve dış turizm potansiyelinin yatırımcı tarafından görülmesidir.

Termal tedavi turizm yatırımlarına benzer olarak jeotermal akışkanın sera ısıtılmasında kullanılması da mümkündür. Düşük sıcaklıklardaki jeotermal akışkan (30/150 °C) doğrudan ısıtmacılıkta kullanılmaktadır. Dünyada 10 bin dönüm, Türkiye'de ise 635 dönüm jeotermal sera vardır. Şanlıurfa'daki 106 dönümlük jeotermal seradan Avrupa'ya ihracat yapılmaktadır. Seraların jeotermal ile ısıtılmasının getirdiği bir çok avantajlar vardır (Türkiye Jeotermal Derneği, 2007).

Yeni geliştirilen ısı pompaları yardımıyla suyun sıcaklığı 5°C ye düşünceye kadar akışkandan yararlanılabilmektedir. Seraların ısıtılması ile turfanda sebzecilik, meyvecilik, çiçekçilik yapılmakta ve dünyadaki yaklaşık 13.000 MWt karşılığı jeotermal enerji bu amaçla kullanılmaktadır (GESK, 2007). Bu anlamda Çorum'da jeotermal sahalarla yakın yerlerde var olan mevcut sera alanları incelenmeli, bu alanlardaki sera yatırımı potansiyeli araştırılmalı, bu inceleme ve araştırmalardan sonra gerekli jeotermal akışkan üretimi, sahadaki diğer projeler ile birlikte planlanmalıdır.

Jeotermal akışkandan ticari değeri olan minerallerin üretilmesi de mümkündür. Dünyada ve Türkiye'de üretimi yapılan bu minerallerden bazıları şunlardır; Karbondioksit (CO₂), Sodyum Klorür (NaCl), Potasyum Klorür (KCl), Lityum Klorür (LiCl), Kurşun (II) Sülfat (PbSO₄), vb. Ülkemizde 1986 yılından beri Kızıldere jeotermal elektrik santralinin atığı olan karbondioksit (CO₂) değerlendirilerek, entegre olarak sıvı karbondioksit ve kurubuz üretimi yapılmaktadır. Yılda 120.000 ton civarında üretim yapan fabrika, Türkiye'nin sıvı karbondioksit ihtiyacının (soft drinks) %50'sini karşılamaktadır (Türkiye Jeotermal Derneği, 2007).

Jeotermal kaynaktan düşük sıcaklıklarda kültür balıkçılığı gerçekleştirilebilmektedir (karides, levrek-sarı levrek, çupra, tilapia/çupra türü, yayın, sazan vb).

Jeotermal enerji sistemleri ucuz, kârlı ve yatırımı karşılama süresi oldukça düşük olan sistemlerdir. Kendi öz varlığımız olan, dışa bağımlı olmayan, teknik ve ekonomik avantajlara sahip olan, çevre dostu jeotermal kaynakların maksimum ölçüde değerlendirilmesinin Türkiye ve Çorum

ekonomisine önemli bir katkı sağlayacağı muhakkaktır.

Türkiye jeotermal kaynakları bakımından, Dünyada 7. Avrupa’da ise 1. sırada gelmektedir (Türkiye Jeotermal Derneği, 2007). Ülkemizde pek çok şehirde olduğu gibi Çorum ilimizde de jeotermal kaynaklar yeterince değerlendirilmemektedir. Bu kaynakların, bölgesel ısıtma için kullanımı pek mümkün görülmemektedir. İlimizdeki jeotermal kaynakların sıcaklık derecesi bölgesel ısıtmada kullanılabilecek en alt değer (40 °C) olarak görülmektedir. Ancak mevcut jeotermal kaynakların çok verimli bir şekilde kullanılabileceği diğer alanlar bulunmaktadır.

Figani ve Hamamlıçay sahalarından çıkan sıcak suların buralarda yapılabilecek tesislerin ısıtılması için yeterli olduğu görülmüştür. Bu sahalarda yapılacak modern tesislerde termal turizm ile önemli bir gelir elde edilirken aynı zamanda tesislerin de bu sıcak su ile ısıtılmasından önemli oranda bir gelir elde edilebilecektir.

Jeotermal enerji ile sera ısıtılması uygulaması Çorum’da yapılabilecek önemli uygulamalardan biridir. Standartlara uygun mevcut seralar ile yeni yapılacak olan seralarda önemli bir üretim artışı sağlamak mümkündür. Ekonomik anlamda bir gelir artışına sebep olabilecek bu uygulamanın yöre halkına ve çevreye büyük bir istihdam sağlayacağı da ifade edilebilir.

Yörede jeotermal kaynakların kullanımı ile yapılabilecek faaliyetlerden bazıları da, çok büyük yatırım maliyeti getirmeyen olimpik yüzme havuzları ile kültür balıkçılığı üretim tesisleridir. Bu iki alanda da yöre ihtiyacının karşılanması mümkündür.

Evciler Yenikışla Gölü

I.I. ÇORUM'DA NÜFUS ÖZELLİKLERİ

Günümüzde bütün dünya ülkelerinin en çok üzerinde durduğu konulardan biri de nüfustur. Çünkü nüfus, bir yandan dünyadaki sınırlı doğal kaynakları paylaşan, dolayısıyla bütün çevre sorunlarının temel kaynağı olurken diğer yandan da, ülkeler için bir güç kaynağı ve devamlılıklarını sağlamada gerekli bir unsurdur. Nüfus denildiğinde genel bir ifadeyle, *belirli bir zamanda, belirli bir alanda yaşayan insan sayısı anlaşılmaktadır*. Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Türkiye nüfusu da “nüfus sayımları” aracılığıyla belirlenmektedir. Nüfus sayımı denildiğinde, çeşitli sorularla ve belirli bir yöntem kullanılarak ülkede yaşayan insanların sayısının ve çeşitli özelliklerinin tespit edilmesi anlaşılır. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilanından sonra ilk modern anlamda nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Ülkemizde sonuncusu 2000 yılında olmak üzere bugüne kadar 14 Genel Nüfus sayımı yapılmıştır. Sokağa çıkma yasağı uygulanarak bir günde yapılan bu sayımlarda, kişilerin sayım günü bulundukları yerde, yani “de facto” yöntemine göre sayılmışlardır.

2006 yılında çıkarılan 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu ile ülkemizdeki nüfus sayımlarının da veri kaynağını oluşturacak yeni bir sistem kurulmuştur. Sistemin kurulmasına yönelik bütün çalışmalar Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) koordinasyonunda il ve ilçelerde vali ve kaymakamların başkanlığında oluşturulan yürütme komiteleri marifetiyle gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, önce ülkemizdeki tüm adres bilgilerinin kaydedildiği “**Ulusal Adres Veri Tabanı**” oluşturulmuştur. Daha sonra, bu adreslerde ikamet eden vatandaşlar T.C. Kimlik Numaraları, yabancı uyruklu kişiler ise pasaport numaraları aracılığıyla adresle ilişkilendirilerek kayıt altına alınmış ve **Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS)** oluşturulmuştur. Böylece, nüfus sayımlarında yaşanan mükerrer kayıt ya da kayıt olmama gibi sorunlar ortadan kaldırılmıştır. TÜİK tarafından kurulan ADNKS, 5490 sayılı kanun gereği İçişleri Bakanlığı’na devredilmiştir. Söz konusu kanun uyarınca, kamu kurum ve kuruluşları adrese yönelik tüm idari işlemlerinde artık bu sistemi kullanacak, yerleşim yerleri ayırımında, nüfusun büyüklüğü ve temel nitelikleri hakkında güncel bilgiler de bu sistemden elde edilecektir. Ülkemizin nüfusuna ilişkin bilgiler, sadece on yılda bir yapılan nüfus sayımları yerine “de jure” yöntemi olarak bilinen ikamet adresine dayalı olarak her yıl TÜİK tarafından yayımlanacaktır. Yeni sistemden elde edilen ilk nüfus sayımı sonuçları, bu haber bülteni ile kamuoyuna duyurulmaktadır.

31 Aralık 2007 tarihi itibarıyla Türkiye nüfusu 70,586,256 kişidir. Nüfusun 35,376,533’ünü erkekler, 35,209,723’ünü ise kadınlar oluşturmaktadır. Ülkemizde ikamet eden nüfusun % 70.5’i şehirlerde yaşamaktadır. Şehir nüfusu (il ve ilçe merkezlerinde ikamet eden nüfus) 49,747,859, köy nüfusu (bucak ve köylerde ikamet eden nüfus) ise 20,838,397’dir. Şehirlerde yaşayan nüfus oranının en yüksek olduğu il % 92.7 ile Ankara, en düşük olduğu il ise % 31.8 ile Ardahan’dır. Ülkemiz nüfusunun % 17.8’i İstanbul’da ikamet etmektedir. İstanbul ilinde 12,573,836 kişi ikamet etmektedir. Toplam nüfusun sırasıyla; % 6.3’ü Ankara’da, % 5.3’ü İzmir’de, % 3.5’i Bursa’da, % 2.8’i Adana’da ikamet etmektedir. Nüfusu en az olan beş il ise sırasıyla; Bayburt, Tunceli, Ardahan, Kilis ve Gümüşhane’dir. En az nüfusa sahip Bayburt’da ikamet eden kişi sayısı 76,609’dur.

Türkiye nüfusunun yarısı 28.3 yaşından küçüktür. Ülkemizde ortalama yaş 28.3’tür. Ortanca yaş erkeklerde 27.7 iken, kadınlarda 28.8’dir. Şehirlerde ikamet edenlerin ortalama yaşı 28.4, köylerde ise 27.9’dur. Nüfusun % 66.5’i 15 ile 64 yaşları arasındadır. 15-64 yaş grubunda bulunan çalışma çağındaki nüfus, toplam nüfusun % 66.5’ini oluşturmaktadır. Ülkemiz nüfusunun % 26.4’ü 0-14 yaş grubunda, % 7.1’i ise 65 ve daha yukarı yaş grubundadır.

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Çorum ili merkez ilçe nüfusu 60.752’dir (Tablo 9; Şekil 19). 2000 yılında yapılan son nüfus sayımında ise merkez ilçenin toplam nüfusu 221.669’a yükselmiştir. 2007 yılında yapılan ADNKS’de ise Çorum ili merkez ilçenin toplam nüfusu 243.600 olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze toplam nüfusun 182.848, diğer bir deyişle yaklaşık 4 kat artış gösterdiği gözlenmektedir.

İl nüfusu 1985-1990 yılları hariç bütün nüfus sayımlarında düzenli bir artış göstermektedir.

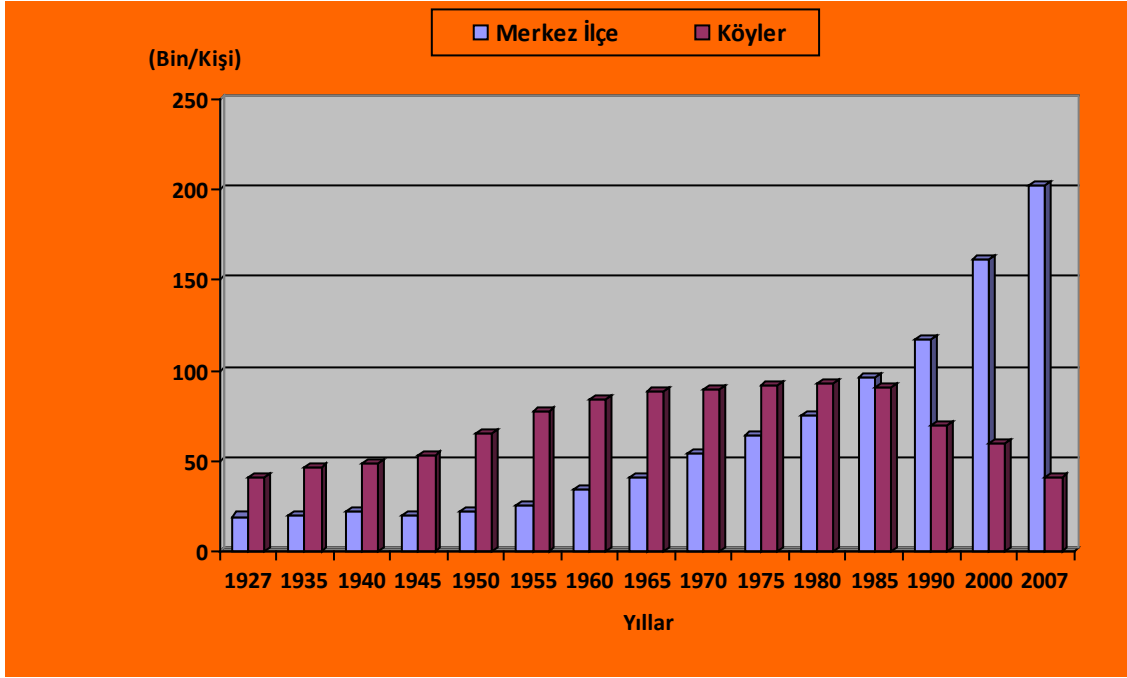
Nüfus artışının en fazla olduğu dönemler ise ikinci dünya savaşının hemen ardından gelmiştir. 1945-1950 ve 1950-1955 yılları il nüfusunun en fazla nüfus artışına sahip olduğu dönemler olarak bilinmektedir.

Merkez ilçedeki bu artışa rağmen il geneli toplam nüfusunda bilhassa 1990 yılından itibaren göçe bağlı bir azalma gözlenir. 1990 yılında toplam 608.660 olan il nüfusu, 2000 yılında 597.065'e ve nihayet 2007 yılında 549.828'e düşmüştür.

Çorum il nüfustaki önemli bir unsur da kırsal nüfustaki azalmadır. 1985 yılına kadar düzenli bir artış trendine sahip olan kırsal nüfus, bu dönemden sonra azalmaya başlamıştır. 1985 yılında 90.737 olan kırsal nüfus 2007 yılında 40.278'e düşmüştür (Şekil 20). Yaklaşık % 55.6 oranında bir azalma gösteren kırsal nüfusun bu azalma sürecinin devam ettiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu azalmanın kırdan şehre olan göçün ilde ne kadar yoğun yaşandığının bir göstergesi olduğu söylenebilir.

Tablo 9: Yıllar İtibariyle Çorum Merkez İlçede Nüfusun Gelişimi (Kişi)									
Sayım Yılı	Toplam Nüfus	Merkez İlçe	Köy Nüfusu	YILLIK NÜFUS ARTIŞ HIZI (‰)					
				ÇORUM			TÜRKİYE		
				İl Geneli	Merkez	Köyler	Genel	Şehirler	Köyler
1927	60,752	19,739	41,013	-	-	-	-	-	-
1935	67,279	20,151	47,128	12,76	2,48	17,37	21.10	71.50	22.23
1940	72,035	22,776	49,259	13,66	24,49	8,84	19.59	26.72	17.34
1945	73,403	20,307	53,096	3,76	-22,95	15,00	10.59	15.10	9.12
1950	88,056	22,833	65,223	36,40	23,45	41,14	21.73	22.47	21.49
1955	103,749	25,765	77,984	32,80	24,16	35,74	27.75	55.67	17.48
1960	118,536	34,726	83,810	26,65	59,69	14,41	28.53	49.21	19.53
1965	130,513	41,574	88,939	19,25	36,00	11,88	24.62	39.71	17.14
1970	144,569	54,576	89,993	20,46	54,42	2,36	25.19	47.33	12.51
1975	156,592	64,852	91,740	15,98	34,50	3,85	25.00	41.75	13.79
1980	168,985	75,726	93,259	15,23	31,00	3,28	20.65	30.47	13.29
1985	187,462	96,725	90,737	20,75	48,95	-5,48	24.88	62.61	-10.58
1990	186,377	116,810	69,567	-1,16	37,74	-53,13	21.71	43.10	- 5.56
2000	221,669	161,321	60,378	22,55	30,73	1,63	18.34	27.04	3.99
2007	243,600	202,322	41,278	9.9	25.4	-31.6	17.85	22.12	1.99

Kaynaklar: DİE 2000 ve TÜİK 2007 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Şekil 20: Çorum merkez ilçe ve köylerde nüfus artışının yıllık seyri.

İl genelindeki bu durum ilçelerde de gözlemlenmektedir (Tablo 10). Çorum iline bağlı ilçelerde nüfusun hızlı bir şekilde azaldığı gözlenmektedir. Merkez ilçe dahil toplam 14 ilçe merkezine sahip olan Çorum'da merkez ilçe hariç bütün ilçelerde nüfus kaybı yaşanmıştır. En fazla nüfus kaybı Alaca, Mecitözü, Osmancık, Sungurlu ve Uğurludağ ilçelerinde gerçekleşmiştir. Ayrıca ilçelerdeki nüfus kaybının köylerde daha fazla olduğu dikkati çeken bir diğer durumdur.

Çorum ilinde ortalama nüfus yoğunluğu 2000 yılında 47 kişi/km² iken 2007 yılında 43 kişi/km²'ye düşmüştür. Türkiye ortalama nüfus yoğunluğunun 88 kişi/km² olduğu hatırlanacak olursa, Çorum'un Türkiye ortalamasının epey altında olduğu görülür. Merkez ilçede nüfus yoğunluğu ortalaması 107 kişi/km² ile Türkiye ortalamasının üzerine çıkarken, diğer bütün ilçelerde Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. İlçeler arasında nüfus yoğunluğu ortalamasının en az olduğu ilçeler sırasıyla; Kargı, Uğurludağ, Boğazkale, Mecitözü ve Oğuzlar ilçeleridir. Nüfus yoğunluğu ortalamalarında dikkati çeken bir diğer husus merkez ilçe dışında bütün ilçelerin 2000-2007 döneminde ortalama nüfus yoğunluklarının azalmasıdır. Bütün bu göstergeler Çorum'da kırdan şehre göç olgusunun son derece yoğun yaşandığını göstermektedir. (Tablo 10).

Çorum'da merkez ilçe dışında en büyük nüfusa sahip ilçeler, Sungurlu (64.631), Osmancık (46.730), İskilip (42.476) ve Alaca (40.770) ilçeleridir. Çorum'un diğer ilçelerinin nüfusları ise sırasıyla, Bayat (27.032), Mecitözü (20.689), Kargı (17.050), Ortaköy (9.711), Uğurludağ (9.163), Dodurga (8.292), Oğuzlar (7.930), Laçın (7.058) ve Boğazkale (5.696) dir.

Tablo 10: Çorum'da Nüfusun İlçelere Göre Dağılımı.

	MERKEZ		KÖYLER		TOPLAM		YOĞUNLUK (Kişi/km ²)		
	2000	2007	2000	2007	2000	2007	Yüzölçüm	Nüfus Yoğunluğu 2000 2007	
Merkez	161.321	202.322	60.378	41.278	221.699	243.600	2.275	97	107
Alaca	24.983	22.590	28.210	18.180	53.193	40.770	1.360	39	30
Bayat	7.381	7.460	23.193	19.572	30.574	27.032	815	38	33
Boğazkale	1970	1.588	6.220	4.108	8.190	5.696	310	26	18
Dodurga	3.431	3.340	7.008	4.952	10.439	8.292	218	48	38
İskilip	19.648	20.728	25.679	21.694	45.327	42.476	1.067	42	40
Kargı	5.728	5.523	14.660	11.527	20.388	17.050	1.394	15	12
Laçın	2.153	1.293	7.272	5.765	9.425	7.058	262	36	27
Mecitözü	5.787	5.802	14.660	14.887	26.064	20.689	951	27	22
Oğuzlar	4.678	4.163	4.405	3.767	9.083	7.930	302	30	26
Ortaköy	3.349	2.769	8.471	6.942	11.820	9.711	217	54	45
Osmancık	28.432	25.206	25.335	20.524	53.758	45.730	1.116	48	41
Sungurlu	35.397	34.227	45.443	30.404	80.840	64.631	1.956	41	33
Uğurludağ	7.648	3.851	8.617	5.312	16.265	9.163	549	30	17
İL TOPLAMI	311.897	340.916	285.168	208.912	597.065	549.828	12.820	47	43

İlde bulunan köylerin büyük çoğunluğu oldukça düşük bir nüfusa (500'ün altında) sahiptir. Çorum'da belediye teşkilatı olmayan yerleşim birimlerinin nüfusları, aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 11).

Tablo 11: 2007 Yılı ADNKS Sonuçlarına Göre Çorum İlindeki Köyler ve Nüfusları.

Yerleşim Birimi	Köy	Nüfusu	Yerleşim Birimi	Köy	Nüfusu	Yerleşim Birimi	Köy	Nüfusu
Merkez	Abdalata	774	Alaca	Akçaköy	257	Kargı	Kabakçı	34
Merkez	Ahiilyas	251	Alaca	Akçiçek	109	Kargı	Karaboya	87
Merkez	Ahmediye	52	Alaca	Akören	86	Kargı	Karacaoğlan	142
Merkez	Akçakaya	99	Alaca	Akpınar	162	Kargı	Karakese	349
Merkez	Altınbaş	324	Alaca	Altıntaş	97	Kargı	Karaosmanlı	22
Merkez	Arpaöz	120	Alaca	Bahçeli	293	Kargı	Karapürçek	93
Merkez	Atcalı	23	Alaca	Balcıkhisar	83	Kargı	Koyunkıran	12
Merkez	Ayaz	249	Alaca	Belpınar	376	Kargı	Köprübaşı	218
Merkez	Ayvalı	110	Alaca	Beşiktepe	46	Kargı	Maksutlu	545
Merkez	Babaoğlu	105	Alaca	Bolatçık	368	Kargı	Oğuzköy	119
Merkez	Balumsultan	73	Alaca	Bozdoğan	104	Kargı	Örencik	87
Merkez	Bayat	168	Alaca	Büyükcamili	223	Kargı	Pelitçik	265
Merkez	Beydili	228	Alaca	Büyükdona	792	Kargı	Pelitözü	114
Merkez	Boğabağı	552	Alaca	Büyükkeşlik	36	Kargı	Saraçlar	74
Merkez	Boğacık	348	Alaca	Büyüksöğütözü	82	Kargı	Saraycık	215
Merkez	Boğazönü	49	Alaca	Çalköy	82	Kargı	Sinanözü	68
Merkez	Bozboğa	359	Alaca	Çatak	108	Kargı	Sünlük	31
Merkez	Böğrüoğlu	78	Alaca	Çatalbaş	325	Kargı	Tepelice	34
Merkez	Budakören	83	Alaca	Çatalkaya	202	Kargı	Uzunyurt	139
Merkez	Burunköy	31	Alaca	Çelebibağı	119	Kargı	Yağcılar	30
Merkez	Büget	611	Alaca	Çetederesi	15	Kargı	Yeşilköy	512
Merkez	Bügdüz	545	Alaca	Çevreli	93	Hacıhamza	Abdullah	171
Merkez	Büyükdirvan	217	Alaca	Çirçir	64	Hacıhamza	Avşar	123
Merkez	Büyükgölücek	156	Alaca	Çikhasan	50	Hacıhamza	Beygircioğlu	274
Merkez	Celilkiri	295	Alaca	Çomar	64	Hacıhamza	Çeltiközü	210
Merkez	Çağşak	65	Alaca	Çöplü	145	Hacıhamza	Çukuralıç	586

Merkez	Çakır	224	Alaca	Çöplüavutmuş	18	Hacıhamza	Güney	544
Merkez	Çalica	393	Alaca	Dedepınarı	82	Hacıhamza	İnceçay	152
Merkez	Çalkışla	131	Alaca	Değirmenderes	100	Hacıhamza	Kavakçay	200
Merkez	Çalyayla	272	Alaca	Değirmenönü	100	Hacıhamza	Sekiköy	183
Merkez	Çanakçı	243	Alaca	Dereyazıcı	48	Laçın	Çamlıpınar	232
Merkez	Çatak	220	Alaca	Dölderesi	40	Laçın	Doğanlar	73
Merkez	Çayhatap	57	Alaca	Dutluca	187	Laçın	Gökçekaya	191
Merkez	Çeşmeören	323	Alaca	Eren	73	Laçın	Gökgözler	881
Merkez	Çomarbaşı	133	Alaca	Eskiyapar	251	Laçın	Gözübüyük	351
Merkez	Çukurören	175	Alaca	Evcı	616	Laçın	İkizce	152
Merkez	Değirmendere	524	Alaca	Fakılar	79	Laçın	Karasoku	121
Merkez	Delibekiroğlu	116	Alaca	Gazipaşa	698	Laçın	Kavaklıçiftlik	205
Merkez	Deliler	252	Alaca	Gerdekkaya	30	Laçın	Kuyumcu	355
Merkez	Denizköy	419	Alaca	Geven	14	Laçın	Sıtma	81
Merkez	Eğerci	79	Alaca	Gökören	30	Laçın	Yeşilpınar	55
Merkez	Eliceke	128	Alaca	Harhar	63	Mecitözü	Ağcakoyun	128
Merkez	Elmalı	237	Alaca	Haydarköy	38	Mecitözü	Akpınar	76
Merkez	Ertuğrulköy	52	Alaca	Boğaziçi	168	Mecitözü	Alancık	270
Merkez	Eskice	1056	Alaca	İbrahimköyü	314	Mecitözü	Alören	196
Merkez	Eskiekin	191	Alaca	İsahacı	168	Mecitözü	Aşağıkörücek	137
Merkez	Eskikaradona	370	Alaca	İsmaili	529	Mecitözü	Bayındır	305
Merkez	Evcikuzkışla	19	Alaca	Kalecikaya	169	Mecitözü	Bekişler	550
Merkez	Evcirtakışla	62	Alaca	Kapaklı	100	Mecitözü	Beyözü	381
Merkez	Evciyenikışla	63	Alaca	Karaçal	32	Mecitözü	Boğazkaya	131
Merkez	Eymir	211	Alaca	Karatepe	52	Mecitözü	Boyacı	311
Merkez	Feruz	237	Alaca	Kargın	73	Mecitözü	Bükse	102
Merkez	Gemet	63	Alaca	Karnıkara	86	Mecitözü	Çayköy	322
Merkez	Gökdere	60	Alaca	Kayabüvet	73	Mecitözü	Çitli	913
Merkez	Gücenovacığı	297	Alaca	Kıcılı	112	Mecitözü	Dağsaray	284
Merkez	Güneyköy	509	Alaca	Kılavuz	28	Mecitözü	Devletöğlanı	278
Merkez	Güveçli	128	Alaca	Kızıllı	131	Mecitözü	Doğla	638
Merkez	Güvenli	112	Alaca	Kızılyar	38	Mecitözü	Elmapınar	306
Merkez	Güzelyurt	86	Alaca	Kızkaraca	162	Mecitözü	Emirbağı	288
Merkez	Hacımusca	47	Alaca	Kılık	566	Mecitözü	Fakiahmet	513
Merkez	Hacıpaşa	136	Alaca	Koçhisar	27	Mecitözü	Fındıklı	61
Merkez	Hamamlıçay	267	Alaca	Koyunoğlu	108	Mecitözü	Figani	702
Merkez	Hamdiköy	129	Alaca	Körpınar	12	Mecitözü	Geykoca	237
Merkez	Hankozlusu	398	Alaca	Kuyuş	28	Mecitözü	Gökçebel	251
Merkez	Harmancık	191	Alaca	Kuyumcusaray	64	Mecitözü	Güngörmez	129
Merkez	Hızırdede	78	Alaca	Kuzkışla	28	Mecitözü	Hisarkavak	1028
Merkez	İsmailköy	117	Alaca	Küçükcamili	15	Mecitözü	Işıklı	301
Merkez	Kadıkırı	300	Alaca	Küçükhrıka	379	Mecitözü	İbek	627
Merkez	Kalehisar	801	Alaca	Küçükkeşlik	99	Mecitözü	Kalecik	186
Merkez	Karaağaç	130	Alaca	Külâh	66	Mecitözü	Karacaören	65
Merkez	Karabayır	150	Alaca	Küre	315	Mecitözü	Karacuma	178
Merkez	Karabürçek	368	Alaca	Kürkü	73	Mecitözü	Kargı	381
Merkez	Karaca	425	Alaca	Mahmudiye	146	Mecitözü	Kayı	173
Merkez	Karacaören	168	Alaca	Mazıbaşı	133	Mecitözü	Kışlacık	367
Merkez	Karadona	80	Alaca	Mıyanesultan	38	Mecitözü	Konaç	21
Merkez	Karahisar	579	Alaca	Onbaşılar	76	Mecitözü	Koyunağılı	113
Merkez	Karapınar	266	Alaca	Örükaya	47	Mecitözü	Közören	338
Merkez	Kavacık	38	Alaca	Perçem	117	Mecitözü	Köprübaşı	488
Merkez	Kayı	86	Alaca	Sancı	222	Mecitözü	Körücek	67
Merkez	Kazıklıkaya	90	Alaca	Sarısüleyman	919	Mecitözü	Köseeyüp	299
Merkez	Kılıçören	62	Alaca	Seyitnizam	32	Mecitözü	Kuyucak	112
Merkez	Kınıklıdelileri	142	Alaca	Sincan	115	Mecitözü	Pınarbaşı	130
Merkez	Kırkdilim	45	Alaca	Soğucak	71	Mecitözü	Sarıhasan	376
Merkez	Kızılpinar	157	Alaca	Sultanköy	71	Mecitözü	Sırçalı	248
Merkez	Kıranlık	69	Alaca	Suludere	305	Mecitözü	Sorkoğlanı	126
Merkez	Kireçocağı	157	Alaca	Tahirabat	81	Mecitözü	Söğütönü	128
Merkez	Köprüalan	354	Alaca	Tevfikiye	32	Mecitözü	Söğütyolu	143

Merkez	Kultak	188	Alaca	Tutaş	360	Mecitözü	Sülüklü	79
Merkez	Kuruçay	375	Alaca	Ünalan	32	Mecitözü	Tanrıvermiş	732
Merkez	Kuşsaray	201	Alaca	Yatankavak	215	Mecitözü	Terken	169
Merkez	Kutluca	245	Alaca	Yenice	107	Mecitözü	Totalı	163
Merkez	Küçükdüvenci	207	Alaca	Yeniköy	111	Mecitözü	Vakıflar	52
Merkez	Küçükgülücek	58	Alaca	Yükseskyayla	342	Mecitözü	Yediöz	47
Merkez	Laloğlu	47	Bayat	Ahacık	2024	Mecitözü	Yeşilova	66
Merkez	Mecidiyekavak	56	Bayat	Akseki	829	Osmancık	Ağiroğlu	26
Merkez	Mislerovacı	201	Bayat	Aşağıemirhalil	136	Osmancık	Ağızsuyu	457
Merkez	Mühürler	161	Bayat	Ayvalıca	249	Osmancık	Akören	1187
Merkez	Narlık	146	Bayat	Barak	143	Osmancık	Ardıç	331
Merkez	Osmaniye	28	Bayat	Bayanköy	196	Osmancık	Baldıran	213
Merkez	Ömerbey	195	Bayat	Belören	290	Osmancık	Baltacımehm	280
Merkez	Palabıyık	508	Bayat	Beydili	95	Osmancık	Belkavak	108
Merkez	Pancarlık	82	Bayat	Cevizli	246	Osmancık	Çampınar	682
Merkez	Paşaköy	123	Bayat	Çamlıgüney	161	Osmancık	Çatak	111
Merkez	Penbecik	133	Bayat	Çayköy	324	Osmancık	Çayırköy	218
Merkez	Pınarcık	151	Bayat	Çerkeş	460	Osmancık	Danişment	961
Merkez	Pınarçay	131	Bayat	Çukuröz	998	Osmancık	Deliler	102
Merkez	Sapa	144	Bayat	Demirciler	389	Osmancık	Doğanköy	274
Merkez	Ovasaray	706	Bayat	Derekutuğun	670	Osmancık	Durucasu	45
Merkez	Sarımbey	150	Bayat	Dorukseki	645	Osmancık	Evlik	187
Merkez	Sarıseyh	202	Bayat	Emirhalil	243	Osmancık	Findıcak	45
Merkez	Sarmaşa	40	Bayat	Emirşah	219	Osmancık	Findıkköy	269
Merkez	Sazdeğirmeni	47	Bayat	Evcı	329	Osmancık	Girinoğlu	337
Merkez	Serban	179	Bayat	Falı	359	Osmancık	Gökdere	1174
Merkez	Serpin	196	Bayat	Hacıbayram	371	Osmancık	Güneşören	293
Merkez	Seyfe	83	Bayat	İleği	379	Osmancık	Güvercinlik	248
Merkez	Soğuksu	69	Bayat	İshaklı	244	Osmancık	İnal	326
Merkez	Şekerbey	229	Bayat	Kalınpelit	355	Osmancık	İncesu	347
Merkez	Şeyhhamza	198	Bayat	Karakaya	201	Osmancık	Karaçay	77
Merkez	Şeyhmustafa	277	Bayat	Köpüklü	215	Osmancık	Karaköy	74
Merkez	Tarhan	224	Bayat	Kubbedin	112	Osmancık	Kargı	474
Merkez	Tarhankozlusu	60	Bayat	Kuruçay	861	Osmancık	Kızıltepe	214
Merkez	Taşpınar	137	Bayat	Pancarlık	1172	Osmancık	Kumbaba	551
Merkez	Tatar	181	Bayat	Sağpazar	276	Osmancık	Ovacıksuyu	242
Merkez	Teslim	201	Bayat	Sarayköy	242	Osmancık	Öbektaş	1916
Merkez	Tolamehmet	30	Bayat	Tepekutuğun	823	Osmancık	Sarpunkavak	158
Merkez	Turgutköy	151	Bayat	Tevekli	506	Osmancık	Seki	115
Merkez	Türkayşe	181	Bayat	Toyhane	239	Osmancık	Sekibağı	158
Merkez	Türkler	727	Bayat	Yenişeyhler	428	Osmancık	Sütlüce	68
Merkez	Uğrak	212	Bayat	Yeşilçat	607	Osmancık	Tekmen	337
Merkez	Üyük	638	Bayat	Yoncalı	1119	Osmancık	Tepeyalıtı	494
Merkez	Yakuparpa	134	Bayat	Yeniköy	162	Osmancık	Umaç	66
Merkez	Yaydığın	430	İskilip	Ahlatcık	82	Osmancık	Yağsüzen	401
Merkez	Yenice	73	İskilip	Ahmetçe	121	Osmancık	Yaylabası	1138
Merkez	Yenihayat	72	İskilip	Akçasu	614	Osmancık	Yenidanişme	522
Merkez	Yenikaradona	19	İskilip	Akpınar	395	Kamil	Kamil	627
Merkez	Yeşildere	46	İskilip	Aluç	186	Kamil	Alibey	92
Merkez	Yoğunpelit	180	İskilip	Asarcık	656	Kamil	Aşağızeytin	195
Cemilbey	Ahmetoğlu	89	İskilip	Aşağıörenseki	805	Kamil	Aşıkbükü	475
Cemilbey	Balıyakup	8	İskilip	Aşağışeyhler	735	Kamil	Avlağı	573
Cemilbey	Çıkrık	347	İskilip	Avhatyakası	577	Kamil	Aydıncık	266
Cemilbey	Çobandivanı	192	İskilip	Başmakçı	290	Kamil	Hanefi	117
Cemilbey	Çorak	100	İskilip	Beyoğlu	631	Kamil	Karalargüney	607
Cemilbey	Dağkarapınar	165	İskilip	Çatkara	802	Kamil	Konaca	261
Cemilbey	Düdüklük	13	İskilip	Çavuşoğlu	188	Kamil	Kuzalibey	165
Cemilbey	Elköy	19	İskilip	Çetmi	315	Kamil	Kuzhayat	202
Cemilbey	Gökçepınar	32	İskilip	Çomu	547	Kamil	Pelitçik	130
Cemilbey	Gökköy	163	İskilip	Çukurköy	568	Kamil	Sarıalan	205
Cemilbey	Hıdıroğlu	54	İskilip	Dağkırıyısı	32	Kamil	Yukarızeytin	347

Cemilbey	Kadıderesi	32	İskilip	Derekargın	149	Sungurlu	Akçakoyunlu	79
Cemilbey	Karagöz	63	İskilip	Dereseki	338	Sungurlu	Akçalı	106
Cemilbey	Kirazlıpınar	26	İskilip	Doğangir	69	Sungurlu	Akdere	213
Cemilbey	Kozluca	38	İskilip	Elmalı	119	Sungurlu	Akpınar	149
Cemilbey	Küçükpalabıyık	52	İskilip	Eskiköy	146	Sungurlu	Alembeyli	257
Cemilbey	Mollahasan	39	İskilip	Gölköy	42	Sungurlu	Arabaçayı	264
Cemilbey	Mustafaçelebi	32	İskilip	Güneyaliç	145	Sungurlu	Arıcı	459
Cemilbey	Örencik	80	İskilip	Hacıhalil	87	Sungurlu	Aşağıbeşpına	40
Cemilbey	Sarılık	145	İskilip	Halli	348	Sungurlu	Aşağıfındıklı	1601
Cemilbey	Sarıkaya	73	İskilip	Harunköy	476	Sungurlu	Ayağıbüyük	204
Cemilbey	Sazak	78	İskilip	İbik	521	Sungurlu	Aydoğan	33
Cemilbey	Sevindikalanı	12	İskilip	İkikese	312	Sungurlu	Bağcılı	58
Cemilbey	Şanlıosman	80	İskilip	İkipınar	260	Sungurlu	Bağdatlı	108
Cemilbey	Üçköy	200	İskilip	Karaağaç	143	Sungurlu	Bahşılı	170
Cemilbey	Yeşilyayla	42	İskilip	Karaburun	259	Sungurlu	Blkaya	496
Seydim	Acıpınar	254	İskilip	Karaçukur	124	Sungurlu	Beşdam	164
Seydim	Aksungur	223	İskilip	Karmış	240	Sungurlu	Beşkız	814
Seydim	Akyazı	102	İskilip	Kavakköy	104	Sungurlu	Beylice	113
Seydim	Arpalık	178	İskilip	Kayaagzı	730	Sungurlu	Beyyurdu	99
Seydim	Arslanköy	178	İskilip	Kılıçdere	560	Sungurlu	Boztepe	79
Seydim	Aşağısaraylı	135	İskilip	Kızılcabayır	199	Sungurlu	Bozyayla	205
Seydim	Bektaşoğlu	38	İskilip	Kurtluözü	173	Sungurlu	Bunalan	258
Seydim	Çaltıcak	429	İskilip	Kurusaray	606	Sungurlu	Büyükbolatlı	264
Seydim	Cerit	135	İskilip	Kuzköy	499	Sungurlu	Büyükincesu	361
Seydim	Dereköy	101	İskilip	Kuzuluk	567	Sungurlu	Cevheri	179
Seydim	Dutçakallı	94	İskilip	Musular	178	Sungurlu	Çamoluk	114
Seydim	Dutköy	80	İskilip	Onaç	62	Sungurlu	Çavuşçu	249
Seydim	Erdek 113		İskilip	Örubağ	270	Sungurlu	Çavuşköy	360
Seydim	Esençay	308	İskilip	Saraycık	410	Sungurlu	Çayan	256
Seydim	Eskiköy	293	İskilip	Sarıkavak	34	Sungurlu	Çayyaka	212
Seydim	Eskiören	148	İskilip	Seki	270	Sungurlu	Çiçekli	552
Seydim	Haciahmetderesi	160	İskilip	Seyirçay	228	Sungurlu	Çiçeklikeller	193
Seydim	Hacıbey	92	İskilip	Soğucak	216	Sungurlu	Çiftlikköy	65
Seydim	İğdeli	406	İskilip	Sorkun	494	Sungurlu	Çingirler	371
Seydim	İnalözü	319	İskilip	Suhilan	118	Sungurlu	Çukurlu	37
Seydim	Karakeçili	206	İskilip	Şehirkuruçay	273	Sungurlu	Çulhali	296
Seydim	Kertme	105	İskilip	Şeyhköy	667	Sungurlu	Dayıncık	26
Seydim	Kınık	362	İskilip	Yalak	458	Sungurlu	Denizli	15
Seydim	Kumçelteği	273	İskilip	Yalakçay	219	Sungurlu	Derekışla	120
Seydim	Morsünbül	154	İskilip	Yanoğan	283	Sungurlu	Dertli	42
Seydim	Oymaağaç	19	İskilip	Yaylacıkseki	171	Sungurlu	Ekmekçi	578
Seydim	Öksüzler	127	İskilip	Yenice	348	Sungurlu	Eşme	946
Seydim	Salur	233	İskilip	Yerli	563	Sungurlu	Gafurlu	28
Seydim	Saraylı	177	İskilip	Yukarıörensiki	972	Sungurlu	Gökçam	105
Seydim	Seydimçakıllı	65	İskilip	Yuva	422	Sungurlu	Gökçeköy	87
Seydim	Sırıklı	119	Kargı	Akçataş	17	Sungurlu	Göller	113
Seydim	Şahinkaya	149	Kargı	Akkaya	226	Sungurlu	Güvendik	166
Seydim	Şendere	133	Kargı	Akkese	323	Sungurlu	Haciosman	642
Seydim	Tozluburun	100	Kargı	Alioğlu	36	Sungurlu	Hilalli	67
Seydim	Ülkenpınarı	52	Kargı	Arık	159	Sungurlu	İkizli	688
Boğazkale	Emirler	369	Kargı	Bademce	197	Sungurlu	İmirli	393
Boğazkale	Gölpınarlar	13	Kargı	Bağözü	147	Sungurlu	İnegazili	215
Boğazkale	Kadıltürk	192	Kargı	Başköy	56	Sungurlu	Kalenderoğlu	25
Boğazkale	Karakeçili	305	Kargı	Bayat	85	Sungurlu	Kamışlı	48
Boğazkale	Kaymaz	302	Kargı	Bozarmut	40	Sungurlu	Karacabey	25
Boğazkale	Örenkaya	204	Kargı	Cihadiye	124	Sungurlu	Karaçay	203
Boğazkale	Sarıçiçek	109	Kargı	Çakırlar	169	Sungurlu	Karahacı	24
Boğazkale	Yanıcak	29	Kargı	Çalköy	59	Sungurlu	Karakaya	174
Boğazkale	Yazır	108	Kargı	Çobankaya	48	Sungurlu	Karakocalı	431
Boğazkale	Yenikandilli	73	Kargı	Çobanlar	56	Sungurlu	Karaoğlu	140
Boğazkale	Yukarıfındıklı	143	Kargı	Demirören	74	Sungurlu	Kemalli	542

Dodurga	Akkaya	354	Kargı	Dereköy	414	Sungurlu	Kertme	175
Dodurga	Ayvakköy	392	Kargı	Gökbudak	32	Sungurlu	Kırankışla	191
Dodurga	Berkköy	375	Kargı	Gökçedoğan	492	Sungurlu	Kışlaköy	110
Dodurga	Çiftlikköy	461	Kargı	Gölet	108	Sungurlu	Körkü	119
Dodurga	Dikenli	781	Kargı	Çetmi	140	Sungurlu	Kula	250
Dodurga	Kirenci	172	Kargı	Göletdereköy	101	Sungurlu	Kurbağlı	194
Dodurga	Kuyucak	181	Kargı	Gölköy	262	Sungurlu	Kuşçalı	246
Dodurga	Mehmetdedeob	439	Kargı	Gümüsoğlu	42	Sungurlu	Kuzucak	76
Dodurga	Mehmetdedete	162	Kargı	Günyazı	109	Sungurlu	Küçükbolat	360
Dodurga	Tutuş	549	Kargı	Haciveli	48	Sungurlu	Küçükincesu	169
Dodurga	Yeniköy	182	Kargı	Halılar	544	Sungurlu	Mahmatlı	80
Oğuzlar	Ağaçcami	734	Uğurludağ	Ambarcı	303	Sungurlu	Mehmetaliçif	55
Oğuzlar	Asarçayı	109	Uğurludağ	Aşılarımut	696	Sungurlu	Mehmetbeyli	347
Oğuzlar	Cevizli	876	Uğurludağ	Boztepe	77	Sungurlu	Muratkolu	222
Oğuzlar	Derinöz	727	Uğurludağ	Büyükerikli	46	Sungurlu	Oğlaközü	118
Oğuzlar	Erenler	200	Uğurludağ	Dağönü	125	Sungurlu	Ortakışla	133
Oğuzlar	Kayı	742	Uğurludağ	Eskiçelttek	515	Sungurlu	Ortaköy	285
Oğuzlar	Şaphane	379	Uğurludağ	Gökçeagaç	316	Sungurlu	Oyaca	57
Ortaköy	Asar	173	Uğurludağ	Karaevliya	234	Sungurlu	Salmanköy	317
Ortaköy	Büyükkışla	155	Uğurludağ	Karakısıp	156	Sungurlu	Saraycık	6
Ortaköy	Cevizli	265	Uğurludağ	Kırköy	506	Sungurlu	Sarıcalar	532
Ortaköy	Esentepe	92	Uğurludağ	Kızağılı	307	Sungurlu	Sarıkaya	136
Ortaköy	Fındıklı	298	Uğurludağ	Küçükerikli	480	Sungurlu	Şekerhacılı	113
Ortaköy	İncesu	410	Uğurludağ	Küpeç	39	Sungurlu	Tatlı	201
Ortaköy	Kavakalan	175	Uğurludağ	Resuloğlu	21	Sungurlu	Tatlısu	95
Ortaköy	Kızılhamza	131	Uğurludağ	Sazköy	398	Sungurlu	Terzili	95
Ortaköy	Oruçpınar	53	Uğurludağ	Torunlar	181	Sungurlu	Tokullu	132
Ortaköy	Salbaş	199	Uğurludağ	Üçdam	173	Sungurlu	Topuz	64
Ortaköy	Senemoğlu	290	Uğurludağ	Yarımca	235	Sungurlu	Tuğcu	159
Ortaköy	Yaylacık	216	Uğurludağ	Yeniyapar	504	Sungurlu	Turgutlu	76
Ortaköy	YukarıKuyucak	160	Sungurlu	Yeşilyurt	30	Sungurlu	Türkhacılarh	409
			Sungurlu	Yırce	181	Sungurlu	Üçoluk	96
			Sungurlu	Yorgalı	73	Sungurlu	Yarımşöğüt	211
			Sungurlu	Yukarıbaşpın	59	Sungurlu	Yenihacılarh	17
						Sungurlu	Yeşilova	78

Buraya kadar Çorum'da nüfusun sayısal olarak değerlendirilmesi yapılmıştır. Ancak, nüfusun sayısal verileri yanında artış ve niteliklerinin (yaş grupları, cinsiyet, çalışma, eğitim, vb.) belirlenmesi, geçmişte nasıl bir seyir takip ettiğinin bilinmesi özellikle geleceğe yönelik planların yapılabilmesi için gereklidir. Çorum'da yaşayan insanların ihtiyaç ve taleplerine uygun eğitim, sağlık, ulaştırma ve çeşitli iş imkânlarını sunabilmek için nüfusun sayısını ve niteliklerini bilmek zorunludur. Ayrıca nüfusun nasıl bir artış hızına sahip olduğunu da belirlemek gerekir. Buna göre Çorum ilinin cinsiyete göre nüfus özellikleri Tablo 12'de verilmiştir.

**Tablo 12: 2007 yılı ADNKS sonuçlarına göre
Çorum merkez ilçe ve ilçelerinde nüfusun nitelikleri (şehir-köy ve kadın-erkek).**

Yerleşim Merkezleri	ŞEHİR			KÖY			GENEL TOPLAM
	Erkek	Kadın	TOPLAM	Erkek	Kadın	TOPLAM	
Merkez	99.644	102.678	202.322	20.820	20.458	41.278	243.600
Alaca	11.197	11.393	22.590	9.060	9.120	18.180	40.770
Bayat	3.653	3.807	7.460	9.474	10.098	19.572	27.032
Boğazkale	832	756	1.588	2.061	2.047	4.108	5.696
Dodurga	1.648	1.692	3.340	2.404	2.548	4.952	8.292
İskilip	10.183	10.599	20.782	10.783	10.911	21.694	42.476
Kargı	2.649	2.874	5.523	5.578	5.949	11.527	17.050
Laçın	655	638	1.293	2.868	2.897	5.765	7.058
Mecitözü	2.836	2.966	5.802	7.467	7.420	14.887	20.689
Oğuzlar	2.008	2.155	4.163	1.870	1.897	3.767	7.930
Ortaköy	1.404	1.365	2.769	3.517	3.425	6.942	9.711
Osmancık	12.433	12.773	25.206	10.110	10.414	20.524	45.730
Sungurlu	16.995	17.232	34.227	15.205	15.199	30.404	64.631
Uğurludağ	1.979	1.872	3.851	2.609	2.703	5.312	9.163
İl Toplamı	168.116	172.800	340.916	103.826	105.086	208.912	549.828

Tablo 12 incelendiğinde Çorum ilinde büyük yerleşim birimlerinde şehirsal nüfusun, küçük yerleşim birimlerinde ise kırsal nüfusun ağırlık kazandığı görülür. Örneğin, merkez ilçe, Alaca, Osmancık ve Sungurlu gibi büyük ilçelerde şehirsal nüfus fazla iken, Bayat, Boğazkale, Laçın, Mecitözü ve Ortaköy gibi daha küçük ilçelerde kırsal nüfusun fazlalığı dikkati çekmektedir.

Nüfusun cinsiyet özelliklerine bakıldığında ise, toplam nüfusta kadın nüfusun fazlalığı dikkat çekicidir. Hem şehirlerde, hem de kırsal alanlarda kadın nüfusta bir fazlalık görülür. İlçeler bazında durum fazla değişmemektedir. Kadın nüfus fazlalığı ilçeler bazında da gözlenmektedir.

Çorum'da nüfusun, çalışan nüfusun ekonomik faaliyet kollarına göre dağılımı Tablo 13'de verilmiştir. Buna göre, Çorum'da çalışan nüfusun büyük bir bölümü tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktadır. Hizmet sektörü içerisinde değerlendirilebilecek alanların ise ikinci sırada yer aldıkları görülür. Sanayi sektörü ise, tarım ve hizmet sektörlerine göre daha geridedir. Yine kadın nüfusun tarımsal alanda oldukça yoğun çalıştığı dikkati çekmektedir.

Tablo 13: Çorum ilindeki Ekonomik Faaliyet ve Cinsiyete Göre İstihdam Edilen Nüfus

Katagoriler	Toplam	Erkek	Kadın
Ziraat, Avcılık, Ormancılık ve Balıkçılık	167.114	71.106	96.008
Madencilik ve Taş Ocağı	1.023	1.008	15
İmalat Sanayii	16.603	14.585	2.018
Elektrik Gaz ve Su	534	509	25
İnşaat	10.826	10.787	39
Toptan ve Perakende Ticaret, Lokanta, Oteller	14.061	12.879	1.182
Ulaştırma, Haberleşme ve Depolama	4.548	4.440	108
Mali Kurumlar, Sigorta, Taşınmaz Mallara Ait İşler ve Kurumları, Yardımcı İş Hizmetleri	3.412	2.781	631
Toplum Hizmetleri, Sosyal ve Kişisel Hizmetler	28.842	24.322	4.520
İyi Tanımlanmamış Faaliyetler	213	197	16
Genel	247.176	142.614	104.562

Kaynak: DİE 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları.

Çorum Türkiye’de en fazla göç veren iller arasında 70. sıradadır (Tablo 14). 1975-2000 yılları arasında ilde yoğun bir göç yaşanmış olmakla beraber en yüksek oran 1985-1990 yılları arasında (% -58.5) gerçekleşmiştir. 2000 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonuçlarına göre Çorum ili 27.073 kişi göç almış ve 60.095 kişi göç vermiştir. Bu dönemde net göç -33.022 kişi ve net göç hızı % -58.4 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 14: Çorum’da Nüfusun 1975-2000 Dönemi Net Göç Hızı.									
Büyüklik Sıra No	İl	1975-1980		1980-1985		1985-1990		1995-2000	
		Net Göç	Net Göç Hızı %	Net Göç	Net Göç Hızı %	Net Göç	Net Göç Hızı %	Net Göç	Net Göç Hızı %
70	Çorum	-23.753	-46.3	-17.712	-32.6	-33.897	-58.5	-33.022	-58,4

Kaynak: DİE 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı Sonuçları.

Çorum’da nüfusun yaş ve cinsiyet özelliklerinde önemli farklar görülmektedir (Tablo 15). Bağımlı nüfus olarak ifade edilen 0-14 ve 65 yaş üzeri nüfusun toplam nüfusa oranı % 38.2 dir. Türkiye bağımlı nüfus ortalaması ise % 55.2 civarındadır. Buna göre ilimiz bağımlı nüfus oranı bakımından ülke ortalamasının altında bir değere sahiptir. Çorum’da bağımlı nüfusun, % 29.9’unu 0-14 yaş olarak ifade edilen çocuk nüfusu ve % 9.3’ünü ise 65 yaş üzeri yaşlı nüfusu oluşturmaktadır. Ancak bu yaş grupları dışında olup bağımlı nüfusa dâhil edilebilecek kesim de vardır. Örneğin, lise ve yükseköğretim eğitimi alanlar, ev hanımları, işsizler, vb. kesimleri de düşünürsek bağımlı nüfus oranının daha da yükseleceği beklenebilir.

Tablo 15: Çorum’da Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Gruplarına Dağılımı.			
Yaş grubu	Toplam	Erkek	Kadın
0-4	57.642	29.700	27.942
5-9	57.604	29.400	28.204
10-14	63.365	32.199	31.166
15-19	61.941	28.983	32.958
20-24	46.968	19.760	27.208
25-29	44.481	21.099	23.382
30-34	38.667	19.318	19.349
35-39	39.627	19.449	20.178
40-44	34.055	16.706	17.349
45-49	29.555	14.381	15.174
50-54	27.757	13.115	14.642
55-59	23.767	11.447	12.320
60-64	21.994	10.338	11.565
65-69	21.708	10.911	10.797
70-74	15.361	7.207	8.154
75-79	7.077	3.294	3.783
80-84	2.846	1.224	1.622
85-89	2.423	1.069	1.354
90+	227	117	110
Toplam	597.065	289.717	307.348

Kaynak:TÜİK 2007 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi.

Kaynakça (Bölüm I.)

- AKARSU İ., “Çorum Bölgesinin Jeolojisi”, **Türkiye Jeoloji Bülteni**, C.7, S.1, Ankara 1959.
- AKKAN E., **Bafra Burnu-Delice Kavşağı Arasında Kızılırmak Vadisinin Jeomorfolojisi**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, No:191, Ankara 1970.
- ARDOS M., **Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi II**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:3321, İstanbul 1985.
- AYLAR F. ve ÇOBAN A., “İncesu Yarmavadi (Çorum-Ortaköy)”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, S.14, İstanbul 2006.
- AYLAR F. **Coğrafya Eğitiminde Alan Çalışmalarına Bir Örnek: Budaközü Çayı Havzası’nın (Çorum) Fiziki Coğrafyası**, Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 2006.
- BARKA, A.A., **Seismo-Tectonic Aspects of the North Anatolian Fault Zone**, Ph. D Thesis, University of Bristol, 1981, 335 pp.
- BİSTRİTSCHAN, K., **Çorum Vilâyetinde Hidrojeolojik Etüdler**, MTA Derleme, Rap. No. 2327, Ankara 1955.
- BLUMENTHAL, M., **Bolu Civarı İle Aşağı Kızılırmak Mecrası Arasındaki Kuzey Anadolu Silsilelerinin Jeolojisi**, MTA Yayınları, Seri B, No.13, Ankara 1948.
- ÇEK, İ., **Çorum’da Depremler**, ET.06.07.2008, <<http://www.ihsancek.com/deprem/deprem/>>
- ÇEREM, H., **Çorum-Delice Arası Ovalarının Hidrojeolojik Etüdü**, DSİ V.Bölge Müdürlüğü Yer Altı Suları Daire Başkanlığı, Ankara 1964.
- DEMİRTAŞ, R., **14 Ağustos 1996 Salhançayı (Çorum-Amasya) Depremi**, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni, 96/3, 1996, 13-16.
- DMİGM, **Yayımlanmamış Döküm Cetvelleri**, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2008.
- DPT, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu-Endüstriyel Hammaddeler Alt Komisyonu-Jeotermal Enerji Çalışma Grubu, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: DPT:2441-OİK:497, Ankara 1996.
- DSİ, **Akım Değerleri İle İlgili Yayımlanmamış Döküm Cetvelleri**, VII. Bölge Müdürlüğü, Samsun.
- EROL O., **Çankırı-Sungurlu-Tüney Arasındaki Kızılırmak Havzasının ve Şabanözü Civarının Jeolojisi Hakkında Rapor**, MTA Rap. No:2206, Ankara 1963.
- EROL O., **Kalecik-Hasayaz-Termeçayı Civarı Jeolojisi Hakkında Rapor**, MTA Raporları, No:2310, Ankara 1955.
- EROL, O., **Türkiye’nin Doğal Yöre ve Çevreleri**, Ege Üniversitesi Ege Coğrafya Dergisi, S.7, İzmir 1993.
- GESK, **Jeotermal Enerji**, ET.07.06.2008, <http://www.gesk.yildiz.edu.tr> , GESK JeotermalEnerji.pdf>
- İRRAVUL, Y. vd., **1 Ekim 1995 Dinar Depremi Mekanizması**, Deprem Arş. Bült. 74, İstanbul 1996.
- İZBİRAK, R., **Türkiye I.**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, No:3568, Ankara 2001.
- KALAFAT, D., **Güneybatı Anadolu ve Yakın Çevresinin Depremselliği**, Aktif Tektoniği, Deprem Araştırma Bülteni, S.63, 1988, 5-98.
- KARAAİOĞLU, B. **Amasya Geldingen Ovası Hidrojeolojik Etüt Raporu**, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, II. Bölge Müdürlüğü, Ankara 1983.
- KAYAÖZ, T., **Sungurlu Ovası Hidrojeolojik Etüt Raporu**, DSİ Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.
- KETİN, İ., **1:500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Sinop Paftası ve İzahatnamesi**, MTA Yay. Ankara 1962.
- KÖY HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Çorum İli Arazi Varlığı**, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Etüd ve Proje Daire Başkanlığı Yayınları, İl Rapor No: 19, Ankara 1994.
- LEBLEBİCİOĞLU O., **Oğuzname**, Öncü Basımevi, Çorum 2006.
- MTA, **Türkiye Maden Envanteri** (İllere Göre), Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınlarından, No:179, Ankara 1980.
- MTA, **Türkiye Jeotermal Kaynakları Envanteri**, Maden tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınlarından, Envanter Serisi:2001, Ankara 2005.
- PINAR N. ve LAHN E., **Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu**, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Yapı ve İmar İşleri Reisliği, 36, NO. 6, Ankara 1952.
- SEYMEN, İ., **Kelkit Vadisi kesiminde Kuzey Anadolu Fay Zonu’nun Tektonik Özelliği**: İTÜ Maden Fakültesi, Doktora Tezi, İstanbul 1975.
- TOKSOY M. ve AKSOY N., **Aydın Jeotermal Geliştirme Projesi**, İzmir Institute Of Technology Geothermal Energy Research Development Test and Education Center. Rapor No:008. İzmir 2003.

- TOKSOY M. ve AKSOY N., **İzmir ve Jeotermal Enerji: Bugün ve Gelecek**, İzmir Institute Of Technology Geothermal Energy Research Development Test and Education Center. Rapor No:009. İzmir 2004.
- TÜİK, **ADNKS İl Nüfusları Çorum**, ET.25.06.2008, <http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/adnks_Harita_TR/HaritaTR.html>
- TÜRKİYE JEOTERMAL DERNEĞİ, **Jeotermal Seracılık**, ET.06.07.2008, <http://www.jeotermaldernegi.org.tr>
- TÜYSÜZ O. ve ERTURAÇ K.M., **Kuzey Anadolu Fayının Devrez Çayı ile Soruk Çayı Arasındaki Kesiminin Özellikleri ve Fayın Morfolojik Gelişimdeki Etkileri**, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Türkiye Kuaterner Sempozyumu, Turqua V., İstanbul 2005.
- YALÇINLAR İ., “Türkiye’de Kaledonien Masifleri ve Morfolojik Karakterleri”, **Türk Coğrafya Dergisi**, Yıl:XVI, S.20, İstanbul 1960.
- YEŞİLİRMAK COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİ, **Çorum İli Haritaları**, ET.26.06.2008, <http://88.248.20.119>
- YILMAZ Y. ve TÜYSÜZ O., **Kastamonu-Boyabat-Vezirköprü-Tosya Arasındaki Bölgenin Jeolojisi** (İlgaz-Kargı Masiflerinin Etüdü), MTA Derleme Raporu, Ankara 1984.
- ZEYBEK, H.İ., **Amasya Ovasının ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası**, OMÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun 1998.

Teslim Köyü Şelalesi

Sungurlu - Çorum

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE ÇORUM

Bölüm Plânı

II.A. ÇORUM ADININ ORTAYA ÇIKIŞI-YRD.DOÇ.DR.ŞERİF KORKMAZ

[ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI]

II.B. TARİH ÖNCESİ VE TARİHİ ÇAĞLARDA ÇORUM-YRD.DOÇ.DR.ŞERİF KORKMAZ

[ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI]

II.C. ROMA ve BİZANS DÖNEMİ-ÖĞ.GÖR.ESRA KESKİN

[HİTİT ÜNİVERSİTESİ MESLEK YÜKSEK OKULU]

II.D. SELÇUKLULAR DÖNEMİ-YRD.DOÇ.DR.ŞERİF KORKMAZ

[ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI]

II.E. BEYLİKLER DÖNEMİ-YRD.DOÇ.DR.ŞERİF KORKMAZ

[ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI]

II.F. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ-YRD.DOÇ.DR.ŞERİF KORKMAZ

[ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ TARİH EĞİTİMİ ANABİLİM DALI]

II.G. CUMHURİYET DÖNEMİ- ÖĞ.GÖR.DR.MUSTAFA BAKAN

[HİTİT ÜNİVERSİTESİ MESLEK YÜKSEK OKULU]

BÖLÜM EDITÖRÜ: ÖĞ.GÖR.DR.MUSTAFA BAKAN

[HİTİT ÜNİVERSİTESİ MESLEK YÜKSEK OKULU]

II.A. ÇORUM ADININ ORTAYA ÇIKIŞI*

Çorum adının ortaya çıkışı kaynaklarda farklı biçimlerde geçmektedir. Bu bilgilerin çoğu bilimsel olmayıp, Çorum kelimesi üzerinde, çeşitli ses benzerliklerinden yararlanılarak ileri sürülmüş görüşlerdir. Bu görüşler şunlardır:

1.MÖ 3.yüzyılda Avrupa'dan Anadolu'ya geçen Galat toplulukları, batıda Bitinya'nın doğu kesimleri, doğuda Kapadokya'nın batı kesimleri (Çorum-Sivas-Yozgat) arasında yer alan geniş bir alana yerleşmişlerdi. Bu topluluklardan Trokmu Oymağı, Hattuşaş (Boğazköy) yöresine yerleşmiştir. *Trokmu* sözcüğü zamanla "*Toromku*" ya, sonra da Çorumluya dönüşmüştür.¹

2.MÖ 90-80 yılları arasında Pontus krallığına bağlı olarak Kapadokya valiliği yapan Gordios'un yönetimi sırasında ve sonrasında Gordiana denilen bu bölge, uzun süre aynı adı taşımıştır. Bu görüşe göre Çorum sözcüğü, Gordiana'nın "*Gordum*" biçimini alması ve zamanla Çorum'a dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır.¹

3.Çorum'un Türkler tarafından fethini, Ahmet Gazi etrafına kurulmuş bir destan olarak anlatan Danişmentname'ye göre, fetih sırasında şehir deprem sebebiyle tamamen yıkılmıştır. Halk, önce İslâmiyet'i kabul edip, sonra Ahmet Gazi aleyhine tuzak kurmuştur. Halkın bu kötü niyetinden dolayı şehre "*Cürümlü*" ismi verilmiştir. Bu isim sonradan Çorumluya dönüşmüştür.²

4.Ahmet Gazi, fetihten sonra Çorum'a, Alayuntlu boyundan Çorumlu oymağı Türkmenlerini reisleri İlyas Beyle birlikte yerleştirmiştir. *Amasya Tarihi* adlı eserde olay şu şekilde anlatılır:

*"Çorumlu oymağının Nikonya şehrinde tavattun etmesi münasebetiyle Nikonya şehri Çorumlu demekle meşhur olmuştur. Bu tabir Hicri 1000 tarihine kadar bütün evrak-ı resmiyyede muhafaza edildiği halde muahharan edat-ı nisbet hazf edilerek asıl kabileyi teşkil eden "Çorum", "Çarum" namıyla meşhur olmuştur. "Çorum" eski Türkçemizde meserret ve memnuniyet manasına olan Çarum lafzından galat olup memnun ve mesrur olan kimseye lugaten çarak denilmektedir. Meşhur Çaruklu oymağı Çaraklu tabirinden galattır. Bunlardan Çarıkşah bin Salih Bey bin İlyas Bey meşhurdur."*³ Oymağın yerleştirilmesinden sonra şehir, Çorumluoğlu'nun yurdu, kışlağı ve yaylağı olarak tanınmış ve Çorumlu olarak anılmıştır.

5.Evliya Çelebiye göre, Çorum şehrinin havasının ve suyunun güzelliği dolayısıyla Selçuklu sultanı Kılıçarslan çorlu hastası olan oğlu Yakup Mirza'yı ve yüzlerce hastayı Çorum'a göndermiş ve hastalar burada iyileşmiştir. Çorlu hastaları iyileştigi için de, şehre Çorum denmiştir.⁴

6.Bir halk rivayetine göre, şehre etrafı küçük dağ ve tepelerle kuşatılmış düz bir ovada bulunmasından "*Çevrim*" denilmiş. Bu kelime Arap harfleriyle yazılış benzerliği ve halk ağzına geçmesinden ötürü sonradan "*Çorum*" olmuştur. "*Çevrim*" kelimesinin kale duvarı manasına geldiği ve zamanla Çorum şekline dönüştüğü de rivayet edilmektedir.⁵

*Bu bölüm, Yrd. Doç. Dr.Şerif KORKMAZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

¹Hüseyin Koçbey ve Ertuğrul Şahinci, *Çorum Tarihi*, Çorum b.t., s.3.

²Ömer Bakırer, "Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", *Çorum Tarihi*, 5.Hitit Festivali Komitesi, b.t., s.59.

³Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C.2. İstanbul 1329, s.286-287.

⁴Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.2, İstanbul 1314, s.407.

Ankara, Kırşehir, Yozgat, Kastamonu, Çankırı ve Eskişehir gibi Çorum bölgesi de Anadolu'ya ilk gelen Türkmenlerce yurt ve otlak olarak kullanılmıştır. Anadolu'nun yerli halklarının bir kısmı, ilk Türk akınlarıyla birlikte yerlerini bırakarak batıya çekilmişlerdir. Bunun sonucu bu kentler ve çevreleri yoğun bir biçimde Türkleşmiştir.⁶ Danişmentlilerin Çorum'u fethetmeleri ve Çorumlu oymağını bölgeye yerleştirmelerinden sonra şehrin, "*Çorumlu*" ismini almış olması muhtemeldir. 1530 Tarihli Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum ile 1576 Tarihli Mufassal Tahrir defterlerinde, Çorum şehrinin adı "*Çorumlu*" diye geçmektedir.⁷ Sonuç olarak şehrin adı, "*Çorumlu*" kelimesi sonundaki "lu" ekinin atılmasıyla Çorum olmuştur. Diğer görüşlerin hepsi bilimsellikten uzak, kelime türetmesine dayanan rivayetlerdir.

⁵Süleyman Köstekcioğlu, "Çorum Adı Üzerinde İncelemeler 1, ÇD, S.6, 1938, s.191-192; Nazmi Tonbuş, "Kentimiz Niçin Çorum Diye Anılmıştır", ÇD, S.56, 1946, s.1637-1638.

⁶Ömer Bakırer, a.g.m., s.59.

⁷387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) II, Ankara 1997, s. 390; Üçler Bulduk, "Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri I", OTAM, S.3, 1992, s. 132-133.

Kapılıkaya

II.B. TARİH ÖNCESİ VE TARİHİ ÇAĞLARDA ÇORUM*

Çorum bölgesi, tarih öncesi ve tarih çağlarında önemli medeniyetlere sahne olmuştur. Çorum, binlerce yıldır üst üste birçok medeniyete beşiklik etmiştir. Bu yüzden şehrin her tarafında bu uygarlıkların kalıntılarına rastlamak mümkündür. Bölge maden yatakları bakımından çok zengindir. Bu zenginlik özellikle tarih öncesinde yerleşmelerin yörede yoğunlaşmasının başlıca nedenidir. Coğrafi konumun da ticarete uygun olması gelişmeyi hızlandırıcı bir unsur olmuştur. Ancak bu kültür ve uygarlıkları bugünkü il sınırlarıyla çakıştırmak veya sınırlamak imkânsızdır. Bu sebeple Çorum'un eski çağ tarihini incelerken ili yöreden soyutlamadan bir bütünün parçası olarak düşünmek gerekmektedir.⁸

Çorum ve yöresinin yazılı tarih öncesi dönemleri, Prehistorya biliminde “*Kalkolitik dönem*” denen evreden başlamaktadır.⁹ Yörede kazısı yapılan merkezlerin hemen hepsinde kalkolitik çağa ait kap, kaçak ile bakırdan yapılmaz malzeme ele geçmiştir. Çorum ili içerisinde bulunan Büyük Güllücek, Boğazköy, Alacahöyük, Eskiyaşar, Kayapınar, Kuşsaray’da yapılan sistematik kazılarda yerleşmelerin bu dönemden itibaren devamlılık gösterdiği anlaşılmaktadır.¹⁰ Hitit Devleti’nin başkenti Hattuşaş (Boğazköy) çevresindeki çalışmalarda rastlanan en erken yerleşme Kalkolitik döneme aittir. Ancak bu yerleşme tam olarak tespit edilememiştir.¹¹

Çorum ilinin antik tarihinde en önemli dönem, Tunççağ’dır. (MÖ 3000-1200) Eski Asur kaynaklarından çıkartılan bilgilerle MÖ 3000 yıllarında Anadolu’da etrafı surlarla çevrili en az on yedi şehir devletinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Çorum ve çevresinde böyle etrafı surlarla çevrili küçük ve zengin beylikler halinde pek çok kent devletinin varlığı yapılan arkeolojik kazılarla belirlenmiştir.¹² Çorum yöresinde Tunççağı yerleşmelerin başında Boğazköy, Eskiyaşar, Pazarlı ve Alacahöyük gelmektedir.¹³

Erken Tunç’un son safhalarında yaşamış olan Hattiler Anadolu’nun ismi bilinen en eski yerli kavmi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hititler egemenlikleri altına aldıkları topraklardan söz ederken Hatti deyimini kullanmışlardır. Hattiler kendilerine özgü bir dil kullanan, bütün görüntüleri ile yerli bir kavimdir. Alacahöyük buluntularının gösterdiği gibi çok yüksek bir uygarlık düzeyine eriştikleri halde Hititlere yenilmekten kurtulamamışlardır. Eski Tunççağı’nın sonları ile Orta Tunç’un başlarında Neşa-Kaniş, Hattuş, Zalpa, Kuşşara, Puruşanda gibi yerli kent adlarının yanı sıra Hattilerden başka Luvi, Pala, Hurri gibi grupların varlığını daha sonra Hititlerce kaleme alınmış belgelerden öğreniyoruz. Bu kavimlerin hemen hepsi zamanla eyaletler halinde Hitit idari teşkilatına bağlanmışlardır. Bu yörede siyasal birleşme ve devlet kurma Hititler tarafından gerçekleştirilmiştir (MÖ 1650-146). Bu dönemin en önemli özelliği kent beyliklerinin yerini tek ve büyük bir merkezi devletin alması, Asurlu tüccarların sahnedeki çekilmesidir. Karışıklıklardan yararlanmasını bilen, siyasal bir güç olarak ortaya çıkan kavim Hititler olmuştur. Bu kavim, Anadolu’nun otantik halkından Hint-Avrupa dili konuşmaları bakımından ayrılırlar. 19. yüzyılda Boğazköy’ün keşfi ile varlığı kesinleşen kavme Hitit denmesinin nedeni şöyledir: MÖ 3000’den beri Hatti ülkesi olarak bilinen toprakları, daha sonra da gerek kendileri gerekse Asur ve Mısırlılar aynı adla anmaktadırlar. Asurlular sık sık Hatti ülkesinden söz edip Mısırlıların Heta ile sürüp giden savaşlarını anlatırlar. Heta Mısır hiyograliflerindeki Ht’nin Sami dillerinde okunuşudur. İbranice kutsal kitapta da Hittimlerden söz edilir. 19. yüzyılın arkeoloji ve tarih bilimcileri bütün bu kaynaklardaki Hatti Ht ve Hittim kelimelerinin aynı adlar olduklarını kabul etmiş, Avrupa dillerine çevrilisinde Hitit’i kullanmışlardır. Hititli yazıcılar tarafından ele alınan çivi yazılı tabletlerde, Hitit Krallarının ataları olarak Pithana ve Anitta’dan söz edilmektedir. Bu iki kral Asur ticaret kolonilerinin geç safhalarında yaşamışlardır. İmparatorluk devrine kadar geçen 400 yıllık süreçte 19 kral Hitit Devleti’ne egemen olmuştur. Ancak bu krallardan pek azı hakkında gerekli

*Bu bölüm, Yrd. Doç. Dr.Şerif KORKMAZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

⁸Sevim Buluç, “Çorum ve Çevresi”, **Çorum Tarihi**, 5. Hitit Festival Komitesi, b.t., s.19.

⁹Yurt Ansiklopedisi, “Çorum Maddesi”, İstanbul 1981, s. 2022.

¹⁰Sevim Buluç, **a.g.m.**, s.28-29.

¹¹Yurt Ansiklopedisi, **a.g.m.**, s.2022-2023.

¹²Sevim Buluç., **a.g.m.**, s.29.

¹³Yurt Ansiklopedisi, **a.g.m.**, s.2023.

bilgi edinilebilmekte çoğunluğu ise isim olmaktan öteye gidememektedir.¹⁴

Büyük Hitit Kralı Hattuşil eski Hattuş'u kendine başkent yaparak eski Hitit Krallığının temellerini attı. Eski Hitit Krallığı'nın yükseliş dönemi Orta Tunççağ'ının sonudur. Bu dönemde I. Hattuşil (MÖ 1650-1620) krallığın sınırlarını genişletti.¹⁵ Bu kral, Arzava ve Halep seferleri ile Hitit Devleti'nin Akdeniz ticaretine etkin olarak katılmasını sağlamıştır. Sınırları kuzeyde Karadeniz'e güneyde Halep, doğuda Fırat'a, batıda Ege'ye kadar genişletmiştir. Ölümünden sonra yerine geçen veliaht Murşili, zamanının en büyük kültür merkezi olan Babil'i alarak Hitit egemenliğini Mezopotamya'ya kadar uzatmıştır. Ancak I. Murşili Babil'den Hattuşaş'a döndüğünde kız kardeşinin kocası Hattili tarafından öldürülmüştür. Hattili'nin başa geçmesi ile Hitit sülalesi sona ermiş yeni bir gasp krallar devri başlamıştır. Bu dönem uluslararası siyasal ilişkilerin yoğun olduğu bir dönemdir. Eski Ön Asya'ya ait çivi yazılı arşivler arasında siyasal ilişkiler bakımından en önemli yeri Hitti başkenti Hattuşaş ile Mısır'ın başkenti Amarna'da bulunmuş belgeler almaktadır. Bu dönemin en büyük krallarından olan Şuppluliuma'yı (MÖ 1375) en çok uğraştıran kavim Çorum-Amasya illerinin kuzeyinde ve Kastamonu'nun kuzey doğusunda oturan Kaşkalılar olmuştur. Şuppluliuma, gerek Suriye seferleri sırasında gerekse bu seferlerden sonra, Kaşkalılarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Hititler Suriye'deki küçük devletlere karşı siyasetlerini, Hitti mandası bir devlet olan Kargamış'tan idare etmektedir. I.Şuppluliuma Anadolu'da durumu sağlamlaştırdıktan ve bağımsız Mitanni Devleti'ni yıktıktan sonra iktidarının doruğuna yükselmiştir. Şuppluliuma yetenekli bir kumandan ve iyi bir idareci olması yanında iyi bir diplomattır. Kazandığı zaferlerle yetinmemiş yenik krallara kızlarını, kız kardeşlerini vererek bu kralları tam anlamıyla kendisine bağlamasını bilmiştir. Ayrıca birçok kentte oğullarını ve yakın akrabalarını küçük kral olarak tayin etmiştir.¹⁶

Şuppluliuma'nın ölümünden sonra, Hitit egemenliği altında bulunan Mitanni, Kizvatna ve Arzava gibi devletler bağımsızlıklarını kazanmaya çalıştılar. Kral Muvattaliş Suriye'yi ele geçirmeye çalıştı. Aynı zamanda Mısır Firavunu olan II. Ramses de Suriye'yi ele geçirmek istiyordu. Muvattaliş, Anadolu halklarını etrafında toplayarak ordusunu güçlendirdi.¹⁷ Hitit ordusunda 4500 harp arabası da vardı. Ramses'in ordusu ise 20,000 kişi civarında idi. Kadeş Savaşını Mısırlılar kendilerinin kazandığını söylüyorsa da, harbin nedeni olan Amurra devleti Hititlere geri verildiğine göre, savaşın Mısırlılardan çok Hititler için bir zaferle sonuçlandığı anlaşılmaktadır. İki devlet arasında büyük barış ancak MÖ 1269 yılında yapılmıştır.

Hitit İmparatorluğu yaklaşık MÖ 1200 tarihlerinde seri akınlarla yıkılmıştır. Başkent Hattuşaş'ın Alacahöyük'ün ve Alişar'ın yağma edildikten sonra günlerce süren yangınlara sahne olduğu yapılan arkeolojik kazılarla bilinmektedir. Hatti yurdunu her zaman taciz eden başkent Hattuşaş'ı iki kez yakıp yağmalayan Kaşkalıların mı yoksa batıdan gelen başka istilacıların mı bu güçlü imparatorluğu ortadan kaldırdığı tartışma konusudur. Kaşkalılara karşı büyük kraldan yardım isteyen yazışmalar Hitit Devleti'nin yıkılmasında Kaşkalıların payının büyük olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Hititlerden sonra bu bölgede egemen olan güç Frigler'dir. Çorum ilinde bugüne kadar yapılan kazılarda Frig yerleşmeleri (M.Ö 8-6 yüzyıllarda) Pazarlı hariç hemen hepsi eski Hitit yerleşmeleri üzerinde görülmektedir. Bundan dolayı önceleri Friglerin Hitit İmparatorluğu'nu yıkmış olabileceği kanısı yaygındı. Bütün yerleşmelerde arada zamanla birikmiş yıkıntılar ile iki kültür arasında 300 yıl gibi farkın bulunması bu kanının doğru olamayacağını göstermektedir. Çorum'da Frig yerleşmeleri Boğazköy, Alacahöyük, Eskişehir, Demircihöyük, Kalehisar ve Kalinkaya'da görülmektedir. Frigler yıllık tutmadıklarından bugüne kadar kalmış olan yazılı belge çok azdır. Friglerin Fenikelilerden almış oldukları bir yazı çeşidini kullandıkları Gordion'dan çıkan kalıntılardan anlaşılmaktadır. Ayrıca Çorum yöresinde Frig yazısına da rastlanmıştır. Alacahöyük ve Pazarlı'da bulunan yazıtlar dışında Kalehisar'da yüksek bir kayalığın üzerindeki sunak, çift başlı arkalıği ile Midas kentindeki Kybele-Attis taht sunaklarının benzeridir. Frigler MÖ 690'da Kimmerler

¹⁴Sevim Buluç., **a.g.m.**, s.21, 30-33.

¹⁵Yurt Ansiklopedisi, **a.g.m.**, s.2026.

¹⁶Sevim Buluç, **a.g.m.**, s.33, 35-36.

¹⁷Yurt Ansiklopedisi, **a.g.m.**, s.2028, 2029.

tarafından yıkılmıştır.¹⁸

Friglerden sonra, Çorum, Tokat, Amasya, Yozgat, Sivas, Nevşehir, Kayseri, Malatya illeri o dönem Pers hâkimiyetindeki Kapadokya sınırları içinde yer almaktaydı.¹⁹ Çorum ve civarının dahil olduğu bu satraplıkta sivil işleri yürütmekte bir başyazıcı ile yerel ordunun başında bir komutan bulunuyordu. Bu üç görevli tamamen birbirinden ayrı olarak Pers Krallığı'na bağlı olup saraydan doğrudan emir almakta idiler. Perslilerin Çorum'u da içine alan bu bölgeye özellikle önem verdikleri anlaşılmaktadır. Ticaret yollarının bulunması ve ekonomik potansiyelin yüksek olması verdikleri önemin sebepleri olabilir. Persliler, Anadolu'ya ayak bastıkları MÖ 6. yüzyıldan Darius III' ün İskender'e yenilmesine kadar geçen 250 yıl süresince Kapadokya'ya Pers kültürünün ve dininin yerleşmesine özen göstermişlerdir. İskender'in Pers imparatorluğuna son vermesi ile yeni bir dönem başlamıştır. Helenistik çağ olarak adlandırılan bu dönem Anadolu için siyasal karışıklıklar dönemidir. Pont ve Kapadokya krallıkları yanı sıra birçok eyalet bağımsızlığını almış, Orta Avrupa'dan gelen Galatlar Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Kapadokyalıların İskender'in hâkimiyetini kabul etmediği, gönderdiği Satraba baş kaldırarak Pers soylularından birini kral yapıp bağımsızlıklarını ilan ettikleri anlaşılmaktadır. MÖ 332-330 Ariates Çorum ilinin kuzey-doğusu ile Amasya illerini içine alan bölgede o dönemler için oldukça güçlü bir devlet kurmuştur.²⁰

Kaynakça (Bölüm II.A., II.B.)

- 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) II, Ankara 1997, s.390.
 BAKIRER Ömer, "Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", **Çorum Tarihi**, 5.Hitit Festivali Komitesi, b.t., s.59.
 BULDUK Üçler, "Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri-I", **OTAM**, S.3, 1992, s.132-133.
 BULUÇ Sevim, "Çorum ve Çevresi", **Çorum Tarihi**, 5. Hitit Festival Komitesi, b.t., s.19.
 Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C.2, İstanbul 1314, s.407.
 Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, C.2. İstanbul 1329, s.286-287.
 KOÇBEY Hüseyin ve ŞAHİNCİ Ertuğrul, **Çorum Tarihi**, Çorum b.t., s.3.
 KÖSTEKÇİOĞLU Süleyman, "Çorum Adı Üzerinde İncelemeler 1, **ÇD**, S.6, 1938, s.191-192.
 TONBUŞ Nazmi, "Kentimiz Niçin Çorum Diye Anılmıştır", **ÇD**, S.56, 1946, s.1637-1638.
Yurt Ansiklopedisi, "Çorum Maddesi", İstanbul 1981, s.2022.

¹⁸Sevim Buluç, **a.g.m.**, s.36-38.

¹⁹Yurt Ansiklopedisi, **a.g.m.**, s.203.

²⁰Sevim Buluç, **a.g.m.**, s.23, 41-42.

II.C. ROMA ve BİZANS DÖNEMİ*

Roma devleti, MÖ 133 yılında ölen Bergama Kralı III. Attaios'un vasiyetinde topraklarını Roma'ya bırakmasıyla Anadolu'ya ilk adımını atmış ve bu topraklar üzerinde kendisine bağlı Asya eyaletini kurmuştur. MS 74 yılında ölen Bitinya Kralı IV. Nikomedes'de vasiyetnamesi ile topraklarını Roma'ya bırakmıştır. Fakat Nikomedes'in oğlu buna karşı çıkarak, Pontus Kralı Mithradetes'ten yardım istemiştir. Roma devleti ile yapılan savaş sonucunda Pontus ve onun tarafını tutan Kapadokya Kralı yenilmiştir. MÖ 67 yılından sonra tüm Anadolu Roma Devletinin hâkimiyeti altına girmiştir. Küçük Asya'da Roma'ya bağlı Asya, Bitinya ve Pontus eyaletleri dışında kalan topraklar Roma'nın müttefiki olan krallıklara bırakılmıştır²¹.

İÖ 27 yılında Roma senatosunun Octavianus'a "Augustus" ünvanı vermesiyle Roma devletinin cumhuriyet olan siyasi rejimi değişmiş ve İmparatorluk dönemi başlamıştır. Augustus, Roma topraklarına bağlı eyaletleri Senato ve İmparatorluk eyaletleri olmak üzere ikiye ayırmıştır. Roma ordusunun bulunduğu stratejik önemi olan sınır eyaletleri İmparatora bağlı iken, tehlikeden uzak, Roma yönetimini benimsemiş, askeri sorunu olmayan eyaletlerin yönetimi de Senatoya bırakılmıştır. Augustus'un sahip olduğu yetki senato eyaletlerinde de aynı hakkı sağlamaktaydı²².

MÖ 25 yılında Augustus Anadolu'da kendisine bağlı Galatya eyaletini kurmuştur. Antakya, Yalvaçta bulunan ve 1. yüzyıla tarihlendirilen bir kitabede Galatya eyaletinin sınırları hakkında bilgi verilmektedir; Küçük Asya'nın ortasındaki topraklar üzerinde, kuzeyinde Pafloganya Dağları'ndan, Güneyde Toros Dağları'nın kuzey yamaçlarına kadar uzanan Likonya, Asya eyaletine bağlı Isaura ve Pamfilya'yı içine almaktaydı²³.

Galatya eyaletinin kuzeyinde yer alan Pafloganya eyaleti MÖ 6-5. yılında ve Pontus eyaleti MÖ 3-2. yılında Galatya topraklarına eklenmiştir²⁴. Pafloganya ve Pontus eyaletleri arasında Kızılırmak nehri doğal bir sınır olmuştur. Bugünkü Çorum iline bağlı toprakların Kızılırmak'ın batısında kalanların Pafloganya, doğusunda kalan yerlerin ise Pontus olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. Pontus ve Pafloganya sınırındaki Pimolisa'da (Çorum, Osmancık) bulunan Pontus krallarına ait bir kale, Strabon zamanında tahrip edilmiş durumdadır²⁵.

Anadolu'daki eyalet sınırları MS 2. yüzyıldan itibaren değişmeyip, yarım yüzyıl sabit kalmıştır. Diokletianus'un (MS 284-305) hükümdarlığı sırasında eyaletlerin yeniden düzenlenmesi yapılmıştır. Bundan sonra tüm eyaletlerin idaresi sadece imparatorun emrine verilmiştir. Fakat bu döneme ait bilgilerin yetersiz olması nedeniyle eyalet sınırları hakkındaki gelişmeler tam bilinmemektedir²⁶.

İmparator Theodosios MS 395 yılında Roma imparatorluğunu doğu ve batı olmak üzere ikiye ayırdı. Doğu bölümüne büyük oğlu Arkadios'u, batı bölümüne ise Honorius'u hükümdar olarak tayin etti. Böylelikle doğu ve batı arasında kesinleşen tarihi sınır çizilmiş bulunuyordu. Roma tarihinin bu evresi daha sonraları aradaki bu farkı belirlemek amacıyla tarihçiler tarafından Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olan Konstantinopolis'in (İstanbul) ilk ismi olan Byzantiondan esinlenilerek Bizans olarak adlandırılmıştır²⁷. Küçük Asya toprakları, Doğu Roma yani Bizans devletinin hâkimiyeti altındadır²⁸.

MS 4. yüzyıldan itibaren eyaletlerin isimleri kesin olarak saptanabilmekte ve MS 6. yüzyılın

*Bu bölüm, **Öğ.Gör.Esra KESKİN** (Hitit Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi) tarafından hazırlanmıştır.

²¹Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi**, Ankara, 1987, c.1, s.409-420.

²³Mehmet Özseit, **a.g.e.**, s.381-383; Mehmet Ali Kaya, **Roma İmparatorluk Dönemi Galatia Eyaleti: Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Yapı** (MÖ 25-MS 284), Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1996, s.143-144.

²⁴Mehmet Ali Kaya, **a.g.e.**, s.155-156.

²⁵Strabon, **a.g.e.**, XII. 3.40.

²⁶Stephen Mitchell, "Anatolia Land, Men and Gods in Asia Minor", Volume II, Oxford 1993, s.158, 159; Georg Ostrogorsky, **Bizans Devlet Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1991, s.31-32.

²⁷Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.25, 49. Ayrıca İstanbul'un başkent oluşu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. 40-42.

²⁸Küçük Asya adı, Bizans İmparatorluğuna ait tarihlerde görülür. Roma'ya bağlı bu eyaletin bölümlere (thème) ayrılması sırasında İmparator Konstantinos Porfirogenetos (Constantin Porphyrogénète), ona Anadolu (Anatolie) adını birçok haritalarda bulunan Natolie'den bozma olarak verdirmiştir. Bkz. Charles Texier, **Küçük Asya Coğrafyası**, Çev. Ali Suat, Ankara 2002, s.13, dn. 14.

ilk yarısına kadar eyaletlerin isimlerinin değişmediği bazı listelerin yardımı ile anlaşılmaktadır. Bunlar; İznik Konsili (325) Piskoposluk kayıtları, Kadıköy Konsil'i (451) Piskoposluk kayıtları, Hieroclos listesi (525) ve Justinianus Kanunlarıdır. (535)²⁹. MS 325 yılında yapılan İznik Konsili'nde tutulan Piskoposluk listelerinde yeni bir eyalet adı görülmektedir: Hellenopontus. MS 3. yüzyıl adı Pontus olarak bilinen bu eyaletin adı 4. yüzyılda İmparator Constantine'nin annesinin adının ilave edilmesi ile Hellenopontus olarak kabul edilmiştir. Anadolu'da, Orta Karadeniz bölgesinde yer alan Hellenopontus eyaleti sınırları içerisinde sekiz şehir adı geçmektedir. Bunlar; Amaseia (Amasya), Iboran (Turhal, Tokat), Zela (Zile, Tokat), Leontopolis (Alaçam, Sinop), Andrappa (Vezirköprü, Amasya), Amisis (Samsun), Sinope (Sinop), Euchaita (Çorum)³⁰.

Euchaita kentinin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekte fakat bağlı olduğu Aziz Theodoros kültü nedeniyle 5. yüzyılda itibaren giderek önem kazanan dinsel bir merkez haline geldiği anlaşılmaktadır. Şehrin adının nereden geldiği konusunda kesin bir ipucu yoktur; 1973 yılı Çorum il yıllığında, Euchaita adının Galat egemenliği döneminden kalma olduğu ve bu adı taşıyan bir Galat prensesinin adını yaşatması için konulduğu belirtilmiştir³¹. Euchaita kelimesi, Hellen dilinde "Bol saçlı, bol tüylü, bol yapraklı" anlamlarını taşımaktadır. Bu ad büyük bir olasılıkla Anadolu'daki bir adın Hellen dilindeki uyarlamasıdır. Buna göre, kentin Anadolulu adının Augaida/Augainda gibi bir şey olması gerekir³².

Bizans döneminde Helenopontus eyaleti sınırları içerisinde yer alan, Euchaita'nın bulunduğu yer ile ilgili olarak kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. M. Doublet, Safranbolu'da (Kastomonu iline bağlı) bulunan bir kitabeye istinaden Euchaita'nın burası olduğunu belirtmiştir³³. J.G. Anderson ise Euchaita'nın Amasya şehrine bir günlük mesafede olduğunu belirterek Çorum ili yakınlarında bir yerleşme olması gerektiğini ileri sürmüştür ve Elvan Çelebi köyünü önermiştir³⁴. H. Gregorie ve H.Cumont ise Bizans döneminden kalma çok sayıda buluntuya işaret ederek, Çorum ili, Mecitözü ilçesine bağlı modern ismi Avkat köyü olan yerin Euchaita olabileceğini ifade etmiştir³⁵. Dernschwam'ın, Aelkat dediği yer Avkat Köyüdür. Bu köye yakın Sagana adındaki bir köyün olduğunu belirtir ki bu günümüzdeki Çağna köyüdür³⁶. W. M. Ramsay'ın, Euchaita kentinin bugünkü Çorum ili sınırları içerisinde yer aldığı görüşü, S.Vryonis tarafından da kabul görmüştür³⁷. Semavi Eyice'ye göre Euchaita, Avkat Köy olurken köyün yakın civarında bulunan Elvan Çelebi Köyü de Euchaita'nın koruyucu azizi olan Theodorus'un manastır yeridir. Çünkü Elvan Çelebi zaviyesinin duvarlarında ve yakınlarında,

²⁹A.H. M. Jones, *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford 1937, s.526, table XXII.

³⁰W.M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960, s.354, dn. 2.

³¹Anonim, *1973 Çorum İl Yıllığı*, s.83.

³²Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul 1993, s.259; Euchaita adını taşıyan bir Galat prensesi bulunmamaktadır. Ayrıca bir Galat prensesinin Helen dilinden bir adı taşıması da inandırıcı değildir. (Bkz. Umar, *a.g.e.*, s.137). Auge, Anadolu'da karşılaşılan bazı tarihsel yer adlarında ve Yunanistan'da, Helenler öncesi Luwi/Pelasgos kültürü dönemleri ile bağlantılı bazı destansı kişi adlarında kullanıldığı görülmektedir. Sözcüğün öz biçimi, büyük bir olasılıkla Hellen dilinde ki Eu- ön takısının tam karşılığı olan "iyi, güzel, kutlu, kutsal" anlamlarına gelen, Luwi dili takısı awaka, Latince yazılımı Auga, "Kutsal Yer" anlamındadır. Euchaita hatta Avkat kelimesinin dahi bu sözcükle bir bağlantısı olabilir.

³³G. Doublet, "Inscriptions de Paphlagonie", *Bulletin de Correspondance Hellenique*, XIII, 1889, s.294; W. M. Ramsay, *a.g.e.*, s.354. Bu fikre karşı çıkarak bu kitabenin Safranbolu'daki Aya Theodoros'a ithaf edilen bir kiliseye ait olduğunu söylenmektedir.

³⁴J.G. Anderson, *A Journey of Exploration in Pontus*, 1903, s.6, 9-12.

³⁵H. Gregorie, "Geographie Byzantine", *Byzantinische Zeitschrift*, XIX, 1910, s.59- 72; H. Gregorie, H. Cumont and J. G. Anderson, "Recueil des inscriptions grecques et latine du point", *Studia Pontica*, III, s.206. Çorum iline bağlı köylerden yabancı ad taşıyanların ad değişikliği 5442 sayılı İl Kanununun 2/Ç maddesine göre İçişleri Bakanlığı'nca 28/9/ 1962 gününde onaylanmıştır; Avkat köyünün adı Beyözü olarak değiştirilmiştir.

³⁶F.Babinger, *Dernschwams Tagebuch Einer Reise Nach Konstantinopel und Kleinasien 1553/55*, München-Leipzig 1923, s.201-206. Çorum iline bağlı köylerden yabancı ad taşıyanların ad değişikliği 5442 sayılı İl Kanununun 2/Ç maddesine göre İçişleri Bakanlığınca 28/9/ 1962 gününde onaylanmıştır; Çağna köyünün adı Elmapınar olarak değiştirilmiştir.

³⁷W.M.Ramsay *a.g.e.* s. 353; S. Vryonis, *Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Slamization from The elevent throug The Fifteenth Century*, London 1971, s.21, 32-36 v.d.

Antik ve Bizans dönemine ait birçok taş eser bulunmaktadır ³⁸. 1963 yılında Mango ve Sevcenko tarafından Mecitözü İlçesi, Atatürk ilkokulu bahçesinde bulunan kitabeli taş eser Euchaita'nın yerine ve tarihine ışık tutan önemli bir kanıttır. Yaklaşık on yıl önce Avkat Köyünden getirildiği söylenen bu taş, Euchaita'nın yerinin Avkat Köy olduğunu göstermektedir. Kitabeden İmparator Anastasius I (MS 491- 518) döneminde bir piskoposluk merkezi olan kentin surlarının yapıldığı anlaşılmaktadır (1972: 380) (Resim 1)³⁹.

Resim 1: Mecitözü ilçesi, Kaymakamlık bahçesi, kitabeli levha.

Bu kitabeli taş eser, halen Mecitözü ilçesi kaymakamlık bahçesi önünde durmaktadır. Dikdörtgen formdaki taş eser üzerinde kabartma olarak yapılmış *tabula ansata* çerçeve içerisinde sekiz satırlık, kazıma olarak yazılmış kitabesi bulunmaktadır. Çok iyi korunmuş durumdaki eserin kitabesinde harf yüksekliği 4.5cm, satırlar arasındaki boşluk 2.5cm'dir. Kitabenin sonunda bir vazodan çıkma asma sarmaşığından oluşan süsleme vardır. *Ansata*nın iki yan kenarının ortasında dikdörtgen çerçeveye bitişik olan üçgen formdaki kulpların içerisinde kazıma olarak yapılmış Latin haçları görülmektedir. Taşın kitabesi şöyledir:

†ΟΨΗΦΩΘΤΩΝΟΛΩΝΚΡΑΤΩΝΑΝΑΚΤΑΚΙΟCCΥCΕΒΗCΑΥΤΟΚΡΑ
ΤΩΡΤΟΝΔΕΤΟΝΙCΡΟΝΧΩΡΟΝΠΟΛΙΖΙΚΑΙΤΟΚΑΛΛΙΟΝΕΝΠΙΝΕΥC
ΘΕΙCΠΑΡΑΤΟΥΜΑΡΤΥΡΟCΕΠΡΕΙΤΩΠΟΛΙCΜΑΤΕΙΤΕΙΧΟC
ΑCΥΛΟΝΜΕΝCΠΙΠΑCΙΝΗΝΠΡΩΤΟCΑΥΤΟCΕΙΛΡΥCΕΝ
ΑΡΧΙΕΡΑΤΙΚΗΝΚΑΘΕΔΡΑΝΘΡΩΝΑΥCΙΟΝΔΕΔΩΡΟΝΘΩΙΡΟC
ΕΝCΓΚΑCΚΑΙΜΑΡΤΥΡΑCΤΗCΕΥCΕΡΙΑCΤΟΥCΕΥΠΑΘΟΝ
ΤΑCΠΤΩΧΟΥCΤΟΥΤΟΝΦΥΛΑΤΤΟΙΤΑCΟΜΟΟΥCΙΟCΕΝ
ΤΟΙCΚΗΠΤΡΟΙCΝΙΚΗΤΗΝΑΝΑΔΙΚΝΥCΑ†

³⁸Semavi Eyice, "Çorum'un Mecitözünde Aşık Paşaoğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", *Türkiyat Mecmuası*, S.15, s.233.

³⁹C. Mango, I. Sevcenko, "Three inscriptions of the reigns of Anastasius I and Constantine V", *Byzantinische Zeitschrift*, S.65, s.308.

Kitabenin çevirisi şöyledir:

TANRI'NIN İLAHİ TAKDİRİ İLE DÜNYAYA HÜKMEDEN DİNDAR İMPARATOR ANASTASİUS BU KUTSAL YERDE BİR ŞEHİR YAPTI. MARTİR TARAFINDAN MUTLULUKLA VAHYEDİLDİ. O, PİSKOPOSLUK KOLTUĞUNUN TÜM SAYGINLIĞINI KORUYACAK ŞEKİLDE KASABADA İLK KEZ BİR SUR İNŞA ETTİRDİ. O, DİNDARLIĞININ BİR KARŞILIĞI OLARAK DEĞERLİ BİR HEDİYEYİ TANRIYA SUNDU, ÖYLE Kİ; FAKİR, İYİ YİYİP İÇMİŞTİ. ÜÇLÜ BİRLİK ONU KORUDU VE KRALLIĞINDA ZAFER KAZANMASINI SAĞLADI.

Bizans Döneminde, Euchaita olan yerleşimin ismi, Türk döneminde Avkat Köy, 1962 yılından itibaren de Beyözü Köyü olarak geçmektedir⁴⁰. Çorum ilinin doğusunda, Mecitözü ilçesinin kuzey batısında, Avkat Dağının eteklerinde kurulmuştur (Resim 2). Euchaita kentinin ise Avkat Dağ üzerinde, tüm ovaya hâkim bir noktada, savunmaya elverişli bir arazide kurulmuş olduğu görülmektedir (Resim 3)⁴¹.

Resim2: Beyözü Köyü'nün genel görünümü

⁴⁰Çorum iline bağlı köylerden yabancı ad taşıyanların ad değişikliği 5442 sayılı İl Kanununun 2/Ç maddesine göre İçişleri Bakanlığınca 28/9/ 1962 gününde onaylanmıştır.

⁴¹Günümüzde Euchaita'nın kurulu olduğu söylenen Avkat Dağı üzerinde Bizans Döneminde yapılmış sura ait olduğu söylenen ve çok az bir bölümü ayakta duran kalıntılar görülmektedir. Surları olan ve 11.yüzyıla kadar tarihi hakkında bilgi edindiğimiz bir yerleşimde Bizans dönemine ait izler büyük bir olasılıkla toprağın altına gömülü olmalıdır. Princeton, Birmingham, Koç ve Fribourg Üniversiteleri, İngiliz Arkeoloji, Avusturya Bilim Akademisi, Viyana Üniversitesi Modern Grek ve Bizans Çalışmaları Enstitüsü katkıları ile burada yüzey araştırmaları yapılmakta ve ileriki yıllarda kazı yapılması planlanmaktadır. Ortaya çıkacak verilerin ışığı altında Euchaita'nın yerinin Avkat Köy olup olmadığı kesin olarak saptanabilecektir.

Coğrafi konumundan dolayı Anadolu, tarih boyunca önem kazanmıştır. Doğu ve Batı dünyası arasındaki yolların geçit yerini oluşturan Anadolu'da yaşam, genelde yol şebekesi üzerindeki şehirler ve bu şehirlerin ulaştığı limanlarda yoğunlaşmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde Anadolu'da esas olarak doğu-batı, kuzey-güney eksenlerinde yer alan ana yolların kullanımı Bizans İmparatorluğu döneminde de devam etmiştir⁴². İstanbul'un başkent olması, önceden var olan bu yollara bazı yeni yollar ve ara bağlantılar eklenmiştir⁴³. Ticari, askeri ve hac nedeniyle kullanılan önemli ana yollardan birisi de Euchaita'nın bulunduğu yerin yakınından geçmektedir. Roma döneminde kuzey sahilinde Amisos'dan (Samsun) başlayarak güneye Caesareia'ya (Kayseri) doğru uzanan ve buradan da Güney sahiline inan "Kuzey yolu" veya "Ticaret yolu", Euchaita ve Alaca'dan geçmektedir. Özellikle Bizans döneminde "Hacılar Yolu" olarak tanınan ikinci bir yol Doğu- Batı yoludur. Hacıların yanı sıra askeri ve ticari amaçlarla da kullanılan bu yol Nikomedia (İzmit)'ten başlayarak Gangra (Çankırı) üzerinden Euchaita ve oradan Amaseia'ya (Amasya) doğru devam etmektedir⁴⁴. Elvançelebi Köyü, Hacıköy (Mecitözü İlçesinin önceki adı) ve Figani Köyünde bulunan Roma Dönemine ait mil taşları da Roma döneminde Amasya'ya doğru izlenen yol güzergâhını göstermektedir⁴⁵.

Resim3: Avkat Dağ'dan, Güney yönünde ovaya doğru bakış.

⁴²I.W.Macpherson, "Roman Roads and Milestones of Galatia", *Anatolian Studies*, S.:4, s.111-120; Ramsay, a.g.e., 1960, s.55-65.

⁴³Ramsay, a.g.e., s.77.

⁴⁴Ramsay, a.g.e., s.285-286, 289, 296.

⁴⁵David H. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, Fasikül 2, Ankara 1988, s.126-127, 132.

Euchaita, Asker Aziz Theodoros'un IV. yüzyılın başında öldükten kısa bir süre sonra röliklerinin buraya getirilmesi ve adına bir manastır inşa edilmesiyle önem kazanmıştır⁴⁶. V. Yüzyıldan itibaren önemli bir ziyaretgâh yeri olan şehir, aynı zamanda İstanbul ve Antakya patriklerini de kapsayan, seçkin din adamları için bir sürgün yeri olarak hizmet etmekteydi⁴⁷.

515 yılında bir Hun kabilesi olan Sabiriler; Kapadokya, Galatya ve Pontus'u istila ederek Euchaita yakınlarına kadar gelmiştir. Görevine son verilen ve Euchaita'ya sürgün için gönderilen İstanbul Patriği II. Makedonios, Hun'ların saldırısı nedeniyle Çankırı'ya kaçmak zorunda kalmıştır⁴⁸. Süratle hareket eden Sabirilerin şehirleri kuşatmak için teçhizatlarının yeterli olmamasına ve Euchaita surlarının böyle bir saldırıyı karşılayacak güçte bulunmamasına rağmen. Euchaita yakınlarına gelen Sabirilerin birden ilerlemekten vazgeçerek geri dönmeleri Aziz Theodoros'un bir mucizesi olarak kabul edilmiştir. Bunun üzerine İmparator Anastosios (MS 491- 518) Euchaita'ya şehir statüsü vererek, surlarını inşa ettirmiştir⁴⁹.

Bizans İmparatorluğu içerisinde Hristiyanlığın giderek kuvvetlenmesi ile kilisenin etkinliği giderek artmış ve erken dönemden başlamak üzere kilisenin taşra bünyesi İmparatorluğun yönetim biçimine göre yeniden düzenlenmiştir. İstanbul'daki patriğe bağlı olarak metropolit, başpiskoposluk ve piskoposluklar kurulmuştur. En küçük yönetim birimi olan kentler piskoposluk merkezleri haline getirilmiştir. Piskoposluk merkezi olan bu kentler çevrelerindeki köylerle birlikte bir başpiskoposluğa, başpiskoposluklar da bir metropolite bağlanmış ve belirli aşamalarda kentler bu basamaklarda yükseltilmiştir⁵⁰. Euchaita'nın isminin geçtiği en erken yazılı kaynak Justinianos (527- 565) dönemine ait Justinianos Novel'idir⁵¹. Geltzer, Euchaita'ya başpiskoposluk payesinin 536- 553 tarihleri arasında verildiğini ileri sürerken, Ramsay Bizans döneminde Helenopontos'un bir şehri olan Euchaita isminin Hierocles listesinde⁵² yer almamasından ötürü, başpiskoposluk payesinin listenin yazıldığı MS 535 yılından önceki bir tarihte verilmiş olduğunu düşünmektedir⁵³.

⁴⁶J.G.C. Anderson, A Journey of Exploration in Pontus, *Studia Pontica I*, Bruxelles 1903, s.6-11, dn.11, Anderson, **a.g.e.**, de Euchaita ile Ayios Theodoros manastırından bahsedilmekte ve Aziz Theodors'un bu civarda bir ejder öldürdüğüne inanıldığı belirtilmektedir.

⁴⁷Clive Foss, "Euchaita", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c.2, 1991, s.737.

⁴⁸Ramsay, **a.g.e.**, s.356; C.Boor, *Theophanes Chronographia*, Hildesheim 1963, s.161; Anderson, **a.g.e.**, s.356, Eğer Euchaita, Safranbolu olmuş olsa idi, Makedonios Çankırı'ya kaçmakla kendisini düşmanını kucağına atmış olacaktı. Fakat Çorum gibi bir yerde bulunmuş olmalıdır ki Çankırı'ya doğru kaçarken düşmanla karşılaşmamıştır. Hunların Halys'ı (Kızılırmak nehri) aşmadıkları bilinmektedir. Frank R. Trompley, "The Decline of the Seventh Century Town: The Exception of Euchaita", *Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos*, Ed. Speros Vriyonis, Malibica 1985, s.69, dn.27.

⁴⁹Mango ve Sevckenko, **a.g.e.**, s.383.

⁵⁰Vriyonis, **a.g.e.**, s.34.

⁵¹T.F.Mathews, "Justinian Novel", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c.3, s.1497. Bizans İmparatoru Justinianos'a kadar yayınlanan yasalar Justinianos Kodeksinde toplandıktan sonra bu kodekse yeni yasalar eklenmiştir. Eklenen bu yeni yasalara Justinianos Novel'i denmektedir. Bu eserin çeviri ve kopyalarından yararlanılarak oluşturulan metinlerin en erken tarihli olanları 6. ve 7. yüzyıllara tarihlendirilmektedir; Ramsay, **a.g.e.**, s.352.

⁵²Timothy E. Greogory, "Hierokles", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c.2, 93. Hierokles'in, MS 535 yılından önceye tarihlenen, doğu İmparatorluğunun şehirlerinin coğrafik bir listesi olan "The Synskdomos"un yazarı olduğu farzedilmektedir.

⁵³Ramsay, **a.g.e.**, s.98, 502. Herokles'in listeleri oluştururken kilise piskoposluk listelerinden yararlandığını, o dönemde bir başpiskoposluk şehri olan Euchaita'nın bu nedenle piskoposluk listelerinde yer almadığını söylemektedir. Mango ve Sevckenko (**a.g.e.**, s.380) tarafından Mecitözü ilçesinde bulunan kitabede Ramsay'in bu görüşünü desteklemektedir. Kitabede, Anastosios döneminde şehrin bir piskoposluk olduğu açıktır. Mango ve Sevckenko (**a.g.e.**, s.382-384, fig. 4), Euchaita'nın ilk piskoposluk dönemi tespit etmek için Amasya, Yürgüç Paşa Camii kuzey duvarında bulunan ve İmparator Anastosios dönemine tarihlendirilen ikinci bir kitabeyi kanıt olarak göstermektedir. Birçok kez yayınlanan fakat yanlış olarak tercüme edilen bu kitabe Mango ve Sevckenko tarafından incelenerek yeniden tercüme edilmiştir. Mango ve Sevckenko'ya göre kitabe caminin yapımı sırasında veya daha öncesinde, yaklaşık 50 km uzaklıkta olan Euchaita'dan

Euchaita'nın ilk piskoposu Epiphanius'dur⁵⁴.

6. yüzyılda Amasya Metropolitliğine bağlı bir piskoposlukken önemi, St. Theodoros kültünün etkisiyle giderek artmış ve 7. yüzyılda bağımsız başpiskoposluk (Aotucephalos) olmuştur. *Aotucephalus* olarak "Notitiae Episcopatum"⁵⁵da geçmektedir.

İmparator Herakleios (MS 610-641) döneminde, Antakya yakınlarında İmparatorluk ordusunun MS 613 yılında Sasaniler ile yapılan savaşta büyük bir yenilgiye uğramasının ardından Sasaniler her yerde hızla ilerleyerek, MS 614 yılında Kudüs'ü işgal etmişlerdir. Şehri yağmalamaları, Büyük Konstantin (MS 324-337) tarafından inşa ettirilen Kutsal mezar kilisesini yakmaları, İsa'nın gerildiği çarmıhın Ktesiphon'a götürülmesi Hristiyan dünyasında manevi açıdan derin yaralar açmıştır. MS 615 yılında Sasaniler tarafından Anadolu'ya yeni akınlar başlatılmış ve bu saldırılar sırasında Euchaita şehri işgal edilip yakılmıştır⁵⁶.

Euchaita askeri açıdan, Kilikya geçidinden Karadeniz üzerindeki Amisus'a kadar tüm Kapadokya'yı içine alan, Armenia themasına bağlı şehirlerden biriydi.⁵⁷ Suriye ve Mezopotamya'yı işgal eden Araplar Armenia ve Anadolu'ya göz dikerek 642/643 yılında Armenia'ya yeni akınlar yapmış, ⁵⁸ 663/4 kışı boyunca Euchaita işgal edilmiştir. Araplar, bu son münasebette şehri yağmalamış ve St. Theodore Kilisesini yıkmıştır. Ahali yakındaki tepeler üzerinde kurulan kaleye sığınmak zorunda kalmıştır. Fakat her şeye rağmen şehir geri alınmış ve kilise yeniden inşa edilmiştir⁵⁹.

Euchaita'nın, MS 680/81 yılında yapılan 3. İstanbul Konsiline katıldığı kayıtlarından anlaşılmaktadır⁶⁰. Şehrin isminin yer aldığı bir diğer konsil kayıtları, MS 787 yılında yapılan 2. İznik Konsili'dir.⁶¹ Ayrıca, şehrin adının 8. yüzyıldan itibaren kilise kayıtlarında da yer aldığı görülmektedir.

Armenia (Ermenistan) Strategosu (vali) Leon'un, themanın hazinesi ile Euchaita'da olduğu bilinmektedir. MS 810 yılında Araplar, Vali'ye pusu kurarak themanın hazinesini ele geçirmiştir⁶².

Ramsay, kentin Bizans İmparatoru VI. Leo (MS 886-912) döneminde metropolit olduğunu ileri sürmektedir⁶³. Vryonis ise şehrin 11. yüzyılda metropolit olduğunu ve 45 metropolit arasında yer aldığını belirtmektedir⁶⁴. Çorum şehrinin 1075 yılında Danişmentliler tarafından kuşatıldığı, kuşatmayı izleyen depremden sonra gelen yağmur ve selin etkisiyle kenti tamamen yok ettiği söylenmektedir⁶⁵. Bu felaketlerin, direkt veya dolaylı olarak Euchaita'yı da kapsadığı düşünülebilir.

getirilmiş olmalıdır. Kitabenin transkripsiyonu şöyledir: *Cennetin vatandaşı olan İsa'nın gücü, bu kasabanın koruyucusu Theodore, dindar Trium Phator Anastasios'u kutsal sır ismini taşıyan bir tahtı bulmak için ikna etti. Çok saf Papaz Mamas onu sağladı; O, dinseliliği bir araya getiren bu yerdeyken onun dili kutsal şarkılara eşlik etti ve tüm iyi insanları cezpt etti.*

⁵⁴Mango ve Sevckenko, **a.g.e.**, s.384. Amasya, Yürgüç Paşa Camii duvarındaki kitabeye istinaden Mango ve Sevckenko'ya göre Euchaita'nın ilk piskoposu Mamas olmalı ve Mamas'ın adı Amasya Piskoposluk listelerinden çıkarılmalıdır: Michaelis Le Quien, **Les Oriens Christianus**, 1958, s.544.

⁵⁵Alexander P.Kazhdan, "Notitiae Episcopatum", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, c.3, s.1496. Notitiae, piskoposların idaresi altındaki bölgelerin listesi. Hiyerarşik sıralamayla düzenlenir; birinci sırada metropolitler, sonra başpiskoposluklar, son olarak piskoposlar gelir. Hepsinin üstünde bağlı bulunduğu bir metropolit vardır. En erken tarihli notitiae, muhtemelen Herakleios (610- 641) döneminde tamamlanmıştır. Diğer üçü 8, 9 ve 10. yüzyıllara aittir; Ramsay a.e., s. 380.

⁵⁶Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.88; Foss, **a.g.e.**, s.737.

⁵⁷Ramsay, **a.g.e.**, s.354.

⁵⁸Ostrogorsky, **a.g.e.**, s.108.

⁵⁹F.Trompley, **a.g.e.**, s.67, 69.

⁶⁰Ramsay, **a.g.e.**, s.358.

⁶¹Jones, **a.g.e.**, s.526.

⁶²Boor, **a.g.e.**, s.17-20.

⁶³Ramsay, **a.g.e.**, s.21.

⁶⁴Vryonis, **a.g.e.**, s.34.

⁶⁵R.Arıncı, "Arzda ve Yurdumuzda Zelzele Bölgesi", **Çorumlu**, S.4, 1941, s.900-901; M. H. Yınanç, **Türkiye Tarihi**, Selçuklular Devri I, İstanbul 1944, s.468; Ömür Bakırer, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde

11. yüzyıldan sonra Euchaita tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır

⁶⁶.

Aziz Theodoros Kültü

Azizler ve kutsal kişiler Geç Antik çağdan başlayarak Bizanslıların toplumsal ve bireysel yaşamlarında önemli bir rol oynamışlardır. Kusursuz bir Hristiyan yaşamı sürdürerek, Tanrısal dünya ile yakın ilişki kurduklarına inanılan ve bu yolda mücadele veren insanlar öldükten sonra Aziz olarak kabul edilmiştir. Azizler insan olma niteliği ile insanlara, kutsallıkları nedeniyle de Tanrı'ya yakın olan kişilerdir. Bizanslılar dünyasal ve dinsel istekleri için azizlere başvurmışlardır. Aziz öldükten sonra bedeninden artan kemikleri, kullandığı eşyalar ya da onlara ait parçalar ve azizin fiziksel görünümünü betimleyen ikonalar halk tarafından kutsal sayılmıştır⁶⁷. Zamanla halk arasında azizlerin öldükten sonrada mucizeler gerçekleştirdiği inancı yerleşmiş, insanlar bu azizlere dua edip, dilekte bulunmuşlar ve kendilerine yardım yaptığına inandıkları azizler adına ekonomik güçlerinin yettiği oranda kiliseye hediye getirip, bağışta bulunmuşlardır⁶⁸.

Azizlerin toplumda büyük otoriteleri vardır. Kentleri ve insanları kötülöklere karşı koruyan, hastaları iyileştiren, mucizeler yaratan Azizler, tıpkı imparatorlar gibi, sıradan insanlar için ulaşılması güç bir yetke olarak algılandığından, Bizans toplumunda insanlar Tanrı'ya doğrudan ulaşmak yerine bu kutsal kişiler aracılığı ile ulaşmayı tercih etmişlerdir⁶⁹. Koruyucu olarak kabul edilen Azizin himayesindeki kent ve bu Azizin gerçekleştirdiğine inanılan mucizeler kente Hristiyanlık dini içersinde ayrıcalıklı bir yer ve ün kazandırmıştır. Bu Azizlerden biri de Euchaita kentinin koruyucusu, Aziz Theodoros'dur.

Euchaita kentinin Koruyucusu Aziz'i olarak Theodoros Stratelates ve Theodoros Teron isimleri geçmektedir. Hangi azizin Euchaita kentinin koruyucusu olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Her ikisi de asker olan bu azizlerin başlarından geçen olaylarda benzerlikler bulunmaktadır. Bir hipoteze göre Theodoros Stratelates kültü Euchaita'da Theodoros Teron olarak devam etmiştir⁷⁰.

Theodoros Stratelates'in doğum tarihi bilinmemektedir. Roma İmparatoru Licinius (MS 312-324) döneminde idam edilmiştir. Stratelates, literatürde ilk kez MS 9. yüzyılda görölmektedir. Onun en erken biyografisini Niketas David Paphlagon yapmıştır. Daha sonraları biyografisi Theodoros Teron model alınarak geliştirilmiştir. İddiaya göre Theodoros'un çağdaşı olan Hagiographer Augaros, Stratelatos'un en erken vitasını yazmış ve onun Euchaita'da gömülü olduğunu yazmıştır. Bizanslı Hagiographer Symeon Metaphrastes ise Stratelatos'un Euchania'da gömülü olduğunu belirtmiştir⁷¹. 10. yüzyılda C. Euthymios Protasekretis, Stratelates'i, Teron'un "enkomion"⁷²luğu ile birleştirmiş ve Licinius döneminde idam edilmesi gibi gerçekleri ihmal etmiştir. 11. yüzyılda hala devam eden bir hikâyede, Theodoros Euchaita kentinden Eusebia adındaki bir kadının yardımıyla bir ejderhayı öldürür. Muhtemelen Aristokrat ve askeri toplumun artması ile sıradan bir asker olan Teron, yeni toplumsal eğilimleri tatmin etmediği için Stratelates kültü⁷³ olarak 10. yüzyılda popüler olmaya başlıyor. Bizans İmparatoru John Tzimizkes (MS 969-976) Balkanlar'da 970 yılında Ruslarla savaşırken, Stratelates festival günü olan 7 şubat'da askerin yanına gelerek savaşın kazanılmasına yardımcı olmuştur. Bunun üzerine İmparator Euchaina'ya gelerek burada Azizin adına bir tapınak

Çorum", 5. Hitit Festivali Komitesi, 1985, s.58.

⁶⁶Foss, a.g.e., s.737.

⁶⁷Engin Akyürek, "Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon'lu Aziz Euphemis", *Sanat Dünyamız*, S.69-70, 1999, s.175-176.

⁶⁸Vryonis, a.g.e., s.381; Kazhdan, a.g.e., s.1828.

⁶⁹Akyürek, a.g.e., s.175.

⁷⁰Alexander P., Kazhdan and Nancy P. Sevcenko, "Theodore Stratelates", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, c.3, 1991, s.2047.

⁷¹H. Delehay, *Les Légendes Grecques Des Saints Militaires*, Paris 1909, s.181-182.

⁷²Jeffreys 1991: 700, c. 1. Enkomion, şehirleri, insanları, hayvanları ve sanatları kapsayan, övgülerle dolu methiyeler.

⁷³Bkz. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, s.1282; Fransızca "culte" kelimesinden Türkçeye "kült" olarak geçen kelime, dini bakımdan 1. Tapma, tapınma. 2. Din. 3. Dini tören, ibadet ve ayin anlamlarına gelmektedir.

inşa ettirir ve kente Theodoros'un şehri adını verir ⁷⁴. II. ve X. Piskoposluk listelerinde Euchania ve Euchaita birbirinden ayrı iki metropolis olarak gösterilir ve Euchaita'nın 886 ile 911 arasında ve Euchaina'nın MS 1035-1054 yılları arasında Metropolislik derecesine çıkmış olduklarını kaydeder⁷⁵.

Theodoros Teron'un ne zaman ve nerede doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Amasya'da Maximianus'un (MS 286-305) hükümdarlığı zamanında ölmüştür. Festival günü 17 Şubatdır. Aziz öldükten kısa bir süre sonra Eusebia adındaki bir kadın Azizin röliklerini Euchaita'ya getirmiş ve az zaman sonra burası mucizeler yarattığına inanılan bir yer olarak ün kazanmış ve Azizin ziyaretgahı yakınında ona ithaf edilen bir manastır inşa edilmiştir⁷⁶. Bu alan giderek hacılar için popüler bir yer olmuştur⁷⁷. Teron'un kültünde, MS 9. yüzyıl'da değişiklikler görülmüştür. Theodoros'un mızrakla bir canavarı öldürdüğü ve ona Eudokia adında bir prensesin yardım ettiği yazılıdır. Nikephoros Ouranos, Theodoros hakkında çeşitli hikâyeleri birleştirir⁷⁸. XI. Yüzyıl'da Euchaita Başpiskoposu Ioannes Mauropos bir vaazında Aziz Theodoros'a dair Homilie'ler, Euchaita ve manastır hakkında bilgi verir, hatta buradaki kiliseyi tasvir eder.⁷⁹ Büyük Perhiz'in (Lent) ilk pazarındaki gün için yazılan bir vaaz yanlışlıkla İstanbul Patriği Nektarios'a atfedilmiştir. Bu vaaz Jülien'in hükümdarlığı sırasında Theodoros'un yaptığı bir mucizeyi tanımlar; Theodoros, Piskopos'a görünerek "pazardaki yiyeceklerin kanla lekелendiğini" söyler. Bu yüzden festival şenlikleri yapılamaz ⁸⁰.

Aziz Theodoros Stratelates ve Aziz Theodoros Teron Anıtsal resim sanatında tasvir edilirken eşleşmektedir. İki Aziz de zırh içersinde İsa'ya dönük olarak, cennet kemerinden krallık tacına uzanmaktadır. Aradaki tek fark Teron'un sakalının ucu çatallı değildir. Stratelates'in kahverengi sakalının ucu nadiren çatallıdır. Theodoros Teron 6. yüzyılın başlarında sakalının ucu koyu (Comsa Damiona içindeki Roma Kilisesi); Calabria'da, bulunan 6. yüzyıl'ın sonu 7. yüzyıl'ın başına tarihlendirilen bir altın madalyon üzerinde bir ejderhayı öldürürken, 10-11. yüzyıllarda martirium'u ateşli fırın içinde tasvir edilmektedir (II. Basileos'un Menologyası, s. 407). Aziz Theodoros Stratelates'in tasvir edildiği en erken örnekler fildişi eserler üzerinde ve 10-11. yüzyıla ait minyatürlü el yazmalarında (örneğin II. Basileos'un Menologyası, s. 383) görülmektedir. O, mızrak, kılıç ve kalkan tutarken, bir subay olarak betimlenmiştir. Onun martirium'u ise (Theodoros Psalter içersinde, 39v) kırbaçlanırken tasvir edilmiştir. Bazı zamanlar hakim giysisi ile ve Aziz George gibi at üzerinde, elinde bir yılanlı mızrak tutarken görülmektedir⁸¹ (Resim 4⁸²).

⁷⁴I.Thurn, *Ionnes Scylitse: Synopsis Historiarum*, Newyork 1973, s.308-309.

⁷⁵Ramsay, *a.g.e.*, s.21.

⁷⁶Anderson, *a.g.e.*, s.9-11.

⁷⁷H.Delehaye, *Les Saints Stylites*, Paris 1923, s.11-82.

⁷⁸F.Halkin, *Saints moines d'Orient*, London 1973, s.308-324.

⁷⁹G. Schlumberger, *L'épopée Byzantine*, Paris 1896, s.116; Semavi Eyice, *a.g.e.*, s.231. Semavi Eyice, *a.g.e.*, s.233'te iki Hristiyan Aziz Georgios ve Theodoros'un vasıflarının kaynaşarak, İslamiyette "Hızır İlyas" efsanesinde aynen yer alması, Euchaita adının, Avkat adından kolaylıkla anlaşılabilmesi ve Avkat'ın Elvan Çelebi Köy'ünün çok yakınında bulunması, Theodoros'un ziyaretgahının Elvan Çelebi Zaviyesi olduğu yerde inşa edildiği görüşünü ifade etmektedir.

⁸⁰Kazhdan ve Sevcenko, *a.g.e.*, s.2048.

⁸¹Kazhdan ve Sevcenko, *a.g.e.*, s.2048-2049.

⁸²Resim 4: **Aziz Theodoros Stratelates** 14. Yüzyıl, İncil, Yaroslavi, Rusya. (Kaynak: www.wikipedia.org/wiki/Military_Saint)

Kaynakça (Bölüm II.C.)

- AKYÜREK Engin, "Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon'lu Aziz Euphemis", **Sanat Dünyamız**, S.69-70, 1999, s.175-176.
- ANDERSON J.G., **A Journey of Exploration in Pontus**, 1903, s.6, 9-12.
- ANDERSON J.G.C., A Journey of Exploration in Pontus, **Studia Pontica I**, Bruxelles 1903, s.6-11, dn.11.
- Anonim, **1973 Çorum İl Yıllığı**, s.83.
- ARINCI R., "Arzda ve Yurdumuzda Zelzele Bölgesi", **Çorumlu**, S.4, 1941, s.900-901.
- BABINGER F., **Dernschwams Tagebuch Einer Reise Nach Konstantinopel und Kleinasien 1553/55**, München-Leipzig 1923, s.201-206.
- BAKIRER Ömür, "Bizans, Danışmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", 5. Hitit Festivali Komitesi, 1985.
- BOOR C., **Theophones Chronographia**, Hildesheim 1963.
- DELEHAYE H., **Les Légendes Grecques Des Saints Militaires**, Paris 1909, s.181-182.
- DELEHAYE H., **Les Saints Stylites**, Paris 1923, s.11-82.
- DEMIRCIOĞLU Halil, **Roma Tarihi**, Ankara, 1987, c.1, s.409-420.
- DOUBLET G., "Inscriptions de Paphlagonie", **Bulletin de Correspondance Hellenique**, XIII, 1889, s.294.
- EYICE Semavi, "Çorum'un Mecitözünde Aşık Paşaoğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", **Türkiyat Mecmuası**, S.15.
- FOSS Clive, "Euchaita", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, c.2, 1991.
- FRENCH David H., **Roman Roads and Milestones of Asia Minor**, Fasikül 2, Ankara 1988.
- GREGORIRE H., "Geographie Byzantine", **Byzantinische Zeitschrift**, XIX, 1910, s.59-72.
- GREGORIRE H., H. Cumont and J. G. Anderson, "Recueil des inscriptions grecques et latine du point", **Studia Pontica**, III.
- GREGORY Timothy E., "Hierokles", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, c.2.
- HALKIN F., **Saints moines d'Orient**, London 1973, s.308-324.
- JONES A.H.M., **The Cities of The Eastern Roman Provinces**, Oxford 1937, s.526, table XXII.
- KAYA Mehmet Ali, **Roma İmparatorluk Dönemi Galatia Eyaleti: Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Yapı (MÖ 25-MS 284)**, Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1996, s.143-144.
- KAZHDAN Alexander P. and SEVCENKO Nancy P., "Theodore Stratelates", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, c.3, 1991.
- KAZHDAN Alexander P., "Notitiae Episcopatum", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, c.3.
- MACPHERSON I.W., "Roman Roads and Milestones of Galatia", **Anatolian Studies**, S.:4, s.111-120.
- MANGO C., SEVCENKO I., "Three inscriptions of the reigns of Anastasius I and Constantine V", **Byzantinische Zeitschrift**, S.65.
- MATHEWS T.F., "Justinian Novel", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, c.3, s.1497.
- MITCHELL Stephen, "Anatolia Land, Men and Gods in Asia Minor", Volume II, Oxford 1993, s.158, 159.
- OSTROGORSKY Georg, **Bizans Devlet Tarihi**, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 1991, s.31-32.
- ÖZSAIT Mehmet, "Anadolu'da Roma Egemenliği", **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, c.2, s.380.
- QUIEN Michaelis Le, **Les Oriens Christianus**, 1958, s.544.
- RAMSAY W.M., **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960, s.354, dn. 2.
- SCHLUMBERGER G., **L'épopée Byzantine**, Paris 1896, s.116.
- TEXIER Charles, **Küçük Asya Coğrafyası**, Çev. Ali Suat, Ankara 2002, s.13, dn. 14.
- THURN I., **Ionnes Scylitse: Synopsis Historiarum**, Newyork 1973, s.308-309.
- TROMPLEY Frank R., "The Decline of the Seventh Century Town: The Exception of Euchaita", **Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos**, Ed. Speros Vriyonis, Malibica 1985, s.69, dn.27.
- Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005.
- UMAR Bilge, **Türkiye Halkının İlçâğ Tarihi II**, İstanbul 1984.
- UMAR Bilge, **Türkiye'deki Tarihîsel Adlar**, İstanbul 1993.
- VRYONIS S., **Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and The Process of Slavization from The Eleventh Throug The Fifteenth Century**, London 1971, s.21, 32-36 v.d.
- YINANÇ M.H., **Türkiye Tarihi**, Selçuklular Devri I, İstanbul 1944.

II.D. SELÇUKLULAR DÖNEMİ*

II.D.1.Türklerin Bölgeye İlk Yerleşimleri

Türklerin Anadolu'ya girmeleri iki bölüme ayrılır. Birincisi 1071'deki Malazgirt savaşına kadar, Selçuklu sultanlarının ele geçirdikleri sınırdaki üslerin dışında, giderek derinlere sokulan akınlar şeklinde olmuştur. Ne var ki bu akınlardan sonra akıncılar doğudaki karargâhlarına dönmüşler ve Bizans ordusuna geçen çok az kişinin dışında, Anadolu'ya yerleşmeye çalışmamışlardır. Oysa Malazgirt'ten sonra, ikinci bölümde akıncı grupları Anadolu'da kalmaya başlamışlardır. Sultanların tutumunda ise herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bizans ordusunun karşı koyma gücünün tamamen çökmüş olması, Anadolu'ya gelen akıncıların burada kalmalarına ve varlıklarıyla bu ülkede giderek bazı değişikliklere yol açmalarına neden olmuştur.⁸³

Kızılırmak ve Yeşilirmak vadilerinde 11. yüzyıl ortalarından sonra Türk gazilerinin akınları başlamıştır. 1054, 1057, 1058 yıllarında yapılan bu ilk akınlar gelip geçici de olsa Amasya, Çankırı, Kastamonu yörelerinde yaşayan halkı etkilemiş ve bunlar kendi yerleşmelerini terk ederek sur ya da kalesi olan kentlere sığınmaya başlamışlardır. Danişmentname'ye göre Alparslan ümerasından Emir Danişment Ahmet Gazi, 1071 Malazgirt savaşına katıldıktan sonra bu yörenin fethine memur edilmiştir. Ahmet Gazi, 1071'de Sivas, Kayseri ve Malatya'yı, 1073 tarihinde de Tokat ve Zile'yi almış ve buradan da Niksar, Amasya, Çorum, Çankırı, İskilip ve Elbistan'a ilerlemiştir. Amasya'nın fethi için 1075 tarihi verilmektedir. Çorum'un Amasya'dan sonra aynı yılın yazı ya da sonbaharında fethedildiği ileri sürülmektedir. Mükremin Halil Yınanç, Danişmentname'nin masal ve rivayetlere dayanan bir destan olup, 15. yüzyılda Tokatlı Ali tarafından tekrar yazılırken değiştirildiğini söyleyerek, burada verilen bilgileri geçerli bulmamaktadır. Osman Turan ise, İ. Melkkoff tarafından yapılan açıklamalı yayınlara Danişmentname'deki tarihi bilgilerin ortaya çıkarıldığı ve tarihi bir kaynak olarak kullanılabileceği görüşündedir.⁸⁴

Çorum yöresinin fethi konusundaki ikinci görüş, bu bölgenin Emir Danişment Ahmet Gazi tarafından fethinin imkânsız olduğu gerekçesiyle Emir Tutak ya da Emir Artuk tarafından fethedildiği yönündedir. Melihsah'ın ümerasından olan bu iki kişinin 1072'den başlamak üzere bütün Orta Anadolu'yu fethettikleri ve Emir Artuk'un Emir Danişment Gazi'ye atfedilen bölgeyi fethettikten sonra yine fütihat için Bağdat'a tayin edildiği ve Ahmet Gazi'nin bundan sonra bu bölgeye emir tayin edildiği şeklindedir.⁸⁵ Bazı kaynaklarda ise Danişment Gazi'nin Anadolu'ya 1080'deki büyük Türkmen göçüyle geldiği yazılıdır.⁸⁶

Süleyman Şah'ın 1085'te Anadolu birliğini kurmayı başardıktan sonra aynı yıl ölümü üzerine kendi yerine tayin ettiği emirler istiklal kazanarak kendi beyliklerini kurmuşlardı. 11. yüzyıl sonlarında Anadolu'nun çeşitli yönetim birimlerine ayrıldığı ve bunlar içinde özellikle Danişmentli Beyliği'nin kuvvetlenerek genişlediği belirtilmektedir. Danişment Ahmet Gazi; Sivas, Kızılırmak, Yeşilirmak ve Kelkit Suyu dolaylarıyla Amasya, Tokat, Niksar, Çankırı, Ankara ve Malatya'yı içine alan beyliğini kurmuştu. Danişmentliler Anadolu Selçuklularına bağlı olarak yaklaşık 1095'ten 1175 yıllarına kadar yukarıdaki bölgelerde hüküm sürmüşlerdir. Esas olarak Sivas, Tokat, Amasya çevresinde kurulan beylik, 1127-1142 yılları arasında genişleyerek Ankara, Çankırı, Kastamonu, Çorum ve Yozgat çevrelerini de içine almıştır. Çorum ve yöresinde Danişment hâkimiyetinin en önemli olayları yeni yurtlarını batıdan gelen Haçlı seferlerine karşı savunmak zorunda kalmalarıdır. Gerek 1097'de gelen birinci Haçlı Seferine, gerekse 1101'deki ikinci Haçlı Seferine karşı Danişmentli Beyliği epeyce mücadele vermiştir. Diğer taraftan Selçuklular Anadolu birliğini kurabilmek için Danişmentlilerle mücadele etmişlerdir.⁸⁷

*Bu bölüm, Yrd. Doç. Dr.Şerif KORKMAZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

⁸³Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran) İstanbul 1994, s.82.

⁸⁴Mükremin Halil Yınanç, "Danişmentliler", *İ.A.*, C. 3, 1945, s. 468; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965, s.17-19; Ömer Bakırer, *a.g.m.*, s.71.

⁸⁵Ömer Bakırer, *a.g.m.*, s.59.

⁸⁶Yurt Ansiklopedisi, *a.g.m.*, s.2032.

⁸⁷Ömer Bakırer, *a.g.m.*, s.60.

II.D.2. Kentin Selçuklular Döneminde Siyasi ve Toplumsal Tarihi

Danışment Beyliği'nin Anadolu Selçuklu hâkimiyetine geçmesinden sonra Kayseri-Çorum-Kastamonu hattının doğusunda kalan ve Sivas'ın merkez olduğu genişçe bir saha "*Danışmendiye Vilâyeti*" adını taşıyordu. Güneydoğu Anadolu'nun aksine olarak, Danışmendiye topraklarında hâkim olan yaşayış tarzı yerleşik hayat olup, göçebelik ikinci sırada geliyordu. Şehirler ve kasabalar daha sık, daha kalabalık olup, sanayi ve ticaret faaliyetleri çok ileri idi.⁸⁸ Danışmentli Beyliği, Anadolu Selçuklu Devlet'ine II. Kılıçarslan (1156-1192) döneminde bağlanmıştır. Selçuklu memleketleri hudut vilayetleri hariç çeşitli ser-leşkerliklere ayrılmıştı. Çorumlu şehri de bir ser-leşkerlikti.⁸⁹

Selçuklu döneminin tarihi olaylar dizini içinde Türkmenlerin çoğunlukta oldukları Çorum ve çevresini ilgilendiren önemli dönüm noktaları tarikat hareketleridir.⁹⁰ Bunların başında Baba İlyas tarafından başlatılan isyan gelmektedir. Baba İlyas vaktiyle Türkmenler arasından edindiği müritleri halife sıfatıyla muhtelif yerlere, özellikle kendi eski çevrelerine gönderiyordu. Ayrıca Kalenderi, Yesevî ve Haydarî tarikatlarına mensup Türkmen babalarından istifade ediyordu. Söz konusu propagandacılarının faaliyet sahalarına gelince, iki ana bölgeden birisi ve asıl faaliyet merkezi, başta Baba İlyas'ın bizzat kendi zâviyesinin bulunduğu Amasya dahil, Tokat, Çorum, Sivas ve Bozok bölgesi idi.⁹¹ Baba İshak ayaklanmayı Maraş ve Elbistan yöresinden başlattı. Ayaklanmanın asıl elebaşısı Baba Resul öldürüldükten sonra, Kasım 1240'ta Selçuklu ordusu ayaklanmayı bastırdı. Baba İshak öldürüldü.⁹²

13. yüzyılın ikinci yarısında Çorum'un içinde bulunduğu yöreyi etkileyen en önemli olaylardan biri de Moğol istilasıdır. II. Keyhüsrev döneminde Moğollar 1243 yılında, iç karışıklıklar nedeniyle zayıf durumda bulunan Selçuklu ordusunu yenerek Anadolu'ya girmişler ve 1256 yılından başlamak üzere de Anadolu'da fiilen işgal kuvvetlerini bulundurmağa başlamışlardır. Zamanla bu işgal kuvvetlerinin sayıları artmış ve 1303'ten sonra Moğol oymakları Sivas'tan Kütahya'ya, Çorum bölgesinde Karahisar Demirli'den Konya'ya kadar Orta Anadolu'daki göçebe hayata elverişli bütün otlakları işgal etmişlerdir.⁹³

Moğolların Anadolu'ya girişlerinde başlayan daimî yağma ve soygunlar tesirlerini memleketin bu en mamur ve devletin bel kemiği niteliğindeki yerlerinde gösterdi. Huzur ve rahat tamamıyla kayboldu. Bu gibi hallerde göçler meydana geldiğinden, memleket nüfus kaybına da uğradı. Anadolu'nun diğer bölgelerinde Moğol hâkimiyetine daimî engelleme olduğu halde, *Danışmendiye Vilâyetinde* bu gibi haller görülmemiş, Selçuklu hanedanının tasfiyesinden önce dahi, burası bir umumî valilik şeklinde kendilerine bağlanmıştı.⁹⁴

Selçuklular döneminde Çorum'un Sivas, Amasya, Tokat kentleri düzeyinde bir gelişme göstermeyişi, kervan yolları üzerinde olmayışı ile açıklanabilir. Anadolu'dan Karadeniz sahiline Sinop ve Samsun limanlarına oluşan iki kervan yolunun biri Çorum'un batısından diğeri ise doğusundan geçmektedir. Çorum'da Anadolu Selçuklu dönemine ait mimarî kalıntıların bulunmayışı, kentin bu dönemde ne ölçekte bir yerleşme merkezi olduğu, nüfus yoğunluğu ve uğraş alanları ile ilgili soruları yanıtsız bırakmaktadır. Ancak buranın gerek Selçuklular, gerekse Beylikler dönemlerinde sönük bir kasaba olduğu görüşü ileri sürülmüştür.⁹⁵

⁸⁸M.Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, C. 1 (1243-1453), İstanbul 1995, s.74, 75, 92.

⁸⁹İsmail H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, 1988, s.104.; H.Turhan Dağlıoğlu, "Çorum Vilâyetinin Mülkî Taksimâtına Tarihi Kısa Bir Bakış," *ÇD*, S.32, 1941, s.3.

⁹⁰Ömer Bakırer, *a.g.m.*, s.60, 61.

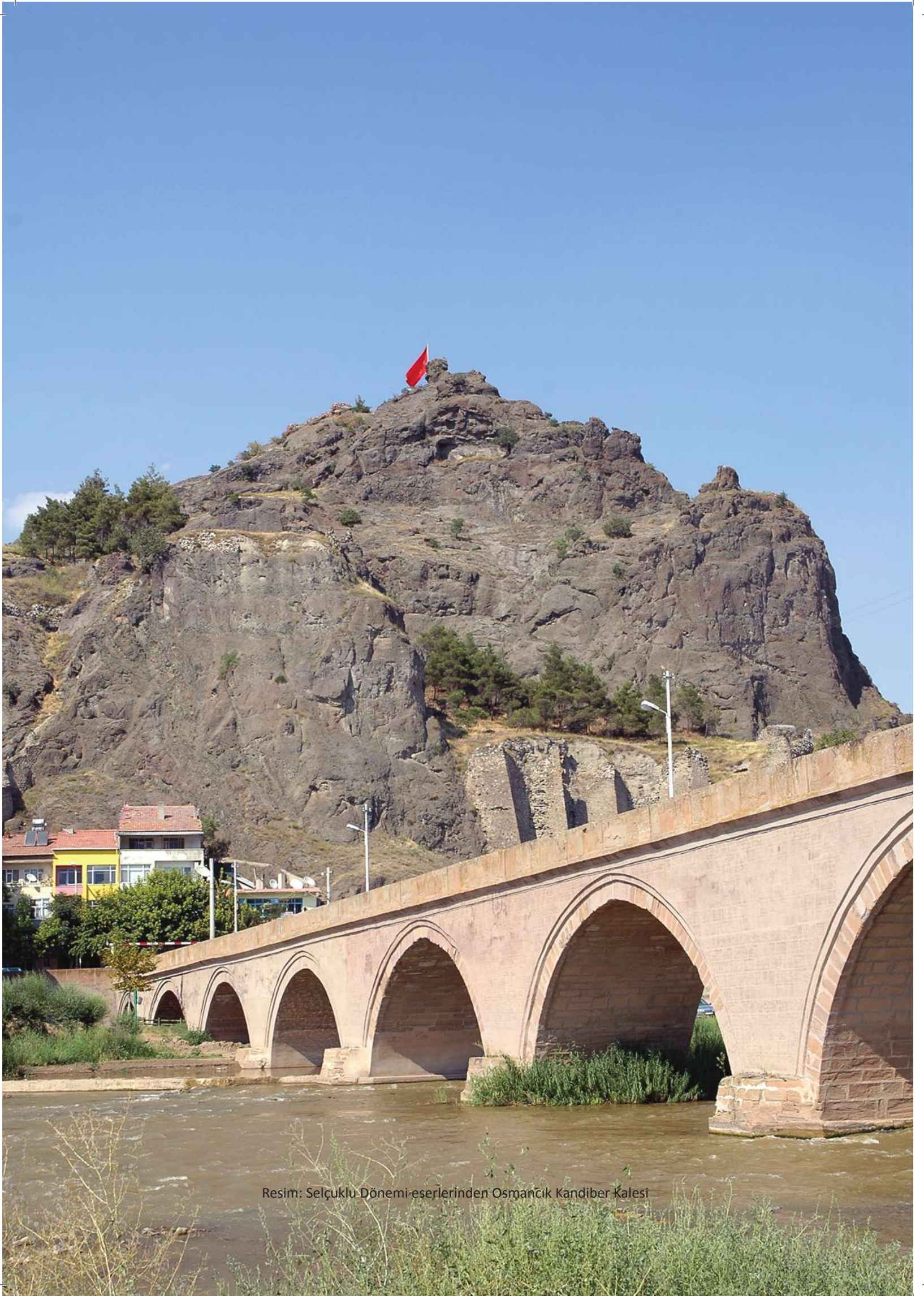
⁹¹Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980, s.107, 108.

⁹²Yurt Ansiklopedisi, *a.g.m.*, 2033.

⁹³Ömer Bakırer, *a.g.m.*, s.61.

⁹⁴Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s.76.

⁹⁵Ömer Bakırer, *a.g.m.*, s.60.

Resim: Selçuklu Dönemi eserlerinden Osmanlı Kandiber Kalesi

II.E. BEYLİKLER DÖNEMİ*

Moğollar Anadolu'yu bölgelere ayırarak bazı bölgeleri bağımsız beylikler haline getirmişlerdir. Buna karşılık Kayseri, Niğde, Aksaray, Çankırı, Çorum, Tokat ve Amasya'yı çevrelerindeki yerleşmelerle birlikte, "*Rum Vilâyeti*" olarak isimlendirilerek umumî valilerle idare etmişlerdir.⁹⁶

1243 Köseadağ Savaşından sonra İlhanlı egemenliği altına giren Anadolu Selçuklu Devleti, 1300'de kesin olarak ortadan kalkmıştı. Anadolu'yu hemen bütünüyle kendilerine bağlayan İlhanlılar, yönetimlerini, atadıkları genel valilerle sürdürüyorlardı. Bu valilerden en ünlüsü Emir Çoban'ın oğlu Demirtaş olup, valiliği döneminde babasının İlhanlı Devleti içindeki yerine ve gücüne güvenerek, bağımsızlığını ilan etmek istemişse de başarılı olamamıştır. 1328'de Mısır'a kaçınca, komutanlarından Eratna, İlhanlılar adına Anadolu'yu yönetmeye başladı. İlhanlıların daha sonra Anadolu'ya atadıkları genel vali Şeyh Hasan Celayirî ile de iyi geçinerek yerini korudu.⁹⁷ 1341'de Moğol emirlerinden Alaaddin Eratna tarafından Eratna Beyliği kurulmuştur.⁹⁸ Eratna'nın hâkimiyetinde Aksaray, Bayburt, Çorum, Canik, Harput, Niksar, Samsun, Konya, Kırşehir gibi şehirler ile bu şehirlere bağlı yerler vardı.⁹⁹ Eratna Beyliği'nin merkezleri Sivas ve Kayseri olmak üzere iki tane idi. İçyapısı her zaman karışık olan beylik 1352 yılında Eratna'nın ölümünden sonra büsbütün karışmış ve zayıflamaya başlamıştır ve beyliğin yönetiminde olan şehirlerin bir kısmı elden çıkmıştır.¹⁰⁰ Bu çevrenin içtimaî yapısı Eretnaoğulları ailesinin burada otoriteli bir idare tesis ederek, bu yoldan bütün Anadolu'yu hükmü altına alacak bir kuvvete erişmesine müsait değildi. Eretnaoğulları, her biri bir kaleye veya malikâneye veraset suretiyle sahip olan feodal rejimli bir hükümet kurabilmişler ve bu yüzden de içyapı yönünden zayıf kalmışlardı.¹⁰¹

Çorum ve yöresi 1360'larda yeni bir yönetim değişikliği ile bu kez de Amasya hükümdarı Şadgeldi Paşa'nın beyliğine bağlanmıştır. Alaaddin Eratna Beyin ölümünden sonra Eratna Beyliği'nin zayıflamasından yararlanarak Amasya bölgesi umumî valisi Hacı Kutluşah istiklalini ilan ederek Amasya, Tokat ve Canik illerini içine alan bağımsız Amasya Beyliği'ni kurmuştur. 1360'ta Kutluşah'ın ölümü üzerine yerine geçen Şadgeldi Paşa ise Çorum, İskilip ve Osmancık yörelerini de alarak beyliğini genişletmiştir.¹⁰²

Kadı Burhaneddin Ahmet, 14. yüzyılın ikinci yarısında bir fikir adamı olarak da ün yapmıştı. Gerek Eratna Beyliği, gerekse Karamanoğulları ile uzun süren uyuşmazlıklardan sonra Eratna Beyliği topraklarını ele geçirerek 1380'de bu bölgedeki hükümdarlığına başlamıştır.¹⁰³ Kadı Burhaneddin'in bu bölgeyi ele geçirmesi Anadolu'daki siyasî dengeyi Osmanlılar aleyhine bozmuştur. Kadı Burhaneddin 1390'larda Osmanlılara karşı Anadolu'da ciddi bir kuvvet olduğunu göstermiştir.¹⁰⁴

*Bu bölüm, Yrd. Doç. Dr.Şerif KORKMAZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

⁹⁶Yurt Ansiklopedisi, a.g.m., s.2034.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas- Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", **Belleten**, 32/126, 1968, s.161-191; **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C.8, İstanbul 1992, s.570.

⁹⁷Yurt Ansiklopedisi, a.g.m., s.2034.

⁹⁸İsmail Hakkı Uzunçarşılı, a.g.m., s.161-191.

⁹⁹Kemal Göde, **Eratnalılar** (1327-1381), Ankara 1994, s.68-69.

¹⁰⁰Ömer Bakırer, a.g.m., s.62.

¹⁰¹Mustafa Akdağ, a.g.e., s.77.

¹⁰²Ömer Bakırer, a.g.m., s.62.

¹⁰³İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin", **Belleten**, 32/126, 1968, s.191-245. Yaşar Yücel, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, Ankara 1970.

¹⁰⁴Ömer Bakırer, a.g.m., s.63.

II.F. OSMANLI DEVLETİ DÖNEMİ*

II.F.1. Kentin Osmanlı Devleti Döneminde Siyasi ve Toplumsal Tarihi

Kadı Burhaneddin 18 yıl süren egemenlik döneminde, kendisine karşı çıkan Eratna Bey'inin akrabaları ve Osmanlı Devleti ile savaşmıştır. Yıldırım Bayezid Kadı Burhaneddin üzerine oğlu Ertuğrul yönetiminde bir ordu göndermiştir. 1392'de Çorum yakınlarındaki Kırkdilim Kalesi önündeki savaşta, Osmanlı ordusu yenilgiye uğramış ve Şehzade Ertuğrul öldürülmüştü. Yıldırım Bayezid'in Çoruma civar bulunan Kırkdilim ve Osmancık kalelerini zapt etmiş olması ve Kadı Burhaneddin Ahmet'i Çorumlu sahrasında harbe davet eylemesi üzerine iki tarafın orduları Çorum ovasına gelerek üç gün devam eden savaşa girişmişlerdir. Bezm ü Rezm'de heyecanlı bir şekilde bahsedilen bu muharebe sonucunda Osmanlılar yenilmişlerdir. Osmanlıların sarp bir yer seçmelerine rağmen bu muharebe, Burhaneddin'in hazırlıklı bulunması yüzünden pek kanlı geçmiştir. Camiü'd-Düvel'de ise bu savaştan hiç bahsedilmemiş, Bayezid'in 1391-1392'de Tokat, Sivas, Kayseri ve civarlarını Kadı Burhaneddin'in elinden almak üzere hareket ettiği, daha bölgeye varmadan Kara Osman Bayındırî'nin, Kadı Burhaneddin'in işini bitirdiği, buraların savaş olmadan teslim alındığı yazılıdır.¹⁰⁵

Kadı Burhaneddin ise İskilip, Ankara, Kalecik ve Sivrihisar çevrelerini Moğollara yağma ettirmiştir. Osmanlıların bu yenilgisi üzerine bazı kentler el değiştirerek tekrar Kadı Burhaneddin yönetimine girmiştir. Daha sonra ikinci bir Osmanlı kuvveti Kastamonu, Osmancık, Çorum, Merzifon ve Amasya çevrelerini almıştır.¹⁰⁶ Kadı Burhaneddin, 1398'de Akkoyunlu Beyi Kara Yölük Osman'la yaptığı savaşta öldürülmüştür. Yerine oğlu geçmişse de yaklaşan Timur tehlikesi karşısında beyliğin ileri gelenleri Yıldırım Bayezid'dan yardım istemişlerdir. Osmanlı kuvvetleri Sivas'ı alarak bu beyliğe son vermiştir. Kadı Burhaneddin Devleti'nin sona ermesiyle ona bağlı bütün yöreler, bu arada Çorum da Osmanlı hâkimiyetine girdi. Çorum yöresi Amasya'da bulunan Şehzade Çelebi Mehmet'in yönetimine bağlıydı. Timur'un Anadolu seferinden sonra, Çelebi Mehmet yöreyi hâkimiyeti altında tutmak için, bağımsız davranmaya başlayan birçok Türkmen Beyi ile çarpışmak zorunda kaldı. Bu durum, onun Osmanlı Devleti'nin birliğini sağlamasından sonra da sürdü.¹⁰⁷

Çelebi Mehmet'in devleti yeniden derleyip toparlamasından sonra Çorum bölgesi Eyalet-i Rum'daki yerini almıştır. Rum Beylerbeyiliği merkezinin zaman zaman Amasya ve zaman zaman Tokat olduğu görülmektedir.¹⁰⁸ Rûmiye-i Suğra Eyaleti de denilen bu eyalete bağlı livalar: Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Divriği, Canik ve Arapkir idi.¹⁰⁹

Çorum'un Eyâlet-i Rûm'a kesin olarak dahil edilmesi 1427'de Yörgüç Paşa'nın Amasya valiliği sırasında olmuştur. Amasya ayan ve ümerasından Ata Beyzade Abdullah Bey'in oğlu olan Yörgüç Paşa ilk defa, Çelebi Sultan Mehmet zamanında 1413 yılında Amasya valisi oldu. 1415 Mayısında Şehzade Murat'ın Amasya'ya gelmesinden sonra bu görevden ayrıldı. Daha sonra, II. Murat'ın saltanatı sırasında 1422 Temmuzunda tekrar Amasya'ya vali oldu ve 1442 yılında vefat etti.¹¹⁰ Bu tarihlerde Çorumlu ovasında Kızılkocaoğulları isimli Türkmenler bulunuyordu. Bunlar

*Bu bölüm, Yrd. Doç. Dr.Şerif KORKMAZ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi ABD Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

¹⁰⁵Yurt Ansiklopedisi, **a.g.m.**, s.2034; Münecimbaşlı Ahmed b. Lütfullah, **Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi** (1299-1481), (Hz.Ahmed Ağırakça), İstanbul 1995, s.132. Süleyman Köstekçioğlu, "Yıldırım Bâyezîd-Kadı Burhaneddin Ahmed'in Çorum'daki Muharebeleri", **ÇD**, S.20, 1940 s.602-603.

¹⁰⁶Yaşar Yücel, "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar", **Belleten**, 37/146, 1973, s.159-181.

¹⁰⁷Yurt Ansiklopedisi, **a.g.m.**, s.2034.

¹⁰⁸Üçler Bulduk, **a.g.m.**, s.130.

¹⁰⁹Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat**, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, C. I-II, (Haz. Neşet Çağatay), Ankara 1992, s.141.

¹¹⁰H.Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, C.III. s.191.

bölgede eşkıyalık yapıyorlardı. Yörgüç Paşa bunları ortadan kaldırmıştır.¹¹¹

Osmanlı Devleti'nde ahalinin mal ve can güvenliğini sağlamak padişahların birinci görevidir. Fakat devlet, halkın Celâlî isyanları ile başlayan ve suhte, kapısız, levent diye adlandırılan kişi ve gruplarca devam eden zulüm ve soygunlarla ezilmesine engel olamamıştır. Çorum ve havalisinde halkın can ve malına tasallut eden bu grupların çeşitli faaliyetleri olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 16. yüzyılın ilk yarısı, dinî ve sosyal bakımından etkileri günümüze kadar gelen, mühim olayların meydana geldiği bir dönemdir. Bunlardan biri, Osmanlı vakayiname ve arşiv belgelerinde kendine mahsus terimiyle *Rafızîlik* yahut *Kızılbaşlık* olayı, başka deyimle halk İslâm'ının Sünnilik ve Kızılbaşlık şeklinde ikiye bölünmesi hadisesidir. Bu olayı başlatan 1501 yılında İran'da Safevî tarikatı şeyhliğinden, daha çok göçebe Türkmen nüfusuna dayanmak suretiyle Türk tarihinin en ilginç devletlerinden birini Safevî Devleti'ni kuran Şah İsmail'dir. Şah İsmail en büyük rakibi olarak gördüğü Osmanlı Devleti'nin ancak içeriden çökertilebileceği düşüncesiyle, On iki İmam Şiiliğine dayalı bir ideoloji propagandasını, gayet başarılı bir şekilde uygulayarak kısmen amacına ulaşabilmiştir.¹¹²

Bu olaylardan ilki, II. Bayezid döneminde olmuştur. Şah İsmail'in halifelerinden Nur Ali Halife müritleriyle Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum civarında halkı Şah İsmail'e biata davet etmekle kalmamış, Faik Bey komutasındaki kuvvetleri yenip Tokat'ı zapt etmiş, Şah İsmail adına hutbe okutmuştur (1512).¹¹³ Ayrıca bu isyandan başka II. Bayezid zamanında Safevîlerin tahrikiyle Teke Yöresinde çıkan Şahkulu isyanı, (1511) Orta Anadolu'da 1520'de Bozoklu Celal, öteki adıyla Şah Veli ve nihayet 1526-1527 yıllarında Orta Anadolu'da çıkan Şah Kalender isyanları meydana gelmiştir. Bu ayaklanmaların belli bir zaman ve mekân birliği oluşturdukları dikkati çekiyor. Bunların önemli bir kısmı, 16. yüzyılın ilk yarısı içinde, yani Safevî propagandasının işlediği bir dönemde ve ağırlıklı olarak Orta Anadolu'da yoğunlaşmış bulunuyordu. Bu itibarla bunların yaklaşık elli yıllık bir zaman dilimi içinde 3-5 yıllık aralarla, Orta Anadolu gibi sosyo-ekonomik yapı itibarıyla daha çok göçebelğe ve zayıf bir ekonomiye dayalı, kolay sarsılabilir bir mıntıkada tekrarlana gelmesinin bir rastlantı olmadığı kesindir.¹¹⁴

16. yüzyılın en önemli olaylarından bir diğeri de medrese öğrencilerinin çıkardıkları isyanlardır. Bu karışıklıklar 16. yüzyıl Türkiye'sinin her yanında değil, ancak medrese ve imaretlerin çok ve kalabalık bulundukları çevrelerde çıkmıştır. Başlıca bölgeler arasında, Tokat-Amasya-Çorum üçkenini çevreleyen yöreler vardır. Buraya Yeşilirmak çevresi de demek yanlış olmaz. Bu bölgede birbirine yakın canlı şehir ve kasabaların bulunması ve her birinde zengin vakıflarca beslenen eski medreselerin varlığı kalabalık öğrencilerin buralarda birikmesini kolaylaştırmakta idi. Bu yüzden buraları geniş ve sürekli öğrenci ayaklanmalarına kolayca sahne olmuş ve 16. yüzyılın ikinci yarısı süresince öğrenci ayaklanmalarının baş bölgelerinden biri durumunda bulunmuştur. Bu olayların sebebine gelince; İmaretlerde ve medreselerde büyük bir öğrenci yığılması olmasına karşın öğrenimlerini bitirenlere iş verilmemesinden dolayı büyük ruhsal ve maddî bunalım içine düşen bu genç insanlar arasında önce ahlak dışı birtakım olaylar görülmüştür. Halkın kadın, kız ve genç çocuklarına tecavüzler artmış, köylere kasabalara gruplar halinde çıkan suhteler zorla yiyecek, para vb. şeyler toplamaya başlamış ve hükümet de haklarında kovuşturmayla geçince eyleme

¹¹¹Müneccimbaşı, **a.g.e.**, s.199. Ayrıca bkz. Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi**, C.II. (Haz. Faik Reşit Unat-Mehmed A.Köymen) Ankara 1995, s.593-601; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevârih**, C. II (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, s.157-161.

¹¹²Ahmet Yaşar Ocak, "Din ve Düşünce", **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C.1, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999, s.141.

¹¹³Osmanlı Ansiklopedisi, Tarih/Medeniyet/Kültür, C. II, İstanbul 1996, s.183.

¹¹⁴Ahmet Yaşar Ocak, **a.g.m.**, s.144, 145, 146.

girişmişlerdir.¹¹⁵

1559'da Osmancık kadısına yazılan bir hükümde, Osmancık havalisinde Tarak adında bir suhtenin liderliğinde 8 kişilik bir eşkiya grubundan bahsedilir. Bunlar, Hasan adında bir sipahinin malını yağma etmişler, Hacıhamza'da yolları kesip halkı soymuşlar, mahkeme naibini bile hapsedmişlerdi. Kovuşturma başlatılınca Kastamonu sancağına geçmişler ve daha sonra Bafra'da bazıları yakalanıp idam edilmiştir.¹¹⁶

1560 yılında, içlerinde Çorum'un da bulunduğu bölgelerin sancakbeyleri ve kadılarının, öğrenci ayaklanmaları hakkında bilgi veren yazıları, yörede ayaklanmaların yoğunlaştığını göstermektedir. Ayaklanmaya katılanların çoğu kez yargılanmadan idam edilmeleri, kimi zaman suçsuz olanların bile cezalandırılmaları, ayaklanmaların bastırılmasını güçleştiriyordu. 1560 tarihinde Çorum sancakbeyi Divan'a bir şikâyet yazısı göndermiştir. Yazıda Çorum'da hırsız ve eşkıyaların yoğun olarak bulunduğu, kovuşturulduklarında öteki sancaklara kaçtıklarından, suçluların kaçtıkları yerlerde de kovuşturulması için yetki istemekteydi.¹¹⁷ 1565 yılında Çorum beyine ve kadılarına gönderilen bir hükümde, kasaba ve köy halkından bazılarının silahlanarak yaylaklara çıktıkları, zenginlerden düğün akçesi ve koyun aldıkları belirtilmekte idi. Suhte denilen bu gibi ehl-i fesadın silahla toplu halde gezmelerinin yasaklanması, yeniçeriler dışındakilerin ellerindeki tüfeklerin alınması istenmekte idi.¹¹⁸

Bu yüzyılın diğer bir toplumsal olayı da Celalî ayaklanmalarıydı. Celalî isyanları denince aslında 16. yüzyılın başlarından beri imparatorlukçu Osmanlı düzeninin değiştirmeye başladığı, siyasî ve sosyal koşullarla at başı yürüyen ekonomik darlığın üzerine çöktürdükleri ağır bunalımın bütün Türkiye üzerinde yarattığı büyük bir karışıklığın, her sınıftan insanları birbiriyle kanlı kavgaya tutuşturmasından çıkan olayları anlamak gerekir. İlk Celalî bölükleri hükümetten hoşnutsuz kalan tımarlı sipahi (özellikle küçük dirlikler) başbuğluğunda doğmuş idiler. Fakat onlar bunu fazla geliştiremediler. Bunların yerine, devletin yürütme görevi kendilerinde olan vilayet idarecileri işe karışınca Türk halkının tarihinde bir benzeri bulunmayan büyük bir iç kavga doğdu.¹¹⁹

Çorum sancağında Celali ayaklanmaları yoğun bir şekilde olmuştur. Bunların arasında 90 adamıyla köyleri basan, yol kesen Canfedaoğlu (asıl adı Temurtaş) başta gelir. Kendi iddiasına göre, Canfedaoğlu, Rum Beylerbeyi tarafından Çorum'a mübaşir olarak yollanmıştır. Canfedaoğlu, Bozok'un Altıntaş köyünden bir raiyet oğludur. Sivas ve Tokat mahkemeleri onu mahkûm etmiş, ama sipahi olduğu için kurtulmuştu. Beylerbeyinden de mübaşirlik alınca, Zile ve Çorum köylerinde para, yağ, bal vesaire yiyecekler toplayarak eşkıyalığa başlamıştır. Baskına uğrayan köy halkı, Canfedaoğlu korkusundan, etrafa kaçmaya başlamıştır. Sorgun kadısının devamlı şikâyetleri üzerine, İstanbul'dan Hasan adında bir sipahi yeterince kuvvetle Çorum'a yollandı. Canfedaoğlu 12 arkadaşıyla birlikte ele geçirildi ve Çorum mahkemesinde muhakeme edildi. Mahkeme neticesinde halktan aldıkları 72 bin akçeyi iade etmeleri istendi. İşledikleri cinayetler sebebiyle Canfeda ve arkadaşlarının idam edilmesine karar verildi. Bunun üzerine Canfedaoğlu, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın, Demirkapı seferine giderken kendisini bölüğe geçirdiğini söylemiş ve sağ ulufeciler 13.bölükte 13 akçe ulûfeyle kayıtlı olduğunu ileri sürmüştür. Bu iddiaların İstanbul'a sorulması için Canfeda ve birkaç kişinin idamları bekletilmiştir. Canfeda'nın sipahi olarak yazıldığı, ancak on üç senedir hiçbir sefere gitmediği ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine arkadaşlarıyla beraber 1596 yılında idam edilmiştir. 1596 Haziranında Çorum kadısına yazılan bir hükm-ı hümayunda, Canfedaoğlu'nun Çorum'da

¹¹⁵Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası**, Celalî İsyanları, İstanbul 1995, s.20.

¹¹⁶Hikmet Turhan Dağlıoğlu, "Onuncu Asırda Çorum", **ÇD**, S.16, 1939, s.481. Ayrıca bkz. Çorumlu Dergisi ekler bölümü No: 150 s.203'de yayınlanan 3 nolu Mühimme; Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, s.169.

¹¹⁷Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, s.132.

¹¹⁸7 nolu Mühimme, Nakl. Çorumlu Dergisi ekler kısmı belge no: 192, s.251-252.

¹¹⁹Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, s.14, 18.

idam edilmesi üzerine, halk arasında telaş uyandıracak bir takım söylentiler çıkmıştır. Canfedaoğlu padişahın bir sipahisi olduğundan, idamı sırasında Eğri seferinde bulunan hükümdarın dönünce, ordusuyla Çorum üzerine gelerek reayanın cezasını vereceği söyleniyordu. Bu dedikodular yüzünden esnaf dükkânlarını kapamaya ve halk şehirden kaçmaya başlamıştı. Hükümde Canfedaoğlu'nun bir ehl-i fesad olduğu ve şer'i kanunlarla idam edildiği, böyle bir şahıs yüzünden halktan hesap sorulmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir.¹²⁰

16. yüzyıl sonlarında Çorum ve çevresinde etkili olan olaylardan biri de Karayazıcı'nın başlattığı Celalî ayaklanmasıdır. Hüseyin Hüsameddin, asıl adı Abdülhalim olan Karayazıcı'nın Urfa'da Kılıçlı aşiretinden Ali'nin oğlu olduğunu tespit etmiştir.¹²¹ Eserini 17. asır ortalarında yazan Ermeni tarihçisi Arekel ise, Karayazıcı'nın Çorumlu bir Türk'ün oğlu olduğunu söylemektedir. Gerek vakayinamelerin verdikleri bilgilere ve gerek o zaman Anadolu'da cereyan eden hadiselerle uygun düşmesi bakımından, Karayazıcı hakkında, ancak tahminî olarak, şu söylenebilir:

Celalî şefleri içinde en çok tanınmış olan bu kimse öyle anlaşılıyor ki, önce bir beyin kapısında sekban yahut bölükbaşı olarak bulunuyordu. Sonra o zaman Anadolu'da moda olduğu üzere, bölüğe geçerek, Altı Bölük halkından oldu ve Şam yahut başka bir hudut kalesine muhafız olarak gitti. Celalî ayaklanmaları başlayınca Malatya taraflarına geldi. Celalîlere karşı her tarafta teşkil olunan gönüllü bölüklerden birisinin başına ağa oldu. Kapıkulu olması dolayısıyla, beyin kaymakamlığını kabul etti ve bey sefere gittiği zaman sancağının idaresini eline aldı. Daha sonra pek çok maiyet memurları gibi o da, devriye bölüğü ile beraber, herhangi bir olayı bahane ederek Celalî oldu. Karayazıcı da Beylerbeyiliğinden mazûl Hüseyin Paşa gibi, Karaman'da 1598'de çıkan suhte isyanını bastırmaya memur idi. Bunların Celalî olmaları üzerine, Anadolu'da korkunç bir manzaranın ortaya çıktığını vakayinameler kaydediyorlar. Karayazıcı büyük ihtimalle 1598 yazında ortaya çıkmış ve 1599 yazına kadar etrafına Anadolu'nun her tarafından pek çok insan gelip toplanmıştır. Şarkta Karayazıcı mütemadiyen şehirler halkından salmalar istemiştir. Bundan en çok zarar görenler, servetleri herkesten fazla olan kadılar, müderrisler, ayan ve eşraf idi. Bunların pek çoğu da İstanbul'a kaçmışlardır. 1599 Temmuzunda Mehmet Paşa, Celalîler üzerine serdar tayin edildi.¹²² Karayazıcı daha önce Urfa kalesinin almıştı. Mehmet Paşa, Urfa'yı kuşatınca Karayazıcı Sivas taraflarına firar etmiş ve orada da halka büyük eziyet yapmıştır.¹²³

Padişahın İstanbul'daki danışmanları, Karayazıcı savaşta yenilmezse, rüşvetle yola getirilmesine karar vermişlerdi. Divan'da geçen uzun tartışmalardan sonra, Karayazıcı'yı, Amasya sancakbeyliğine atayan ferman gönderildi. Karayazıcı Amasya'ya 1600 Haziranı'nda geldi ve altı ay kaldı. Karayazıcı Amasya'da konumunu güçlendirirken, Osmanlı Devleti de Anadolu'da gittikçe büyüyen Celalî bunalımıyla boğuşmaktaydı. Daha sonra Karayazıcı Amasya'dan alınıp, daha batıya Çorum'a sancakbeyi olarak tayin edilmiştir.¹²⁴ Karayazıcı, Çorum'da Celalî olduğu zaman yaptığı gibi, halktan kanunlu kanunsuz salmalar toplamaya devam etmiştir. Sekbanları da grup grup köylerde soygunculuk yapmakta ve misafir olarak günlerce oturmaktaydılar. Bunların yanında Çorum halkı devletin görevlisi olan Mehmet Paşa'nın sekbanlarından da şikâyetçi idi. O zaman Çorum kadısı bulunan Çelebi Kadı'nın, amcası Şeyhülislâm Sunullah Efendiye yolladığı mektuplarda Mehmet Paşa'nın, Celalîlerden çok daha zalim olduğunu, Karayazıcı'nın ise kimseye bir fenalık yapmadığını yazıp durması da ilginçtir.¹²⁵ Bunun üzerine Bağdat Valisi Sokulluzade Hasan Paşa, Karayazıcı meselesini halletmek için görevlendirildi. Orta Anadolu'da duramayan Karayazıcı, Göksun taraflarına geçti. Burada cenubun aşiret askerleriyle karşısına çıkan Hasan Paşa'ya yenildi. Bir rivayete göre, Celalîler 20 bin sekban telefât verdiler. Karayazıcı yanında kalan Celalîlerle beraber, Sivas tarafına ve

¹²⁰Çorumlu Dergisi, S.3-4, 1938, ekler kısmı, vesika: 17-34 s.28-49.

¹²¹Hüseyin Hüsameddin, *a.g.e.*, s.348.

¹²²Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s.378-388.

¹²³Doğuştan Günümüze Büyük İslam Ansiklopedisi, C.10, İstanbul 1993, s.410.

¹²⁴William J.Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, (Çev. Ülkün Tansel) İstanbul 2000, s.26, 28.

¹²⁵Mustafa Akdağ, *a.g.e.*, s.387.

oradan Canik dağlarına kaçtı ve orada öldü (1601) ¹²⁶

Karayazıcı'nın ölümünden sonra yerine biraderi Deli Hasan geçti. İlkbaharda Canik'ten hareket eden Celâlî şefi, Yeşilirmak çevresinde yeniden leventleri toplayarak, Tokat'ı ele geçirmiş daha sonra büyük Celâlî kitleleriyle Çorum üzerinden Ankara önlerine gelmiştir. Ankara ahalisi, Celâlî'lere 80 bin kuruş vermek suretiyle şehirlerini yağma ve tahripten kurtarmışlardır. Bundan başka Tavi Halil adlı Celâlî, Orta Anadolu'da eşkıyalık yapmıştır. 1604 yazında bu Celâlinin sekbanları Kastamonu, Çorum, Bozok, Aksaray sancaklarını yakıp yıkmışlardır. Buralarda ahali, korkudan, ya dağlık yerlere sığınmış ya da köy ve kasabaları palankalarla çevirmişlerdir.¹²⁷ Bütün bu isyanların sonucunda köylü reaya arasında geniş ölçüde muhaceret daha doğrusu o zamanın ifadesiyle, büyük bir kaçgunluk firarîlik hareketi başlamış ve umumî kıtlık olmuştur. Köylülerin ziraatı terk ederek leventliğe geçmeleri buna sebep olmuştur.¹²⁸

Çorum'un Celâlî isyanları ve diğer eşkıyalık olaylarından önemli bir şekilde etkilendiği yukarıdaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Bunun yanında Kanuni Süleyman döneminde özellikle İran savaşları sürecinde girilen isyancı takibatının Çorum ve Amasya bölgesinde yoğunlaştığı da Mühimme defterinden anlaşılmaktadır.

16. yüzyılda Çorum pek çok açıdan aynı dönemin diğer Orta Anadolu kentlerinde görülen seviyede gelişme göstermiştir. Çorum'un diğer Anadolu kentleriyle ortak özelliği, denizden kopuk olmasıdır. Trabzon, Sinop, büyük bir ihtimalle Antakya bir de 17. yüzyılda mantar gibi büyüyen İzmir'in dışında, 16. ve 17. yüzyılın Anadolu'sunda hiçbir kent denize dönük değildir. Üstelik bu dönem boyunca, Anadolu'nun karayolu sistemi içinde Çorum hiç bir zaman hakim noktada bulunmamıştır. ¹²⁹

17. yüzyılın ilkyarısı için Çorum tarihi ile ilgili önemli kaynak Evliya Çelebi Seyahatnamesidir. Evliya Çelebi, 1640 yılında Defterdârzâde Mehmed Paşa ile Erzurum seyahatine çıkmıştır. Bu seyahat esnasında Sapanca, Bolu, Tosya yolu ile Çorum'un Osmancık, Hacıhamza kasabalarından geçmiştir. Erzurum'dan İstanbul'a dönerken Çorum'a uğramıştır. Çelebi, Direklibel'den Osmancık yolu ile Çorum'a gitmek istemişse de "*bir gecede beş karış kar*" yağdığından geçemeyerek Gümüş'e gelmiş ve burada üç gün kaldıktan sonra Dankaza yolu ile Kırkdilim'e oradan Çorum'a gelebilmiştir.¹³⁰ Evliya Çelebi'nin Gümüş kasabasından Çorum'a Kırkdilim üzerinden gelişi mevsim kış olduğu için hayli zor olmuştur. Evliya Çelebi Çorum'a gelişini ve şehri seyahatnamede şöyle anlatılır:

Gümüş'te üç gün kalıp, sonra hareketle cânib-i cenuba 5 saat giderek (Dankaza) köyüne geldik. Amasya hakkında gümüş kazasının yüz evli mamur köyüdür. Burada Kûşe Şaban Paşa Çiftliği kurbunda (Bardaklı Baba Sultan), (Akça Baba Sultan) ziyaretkâhları vardır. Anda müşavere ederek (Kırkdilim) nam dağ tarafına müteveccih olduk. Kır kar yağdığından azim zahmed ve müşkilâtlar çekerek o tipi ve boran içinde gittik. Sıcak Türk evlerinde ibadullaha zûlm ve taaddi ederek lokmacılık edip, ateş başında huzur etmeği mutad edilmiş olan askerin Kırkdilim Dağ'ını aşmada dilleri kırk, elli dilim olup beli geçmede belleri büküldü. Şiddet-i şitadan el ve ayakları dökülüp, bir kısmı geriye dönerek Dankaza'ya geldiler. Hemen Kethüda Ali Ağa nice eli, ayağı tutan şahbaz yiğitlere bez-i ihsan edip, kilim ve keçeleri parçalatarak deve ve katır katarlarının ayaklarına sardılar. Yüz bin azab ile hayvanlar Kırkdilim dağını aştılar. Ama cemîî bar-ı sekil, cebhâne, kiler, matbah ve evânî makûlesi şeyler, cebhâne ve hazine sandukaları kar üzerinde kaldı. Bir tarafa gitmeğe kimsede iktidar kalmayıp 70 adamın el ve ayakları döküldü. Geriye Dankaza'ya döndüler.

¹²⁶Daha geniş bilgi için bkz. Neşet Köseoğlu, "Çorum Sancakbeyi Karayazıcı", **ÇD**, S.12, 1939, s.358-362.

¹²⁷William J. Griswold, **a.g.e.**, s.32; Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, s.400, 402, 471.

¹²⁸Mustafa Akdağ, **a.g.e.**, s.446-454.

¹²⁹Suraiya Faroqhi, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum," **Çorum Tarihi**, b.t., s.106, 107.

¹³⁰Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C.1, Dersaadet 1314, s.4065.

Hayvanların birçoğu da şiddet-i şitadan geberdiler. Dankaza'ya gidenlerden de kimi öldü, kimi kurtuldu. Sabah Kırkdilim deresinden kalkıp bin meşakkat çekerek adını bilmediğimiz bir köye geldik.

Evsaf-ı Kal'a-ı Çorum: Selçukîlerden Kılıçarslan Şah'ın binasıdır derler. Ab-ı havası latif olduğundan Kılıçarslan Şah, oğlu Yakub Mirza'yı ve yüzlerce sair çorlu hastaları bu şehre gönderip ifâkalyâb ettirdiği için adına Çorum denmiştir. Ama a'yân-ı vilâyet "Çevr-i Rum'dan galat ve muhaffefdir derler. Sonra Danişmendîlilerin eline düşmüştür. Oradan da Yıldırım Han'a geçmiştir. Sivas Eyaletinde sancak beyi tahtıdır. Beyinin hassı 300.000 akçe olup, 19 zeamet, 310 tımarı var. Alaybeyisi, çeribaşısı vardır. Yüzelli akçelik kazadır. Kadısına senevî beş kese hâsıl olur. Şeyhü'l-islâmı, nakıbu'l-eşrafı, a'yân ve eşrafı, kale dizdarı ve neferâtı, kapan emini, muhtesibi, şehir naibi, şehir subaşısı vardır. Sipah kethüdaları beyine muadil fer sahibi hâkimdir. Kapı kulu serdarı dahi müteazzim ademdir. Zira bu Çorum sancağında askerî taife gayet çoktur. Eşkiyâ ve zorba yeridir. Hatta bizim paşayı bu şehre kondurmak istemediler. Araya muslihîn girip, mahkeme-i şer' dahi yaftalar verdi. Cümle şehir hanelerinde üç gün meks etmek ferman olundu.

Şehir 42 mahalle ve 42 mihrâbtır. 4300 bağlı, bahçeli evler vardır. Ama Sultan Alaaddin Camiini Süleyman Han imar etmiştir. Çarşı içinde Mimar Sinan Ağakârı olup cemâatı çoktur. Tahıl Pazarı Camii, Bey Camii, Deftardâr Camii, Medrese Camii, Ağa Camii meşhurlarıdır. Fakat Murad Han camiinden mükellefi yoktur. Hamamlarından Yeni Hamam gayet latiftir. Tokat'ta Ali Paşa Hamamına vakf ve hayrattır. Ulema (Ölme) Paşa Hamamı, Beyler Çelebi Hamamı meşhurlardır. Kırk kadar saray hamamları vardır. Yedi yerde dâru't-tedrisi varsa da Murad Han Gazi Medresesi mamur ve meşhurdur. 11 mekteb-i sıbyânı, 7 hanı var. 18 yerde ab-ı hayat sulu çeşmeleri vardır. Bir konak yerde Süleyman Han su getirip, bu şehre sebil etmiştir. 3 aded tekyesi var. 300 dükkânı olup, her türlü esnaf mevcuttur. Erbâb-ı maârifî, nükte-şinâs çelebileri, ulemâ ve sulehâ ve meşayîhi yarandan garibu'l-diyar ademleri, salah-ı hâl ile marûf mümin ve muvahhid kimseleri çoktur. Âb u havasının letâfetinden halkının renk-ı ruları hamret üzere olup, orta boylu, cesim ademleri olur. Güzelleri de çoktur. Halkı ekseriye çuha giyerler. Kadınları beyaz izar bürünürler. Şitâsı şiddetli ve bağçeleri çoktur. Şehrin kible tarafında celâli ve cemali şerrinden emin olmak için çar köşe bina bir kal'a-ı ra'nası vardır. Ama küçüktür. Bir kapısı vardır. Dizdarı, neferâtı, müstevfî cebe hanesi, bir kaç hanesi ve anbarı vardır. Allahu alem İslâm binasıdır.¹³¹ Evliya Çelebi'nin üslubu yer yer abartılı da olsa o dönemin şehirlerini ve toplumunu anlamak için vazgeçilmez bir kaynaktır.

III. Selim döneminde vali ve mutasarrıfların kapılarında besledikleri askerleri bütünüyle kaldıramadığından bazı düzenlemeler yaptırmakla yetinmişti. Onların gelirlerine göre yanlarında barındıkları ve "delil" diye adlandırılan askerlerin sayılarını yeniden ayarlamaları istenmiştir. Çıkarılan genel bir fermanla kapısında fazla miktarda delil ve delil başı bulunan vali ve mutasarrıfların, bunları memleketlerine gönderilmeleri istenmiştir. Bunların bazıları eşkiyalık yapıp halkı rahatsız etmeye başladılar. Bu tür olaylara Anadolu'nun her tarafında rastlamak mümkündür. Maraş valisi Celaleddin Paşanın kapısından ayrılan, hizmet alamayan deliller Erzurum bölgesine geçmişler ve oradan da Tokat yöresine yönelmişlerdi. Tokat, Amasya, Zile, Mecitözü, Çorum kazalarında başıboş dolaşarak, uğradıkları köylerde gecelemişlerdi. Ayrıldıklarında halktan para ve kahve almışlar, yolcuları soymuşlardı. Sivas valisinin aldirdığı önlemler ise yeterli ve etkili olmamıştı.¹³²

Hemen bir yıl sonra devletin bütün çabalarına karşılık Çorum'da asayiş bozan ahalinin can ve malına tasallut eden eşkiyanın faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Bunlardan Mazlumoğlu Harlak, Mazlumoğlu Hacı Alioğlu Hacı Hüseyin hırsızlıkla şöhret bulmuşlardı. Mazlumoğlu Harlak mütesellim tarafından yakalanıp hapse atılmış, fakat daha sonra diğer kardeşi 30-40 adamla Çorum müteselliminin konağını basarak kardeşini kaçırmıştır.

¹³¹Evliya Çelebi, a g.e., s.406-410.

¹³²Musa Çadırcı, **Tanzimat Dönemi Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991, s.64, 66.

18. yüzyılda Anadolu'da toplumsal seviyede ortaya çıkan önemli bir oluşum da ayanlık olmuştur. Merkezî otoritenin zayıflaması, sancak yönetiminde yapılan değişiklikler, vergi toplama sorunları, mahallî güçlerin etkinliğini artırmıştır. Ayanlığın ortaya çıkışında İstanbul'dan gelen görevlilerin yeterince etkin olmayışları da büyük rol oynamıştır. 18. yüzyılda merkezî otoritenin zayıflamasına karşılık kuvvetlerini artıran ayanlar, devletin Anadolu'da pek çok konuda başlıca dayanağı ve önemli kuvvet kaynaklarından biri olarak görülmüştür. Devlet, eşkıyaların tenkili, devlete isyan edenlerin cezalandırılması, orduya asker temini, erzak tedariki, İstanbul'a zahire gönderilmesi, Anadolu'daki karışıklıkların giderilmesi, vergilerin toplanması vb. işlerde ayanlardan faydalanma yoluna gitmiştir.¹³³ 17. yüzyılda belirli bir etkinlikleri görülmeyen ayanlar, 18. yüzyılda çok etkin duruma gelmişlerdir. Şehir hayatında bunların ehl-i şer ve ehl-i örf zümresi üzerinde büyük etki yaptıkları, bu zümrelerin çoğu kez bunların sözünden çıkamadıkları bilinmektedir.¹³⁴

Ayanların etkinliklerini artırmalarında İstanbul'dan tayin olunan idarecilerin kuvvetli olamayışının da büyük etkisi vardır. Şöyle ki, elinde kuvveti olmayan, mal, eşya ve serveti şehir hanedanına nazaran yok denecek kadar az olan İstanbul'dan idareciler, devletin ve sancak beyinin gelirlerini toplayamıyorlardı. Muhtemelen bunlara karşı hanedan sahibi ailelerin halkı kışkırttığı düşünülebilir. Örneğin, Çorum Sancağı Mutasarrıfı Hüseyin, Özü muhafazasına memur edilince, gitmeden önce Çorum'a dışarıdan Dayal Ağa'yı mütesellim tayin etmiştir. Dayal Ağa'nın, Çorum'un yerli ailelerinden olmaması, dışarıdan olması sebebiyle halkla anlaşamamış, sözü geçmez olmuştur. Çorum'un seferiyye ve diğer gelirlerini toplayamamıştır. Dayal Ağa bu yüzden, görevinden alınmış ve yerine Çorum halkından, mütesellimlik işlerinden anlayan, ahaliyle uyuşabilen, mühim işleri ve sancakbeylerinin gelirlerini kolayca toplayabilecek yetenekte olan Peykeroğlu Mustafa mütesellim tayin edilmiştir. Çorum'da Peykeroğulları uzun süre ayan olarak kalmayı başarmış bir ailedir.¹³⁵ Devlet, 1768 yılında başlayan Rus savaşı nedeniyle ayanlardan sık sık yardım istemek zorunda kalmıştır. Savaşın yenilgiyle sonuçlanması devletin Anadolu'daki etkinliğini daha da azaltmıştı. Bu savaşa değin yalnızca ayan olan aile ve kişiler daha da güçlenmişler, ayanlık örgütünün dışına çıkarak, mutasarrıflık görevini de üstlenmişler ve bunu babadan oğula geçer duruma getirmişlerdir. Bu ailelerden Çaparzâdeler, Çorum'u da kapsayan geniş bir bölgede hâkimiyet kurmuşlardı. Çapanoğulları ya da Çapanoğulları adıyla anılan aile, daha önce Yeni İl Has Vovvodası olan Çapanoğlu Ahmet Ağa döneminde etkinliğini artırmış, 1763'te kendisine Çorum Sancağı arpalık olarak verilmişti. Buna karşılık Çapanoğlu Ahmet Paşa'dan yöreyi eşkıyadan arındırması istenmiştir. Ahmet Paşa bu görevi yerine getirmiş ve gittikçe daha da güçlenerek isteklerini artırmıştır. İstanbul'un bu istekleri ve paşanın bazı davranışlarını doğru bulmaması sonucu Çapanoğlu Ahmet Paşa 1765'te idam edilmiştir. Bu olay üzerine, Çapanoğlu ailesi 1765-1768 arasında etkinliğini geçici olarak yitirmiştir. Daha sonra Ahmet Paşa'nın yerine geçen oğlu Mustafa Bey, ailenin eski etkinliğini kazanmasını sağlamıştır.¹³⁶

Çapanoğullarının en parlak ve ihtişamlı devri 1782'den 1813'e kadar süren Süleyman Bey zamanıdır. Süleyman Bey'in akıllı, tedbirli, fırsatlardan istifade etmesini bilen ve Bâb-i Âlî'ye karşı umumiyetle itaatli siyaseti Çapanoğullarının nüfuzunu Bozok dışında Çankırı, Amasya, Sivas, Adana, Ankara, Konya, Kayseri'ye kadar yaymış, tesirlerini Çorum, Maraş, Ayıntap ve Rakka'ya kadar hissettirmiştir. II. Mahmut 1812'den itibaren merkezileştirme siyasetini uygulamaya başladığında, 1813'te Süleyman Bey'in ölümünü fırsat bilip Çapanoğullarının Bozok'taki idarî nüfuzuna son vermiştir.¹³⁷

1827 Ekiminde Çorum ve civarını eşkıyadan temizleyerek iyi bir idare gösteren mütesellim Hüseyin Ağa'dan Çorum naibi ve ahalisinin hoşnut olduğu görülmektedir. Mütesellim, Osmancık ahalisinden Kırıkbaş İbrahim adlı eşkıyayı yakalayıp idam ettirmiştir. Mütesellim, Osmancık mahkemesini basan çeşitli suçlar işleyen Hasan Fazlı, Değirmenci Veli Hüseyin ve diğerlerini de

¹³³Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1994, s.141.

¹³⁴Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985, s.199.

¹³⁵Yücel Özkaya, *Osmanlı İmp.*, s.149.

¹³⁶Yurt Ansiklopedisi, *a.g.m.*, s.2035, 2036; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmp.*, Ayanlık s.240, 241.

¹³⁷Özcan Mert, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980, s.74, 75.

yakalayıp, Çorum kalesindeki zindana atmıştır. Bu eşkıyaların arkadaşları olan Çaldımoğlu Deli Mustafa ve Pehlivan Deli Hüseyin gizlenmişler, ama daha sonra yakalanıp idam edilmişlerdir.

Tanzimat döneminde şehirde çeşitli hırsızlıkların olduğu görülmektedir. Özellikle hayvan hırsızlığı başta geliyordu. Çorum mahkemesine en çok hayvan hırsızlığı konusunda başvurular yapıyordu. Şer'îye sicillerinde yaralama ve öldürme olayları da geçmektedir. Yaralama ve öldürmeler tüfek, tabanca gibi ateşli silahlar ve bıçakla yapılmakta idi. Bunların yanında sopayla yaralama ve öldürme hadiseleri de oluyordu. Öldürme ve yaralama hadiseleri genellikle köylerde meydana gelmekte idi. Bu tür öldürme olayları sonucunda verilen cezalar ise ayniyat defterlerinde yer almaktadır. Bu tür suçlular kürek hapsiyle cezalandırılıyordu. Bıçak, tüfek ve tabancayla öldürülen kişilerin cenazeleri mahkeme kâtibi, zaptiye ve cerrah tarafından yerinde incelenmekte ve maktulun, ölüm sebebi mahkeme kayıtlarına geçirilmekteydi.

Bu dönemde şehirde, kız kaçırma suçları da işlenmekte idi. Çorum naipliğine, 1840 Haziranında gönderilen yazıda, Anadolu ve Rumeli'de kız kaçırmanın yaygın olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Zorla kaçırılan kızların nikâhları kaçırıldıkları yerlerin mahkemelerinde yapıyordu. Bu konuda kanunnamelerde açık olarak bir ceza maddesinin bulunmaması, kız kaçırma olaylarının önlenmesini engelliyordu. Yazıda, kaçırılan kızların nikâhlarının gittikleri yerin naipleri tarafından yapılmaması ve kız kaçırmanın hemen zaptiyeye bildirilerek, yakalanması isteniyordu. Bunun sonucunda kız kaçırın şahıslara altı ay hapis cezası verileceğine dair bir hüküm kanunnameye ek olarak konulmuştur.

1841 Temmuzunda Çorum mahkemesine Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'den gelen bir yazı, taşrada kız kaçırma suçunun yaygın olarak işlenmeye devam ettiğini göstermektedir. Verilen ceza yüzünden kız kaçırın kişiler *"kaçırılan kızlara kendi rızamla gittim"* dedirterek, mahkemelerde ifade verdiriyorlardı. Bundan sonra gerek rızasıyla gerek zorla kız kaçırınların mutlaka cezalandırılması istenmekteydi. Cezalara ve alınan önlemlere rağmen, kız kaçırma olaylarının önü alınamamıştır. Bunun sebebi memurların bu konuda gereken ciddiyeti göstermemeleri idi. Kızların yanında evli kadınlar da kaçırılmakta idi.

Tanzimat döneminde şehirde asayiş bozan hareketlerin azaldığı görülmektedir. Bu yıllarda bölgede, bazı grupların yol keserek halkı soydukları görülmektedir. Örneğin, 1867 Kasımında İmadüyyüğü Köyünden Kavli aşiretine mensup İbrahim ve Ahmet adlı iki kişi, eşkıyalık yapmakta idi. Bunlardan İbrahim yakalanmış ve beş sene süreyle Çorum'da kürek hapsine çarptırılmıştır. Yine 1876 Aralık ayında Çorum civarında Mehmet, Obalı Ali ve oğlu Bekir'in soygunlar yaptığı görülmektedir. Bu kişiler yakalanmış, mahkemede suçlarını kabul etmeleri üzerine 4 sene hapis cezası verilmiştir. Bunların yanında gayr-ı Müslim tüccarların malları da nakil sırasında çalınabiliyordu.

Bu dönemde şehirde meydan gelen önemli olaylardan biri de Ermeni faaliyetleridir. Diğer gayr-ı Müslimler gibi Ermeniler de, Tanzimat Fermanıyla tanınan haklardan ve Islahat Fermanıyla verilen siyâsî imtiyazlardan istifade ederek Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma hazırlıkları yapmaktaydılar. 19. yüzyılın sonlarına doğru pek çok Ermeni teşkilâtı kurulmuştur. Ermeni komiteleri, 1891 yılından itibaren Doğu Anadolu'da tedhiş hareketlerine başlamışlardır. Çorum ve Yozgat çevresinde Ermeni olayları, 1893 yılında başlamıştır. 8 Ocak 1893 tarihinde Çorum'da binaların duvarlarına Ermeniler tarafından ilanlar yapıştırılmış ve bazı ilanlar da zarf içerisinde bırakılmıştır. Daha sonra, bu ilanları dağıtan Gümüşhacıköylü Zelamoğlu Ahadoron yakalanmış ve sorgusunda ilanları Merzifon'da bir makinede çoğalttığını söylemiştir. Ahadoron, hükümet aleyhinde bir örgüt oluşturmak için Hacıköy'de Ermeni ve Protestan tüccarlarla 4 defa çeşitli yerlerde toplandıklarını ve silahlara sahip olduklarını sorgusunda itiraf etmiştir. Bundan başka Ahadoron, sorgusunda Hacıköy dışında kasaba ve köylerde pek çok adamları olduğunu, Merzifon'daki Amerikan okulu öğretmenlerinin, Çorum'daki Ermenilere hükümet aleyhinde yazılar gönderdiğini de söylemiştir. Neticede Merzifon'da bazı Protestanlar ve Ermeniler tarafından kurulmuş bir örgütün olduğu anlaşılmıştır.

Mayıs 1893'te Ankara vilâyetinden İstanbul'a gönderilen bir telgrafta yakalanan Ermenilerin yargılamalarının devam ettiği, bunun yanında 3'ü Çorum'da, 13'ü Merzifon ve Sivas'ta olmak üzere

16 kişinin daha yakalandığı belirtilmektedir. Bu dönemde Ermeni çetelerinin faaliyetleri giderek artmıştır. 1895 Kasımında Amasya'nın Hacıköy ve Medye kazalarına mensup 30-40 atlı ve silahlı Ermeni'nin Osmancık kazası civarında dolaştıkları belirlenmiştir. Ermeni olaylarına yabancı sefirler de müdahale etmek istemişlerdir. 1895 Kasımında Çorum ve Sungurlu'da asayişin sağlanmadığı ve redif taburlarının gayr-ı Müslim köylere saldırılarda bulunduğu dair sefirlerin bazı şikâyetleri olmuştur. Bu iddiaların asılsız olduğu Hariciye Nezareti'nden sefirlere bildirilmiştir.

Çorum'da II. Meşrutiyetin ilanından sonra Kürt Mustafa Efendi ve adamlarının hükümet aleyhinde siyasî faaliyette bulunduğu görülmektedir. Ankara vilâyetinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen şifreli bir telgrafta, Kürt Mustafa'nın dört beş haftadır Cuma namazlarından önce gayet heyecanlı konuşmalar yaptığı, namazdan sonra ise adamlarının, halktan bazı kişileri şehir civardaki bir tekkede topladıkları anlatılıyordu. Bu konuşmalarda *"bizler yavaş yavaş Hristiyanlar derecesine iniyoruz sözümüz onların sözüyle oluyor"* diye hükümeti tenkit etmeleri ve buna benzer birçok sözler söylemeleri yanında iktidar olmak istedikleri de açıkça belirtiliyordu. Çorum'da yaşayan Müslim ve gayr-ı Müslim halkta büyük heyecan olduğu, Çorum'daki zabıt ve polis sayısının azlığı sebebiyle herhangi bir olay halinde zor durumda kalınacağı yazıda özellikle belirtilmiştir. Yine yazıda, şimdiye kadar yöneticilerin hoşgörülü davranışlarının olayların gelişmesinde etkili olduğu ifade edilmiştir. Ağustos 1910 tarihinde Kürt Mustafa ve arkadaşlarının yakalanması için Ankara ve kazalarından 25 kişilik bir jandarma müfrezesi teşkil edilmiştir. Bu müfrezeye destek olunması için Kayseri, Kastamonu kumandanlıklarına telgraflar çekilmiştir. 20 Ağustosta 1910 tarihinde jandarma Kürt Mustafa ve arkadaşlarını yakalayıp İstanbul'a Divan-i Harb-i Örfiye'ye sevk etmiştir.¹³⁸

II.F.2. Kentin İdari Yapısı

Osmanlı Devlet'inin idarî yapısı, merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki esas yönetime ayrılmıştır. Devletin hâkimiyeti altına aldığı yerlerde mutlak bir merkeziyetçilik fikrinden uzak, o bölgenin özelliklerine göre çeşitli idare tarzları uyguladığı bilinmektedir. Taşra teşkilatının en üstünde eyalet ve eyaletlere bağlı sancaklar bulunmaktadır. Sancaklar kaza, nahiye, köy gibi alt birimlere göre teşkilatlanmıştır. Bu yapı, Osmanlı Devleti'nin bütün askerî, mülkî, iktisadî ve sosyal hayatın esasını oluşturuyordu. Bu sistem daha önceki Türk-İslam Devletleri ve Bizans Devleti'nde kısmen de olsa vardı. Osmanlı Devleti, zamanının şartlarına ve devletin yapısına göre miras aldığı bu yönetim şeklini daha da geliştirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan beri padişahlar bir bölgeye başlıca iki yönetici göndermişlerdir. Taşra ümerasının başta gelen yöneticilerinden biri, yürütme kuvvetini teşkil eden *"Bey"*, (beylerbeyi, sancakbeyi) ötekisi de yargı kuvvetini temsil eden *"Kadı"*dır. Bey, *"Kadı"*nın hükmü olmadan hiç kimseyi cezalandıramazdı. Kadı hükümlerinde bağımsızdı. Doğrudan doğruya padişah'tan emir alırdı ve ona arzda bulunma yetkisine sahipti. İşte taşra yönetiminde hükümdarın otoritesini temsil eden bu yöneticiler *"Askerîler"* diye tanımlanmakta idi.

Bir beylerbeyinin yönetiminde en büyük idarî ve askerî birim olan eyalet uzun bir gelişme ve değişim çizgisine sahip olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk olarak *Rumeli eyaleti* teşkil edilmiştir. Rumeli'de gerçekleştirilen fetihlerden sonra I. Murat bu toprakların idaresini Lala Şahin Paşa'ya bırakmış, böylece takriben 1362'de Rumeli beylerbeyliği daha ziyade askerî bir hüviyet ile ortaya çıkmıştır. Yıldırım Bayezîd 1393 yılında Rumeli'ye geçerken, Timurtaş Paşa'yı Anadolu beylerbeyi olarak Ankara'da bırakmıştır. Böylece yine askerî bir zorunluluk olarak ikinci beylerbeylik yani *Anadolu beylerbeyliği* doğmuştur. Daha sonra Fetret Devri'ni takiben 1413 senesinde üçüncü bir beylerbeylik kuruldu. Vilâyet-i Rum adıyla anılan ve Amasya, Sivas, Tokat'ın alınmasıyla kurulan bu eyaletin adı, Anadolu'nun tamamı için söylenen Rum'dan ayırmak için, *"Vilâyet-i Rûmîye-i Suğra"* şeklinde kaynaklarda yazılmıştır.

¹³⁸Şerif Korkmaz, *Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomi Yapısı* (Tanzimat-II.Meşrutiyet), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s.355-363.

II.F.2.a. 15-19. Yüzyıllar Arasında Çorum'un İdarî Yapısı

Vilâyet-i Rûmîye-i Suğra beylerbeyliğinin merkezi ilk devirlerde Amasya, Tokat sonra da Sivas olmuştur. Eyalet yeni fethedilen yerlerin katılmasıyla iki kısma ayrılmıştır. Canik, Çorum, Amasya, Sivas-Tokat, Sonisa-Niksar ve Karahisar-i Şarkî livaları Rum eyaletinin "*Vilâyet-i Rum-i Kadim*" adı verilen birinci bölümünü oluşturmaktadır. Trabzon, Malatya, Kemah, Bayburt, Gerger ve Divriği bölgelerinin eyalete katılmasıyla da eyaletin "*Vilâyet-i Rum-i Hâdis*" denilen ikinci bölümü teşekkül etmiştir. Çelebi Mehmet'in Fetret devrinden galip olarak çıkmasından sonra Çorum bu eyalete katılmış olabilir. Ancak kesin olarak dahil edilmesi Yörgüç Paşa'nın 1423 senesinde Amasya Valiliğine getirilmesiyle gerçekleşmiştir.

Sancak idarî bakımından devletin temel yapısını teşkil ediyordu. Divan-ı Hümayun'dan çıkan hükümlerin esas itibarıyla sancakbeylerine hitaben yazılmış olması ve şehzadelerin devlet idaresini öğrenmek için sancaklarda bir nevi staj görmeleri bunu gösterir. Ayrıca devletin vergi hâsılatını belirlemek, asker temin etmek ve reyanın toprak tasarrufunu düzene sokmak maksadıyla yapılan tahrirlerde de sancak birimi esas alınmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde hazırlanan tahrir defteri noksan olduğundan, Çorum'un ne zaman sancak merkezi olduğu tam olarak belli değildir. Defterde Çorum'un kendisi sadece nefs-i şehir olarak tanıtılmıştır. Zamanın anlayışına göre "*nefs*" tanımı altında geçen bir yerleşme, ya "*şehir*" veya "*kasaba*" olabilirdi. 1450-60 yıllarında Çorum, bir vilâyetin merkezi olarak işlev görmekteydi. Ancak o zaman "*vilâyet*" sözcüğü, bugünkünden oldukça farklı bir anlam taşımaktaydı. Vilayetler, o zaman genellikle küçük bir idarî birim için kullanılmakta ve anlamı "*nahiye*" sözcüğüne yakın sayılmaktaydı. Bu tahrir defterinde Çorum'dan sonra betimlenen köylerin başında "*Nahiye-i Çorum*" ibaresi yazılı olduğundan, belgede "*nahiye*" ve "*vilâyet*" sözcüklerinin eşanlamlı olarak kullanıldığı görülmektedir. 1455-1522 arasındaki yıllar konusunda elimizde bilgi olmadığından, Çorum sancağının hangi tarihte kurulduğunu söylemek mümkün değildir.

Osmanlıların ilk dönemlerinde şehzadelerin çoğunun Amasya'da yaşaması, Ankara-Amasya yolu üzerinde bulunan Çorum'un önem kazanmasını etkilemiş olmalıdır. 16. yüzyılda şehirde birçok cami, hamam v.b kamu yapılarının yapılması bu yüzyılda şehrin nüfus kazandığını kanıtlamaktadır.

Kanunî Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarında tutulan 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defterine (937/1530) göre, Çorum sancağı içerisinde Serkis, Tuzciyân ve Emlak divanları, Osmancık, İskilip kazalarıyla Tahtettârîk, Katar, Kara Hisar-ı Demirli nahiyeleri bulunuyordu. 1576 tarihli mufassal defterinde ise adı geçen ilk kaza Çorumlu kazası olup, başlıca üç nahiye'den oluşmaktadır: Nahiye-i Çorumlu, Divan-ı Emlak ve Divan-ı Serkis.

Çorumlu Nahiyesi

Bugünkü Çorum şehrinin batısına ve kuzeyine doğru uzanan ovalık bölgeyi içine almaktadır. Şehrin kuzey ve kuzeybatı istikametinde, Çorumlu nahiyesinin sınırları Çatak ve Kırkdilim boğazlarına kadar ulaşmaktadır. 1576'da Çorumlu nahiyesine tabi 76 köy bulunmaktadır.

Nahiye-i Divan-ı Emlak

Emlak nahiyesi, Çorum şehrinin güneyine düşen bölgeyi içine alır ve Alaca ilçesinin sınırlarına kadar uzanır. Özellikle Çorum'a uzanan karayolu ile Cemilbey arasında kalan yerleşim bölgeleri nahiye'nin esas alanını belirler.

Nahiye-i Divan-ı Serkis

Çorumlu kazasının diğer bir nahiyesi olan Serkis Divanı, 6 köy ve bir mezra'dan oluşan küçük bir idarî birimdir. Çorumlu kazası, 16. yüzyılda sınırları itibarıyla şimdikinden daha küçük bir alanı kapsamaktaydı. Kazaya bağlı köyler, özellikle Karadeniz ve İran'a ulaşan kervan yolları üzerinde ve çevresindeki düzlüklerde yer almaktaydı. Kaza dahilinde 137 köy ve 29 mezra bulunuyordu.

16. yüzyılın son çeyreğinde, Osmanlı Devlet'inin diğer bölgelerinde görüldüğü gibi, sancak yapısında bazı değişiklikler yapılmış ve kazaların sayısı artırılmıştır. 1590'da salınan nüzul vergisinin kazalara tevzi'ini gösteren defterde Çorum sancağı, Çorum, Karahisar-i Demirli, Katar ve İskilip'ten oluşmaktadır. Öte yandan Osmancık kazası bu defterde Canik (Samsun) sancağına bağlı olarak gösterilmiştir.

16. yüzyılda Çorum'un kazaları arasında geçen Karahisar Demirli'nin eski ve büyük bir şehir olduğu bilinmektedir. Ancak bu Selçuklu kasabası uç bölgesi olma özelliğini kaybedip, sağlam kalelerin fonksiyonunu yitirmesi üzerine Osmanlı devrinde şehir olarak küçülmüştür. Nitekim 1576 yılında bu kaza iki mahalleden ibaret, küçük bir yerdi.

1620 tarihli avarız hane ve 1623 tarihli bedel-i nüzul defterlerinde sancak yapısı, yine 16.yüzyıldaki yapıya çok benzemektedir. Bu defterlere göre, Çorum sancağında, Çorum, İskilip, Katar, Osmancık, Karahisar-ı Demirli, Saz, Sakız ve Mihmadselâm olmak üzere sekiz kaza bulunmaktaydı. Mihmadselâm, Osmancık ile Çorum arasında bugün mevcut olan Mescidli köyü ve çevresini kapsamaktadır. Yeri tam olarak tespit edilmemekle birlikte Saz'da bugünkü Oğuzlar ilçesinin çevresindeki bölgedir. Sakız bugünkü Dodurga'nın tamamı, Lâçin'in batı kısmı ve Çorum'un kuzeybatısındaki Erdek, Esençay, Çaltıcak köylerini ve çevresini içine almaktadır.

1631-32 tarihli bir idarî taksimat defterine göre de Çorum Eyalet-i Rum'a bağlı bir sancak merkezi olup, diğer sancaklar Sivas, Divriği, Arapkir idi. 1653 tarihli Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesinde ise eyalete bağlı sancaklarda farklılıklar bulunmaktadır. Çorum, Bozok, Amasya, Divriği, Arapkir ve Canik livalarıyla beraber Eyalet-i Sivas'a bağlı bir liva merkezi durumundadır.

Bu bilgilere göre, 16. ve 17. yüzyıllar boyunca, Çorum sancağındaki idarî yapının belirli bir süreklilik gösterdiği meydandadır. Sancaktaki kazaların sayısı artmışsa da, sancağın sınırları önemli ölçüde sabit kalmıştır. Ayrıca Çorum şehri, bölgesi üzerindeki etkisini de pekiştirmiştir. İskilip ve Osmancık bu dönem boyunca Çorum'a tâbi' kaldığı gibi, Amasya gibi yakınlarında bulunan idarî merkezler, Çorum sancağının hiçbir parçasını kendine doğru çekmeyi başaramamıştır. Bu olgular Çorum'un 16. ve 17. yüzyıllar boyunca gelişmekte olan bir merkez olduğuna gösterge sayılabilir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesine göre de, 17. yüzyılın ortalarında, Eyalet-i Rum'un Paşa sancağı Sivas olup, diğer sancaklar, Divriği, Çorum, Keskin, Amasya, Bozok, Tokat, Zile, Canik, Arapkir idi. Öte yandan 17. yüzyılın ortalarına doğru, Çorum sancağındaki kazaların sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Cihan-nümâ adlı eserinde Kâtib Çelebi, Çorum sancağı içerisinde İskilip, Tahtattarîk, Hacıhamza, Saz, Sakız, Osmancık, Karahisar-i Demirli, Fevkettarîk, Mihmadselâm ve Katar kazalarını saymaktadır.

18. yüzyılda Osmanlı taşra teşkilatı içerisinde Çorum'un yerini yine nüzul ve avarız defterlerindeki verilerden tespit etmek mümkündür. 1735 tarihli avarız hane 1736 tarihli bedel-i nüzul defterlerindeki kayıtlara göre, Çorum Livası içinde Çorum, İskilip, Karahisar Demirli, Sakız, Mihmedselam, Osmancık Saz, Katar, Hacıhamza kazaları bulunuyordu.

II.F.2.b. 19.Yüzyılda Çorum'un İdarî Yapısı

Çorum sancağına bağlı kazalar, 19. yüzyılın başlarında da aynı idi. 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımında daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi Çorum şehrinin Eyalet-i Rum'a bağlı bir sancak merkezi olduğu görülmektedir. Eyalete bağlı diğer sancaklar Sivas (Paşa), Amasya, Bozok, Divriği, Canik ve Arapkir idi. Nüfus yoklama defterindeki verilere göre, 1836-38 yılları arasında Çorum sancağı içerisinde Saz, Osmancık, İskilip ve Hacıhamza kazaları vardı. Daha önceki tarihlerde adı geçen Fevkattarîk, Tahtattarîk, Katar ile bu defterlerde ilk defa geçen Bayat ve Karapürçek, İskilip kazasına bağlı birer nahiye durumunda idiler.

Tosya ve Kızılırmak arasında İran yolu üzerinde bir durak yeri olan Hacıhamza, köyden kasaba haline geçmiş ve geçici bir süre Tosya'dan ayrılıp Çorum'a bağlanmıştır. Tahtattarîk, 16. yüzyılın başında İskilip'in bir nahiyesi olup, İskilip-Tosya yolunun batı yakasında yer alan Fevkattarîk nahiyesinin hemen karşısında bu yolun doğu yakasında yer almaktadır. Katar ise Çorum İskilip arasındaki bölgede, özellikle Kızılırmak'ın sınır oluşturduğu kesimlerle, bugünkü Uğurludağ civarında yer almaktadır.

Tanzimat dönemi, idarî modernleşme ihtiyacının şiddetle duyulduğu imparatorluğun son yüzyılıdır. 19. yüzyıla kadar imparatorluk yönetiminin bazı hizmetleri, mahallî gruplara, dinî cemaatlara, vakıflara bıraktığını biliyoruz. Tanzimatçılar bu gibi hizmetleri de alabildiğince merkezî hükümet örgütünün fonksiyonları içine alıp, güçsüz değil, güçlü bir merkezî yönetim kurmayı amaçlıyorlardı. II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra, her alanda yeni düzenlemeler yapılmış, bunların üstlendikleri görevler yeni kurum ve kuruluşlara devredilmeye başlanmıştı. Ülke yönetiminde de önemli değişiklikler yapılmıştır. Muhtarlık örgütü kurulmuş, ayanlık kaldırılmış, nüfus sayımı yapılarak defter nazırlıkları oluşturulmuştur. Bu dönemde, her yılın Şevval ayının başında İmparatorluk sınırları içinde bulunan bütün eyalet ve sancakların yöneticileri belirlenerek bir yıllık süre ile atanmaları yapılmaktaydı. 1831 tarihli Şevval tevcihi listesine bakıldığında Çorum'un "*Mukata'ât Hazinesine*" bağlı bir sancak merkezi olduğu görülmektedir. Bu durum müşirliklerin kurulmasına kadar devam etmiştir. Redif teşkilâtının eyalet ve sancak merkezlerinde hizmete girmesi gibi büyük değişikliklerle İmparatorluk yeni bir yapıya kavuşmaya başlamıştır. Redif askerini daha yararlı hale getirmek amacıyla önemli tedbirlere başvurulmuş, 1836'da "*müşirlikler*"ın kurulmasıyla aşağı yukarı Kanunî Sultan Süleyman döneminden beri süregelen yönetim birimleri değiştirilmiştir.

Bu düzenlemeler Tanzimata kadar sürmüştür. Bu yeni idarî düzenlemelerden Çorum da etkilenmiştir. Ankara, Çankırı, Kastamonu, Viranşehir ve Çorum sancaklarının birleştirilmesiyle, Redif-i Mansûre ve Eyalet-i Ankara Müşirliği teşkil edilmiştir. 1836 tarihine kadar Sivas eyaletine bağlı bir sancak merkezi olan Çorum, Ankara Eyaleti Müşirliğinin kurulmasıyla, bu eyalete bağlı bir sancak merkezi olmuştur.

Tanzimat Fermanının ilanıyla ülke yönetimi yeni baştan değiştirilerek, önemli düzenlemeler yapılmıştır. Muhassıllık teşkilâtının kurulmasıyla vali, sancakbeyi ve mütesellimlerin malî sorumlulukları kalmamıştır. Çorum sancağı da, 1840 Martından itibaren tekrar Sivas eyaletine ilhak edilerek bir muhassıl ile yönetilmeye başlanmıştır.

Tablo 1: Çorum Sancağı'na Bağlı İdarî Birimler (16-19. Yüzyıllar Arası)

1530 Yılı	1576 Yılı	1590 Yılı	1620-1637	1735-1636	1838 Yılı
Osmancık Kazası	Osmancık Kazası	İskilip	Osmancık	İskilip	İskilip
İskilip	İskilip	Kazası Katar	Kazası İskilip	Kazası Hacıhamza	Kazası Hacıhamza Kazası
Kazası Karahisar Kazası	Kazası Karahisar	Kazası Karahisar	Kazası Karahisar	Kazası Katar	Osmancık
Katar	Kazası Katar	Kazası -	Kazası Katar	Kazası Karahisar	Kazası Saz
Kazası Tahtattarîk	-	-	Nahiyesi Mihmadselâm	Kazası Mihmadselâm	-
Nahiyesi Tuzciyân	Karım	-	Saz	Osmancık Kazası	-
Divanı	Divanı	-	Kazası	-	-
Emlak	-	-	Sakız	Saz	-
Divanı	-	-	Kazası	Kazası	-

2 Haziran 1841'de Çankırı, Kastamonu, Viranşehir, Çorum sancaklarının ilhakıyla Ankara Eyaleti Müşirliği tekrar ihdas edilmiştir. Çorum, Ankara eyaletinde 6 sene sancak merkezi olarak kalmıştır. Bu dönemde Çorum, Ankara ve Çankırı sancaklarıyla beraber idare edilmekteydi.

1 Mayıs 1847'de Amasya ve Çorum sancakları birleştirilerek Sivas Mutasarrıflığına dahil edilmiştir. Bu şekilde bir düzenleme yapılmasının sebebi asayiş sorunu idi. Havalide bulunan bazı eşkiya gruplarının faaliyetleri önlenemediği için ikili bir yönetim tarzının faydalı olacağı düşünülmüştür. Amasya ve Çorum 9 yıl birlikte idare edilmiştir. Bu tarihte, Sivas Eyaletinde 3 liva, (Sivas, Amasya-Çorum, Divriği) 48 kaza bulunuyordu: Liva-ı Amasya ve Çorum'a bağlı kazalar şunlardı: Amasya ma'a nevâhî Lâdik, Gümüş ma'a Kabakuz, Gevreği, Hacıköy, Havsa, Kedegre nam-ı diğer Vezirköprü, Zeytun, nahiye-i Hacıhamza, Osmancık, Saz, İskilip, Çorum, Ekrâd-ı Çorum nam-ı diğer Karahisar Demirci, ma'a Katarsaray, Tahtattârîk ma'a Fevkattârîk, Gelenkiras ma'a Geldiklan, Zünnunabad, Merzifon ma'a Merzifonabad, nahiye-i Veray.

İki sancağın birlikte yönetilmesinden 1856 Martında vazgeçilmiştir. Çorum, Sivas veya Yozgat eyaletlerinden birine dahil edilmek istenmiştir. Çorum'un eyaletlere uzaklığı göz önüne alınmış ve 4 saatlik bir mesafede bulunan Yozgat'a ilhakı uygun görülmüştür. Çorum, 1856 yılına kadar sancak merkezi olarak idarî sistemdeki yerini korumuştur. Bu tarihten sonra bir kaza merkezi haline getirilmiştir.

1861 yılında Bozok eyaleti 5 liva (Kayseri, Bozok, Ankara, Kengiri, Koçgirli) ve 83 kazadan oluşuyordu. Kazalar şunlardı: Yozgat, Kızılkocalar, Akdağ ma'a Ma'denciyan, Boğazlıyan, Çorum, Karahisar-ı Behramşah ma'a kabile-i Çini, İhsanhâneleri, Sorgun, Salmanlu, Salmanlu ma'a Avcılar, Hüseyinâbâd, Aşiret-i Mamalu, Aşiret-i Nadirli, Aşiret-i Afşar, Aşiret-i Rişvân, Cebel-i Kozan Şarkî Kaymakamlığı.

1864 Vilâyet Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti vilâyet, sancak, kaza ve köy yönetim birimlerine ayrılmıştı. Yeni düzenlemeyle eyaletin ismi, bazen eyaletleri de kapsayan, "*bölge*" ya da "*memleket*" anlamında kullanılan eski bir terim olan "*vilâyet*" terimiyle değiştirilmiştir. Bu değişiklikleri devlet salnamelerinden takip etmek mümkündür. 1869 ve daha sonraki devlet salnamelerinde, Çorum Ankara vilâyetinin Bozok sancağına bağlı bir kaza merkezi olarak yer almıştır. Bozok sancağının diğer kazaları ise Budaközü ve Maden'dir. 19. yüzyıl boyunca daha çok uluslar arası etkilerle, Anadolu'da ekonomik dengelerde bir değişim süreci başlamıştı. Bunun neticesinde Çorum şehri bundan etkilenmiş ve kaza merkezi seviyesine düşmüştür.

Bu dönem içerisinde Çorum halkının Yozgat'tan ayrılma ve sancak merkezi olma istekleri olmuştur. 20 Mart 1872 tarihinde, Çorum ahalisinin vekili olarak, İsmail Hakkı Efendi, Ankara vilâyetine bir dilekçe sunmuştur. Bu dilekçede, Çorum'un civarındaki bazı kazaların ilhak edilerek mutasarrıflık yapılması, ya da Yozgat'tan ayrılarak Amasya'ya bağlanması isteniyordu. Ahalinin Yozgat idaresinden hoşnutsuzluğu bulunuyordu. Şura-yı Devlet, Çorum halkının bu isteğini ekonomik gerekçelerle kabul etmemiştir. Bir mutasarrıfın istihdam edilmesi ve yeni azalar seçilmesinin çok zor olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bu tür isteklerin, bazı kişilerce sancak meclisinde memuriyet kapma niyetiyle yapıldığı da ifade edilmiştir.

5 Aralık 1882 tarihinde, Çorum kaymakamlığı ve şehrin itibarlı kişileri, Çorum kazasının sancak yapılması isteklerini tekrarlamış ve Ankara vilâyetine bir yazı daha göndermişlerdir. Bu dilekçede şehrin büyüklüğü ve coğrafi konumunun önemi ileri sürülmüştür. Şehrin civarında bulunan Mecidözü, Osmancık, (Amasya'ya bağlı) İskilip, (Kastamonu dahilinde), Sungurlu kazaları ve Hüseyinâbâd nâhiyesinin (Yozgat dahilinde) bağlı oldukları sancaklardan alınarak Çorum'a dahil edilerek, şehrin sancak yapılması istenmiştir. Bu kazalar Çorum kazasına yakın bir mesafede bulunuyordu. Ancak şehrin sancak yapılma isteği bir kez daha Şura-yı Devlet tarafından reddedilmiştir.

22 Mart 1893 tarihli Ankara vilayetinin bir yazısında Çorum'un sancak yapılması durumunda, Ermenilerin bölgede çıkardığı karışıklıkların önleyebileceği iddia edilmiştir. Buna göre, Merzifon (Amasya sancağı dahilinde), Tosya (Kastamonu'ya bağlı) ve Sungurlu kazalarını içine alan Çorum mutasarrıflığı teşkil edilecekti. İlhakı düşünülen söz konusu kazalardan Merzifon'un Çorum'a 12 saat, şimdi bağlı olduğu Amasya'ya ise 9 saat mesafede bulunduğu, Tosya ve Sungurlu'nun bağlı oldukları mahallere uzaklığının Çorum'a olan mesafeleriyle aynı olduğu belirtilmiştir. Bunun sonucunda Merzifon'un Amasya sancağına, Tosya'nın Kastamonu'ya mesafe olarak yakınlığı ve münasebetleri dikkate alınmıştır. Çorum mutasarrıflığının, Osmancık, İskilip, Sungurlu kazalarından teşkil edilmesi uygun görülmüştür. Ermenilerin bu bölgedeki terör faaliyetleri sebebiyle, asayişinin sağlanması için Çorum'un sancak yapılmasının faydalı olacağı düşünülmüştür (20 Mayıs 1894).

Çorum sancak merkezi olduktan sonra mutasarrıflığa, Dersim sancağı mutasarrıfı Rüşdü Paşa getirilmiştir (6 Haziran 1894). Ne var ki Rüşdü Paşa göreve başlamamış ve Çorum dört buçuk ay idarecisi kalmıştır. Bu arada sancakta Ermeni çeteleri de faaliyetlerini artırmıştır. Meclis-i Mahsus'un yapılan görüşmeler sonucunda Ankara Vilâyet İstinâf Mahkemesi Ceza Reisi Ahmet Edib Bey, Çorum'a mutasarrıf olarak tayin edilmiştir. Çorum mutasarrıflığı tam olarak 17 Nisan 1895'te kurulabilmiştir. Daha önce bahsedildiği üzere bölgede Ermeni çete faaliyetlerinin yoğunlaşması, bölgenin güvenliğini tehdit ettiği için böyle bir idarî değişiklik gerekli görülmüştür. Bu dönemde şehrin önemli bir ticarî gelişme göstermesi, nüfusun artması gibi unsurlar da sancak yapılmasında önemli rol oynamıştır.

Daha sonra 1910 Martında, İskilip kazası, Çorum mutasarrıfının Çorum mebusu Ali Osman Beyin ve İskilip halkının bütün engellemelerine rağmen, Kastamonu vilâyetine ilhak edilmiştir. İskilip halkı, Kastamonu'nun kazalarına 24 saat mesafede bulunduğunu, kış günlerinde gidip gelmede çok zorluklar çektiklerini belirtmişlerdir. Buna karşılık İskilip Çorum'a sadece 9 saat mesafede bulunuyordu. Bu yüzden İskilip halkı Çorum'dan ayrılmak istememiştir. Ancak, halka İskilip'le Tosya arasına bir yol yapılacağı ve yolun kısılacağı söylenmiştir. İskilip'e dahil bazı köyler Sungurlu ve Çorum'a bağlanmıştır. Kazanın adlî ve malî işlerine, bir yıl sonra Kastamonu vilâyeti bakmaya başlamıştır.

Tablo 2: Çorum'un Osmanlı Taşra Teşkilatındaki Yeri (1530-1909 Yılları Arasında)

Eyaletlere bağlı olduğu yıllar		Çorum'un bu yıllarda idarî birim olarak durumu	Bağlı olduğu sancak/eyalet	
Hicri	Miladi		Sancak	Eyalet/ vilâyet
937-1252	1530-1836	Sancak	-	Rum (Sivas)
1252-1256	1836-1840	Sancak	-	Ankara
1256-1257	1840-1841	Sancak	-	Sivas
1257-1263	1841-1847	Sancak	-	Ankara
1263-1272	1847-1856	Sancak (Amasya ile beraber)	-	Sivas
1272-1286	1856-1869	Kaza	Yozgat	Bozok
1286-1311	1869-1894	Kaza	Yozgat	Ankara
1311-1327	1894-1909	Sancak	--	Ankara

II.F.3. Çorum Belediyesi

Şehirlerde belediye teşkilatının kurulması ilk defa İstanbul'da gerçekleşmiş ve 16 Ağustos 1854'te "İstanbul Şehremaneti" teşkil edilmiştir. Bunun yanında İstanbul'da oturan her sınıf Osmanlı uyruğu halk ve esnaftan atanacak üyelerle "Şehir Meclisi" de kurulmuştur. İstanbul'da oluşturulan bu yeni örgüt, bekleneni vermekten uzak kalmıştır. Bunun üzerine yeni önlemler alınmış, komisyonlar ve çalışma grupları oluşturulmuştur. Öneriler doğrultusunda 1857 Aralığında, İstanbul, Adalar ve Boğaziçi'nin on dört belediye dairesine ayrılması kararlaştırılmıştır. Beyoğlu ve

Galata çevresi “*Altıncı Daire-i Belediye*” olarak belirlenmiştir. Böylece, İmparatorluğun ve başkent batıyla en çok bütünleşmiş kesiminden belediye kurumu girmiş ve bunu öteki liman kentlerinde kurulan belediyeler izlemiştir. Ortaya çıkan yeni belediye oldukça güçsüzdü. Osmanlılardaki kadı geleneğine rağmen yeni belediyenin yargı gücü olmayıp, gelir kaynakları sınırlı idi.

Osmanlı taşra kentlerinde ise modern beledî örgütlenmeye 1864 Vilâyet Nizamnamesiyle başlanılmıştır. Bu nizamname uyarınca liva ve kaza merkezlerinde seçimli üyelerden oluşan “*Meclis-i Beledî*’ler” oluşturuldu. Bu meclisler her kazada kurulamamıştır. Ancak daha sonra, İstanbul’da olup bitenlerin etkisiyle bazı kent merkezlerinde belediye teşkilatı kurma istek ve girişimleri üzerine hükümet konuyu ele almak zorunda kalmış, 25 Temmuz 1867’de bir talimatname çıkarmıştır. Bu talimatname, belediyelere bir özerklik vermekten çok, onların idarî varlıklarını belirlemekte, kuruluş ve görevlerini sıralamaktadır. Belediye meclisi, vali veya mutasarrıfın görevlendireceği bir başkan (reis) ile altı üyeden oluşacaktı.

Taşrada ilk beledî hareket, ticarî kapitalizme geçişin başladığı yerlerde görüldü. Tuna vilâyeti kentleri, Bağdat ve liman kentleri, bu alanda öncü olmuşlardır. Çorum’da belediyenin hangi tarihte teşkil edildiğine dair arşiv kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Yalnız bir kaynakta Çorum belediyesinin 1876 tarihinde kurulmuş olduğu belirtilmektedir. Zaten bu tarihte yürürlüğe giren talimâtla vilâyetler dahilindeki bütün şehir ve kasabalarda belediye dairelerinin kurulması öngörülmekte idi. 1877 yayınlanan “*Vilâyât Belediye Kanunu*”, Cumhuriyet döneminde belediyeler kanununun çıkarıldığı 1930 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

“1877 tarihli *Vilâyât Belediye Kanunu*” kadar olan düzenlemelerde belediye reisinin, devlet memurları arasından atanması öngörülmüyordu. 1877 tarihli kanunun bu şartı kaldırmasına rağmen atanan kişinin eşraftan biri de olsa memur sayılması anlayışı devam etti. Belediye meclisi kararlarını uygulayan meclise başkanlık eden, vilâyet ile belediye meclisi arasındaki ilişkileri yürüten reisi, bu görevlerini aksatmadığı sürece ya da yüksek makamlarla olan ilişkileri sayesinde, uzun süre başkanlıkta kalabilirdi. Devlet, diğer hükümet daireleri gibi, belediye meclisini de yerel güçlere karşı denetleyebileceği bir kurum olarak korumaya çalışıyordu. Belediye reisi hükümet tarafından belediye meclisine seçilen üyeler arasından belirlenerek dört yıllık bir süre için atanıyordu.

Tablo 3: Çorum Belediye Dairesi Memurları (1900 Yılında)

Görevi	Adı	Görevi	Adı
Reis	Hacı Halil Efendi	Azalar	Said Efendi
Tabib	Salih Efendi	“	Nuri Efendi
Kâtib	Hacı Hafız Efendi	“	Hacı Mustafa Efendi
Sandık Emni	Hacı Ahmet Efendi	“	Hacı Arif Ağa
Müfettiş	Mahmud Efendi	“	Abdürrahim Ağa
Çavuş	Mehmed Ağa	“	Kerüpi Efendi

Çorum belediyesinde reis, biri gayr-i Müslim 6 aza ve beş memur olmak üzere 12 kişi çalışmaktaydı. 1907 yılında belediye çalışanları arasına mimar, temizlik ve aşı memuru katılmıştır. Çorum belediye meclisindeki gayr-i Müslim aza daha sonraki yıllarda da bulunuyordu.

Bu dönemde faaliyet gösteren belediyelerin görev ve hizmetleri şunlardı: Cadde ve sokak açmak, meydan yapmak, kaldırım, su yolu, lağımları inşa ve tamir etmek, beldenin temizlik işlerini yürütmek, sokakları aydınlatmak, pazaryerleri oluşturmak, fakirlerin iâşesini temin etmek, tartı ve ölçüleri kontrol etmek, kontratoları onaylamak ve yangınları önleyici tedbirler almak idi.

21 Mart 1904 yılına ait Çorum belediye bütçesindeki gider kalemleri arasında yer alan harcamalar, belediyenin yukarıda sayılan görevlerin çoğunu yerine getirdiğini göstermektedir. Özellikle yangınlara karşı alınacak tedbirler için bütçede büyük pay ayrılmıştır. Belediye, yangınlarda kullanılmak üzere 6.000 kuruş değerinde bir yangın tulumbası almıştır. Fakirlerin cenazelerinin kaldırılması ve fakirlere yemek verilmesi için 2.850 kuruş, şehirde kaldırımlar ve yeni yolların açılması için 5.000 kuruş bütçede yer alıyordu. Belediye bazı alanlarda verdiği hizmet karşılığında mahalle ahalilerinden her sene belli bir miktar ücret almakta idi. Mahalle bekçilerin maaşları, şehrin temizliği ve çöpçü arabalarının ücretleri halktan alınıyordu. Ancak fakir olanlardan bu ücret alınmamakta idi. Ahalinin malî durumuna göre paralar dört derece olarak alınıyordu. 1904 bütçesi gelirleri arasında bu meblağ aylık 1950 kuruştan yıllık 23.400 kuruş olarak tespit edilmiştir. Çorum belediyesinin 1904 yılı bütçe gelirlerini vergiler, ahaliden çeşitli adlarla alınan ücretler ve belediyeye ait gayrı menkullerin kiralari oluşturmaktaydı. Memur maaşları, temizlik ve itfaiye giderleri bütçede büyük bir paya sahipti. Mutasarrıflık ve belediye meclisi tarafından 21 Mart 1904 senesinde hazırlanan Çorum belediye bütçesi gelirleri ve giderleri eşit olan denk bir bütçedir.

II.F.4. Kentteki Yer İsimleri

II.F.4.a. Mahalle İsimleri

Şehrsel alanda mahalle ve kırsal alanda köy toplulukları, Osmanlı idaresinin başlangıçtan beri en alt idarî birimdir. Gerçekte köy ve mahalle birimi bugünkü sisteme, büyük ölçüde Tanzimat döneminden evvel gelmiştir. Geleneksel Osmanlı şehirlerindeki mahalle, henüz sınıf ve statü farklarının biçimlendirmede olduğu bir fizikî mekandır. Aynı dine mensup insanlardan ve birbirini tanıyan ve birbirine kefil olan hanelerden oluşur. Toplumsal ilişkilerin düzenlenişinde ve biçimlenişinde, kişilerin bir arada yaşadıkları bu alanın etkisi büyüktür.

Osmanlı şehrinde mahalle, birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Osmanlı Mahallesi aile ile organik bir bağ içindeydi. Doğum, evlenme, ölüm mahalleyi ortaklaşa ilgilendiren ve dayanışmaya sevk eden olaylardır. Doğumunda, evliliğinde, ölümünde, şahidi mahalle halkıdır ve hayatın bu üç safhası bu sayede meşrulaşır. Bundan başka, mahallelerde, itfaiye, temizlik, zabıta görevleri komşularca hep birlikte yerine getirilmekteydi.

19. yüzyılın ilk yarısına kadar imamlar mahalleleri yönetiyorlardı. II. Mahmut döneminde yapılan yeni düzenlemeyle mahallelerin yöneticileri muhtarlar olmuşlardır. Osmanlı şehrindeki mahallenin belirtilmesi gereken bir diğer önemli özelliği de, temel yönetim birimi olmasıdır. Vergi yükümlülerinin tespiti için yapılan temettuât sayımlarında da kişiler, bulundukları mahalle ve köylere tek tek yazılmıştır.

Şehrin gelişmesi de yeni mahallelerin kurulması yoluyla oluyordu. Bir mescit veya cami, bazen onunla beraber diğer yapılar tesis edilerek şehir geliyordu. Bir bölgeye yerleşen dervişin kurduğu tekke, inşa edilen cami, mescit veya pazaryeri, o bölgenin şenlenmesini sağlamış, dolayısıyla yeni yerleşim birimlerinin oluşmasına ya da var olan yerleşme merkezlerinin Türkleşmesine vesile olmuştur. Anadolu'daki çoğu Türk şehri gibi Çorum'daki mahalle isimlerinin zaviye, mescit, cami adlarıyla anılması da bu gerçeğin bir ifadesi olmaktadır.

1576 tarihli mufassal tahrir defterine göre, şehirdeki 48 mahalleden 23'ü cami ve mescit isimleri taşımaktadır. Defterde geçen mahalle isimlerinin büyük çoğunluğu dinî bir kimlik taşımaktadır. Gülabibey, Hacı Nasrullah, Turhan Kethuda gibi yöneticilerin adını taşıyan mahalleler de vardı. Bunlardan Gülabibey, Çorum sancakbeyi olup, İnebahtı Deniz Savaşına katılmış ve orada şehit olmuştur (1571). Hacı Nasrullah ise Çorum'un 1595 yılındaki sancakbeyidir. Evliya Çelebi 17. yüzyılda şehirde 42 mahalle olduğunu belirtmiş; ama isimlerini yazmamıştır. 1900 ve 1902 tarihli Ankara salnamelerinde şehirde geçen mahalle sayısı 48'dir. Şer'iye sicillerindeki verilere göre ise 20. yüzyılın başlarında şehirdeki mahalle sayısı 50'dir. Çorum'da mahallelerin çoğunun kuruluşunu

16. yüzyılda tamamladığını söyleyebiliriz.

Tablo 4: Çorum Mahalleleri (1839-1909 Yılları Arasında)

Accel-i Evveli/ Atçı Ali Evveli	Hacı Kemal	Narlıoğlu
Accel-i Sâni/ Atçı Ali Sâni	H. Nasrullah	Nurullah
Akpınar	Hacı Nurullah	Pazar
Azab Ahmed	Hacı Receb	Poşyan
Berhan Kethüda/Hatab	Hacı Yusuf	Sağrıci-Sığırıci/Tahtalı
Camii-i Kebir	Hamidiye	Sancakdar
Çakır	Hân-ı Cedîd	Selimiye
Çepni	Hıdırlık	Sofular
Çiriş	Hisar/Kale	Şarkıyan
Çömlekci	İcadiye	Şeyh Eyüb/Defterdar.
Çöplü/Devehâne	İsa Halife	Şeyhler
Emir Ahmed	Karakeçili	Tepecik
Fatıma Bacı	Karaman Çavuş	Uç
Gülabibey	Kubbeli	Uzun Sokak
Hacı Davud	Kundistan	Ümid Halife
Hacı Gevan	Mahmudiye	Yavru Turna
Hacı İshak	Medrese	

Mahalle isimlerinde 16. yüzyıldan Tanzimat Dönemine kadar bazı değişiklikler gözlenmektedir. Bu değişim, zamanla nüfusu azalan bazı mahallelerin diğerleriyle birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında bazı mahalle isimlerinin söylenişi halk arasında zamanla değişmiştir. 19. yüzyılda Accel-i Evveli ve Accel-i Sâni olarak belgelerde geçen mahallelerin isimleri, Atçı Ali adının değiştirilmesinden ortaya çıkmıştır.

Çorum, bir Müslüman ve Türk şehri olma özelliğini 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaybetmeye başlamıştır. Avrupa'da hızla gelişen sanayinin yarattığı talep sonucu tahıl, sebze ve sanayi ham maddelerinin Samsun Limanı yolu ile dış pazarlara kayması, bölge ölçeğindeki akım ilişkilerini büyük ölçüde etkilemiştir. İç Anadolu'yu Samsun Limanına bağlayan bölge ölçeğindeki birinci derece ulaşım yolu üzerinde bulunan Çorum'un ticaret için önemli bir mevkiye gelmesiyle nüfusunda Ermeni ve Rum azınlıkları görülmeye başlanmıştır. Bunların sonucunda Ermenilerin oturdukları Çömlekçi adında bir mahalle oluşmuştur. Buraya Ermeni Mahallesi de deniyordu. Göçler sebebiyle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni mahallelerin kurulması ile şehrin fiziksel yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Çorum şehrinin 17. yüzyılda fiziksel gelişmesi, Ankara-Amasya yolu üzerindeki merkez çevresinde olmuştur. Çorum şehrinin fiziksel yapısı Osmanlı dönemindeki düzlükteki şehir-ticaret yolu ilişkisini gösteren tipik örneklerden biridir. Çorum'da günümüze kadar gelen yapıların zamanlaması yapılmış şehir fiziksel gelişmesinin ilk etapta, 13.-16. yüzyıl döneminde, kale ile Ankara- Amasya yolu üzerinde gelişen şehir merkezi çevresinde olduğu anlaşılmaktadır. 17. yüzyıl boyunca şehir ticaret yolu boyunca güneye ve doğuya, 18. ve 19. yüzyılda da kuzeye doğru gelişme göstermiş, merkezde ise hiçbir değişme olmamıştır. Şehir bir cami ve çeşme etrafında yerleşmiş mahalle birimlerinden meydana gelmiştir.

II.F.4.b. Köy İsimleri

Kırsal nüfus, köy denilen sosyo-ekonomik, idarî ve coğrafi açıdan belirli özelliklere sahip bir yerleşim biriminde yaşayan, birbiriyle sürekli ilişkide bulunan ve ortaklaşa sorumluluklar yüklenen küçük topluluklardan oluşur. Köyler en küçük yönetim birimidir. 1833'ten başlayarak mahalle ve köylerde muhtarlık örgütünün kurulması ile halk-hükümet ilişkilerinde aracılık görevi resmen muhtarlara verilmiş ve bu durum değişmeksizin günümüze dek sürmüştür.

Çorum sancağı içerisinde, 1530 yılında, 138 köy, 18 mezra, 1576 yılında 137 köy, 29 mezra ve 1845 yılında, 156 köy bulunuyordu. 1839-1909 yılları arasında tutulan şerhiye sicili defterlerinde ise 238 köy adı geçmektedir. Köy isimleri arasında, boy, oymak adlarına da rastlanılmaktadır. Özellikle Oğuz boylarının isimlerini taşıyan köy adlarının varlığı Çorum'un yoğun bir Oğuz-Türkmen göçüne sahne olduğunu ve bu şekilde Türkleştiğini göstermektedir. Çorum'da 24 Oğuz boyundan 14'ü köy ve mahallelere ad olarak verilmiştir. Bunlar, Alayundlu, Alpagud, Bayındır, Büğdüz, Bayat, Beydilli, Çepni, Döğër, Eymir, Kayı, Kınık, Karaevli, Salur, Yavi'dir. Bunun yanında özellikle dinî kimliğe sahip kişilerin isimleri birçok köye ad olarak verilmiştir. Abdalata, Abdalbodu, Ahmed Şahne, Balım Sultan, Eliceş Sultan, Hacı Musa Hacıbey, Ömerbey, Seydim Sultan, Hacıpaşa, Şeyhhamza, Hızırbey, İlğazi gibi. Yeryüzünün tabii yapısını gösteren Çukurvıran, Ovacık, Tepeköy, Lâçin, Çanak, Çatak, Yarımcı gibi tasviri yer adlarına Çorum'da rastlanılmaktadır. Tabiatın renklerini çağrıştıran, Karaca, Karabayır, Akçay, Karaağaç, Sarıkamış, Kızılkır, Gökdere, Gökçekaya gibi isimler de köy adı olarak kullanılmıştır. Şehirde suyla ilgili yer adları da oldukça fazladır. Acıpınar, Çomarpınar, Karapınar, Kızılpınar, Taşpınar, Tutpınar, Söğüt Pınarı, Ulupınar gibi. Dere ve çay adları da köylere isim olarak verilmiştir. Dereköy, Eşençay, Hamamlıçay, Kuruçay, Aydere, bunlardan birkaçıdır. Ayvalı, İğdeli, Çamca, Kavaklı, Narlı gibi tabiatın bitki örtüsünü gösteren isimler de vardır.

19. yüzyılın sonlarına doğru Çorum'da dış göçler sebebiyle yeni köyler ortaya çıkmıştır. 1891 yılında 3 yeni köye, Çerkez muhacirleri iskân edilmiştir. Bunlardan, Abdalbodu mevkiinde kurulan köye Ertuğrul, Kavak mevkiindekine Mecidiye ve Enbiya Pınarı mevkiindekine Osmaniye isimleri verilmiştir. 1896 tarihinde Hamamözü civarındaki Dutludere'ye Ahıska muhacirleri iskân edilmiş ve bu köye, Ma'mûratü'l-Hamid (Hamidiye) ismi verilmiştir.

Tablo 5: Cumhuriyet Döneminde Adları Değiştirilen Köyler

Köy İsimleri		Köy İsimleri	
Eski Adı	Yeni Adı	Eski Adı	Yeni Adı
Ahmediye	Kaymakçı	Karasar	Karahisar
Abdalbodu	Yenihiyat	Karadonaşa	Eski Karadona
Bağzık	İkizce	Çender	Doğanönü
Çukurvıran	Çukurören	Alamaslı	Çevreli
Ezil	Pınarcık	Laçin-i Kebir	Büyük Laçin
Gürcü	Köprüalan	Katrançay	Yeşildere
Gelhayır	Boğazönü	Maza	Güvençli
Elemin	Altınbaş	Salkuşla	Pınarçay
Gevher Salık	Kutluca	Sarın	Çalyayla
Çayhatab	Çukurören	Sarta	Uğrak
Divan-ı Kebir	Büyük Divan	Yalak	Arslan
Ferzend	Konaklı	Tumu	Budakören
Harzeddin	Çeşmeören	Lâçin-i Sagîr	Küçük Laçin
Hamidiye	Doğanlar	Kızılvıran	Uğurludağ
Kılıçvıran	Kılıçören	Küçük Yamadi	Küçük Erikli
Karacavıran	Karacaören	Yadığın	Yadığın

Belgelerdeki verilere göre, bazı köylerin iki adı bulunuyordu. Ahmetşahne-Kadıkırı, Bamcık-Bamyacık, Burnu-Kılıçören, Çakallı- Pederöğlü, Hacı Bayramlı-Arap-Kalınkaya, Çerkes-Karapınar, Deniz-Kirencik, Elbez-Elbiz, İnalözü-Suludere, Gözübüyüköğlü-Çolakbekiroğlü, Karadavut- Kurudal, Yoğunpelit-Tozakçı, Sırıklı-Sarıklı, Seyfe-Sarıyar, Abdalata-Yakacık gibi köyler iki isimli idi. Pekmezci, Şambe, Çavundur, Çobanvıran, köyleri, Aralık 1894'de Merzifon'a bağlanmıştır. Çorum köylerinden bazılarının isimleri, Cumhuriyet döneminde değiştirilmiştir.

Tablo 6: Şer'iyye Sicillerinde Adı Geçen Köyler (1839-1909 Yılları Arasında)

Abdalata	Çayköy	Hacı Musa	Kavaklı Çiftlik	Saray
Abdalbodu	Çaysekü	H.Musa Karaağaç	Kayalı	Saraylı
Acıpınar	Çelte	Hacı Osman	Kayı	Sarayözü
Ağcakaya	Çerfetli	Hacı Paşa	Kertme	Sarban
Ahiilyas	Çerkeş	Hacıbey	Kılıclar	Sarıhasan
Ahmed Şahne	Çomarbaşı	Halife	Kılıçviran	Sariin
Aksofu	Çorumviran	Halil Ağa	Kınık	Sarımbey
Aksungur	Çölbeyoğlu kışlası	Hamamlıçay	Kınık Deliler	Sarıseyh
Akyar	Çukurvıran	Hamdi	Kireçocağı	Sarmaşa
Alikı	Delibekiroğlu	Hamidiye	Kırkağaç	Sarta
Alpagud	Deliler	Hankozlusu	Kırkdilim	Sazdeğirmeni
Almaslı Orta Kışla	Deniz	Hanlı	Kızağılı	Serbin
Anbarcı	Dereköy	Harmancık	Kızılcağışla	Seyfe
Arcıbağı Kışlası	Divan-i Kebir	Harzeddin	Kızılkı	Seyyid Murad
Arpalık	Döğer	Haydar	Kızılpinar	Sırıklı
Aşlı armud	Eğzeli	Hıdırlık	Kozkışla	Sorsavuş
Ayas	Elbez	Hızırlı	Köprücük	Şambe
Aydere	Elemin	İlica	Köse Eyüp	Şekerbey
Ayvalı	Elice	İbrahimoglan	Kulta	Şeyhhamza
Babaoğlu	Enbiya Pınarı	İğdeli	Kumçelteği	Şükrübey
Bağzık	Erdek	İmad Öyüğü	Kuruçay	Tarhan
Balımsultan	Ertuğrul	İnalözü	Kurudere	Tarhan Kozlusu
Bamcık	Erzurum	İsmail	Kurukışla	Taşpınar
Bayat	Esençay	Kaledere	Kuyupınar	Tatar
Bayındır	Eski Çelte	Kalenderoğlu	Kuyumcu	Tengrivermiş
Beğce	Eskici	Kalınkaya	Kuzkışla	Tezekci
Belkavak	Eskiviran	Karaağaç	Küre	Tozluburun
Beydilli	Evcı Kuzukışla	Karabayır	Laçın-i Kebir	Tumu
Bozbağ	Eymir	Karaca	Laçın-i Sağır	Turgut
Bozboğa	Ezil	Karapınar	Laloğlu	Tut
Böğrüoğlu	Faruk	Karabayır	Maza	Tutpınar
Burnu	Ferhadlı	Karacaviran	Mecidiye	Türkler
Bügdüz	Ferzend	Karadanaşa	Mescidli	Uluköy
Büget	Fıruz	Karadavut	Mislerovacı	Üçdam
Çağşak	Gelhayr	Karadoğansah	Narlı	Üçoluk
Çakallı	Gevanlı	Karadoğşa	Oluközü	Üyük
Çakır	Gevher Salık	Karadona	Osmaniye	Veled
Çalınçak	Göçen Ovacı	Karavli	Ovacık	Yakuparpa
Çalica	Gökçe	Karavliya	Ovasaray	Yalak
Çalkışla	Gökçekaya	Karahisar	Ömerbey	Yarımca
Çalsancak	Gökdere	Karakocalı	Parça	Yavi
Çaltıcak	Gökviran	Karakeçili	Pekmezci	Yadığın
Çanak	Gölyeri	Karakısı	Penbecik	Yazıklı
Çanakcı	Gözübüyüköğlu	Karapürçek	Rum	Yenikışla
Çandar	Gülücek	Karasar	Sağpazar	Yenice
Çatak	Gümüşçay	Karatöke	Salur	Yoğunpelid
Çatakçı	Gürcü	Katrançay	Sapa	
Çayhatap	Hacı Ahmed deresi	Karaviran	Sapagöl	

II.F.5. Kentteki Aşiretler (Konar-Göçerler)

Şehir ve köy toplumlarından farklı bir yapıya sahip olan göçebeler, daha doğru bir ifade ile konar-göçerler veya yörükler merkezî hükümetin kontrolünden mümkün olduğu kadar bağımsız olmakla birlikte, yine de kendileri için düzenlenmiş kanunlar çerçevesinde bir hayat sürdüren topluluklardır. Zaten, Selçuklu ve Osmanlı fetih hareketlerine paralel olarak bu konar-göçer aşiretlerin büyük bir kısmının yeni ülkelere iskân edildiği ve bu yörelerin Türkleştirildiği bilinmektedir. Konar-göçerler yaşadıkları hayat tarzına göre mevsimden mevsime yaylak ve kışlak arasında daimi olarak hareket etmektedirler. İktisadî hüviyetleri itibarıyla hayvancılıkla meşgul olan aşiretler biraz da sürülerine otlak bulmak endişesiyle zamanlarının mühim kısmını değişik yerlerde geçirmek zorunda

kalıyorlardı. Daimi bir yaylak-kışlak hareketi dolayısıyla bir yer tutmamaları yüzünden, bunların göçebe sayılıp sayılmayacağı meselesi karşımıza çıkmaktadır. Hayatları incelemeye tabi tutulduğu zaman göçebe sınıfına dahil edilmeyecekleri görülmektedir. Yaylakta hayvanlarını otlatmakta, dolayısıyla hayvancılıkla uğraşmaktadırlar; kışlakta ise kondukları yerde ekinlik yani bir nevi basit ziraat yapmaktadırlar. Bunların hayat tarzlarını yerleşik hayat ile göçebelik arasında bir ara şekli diye tarif edebiliriz.

İl yahut ulus ismi altında gruplandırılan konar-göçer halk, sırasıyla boy (aşiret), oymak(cemaat), oba(mahalle) bölümlerine ayrılmıştır. Boy ve oymakların başında bey bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nde aşiretlerin değişik tarihlerde iskân tabi tutuldukları görülmektedir. Kuruluş döneminde dışa dönük bir iskân siyaseti takip edilirken, imparatorluğun dinamizmini ve yayılma gücünü kaybetmesinden sonra içe dönük bir iskân siyaseti hakim olmaya başladı. Bütün bunların yanında konar-göçer halk yalnız hükümet baskısı ile yerleşmemişlerdir. Zamanla, kendileri de yerleşmek ihtiyacını hissederek uygun olan yerlerde yerleşmişlerdir. Konar-göçer hayatın iktisadî bakımından kısır oluşu onları buna zorlamıştır. Yerleşme mahallerinden çoğunun yaylak-kışlak yerleri olduğu dikkati çekmektedir.

17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı iç bünyesinin bozulması sonucunda binlerce köy harap bir durumda bulunup ahalisi tarafından terk edilmiştir. Gerek bu hususa hal çaresi olmak ve gerekse hâlâ Anadolu ve Suriye'de konar-göçer hayat yaşamakta devam eden ve zaman zaman yerleşik halka büyük zararlar veren aşiretleri yerleştirme ve iskân etme, devlet adamları tarafından düşünülmeye başlanmıştı. Osmanlı Devleti'nde 18. yüzyılda da iskân teşebbüslerinin devam ettiğine şahit olunmaktadır. Özellikle uzun savaşlar sebebiyle meydana gelen iktisadî buhranlar, çeşitli iç karışıklılar ve devlete yeni gelir kaynakları elde etmek gayesi ile harap ve boş alanların ziraata açılmasının sağlanması için bu yüzyılda da aşiretler iskân edilmeye çalışılmıştır.

18. yüzyılda, Çorum'da aşiretlerin çoğunun köyler kurarak yerleştikleri ve çiftçilikle uğraştıkları söylenebilir. Zaten Selçuklular döneminde bile Danişmendiye vilâyeti olarak bilinen Kayseri, Sivas, Niksar, Tokat, Sinop ve Çorum çevrelerinde hakim olan yaşayış tarzı yerleşik hayat olup, göçebelik ikinci sırada geliyordu. 1759 tarihli bir belgede, Çorum'da meskûn Lek, Araplı, Dedesli, Salmanlı ve Kavli gibi aşiretlerin *"emlak ve arazi sahibi, hars ve zer' yapan çift sahipleri olup yerli ve yurtlu misüllü"* oldukları anlaşılmaktadır.

Tanzimat Dönemine gelindiğinde ise, Çorum bölgesinde 16 aşiretin dağınık olarak iskân edildiği görülmektedir. Bunlardan Dedesli, Cihanbeyli,¹³⁹ Kuyumcu¹⁴⁰ ve Lek¹⁴¹ aşiretleri yıllardan beri Çorum topraklarında yaşıyorlardı. Bunların dışında, Çorum bölgesinde arazi, emlak ve malı olan, ancak idarî ve malî işleri başka kazalar tarafından yürütülen aşiretler de vardı. Arap,¹⁴² Kavli,¹⁴³

¹³⁹ Göçebe Türkmen ekrâdı taifesinden olan Cihanbeyli aşireti, Çorum dışında Erzurum, Malatya Rakka, Ankara, Kütahya, Kars, Çıldır, Sivas, Çerkes, Harput, Diyarbakır, İskilip, Akşehir, Konya, Bozok, Amasya Kastamonu, Yeniil, Çermik, Çankırı gibi kazalarda meskûn idiler. Cevdet Türkay, **Başbakanlık Arşivine Gore Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul 1979, s.69.

¹⁴⁰ Konar-göçer Türkmen cemaatidir. Çankırı, Tarsus, Karahisar-i Şarki sancakları ile Maraş, Ordu kazalarında bu aşiret bulunuyordu. Cevdet Türkay, **a.g.e.**, s.458.

¹⁴¹ Göçebe ekrâd taifesinden olup, Çorum dışında Karaman, Konya, Sultanönü, Niğde, Kayseri, Zamantı, Harmancık, Kırşehir ve Çukurova bölgelerinde sakin idiler. C.Türkay, **a.g.e.**, s.114

¹⁴² Yörüğan taifesindendir. Araplar, Araplı, Araplu da denilmektedir. Mardin, Maraş, Bozok, Anamur, Siverek ve Zülkadriye kazalarında da sakindirler. C.Türkay, **a.g.e.**, s.50.

¹⁴³ Konar-göçer ekrâd taifesinden olup, Kavilü, Kavilli olarak ta adlandırılmaktadır. Çorum dışında, Sivas, Tırhal, Mecidözü, Rakka, Kerker, Amasya Çarsancak, Bozok, Tokat ve Çemişkezek kazalarında da yaşamaktadırlar. C.Türkay, **a.g.e.**, s.103.

Ceceli,¹⁴⁴ Hatal,¹⁴⁵ Alamaslı,¹⁴⁶ Kutlu,¹⁴⁷ Çorum Ekrâdı, Çayan Yörüğü,¹⁴⁸ Ballı Yörüğü,¹⁴⁹ ve İnallu¹⁵⁰ aşiretleri bu tarz idare edilmekteydi. Çakallı,¹⁵¹ Şeyhbızınlı¹⁵² aşiretlerinin iskân edildikleri köyler de vardı. Çiftçilikle uğraşan bu aşiretler yıllardan beri aşar vergilerini, Çorum kazasına veriyorlardı. Ama idarî olarak başka şehirlere bağlı idiler. Arap aşireti Yozgat, Ceceli, Hatal, Alamaslı ve Kutluca aşiretleri Yeniil voyvodaliğine, Çorum Ekrâdı Kırşehir'e, Çayan, Ballı Yörükleri, Zile'ye ve İnallu Yörüğü idari olarak Sivas şehirlerine bağlı idi. Aşiretlerin oturdukları yerlerle yönetim olarak bağlı bulundukları şehirlerin mesafeleri 12 ile 56 saat arasında değişmekteydi.

Çorum kırsal nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan Dedesli aşireti, kaynaklarda Maraş Türkmenlerinden “*Gündeşli*” oymağına bağlı bir cemaat olarak tanımlanmaktadır. Oğuz ananesine göre, Gündeşli Türkmenlerini 24 Oğuz boyundan “*Eymir*” ile ilişkili görmekteyiz. Kaynaklarda Türkmen Yörüğü taifesinden şeklinde ifade edilen bu Türk aşireti, “*Dedesli, Dedesli, Dedesli, Dede Sülü*” şekillerinde, Dedesli'nin bağlı olduğu boy ise “*Gündaş, Gündaşlı, Gündeş, Gündeşli v.b*” şekillerinde yazılmaktadır. Bu cemaat, Çorum dışında, Aksaray, Sivas, Çankırı, Rakka, Halep, Malatya, Antep, İskilip, Kangal, Çukurova, Keskin, Kırşehir gibi şehirlerde de yaşamaktaydı.

Dedesli aşireti, 1726 yılında Maraş civarında yerleştirilmiş ama etrafta bulunan köylerde birçok zararlar yapmışlar, gösterilen yerlere gitmeyip, diğer aşiretler arasına katılarak verilen emri dinlememişlerdir. Bir taraftan devlet, diğer taraftan etrafta bulunan diğer aşiretler tarafından yapılan tazyik üzerine Dedesli aşireti Anadolu içlerine dağılmış ve büyük bir parçası Çorum'un kuzeyinde bulunan Kızılırmak Nehrinin güney ve kuzey sahillerine yerleşmişlerdir. Bu bölgede yerleştirilen Dedesli aşireti, Çorum'un 21 yerinde kendilerine kışlak ve yaylak temin etmişlerdir.

Dedesli aşiretinin meskûn oldukları 28 köyün varlığı, bu aşiretin 19. yüzyılda tamamen yerleşik hayata geçtiğini göstermektedir. Çorum bölgesinde bulunan aşiretler içerisinde en kalabalık olanı Dedesli aşiretidir. Bunu, aşirete bağlı köy sayısı ve verdikleri vergi miktarından anlıyoruz. 1854 yılında Dedesli aşireti mensupları, ser-muhtarları Osman Beyi dava etmişlerdir. İddiaya göre, ser-muhtar zimmetine para geçirmiştir. Muhasebelerin kontrol edilmesi sonucunda ser-muhtar suçlu bulunarak azledilmiştir. Bu dönemde Dedesli aşireti dokuz muhtarlıktan oluşuyor ve bir ser-muhtarla yönetiliyordu. 1854 yılında Dedesli aşiretine bağlı 28 köyde 308 hane yaşıyordu.

¹⁴⁴ Türkmen taifesinden olup, İskilip, Ayaş ve Antakya kazalarında sakin idiler. C.Türkay, **a.g.e.**, s.67.

¹⁴⁵ Yörüğü taifesinden olup, Çorum dışında Karaman ve Maraş da sakin idiler. C.Türkay, **a.g.e.**, s.411.

¹⁴⁶ Konar-göçer Türkmen taifesindendir. Yeniil ve Sivas'da meskûn idiler. C.Türkay, **a.g.e.**, s. 49.

¹⁴⁷ Kutluca, Kutlucalı, Kutlucalı da denilen bu aşiret yörüğü taifesindendir. C.Türkay, **a.g.e.** s. 556.

¹⁴⁸ Türkmen taifesinden olup, Çayanlı, Çayanlı da denilmektedir. İnsuyu (Konya), İçel, Karaman da sakindirler. C.Türkay, **a.g.e.**, s.71.

¹⁴⁹ Konar-göçer ekrâd taifesinden olup, Ballu, Balluca, Ballica isimleriyle de anılmaktadırlar. Çankırı, Zile, Sivas, Turhal, Mecitözü, Arapgir ve Keban gibi kazalarda da meskûn idiler. C.Türkay, **a.g.e.**, s.54.

¹⁵⁰ Türkmen taifesinden olup, Çorum dışında Adana, Ankara, Sis, Maraş, Bozok, Rakka, Çankırı, Sivas, Şabanözü ve Anamur gibi yerlerde de bulunuyorlardı. C.Türkay, **a.g.e.**, s.94.

¹⁵¹ Çakallar, Çakallu da denilen bu aşiret konar-göçer Türkmen taifesindendir. Urfa, Malatya Behisni, Maraş, Musul ve Hamid de sakindirler. C.Türkay, **a.g.e.**, s.71.

¹⁵² Ekrâd taifesinden olup, Kütahya, İskilip, Palu, Geyve, Haymana, Mardin, Rakka, Ankara, Diyarbakır ve Erzurum da sakindirler. C.Türkay, **a.g.e.**, s.154.

Tablo 7: Dedesli Aşiretinin Çorum'da Kurduğu Köyler

Köy Adı	Hane Sayısı		Köy Adı	Hane Sayısı	
	1844 Yılında	1854 Yılında		1844	1854
Akdam	16	13	Hızırlı	16	7
Aksofu	3	-	İğdeli	16	14
Akviran	-	2	İnalözü	22	18
Aşlıarmut	17	17	Karakeçili	7	6
Boztepe	4	8	Kertme	12	22
Çeltek	-	7	Kılıçdere	7	13
Çerfenli	7	5	Kızağlı	20	19
Dere	19	12	Kızılkır	6	7
Eskiviran	12	11	Saz	-	-
Ferhadlı	11	13	Suretli	-	17
Gevanlı	5	4	Sülüklü	5	4
Hacı Ahmet	9	6	Turanlı	-	6
Hacıbey	9	21	Tutpınar	24	18
Hasandeğin	-	26	Yeniviran	-	12
Toplam	112	145		247	308

Çorum'da yaşayan Çakallı aşiretinin eski mahalleri Harput eyaleti içerisinde idi. Bunların bir kısmı daha önce Çorum ve Osmancık kazalarına gelip yerleşmişlerdi. Çakallı aşireti, Çorum kazasında 45 hane (149 erkek), Osmancık kazasında 9 hane (33 erkek) olmak üzere 54 hane idi. Çorum'da Haremeyn aşiretine bağlı köyler de vardı. Her ne kadar bu aşiret Çorum'da meskûn idiyse de idareleri Yeniil kaymakamlığı tarafından yürütülmekteydi. Çorum'a dışarıdan gelerek sakin olan aşiretler, Beni Huneyn, Hassa-ı Yeniil ve Türkmen-i Halep mukataalarına bağlı idiler.

Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti iskân meseleleri üzerine daha ciddi olarak eğilmiştir. Aşiret reislerine bulundukları eyalet valisi tarafından birer mühür verilerek, aşiret halkından başka yere gitmek isteyenlere, kefil göstermek şartıyla, mürur tezkiresi verme usulü tatbik edilmeye başlandı. 1842'de aşiretlerin yaylak ve kışlak için başka yerlere gitmeyerek bulundukları sancak ve kazada bulunan geniş topraklarda bu ihtiyaçlarını karşılamaları yoluna gidildi. İskân edilen aşiretler için müstakil köyler kurulurken, bir kısmı da mevcut köyler içine dağıtıldı.

1845 Şubatında Çorum'un da içinde yer aldığı Ankara Eyaletine gönderilen bir yazıda, eyalet içerisindeki bütün aşiret ve ekrâd taifesinin iskân edilmesi istenmekte idi. Konar-göçerlerin teşekkülleri yapı itibarıyla değişik topluluklar olarak görünmektedir. Kuruluşlarını Cengiz Orhonlu şu şekilde sınıflandırmıştır: 1.Bir boydan ibaret olan tek başına ve müstakil bir teşekkül halinde bulunanlar; 2.Bir boydan ayrılmış ve zamanla türeyerek sayıları dörtten on altıya çıkan yahut daha fazla olan oymaklar grubu. Umumiyetle reislerinin ismi ile adlandırılmaktadır. Dedesli aşireti bu sınıf içerisinde olup reisleri "Dede Sülü"ye izâfeten bu şekilde adlandırılmışlardır. 3.Federasyon şekli gösteren teşekküller, bunlar ana kuruluşlardan ayrılmış olan çeşitli oymakların bir araya gelmesinden meydana gelmişlerdir.

Tablo 8: 1859'da Çorum Ekrâdının Çorum'da Meskûn Oldukları Köyler ve Hane Sayıları

Köyün Adı	Hane Sayısı	Köylerde karışık olarak bulundukları diğer aşiretler
Kızılca Kışla	12	Hatal Aşiretiyle karışık meskûnlar
Toğlu	5	Hatal Aşiretiyle karışık meskûnlar
Büyük Yamadi	1	Hatal Aşiretiyle karışık meskûnlar
Sarıcalar	1	Sarıcalar Aşiretiyle karışık meskûnlar
Gübac ?	5	Dedesli Aşiretiyle karışık meskûnlar
Çender	15	Dedesli Aşiretiyle karışık meskûnlar
İnalözü	25	Köydeki Türk hanelerle karışık olarak meskûn
Karadoğşa	10	Köydeki Türk hanelerle karışık olarak meskûn
Tut	10	Köydeki Türk hanelerle karışık olarak meskûn
Cerid	6	Köydeki Türk hanelerle karışık olarak meskûn
Karaoğlu	4	Köydeki Türk hanelerle karışık olarak meskûn
Yadığın	2	Köydeki Türk hanelerle karışık olarak meskûn
Kınık	2	Köydeki Türk hanelerle karışık olarak meskûn
Bamcık ve Babaoğlu	20	Köydeki Türk hanelerle karışık olarak meskûn
Sarıhasan	4	Köydeki Türk hanelerle karışık olarak meskûn
Gökçekaya	8	Köydeki Türk hanelerle karışık olarak meskûn
Demirşeyh	20	Alamaslı ve Türk hanelerle karışık
Böğrüoğlu	3	Kuyumcu Aşiretiyle karışık olarak meskûn
Deniz	18	Kuzulu ve Evci Aşiretleriyle karışık ve meskûn
Kötüköy ?	14	Müstakil
Üçoluk	6	Müstakil
İkizli	21	Müstakil
Karaevli	20	Müstakil
Kum Çelteği	25	Müstakil
Salur	30	Müstakil
Eşme	18	Müstakil
Karahisar	50	Müstakil
Narlı	55	Müstakil
Toplam	29	410

Belgelerde, Çorum ekrâdı (Kürtleri) olarak yer alan aşiret, 602 hane idi. Bu hanelerden 410'u Çorum, 120'si Budaközü, (Sungurlu) 32'si İskilip, 18'si Osmancık, 2'si Mecidözü ve 20'si de Kastamonu toprağında yaşıyordu. Çorum kazasında 29 köyde 410 hane ile yerleşik bir hayat sürdüren bu aşiretin yaklaşık 2000 nüfusu bulunuyordu. Müstakil olarak kurdukları köyler arasında Karaevli, Salur gibi, Oğuz boy isimlerinin bulunması, bunların arasında Türk aşiretlerinin de bulunduğu işaretler. Bu yüzden Çorum ekrâdı denilen bu aşiretlerin tamamının Kürt olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Bunun yanında 1849 Ocağında Amasya ve Çorum sancaklarında konar-göçer 63 hane kolaylıkla yerleştirilmiş ve ahalinin bunların zararından kurtularak emniyet ve asayişleri sağlanmıştır. Konar-göçerlerin çadır ve çerkeleri de alınmış, böylece yerlerini terk etmeleri önlenmek istenmiştir.

Sicillerdeki kayıtlara göre, bir yere meskûn edilemeyen ve konargöçer olarak yaşamaya devam eden aşiretlere hayme-nişin deniyordu. 1902 Ağustosunda, Mecitözü Kazası, Teslim Köyü civarında Aydınli aşiretinden, 1906 Şubatında Çorum'un Tonbuşoğlu Çiftliği Köyü civarında Sağancı aşiretinden bazı haneler konar-göçer olarak çadırlarda yaşıyorlardı. Sicildeki 1905 tarihli bir nikâh hüccetinden Sağancı aşiretin bir Kürt aşireti olduğu anlaşılmaktadır. Hayme-nişin olarak yaşayan başka bir aşiret ise Kırkdilim Köyü civarında bulunan Bazıklı aşireti idi.

Aşiretlere tabi köylerde yaşayan kişilerin bıraktıkları tereke kayıtlarından sıradan bir aşiret mensubunun sahip olduğu mal varlığı ve yaşam biçimi hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu kayıtlarda hemen hepsinin evleri ve çift öküzlerinin yanında büyük ve küçükbaş hayvanlar ile tohumluk buğday ve arpalarının bulunması, yerleşik hayatın kökleştiğini göstermektedir. Bütün bunların yanında bazı terekelerde çadırın da bulunması konar-göçer izlerin hala canlı olduğunun da delilidir. 1864 Ağustosunda Dedesli aşiretine tabi Saz Köyünden İsmail bin Yusuf'un 32896 kuruşluk terekesinde 300 kuruş değerinde bir çadır mevcuttu.

Tanzimat döneminde Çorum'da bulunan aşiretlerin çoğunluğu yerleşik hayata geçmişlerdir. Bu yüzden aşiretlerin asayiş ve güvenliği bozucu faaliyetleri azalmıştır. Daha önceki yıllarda Lek, Arap, Dedesli, Salmanlı ve Kavli aşiretlerine mensup kişilerin yol kesme, adam öldürme gibi olaylara karıştıkları oluyordu. 1759 yılında bu aşiretlerden Çorum ahalisi şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine Dedesli, Salmanlı ve Arap aşiretlerinin eski ikametgâhları olan Kırşehir'e ve Çukurova'ya, Kavli aşiretinin de Çarsancak'a gönderilmesi bir fermanla Çorum sancağı mutasarrıfı İbrahim Paşa'dan istenmiştir. Ancak bu aşiretlerin Çorum köylerinde yerleştikleri, Sivas valisi tarafından merkeze bildirilmiştir. Bunun üzerine aşiretlerin içerisinde bu işleri yapan kişilerin cezalandırılması yoluna gidilmiştir.

Tablo 9: Aşiretlerin Çorum'da Kurdukları Köyler

Köy Adı	Köyü Kuran Aşiret	Köy Adı	Köyü Kuran Aşiret
Sapa	Kuyumcu Aşireti	Kınık Deliler	Cihanbeyli Aşireti
Çayhatap	Kuyumcu Aşireti	Tatar	Cihanbeyli Aşireti
Hamdi	Kuyumcu Aşireti	Elbiz	Cihanbeyli Aşireti
Sarınbey	Kuyumcu Aşireti	Yerli	Arap Aşireti
Hacı Osman	Alamaslı Aşireti	Hacı Bayram	Arap Aşireti
Harhar	Alamaslı Aşireti	Anbarcı	Arap Aşireti
İbrahimoglan	Alamaslı Aşireti	Pirlü	Arap Aşireti
Ortakışla	Alamaslı Aşireti	Karapınar	Şeyhbızınlı Aşireti
Sarıyar	Çakallı Aşireti		

II.F.6. Kent Yönetimi ve Görevliler

II.F.6.a. Kadı, (Naib)

Şahıslar arasındaki ihtilafları ortadan kaldırma ve nizamına uygun bir neticeye bağlama işine hukuk dilinde “kaza” denir. “Kadı” ise hakim, yani hükmeden demektir. “Kadı, halk arasında vuku’ bulan dava ve ihtilafları şer’i hükümlere göre halleden zattır.” Her kadı belli bir kaza veya sancak bölgesine tayin edilirdi. Her iki halde de kendisine ait görevleri bu bölge içindeki şehir, kasaba, nahiye ve köylerde yerine getirmekle mükelleftir. Tabiatıyla kadı böyle geniş bir sahanın her tarafında, bu görevleri bizzat yerine getiremeyeceği için mekansal düzeyde kendine bazı yardımcılar seçerdi. Kadı kaza dairesi dahilindeki küçük ünitelerin, yani her nâhiyenin başına bir naib tayin ederdi. Naib kendi bölgesi dahilinde kadının fonksiyonlarını görürdü. Kadı, naib tayin ederken umumiyetle o mahallin ulemasından olanları seçerdi. 17. yüzyılda artık kazaların naiplerle yönetimi iyice yerleşmişti. Bazı büyük kazalarda kadıların olduğu da göze çarpmaktaydı. Kadı doğrudan doğruya padişahın şahsını temsil eder ve görevi yönünden de Divan’a bağlı olup, kendi üzerinde Divan’dan başka üstün bir adalet kurumu yoktu. Osmanlı Devlet’inin klasik döneminde şehirlerin sancak beyinden sonra en etkili olan yöneticisi kadıydı. Bununla birlikte, kadının emrinde mahkemede çalıştığı üç beş tane muhızrardan başka, ayrı asayiş kuvveti yoktu ve dolayısıyla sancakbeyiyle yakın bir işbirliği içinde olmak zorundaydı.

Tanzimat’tan önceki dönemde yargı gücünü hemen hemen tek başına kullanan şer’i mahkemelerin yani kadıların yetkileri, II. Mahmut’tan itibaren azaltılmaya ve yargılanma alanında

yeni düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. 1854 yılında “*Muallimhâne-i Nüvvâb*” adıyla bir medrese açılmış ve bu medresede sadece kadı yetiştirmeye başlanmıştır.

Tablo 10: Çorum’da Görevli Nâibler (1840-1913 Yılları Arasında)	
Görev Yılları	Nâiblerin İsimleri
1840-1842 ve 1866 Yıllarında	es-Seyyid el-Hac Hasan Tahir Efendi
1842 Yılında	es-Seyyid Halil Hilmi Efendi
1843-1845 Yıllarında	es-Seyyid el-Hac Mehmed Tahir Efendi
1845 Yılında	Ali Efendi
1845-1847	es-Seyyid el-Hac İbrahim Efendi
1852’de 1876-1877, 1889-1890,1900, 1903, 1913 yıllarında	es-Seyyid Mehmed Said Efendi
1856 Yılında	es-Seyyid Mehmed Necib Efendi
1857-1859 Yıllarında	es-Seyyid el-Hac Mehmed Nureddin Efendi
1859 -1860 Yıllarında	Süleyman Salim Efendi
1861-1863 Yıllarında	es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi
1863-1864 Yıllarında	Mehmed Müştak Efendi
1864-1866 Yıllarında	Hüseyin Hüsnü Efendi
1872-1873 Yıllarında	İstanbul’lu es-Seyyid Ahmed Muhtar
1873 Yılında	Hüseyin Hayri Efendi
1878-1880 ve 1900 Yıllarında	es-Seyyid Mehmed Nazif
1880 -1882 Yıllarında	es-Seyyid Hasan Efendi
1883-1884 Yıllarında	Abdülvehhab Efendi
1884-1885 Yıllarında	es-Seyyid İzzet Bin Hüseyin
1885 -1887 Yıllarında	Hattat Aziz Efendizâde es-Seyyid Mehmed Raşid Efendi
1887-1889 Yıllarında	Tokatlı Mustafa Hilmi Efendi
1894 Yılında	Osman Efendi
1898, 1901-1902,1908	es-Seyyid Mehmed Bahaeddin Efendi
1904-1905,1909 ve 1912	Osman Fevzi Efendi
1906 Yılında	es-Seyyid İsmail Bin İbrahim
1910 Yılında	Mehmed Ataullah Efendi
1912-1913	Ali Hilmi Efendi

Geleneksel kentlerde mahkeme binası zamanla kurumlaşma sonucu ortaya çıkan bir yapıdır. Mahkeme faaliyetinin yoğunluk kazanmadığı, küçük tarımsal merkez niteliğini taşıyan kentler de mahkeme binasından ve yargıcın sabit bir görev makamından söz edilemez. Osmanlı kentlerinde anıtsal bir resmi mahkeme binası yoktur. Genellikle kadı kendi evini mahkeme olarak kullanır ve bu bina hususî mesken niteliğini de kaybederdi. Ahali davayı serbestçe takip edebilir ve burası mahkeme binası niteliğini kazanırdı. Çorum sicillerinde mahkeme kâtiplerinin davacının evinde mahkeme kurdukları görülmektedir. 1867 yılı şubatında bıçakla yaralandığından mahkemeye gelemeyen debbağ Süleymanoğlu Hüseyin, Hacı Kemal mahallesindeki evinde muhakeme edilmiştir. Sicillerde, 1874 yılına kadar Çorum mahkemesi, herhangi bir mekân belirtilmeden “*meclis-i şer’i şerif-i enver*” biçimde yazılıyordu. Bu tarihte ilk defa “*hükümet konağında meclis-i de’âvîye mahsus odada ma’kûd meclis-i şer’i münir*” şeklinde bir ifadeyle mahkemenin yapıldığı yer belirtilmektedir. Bu ifadeden şer’i mahkemenin hükümet konağındaki bir odada faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

II.F.6.b. Sancak Beyi

Mahallî idarecilerin başında, sancakbeyi gelmekteydi. Askerî işlevlerinin dışında sancakbeyinin başlıca görevi Osmanlı hükümetinin maddî taleplerini yerine getirmekle ilgiliydi. 1561’de Çorum Beyine gönderilen bir hükümde, İstanbul’un et iâşesi için bölgedeki koyunların

İstanbul'a göndermesi ve Çorum'da hiç kimseye koyun satılmaması ve kesilmemesi isteniyordu. Öte yandan sancakbeyi Çorum şehrinin günlük sorunlarıyla ancak pek seyrek olarak ilgilenmekteydi. Sancakbeyinin mahallî idarededeki rolü, eşkıyaların cezalandırılmasından ibaret idi. Bundan dolayı, sancakbeyi zaman zaman atlı askerleriyle birlikte sancağını dolaşmak zorunda kalıyordu. Ancak bu görev pek çok suistimallere yol açabiliyordu. Özellikle köylüler sancakbeyleri ve adamlarını evlerinde barındırmaktan bir hayli şikâyetçilerdi. Belirli bir hedef olmadan, belirli bir yerde cezalandırılacak eşkıya türemeden “devre” denilen bu gezilere çıkmak sancakbeylerine yasaklanmasına rağmen, sancakbeylerinin yasakları dinlemedikleri görülmüyordu. 17. Yüzyılın başında Çorum sancakbeyi olan İbrahim'in yardımcılarının, Celâlî şefleri olarak etrafa korku saçtıkları Osmanlı idaresine duyurulmuştur.

Sancakbeyinin emri altında görev yapan subaşılar, genellikle polis olarak iş görmekteydiler. Bunun dışında, subaşıların sancakbeyi ile devreye çıkmaları ve köylerde resmi olmayan yollarla vergi toplamaları zaman zaman şikâyet konusu olmuştur. 1668'de Sivas beylerbeyine gönderilen bir fermada devir namıyla sancakbeyi, mütesellim ve subaşıların atlarla köylere gidip çeşitli adlar altında reayadan mallar topladıklarının duyulduğu söylenerek, bundan sonra buna asla izin verilmemesi isteniyordu.

II.F.6.c. Müftü

Osmanlılarda, dört ehl-i sünnet mezhebinden Hanefî fıkhı üzerine kendisine sorulan özel ve genel şer'î ve hukukî meselelere dinî hükümlere uyarak karar veren kişiye “müftü” deniyordu. Osmanlılarda müftülüğün ne zaman ihdas edildiğine dair tarihi bir kayıt yoktur. Ancak ilmî salâhiyeti haiz her âlimin fetva vermek hakkı mevcut olduğuna göre, o unvana haiz olamasa bile Osmanlıların kuruluşlarından itibaren müftülük vazifesini görenlerin bulunduğu şüphe yoktur. İznik, Bursa müderrisleri hiç şüphe yok ki aynı zamanda birer müftü idiler. Osmanlı devletinde müftüler iki kısımdır. Birincisi, bütün ilmiye sınıfının başı olan merkez müftüsü yani Şeyhülislâmdır. İkincisi, diğer müftülerdir ki, bunlara kenar müftüleri de denir.

Müftü, yönetici sınıfından olmamakla birlikte şehir yaşantısında sözü geçen saygın kişilerden biriydi. İmparatorluğun merkezinde bulunan ve ulemanın başkanı durumunda olan şeyhülislâmın devlet ve hükümet merkezinde gördüğü işleri, eyalet ve sancak merkezi olan büyük kentlerde gören kimseler de müftülerdi. Kendisi mahkemede bizzat bulunmayan müftü, taraflardan, şer-i şerife göre, davasında haklı bulunduğu kimseye bir fetva verir, o da bunu mahkemeye ibraz ederek hükmün kendi lehine olmasını talep ederdi. Doğrudan doğruya kadının kendisi de müftüye fetva için müracaat etmekteydi. Herhalde kadı tereddüt ettiği hallerde bu yola gidiliyordu.

Müftülerin atanması veya azillerine şeyhülislâmlar bakardı. Sicillerdeki atama belgelerine göre, Çorum müftüsünün görevi: “Hanefî mezhebinin imamlarının sözlerinden ve muteber kitaplardan doğru nakiller yaparak, kazanın fetva hizmetini yerine getirmek idi.” Ayrıca imzalarında Çorum müftüsü ibaresini de mutlaka kullanması gerekiyordu.

Tablo 12: Çorum Müftüleri (1840-1908 Yılları)

Görev Yılları	Müftülerin İsimleri
1840, 1842-1845	Seyyid Mehmed Hilmi Efendi
1841, 1845 Yıllarında	Es-Seyyid Osman Hilmi Efendi
1846 Yılında	Derbendi el-Hac Hüseyin Efendi
1846-1848 ve 1858-1859'da	Müftüzâde el-Hac Ali Arif Efendi
1852-1853 ve 1855-1856	Es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi
1854, 1873, 1876, 1882'de	Es-Seyyid Ahmed Feyzi
1883, 1900-1902, 1906- 1908	Ali Tahir Efendi
1894 Yılında	İbrahim Nuri Efendi

Müftülerin görev süreleri kesin belli olmayıp, durum ve şartlara göre değişebiliyordu. Bazen ölümle de görevleri sona erebiliyordu. 1845 yılında es-Seyyid el-Hac Mehmet Hilmi Efendi, Çorum müftüsü iken ölmüştür. Kazanın diğer görevlileri gibi müftülerin adları da yolsuzluklara karışmakta idi. Ancak işledikleri suçlar azil yazılarında açıkça belirtilmiyordu. 21 Kasım 1845 yılında Çorum müftüsü Osman Hilmi Efendi, kötü hareketinden dolayı, kaza meclisinin mazbatasıyla Ankara Sancağına bildirilmiş ve görevden alınmıştır. Yine değişik tarihlerde Çorum müftülüğü yapan, es-Seyyid Ahmet Feyzi Efendi, hakkındaki şikâyetler sonucunda, Mayıs 1853, Ağustos 1876 yıllarında olmak üzere iki defa görevden alınmıştır. Bundan başka, Kadızâde es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi, 6 Nisan 1855'te; Müftüzâde el-Hac Ali Arif Efendi, 3 Eylül 1858'de kötü hallerinden dolayı görevlerinden alınmışlardır. Müftüler, bazen görevleri dışında, vakıf mütevelliliği, müderrislik vazifesi gibi işleri de yapabiliyorlardı. Nitekim es-Seyyid Ahmet Feyzi Efendi, müftülük görevi yanında müderrislik de yapıyordu. Müftüler aynı zamanda sancak ve kazalarda kurulan idare meclislerinin aslî üyeleri idiler.

II.F.6.d. Mahalle İmamı

Mahalleler, şehirleri meydana getiren en küçük yerleşim birimleridir. Mahallenin de toplumsal merkezi cami veya mescittir. Mahalleli, cami veya mescidin devamlısı olduğu için, belgelerde mahalle ahalisi genellikle cemaat olarak anılmaktadır. Bu nedenlerle imam mahallenin temsilcisi durumundadır. İmamlar, padişahın beratıyla dinî bilgileri fazla, güvenilir ve sevilen kimseler arasından atanırlar, görecekları hizmet karşılığında “vazife” adı verilen bir ücret alırlardı. Gündelik olarak hesaplanan ücret, çoğunlukla vakıflardan sağlanmaktaydı.

Belgelerde imamların beratlı oldukları “bâ-berat-ı şerif imam” diye belirtilmiştir. Tanzimat'tan önce nâiblerden sonra kadıların en önemli yardımcısı olarak mahalle biriminin başındaki imamları sayabiliriz. Tabîî imamın hukuk adamı ve yargı görevlisi olarak hiçbir rolü yoktu. Belki bazı anlaşmazlıkları, bir cemaat üyelerinin yakınlığı içinde çözmekte rolü oluyordu. Ama o daha çok bir muhtar görevini yerine getiriyordu.

19. yüzyılın ilk yarısına kadar, mahalleleri yönetenler imamlardı. İmam doğum, ölüm gibi nüfus kayıtlarını tutardı. Ancak bu görevin yerine getirildiğine nadiren şahit oluruz ve daha çok Tanzimat'tan sonra görülür. Bundan başka bir kimsenin o mahalleye yerleşmesi için, mahallenin sakinlerinden birinin ve imamın kefaleti şarttı. İmam böylece zincirleme olarak birbirine kefil olan mahalle halkının hepsinin kefilidir. İmamın en önemli görevi ise, mahalle sakinlerine isabet eden verginin dağıtımı ve tahsilini yürütmektir. İmamlar, beş vakit namaz kıldırmanın, ölenler için gerekli dinî işlemleri yapmanın yanı sıra, mahallelerin güvenliğinin, huzurunun sağlanması gibi işlerle de ilgileniyorlardı. İmam-kadı hiyerarşisinin yıkılması daha Tanzimat'tan önce II. Mahmut dönemi reformlarıyla başladı. Kadının idarî fonksiyonu azalıp, elinden güvenlik ve beledî hizmet alınınca, mahalle imamları da yönetici olmaktan çıkmıştır. 19. yüzyıl reformlarıyla mahalle ve köylerde muhtarlık kurulmaya başlayınca, imama göre muhtar daha yetkili bir yönetici olmuştur.

Tanzimat döneminde ise imamlar sadece dinî vazifeleri yerine getirmekte olup idarî görevleri tamamen ellerinden alınmıştır. Ancak bazı imamların dinî görevleri yanında ticarî işlerle de uğraştıkları görülmektedir. Hacı Gevan Mahallesi imamı Karskadısızâde Ebubekr Efendi, aynı zamanda attârlık yapıyordu. Yine Sığircı Mahallesi imamı Kadioğlu Hasan Efendi de dikici esnafıydı.

II.F.6.e. Muhtar

II. Mahmut dönemi ülke yönetiminde yapılan yeniliklerden biri de muhtarlık kurumunun oluşturulmasıdır. Muhtarlık kuruluncaya kadar Osmanlı Devlet'inde köylerde “kethüda”, “ihtiyar”; bazen de “muhtar” denilen kimselerin bulunduğunu, bunların köyü temsil eden bazı görevler yaptıkları bilinmektedir. Şehirlerde ise mahalle düzeyinde aynı görevleri imamlar yerine getirmekte

idiler. Osman Nuri Ergin'e göre muhtarlık, ilk defa 1829 yılında ahaliyi imamların zulmünden ve istibdadından kurtarmak için kurulmuştur. Fakat bu iddia yersizdir. Muhtarlık teşkilatı ilk defa taşrada halkı ayanın zulmünden kurtarmak amacıyla ayanlık teşkilatı yerine kurulmuştur.

Muhtarlıkların kurulmasına ilk olarak İstanbul'da başlandı. Bu olay, bir rastlantı veya sıradan bir deneme değildi. Yeniçeri ocağı lağvedildikten sonra, şehrin güvenliğini sağlamak, vergi toplayabilmek ve mahallelerin düzenini korumak gerekmektedir. Çünkü eskiden genel güvenlik hizmetleri ve beledî kolluk görevlerinin yerine getirilmesinde, Yeniçeri ocağına bağlı subaylar ve mahallelerdeki Yeniçeri kollukları büyük rol oynuyordu. Asayişin dışında diğer malî-mülkî görevlerin yerine getirilmesi için yeni bir kamu görevlisi gerekmektedir.

İstanbul dışındaki kent, kasaba ve köylerde muhtarlığın kurulması ise 1833-1836 yılları arasına rastlamaktadır. İlk defa Kastamonu mahalleleriyle, sancağa bağlı kazaların mahallelerinde muhtarlık teşkilatı kurulmuştur. Halkın bu örgütlemeye hoşnut olduğunu II. Mahmut öğrenince, bütün ülkede kurulmasını emretmiştir. Buna göre, her mahallede denenmiş, iyi huylu ve becerikli oldukları anlaşılmış mahalle halkından iki kişi oybirliği ile muhtar seçilecekti. Çorum'da muhtarlığın ilk defa hangi tarihte kurulduğu tespit edilememiştir. Fakat 1845 yılında yapılan temettuât sayımı defterlerinde, Çorum'un bütün mahalle ve köylerinde muhtarların görev yaptığı görülmektedir.

Muhtarlar, mahallelerinde asayiş sağlamak, vergilerin dağıtımında ve toplanmasında yardımcı olmak, kısaca ayanlar tarafından yapılmakta olan görevlerin büyük bir kısmını yapmakla yükümlü oldukları gibi kendilerine yeni görevler de verilmiştir. Başka şehir ve köylerden mahalleye gelenlerin durumlarını tespit etmek ve başka köye veya şehre gitmek isteyenlere mühürlü pusula vermek, mahallede doğan, ölen, göç edenleri defterlere kaydetmek, gerektiğinde meclis-i şer'e katılmak, veraset işleriyle ilgilenmek, kazanın veya köyün her altı ayda bir gider defteri hazırlanırken mahallesini temsilen hazır bulunmak.

II.F.6.f. Muhassıl

Tanzimat, yönetimin yeniden düzenlenmesi, modernleştirilmesi demektir. Tanzimat'ın ilk uygulamalarından biri muhassıl ve muhassıllık meclislerinin kurulmasıdır. Gerçi muhassıl devlete ait vergileri tahsil ile mükellef memurlar hakkında kullanılan bir tabir olarak, Osmanlı Devlet'inden önce Anadolu Selçuklu Devlet'inde de mevcuttu. Hatta Tanzimat'a gelinceye kadar bu manada Osmanlı Devlet'inde de görev yapmıştır. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte, sancak yönetimi mütesellimlerden alınarak muhassıllara verildi. Muhassıllar, bölgenin hem yönetimini üstlenecekler; hem de vergilerini doğrudan doğruya toplayarak hazineye göndereceklerdi. Bu itibarla, idarî teşkilâtta yapılan ıslahat valilerin nüfuz ve yetkilerinin azaltılması amacını gütmekte idi. Bu maksatla, valilere yalnız asayiş işleri bırakılmıştır. Diğer taraftan idarenin her kademesinde halkın katıldığı idare meclisleri teşkil edilmiştir. Bu meclis üyeleri, muhassıl ve iki kâtibî ile o yerin kadısı, müftüsü, umur-ı zabtiyye amiri, Müslüman vücûh-ı memlekette dirayeti tecrübe edilmiş dört aza ve gayr-i Müslim ahali varsa bunların metropoliti ve ikisi kocabaşı olarak on üç kişiden mürekkeptir.

Çorum, Tanzimat'ın uygulandığı ilk merkezlerden biriydi. Çorum mahkemesine 1840 Şubatında gönderilen bir fermana göre, Hâceğân-ı Divan-ı Hümayun'dan Hüseyin Rüşdü Efendi, Çorum sancağı içerisindeki nefs-i Çorum, Hacıhamza Derbendi, Saz, Osmancık, İskilip, Fevkattarîk, Tahtattarîk, Karaberk, Bayat kazalarının muhassılı tayin edilmiştir. Çorum'da kurulan büyük meclis dördü devlet görevlisi, üçü halktan toplam yedi kişiden oluşuyordu. Çorum sancağı içerisinde İskilip, Osmancık, Hacıhamza, Saz kazalarında üçer kişiden oluşan küçük meclisler oluşturulmuştur.

Muhassıllık meclisi haftada iki üç gün toplanır, vergi yazımı ve diğer bölge sorunları, belli kurallara göre tartışılıp karara varılarak uygulamaya konurdu Meclisin başkanlığını muhassıl yapardı. Bu çerçevede Çorum muhassıllık meclisinin de faaliyetler yaptığı görülmektedir. Meclis, öncelikle, Tanzimat Ferman'ında istenilen herkesin senelik vergisi kesin kararlaştırılınca kadar

geçici vergilerin tespit edilmesi işini yapmıştır. Bunun için, Çorum, İskilip, Katar, Osmancık, Saz ve Hacıhamza ile Çorum'un köylerinin vergileri oy birliği ile kararlaştırılmış ve bu vergi kazalara ve köylere taksim edilmiştir.

Sancakların her türlü vergi gelirlerinin toplatılması işinin merkezden atanan muhassıllara verilmesi, yöneticilerin vergi gelirlerini kendi çıkarları doğrultusunda harcamalarını önlemeye yönelikti. Ne var ki çok kısa süren yeni uygulama umulan sonucu vermedi. 1840-41 dönemine ait hazine gelirlerinde büyük azalma oldu. Bütün çabalara karşın, kâr ve zarar şöyle dursun, kaç kuruş hâsılat olduğunun ortaya çıkarılması bile mümkün olmadı. Bu göreve getirilenler, eski mültezimlere yakın ilişkileri olanlar arasından seçilirken, çıkarlarının zedeleneyeceğini anlayan yerli güçlü ailelerle, yeni uygulamayı kavramayan bazı kimselerin direnmeleri sonunda 1842 yılının başlarında muhassıllık kaldırıldı. Çorum muhassıllığı 4 Mayıs 1842 yılında çıkarılan bir irade ile lağvedilmiştir.

II.F.6.g. Kaza Müdürü

Muhassıllığın kaldırılmasından hemen sonra oluşturulan bir kurum da “*Kaza Müdürlüğü*”dür. Gerçi, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşundan beri kaza adı ile anılan, başlangıçta idarî-adlî daha sonraları ise yalnız adlî bir ünite bulunuyordu. Osmanlı Devlet’inin yükselme döneminde her kaza, bir taraftan ticarî ve diğer taraftan kültürel üstünlüğü ile yani çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idarî bir birliği ifade etmekte idi.

Bu kurum, geçirdiği değişiklikler sonunda Tanzimat öncesi Türkiye’inde eski niteliğini tamamen yitirmiş bulunuyordu. Tanzimat’tan sonra yeniden idarî bir birim olarak ortaya çıkan kazanın öncesiyle ancak isim benzerliği bulunmaktadır. Tanzimat’tan sonra köylerin birkaçı birleştirilerek ilk kez köyle sancak arasında idarî bir birim olarak “*kaza*”lar oluşturuldu. Bu tarihe kadar mahkemenin bulunduğu her yer kaza olarak adlandırılmakta idiyse de ayrı bir yönetici atanmıyordu. Yani kaza adlî bir ünite olarak geçiyordu.

Halkın yönetime katılması, daha doğrusu yöneticisini seçmesi ilkesi, köy ve mahallerde muhtarlık örgütünün kurulması ile başlamıştı. İkinci bir adım olarak kaza müdürlerinin de merkezden ya da vali veya kaymakam tarafından atanmaları yerine, doğrudan doğruya halkoyu ile görevlendirilmeleri ilke olarak benimsenmişti. Gerçi, kaza müdürü olacakların “*Eşrâf-ı Hânedân*” olmaları öngörülmüş, seçimlere yalnız ileri gelenler katılmışlardı. Devrin özellikleri göz önünde tutulduğunda bunu da yadırgamamak gerekir. Çorum’da yeni usul uygulanmış ve Hanedandan el-Hac Mehmet Ağa kaza müdürü olmuştur. Kaza müdüründen öncelikle istenen kazanın senelik vergisinin toplanıp gönderilmesi idi.

“*1858 Tarihli Vülât-ı İzam Talimat*”ına göre, kaza müdürünün görevleri şöyleydi: Kazanın bütün mülkî, malî ve zabtiye işlerine bakmak, asayiş ve emniyeti sağlamak, kazada görülecek davaların adil ve hakkaniyet üzere yapılmasına dikkat etmek, kazanın herhangi bir yerinde asayiş bozacak karışıklık çıkarırsa zaptiye memuruyla birlikte hemen olaya el koymak. Kaza müdürleri değiştirildiklerinde ya da görevden alındıklarında, meclisler en kısa zamanda yerlerine vekil atayacaklar, hemen sonra da halkın benimsedikleri kimseleri, müdür olarak görevlendireceklerdi. Ancak atamanın kesinlik kazanması için hükümetin onayı alınacaktı. Uygun biri bulunmaz ya da istekli çıkmazsa hükümetten atama yapılması istenecek, bu durumda merkezden atanan kaza müdürünün maaşı vergi gelirlerinden ödenecekti. 1851 Şubatında Çorum kaza müdürü olan Ali Efendi aylık 1500 kuruş maaş ile çalışmakta idi.

Müdürler, kazalarında oluşturacakları küçük meclisler vasıtasıyla, köylerden imam ve muhtarların hazırlayıp gönderecekleri vergi dağıtım cetvellerini inceleyecekler, bir önceki yılın kayıtları ile karşılaştırıp, vergisi azalan veya artan köyler olursa nedenlerine bakıp, yerinde olduğu anlaşılırsa onaylayacak ve kaymakamlara gönderecekti. Her malî yılın başında kaza müdürleri,

sancak merkezlerine çağırılırlardı. Burada kaymakam başkanlığında oluşan mecliste onların yıllık muhasebeleri yapılırdı.

Kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden müdürlerin bulunması sık sık görevden alınmalar veya sürgün edilmelere yol açıyordu. Çorum kaza müdürü, Mehmet Efendi'den ahali şikâyetçi olmuş ve azli için dilekçe vermişlerdir. Yine 1857'de Çorum kaza müdürü olan el-Hac Mehmet Efendi, şehrin yollarını genişletmek bahanesiyle, halkın dükkânlarını yıkmış, yeniden yaptırılmayanların yerlerini zengin kişilere satmıştır. Bundan başka, emval sandığından senet karşılığı aldığı altınları da daha sonra ödememiştir.

Kaza müdürlerinin hazine adına topladıkları vergileri zamanında hazineye teslim etmeyerek zimmetlerine geçirdikleri de oluyordu. Birçok kaza müdürünün işlediği suçlardan biri buydu. Çorum'un ilk kaza müdürü olan Hacı Mehmet Ağa, vergi ve a'sâr bedelini zimmetine geçirdiği gibi, haksız yere halktan fazla vergi toplamıştır. 1845 yılında Ankara'da yapılan incelemeler sonucunda hazineye olan borcuna karşılık mallarının satılmasına ve tutuklanmasına karar verilmiştir.

Hacı Mehmet Ağa'nın davası hayli uzun sürmüştür. 1847'de Amasya meclisine yazılan bir yazıda, müdürün zimmetine geçirdiği paraları ödemediği ortaya çıkmıştır. Maliye Nezareti, müdürün emlak ve akarının mahkemece satılmasını ve değerini de hazineye gönderilmesini istemiştir. Hacı Mehmet Ağa'nın mallarının satılması sırasında, yeni kaza müdürü Osman Ağa, müftü Ali Arif Efendi, eşraftan Hacı Halil ve sandık emini Hüseyin Efendi'nin yolsuzluk yaptıklarına dair şehirde söylentiler çıkmıştır. Bu kişiler malları değerinin altında satın almışlar ve paylaşmışlardır. Ayrıca, Hacı Mehmet Ağanın oğlunu da haksız yere 2 sene hapsedmişlerdir. Bunun üzerine müdür görevden alınmış ve arkadaşlarıyla birlikte Amasya'da yargılanmıştır. 1850 yılındaki yargılama sonucunda bu kişiler ikişer sene süreyle Sivas'a sürgün edilmişlerdir. Daha sonra müftü Ali Arif Efendi'nin suçsuz olduğu anlaşılmış ve serbest bırakılmıştır.

Çorum kazasında da görüldüğü üzere görevliler aralarında anlaşarak yolsuzluklar ve haksız uygulamalar yapabiliyorlardı. Ülke genelinde bu şekilde yolsuzluk yapan kaza müdürleri çeşitli yerlere sürgün edilerek cezalandırılmışlardır. Boyabat kaza müdürü Raşid Efendi ile sandık emini Halil 3 yıl süreyle Çorum şehrine sürgün edilmişlerdir. Bir süre sonra 1862 Martında bu kişiler iyi hallerine bakılarak padişah tarafından affedilmişlerdir.

Kaza müdürlerinin yörenin ileri gelenleri arasından seçilmesi talimatnamede belirtilmesine rağmen, Çorum'daki kaza müdürlerinin arasında dışarıdan olanlar da vardı. Zile eski müdürü Hüseyin Bey, 16 Ocak 1850 tarihinde Çorum kaza müdürü olarak tayin edilmiştir. Fakat bir sene sonra, şehir ahalisiyle uyuşmadığı ve kaynaşmadığını söyleyerek istifa etmiştir. Yerine 1851 Ocağında, Gümüş kazası eski müdürü Ali Efendi tayin edilmiştir. Bu örnekler kaza müdürlerinin yöre eşrafından olmaları ve halk tarafından seçilmelerine dair talimatnamelerin Çorum'da uygulanmadığını göstermektedir.

Tablo 13: Çorum Kaza Müdürleri (1842-1862 Yılları)

Görev Yılları	Kaza Müdürlerinin İsimleri
1842-1845	El-Hac Mehmet Ağa
1845-1846	Halil Ağa
1850'den Önce	Osman Ağa
Temmuz 1850- Ocak 1851	Hüseyin Bey
Şubat 1851- Nisan 1852	Ali Efendi
Nisan 1852- Mayıs 1852	Necib Ağa
Mayıs 1852	Ömer Ağa
Kasım 1852-1857	Hacı Mehmet Efendi
1862'den Önce	Ömer Efendi
1862'den Sonra	Mehmet Ağa

Kaza müdürleri, sadece yolsuzluk sebebiyle değil, rehavete kapılarak gereken işleri yapmadıkları için de görevden alınabiliyorlardı. 1852 yılında Çorum kaza müdürü Ali Bey, İskilip müdürü Yusuf Ağa göreve başladıkları tarihten itibaren işlerini ciddiyetle yapmadıkları için görevden alınmışlardır. 1842 yılından başlayarak “1864 Vilâyet Nizamname”sine kadar geçen sürede yönetimin en alt basamağında yer alan kaza müdürlerinin yolsuzlukları ortadadır. Müdürlerin sadece Çorum’da değil, Anadolu’nun pek çok şehrinde yolsuzluklara karıştıkları görülmektedir. Kaza müdürlerinin şehrin ileri gelenleri arasından seçilmesi sebebiyle herhangi bir yönetim tecrübesine sahip değillerdi. Dolayısıyla bu kurumun başarıya ulaşması mümkün değildir. Bu yüzden “1864 Vilâyet Nizamname”siyle kaza müdürlüğü ortadan kaldırılmıştır.

II.F.6.h. Kaymakam

Kaymakam, Tanzimat öncesinde vali ya da mutasarrıfların geçici bir süre için yerlerine atadıkları kimseler için de kullanılan bir unvandır. 1842 yılında muhassıllık kaldırılınca yerine yönetici olarak sancaklara kaymakamlar atanmıştır. Kaymakamlar, doğrudan doğruya hükümet tarafından atanıyordu. Valiye karşı sorumlu olmakla birlikte sancak merkezlerinde kurulan “Sancak Meclisi” ve “Küçük Meclis”le birlikte sancağı yönetmede hükümet temsilcisi ve meclis başkanı olan kaymakamları valiler görevden alamıyordu. “Küçük Meclis” denen sancak meclisi, kaymakam, mal müdürü, hakim, tahrîrat ve mal baş katipleri ve Müslümanlarla gayr-ı Müslim toplulukların temsilcilerinden oluşuyordu. Eyalet meclisi, yönetmeliğinde belirtilen kurallara uygun olarak haftanın belli günlerinde toplanarak, sancağın yönetim, maliye, eğitim ve öğretim, belediye hizmetleriyle ilgili sorunlarını görüşüp kararlaştıracaktı. Şer’iatı ilgilendiren davalar dışında kalanları, kanun ve tüzüklerin öngördüğü biçimde görüşüp sonuçlandırmak da sancak meclisinin görevi idi.

“1864 Vilâyet Nizamnamesi” ile kaymakam bu defa kazaların mülkî, malî ve zaptiye işlerine bakmak üzere merkezden atanan görevliye verilen isimdir. Kaza idare meclisi; kaymakam başkanlığında hakim, müftü, tahrîrât kâtibi gayri Müslimlerin ruhanî reisleri gibi tabii üyeler ve ikisi Müslim ikisi de gayr-i Müslim dört seçilmiş üyeden kurulacaktı. Diğer yöneticiler gibi kaymakamlar da ahali tarafından şikâyet edilebiliyorlardı. 1879 yılı Ocak ayında, Çorum kazası kaymakamı Rauf Bey’in kötü yönetiminden ahali şikâyetçi olmuş ve kaza naibi Mehmet Nazif durumu telgrafla Ankara vilâyetine bildirerek tahkikat açılmasını sağlamıştır.

Tablo 14: Çorum Kaymakamları (1867- 1894 Yılları)

Görev Yılları	Kaymakamların İsimleri
1867 Yılında	Salih Bey
1873-74 Yıllarında	Mahmud Sezâyi Paşa
7 Mart 1874- 1876 Yıllar Arasında	Halil Hilmi Efendi
1878-1879 Yılları Arasında	Rauf Bey
1881 Yılında	Raif Bey
1882 Yılında	Mahmud Hamdi Efendi
1883 Yılında	Halil Rasih Efendi
1888-1889 Yıllarında Arasında	Pertev Bey
1890-1891 Yılları Arasında	Mahmud Bey
1891 Yılında	Ali Rıza Efendi
1891-1894 Yılları Arasında	Ahmet Reşid Bey

II.F.6.i. Mutasarrıf

Mutasarrıf, Tanzimat öncesi sancak adı verilen idarî birimin başında bulunan görevli hakkında unvan olarak kullanılan bir tabirdir. Muhassıllık kurumunun kaldırılmasından sonra bir eyalete bağlı olmayan livaların başında bulunan mülkî amirlere mutasarrıf deniliyordu. 1847 yılından sonra Amasya ve Çorum bu şekilde mutasarrıflıkla yönetilmeye başlanmıştır. Bu tarihte, Sivas mutasarrıfı olan Seyyid Said Paşa'ya Amasya ve Çorum sancaklarının mutasarrıflık görevi de verilmiştir. Çorum, bu paşa tarafından atanan bir kaymakam tarafından yönetilecek, mutasarrıflık merkezi de Amasya olacaktı. Bu şekilde iki sancağın birlikte idare edilmesi Tanzimat'tan önce sıkça başvurulan bir idare şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Mutasarrıf, sancakların birinde oturup diğerini de mütesellim tayin ederek yönetiyordu. 1813 yılında Beyşehir ve Çorum sancakları bu şekilde idare edilmekte idi. Çorum, muhassıllığın lağvıyla tekrar iki sancak şeklinde Amasya ile birlikte yönetilmiştir. Bu durum, 1856 yılında Çorum'un Yozgat'a bağlı bir kaza haline getirilmesine kadar devam etmiştir.

1867 yılında uygulanmaya başlayan Vilayet Nizamnamesine göre, mutasarrıflar, sancaklarda mülkî, malî ve zabıta işlerine bakmak üzere padişah tarafından tayin edilen idarî görevlilerdir. Mutasarrıflar sancakta cereyan edecek bütün devlet emirlerinin vilâyet tarafından alınacak direktiflerin ifasına memurdu. Mutasarrıfın maiyetinde bir idare meclisi bulunacak ve meclis, merkez kazasının hakimi, müftüsü, Müslim ve gayr-ı Müslim halkın ruhanî reisleri, muhâsebeci, tahrîrât müdürü ile ikisi Müslim ve ikisi gayr-ı Müslim dört azadan mürekkep olacak ve başkanlık mutasarrıfa ait bulunacaktır.

Tablo 15: Amasya ve Çorum Mutasarrıfları (1847-1856 Yılları)

Görev Yılları	Mutasarrıfların İsimleri
1847-1848	Seyyid Said Paşa
1848-1850	Mîr-i Mîrân Hilmi Paşa
1850-1851	Mîr-i Mîrân Hamdi Paşa
1851-1852	Mîr-i Mîrân Ömer Faiz Paşa
1852-1853	Hüseyin Remzi Paşa
1853-1855	Mîr-i Mîrân Salih Paşa
1855-1856	Mîr-i Mîrân Arif Paşa
20 Ağustos 1856	Mîr-i Mîrân Rıdvan Paşa

1894 yılında Çorum, 3. sınıf bir sancak merkezi olarak yeniden teşkil edilmiştir. Çorum'a mutasarrıf olarak tayin edilen kişilerin terceme-i hâllerine bakıldığında tecrübeli, dil bilen memurlar oldukları görülmektedir. 1897'de Çorum mutasarrıfı olan Süleyman Asaf Paşa, 54 yaşında Rumca ve Fransızca bilen bir yöneticiydi. Mutasarrıflıklar vekâlet yoluyla da idare edilebilmekteydi. Çorum mutasarrıflığına, 1907 yılında, Cemal Bey adlı bir kişi vekâlet ediyordu. Bazen mutasarrıflar görev yaptıkları yerin âb u havasına alışamadıklarını ya da ailesinin hastalığını bahâne ederek görevini bırakıyor veya yerini değiştirebiliyordu.

Mutasarrıflar kanun ve nizamlara uymayan davranışlarda bulunabiliyordu. 1812 yılında Çorum mutasarrıfı Kandıralı Mehmet Paşa, halka yaptığı eziyetlerden dolayı sevilmiyordu. Bu yüzden, İskilip halkı ayanla beraber olup, mutasarrıfın adamını İskilip'e sokmamıştır. Bunun üzerine paşa, İskilip'e giderek kanunsuz davranışlarda bulunmuştur. Bu davranışı sebebiyle de görevden alınarak, İstanköy Adasına sürgün edilmiştir. 1913 Ekiminden önce Çorum mutasarrıfı olan Hilmi Bey'den kanunsuzlukları sebebiyle emri altındakiler rahatsız olmuş ve şikâyet etmişlerdir. Göreve başladığı tarihten beri Çorum'da önemli bir faaliyeti bulunmayan Hilmi Bey vilâyetçe görevden

alınmıştır.¹⁵³

Tablo 16: Çorum Sancağı Mutasarrıfları (1894-1909 Yılları)	
Görev Yılları	Mutasarrıfların İsimleri
1894-1895	Rüşdü Paşa
1895-1897	Ahmed Edib Bey
1897-1901	Süleyman Asaf Paşa
1901-1902	Celal Bey
1902-1905	Mustafa Nuri Paşa
1905-1907	Ahmed Kemal Paşa
1907-1908	Haydar Bey
1908-1909	Süleyman Necmi Bey

II.F.7. Kentin Nüfusu ve Göç Hareketleri

II.F.7.a. Şehir Merkezinin Nüfusu

Bir yerleşim yerinin niteliğinin belirlenmesinde nüfus önemli bir unsurdur. Osmanlı Devleti'nde bir yerin şehir sayılabilmesi için ne kadar nüfusa sahip olması gerektiği zamana bağlı olarak değişmektedir. Çorum'un mahalle ve köy nüfusunun dağılımının, niteliğinin ve niceliğinin bilinmesi, şehrin iktisadî, sosyal ve idarî yapısının anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Osmanlı Devleti'nde otuz kırk sene aralıklarla nüfus ve arazi sayımları yapılmakta idi. Bu yöntemle vergi mükelleflerinin elinde bulunan topraklar, verdikleri vergiler, her köy ve kasabada mevcut bulunan yetişkin erkek nüfus sayılırdı. Çorum'da vergi veren nüfus bu yöntemle, 15.ve 16. yüzyıllarda, 1455, 1480-85, 1520, 1554, 1574-76 tarihlerinde beş kez sayılmıştır. Bunlardan 1480-85 ve 1554 tarihlerine ait olanlar günümüze ulaşmamıştır. Bu sayımlardan en eski olanı 1455-56 tarihini taşımaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in idarî görevlisi olan Umur Bey tarafından yapılan bu sayım defterinde, Çorum "*nefs-i şehir-i Çorumlu*" diye geçmektedir. Sayımda vergi veren kent nüfusun 438 kişi olmasından hareketle şehrin bu dönemdeki tahminî nüfusunu 2000-2200 arasında olduğu ileri sürülebilir.¹⁵⁴

16. yüzyılda Çorum çok hızlı büyümüştür. Kanunî devrinin ilk yıllarında yapılan sayımlara bakıldığında zaman, eskiden olduğu gibi Tokat'ın bölge merkezlerinden birini oluşturduğu görülmektedir. Ancak bu kentin Uzun Hasan işgalinden önceki düzeyine kolay kolay tekrar ulaşamadığı da bilinmektedir. Amasya'nın Tokat ile hemen hemen aynı düzeyde olması, bu dönemde yeni bir olgunun olup olmadığı kaynak eksikliğinden dolayı pek anlaşılamamaktadır. Öte yandan Çorum'un Merzifon ile Kastamonu'nun büyüklük düzeyine ulaşması, 1455 ile 1529 arasına rastlar. Çorum, Merzifon, Amasya ve Tokat, 16. yüzyıl boyunca Anadolu'nun en çok kentleşmiş olan bölgelerinden birinde bulunmaktadır. Şehirlerarasındaki mesafelere bakılırsa, Osmanlı idarî terminolojisinde "*Vilâyet-i Rum*" diye adlandırılan bu bölge, Osmanlı Anadolu'sunun en çok şehirleşmiş bölgesi sayılabilir.

1530'larda Çorum'da 30 mahallede, 878 hane bulunuyordu. Bu hanelerde 1316 nefer yaşıyordu. Bunlardan 433'ü bekâr, 855'i ise evli olup, toplam nüfus 4.736-5.000 arasındadır. III. Murat dönemine ait nüfus sayıları da hesaba katıldığında Çorum'da 16. yüzyılın başlarında görülen büyümenin en az 1570'lere kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁵³ Şerif Korkmaz, a.g.t., s.29-103.

¹⁵⁴ Tahrir defterlerine göre nüfus hesaplanırken bir hane 5 ile çarpılarak tahmini nüfus elde edilir. Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.32, 1979, s.331-348.

Tablo 17: 1530 ve 1576 Yılları Arasında Çorum Mahallelerinde Nüfus.

	1530 Yılı				1576 Yılı				
Mahalle İsimleri	Bekar	Evli	Muaf	Toplam	Bekâr	Evli	Muaf	Toplam	Artış oranı %
Cami-i Kebir	41	50	1	92	46	59	2	107	16.3
Sağrıcı	38	40	1	79	46	80	2	128	62
Çakır Mescidi	15	26	1	42	18	38	3	59	40.4
Yenice Kayyum Mes	24	30	1	55	23	31	1	55	0
Yeni Mescidi	6	16	1	23	-	-	-	-	-
Atçı Ali	3	23	1	27	41	40	1	82	203.7
Sancakdar	9	23	1	33	23	26	1	50	51.5
Kundistan	15	25	1	41	28	34	-	62	51.2
Ahmed Çelebi	13	40	1	54	52	62	2	116	114.8
Melik Danişmend	9	24	1	34	29	27	-	56	64.7
Akpınar	5	15	1	21	46	45	2	93	342.8
Medrese	31	57	1	89	29	36	-	65	-26.9
Yenice(Kamer Hatun)	2	8	1	11	17	16	-	33	200
Pınarbaşı	31	83	1	115	76	86	1	163	41.7
Ömer (Sofular)	21	40	1	62	22	31	-	53	-14.5
Sinan Mescidi	9	14	1	24	12	13	-	25	4.1
Ümid Halife	13	39	1	53	35	37	1	73	37.7
Şeyh Eyüp	27	37	1	65	31	92	-	123	89.2
İbrahim Halife	19	28	1	48	31	22	-	53	10.4
Ahmed Faki Mescidi	1	28	1	30	36	54	-	90	200
Halife	23	39	1	63	42	54	1	97	53.9
Dervişler	16	28	1	45	17	24	2	43	-4.4
Divane Mescidi	-	6	1	7	6	14	-	20	185.7
Esiruddin	12	13	1	26	16	17	-	33	26.9
Sabuncu	4	13	1	18	18	18	-	36	100
Acarca	17	30	1	48	-	-	-	-	
Çirişoğlu	15	9	1	25	-	-	-	-	
Çöplübey	4	18	1	22	33	22	-	55	150
Ashab Efendi	3	34	-	37	-	-	-	-	
?	7	19	-	27	-	-	-	-	
Hacı Yusuf (Kesek) M					1	121	-	122	
Cedid. Hacı Yusuf					22	24	1	47	
Hoca Hamza					23	28	1	52	
Turhan Kethüda					38	91	-	129	
Yavru Turna					20	37	1	58	
Alaca Mescidi					4	13	-	17	
Uç					36	38	-	74	
Nâmazgâh-ı Cedid					11	11	1	23	
Fatma Hatun					23	30	-	53	
Varoşoğlu					14	11	-	25	
Gülabibey					7	27	-	34	
Makbere					19	22	-	41	
Hacı Kemal					18	28	1	47	
Cedid mescid Nuri					21	23	1	45	
C. mescid Hacı Kemal					27	23	1	51	
Hacı Nasrullah					33	32	-	65	
Arap Ahmed					8	19	-	27	
Yenice Nurullah					52	49	-	101	
Zâviye-i Hıdırlık					-	12	-	12	
Hacı Ali					12	16	-	28	
M. Hacı Bayram					29	26	-	55	
Hacı Bayram Diğer					7	20	-	27	
Toplam	433	855	28	1316	1230	1719	33	2982	126.5

1576 yılında ise, şehirdeki 48 mahallede 1719’u evli 1230 bekar olmak üzere 2982 vergi mükellefi yaşamakta idi. Dolayısıyla Çorum’da bu dönemde, 10000 kişinin yaşadığı söylenebilir. Herhangi bir nüfus artışı için yüksek olan bu oran, 16. yüzyıl Anadolusundaki nüfus artışlarının doğal dalgalanmalardan kaynaklandığı konusunda ciddi kuşkulara yol açmaktadır. Endüstri öncesi toplumlarda genellikle doğurganlığın yüksek olduğu varsayılır. Bu durumda nüfus artışına yol açan mekanizma ölüm oranındaki düşüştür. Öte yandan iç göç yüksek büyüme oranlarını açıklamada temel öğelerden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunda nüfus hareketlerinin devletin denetimi altında olmasına ve kentlere göçün engellenmesine rağmen bu hareketler devletin daha ciddi önlemler almasını gerektirecek düzeyde gerçekleşiyordu. Doğu Anadolu İran savaşlarında çok tahrip edildiği için, halk bu bölgeden yaygın olarak göç etmiştir. Ayrıca Celâlî isyanları, bu tür göçlerin yaygınlaşmasında belirli bir rol oynamıştır. Doğu Anadolu’dan gelenler, çoğu kez Sivas ve Kayseri gibi büyük İç Anadolu merkezlerinde yerleşmişler ve kimi zaman kurdukları mahalleler “*Şarkıyan*” mahallesi olarak adlandırılmıştır. 16. yüzyılın son yıllarında, Çorum’da da “*Şarkıyan*” adında bir mahallenin mevcut olması şehrin göç aldığı göstermektedir. Çorum’un büyümesi, hiç değilse kısmen, oldukça uzak bölgelerden yapılmış göçmenlerin varlığına bağlanabilir.

Bu dönemde, Çorum’da kayıtlı yetişkin erkek sayısının artmasında, bekârların toplam nüfusa oranındaki artışın önemli bir paya sahip olduğu gözlenmektedir. Gerçekten 1520’lerde kayıtlı nüfusun % 31’ini teşkil eden bekârlar, 1570’lerde toplam kayıtlı nüfusun % 45’ini teşkil etmişlerdir. Bu da nüfus artışı karşısında geç evlenmelerin arttığını göstermektedir.

Çorum’da nüfus artışına paralel olarak mahalle sayısı da artmıştır. 1530 yılında 30 olan mahalle sayısı, 1576’da 48 olmuştur. 1530-1576 yılları arasında, Çorum mahallelerindeki nüfus artışı % 4,1 ile % 342,8 arasında değişmektedir. Ancak Medrese, Ömer (Sofular) ve Dervişler gibi mahallelerde nüfus azalmıştır. Genel olarak bu dönemde Çorum’da % 126,5’lik bir nüfus artışı olmuştur.

Bu tarihlerde nüfus sadece Çorum’da değil bütün Anadolu ve Akdeniz havzasında artmıştır. Meşhur tarihçi Braudel, Akdeniz dünyası hakkındaki eserinde 1500-1600 yılları arasında Akdeniz nüfusunun kabaca iki katına çıkmış olabileceğini belirtmektedir. Konuyu Osmanlı şehirleri çerçevesinde ele alan ve tahrir defterlerindeki verileri kullanan Barkan da, Osmanlı ülkesindeki nüfus artışını ortaya koymuştur. Nüfusun çoğalmasının doğal bir artış mı yoksa göçlerin sonucu mu olduğu tartışılabilir bir konu olsa da, Anadolu’nun bütün bölgelerinde benzer artışların olması, bunun büyük ölçüde doğal bir artış sonucunda olduğunu göstermektedir. 15 ve 16. yüzyıllar boyunca, Çorum oldukça hızlı gelişen bir bölgesel merkez olarak karşımıza çıkmaktadır. Ankara, Kayseri veya Tokat düzeyindeki kentlerin arasına katılamasa da 16. yüzyılın sonlarında Çorum herhalde 10.000’e yakın bir nüfus barındırmakta idi. Çorum, zamanının ölçülerine göre orta büyüklükteki kentler arasında başta gelmekteydi. 1576’dan 1590’a kadar nüfustaki artış belirli bir düzeyde devam etmiş, ancak son on yılda, bölgede karışıklıkların çoğalması sebebiyle, nüfus artışında bir yavaşlama görülmüştür.

Çorum’un, 17. yüzyıldaki nüfusunu Evliya Çelebi’nin aktardığı bilgilerden öğrenebiliriz. Seyahatnamede, Çorum’da bağlı ve bahçeli 4300 evin bulunduğu yazılıdır. Bu da 17.000-21.500 arası bir nüfusa tekabül etmektedir. Bu durumda Çorum’un nüfusu, 1576 yılından 1650’ye kadar yaklaşık bir misli büyümüştür. Ancak Evliya Çelebi’nin verdiği sayıları biraz şüpheyile karşılamak gerekmektedir. Bu dönem Celâlî isyanlarının en buhranlı yıllarını kapsamaktadır. Amasya’nın aynı dönemde çok nüfus kaybettiği düşünülürse, küçük bir kalenin dışında açık bir kent olan Çorum’un bu denli büyümesi zayıf bir ihtimaldir. Bununla birlikte Evliya Çelebi’nin anlattıklarını da tamamen yok sayamayız. Kendisi Çorum’da bulunan kalabalık asker taifesinden söz etmektedir ve dolayısıyla kentin geçici olarak büyüdüğü düşünülebilir.

18. yüzyılda şehrin nüfusunu öğrenebileceğimiz kaynaklar oldukça sınırlıdır. Bu yüzyılda sayımlar yapılmadığından, sadece avârızhâne ve bedel-i nüzul defterlerindeki hane sayılarından

Çorum'un nüfusunu ortaya çıkarmak mümkündür. Avârizhâne denilen birim sadece vergilerin toplanmasını kolaylaştırmak için meydana getirilen bir terimdir. Vergilerin tarh ve toplanması için de esas teşkil edilen itibari avârizhâneleri içinde 3, 5, 10 veya 15 evli kimse bulunabilirdi. Defterde her mahalle ve köyün nüfusu kaydedildikten sonra, hususî kaidelere göre de ayrıca bu nüfusun kaç avârizhânesi addedileceği tayin ve tespit edilirdi. Dolayısıyla bir bölgede mevcut olan avârizhâne sayısı, nüfusu ölçmek için sağlam bir gösterge sayılamaz. Fakat yine de bu verileri nüfus gelişimi açısından bir ölçüde değerlendirmek mümkün olmaktadır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bir avârizhânenin ortalama kaç nefer kapsadığı gösterilmiştir. Mesela Akşehir bölgesinde bulunan bir köy için 10 neferi bir avârizhâne saymak uygun görülmüştür. Öte yandan Sivas kentinde 15 nefer bir avârizhâne sayılmıştır. Bu sayıların Çorum bölgesi için de geçerli sayılıp sayılamayacağını tespit etmek güçtür. Bununla birlikte çok genel izlenim elde etmek bakımından kullanılabilir. 1735 avarız ve 1736 tarihli bedel-i nüzul defterlerinde, Çorum merkez kazasında 140,5 avârizhâne kayıtlıdır. Her avârizhânesinde 10 ile 15 evli nefer bulunduğunu ve bunların da gerçek bir hane olduğunu kabul edersek, Çorum'da 1400-2100 hane bulunuyordu. Buna göre de, şehir merkezinde, 7.000-10.500 arasında bir nüfusun yaşadığı söylenebilir.

Tablo 18: Çorum Merkez Nüfusu (15-18. Yüzyıllar)					
Yıl	1455	1530	1576	1650	1735-36
Tahmini Nüfus	2000-2200	4750-5000	9500-10000	17000-21000	7000-10500
Bir Önceki Veriye Göre Nüfus Artış/Düşüş Oranı	---	% 127-137	% 100	% 78.9-110	-%50-58,8

Çorum'da nüfus 1455-1576 yılları arasında % 100 ile % 137 arasında değişen bir oranda artmıştır. Evliya Çelebi'nin 17. yüzyıl ortalarında Çorum için verdiği 4300 hane rakamının abartılı olduğu söylenebilir. Çünkü 18. yüzyıldaki nüfusla 16. yüzyıl nüfusu hemen hemen aynı orandadır. 17. yüzyılda da Çorum nüfusunun Evliya Çelebinin yazdığı oranda artması mümkün değildir. Sonuç olarak Çorum şehrinin uzun yıllar nüfusunu koruduğu söylenebilir.

19. yüzyılın başlarında, İmparatorluğu dağılma ve çökmekten kurtarma çabalarıyla birlikte nüfus, arazi ve mal-mülk sayımı yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Bilinen ilk nüfus sayımı Yeniçeri Ocağının kaldırması ile II. Mahmut devrinde yapılmak istenmiş ve nüfus tahririne İstanbul'da başlanmıştır. Fakat meydana gelen 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi yüzünden, bu ıslahat, diğer vilâyetlere teşmil edilememiştir. Ancak bu savaşın neticelenmesinden sonra 1831 yılında Rumeli ve Anadolu'da bulunan İslâm ve Hristiyan erkek nüfusu sayılmıştır.

Bu sayımın yapılmasında her devlet için her devirde geçerli olan, askerlik ve vergi mükellefiyeti gibi iki mühim sebep bulunmaktadır. Sayım, merkezden bazı memurların bölgelere gönderilmesi yoluyla yapılmıştır. Hâceğândan Ruşen Efendi, Çorum sancağının sayımı için görevlendirilmiş ve Çorum merkez kazada 4882 nefer sayılmıştır. 14-40 yaş arasında sayılan Müslüman nüfusun, askere elverişli olanlarının karşısına mim konulmuştur. Çorum'da, 2473 neferin karşısına mim konulmasından erkek nüfusun yarısının askere elverişli olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihte 4882 erkek nüfusa karşılık aynı sayıda kadın olduğu kabul edilirse, şehirde yaklaşık 10000 kişinin yaşadığı ileri sürülebilir.

1836-1837 yıllarında Çorum'dan geçen Hamilton, bahçeli 2000'in üzerinde Türk evinden bahseder. Bu da yaklaşık 10000 kişilik bir nüfusa tekabül etmektedir. Bu oranda, beş senelik kısa bir zaman içerisinde Çorum'un nüfusunun sabit kaldığının bir işaretidir. Bu tarihlerde Çorum'dan geçen seyyah Ainsworth Çorum'un genellikle tek katlı 1800 kadar haneden oluşan ve 7600 kişi civarında nüfusu olan bir şehir olduğunu belirtmektedir. Bu yüzyılda nüfusla ilgili en önemli kaynak, 1845'te yapılan temettuât sayımlarıdır. Bu defterlerde, mahalle ve köylerdeki hane sayıları hakkında önemli bilgiler mevcuttur.

Tablo 19: Çorum Mahallelerinin Nüfusu (1845 Yılında)

Mahalle	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus	Toplam Nüfus İçindeki %	Mahalle	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus	Toplam Nüfus İçindeki %
Accel-i Evveli	49	260	2.4	Hacı Yusuf	35	185	1.7
Accel-i Sâni	59	313	2.9	İsa Halife	79	419	3.9
Akpınar	68	360	3.4	K. Çavuş	91	482	4.5
Azab Ahmed	46	243	2.3	Kale	22	117	1.1
Berhan Kethüda	160	848	8	Karakeçili	45	238	2.2
Câmi-i Kebîr	40	212	2	Kundistan	22	117	1.1
Çakır	47	249	2.3	Medrese	29	154	1.4
Çepni	22	117	1.1	Narlıoğlu	34	180	1.7
Çiftlik	28	148	1.4	Nurullah	75	397	3.7
Çiriş	24	127	1.2	Pazar	17	90	0.8
Çöplü	35	186	1.7	Poşyan	28	148	1.4
Emir Ahmed	74	392	3.7	Sancakdar	22	117	1.1
Fâtma Bacı	28	148	1.4	Sığircı	80	424	4
Gülabibey	32	170	1.6	Sofular	26	138	1.3
Hacı Davud	43	228	2.1	Şarkıyan	12	64	0.6
Hacı Gevan	42	223	2.1	Şeyh Eyüb	68	360	3.4
Hacı İshak	36	191	1.8	Şeyhler	46	244	2.3
Hacı Kemal	55	291	2.7	Tepecik	52	276	2.6
Hacı Nasrullah	47	250	2.3	Uç	70	371	3.5
Hacı Nurullah	8	42	0.4	Ümid Halife	34	180	1.7
Hacı Receb	114	604	5.7	Yavru Turna	54	286	2.7
Toplam	1998					10589	

1845 yılında şehrin en büyük mahallesi Berhan Kethüda Mahallesidir. Mahallede 160 hanede 848 kişi yaşıyordu. İkincisi, 114 hane ve 604 nüfusa sahip Hacı Receb Mahallesidir. Karaman Çavuş Mahallesi, 91 hane ve 482 kişiyle üçüncü büyük mahalledir. Şehrin en az nüfus barındıran mahallesi Hacı Nurullah'tır Mahallede, 8 hanede 42 kişi yaşıyordu. 1845 yılında şehrin mahallelerinin % 30,9'u 8 ile 30, % 47,6'sı 30 ile 60, %14,2'si 60 ile 90 ve % 7,1'ide 90-160 hane arasında idi. 19. yüzyılın ortalarında Çorum'dan geçen seyyah M. Vivien De Saint- Martin 8.000-10.000 nüfusun şehirde yaşadığından bahseder. Görüldüğü gibi Çorum kenti 19. yüzyıl ortalarına kadar 8.000-10.000 nüfuslu, bölge ölçeğinde yakın çevresi için pazaryeri işlevi gören bir yerleşim merkezi idi.

Tablo 20: Çorum Merkezinde Kadın ve Erkek Nüfusu

Yıllar	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu	Toplam	Toplam Nüfus İçinde Erkeklerin Oranı	Toplam Nüfus İçinde Kadınların Oranı
1893	8359	8270	16.629	% 50.3	% 49.7
1900	8744	8523	17.267	% 50.6	% 49.4
1902	9067	8855	17.922	% 50.5	% 49.5
1907	9341	9517	18.858	% 49.5	% 50.4

Tablodaki verilere göre, şehirdeki erkek ve kadın nüfus arasında çok fazla bir fark yoktur. 1907 yılı hariç erkek sayısı kadın sayısından fazladır.

19. yüzyılın başlarından 20. yüzyıl başına kadar geçen sürede şehrin nüfusu %100 artmıştır. 1850'den 1881-1882'ye kadar 32 senelik bir sürede % 115,2'lik bir artış olmuştur. Daha sonraki 10 senelik bir dönemde şehrin nüfusu (1882-1893) -% 22,7 oranında azalmıştır. Bu azalmanın

sebebi tespit edilememiştir. 1881-1882 yıllarına ait Ankara salnamelerinde verilen rakamlarda bir abartma olabilir. Bütün bunlara rağmen nüfus, genel olarak 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başlarında artmıştır. Bu artışının sebeplerinden biri, 19. yüzyıl ortalarından sonra Avrupa’da gelişen endüstrinin yarattığı talep sonucu tahıl, sebze ve endüstri hammaddelerin Samsun Limanı yolu ile dış pazarlara kayması ve böylece bölge ölçeğinde Çorum’u, birinci derecede ulaşım yolu üzerinde bir kent durumuna getirmesidir. Şehirde transit ticaret nedeni ile bir ticaret sermayesi birikimi oluşmuştur. Cuinet’te Çorum’un, bu tarihlerde transit ticaret için önemli bir konumda olmasından bahsederek bu görüşü desteklemektedir. Bu durumu güçlendiren diğer bir delil ise şehirdeki dükkân sayısının çokluğudur. Şehirde 1900 yılında 1055, 1902 yılında 1061 ve 1907 yılında 1100 dükkân faaliyette idi. Nüfus artışının diğer bir sebebi, Kafkasya, Kırım ve Balkanlardan gelerek şehre iskân edilen göçmenlerdir.

Tablo 21. Çorum Merkez Nüfusu (19 Yüzyıl ve 20. Yüzyıl Başlarında)

Yıllar	Tahmini Nüfus	Bir önceki veriye göre Nüfusta artış/düşüş %	Yıllar	Tahmini Nüfus	Bir önceki veriye göre nüfusta artış/düşüş %
1811	7000-10500	--	1891	12000-13000	% -44.2
1831	9644	%- 8.1	1893	16629	% 38.5
1836-37	10000	% 3.6	1895	16629	% 0
1845	10589	%- 0.1	1900	17267	% 3.8
1850	10000	% 0.1	1902	17922	% 3.7
1881	21524	% 115.2	1907	18858	% 5.2
1882	21524	% 0			

II.F.7.b. Köylerin Nüfusu

Çorum şehrinin konumunu daha iyi anlayabilmek için, kentin içinde bulunduğu kırsal nüfusuna daha yakından bakmak gerekmektedir.

Tablo 22: Köylerin Hane Sayısı ve Tahmini Nüfusu (1530 Yılında)

Köyler	H.S	Bekar	Evli	T. N	Köyler	H.S	Bekar	Evli	T.N
Ağcakaya	30	18	30	150	Horasan	21	9	21	105
Ağcakilise	12	5	12	60	İlica Viran	7	4	7	35
Ağcamescid	30	10	30	150	İlica Çiftlik	9	2	9	45
Ahmed Şahne	21	13	21	105	İlica Pınar	31	17	31	155
Akçay	14	2	14	70	İcil	42	27	42	210
Aksak Şeyh	13	7	23	65	İlgazi	9	3	9	45
Aksekü	4	2	4	20	İncügez	11	-	-	55
Aksungur	11	9	11	55	İnegazili	43	17	43	215
Alayundlu	11	2	11	55	İsmail	12	4	12	60
Alibey	24	3	24	120	Kapaklu ?	8	9	8	40
Aliki	28	16	27	140	Karaağaç	19	5	19	95
Alp	10	1	10	50	Karabey	14	8	14	70
Alpoğuz	11	3	10	55	Karaca	22	7	21	110
Anbar	44	16	44	220	Karacahisar	38	12	38	190
Arabalar	6	5	6	30	Karapınar	53	23	50	265
Argunşah	7	2	7	35	Karacapınar	-	-	-	
Ayarık	17	5	17	85	K.Viran/Tuzciyan	18	11	18	90
Ayas	17	12	17	85	Karacaviran	34	18	34	170
Aypınarı	26	11	26	130	Karşud (Kavşud)	15	5	15	75

Bacı	12	10	12	60	Kayağlu	4	1	4	20
Bayat	35	25	35	175	Kayan	17	9	17	85
Beydilli	35	21	35	175	Kayı	19	5	19	95
Bıçak	-	-	-		Kazan	23	5	22	115
Birevi	-	-	-		Kılıçviran	13	6	13	65
Boncuk	12	3	12	60	Kınık	14	6	14	70
Bozboğa	17	3	17	85	Kızıklar	4	-	-	20
Büğdüz	6	3	6	30	Kızılgeçit	4	-	-	20
Büget	20	8	20	100	Kula	8	5	8	40
Bülüzmend	11	3	11	55	Kulaca	9	1	9	45
Bünüş	4	2	4	20	Kulacık	25	8	25	125
Celil	7	3	7	35	Kuruçay	16	3	16	80
Çakır	7	4	7	35	Küre	15	8	15	75
Çamca (Çalica)	1	2	1	5	Kürkçü	10	7	10	50
Çarıkçay (Yenice)	37	23	37	185	Maza	18	6	18	90
Çatak	15	10	15	75	Misindola	11	10	11	55
Çavuş	37	16	37	185	Mürselcik	24	6	24	120
Çay	32	21	30	160	Öbek	5	4	6	25
Çiftlik	23	7	23	115	Ömer Bey	24	9	20	120
Çiftlik-i Sinan	18	20	18	90	Örücek	6	3	6	30
Çiftlik /Emlak	17	6	17	85	Paşa	37	6	37	185
Çiftlik-i karga musa	18	4	19	90	Rahman	37	44	37	185
Çiftlik Nasrullah	8	3	8	40	Sadreddin	7	3	7	35
Çiftlik-i Ürkü	26	26	27	130	Salkunşah	17	13	17	85
Çıkrıkçı	12	13	12	60	Salmalca	9	3	14	45
Çobanviran	10	11	10	50	Sarıbey	22	14	22	110
Çonuş	13	6	13	65	Sartalu	35	13	35	175
Çorumviran	49	18	61	245	Sarvanşah	13	2	13	65
Çukurviran	8	2	8	40	Seyfeddin	11	3	10	55
Delühacı	7	10	10	35	Serpin	9	8	9	45
Delüler/Emlak	33	15	33	165	Sıvalu	19	18	19	95
Delüler	10	9	10	50	Söğütpınarı	4	2	4	20
Devace Divan	7	3	7	35	Sülüklü	10	3	10	50
Divan	21	12	20	105	Şeyh Emirşah	6	4	8	30
Divan/Emlak	24	12	24	120	Tarhan	34	33	24	170
Eberiler	11	1	11	55	Taşpınar	18	5	18	90
Elemin	21	5	21	105	Tat	4	-	-	20
Emrem-i Küçük ?	2	-	-	10	Temür	11	5	11	55
Eymür(Göleyman)	34	24	33	170	Tengrivermiş	28	15	28	140
Ferzend	50	34	50	250	Tuti	-	-	-	
Göçen Ovacığı	30	20	30	150	Türkler	23	14	23	115
Göçebeler	3	1	3	15	Ulupınar	32	25	31	160
Göynükviran	1	1	1	5	Uluköy	10	9	10	50
Güherşalik	23	11	23	115	Üyük	38	21	37	190
Gürcü	31	5	32	155	Yağdığin	33	26	33	165
Hacıbey	25	10	25	125	Yabacık	11	-	-	55
Hacıbey Ağacı	12	5	12	60	Yakacık	30	26	31	150
Harmancık	12	5	12	60	Yakup Alp	7	3	7	35
Hatipderesi	30	8	30	150	Yenice	23	7	23	115
Harzeddin	20	7	20	100					
Hızırbey	46	23	47	230	Toplam	2492	1244	2467	12460

16. yüzyıl başlarında Çorum'da 138 köyde 2492 hanede tahmini 12.460 kişi yaşıyordu. 3711 erkek nüfusunun, % 33,5'i bekâr, % 66,5'i evli idi. Bunun yanında 1530 tarihlerinde Çorum'da,

18 mezra vardı. Mezra, ahalisinin terk ettiği köye denmektedir. Mezralar yalnız terkedilmiş eski köylerden ibaret değildir Bir köy nüfus çoğalması dolayısıyla yakınındaki ormanı veya boş araziye tarıma açar böylece ortaya köy uyduları, tarım alanları ve hatta küçük yerleşim alanları olan mezralar çıkar. Bu mezralardan Mekri(köy)'de 3, Türkler'de 8, Kulahacı'da 12 ve Dereköy mezrasında da 1 hane yaşıyordu. Diğer mezralarda herhangi bir nüfus bulunmuyordu.

1576 yılında ise Çorum'da 137 köyde ve 29 mezrada tahmini 35.767 kişi yaşıyordu. Buna göre, 46 senede Çorum köylerinin nüfusu % 187'lik bir oranda artmıştır. Çorum merkezinde bu oran % 100 civarında idi. Nüfustaki bu çoğalma, daha önce de belirttiğimiz gibi doğal bir artıştır. Bu nüfusun 2947'si bekâr 3617'si de evli idi. Buna göre bekârların oranı % 44,8'i evlilerin ki, % 55,2 idi. 46 yılda bekâr nüfusunun artması, erkeklerin çeşitli sebeplerden evlenemediğini göstermektedir. 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımında ise Çorum köylerinde 5253 erkek nüfus yaşıyordu. Aynı sayıda kadın nüfusunun varlığı kabul edilirse köylerde yaklaşık 10506 kişi yaşamakta idi.

Tablo 23: Köylerin Hane Büyüklükleri (1530 ve 1845 Yıllarında)

Hane Büyüklüğü	1-10		10-20		20-40		40-62	
Yıllar	1530	1845	1530	1845	1530	1845	1530	1845
Köy Sayısı	35	56	50	54	42	35	7	11
Toplam köy sayısı içindeki yüzdesi	% 26.1	% 35.8	% 37.3	% 34.6	% 31.3	% 22.4	% 5.2	% 7.1

Tabloya göre, 1530 yılında köylerin % 63,4'ü (85 köy) 1-20 hane arasında değişmektedir. 1845 yılında Çorum'da köylerin % 70,5'i (110 köy) yine 1-20 hane arasında idi. Bu tarihlerde, köylerin nüfusunun yaklaşık, 5 ile 100 kişi arasında olduğu söylenebilir.

Tablo 24: Köylerin Hane Sayıları ve Tahmini Nüfusu (1845 Yılında)

Köyler	H.S.	T.N.	Köyler	H.S.	T.N.	Köyler	H.S.	T.N.
Abdalata	57	353	Ferzend	24	149	Laçın-i Kebir	13	81
Abdalbodu	24	149	Firuz	22	136	Laçın-i Sağır	10	62
Acıpınar	30	186	Gelhayr	8	50	Maza	14	87
Ağcakaya	12	74	Gevanlı	5	31	Mescitli	15	93
Ahi İlyas	9	56	Gevher Salık	12	74	Ovacık	34	211
Ahmed Şahne	5	31	Gürcü	16	99	Ömerbey	4	25
Akdam	16	99	Hacı Ahmed deresi	9	56	Paşa	13	81
Aksofu	3	19	Hacı Bayramlı	4	25	Rum	32	198
Aliki	1	6	Hacı Bey	9	56	Sapa	50	310
Alpağut	14	87	Hacı Musa	10	62	Saray	47	292
Anbarcı	24	149	Hacı Paşa	6	37	Sarayözü	2	12
Aşlı armut	17	105	Hacılar Hanı	41	255	Sarıhasan	15	93
Ayas	9	56	Hamamlıçay	19	118	Sarıkamış	4	25
Ayvalı	4	25	Hamdi	26	161	Sarımbey	39	242
Babaoğlu	10	62	Hankozlusu	11	68	Sarın	54	335
Bağzık	11	68	Harmancık	5	31	Sarmaşa	3	19
Balım sultan	3	19	Harzeddin	21	130	Sarta	16	99
Bayat	13	81	Hızırlı	16	99	Serban	14	87
Beydilli	17	105	İğdeli	16	99	Serpin	8	50
Belkavak	15	93	Ilıca	5	31	Seydim	60	372
Bozboğa	11	68	İmad üyüğü	29	180	Seyfe	34	211
Boztepe	4	25	İnalözü	22	136	Sındığı	19	118
Bügdüz	37	229	İsmail köyü	4	25	Soğılan	22	137
Büget	25	155	Kalinkaya	15	93	Sorsavuş	9	56
Bülüz	8	50	Karaağaç	6	37	Sülüklü	5	31

Celil mezarası	2	12	Karabayır	5	31	Şambe	26	161
Cerfenli	7	43	Karaca	15	93	Şebekoğlu	3	19
Çakır	14	87	Karacaviran	14	87	Şekerbey	11	68
Çalica	23	143	Karadoğan	10	62	Şeyh Hamza	10	62
Çaltıcak	17	105	Karakeçili	7	43	Tarhan	33	205
Çanakçı	18	112	Karapınar	8	50	Tarhan Kzusu	5	31
Çatak	7	43	Karapürçek	31	192	Taşpınar	9	56
Çayhatap	8	50	Karasar	47	291	Tatar	14	87
Çender Torunları	7	43	Kavaklı Çiftlik	8	50	Tengrivermiş	20	124
Çomarpınar	20	124	Kayı	5	31	Tepeköy	3	19
Çorumvıran	14	87	Kertme	12	74	Tezekçi	1	6
Çukurvıran	27	167	Kılıçdere	7	43	Tumular	17	105
Deliler	25	155	Kılıçvıran	14	87	Tut	8	50
Demirşeyh	17	105	Kınık	17	105	Tutpınar	24	149
Dereköy	19	118	Kınık deliler	7	43	Tuzluburun	4	25
Divan-ı kebir	31	192	Kızağılı	20	124	Türkler	25	155
Divan-ı sağır	2	12	Kızılkır	6	37	Üçdam	27	167
Elemin	17	105	Kızılpınar	15	93	Üyük	10	62
EliceK Sultan	14	87	Kızılınan	49	304	Yadığın	13	81
Erdek	2	12	Kör Mehmed Kışlası	13	81	Yakup Arpa	2	12
Erzurum	2	12	Kulaca	3	19	Yalak	12	74
Eskici	32	198	Kuruçay	7	43	Yarımca	12	74
Eskivıran	12	74	Kuşvıran	7	43	Yavi	50	310
Eşençay	51	316	Kuyumcu	24	149	Yeni Yaban	8	50
Eymir	22	136	Küçük Yamadi	26	161	Yenice	6	37
Ezil	9	56	Külâh	28	174	Yerli	24	149
Ferhadli	11	68	Küre	51	316	Yoğunpelit	17	105
Toplam							2556	15847

1845 yılı sayımlarına göre Çorum'un en fazla nüfusa sahip köyü 60 haneli Seydim'dir. Bu köyde yaklaşık olarak 372 kişi yaşamaktadır. İkinci sırada, 57 haneyle Abdalata Köyü vardır. Üçüncüsü, 54 haneyle Sarın, dördüncü sırada, 51 haneyle Eşençay, Küre ve beşinci sırada 50 haneyle Yavi ve Sapa köyleri gelmektedir. Yine bu defterlerde, 1 haneden ibaret olan, Alikı ve Tezekci adlı yerler köy olarak geçmektedir. 2 haneli köyler de vardır. Bunlar, Divân-ı Sağır, Erdek, Erzurum, Yakuparpa, Sarayözü, ve Celil Mezrasıdır.

Tablo 25: Köylerin Nüfusu (19. Yüzyıl ve 20. Yüzyılın Başında)							
Yıllar	1831	1845	1891	1893	1900	1902	1907
Nüfus	10506	15847	36669	34071	58235	59497	61202
Artış oranı	--	% 33.7	% 56.8	-% 7.6	%70.9	% 2.1	% 2.8

Tabloda görüldüğü üzere 19. yüzyılın sonlarına doğru Çorum köylerinin nüfusu beş kat artmıştır. 1893, 1900, 1902 ve 1907 yıllarına ait Ankara vilâyet salnamelerinden aldığımız nüfus sayılarında Hüseyinabad Nahiyesi (köyleriyle beraber) nüfusu da vardır.

II.F.7.c. Kentteki Gayr-i Müslim Nüfus

15. ve 16. yüzyıllar boyunca, Çorum kenti hemen hemen tümüyle Müslüman nüfusa sahip bir kent görünümündedir. Fatih döneminde yapılan sayım defterlerinde, gayr-i Müslimler hiç geçmemektedir. 16. yüzyılın başında, Çorum'da sadece 14 hanelik küçük bir Yahudi cemaati görülmektedir. 1576-77 tarihinde ise bu grup kaybolmuş ve Çorum yine bütünüyle Müslüman bir kent haline gelmiştir. 1578 senesinde Çorum kadısına gönderilen bir hükümden anlaşıldığına göre,

bu tarihlerde Çorum'da gayr-i Müslim nüfus bulunmuyordu.

1831 nüfus sayımında gayr-i Müslimlerle ilgili herhangi bir kaydın olmaması, uzun yıllar boyunca şehirde, gayr-i Müslim nüfusun bulunmadığını göstermektedir. 1837 tarihli bir cizye muhasebe defterinde şehirde 55 kişiden oluşan bir gayr-i Müslim nüfus kayıtlıdır. Muhtemelen, bunların ticaret için şehre gelen tüccarlar olduğu söylenebilir. Ticaret için şehre gelen ve hanlarda ikamet eden, Hristiyan tüccarlara şer'iyeye sicillerinde de sıkça rastlanmaktadır. 1839 yılında Çorum hanlarında sakin 51 gayr-i Müslim tüccardan cizye vergisi alındığı görülmektedir. 1845 tarihli temettuât defterlerinde gayr-i Müslim nüfusla ilgili hiçbir kayıt bulunmamaktadır.

Tablo 26: Çorum'da Gayr-ı Müslim Nüfus (Ankara Salnamelerine Göre)						
Yıllar	1881	1882	1893	1900	1902	1907
Ermeni	80	80	513	608	657	-
Rum	4	4	146	135	149	-
Katolik	-	-	19	22	22	-
Protestan	-	-	33	14	14	-
Toplam	84	84	711	779	842	836

Çorum'da gayr-ı Müslim nüfus 19. yüzyıl sonlarına doğru oluşmaya başlamıştır. Bunlar arasında özellikle Ermeniler çoğunluğu oluşturuyordu. 1874 yılı Martında Ermeni ahaliyi vekilen Ankara vilâyetine başvuran, Karamanoğlu Hacı Baba, Çorum'da 600'e yakın Ermeni nüfusu bulunduğunu iddia etmiştir. Bu nüfusu temsilen Çorum idare meclisinde, Ermeni aza bulunmadığı gerekçesiyle şikâyetle bulunmuştur. Bu durum Çorum kaymakamlığına sorulmuştur. Verilen cevapta, şehirde üç mahallede 21 hanede 60 kişilik bir Ermeni nüfusunun yaşadığı ve geçen sene usulüne uygun olarak bir kişinin azalığa seçildiği belirtilmiştir. 1891 senesinde Çorum'da, Ermenilere ait bir kilise ile 30 öğrencinin öğrenim gördüğü bir okul vardı. 1910 tarihli bir belgeye göre, Çorum'da 50 hane Ermeni ve 19 hane Rum yaşıyordu.

Salnamelerde Kiptilerin, Kıptı-ı Müslim şeklinde, Müslüman nüfustan ayrı olarak yazılması dikkat çekicidir. Buna göre Çorum'da, 1882 yılında 281, 1893 yılında 168 Kıpti yaşıyordu. 1845 tarihli Temettuât defterinde, Poşıyan taifesi olarak geçen bu mahallenin ahalileri, o dönem Kıpti diye adlandırılan çingenelerdi. 28 haneli mahallede, tahmini 148 kişi yaşıyordu. Dilencilikle geçinen bu kişilerin evi ve binek hayvanları dışında herhangi bir mal varlıkları bulunmuyordu.

II.F.7.d. Nüfusta Meydana Gelen Değişiklikler ve Göç Hareketleri

Bir şehrin nüfusu hastalık, göç, savaş, kıtlık ve doğal afetler gibi sebeplerden azalıp çoğalabilmektedir. Çorum'da nüfusa tesir eden faktörlerin başında dış göçler gelmektedir. Bu göçlerin büyük çoğunluğu, Balkanlar ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerdir. Şehirden başka yerlere göç edenler de oluyordu. Şehirden göçün sebeplerinden birisi doğal afetlerdi. 1793 yılında meydana gelen deprem sonucunda şehirde birçok yer yıkılmış, çarşıda yangın çıkmış ve mallarıyla birlikte dükkânlar yanmıştı. Dükkânlarını yeniden yapmaya gücü olmayan 800'den fazla kişi, şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine şehrin ileri gelenleri şer'i mahkemeye başvurmuş ve çeşitli vergilerden bir defalık muaf olmak istediklerini bildirmişlerdir.

1845 tarihli temettuât defterlerinde, haneleriyle beraber şehri terk eden kişilere rastlanılmıştır. Defterlerde, bu kişilerin şehirden hangi sebeple gittiklerine dair bilgi yoktur. Muhtemelen geçinemedikleri için başka yerlere gidiyorlardı. Bunlar, genellikle Çorum civarında bulunan Osmancık, İskilip, Mecidözü ve Amasya şehirlerine gidiyorlardı. Bu şekilde 1845 yılından önce Çorum köylerinden 26 kişi ailesiyle birlikte gitmiştir. Çorum merkez ve köylerinden 1839-1845 yılları arasında 46 kişi hanesiyle birlikte başka şehirlere gitmişlerdir.

19. yüzyıl sonlarına doğru Çorum'da bir nüfus artışının olduğunu daha önce belirtmiştik. Özellikle Balkanlar, Kırım ve Kafkasya'dan gelen göçler sonucunda, Çorum'da yeni mahalle ve köyler kurulmuştur. Osmanlı Devleti topraklarına ilk göçlerle gelenler, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlıların yenilmesi ve 1783 senesinde Kırım'ın Ruslar tarafından alınmasıyla, topraklarından sürülen Kırım Türkleridir. Bu şekilde başlayan Osmanlı topraklarına göç, 19. yüzyıl içerisinde devam eden Osmanlı-Rus Savaşları da devam etmiştir. Göçler, 1877-1878 ve 1890-1908 yılları arasında yoğunlaşarak 1920'lere kadar sürmüştür. 1859-1879 yılları arasında 2 milyon Kafkasyalının, anayurtlarından göç etmek zorunda kaldığı tahmin edilmektedir.

Çorum şehrine ilk göçmenlerin hangi tarihte geldiğini tespit etmek zordur. Muhtemelen, 19. yüzyılın ilk yarısında, deniz yoluyla Samsun'a çıkıp, hayli güçlüklerle Çorum'a ulaşan Çerkes ve Kabartaylar ilk grubu oluşturmaktadır. Bunların bir grubu, 150 yıldır boş olan ve Kadıköy adı verilen bir yere yerleştirilmiştir. Diğer gruplar da uygun mahallere 500-600 hane birleştirilerek iskân edilmişlerdir.

Çorum'a yoğun olarak göçler, Rusya'nın Panislavist politikasının zirve noktası olarak kabul edilen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında olmuştur. Bu dönemde, şehirde Hamidiye, İcadiye, Mahmudiye ve Selimiye adında 4 yeni mahalle kurulmuştur. 1879 yılında Rus istilası sonucunda Tuna vilâyeti Tulcu sancağı Babadağı kazasının Tengrivermiş köyünden 3, Armutlu'dan 21, Kocalak'tan 20 ve Elhan Çeşme köyünden 16 hane olmak üzere, toplam 60 hane Çorum'a yerleşmiştir. Bunların oluşturduğu mahalleye İcadiye adı verilmiştir. 1884 yılında Rumeli göçmenlerinin oluşturdukları 50 hanelik mahalleye Hamidiye, Kars muhacirlerinin 1886'da 30 haneyle yerleştikleri mahalleye de Selimiye adı verilmiştir. Böylece 19. yüzyılın sonlarına doğru şehre 4 yeni mahalle eklenmiştir.

Göçmenlerin yoğun olarak gelmeleri sonucunda Çorum merkezi dışında kırsal kesimde köyler kurulmuştur. 1891 yılında Çerkez muhacirlerini iskân etmek üzere 3 yeni köy kurulmuştur. Abdalbodu mevkiinde kurulan köye Ertuğrul, Kavak mevkiindekine Mecidiye ve Enbiya Pınarı mevkiindekine de Osmaniye isimleri verilmiştir. 1896 yılında Hamamözü mevkiinde Dutludere denen mahalde Ahıska muhacirlerin oluşturdukları köye Ma'mûratü'l-Hamid (Hamidiye) ismi verilmiştir. 1905 Şubatında Büğdüz köyü yakınında Burnu denen mevkide, Ahıska muhacirlerinin oluşturdukları köye Burnu, 1909 Aralıkta Batum muhacirlerinin Hüseyinâbâd nahiyesinde 9 hane ve 36 nüfusa iskân edildikleri köye Beşiktepe adı verilmiştir.

Bu yıllarda Anadolu'ya gelen muhacirlerin bir kısmı deniz yoluyla Samsun'a çıkıp, Çorum, Yozgat ve Ankara yoluyla Anadolu'nun iç kesimlerine gönderiliyordu. Bu yol güzergâhı üzerinde Çorum önemli bir nokta da bulunuyordu. Çok sayıda göçmen Çorum'da konaklamak zorunda kalıyordu. 1860 Aralıkta Samsun'a gelen Nogay muhacirlerinden 507 erkek nüfus, Çorum kazasında konaklamıştır. Bu göçmenler arasında çok fakir olanlar vardı. Bunlara başta ekmek yardımı olmak üzere ikametleri müddetince her türlü yardımda bulunulmuştur. Çorum halkı bu dönemde muhacirlere gereken ilgiyi göstermiştir. Samsun iskelesine çıkan Nogay muhacirlerinin Çorum şehrine gelmeleri için verilen 201 arabanın 7030 kuruş ücretiyle, Mecidözü'ne gelen muhacirler için verilen 88 arabanın 1848 kuruş ücreti şehir halkı tarafından karşılanmıştır. 1861 Temmuzunda Sinop, Osmancık, Hacıköy, Mecidözü, Çankırı, İskilip kazalarından Çorum'a gelen 893 hanelik Nogay muhacirleri Alaca'ya gönderilirken, Çorum'da konaklamıştır. Konaklayan göçmenlerin nakliye masrafı olan 98261 kuruşu ahali karşılamıştır.

Göçmenlerin büyük çoğunluğu eski yerli köylerin, Türkmenlerin ve Yörüklerin geçim alanları dışında kalan devlete ve vakıflara ait topraklar üzerinde yerleştirilmişlerdir. Ancak gelen göç dalgalarının iskân edilmesi işi iyi örgütlenemediğinden, göçmenlerin yerleştirilmesi sırasında birçok güçlükler ortaya çıkmıştır. Gelenlerin hangi bölgeden geldikleri ve oradaki ekonomik faaliyetleri düşünülmeden yerleştirilmeleri, bunların bulundukları yerlerin şartlarına uyum sağlamasını zorlaştırmıştır. Çorum'a gelenler arasında bu güçlüklerin yaşandığı görülmektedir. 1860

Ağustosunda Çorum ve Sorgun kazalarına yerleşen göçmenler ziraat yapmak istemediklerinden Uzunyayla'ya gitmek istemişlerdir.

Bunun yanında muhacirlerin bazıları da yerli halkla geçinememiştir. Hamamözü'ne iskân edilen Çerkez muhacirleri yerli ahalinin topraklarına tecavüz etmişlerdir. Bunun üzerine 1887 Nisanında 114 haneden 70'i Ankara vilâyetine, 44'ü ise Çorum şehrinin başka kısımlarına iskân edilmiştir.

Osmanlı topraklarına yerleşen göçmenler 6 yıl süreyle askerden muaf tutuldukları gibi, malî durumları düzelene kadar 10 yıl süreyle de vergi muafiyetinden yararlanmışlardır. Yine göçmenlere hükümet tarafından gerekli tarım aletleri ve tohum yardımı yapılarak ziraata yönlendirilmişlerdir. Göçmenlerin iskânları ve diğer ihtiyaçlarını daha iyi takip etmek için şehirlerde “İskân-i Muhacir Komisyonları” kurulmuştur. 1902 yılında “Çorum İskân Komisyonu” belediye reisi başkanlığında 4 üye ve 1 kâtipten meydana geliyordu.¹⁵⁵

II.F.8. Kentin Ekonomik Yapısı

II.F.8.a. Tarım

Osmanlı Devleti hakim olduğu geniş arâzilerde özel şahıslara toprak mülkiyeti tanımamış ve bütün arâziyi devletin kabul etmiştir. Bunun yanında bağ, bahçe ve içine ev yapılmış olan çevrili yerler, yani imar görmüş arazi ferdin mülkü sayılmaktadır. Köylü genellikle bir çift öküzle işlenebilecek ve bir çiftçi ailesinin geçinmesine müsait olacak büyüklükte olan ve “çift” tabir edilen işletme bütünlerinden birini, devlet namına işlerdi. Bu arazilerden en önemlisi, Osmanlı Devleti'nde toprakların büyük bir kısmını teşkil eden mîrî arazilerdir. Umumiyetle kabul edilen fikre göre, 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile dirlik (tımar) sistemi kaldırıldığından bu tarihten 1847'ye kadar kısmen sipahiler ve kısmen mültezimler mîrî araziye dağıtmışlardır.

Tablo 27: Çorum'da Toprağın Kullanım Alanları İtibarıyla Dağılımı (1845 Yılı)

Arazilerin Bulundukları Yerler	Arazilerin Çeşitleri (Dönüm)					Toplam Ekili ve Dikili Arazi (Dönüm)
	Ekili araziler	Dikili Araziler				
	Mezru/Gayr-ı Mezru Tarla	Bağ	Cehrilik	Bostan	Meyvelik	
Çorum Civarındaki Araziler / Dönüm	5524.5	995	1416.5	86	21,5	8043.5
Toplam Arazi İçindeki Yüzdeleri (Çorum civarı)	% 68.7	% 12.4	% 17.6	% 1	% 0.3	%100
Köylerdeki Araziler/dönüm	46860	3283	798.5	183	2,5	51127
Toplam arazi içindeki yüzdeleri (Köyler)	% 91.6	% 6.4	% 1.6	% 0.4	-	%100
Toplam Arazi Miktarı	52384.5	4278	2215	269	24	59170.5
Toplam İçinde Yüzdesi	% 88.5	% 7.2	% 3.7	% 0.5	0.04	%100

1845'te yapılan temettuât sayımlarındaki bilgilere göre, Çorum ve köylerinde özel tasarruf hakkı altında bulunan ekili ve dikili arazilerin toplamı 59170,5 dönümdür. Bunun, 52384,5 (% 88,5) dönümü ekili arazilerdir. Bu tarlalar, şehirde % 68,7 köylerde ise % 91,6 oranındadır. Çorum

¹⁵⁵ Şerif Korkmaz, a.g.t., s.159-177, 181-185.

genelinde ekili ve dikili arazilerin % 7,2'sini bağlar, % 3,7'sini ise cehrilikler teşkil etmektedir.

Çorum havalisinin toprağı kuvvetsiz olduğundan, nadas yöntemi uygulanmakta idi Bu şekilde ekim yapılmazsa tarladan verim alınamıyordu. Bu şekilde toprağı nadasa bırakma sadece Çorum'da yapılan bir usul değildir. Osmanlı çiftçisi, daha çok toprağını 2 ya da 3 yılda bir dinlendirerek verim gücünü kazandırmaya çalışıyordu. Boş bırakma süresi ise çoğunlukla 1 yıldır.

1911 Tarım İstatistiğine göre ise Çorum ve köylerindeki ekili ve dikili arazinin miktarı artmış ve 240.630 dönüme ulaşmıştır. Buna göre, 1845-1907 yılları arasında Çorum'daki ekili ve dikili araziler dönüm olarak yaklaşık 4 kat artmıştır. Bu artışın ormanlık alanlar kesilerek mi yoksa ziraata elverişli olmayan yerlerin çeşitli yollarla ıslah edilmesiyle mi ortaya çıktığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Temettuât defterlerindeki bilgilerden, 1845 yılında ekili ve dikili arazilerin miktarını, büyüklüğünü dönüm olarak tespit etmek mümkündür. Bağ, cehrilik, bostan, meyvelik dikili arazi olarak yazılmıştır. Ekili araziler ise pamuk ve tütün ekilenleri hariç sadece ekili ve ekili olmayan tarla şeklinde yazılmıştır. Dolayısıyla buralarda hangi ürünlerin ekildiği ve bunlar için kaç dönüm arazinin kullanıldığı belli değildir. Bununla birlikte ekili tarlalarda yetiştirilen ürünlerin, buğday, arpa, burçak, nohut, soğan, yulaf ve alef olduğu aynı defterlerdeki aşâr gelirlerinden anlaşılmaktadır. Bu ürünlerin dışında, bakla, pirinç, domates, kavun gibi ürünler de şehirde ekiliyordu. 1845 yılında, Çorum'un 17 köyünde 75 dönüm arazide pamuk ekimi yapıldığı görülmektedir. Yine Babaoğlu ve Balım Sultan köylerinde 12,5 dönüm araziye de tütün ekiliyordu. Uzun yıllar sonra, 1907'de tütün ekilen arazi 42 dönüme çıkmıştır. 1911 yılında Çorum'da 20 çeşit bitkisel ürün ekimi ve 5 çeşit meyve üretimi yapılmaktaydı.

1845 yılında Çorum merkezde yaşayan 1998 vergi mükellefinden sadece 245 (%12,2) kişinin ekili bir tarlası bulunmakta idi. Bu oran, şehirde tarım dışı faaliyetlerin daha yoğun olduğunu göstermektedir. Buna karşılık köylerde yaşayan 2556 haneden 1763'ünün (% 69'unun) bir ekili araziye sahip olması, Tevfik Güran'ın "*köylü ekonomisi*" diye nitelediği sosyo-ekonomik modelin Çorum köylerinde geçerli olduğunu göstermektedir.

1845 yılında Çorum köylerinde toprağın eşitlikçi bir şekilde küçük ve orta büyüklükler halinde dağılmış olduğu görülmektedir. Köylerde hane başına ortalama 7 dönüm arazi düşmektedir. Dönümleri küçük de olsa 1763 hanenin toprak sahibi olması ve bunlar arasında büyük toprak sahiplerin azlığı Çorum'da toprakların adil olarak aileler arasında dağıldığının bir göstergesidir. Osmanlı tarımı da büyük ölçüde bu şekilde idi. Gerçekten bu dönemde ülkede, geçimini tarımdan sağlayanların büyük çoğunluğu küçük miktarda toprak sahibi köylü aileleriydi. 1907 senesinde ise Çorum'da ziraatla meşgul olan hane sayısı 7200'dür. Bu hanelerin 2000'i 10-50 dönüm, 5200'ü de 50 dönümden büyük arazilere sahip idi.

Çorum'da ekilebilen toprağın büyük bir kısmına sahip olan küçük üreticilerin dışında diğer bir grupta çiftlik tipi yerleşim birimlerine sahip olan büyük üreticilerdir. 1845 yılında şehirde çiftlik sahibi olan 6 kişi vardı. Köylerdeki bu çiftliklerin sahipleri şehirde yaşıyorlardı. Bundan başka Çorum'da 100 dönüm ve daha fazla toprağına sahip 8 aile vardı.

Çorum'daki arazilerin önemli bir bölümü, toprak sahiplerinin kendi tasarrufu altında bulunan topraklardır. Bu oran şehirde % 70,9, köylerde ise % 81,5'tir. Ekilen arazilerin şehirde % 19'u, köylerde ise % 3,7'si sahipleri tarafından kiraya verilmektedir.

Bağcılık, şehir tarımında önemli bir yere sahiptir. Bağcılık ve bahçecilik tarla tarımına göre emek isteyen yoğun faaliyetler olup nüfusun yoğun olduğu kasaba ve şehir çevrelerinde oldukça yaygındır. Bağ ve bahçe ürünleri pazara dönük ürünlerdir. Bağlar 19. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun bazı bölgelerinde tarım yapılan toprakların önemli bir bölümünü meydana getiriyordu. Bağ ve bahçe ürünlerinin, vilayetlerin ziraî üretimleri içindeki payı %1 ile % 32 arasında

değişiyordu. Çorum'da ise bu oran % 7,2 idi.

Evliya Çelebi, Çorum'da bulunan 4300 hanenin hepsinin bağlı-bahçeli olduğunu zikretmektedir. 1845 yılında Çorum mahallelerinde oturan 1998 haneden 1246'sının bir bağı bulunuyordu. Bu bağlar, Çorum civarındaki bazı mahaller ile köylerde bulunuyordu. Çorum civarında bağların en yoğun olduğu mevki Kabaklı idi(% 45,2). Daha sonra Ilıca bölgesi (% 24) gelmektedir. Çorum halkının sahip olduğu 2679 dönüm bağdan 995 (%37, 1) dönümü Çorum civarında bulunuyordu. Geri kalan 1684 (% 62,9) dönüm bağ Çorum köylerinde idi. Bunların çoğu Eşençay Kuruçay, Sarın, Eskiekin, Aleyki, Acıpınar ve Yavi köylerinde bulunuyordu. Köylerde ise 2556 haneden 974 kişinin bağı bulunuyordu. Çorum köylerinden 57 köyün arazisi bağcılığa uygun idi. Köylerde bir bağa sahip olan hanelerin oranı % 38,1 idi.

Cehri üzüme benzeyen meyvelerinden sarı boya elde edilen bir ağaççıktır. Sentetik boyaların imalinden önce cehri, "*Türk Cehrisi*" adı altında Avrupa piyasalarında çok önemli bir yere sahipti. Çorum'da, cehri üretimi, yabanî cehriliklerin aşılması veya yeniden cehri ağacı dikilmesi suretiyle yapılıyordu. Yeniden cehri ağacı dikimlerinde ürün 3 ile 7 sene arasında alınıyordu.

Çorum'da ürün veren 1435 dönüm cehrilik vardı. Bunlardan 965 dönümü Çorum civarında, 470 dönümü köylerde idi. Çorum'da en çok cehrilik Çomar denilen (% 39,3) mahalde dikili idi. Daha sonra Kabaklı (% 28) ve Sıklık (% 15,1) adı verilen yerlerde cehrilik vardı.

Cehri hasadı Çorum'da şenliklerle yapıldı. Bu şenlikler, bağ ve cehriliklerin yoğun olduğu Sıklık Boğazında olurdu. Cehri, olgunlaşmaya başladığı zaman sahipleri çocuklarıyla birlikte buralardaki küçük kulübelerine taşınırlar, gündüzlerini cehri toplamakla gecelerini kulübeleri önünde ateş yakıp kuzu kızartmakla ve delikanlıların halaylarıyla geçirirlerdi. Geç vakitlere kadar davul zurna çalınır, gündüzden hazırlanan çeşitli yiyecekler yenirdi. Cehri toplanırken devşiricilerin önlerine önlükler bağlanır, uçları "*kevik*" tabir olunan ağaç, kıskaçlarla birbirine tutturulur bir tane cehri meyvesinin dahi ziyan olmamasına ve ağaçlara zarar verilmemeye çalışılırdı. Buralarda eğlenilir, kız beğenmeler ve nişanlanmalar olur, o yılın kazancı çuvallanıp dönülürdü. Çorum'da bu şenliklere "*cehri yarenliği*" adı veriliyordu. Daha sonra her türlü tatlı sohbetler bu adla Çorum'da yaşatılmıştır Cehrinin başlıca alıcısı önce İngiltere olup, 19 yüzyılın sonlarına doğru Fransa ön plana geçmiştir.

II.F.8.b. Hayvancılık

Hayvan yetiştiriciliği, en önemli ziraî faaliyetlerden biridir. Tarımla uğraşan haneler çeşitli amaçlarla hayvan yetiştirirlerdi. Koşum ve yük taşıma işlerinde, gübre sağlamak, çiftçinin kendi ailesinin peynir, yağ, süt, et, deri ve yapağı ihtiyacını gidermek ya da bu ürünleri satmak için hayvan yetiştirilirdi. Tarla tarımını temel faaliyet olarak yürüten çiftçiler, hayvanları üretim faaliyetlerinin yardımcı araçları olarak kullanırlardı. Çorum ve köylerinde öküz, manda gibi koşum işlerinde, katır, beygir, merkep, deve gibi yük işlerinde kullanılan ayrıca inek gibi sütünden ve etinden yararlanan çeşitli büyükbaş hayvanlar yetiştirilmekte idi.

1845'li yıllarda şehirde en çok beslenen büyükbaş hayvan sağmal sığır ineğidir. Şehirde yaşayan 1998 haneden 558'inin (% 27,9'u) bir sığır ineği bulunmaktaydı. Bir ineğe sahip olanlar büyük ihtimalle pazara yönelik değil de kendi ihtiyaçları için evlerinde inek beslemekteydi. Birden çok ineği olanların da süt ve mamullerini satmak için bu hayvanları yetiştirdikleri düşünülebilir. Köylerde yaşayan 2556 haneden 1867'sinin (% 73'ü) ise evinde bir sığır ineği vardı. Bu durumda, köylerde yaşayanların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için inek beslediği söylenebilir. Sütü için beslenen diğer bir hayvan da camus ineğidir.

Çorum köylerinde tarım yaygın bir biçimde yapılmaktadır. Dolayısıyla bölgede çift sürme işlerinde koşum hayvanlarının önemi ortadadır. Çift sürme işlerinde gücünden yararlanılabilen

hayvanlar öküz, at ve katırdır. Hem bu yüzden hem de kayıtlarda bu hayvanların dışında çift sürmek için kullanılabilecek hayvanlardan olan katır ve at sayısı çok az olduğundan, Çorum'da da tarım arazilerinin sürülmesinde kullanılan en önemli koşum hayvanlarının karasığır ve camus öküzleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bilgilere göre Çorum'da büyükbaş hayvancılık bitkisel üretim faaliyetlerini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Hayvancılık temel üretim faaliyeti olarak görülmemektedir. Hayvanların büyük bir kısmını sağmal inek ve koşu öküzleri oluşturmaktadır. Ailelerin çoğunluğunun bir inek sahibi olması bu hayvanların evin ihtiyaçları için beslendiğini gösterir.

Çorum'da tarım arazilerinin sürülmesi için kullanılan koşum hayvanları, tüm hayvanlar içinde % 10,9'luk bir orana sahipti. Bu hayvanlar Çorum'da her sene ekilebilen 26.000 dönüm arazinin ekilmesinde yeterli idi. Yine sütünden yararlanılan inekler de bütün hayvanların dörtte biri oranında idi.

Osmanlı Devleti'nde küçükbaş hayvancılık, daima önemli bir faaliyet olmuştur. Göçebe topluluklar, bu faaliyeti tek geçim kaynağı olarak sürdürüyorlardı. Bunlar, pazara dönük olarak küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine ağırlık veriyorlardı. İmparatorlukta, özellikle nüfus yoğunluğunun azlığı hayvancılığı teşvik ediyordu. Ülkede tarım yapılmayan toprakların fazlalığı hayvan yetiştiriciliğine elverişli bir ortam sağlıyordu. Özellikle dağlık iç bölgelerde ulaşım imkânlarının yetersizliği, çiftçiliğin gelişmesine engel olmakta idi. Çorum'da sakin 1998 haneden 202'sinin (% 10,1'inin) sağmal keçisi, 240 hanenin (% 12'sinin) sağmal koyunu bulunmaktadır. Köylerde ise 2556 haneden 599'u (% 23,4'ü) sağmal keçi, 365'i de (% 14,3) sağmal koyun sahibidir. Şehirde beslenen küçükbaş hayvanların başında kuzularıyla birlikte küçükbaş hayvanların % 47,5'ini oluşturan sağmal koyun gelmektedir. Köylerde ise en çok beslenen hayvan oğlaklarıyla beraber % 47,9'luk bir paya sahip olan sağmal keçidir.

II.F.8.c. Ticaret ve Esnaf

Çorum'un Fatih döneminde bölgelerarası ticaret ile olan belki en önemli ilişkisi, zaman zaman İstanbul'un iaşesine katkıda bulunmasıdır. Bunların arasında, buğday başta gelmektedir. Ancak, İstanbul'un zahiresi az geldiği zaman Osmanlı başkentine yapılan satışlarda, bir çeşit zorunlu satış haline gelmektedir. Bunların yanında Fatih döneminde Çorum'da ev kiralarak ya da satın alarak ticarî faaliyette bulunan gayr-ı Müslimler bulunuyordu. Bu dönemdeki ticaret ilişkilerinde, bölgedeki tarımsal ürünlerin dış pazarlara gönderilmesi deniz yoluyla oluyordu. Bu sebeple bölgenin limanı işlevini yapan Samsun şehrinin önemli bir yeri vardı. Doğal olarak Samsun'a gidip gelen nakliyeciler Çorum'dan geçerken konaklıyorlardı.

1845 yılında şehirdeki en önemli meslek grubu, hizmet, mal üreten ve satan esnafla bu alanlarda kalfa, çırak olarak çalışan kişilerdir. Toplam hanelerden 931'i (% 46,6'sı) esnaf ve ticaretle ilgili mesleklerden geçimini sağlamaktadır. Bunlardan 101 hane berber, katırcı, kizir, sünnetçi, tellak gibi hizmet üreten esnaftır. Esnaf grubu içinde mal üretme ve satma alanında çalışanların oranı % 30,5'tir. Bunların çoğunluğunu, bezzaz, attâr, debbağ, dikici, ekmekçi, helvacı, serrâc, demirci, tüccar v.s. gibi meslekler meydana getiriyordu. 210 hane reisi çırak ve kalfa olarak bu alanda çalışmaktadır. En fazla çırak çalıştırılan alanlar 40 çırakla dikici, 30 çırakla debbağ ve 31 çırakla mûytâb mesleğindeydi. Bu mesleklerde kalfa olarak 33 kişi çalışmaktaydı. En fazla kalfa terzi, debbağ ve dikici alanındaydı. Bunlardan 11'i terzi, 9'u debbağ, 6'sı dikici mesleğinde idi. Bu oranlarda ve çeşitlilikte esnaf ve tüccar grubunun Çorum'da faaliyet göstermesi, küçümsenemeyecek bir ihtisaslaşma düzeyini yansıtmaktadır.

Şehirde yaşayanların yoğunlaştığı ikinci meslek grubu, bir üretimle ilgisi olmayanlardır. Bu gruptaki 697 haneden 393'ünü defterlerde bilâ-sanat olarak kaydedilen mesleksiz kişiler meydana

getirmektedir. Tarımla ilgili mesleklerin oluşturduğu birinci grubun en önemli kesimini ırgat, amele, hizmetkâr, çoban, bahçıvan gibi tarım işçileri oluşturmaktadır.

Köylerde yaşayanların meslek durumları şehir merkezine göre daha farklıdır. Kırsal nüfusun meslek gruplarına bakıldığında, köylü ekonomisinin temelini meydana getiren bağımsız küçük çiftçiler çoğunluktadır. Toplam hanelerin % 87,8'i (2244 hane) tarım alanında çalışan kişilerdir. Bunlardan 1826 hanesi bağımsız çiftçiler, 418'i de ırgat, amele, hizmetkâr ve çoban gibi tarım işçileridir. Görüldüğü gibi Çorum köylerinde temel faaliyet ve geçim kaynağı çiftçilik. Üretimle doğrudan ilgisi olmayanlar köylerde yaşayan hanelerin % 9,3'ünü (224 hane) oluşturmaktadır. Bunların çoğunluğu da mesleksiz kişilerdir. Çorum köylerinde temel faaliyetin ve geçim kaynağının tarım gelirleri olduğu görülmektedir. Bu durum, daha önce bahsedilen "*köylü ekonomisi*" modelinin varlığını daha kesin bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

Esnaf, şehir ve kasabalarda, mal ve hizmet üretimiyle ilişkili herhangi bir iş kolunun belirli alanında uzmanlaşmış olarak çalışanların meydana getirdiği mesleki örgütlenmeler olarak tanımlanabilir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında, şehirlerde yaygın ve kuvvetli olan örgütlenme olan Ahi teşkilatının yerini, daha sonra lonca esnaf teşkilatı almaya başlamıştır. Lonca teşkilatının sürekli olarak gelişmesine mukabil, ahi teşkilatı debbağ esnafı arasında varlığını devam ettirebilmiştir. Ahilik miras ve geleneklerinden kalma esnaf teşekkülleri, bütün Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Çorum'da da lonca teşkilatı adı altında faaliyet gösteriyordu. Her esnafın bir loncası, her loncanın bir yiğit başısı, bir şeyhi, bir işçi başı vardı.

Lonca sistemi zamanla çökmeye başlamıştır. Ticaret yollarının değişmesi, Osmanlı esnafı üzerindeki ilk ve en önemli darbeyi oluşturmuştur. 18. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşan şehirlere akın hareketleriyle, tarım kesimindeki köylüler esnaf üzerinde önemli bir baskı oluşturmuşlardır. Bunların yanında Avrupa'nın sanayi inkılâbını gerçekleştirip kütlevî üretime geçişi, ucuz maliyetli makine mahsulleriyle daha çok el emeğine dayanan mamullerin rekabet imkânını ortadan kaldırmıştır. 19. yüzyıl boyunca bu birlikler gereken yenilikleri sağlayamadıkları gibi içten ve dıştan her türlü desteği yitirmişlerdi. Çorum'da faaliyet gösteren esnafı ürettiği malların, üretim ve kullanım özelliklerine göre belli bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür.

Tanzimat Döneminde Çorum esnafı, ürettiği mal çeşitlerine göre, gıda, deri, dokuma, maden ve verdiği hizmete göre de inşaat, nakliye, sağlık, temizlik gibi gruplara ayırarak tasnif edilebilir.

Çorum'da gıda imal eden ve satan oldukça yoğun bir esnaf grubu bulunmaktaydı. Bu grup içerisinde sebze ve meyve satan manavlar önemli bir yere sahiptir. Daha sonra un üretimi yapan değirmenci esnafı gelmektedir. 1840 tarihli bir sicil belgesine göre, Çorum'da, 4 bakkal, 7 ekmekçi, 12 helvacı, 6 kasap, 5 leblebici, 29 manav, 16 tuzcu ve 14 adette uncu esnafı bulunmaktaydı 1845 yılında şehirde gıda imal eden ve satan esnaf sayısı 84'tür.

Çorum'da Fatih devrinde ve 16. yüzyılın sonlarında debbağların hayli etkin oldukları görülmektedir. Bu dönemde satılan dükkânlar arasında debbağ dükkânlarından çok söz edilmesi, bu sanatın Çorum'da canlı olduğunu kanıtlamaktadır. Diğer birçok Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi 1845'li yıllarda Çorum'da da dericilik ve yan iş kolları, şehrin ekonomisinde önemli bir yere sahipti. Bu dönemde Çorum'da dericilikle uğraşan 160 esnaf vardı. Dericilik faaliyetlerinde bulunan esnafın önemli bir kısmını (% 40,2) derileri sahtiyan haline getiren debbağlar oluşturmaktadır. Çorum'da olduğu gibi dericiliğin bulunduğu diğer Anadolu kentlerinde debbağ hanelerin işleyiş düzeninden ve kent mekânındaki yer seçiminden "*debbağların*" doğrudan tüketiciye satış yapmadıkları anlaşıyor. Çorum'da, tabakhaneler topluca bir bölgede, ticaret merkezinin batısında yer almıştır. Bundan dolayı 1595'te bu yerin adı Debbâğhâne Mahallesi olarak geçmektedir. Sonra buranın adı Medrese Mahallesi olarak değiştirilmiştir. Debbağların işledikleri deriler muhtemelen şehirde kesilen büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde ediliyordu. Daha önce bahsedildiği gibi debbağların deri

ihtiyaçlarını karşılayacak kadar hayvan Çorum'da yetiştirilmektedir.

Debbağlardan başka deriyi malzeme olarak kullanan diğer bir meslek de ayakkabı yapımı ve ticaretiyle uğraşan esnaflardır. Bunlardan dikiciler, ayakkabı imal ederek ve dikerek geçinen, esnafların başında gelmektedir. Dikiciler, dericilikle ilgili meslekler içinde % 41,8'lik bir paya sahipti. Ayakkabıcılardan başka deriyi işleyen diğer esnaf serrâc ve semerciler idi. Serrâclar, debbağlar tarafından üretilen derilerden eyer, at takımı, araba koşumları yapan ve satan esnaf olup, Çorum'da deri sanayinde %7,8'lik bir paya sahiptiler. Bunun yanında 17 adet semerci esnafı da faaliyet göstermekte idi.

Çorum'da da Fatih döneminde 37 dalda faaliyet gösteren esnaf arasında dokumacılıkla ilgili mesleklerin çokluğu göze çarpmaktadır. Çorum'un en kalabalık meslek dalını o tarihte 23 kişi ile sofçular oluşturmaktadır. Ayrıca boyacı olarak çalışan 12 kişi, hiç şüphesiz ki zamanlarının önemli bir bölümünü sof boyamakla geçirmektedirler. Bunun yanı sıra, 6 terzi, 9 bez ve ipek tüccarı, 5 külahçı, 1 abacı ve 4 kuşakçı dokuma dalında çalışmaktaydılar. Ancak bunun yanında pek çok kişinin, hiç değilse, kendi evlerinde kullanmak üzere kumaş dokudukları varsayılmalıdır. Çorum'da sofçuluk, 16. yüzyılın sonunda hayli gerilemiştir. Bu durumda Çorum'daki sofçuluğun Ankara'dan gelen rekabete dayanamamış olduğu varsayılabilir. 1845 yılında şehirde dokuma işinde çalışan 239 esnaf bulunuyordu. Dokuma sanayinin hammaddesi olan pamuk az miktarda Çorum'un köylerinde de ekilmekte idi. Dokunan bezler ise boyacılar tarafından boyanırdı. 16. yüzyıldan beri Çorum'da çok üretken boyahaneler olduğu görülmektedir. 16. yüzyılda Rum vilâyetinde Çorum, Tokat'tan sonra boyahanelerin yoğunlaştığı ikinci yerdirdi.

Osmanlı Devleti'nde madenî işlerle ilgili faaliyetler, dokumacılık ve deri işlerinden sonra gelmektedir. Bu alanda da, özellikle bakır ve demircilik yaygındı. Çünkü ülkede maden ocaklarının ürettiği demir ve bakırın memleket ihtiyacından fazla olduğu bilinmektedir. Çorum'da demircilik geleneksel üretim kollarından biridir. Demirciler, sicillerdeki tereke kayıtlarına göre, hemen hemen her evde bulunan, balta, kazma, tırpan, nal, maşa, ekmek sacı, sacayağı, ersin, keser, bıçak, kama, çekiç gibi ev eşyaları ile kesici aletleri yapan ve satan sanatkârlardı. Yapılan bu aletler Çorum ve köylerinin ihtiyacını büyük ölçüde karşılamaktaydı. Çorum sancağında demircilik ve bakırcılık için geçerli olan hammaddeyi sağlayacak herhangi bir maden bulunmamaktadır. Bu yüzden, muhtemelen bunların hammaddeleri Çorum'a diğer yerlerden getirilmekte idi. 1845 yılında madeni işlerle ilgili 43 esnaf Çorum'da faaliyet gösteriyordu.

19. yüzyılın ortalarında Çorum'da bakırcılık mesleği daha sönüktür. 1845 yılında sadece iki bakırcı esnafı faaliyette idi. Çorum'da bakırcılık için gerekli hammadde ise Ergani'deki bakır yataklarından sağlanmaktadır. Ham bakırdan saf bakır elde edilmesi Anadolu kentlerinde genellikle haddâdhânelerde yapılırdı. Bu dönemde Çorum'da haddâdhâne bulunduğunu gösteren bir bilgi yoktur. Çorum'a en yakın bakırcılık merkezi olan Tokat kentinde 19. yüzyılın ilk yarısında bu işi yapan birkaç haddâdhâne bulunduğuna göre, Çorum bakırcıları için gerekli saf bakırın Tokat'tan getirildiği varsayılabilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Tokat'taki bakır üretiminin düşmesi, kentte bulunan dökümhanelerden en büyüklerinin kapalı olması, Tokat'taki bakırcılar kadar, Çorum bakırcılarının da üretimlerinin düşmesine neden olmuştur. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Çorum'un işlenmiş mal üretim listesinde bakırcılığın bulunmaması kentteki bu geleneksel üretim faaliyetinin önemini yitirdiğini gösterir.

Tanzimat döneminde Çorum'da bölgelerarası ve yerel ticarete deve ve beygirlerin nakliye işlerinde kullanıldığı görülmektedir. Temettuât defterlerinde bu işi yapan esnaf deveci, katırcı ve yolcu gibi çeşitli adlarla belirtilmiştir. Şehirde 1845 yılında 20 katırcı esnafı olup, bunlar 41 beygirle yük taşıma işini yapıyorlardı. Yine şehirde 10 ve köylerde 5 kişi olmak üzere yolcu adı verilen 15 adet esnaf taşıma işinde çalışmaktaydı. Devecilerin tamamının köylerde yaşadıkları görülmektedir. 1845'te hizmet, inşaat, temizlik ve ısınma alanlarında çalışan esnaf sayısı 213'tür.

Tablo 28: 1845 Yılında Çorum'da Faaliyet Gösteren Esnaf Sayısı (Mahalle ve Köyler)

Esnaf Grupları	Usta		Kalfa		Çırak		Toplam	
	Sayı	Toplam usta içindeki %	Sayı	Toplam kalfa içindeki %	Sayı	Toplam çırak içindeki %	Sayı	Genel toplam içindeki %
Gıda İmal Eden ve Satan	84	% 10.8	1	%3	9	% 4.8	94	% 9.4
Dericilik/Dericilikle İlgili	160	% 20.6	15	%45.5	81	% 43	256	% 25.6
Dokuma (Giyim-Mefruşat)	239	% 30.7	14	%42.4	71	% 37.8	324	% 32.4
Alet ve Ev Eşyası Yapan Satan	43	% 5.5	3	% 9	19	% 10.1	65	% 6.5
Nakliye (Deveci, Katırcı, Yolcu)	39	% 5	-	-	-		39	% 3.9
Diğer (Hizmet, İnşaat, Temizlik, Isınma vs.)	213	% 27.4		-	8	% 4.3	221	% 22.1
Toplam	778		33		188		999	

Çorum'da 1845 yılında 62 değişik iş dalında usta, kalfa, çırak olarak, 999 esnaf faaliyet gösteriyordu. Bu, Çorum'da azımsanmayacak çeşitlikte sanat kollarının varlığını göstermektedir. Toplam 999 esnafın 68'si Çorum'un değişik köylerinde faaliyet göstermekte idi. Bu tarihte şehirde en yoğun iş kolu % 32,4 ile dokumacılıktır. İkinci sırada % 25,6'lık bir oranla dericilik gelmektedir. Çorum'da bulunan esnaf arasında dikkat çekici başka bir husus da bazı müderris, imam, hatip, talebe gibi din işleriyle uğraşan kişilerin aynı zamanda terzilik, bezzazlık ve attârılık yaparak üretime katkıda bulunmalarıdır. Bunun yanında bezzaz, duhancı, terzi gibi esnafardan bazıları muhtarlık da yapıyorlardı.

Temettuât defterlerindeki verilere göre 1845 yılında Çorum'da faaliyet gösteren gayr-ı Müslim esnaf bulunmuyordu. Ama sicillerdeki kayıtlara göre, ticaret için Çorum'a gelip, hanlarda ikamet eden mühim miktarda gayr-ı Müslim tüccar vardı. 1840 Nisanında Çorum'daki hanlarda, 51 gayr-ı Müslim tüccar bulunmaktaydı. Bunlar, Kayseri, Kastamonu, Ankara, Tokat, Merzifon, Yozgat ve Amasya şehirlerinden gelen Ermeni tüccarlar idi. 1877-78 yıllarında da çok sayıda Ermeni tüccarın Çorum çarşısında dükkân sahibi olmaları Çorum'daki ticarî canlılığı göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Gayr-ı Müslim tüccarın yanında, Müslüman tüccarların da ticaret için Çorum'a geldiği görülmüyordu.

Bir şehrin ticarî öneminin göstergelerinden biri de o şehirdeki han sayısıdır. Hanlar tüccarın hayvanları ve eşyalarıyla beraber barınabildikleri ve yiyecek temin edebildikleri yerlerdir. Hanlarda 16. yüzyılda çeşitli besin maddeleri ticaretinin yapıldığı dükkânlar da bulunuyordu. Bu tip hanlar genellikle iki kat olup, zemin katları depo, ahır, tamirhane gibi servis kısımlarına ayrılmış, üst kat ise tamamen yolcuların ikametine tahsis edilmiştir.

Çorum'da 16. yüzyılın son çeyreğinde dört veya beş han çalışmaktaydı. Bunların arasından yalnızca Kanunî Süleyman zamanında Çorum'da sancakbeyliği yapan Gülabibey tarafından kurulan kervansaray, 1576-77 yılına ait olan vakıflar listesine alınmıştır. Gülabibey, camisine gelir getirmek üzere yapılan kervansarayda, 16. yüzyıl sonlarında bazen Çorum sancakbeyleri de hayvanlarını parasız olarak barındırmışlardır. Bu kervansarayın dışında 1595-96 yılında Çorum'da, Helvacıoğlu Mahmud Çavuş, Kapan, Kadiasker ve Taceddin hanları faaliyette idi. Ticarî kullanımın yanı sıra, Osmanlı idaresi altında buğday, arpa, yağ veya bal toplayan devlet görevlilerinin bu hanları depo olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi isimlerini vermeden, 17. yüzyılda Çorum'da 7 hanın faaliyette olduğunu zikreder. Ankara vilayet salnamelerindeki bilgilere göre, Çorum'da faaliyet gösteren han sayısı 1890 ve 1893 yıllarında 7, 1902'de 13 ve 1907 yılında 6'dır. Sicillerde, Taşhan (Taceddin Hanı), Kapan (Penbe) Han, Ölçekzâde Mehmed Efendi Hanı, Dedeoğlu Hanı, Veliddin

Paşa Hanlarının adları geçmektedir.

Çorum'da çarşı ve pazarların iç içe olduğu görülmektedir. Çarşılar farklı esnafın ikametgâhlarına göre, bölümlere ayrılmıştır. Her sokak bir esnafa tahsis edilmiştir. Çorum'da da esnafın yaptığı işe göre isimlendirilen çarşılar mevcuttu. 16. yüzyılda Çorum'da en az 17 çarşı faaliyette bulunmaktaydı. Çarşı sayısının aslında daha yüksek olduğu varsayılmaktadır. Örneğin kasaplar çarşısından söz edilmediği halde, vakfa bağlı olan bir kasap dükkânı kayıtlara geçirilmiştir. Bu durumda bir kasaplar çarşısının bulunması mümkündür. Ayrıca ham pamuk satılan bir pamukçular çarşısının varlığı anlaşılmaktadır. Bu durumda 1575-1600 yılları arasında Çorum'da yaklaşık olarak yirmi çarşının çalıştığını varsaymak herhalde çok yanlış olmaz. Bunlar; bakkallar, ekmekçiler, helvacılar, börekçiler, allâflar, kazzâzlar, takkeçiler, bezzazlar, terziler, boyacılar, debbağlar, pabuççular, haffâflar, serrâclar, demirciler, nalbantlar ve kuyumcular çarşılarıdır. Sicillerde çarşılar bazen çarşı bazen de sokak olarak kaydedilmiştir. 19. yüzyılda Çorum'da bulunan çarşıların bazıları ise şunlardır: Debbağlar, demirciler, bezzazlar, helvacılar, kuyumcular, kürekçiler, serçiler, dikiciler, tüfenkçiler, serrâclar, uzunçarşı, kürekçiler, attârlar, semerciler, leblebiciler, tahmis, celeb, tuzcular, eskiciler, mûytâblar, uncular, haffâflar, çarıkçılar, hamidiye, dülger, bakkâliyân. Çorum'da pazarlar muhtemelen Cami-i Kebir çevresinde kuruluyordu. Sicillerde, un, pekmez ve ekin pazarı olmak üzere üç pazar ismi geçmektedir.

16. ve 17. yüzyıllarda belirli bir büyüklüğe ve ticarî faaliyete sahip olan Osmanlı kentinde, muhakkak birer bedesten (kapalıçarşı) bulunmaktaydı. 1579-80 yılına ait olan bir belgede, Çorum'daki bedestenden kısaca söz edilmiştir. Ancak bu binanın yapılış tarihi hakkında, herhangi bir ipucu bulunamamıştır. Daha sonra depremde yıkılmış ve 1595-96 yılından önce tamir edilmiştir. O dönemde tüccar olmayan Çorum halkının bile, bedesteni değerli eşyası için bir çeşit kiralık kasa olarak kullandığı bilinmektedir. Bugün yeri dahi tespit edilemeyen bedestenin, ne zamana kadar faaliyette olduğu öğrenilememiştir.

Şehirlerdeki ticarî faaliyetlerin canlılığı, o şehirde bulunan dükkân sayısı ile yakından ilgilidir. 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar geçen sürede Çorum'daki dükkân sayısında sürekli bir artışın meydana geldiği görülmektedir. Yalnız Tanzimat Döneminin başlarında 1840 ile 1845 yılları arasında dükkân sayısında büyük azalma olmuştur. Bu dönemde faaliyette olan 296 dükkân kapanmıştır. Sadece bu dönem arasında değil, 1840 yılından önce çeşitli sebeplerle Çorum'da 170 dükkân kapanmıştır. Kapanan dükkânların çoğunluğunu, terzi (46 adet), mûytâb (15), dikici (5), uncu (7), çulha (7) dükkânları oluşturmaktaydı. 19. yüzyılın ortalarında özellikle dış tesirler sonucunda Çorum'da ekonomik yapıda bazı değişimler olmuştur. Şehirde işlenmiş mal üretimiyle ilgili sanat kollarında üretim azalmasından dolayı bu dükkânların kapanması söz konusu olabilir. Özellikle Sanayi Devrimini tamamlamış Avrupa ile el tezgâhlarına dayalı Osmanlı üretim yapısı arasındaki farklar giderek büyümüştür. Bunun dışında 1838 Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanması farkı daha da artırmıştır. Bu sebeple tezgâhlarında üretim yapan Çorum esnafı bunlarla rekabet edememiştir.

Tablo 29: Çorum'da Faaliyette Bulunan Dükkânlar (16. ve 20. Yüzyıllar Arasında)

	Yıllar						
	1575-1600	1650	1840	1845	1900	1902	1907
Dükkân Sayısı	200	300	708	412	1055	1061	1100
Bir Önceki Dükkân Sayısına Oranı	-	% 50	% 136	-41.8	% 156	% 0.6	% 3.7

Çorum'da 1845 yılında faaliyette bulunan 412 dükkânın 209'u sahipleri 203 tanesi ise kiracılar tarafından işletilmektedir. İkinci dükkâna sahip olanlar genelde dükkânlarını kiraya veriyorlardı. Ayrıca esnaf olmayan dükkân sahipleri dükkânlarını kiraya vermek zorunda kalıyorlardı.

1845’li yıllarda Çorum’da halkın un ihtiyacını değirmenler sağlıyordu. Değirmenlerde başta buğday olmak üzere çeşitli tahıllar su, yel ve kol gücü ile öğütülmekteydi. Çorum’da değirmenler su ile çalışmakta idi. Temettuât defterlerinde âsiyâb olarak ta belirtilen bu yapılar, Çorum ve köylerinde genellikle ortak işletilmekteydi. Şehirde sakin 81 kişinin ya tek başlarına ya da ortak oldukları birer değirmeni bulunuyordu Köylerde yaşayanlardan sadece 17 hanenin değirmeni vardı. Çorum’da bulunan değirmenler genelde 1 gözlü olup, yalnız 9 tanesi, 2 gözlü idi. Değirmenlerden başka 1840 senesinde Çorum’da faaliyet gösteren 1 adet kiremithane bulunmaktaydı. Sicilde belirtildiğine göre burası, senede 6 ay işletilmekteydi. Diğer bir işletme ise, mart ve kasım ayları arasında 6 ay işletilen Çömlekçi kârhanesidir. 1900 tarihli Ankara vilâyet salnamesine göre, şehirde 3 adet un fabrikası faaliyet gösteriyordu.

Bu dönemde şehirlerde ticari canlılığı sağlamak üzere panayırlar kuruluyordu. Çorum’da, 1904 Temmuzundan itibaren her sene Mayıs ayının ikinci günü başlayıp on beşinci gününe kadar devam eden ve on üç gün süren bir panayır kurulurdu.¹⁵⁶

Kaynakça (Bölüm II.D., Bölüm II.E., Bölüm II.F.)

- AKDAĞ Mustafa, **Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. 1 (1243-1453), İstanbul 1995.
-, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası**, Celalî İsyancıları, İstanbul 1995.
- BAKİRE Ömer, “Bizans Danişmend Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum”, **Çorum Tarihi**, 5.Hitit Festivali Komitesi, b.t.
- BULDUK Üçler, “Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri-I”, **OTAM**, S.3, 1992.
- BULUÇ Sevim, “Çorum ve Çevresi”, **Çorum Tarihi**, 5. Hitit Festival Komitesi, b.t.
- CAHEN Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler**, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1994.
- ÇADIRCI Musa, **Tanzimat Dönemi Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991.
- DAĞLIOĞLU H. Turhan, “Çorum Vilâyâtının Mülkî Taksimatına Tarihi Kısa Bir Bakış”, **Çorumlu Dergisi**, S.32.
-, “Onuncu Asırda Çorum”, **Çorumlu Dergisi**, S.16, 1939.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. 8, 10, İstanbul 1992.
- Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C.1, 2, İstanbul 1314.
- FAROQHİ Suraiya, “Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum”, **Çorum Tarihi**, b.t.
- GÖDE Kemal, **Eratnalılar** (1327-1381), Ankara 1994.
- GRISWOLD William J., **Anadolu’da Büyük İsyân 1591-1611**, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2000.
- Hoca Sadettin Efendi, **Tacü’t-Tevârih**, C. II (Haz.İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992.
- Hüseyin Hüsameddin, **Amasya Tarihi**, C.2,3, İstanbul 1329.
- KOÇBEY Hüseyin ve Ertuğrul Şahinci, **Çorum Tarihi**, b.t., Çorum.
- KORKMAZ Şerif, **Çorum’un İdari, Sosyal ve Ekonomi Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.
- KÖSEOĞLU Neşet, “Çorum Sancakbeyi Karayazıcı”, **Çorumlu Dergisi**, S.12, 1939.
- KÖSTEKÇİOĞLU Süleyman, “Çorum Adı Üzerinde İncelemeler 1”, **Çorumlu Dergisi**, S.6, 1938.
-, “Yıldırım Bâyezîd-Kadı Burhaneddin Ahmed’in Çorum’daki Muharebeleri”, **Çorumlu Dergisi**, S.20, 1940.
- Mehmed Neşri, **Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi**, C.II (Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed A.Köymen) Ankara 1995.
- MERT Özcan, **XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Ankara 1980.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, **Camiü’d-Düvel Osmanlı Tarihi** (1299-1481), (Haz.Ahmed Ağırakça), İstanbul 1995.
- Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü’l-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, C.I-II, (Haz.Neşet Çağatay), Ankara 1992.
- OCAK Ahmet Yaşar, **Babaîler İsyanı**, İstanbul 1980.
-, “Din ve Düşünce”, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, C.1, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999.
- Osmanlı Ansiklopedisi**, Tarih/ Medeniyet/ Kültür, C.II, İstanbul 1996.

¹⁵⁶ Şerif Korkmaz, a.g.t., s.248-274, 275-310.

- ÖZKAYA Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara 1985.
-, **Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**, Ankara 1994.
- TONBUŞ Nazmi, "Kentimiz Niçin Çorum Diye Anılmıştır", **Çorumlu Dergisi**, S.56, 1946.
- TURAN Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, Ankara 1965.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, TTK, 1988.
-, "Sivas- Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", **Belleten**, 2/126, 1968.
-, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin", **Belleten**, 32/126, 1968.
- 387 Numaralı Muhasebe-İ Vilayet-İ Karaman ve Rum Defteri (937/1530) II**, Ankara 1997.
- YINANÇ Mükremin Halil, "Danışmendliler", **İslam Ansiklopedisi**, C.3, 1945.
- Yurt Ansiklopedisi**, "Çorum Maddesi", İstanbul 1981.
- YÜCEL Yaşar, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, Ankara 1970.
-, "XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar", **Belleten**, 37/146, 1973.

II.G. CUMHURİYET DÖNEMİ*

II.G.1.Millî Mücadele’de Çorum

Atatürk’ün başlattığı Millî Mücadele yıllarında Çorum halkı her türlü maddî ve manevî desteği vererek kendi payına düşen görevi onurla yerine getirmiştir. Atatürk tarafından ilk defa Şam’da kurulan ve İttihat ve Terakki Partisi’nin temelini oluşturan Vatan ve Hürriyet Cemiyeti’nin kuruluş aşamasında rolü oldukça büyük olan Doktor Mustafa Cantekin Çorumludur. Aynı zamanda bu cemiyet, Doktor Mustafa Cantekin’in Şam’daki evinde kurulmuştur (Çorum İl Yıllığı 1967,94).

Çorum, Millî Mücadele yıllarında işgale uğramamıştır. Çorum’un savaş yıllarındaki konumunu daha çok çevresindeki önemli rol oynayan merkezler belirlemiştir. Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında Doğu Karadeniz Bölgesi’nde Rum Pontus Devleti’nin kurulması için Rum çeteler oluşmaya başlamıştır. Çorum’da ise Rum çetelerden çok Anadolu’da sıkça görülen çetelerin baskısı görülmektedir. Çorum’da ilk Kuva-yı Milliye direnişi örgütlenmesi, 1919 Mayıs ayından sonar gerçekleşmiştir. Atatürk’ün 1919 Mayıs’ında Samsun’a çıkışı ile kurtuluş savaşını başlatması, bu gelişmeyi etkilemiştir (Tekeli 1985;169-170).

Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’ya gelmesinin ardından Erzurum’da bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir ve Ankara’da bulunan 20.Ordu Kumandanı Ali Fuat Paşa arasında yoğun bir telgraf haberleşmesi başlamıştır. Yine Rauf (Orbay) Bey de 8 Haziran günü Ankara’ya gelerek Ali Fuat Paşa ile buluşmuş ve Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurmuştu. Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa’nın isteği üzerine kendisi ile görüşmek için Amasya’ya gitmişlerdir (Kılınçkaya 2003,216). Güzergâh olarak Sungurlu-Çorum-Merzifon yolu tercih edilmiş, dönüşte de Ali Fuat Paşa, Çorum-Yozgat yoluyla Ankara’ya dönmüştür. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal’le buluşmaya giderken Çorum’da bir gece misafir olmuş şehrin eşrafi ile bir toplantı yaparak, ülkenin genel durumu ve Kuva-yı Milliye hareketinin amacı hakkında bilgi vermiştir. O zamanki Çorum Mutasarrıfı Semih Fethi’nin tutumunu beğenmeyerek Çorumluların Millî Mücadeleyi desteklemelerini istemiş, bu görüşmeden sonra Çorum’da millî faaliyetler hızla artmıştır (Sakallı 1998,16).

Bütün ülkenin birliğini sağlamak amacı ile Sivas’ta toplanacak olan kongreye her ilden temsilci seçilmesi ve gönderilmesi, Mustafa Kemal Paşa’nın Amasya Genelgesi ile her tarafa bildirilmişti (Tansel 1977,95). Mustafa Kemal’in 4 Eylül -11 Eylül 1919 tarihleri arasında Sivas’ta yapmış olduğu kongreye beş tanesi Temsilciler Kurulu’ndan olmak üzere 11 ilden 38 delege katılmıştır (Yavuz 1990,53). Sivas Kongresine Çorum’u temsil etmek üzere iki kişi belirlenmiştir. Çorum Müftüsü Mehmet Tevfik Bey ve Çorum İdadisi (lise) öğretmenlerinden Abdurrahman Dursun Bey, Çorum’u temsil etmek üzere Sivas Kongresi’ne katılmışlardır (Aşkun 1963, 148).

Mustafa Kemal Paşa’nın Sivas’ta kongre düzenlemek istediği günlerde İstanbul hükümeti, Sivas Kongresi hareketini denetim altına almak ve kaldırmak istiyordu. Sivas Valisi ile hareket etmesi imkânsızdı. Bunun için komşu illerdeki valilerden yararlanmak istemiştir. Bu vilayetlerden birisi Elazığ birisi de Ankara’dır. Ankara Valisi Muhittin Paşa kongreyi engellemek için çalışmış; ancak başaramayınca bu defa Çorum’a gelerek, Çorum Mutasarrıfı Semih Fethi ve Kastamonu’daki Alay komutanı Mustafa Bey ile bir tertip yapmaya çalışmıştır. Ancak yine başarılı olamamış ve hazırlanan bir plan sonucunda Sungurlu ve Keskin ilçeleri arasında yakalanarak 19 Eylül 1919’da Sivas’a gönderilmiştir. Ayrıca mutasarrıf Semih Fethi Bey’de “mahfuzen” Sivas’a götürülmüştür (Tekeli 1985,75).

Çorum halkı, ülkenin o zor günlerinde ülke bütünlüğü anlayışı içerisinde millî birlik ve beraberlik duygusuyla hareket etmişler ve Millî Kurtuluş Hareketinin yanında yer almışlardır. Sivas Kongresinden sonra Çorum kazalarından Sivas’a telgraf çekilerek kongre kararlarına bağlılıklarını bildirmişlerdir. Osmancık Kaymakam Vekili Hulusi imzasıyla, Osmancıklıların mücadeleye karar verdiği, telgrafla bildirilmiştir. İskilip’ten Kaymakam Tahsin imzasıyla; İskilip’te memurlar ve halkın kongre kararlarını kabul ettiği ve Anadolu’daki millî faaliyetin aleyhinde olduğu için İstanbul’daki hükümete itaat etmeyeceklerini bildiren bir telgraf çekilmiştir. Alaca’da belediye reisi ile birlikte

*Bu bölüm, **Dr.Mustafa BAKAN** (Hitit Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi) tarafından hazırlanmıştır.

ulemadan, eşraftan ve tüccardan birer temsilcinin imzaları bulunan bir telgraf çekilerek; memur, eşraf ve bütün millet olarak kongreye güven ve bağlılıklarını bildirmişlerdir. (Sakallı 1998,18-19). Çorum, bundan böyle İstanbul Hükümeti ile ilişkisini keserek Sivas Kongresine tabi olacaktır. Ayrıca Çorum'da Kasım 1919'da Millî Mücadeleyi desteklemek amacıyla Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. (Akbiyık 1998,2)

Anadolu'da millî hareket gittikçe gelişirken, İstanbul 16 Mart 1920 tarihinde İngilizler ve müttefiklerince resmen işgal edilmiştir (Jaeschke 1970,94). Bunun üzerine Ankara'da Temsil Kurul Başkanı olarak bulunan Mustafa Kemal, 19 Mart 1920 tarihinde bütün ülkeye bir beyanname göndererek Ankara'da yeni bir meclis açılacağını ve bunun için seçim yapılmasını duyurmuştur (Baykara 1985,64; (Jaeschke 1970,95).

Atatürk'ün TBMM'yi açmak için her sancaktan beş kişi istemesi üzerine Çorum'dan da beş kişi seçilerek Ankara'ya gönderilmişti (<http://www.coru.m.gov.tr>). Daha önce İstanbul'da Osmanlı Meclisi'ne Mebus seçilen Enbiyazade İsmet (Eker) Bey de 21 Temmuz 1920 tarihinde İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelecek ve bu milletvekillerine katılacaktır (Tekeli 1985,179).

Karadeniz Kıyısı ile Çorum ve çevresindeki illerin de bir kısmını içine alan geniş bir bölgede Pontus Rum Devleti kurmak düşüncesinde olan Pontuscu Rumlar, Çorum yakınlarına kadar gelmişlerdi. Hem bölge için ve hem de millî hareket için oldukça tehlike arz eden bu isyan karşısında Çorum halkı, oluşturduğu milis kuvvetleri ve şehrin etrafında aldığı tedbirler ile şehrinin korumayı başarmıştır. Böylece millî harekete de son derece olumlu katkı sağlamıştır. Çorum, millî hükümetin kurulduğu ilk zamanlarda Yozgat taraflarında oluşan Çapanoğulları isyanı karşısında da büyük bir cesaretle durarak Millî Mücadele için büyük bir tehlike arz eden bu isyanın önlenmesinde de önemli rol oynamıştır. İsyanın bastırılmasında milis kuvvetler komutanı Refet Paşa, 25 Haziran 1920'de Çorum'a gelerek kuvvetlerini ve ihtiyaçlarını Çorumluların yardımı ile tamamlamıştır. Millî Mücadelenin başlangıcında Çorum bir taraftan Çapanoğulları'nın bir taraftan da Pontuscu Rumların tehdidi altında bulunuyordu. Bu iki tehlike, aynı zamanda Millî Mücadeleyi yok etmeye yönelik ayaklanmalardı. Eğer Çorum kendini savunamazsa, Ankara yolu açılmış olacak ve bu iki zararlı ayaklanma birbirleri ile bağlantı kurmuş olacaktı. Bu durumda Çorum'un her iki ayaklanmalara karşı cesurca ayakta durması Millî Mücadele açısından da oldukça önemlidir (Çorum İl Yıllığı 1967,100). Çorumlular, ülkeye ve millete karşı görevlerinin sadece kendi bölgelerinin isyancılara karşı korunmak olmadığını bilinci içerisinde idirler. Kendi şehirleri işgal edilmemesine rağmen, bizzat kendi imkânları ile millî kuvvetler meydana getirmişler ve Batı cephesine göndermişlerdir. Çorum Mutasarrıfı Cemal Beyin Ankara'da Dahiliye Vekaletine çektiği telgraftan anlaşıldığına göre; 300'ü süvari olmak üzere Alaca'da oluşturulan 500 mevcutlu Millî Mücahit Alayı'nın Sungurlu yoluyla 11 Temmuz 1920 tarihinde Ankara'ya gönderilmek üzere yola çıkartıldığı görülmektedir. Yine aynı telgraftan Çorum'dan 100 at hazırlanarak Refet Bey kışaına verildiği ve Sungurlu'dan 100 at ve 75 kişi de gönüllü olarak gönderildiği bildirilmektedir. Ayrıca Millî Müdafaa Vekilinin 28.7.1920 tarihili gönüllü ve millî kuvvetlerle ilgili hazırladığı rapor-çizelgede; Çorum'da 19 Temmuz 1920 tarihinde gönüllü bir millî birlik teşkil edilerek vatana hizmet için hazır halde olduğu ifade edilmektedir (Sakallı 1998,21).

Millî Mücadelede Atatürk'ün Tekalifi Milliye emirleri ile orduya yardım isteği doğrultusunda tüm Anadolu halkı gibi Çorum halkı da üzerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmiştir. Kurtuluş Savaşı sırasında Çorum'da Hıdırlık Şeyhi, etkin bir taşıma örgütü oluşturmuştur. Refet Paşa'nın Çorum'a gelmesi ile Hıdırlık Şeyhi'ni taşımacılığa yönlendirdiği bilinmektedir. Bu taşıma örgütü, başlangıçta 35 deve ve 4 çift atlı arabası ile Samsun-Çorum-Sungurlu yolu ile Yahşıhan'a ve yine Çorum-Yozgat yolu ile Ankara'ya kadar cephe ve askeri malzeme taşımıştır. Sakarya Savaşı sırasında bu taşıma örgütünün kullandığı deve adedi 68, araba adedi ise 40'a çıkmıştır. O dönemlerde ülke genelinde olduğu gibi Çorum ve çevresinde de soygunculuk ve eşkiya hareketleri son derece yoğundu. Hıdırlık Şeyhi, oldukça riskli olan eşkiyalık ve soygunculuk problemini şeyhliğini kullanarak çözmeyi başarmıştır (Tekeli 1985,188-189). Yine Çorum'da etkin bir ağırlığı olan Hacı Ömer Efendi de Millî Mücadele döneminde İstanbul'un değil Ankara'nın yanında yer almıştır (Sabuncuoğlu 1971,71).

Çorum'da İstiklal Madalyası alanların toplam sayısı 1510 olup, 55 kişi harp malulü maaşı ve 320 kişi de şehit ve yetim aylığı almışlardır (Çorum İl Yıllığı 1973,14). Kurtuluş Savaşında Çorum'dan 226, Alaca'dan 102, İskilip'ten 269, Mecitözü'nden 347, Osmancık'tan 329, Sungurlu'dan 243 asker şehit olmuştur (Tekeli 1985,188).

II.G.2. Cumhuriyetin İlanı ve Kent

Türk tarihinde çağdaşlaşma ve modernleşme doğrultusunda girilen Tanzimat reformları, kent alanı ile de ilgilenmiş, batılı ilkelere ve uygulamalara göre bir takım düzenlemeler getirmiştir. 17 Mayıs 1839 tarihinde hazırlanan ilk resmi belge, geniş cadde ve rıhtımların açılması, dar sokakların kaldırılması ve başkent kentsel alanında köklü değişikliklerin yapılması gibi yeni bir yapılanmayı içermektedir. Gerçekte uzun vadede gerçekleştirilmesi düşünülen bir niyet açıklaması şeklinde olan bu metni, 1848 yılında yolları genişletme ve parselleme gibi bazı temel ilkeleri getiren Birinci Ebnîye Nizamnamesi ile 1856 yılında yayımlanan ilk İstimlâk Nizamnamesi izlemiştir. 1858 yılında çıkartılan Arazi Kanunnamesi ile de arazi mülkiyeti için kısmen de olsa esneklik sağlanmıştır (Yerasimos, 1999: 1,2).

Tanzimat'la birlikte devletin, işlerlik ve estetik bakımından kent konusunda daha ilgili olduğu görülmektedir. Aslında Tanzimat'tan önce kente özgü yeni bir yönetim fikri gelişmeye başlamıştı. Bu gelişme 1850'lerde başkentte bir belediye örgütlenmesine kadar gidecektir. Gerek Tanzimat öncesi ve gerekse sonrası dönemde kentlerde modernleşme adına çalışmalar sürdürülmüş; ancak 20. yüzyıl başlarındaki siyasi olaylar ve ardından Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkışı ile bu süreç durma noktasına kadar gelmiştir (Dumont, Georgeon, 1999: VIII-XII).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin 29 Ekim 1923 tarihinde ilanı ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemdeki amaç; medeni ve modern bir dünya ile Türkiye arasındaki boşluğu kapatmak ve Türk kültürünü çağdaş uygarlık düzeyi üzerine çıkarmaktır (Tural, 2000: 395). Türk İstiklal Savaşından zaferle çıkan Atatürk, millet egemenliğine dayalı, demokrasi esasını benimsemiş ve her bakımdan kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk devleti kurmuştu. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran Türkiye halkı; Türk milleti olarak millî kimlik, millî birlik ve bütünlük bilincine sahip aynı zamanda çağdaş uygarlığın gereklerini anlayabilen, yaşayabilen ve onun değerlerini üretebilen bir millet haline gelecektir (Genç, 2006: 347).

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce 13 Ekim 1923'de Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul yerine Ankara başkent ilan edilmiş ve bu durum 20 Nisan 1924 tarihli Anayasada yer almıştır (Kocatürk, 1983: 397). Cumhuriyetin ilanı ve Ankara'nın başkent oluşu yeni devlet olmanın birbirini tamamlayan iki kararı olmaktadır. Ankara'nın başkent olmasının başarıya ulaşması ve çağdaş yeni bir kentin kurulması, aynı zamanda Cumhuriyet rejiminin başarısı ile de özdeşleşmiştir. Ankara'nın başkent seçilmesi, geri kalmış Anadolu'nun kalkındırılması için atılan bir adımdır.

Cumhuriyet Türkiyesi kentlerin gelişmesi için 1930'larda çıkardığı Belediyeler Yasası'yla belediyelere ve kent planlamasına oldukça önemli bir yer vermiştir. 2. Dünya Savaşı sonrasında kentleşme hızı daha da artarak ülke genelinde % 6 dolaylarına çıkmış ve kentleşme sorunu bir toplumsal sorun olarak algılanmaya başlanmıştır. Türkiye'de bugünkü kent yönetiminin genel ilke ve özelliklerinin 1930-1935 yılları arasındaki gelişmelerle belirlendiği söylenebilir. 1930'ların Belediyeler Kanunu, Yapı ve Yollar Kanunu, Belediyeler Bankası ve Belediyeler İmar Heyetleri gibi yasalar ve kurumlar yerel yönetimlere oldukça geniş bir görev alanı bırakmıştır. Cumhuriyet rejimi, Ankara'nın kentleşmesinde önemli sorunlarla karşılaşmış olsa da bu kentteki kentleşmeyi denetleyip yönlendirebilen yönetsel yapıyı kurmayı ve bunun için gerekli olan kaynak ayırmayı başarabilmiştir. Ancak daha sonraları, tüm ülke kentlerinde görülecek kentleşme hızı yeni sorunlar getirmiştir. Bu konuda yeni bir Belediye Gelir Yasası ve İller Bankasının kurulması gibi bazı gelişmeler olmuştur. Ancak günümüzde Türkiye'nin içinde bulunduğu hızlı kentleşme sürecinin sorunlarını belediyelerin tek başlarına çözemeyecekleri için kendi aralarında işbirliği ve dayanışma yapmaları zorunlu olmaktadır (Tekeli, 1982: 330-339).

Hızlı nüfus artışı, sanayileşmenin belli odaklarda gerçekleşmesi ve kırsal alanlardan kentsel alanlara göç ile bazı kentlerde yoğunlaşmalar olmuştur. Özellikle göç alan şehirlerin kentsel ihtiyaçları yanında alt yapı ihtiyacı da hızla artmış ve bu yerleşim birimlerinde yeni bir yerel yönetim birimi ihtiyacı doğmuştur. Bunun için birçok çalışmalar içerisine girilmiş Aralık 1981 tarihinde çıkarılan 2561 sayılı kanun ile nüfusu 300.000'in üzerinde olan kentler için belediyelerin birleştirilmelerinde yeni bir düzenleme getirilmiştir. Bu doğrultuda 1982 anayasası ile metropol kentlere yönelik yeni yerel yapılanma imkanı getirilerek büyük şehir belediyeleri oluşturulmuştur. Haziran 1984 yılında kabul edilen yasa ile büyük kentlere yönelik mevcut düzenlemeler yapılmış, 10 Temmuz 2004 tarihinde de 5216 sayılı Büyük Şehir Belediyeler Kanunu yürürlüğe girmiştir (Kurtuluş, 2006, 75).

Gerek büyük kent olma yolunda orta büyüklükteki kentler ve gerekse büyük kentlerin üzerindeki yüklerin azaltılması kapsamında, dengeli bölgesel gelişme açısından da önem kazanan bir sorun ortaya çıkmaktadır. Belirli noktalarda yığılmaların, ekonomik olumsuzlukları azaltabilecek bir orta büyüklükte kentler sisteminin ülke yerleşme biçimine entegre bir durumda ele alınması gerekmektedir. Ayrıca tarımda modernleşme ve sanayileşme politikalarının böyle bir sistemi gerçekleştirebilecek yönde uygulanmaya konması gerekir. Kısa vadede Çorum kenti, Ankara ve Samsun'un yükünü bu anlamda azaltabilecek bir orta büyüklükte kent olarak ele alınmalı ve değerlendirilmelidir. Çorum'un bu özelliği çevredeki diğer yerleşme birimleri ve giderek ülke yerleşme sistemi içerisinde anlam kazanacaktır. Çorum, bu açıdan çevre illerle karşılaştırıldığında, uzun vadede bir denge kent olması ötesinde süreç içerisinde ortaya çıkacak nitel değişimlere de daha elverişli bir kent konumundadır (Çinici, 1973: 32).

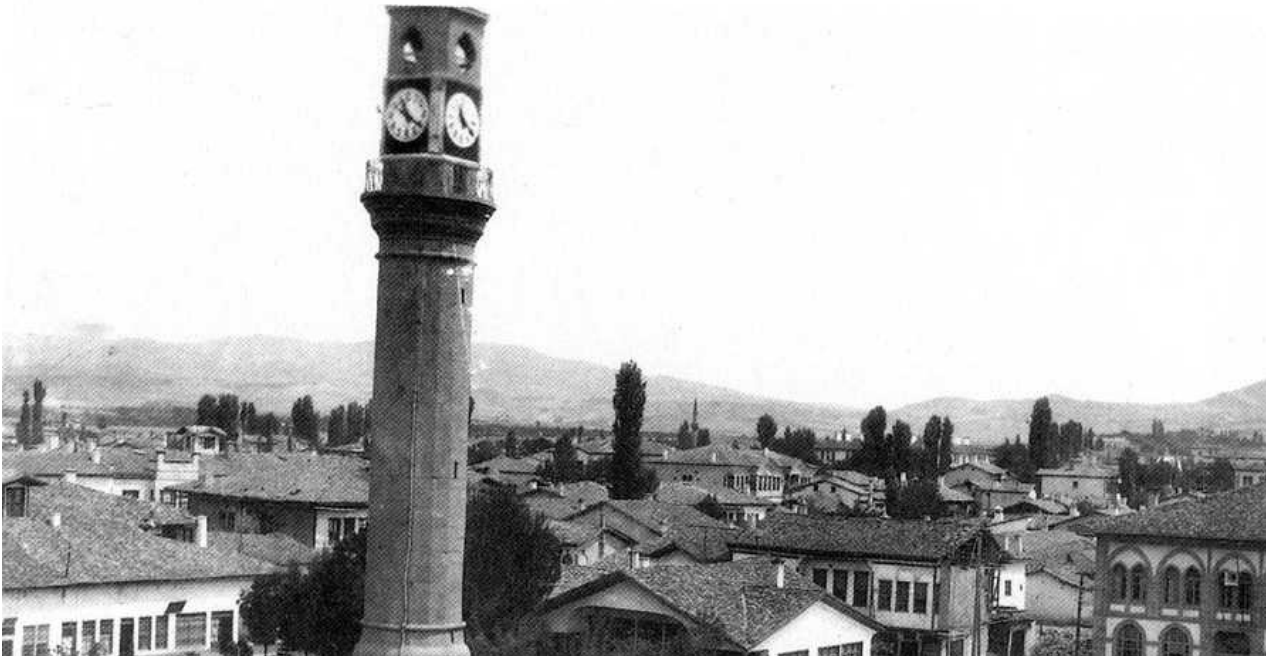
II.G.3.Cumhuriyet'in Kentteki Etkileri

Anadolu'nun birçok kentinde olduğu gibi Çorum kenti de Cumhuriyet öncesi yeterli atılımlarını yapamamış az gelişmiş bir il görünümündeydi. Öyle ki şehirlerarası ulaşımın bile güçlükle sağlanabildiği ortalama bir Anadolu kenti idi (Kadriye; 1998: 17). Cumhuriyet'le birlikte ülkenin genelinde olduğu gibi Çorum'da da hem kentleşme hem de sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan önemli gelişmeler olacaktır. Daha Türk Millî Mücadelesi devam ederken 1922 yılında Çorum İl Özel İdaresinin hazırladığı 5 yıllık çalışma planı Çorum'un gelişmedeki kararlılığının ve planlı kalkınmaya ne denli önem verdiğinin bir kanıtı olmaktadır. Çorum tarihinde planlı kalkınmaya ilk örnek sayılabilecek bu 5 yıllık çalışma planında yapılması kararlaştırılan işler; Nafia (Bayındırlık), Maarif (Eğitim), Ziraat (Tarım), Sıhhiye (Sağlık), Sanayi (Endüstri) olmak üzere beş ana başlık altında toplanmıştır (Ozulu, 2005, 39).

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'in ilanı, bütün yurttaki olduğu gibi Çorum'da da sevinçle ve coşkuyla karşılanmıştır. 29 Ekim 1923'te Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilerek Cumhuriyet'in ilan edildiği ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Cumhurbaşkanı seçildiği meclisteki birleşime, Meclis İkinci Başkanvekili olan Çorum Milletvekili İsmet (Eker) Bey başkanlık etmiştir (Yıldırım, H. 13). Cumhuriyet'in ilan haberi, Çorum Gazetesinin 31 Ekim 1923 tarihli nüshasında "Cumhuriyet İlan Edildi, 101 pare top atıldı. Cumhur Reisi Gazi Paşa'mız" şeklinde yer almaktadır (Çorum Gazetesi: 31 Ekim 1923 S: 131).

Çorum Gazetesinin aynı günkü özel ilavesinde Türk milletinin bu günlere gelmesini sağlamaındaki azmi ile Mustafa Kemal'i tebrik eden bir açıklama yer almakta olup açıklama metni şöyledir: "Millî kudret, varlığını bütün şümül ve ehemmiyeti ile takviye eden büyük milletimizin mazhar olduğu hâkimiyet en sağlam bir hâkimiyettir. Millet istihlal ettiği bu metin ve yüksek hâkimiyetin vasi ve feyizdar sahasında asrın hür milletlere bahşettiği bir hürriyet-i tam ile benliğini bir kat daha teşdid ve ilâ etmiştir.

Siyasi hayatını bir takım ihtiras pençelerinden kurtarıp mevcudiyetini gıptaâver bir surette cihana ispat eden büyük milleti, yüksek deha ve azmiyle millete bugünleri temin eden, Gazi Reiscumhurumuzu tebrik eder Halik'ın muvaffakiyet-i daime ihsanını temenni eyleriz." (Çorum Gazetesi: 31 Teşnievvel/Ekim 1923 Sayı: 131, Çorum'un Fevkalade İlavesi).

Resim: Çorum'un Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait bir görüntüsü

Çorum Cumhuriyetin ilk yıllarında Ankara'ya bağlı bir sancak iken Ankara'nın başkent olmasının ardından 20.04.1924 tarihinde il olmuştur (1973 Çorum İl Yıllığı, 51). Ankara'nın başkent olması ve Çorum'un da başkente yakın olması Çorum'un önemini daha da arttıracaktır. Cumhuriyetle birlikte hızlı bir gelişme sürecine giren Çorum'da Cumhuriyetin on beşinci yılına gelindiğinde pek çok alanda ilerlemeler olmuştur: Köylerle bağlantıların kolayca kurulması amacıyla yönelik "köy büroları" açılmıştır. Belediye tarafından elektrik santrali kurulmuş, merkez ve ilçelerin imar planları yapılmıştır. Daha önceleri kentte oldukça sık görülen soygun ve eşkıya hareketleri yok denecek kadar azalmıştır. Kentin iktisadi ve ticari yaşantısında ilerlemeler ile beraber halkın gelir düzeyinde yükselmeler olmuştur. Yeni okul binaları yapılmış, öğretmen sayıları artmış ve köy yatılı okulları açılmıştır. Merkez ve ilçelerinde yeni yollar ve binalar yapılmıştır. Ticaret Odası çalışmaları artırılmış, ziraat ıslah çalışmalarına hız verilmiş ve yeni uygulamalara gidilmiştir. Tohum ayırma makineleri, fidanlık tesisleri, ağaç yetiştirme, damızlık hayvan sayısında artış ve sağlık alanında önemli gelişmeler olmuştur (Varan, **Çorumlu**, S: 7, s.2).

II.G.4. Cumhuriyet Döneminde Kentteki Ekonomik Gelişme

Cumhuriyetten önce Çorum'da Ticaret ve Sanayi Odasına 50 kadar tüccar kayıtlı iken, 1927-28 yıllarında 400 tüccar ve 1300 esnaf kayıtlıdır (2003 Çorum İl Yıllığı). 1927 yılındaki Çorum'a ait sanayi işletmeleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki (1927) İşletmelerin Sektörel Dağılımı.										
İLÇELER	MADEN		TARIMSAL SANAYİ		DOKUMA		AĞAÇ MAMÜLLERİ		BİNA İNŞAATI	
	İşletme sayısı	İşletmelerde çalışan sayısı	İşletme sayısı	İşletmelerde çalışan sayısı	İşletme sayısı	İşletmelerde çalışan sayısı	İşletme sayısı	İşletmelerde çalışan sayısı	İşletme sayısı	İşletmelerde çalışan sayısı
Merkez	3	8	237	470	87	144	81	155	8	41
İskilip	5	3000	137	279	56	98	64	125	19	54
Alaca			12	27	4	7	3	5		
Sungurlu	3	14	32	54	9	10	4	4	2	6
Osmancık			43	73	21	33	15	17	18	12
Mecitözü			28	36	3	4	3	9	14	31
Toplam	11	3022	489	939	189	296	170	315	51	144

Kaynak: İlhan Tekeli, **Çorum Tarihi**, 1985, s.229.

Çorum'da 1950 yılına kadar büyük işletmelerin sayısı sınırlı olmakla beraber yeni işletmelerin kurulduğu da görülmektedir. Bu işletmelerden 1932 yılında kurulan Hatap Un Fabrikası ve 1933 yılında kurulan Dokuma Fabrikasıdır. 1932-1942 yıllarında Teşvik-i Sanayi Yasasından Çorum'da belediyenin kurduğu elektrik fabrikası, dokuma fabrikası ve üç tane de un fabrikası yararlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında yatırım malları ithalatı durunca devlet üretim faaliyetlerini tezgâhlarla yapmaya yönlendirmiştir. Devletin bu alandaki teşviki sonucunda Çorum'da 486 dokuma tezgâhı kurulmuş ve işletmeye alınmıştır. Ancak bu tezgahlar belirli bir süre Çorum ekonomisine canlılık kazandırmışsa da dokuma ürünleri için ithalat başlayınca rekabet edemeyen küçük tezgahlar ve işletmeler sonunda tasfiye olmuştur (Çağlar, 1997: 16).

Çorum'da 1950 yılına kadar büyük işletmelerin sayısı sınırlı olmakla beraber yeni işletmelerin kurulduğu da görülmektedir. Bunun sebeplerinden birisi olarak tarımsal gelişmenin sınırlı kalması gösterilebilir. Çünkü tarımsal gelişmenin sınırlı kalması Çorum gibi gelişimi büyük ölçüde tarıma bağlı olan bir kentin gelişmesini de sınırlamıştır. Buna rağmen yapılabilenler, Cumhuriyet döneminin dünya görüşü paralelinde daha sağlıklı ve çağdaş görünümlü bir kent ortaya çıkarmaya dönük olmuştur (Tekeli, 1985: 221).

Çorum'da 1950 öncesi kentli nüfusun tarımsal uğraşları kent ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur. Ticaret ve hatta sanayide çalışanlar bile aslında bir ölçüde besledikleri hayvanlar ve kent çevresi toprağındaki üretimleri ile tarımla ilişkili idiler. Bu yüzden kentli nüfus 1950 öncesinde kendisini tarımdan koparamamıştır (Tekeli, 1985: 209).

1950-1980 yılları arasında Çorum'un ekonomik yapısının oluşumunda kentin yol bağlantıları ile ulaştırma ve haberleşme alanındaki gelişimler önemli etken olmuştur. 1948 den sonra hızla gelişen karayolu programı ve arabalı taşımacılıktan motorlu araçlara geçiş ekonomiye hız kazandırmıştır. Modern anlamda Çorum ilinde sanayileşmenin temeli olarak 1957 yılında üretime başlayan Çorum Çimento Fabrikası'nı görmek mümkündür. Bu dönemde makineleşme ile birlikte tarımsal teknolojiadaki gelişmeler de hız kazanmıştır. Bunun yanında Çorum halkının birikimi ve enerjisi de ekonomik gelişmelerin belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. Özellikle 1970'lerin sonunda kentte gözle görülür bir sanayileşme başlamıştır. Çorumda sanayi işletmelerinde 1955 yılında 1033 kişi sanayide çalışırken bu sayının 1970 yılına gelindiğinde 3513 kişiye çıktığı görülmektedir. Gerçi bu sayı 1975 yılında 2856'ya düşmüşse de bu düşüş sanayinin gerilemesi değil tam aksine modern fabrika üretimine geçişten kaynaklanan işçi azalmasıdır (Tekeli, 1985: 248).

1950-1980 arasında Çorum'da yol bağlantıları ile ulaştırma ve haberleşme teknolojisindeki değişim, tarımsal teknolojiadaki ilerleme, birikim sürecinin hızlandığı kentten kaynaklanan dinamizm gibi ekonomisinin gelişmesini belirleyen bu üç temel dönüşüm; Çorum'un günümüzdeki ekonomik yapısını da belirleyen temel unsurlar olmuştur (Tekeli, 1985: 235).

1980-1988 arası dönemde ise ihracata yönelik tedbirlere paralel olarak Çorum ekonomisi gelişme göstermiş, bu gelişme tuğla ve kiremit fabrikaları, makine fabrikaları şeklinde yoğunlaşmış olsa da teşviklerle kurulan tavuk çiftlikleri gibi işletmeler de azımsanamayacak kadar çok olmuştur. Yine 1977 yılında kurulması planlanmış olan Çorum Organize Sanayi Bölgesinin 1986 yılında arsa tahsisine geçmesi ile ekonominin gelişmesinde şehre önemli bir ivme kazandırmıştır.

Çorum Valiliği Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü'nün 2008 yılı verilerine göre Çorum Organize Sanayi Bölgesi bilgileri Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2: Çorum Valiliği Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü Formatı (2008).

O.S.B Adı	Alanı (Hektar)	Başlama Yılı	Bitiş Yılı	Parsel Sayısı	Tahsisli Parsel Sayısı	Boş Parsel Sayısı	Tahsisli Yap. Firma Sayısı	Üretime Geçen	İnşaat Halindeki Proje Sayısı	Proje Safhasındaki Proje Sayısı	Kapalı Tesis Sayısı	İstihdam
ÇORUM												
OSB	437	1978	1993	144	117	27	99	74	9	30	4	4007

Çorum Organize Sanayi Bölgesinde üretim yapan sanayi tesislerinin sektörlere göre dağılımı Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 3: Çorum Valiliği Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2008).

Sektörler	Sanayi Tesis Sayısı	İstihdam Sayısı
Gıda	10	120
Tekstil	10	1.945
Orman ürünleri-mobilya	7	86
Kağıt-kağıt ürünleri	-	-
Kimya-plastik	6	225
Taş ve toprağa dayalı sanayi	5	327
Makine-metal sanayi	26	999
Diğer	14	305
Proje veya inşaat aşamasındaki sanayi tesisleri	39	-
Boş parseller	27	-
Toplam	144	4.007

Tablodan da anlaşılacağı gibi Çorum Organize Sanayi Bölgesinde makine ve metal sanayi ilk sırada olup, bunu gıda ve tekstil sanayi ve ardından da orman ürünleri mobilya ve kimya-plastik sanayi izlemektedir.

Çorum ilinin genelinde bulunan küçük sanayi siteleri ile ilgili bilgiler Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4: Çorum ilinin Genelinde Bulunan Küçük Sanayi Siteleri.

Adı	Toplam İşyeri Sayısı	Dolu İşyeri Sayısı	İnşaat Halindeki İşyeri Sayısı	Boş İşyeri Sayısı	Doluluk Oranı (%)	İstihdam	
						Mevcut	Kapasite
Merkez	976	552	-	424	57	2.500	3.900
Alaca	86	86	-	0	100	200	200
Bayat	İnşaat Halinde	-	-	-	-	-	-
Boğazkale	-	-	-	-	-	-	-
Dodurga	-	-	-	-	-	-	-
İskilip	213	213	-	0	100	240	250
Kargı	100	80	-	20	80	120	200
Laçın	-	-	-	-	-	-	-
Mecitözü	-	-	-	-	-	-	-
Oğuzlar	-	-	-	-	-	-	-
Ortaköy	-	-	-	-	-	-	-
Osmancık	138	114	-	24	83	176	276
Sungurlu	268	268	-	-	100	268	300
Uğurludağ	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	1.781	1.313	-	468	74	3.504	4.950

Kaynak: Çorum Valiliği Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2008).

Çorum il genelinde faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının dağılımı Tablo 5'te belirtildiği gibidir:

Tablo 5: Çorum İl Genelinde Faaliyet Gösteren Sanayi Kuruluşları		
Sektörler	İmalatçı Firma Sayısı	İstihdam
Gıda sanayi	102	1.908
Tekstil sanayi	23	2.472
Orman ürünleri -Mobilya sanayi	17	237
Kağıt-kağıt ürünleri sanayi	7	295
Kimya-plastik sanayi	23	338
Taş ve toprağa dayalı sanayi	71	4,125
Makine-metal sanayi	93	1.299
Toplam	336	10.674

Kaynak: Çorum Valiliği Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü (2008).

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi, Çorum il genelinde bulunan sanayi kuruluşları çok çeşitli sanayi dallarında faaliyet göstermektedir. Bu durum hem Çorum'daki sanayi kuruluşlarının makine ve aksesuar konusundaki karşılıklı ihtiyaçlarına hem de Çorum ilinin ve ülkenin pek çok alandaki sanayi ihtiyaçlarına cevap vermesi açısından oldukça önemlidir.

Çorum ilinde biri merkezde diğerleri Sungurlu ve Alaca ilçesinde olmak üzere toplam 3 adet Ticaret ve Sanayi Odası mevcut olup bu odalara kayıtlı işyeri sayısı merkezde 2972, Alaca ilçesinde 423, Sungurlu ilçesinde 768 olmak üzere toplam 4163'dür. İl düzeyinde Anonim Şirket 380, Limited Şirket 1683, Kolektif Şirket 24 ve Holding sayısı 4 olmak üzere toplam 2091 adet şirket bulunmaktadır (Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü 2008).

1988 yılından sonra teşvik tedbirlerinin artması ile tekstil, pik ve çelik döküm, kağıt, tıbbi enjektör, hazır giyim, oto radyatör ve kaloriferi, kalorifer kazanı, plastik ambalaj malzemeleri, çivi, torbalanmış kireç, ahşap parke, mobilya, bilgisayar disketi, şeker ve bisküvi işletmeleri de artarak devam etmiştir. Çorum'da hızla gelişen yumurta tavukçuluğu Çorum'un adını duyuran diğer bir endüstri olmuştur (Badur, 1997; 26). 1997 itibari ile 265 adet teşvikli sanayi tesisi olup toplam 9982 kişi istihdam etmiştir.

Günümüzde ise; hem iç piyasa hem dış pazar olmak üzere gelişmiş bir sanayi bölgesi haline gelen Çorum sanayisi daha büyük potansiyeli de halen içerisinde bulundurmaktadır. Dış Ticaret Müsteşarlığından alınan bilgiye göre 2006 yılı sonunda Çorum'da 71 adet ihracatçı firma sayısı bulunmakta ve aynı dönem içerisindeki bu işletmelerin ihracat gelirleri de 57 milyon \$ civarındadır.

Çorum'da ekonomik hayat; tarım, hayvancılık, sanayi, turizm ve hizmet sektörlerinden oluşmaktadır. Bölge ölçeğinde gördüğü işlevler açısından ne tam kentsel, ne de tam kırsal nitelikler gösteren Çorum, yerleşmelerin bölgesel kademelenmesinde üst kademede tüketici kent ile alt kademede kırsal yerleşmeler arasındaki ilişkiyi sağlayan, kırsal alandan elde edilen artı ürünün toplandığı, tüketici merkeze iletildiği bir ara merkez ve bir "Pazaryeri" durumundadır. Çorum ili aynı zamanda Karadeniz Bölgesini Türkiye'nin diğer kesimlerine bağlayan önemli bir geçit konumundadır. Özellikle Samsun ve Ankara gibi iki büyük pazarın arasında olması çevresindeki illere göre daha çabuk gelişmesine etken olmuştur. İlin coğrafi konum itibarıyla ülkenin orta yerinde bulunması ve her yöreye ulaşım imkânının olması, yeni ve daha büyük yatırımlar için uygun bir durum içermektedir. Her türlü altyapısı tamamlanmış Organize Sanayi Bölgesi de yeni yatırımlar için cazip bir unsurdur. Ancak ulaşımın kara yoluyla yapılması Çorum sanayi işletmelerinin ülke genelindeki işletmelerle rekabet imkânını azaltmaktadır. Bu nedenle demiryolu ağının Çorum'u kapsayacak şekilde oluşturulması ilin her bakımdan gelişmesine imkân verecektir. Yine Çorum'a 60 km mesafede bulunan Merzifon hava alanının sivil trafiğe açılması da Çorum için her bakımdan oldukça önemlidir. Geçmişte, Çorum ekonomisi aile işletmeciliği şeklinde tarım hayvancılık ve küçük sanayi işletmeleri biçiminde kapalı bir ekonomiye sahipti. Cumhuriyet döneminde ise Çorum kapalı ekonomiden çıkarak dünyaya açılan bir ekonomik yapı içerisine girmiştir (Bakan: 9).

II.G.5. Cumhuriyet Döneminde Kentteki Sosyo-Kültürel Değişim

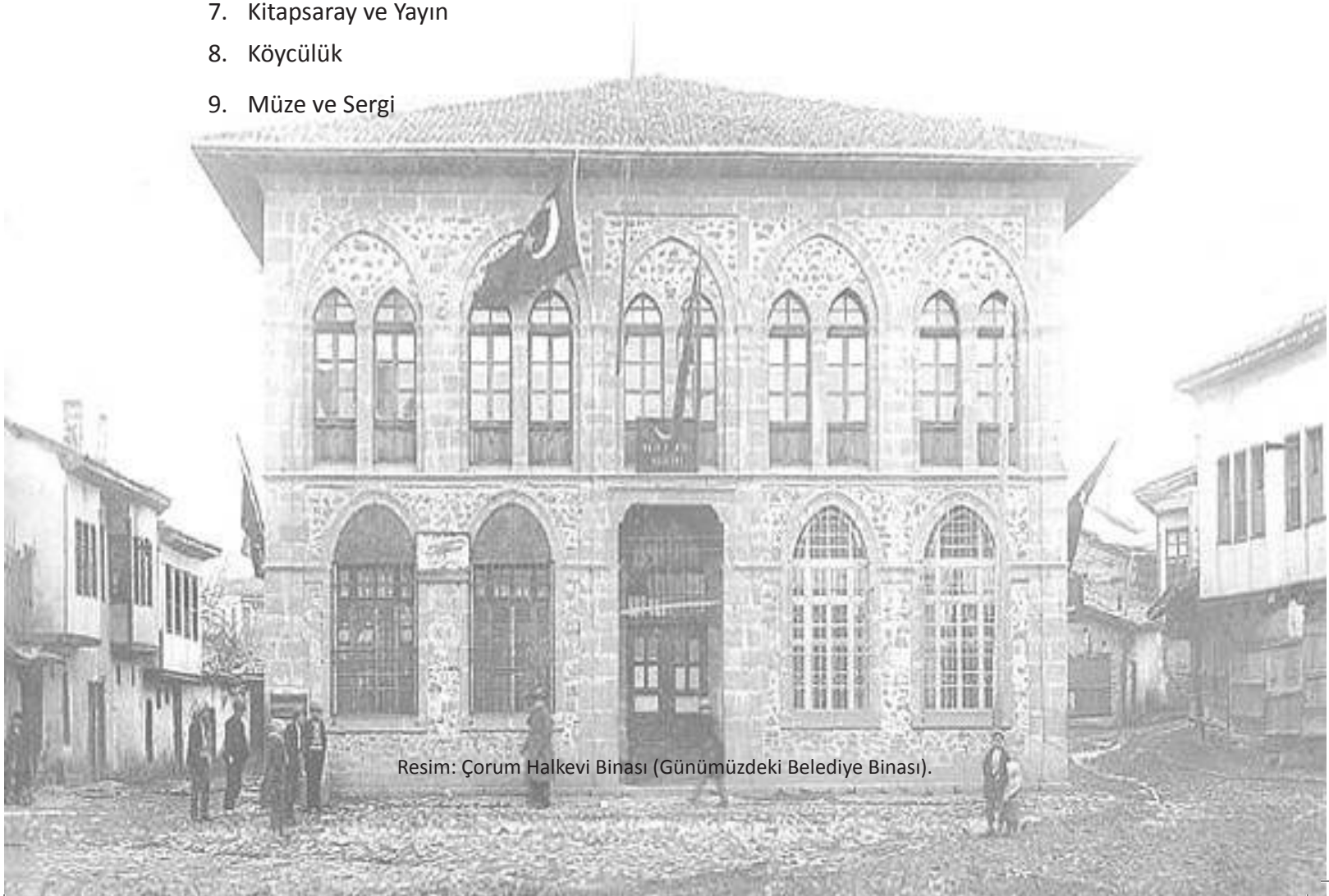
II.G.5.a. Cumhuriyet Döneminde Sosyal Değişim

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yapılan savaşlar ve ekonomik sıkıntılar toplumsal yaşamı da olumsuz etkilemiştir. Gerek şehir ve kasabalarda gerekse kırsal alanda toplumsal yaşamdaki ilerlemeler Cumhuriyetle birlikte görülecektir. Özellikle ulaşım alanındaki gelişmelerle diğer kentlerle olan sıkı bağlantılar, il merkezi ve ilçelerde önemli değişimlere neden olmuştur. Yine ülke genelinde planlı ekonominin ilk döneminde yapılan yatırımlarla, su-elektrik işletmeleri, sağlık-kültür ve posta alanındaki hizmetler gibi yenilikler toplum yaşantısında da oldukça önemli bir değişime neden olmuştur.

Cumhuriyetten önce kentin ekonomisi tarıma dayalıdır. Bu durumda ekonomik faaliyetlerin son derece yetersiz kaldığı kent yaşantısında sosyal yaşantı da son derece sınırlı kalmıştır. Cumhuriyetle birlikte gelişen ekonomik atılımlarla beraber kentin sosyal yaşantısında da önemli gelişmeler olmuş, kentin yaşantısına canlılık getirecek birçok kurum ve araca kavuşulmuştur.

Cumhuriyet döneminde kentin sosyal yaşantısında Çorum Halkevinin yeri oldukça büyüktür. Bugünkü Belediye binasında 24 Şubat 1933 tarihinde açılarak 1934 yılından itibaren çalışmalarına başlamıştır (Çorum Halkevi Broşürü, 1, 1933). Açıldığı yılda 5 şubesi varken, 1934 yılında altı şube ve 1936 yılında ise dokuz şubeye çıkarak faaliyet göstermiştir. Bu şubeler şunlardı:

1. Dil, Tarih ve Edebiyat
2. Ar Kolu (Sanat)
3. Gösterit (Temsil)
4. Spor
5. Sosyal Yardım
6. Halk Dershaneleri ve Kurslar
7. Kitapsaray ve Yayın
8. Köycülük
9. Müze ve Sergi

Resim: Çorum Halkevi Binası (Günümüzdeki Belediye Binası).

Resim: Halkevi Müzik Kolu Çalışması.

1935 yılında Çorum Halkevine kayıtlı üye sayısı 22 Kadın, 610 erkek; 1938 yılında ise 47 kadın, 921 erkektir. Halkevinin dil, tarih edebiyat şubelerinde dil araştırmaları, Çorum tarihi incelemeleri, halk bilimi ile ilgilenme ve bu bilgilerin Çorum Gazetesinde yayımlaması, konferanslar düzenlemesi gibi değişik etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Ar şubesi, ulusal bayramlarda bando faaliyetleri, keman ve piyano dersleri, halka radyo ile müzik dinletme, konserler ve yine konferanslar düzenleyerek halkın sosyo-kültürel alanda eğitilmesi ve gelişmesi hedeflerine yönelik etkinlikler gerçekleştirmiştir. Yine sağlık, spor, kültür gibi alanlarda halkın gelişiminin sağlanması için, diğer şubeler de temsiller, konferanslar, müsabakalar, yardımlar ve çeşitli alanlarda kurslar gibi etkinlikler düzenlenmiştir (Çorum'da Cumhuriyet'in 15 Yılı, 27-35).

Çorum İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğüne bağlı Kız ve Erkek Yetiştirme Yurdu, Huzurevi, Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi ile Çocuk ve Gençlik Merkezi bulunmaktadır. Bu yurtlarda, 13-18 yaş grubu erkek ve kız çocuklar barınmaktadır.

Çocuk Gençlik Merkezi'nde sokakta çalışmak zorunda kalan çocuklara hizmet verilmektedir. Çorum İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü denetiminde hizmet veren kreşler ve gündüz bakımevi ile çocuk kulüpleri de bulunmaktadır.

Bakıma muhtaç yaşlılara ve özürllülere hizmet veren 72 yatak kapasiteli Huzurevi, Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi bulunmaktadır. Çocuk ve Gençlik Merkezi ise kent merkezinde gündüzlü olarak hizmet vermektedir. Çocuk ve Gençlik Merkezinin kuruluş amacı; sokakta çalışan ve çalışma riski olan çocuklara ve ailelerine yönelik rehberlik ve destek çalışmaları yapmaktır. Merkeze devam eden çocuklara sokağın olumsuzluklarının anlatılması

yanında bilgisayar, halk müziği ve halkoyunları kursları açılmaktadır. İl Müdürlüğü denetiminde eğitim ve bakım hizmeti veren altı özel kreş ve gündüz bakımevi ile bir çocuk kulübünde pek çok çocuğa hizmet verilmektedir. Zihinsel ve fiziksel özürü çocuklara hizmet vermek amacıyla Özel Zihinsel Engelliler Rehabilitasyon Merkezleri bulunmaktadır.

Yoksul ve geçimini sağlayamayan insanlara yardım amacıyla Valilik bünyesinde kurulmuş olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfına bağlı olarak işletilmekte olan aşevinden her gün yüzlerce kişi yararlanmaktadır.

Yine vakfa bağlı düzenlenen bir evde kimsesiz ve korunmaya muhtaç insanlar barındırılmakta ve ihtiyaçları vakıfça karşılanmaktadır.

Ayrıca vakfa müracaat edenlerin tedavileri ve reçetelerinin kontrol edilmesi amacıyla, vakıf bünyesinde oluşturulan poliklinikte, sağlık hizmetleri yürütülerek, gerekli ilaç ve sevk işlemleri yapılmaktadır.

31.12.2007 tarihi itibarıyla zamanın sosyal güvenlik kuruluşlarından Bağ-Kur Çorum İl Müdürlüğü olarak aktif sigortalı sayısı 35.689, emekli sigortalı

sayısı ise 16.922'dir. Sosyal Sigortalar Kurumu işyeri ve sigortalı sayıları ise Tablo 6'da verilmiştir:

Tablo 6: Çorum'da Sosyal Sigortalar Kurumuna Bağlı İşyeri ve Sigortalı Sayıları (2007)	
SSK Sigortalı Sayısı	42.940
İsteğe Bağlı Sigortalı	2.200
Tarım Sigortalısı	7.220
SSK'dan Maaş Alanların Sayısı	38.488
Teşvikten Yararlanan İşyeri Sayısı	673
Teşvikli İşyerinde Çalışan Sigortalı Sayısı	19.552
Toplam	111.073
İşyeri Sayısı (faal)	6.983

Kaynak: Çorum Ticaret ve Sanayi Odası.

Halkın sosyal alanda gelişmesine katkı sağlaması açısından sportif faaliyetler de önemli yer tutmaktadır. 1925 yılında Hale İdman Yurdu adında Çorum'da ilk spor kulübü kurulmuştur. Uzun bir süre Hale İdman Yurdu sportif çalışmalara devam etmiş, ayrıca Çorum'da Piyade Alayının bulunması, Ziraat ve Sağlık Okullarının açılması ile birlikte sportif faaliyetler yaygınlaşıp, gelişmeye başlamıştır.

1938 Yılında Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü kurularak ülke genelinde sporun giderek daha çok benimsenmesi ve sevilmesi ile birlikte sistemli ve programlı bir şekilde spor yapılmaya başlanmıştır. Genel Müdürlük Çorum'da da kurumlaşarak Hale İdman Yurdu'nu çatısı altına almıştır.

Güneş Gençlik ve TKİ Kömür Spor Kulüplerinin birleşmesiyle kurulan Çorumspor Kulübü üçüncü lige alınan ilk kulüplerden olmuştur. Kuruluş tarihi 26 Mayıs 1967'dir (www.mecitozuweb.tr/gg/%C7orumspor.htm;17.07.2008). Çorumspor'un 3. Lig serüveni 1 Ekim 1967 tarihinde İstanbul'daki Beyoğlu maçıyla başlamıştır. Sahasındaki ilk maçı ise Ceyhanspor'a karşı yapmıştır.

(www.corumspor.net/index.asp?pg=tarih-92k;17.07.2008). 1973-1974 Sezonu Çorumspor'un tarihinde ilk şampiyonluğu kazandığı yıldır. Çorumspor, bu sezonda 58 puanla şampiyon olarak 2. lige yükselmiştir.

Ancak 2.ligde uzun süre kalamayarak 1976-1977 sezonu sonunda tekrar 3. lige düşmüştür (www.oyunhaberi.com/anadolu_kulupleri/corumsporun_tarih4825.0.html;msg8770#msg8770) Aradan geçen uzunca bir süreden sonra 2007-08 sezonunda başarılı bir dönem geçirerek tekrar 2.lige çıkmıştır.

Çorum'da Bulunan Spor Tesisleri (Aralık 2007 itibarıyla)

Stadyum: 1 adet il merkezinde.

Stat: 1 adet, Alaca ilçesinde.

Futbol sahası: 4 adet il merkezinde, 7 adet ilçelerde.

Spor salonu sayısı: 1 adet il merkezinde, 7 adet ilçelerde.

Tenis kortu: 3 adet il merkezinde.

Açık hava basketbol sahası: 2 adet il merkezinde.

Tescilli spor kulübü sayısı: 52 adet.

Lisanslı sporcu sayısı: 13.101

(Kaynak: Çorum Ticaret ve Sanayi Odası 2007 Raporu, s.56).

Resim: Çorumspor (Ağustos 2008)

Kaynak: www.corumspor.org

Cumhuriyet döneminde Çorum'da sanatsal ve kültürel etkinliklerde de önemli bir artış görülmektedir. Türkiye genelinde başlatılan konferanslar, sergiler, konserler, spor yarışmaları ve temsiller seri olarak Çorum'da da gerçekleştirilmiştir. Çorum merkezde 2 sinema işletmesi ile bir tiyatro salonu bulunmaktadır.

1960'lı yıllarda halkevlerinin kapatılması ile tiyatro oynanması için yer bulma sorunu ortaya çıkmış, şimdiki belediye binasının üst katı oda tiyatrosu şekline çevrilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra burası da yeterli olmamış ve hazırlanan oyunlar okulların gösteri salonlarında sahnelenmeye çalışılmıştır. 1963 yılında Çorum Halk Eğitim Merkezi Tiyatro Kolu kurularak tiyatro faaliyetleri hızlandırılmıştır. 1971 yılında kültürel amaçlı kullanılmak üzere yapılan 418 kişilik tiyatro binası 1985 yılında Devlet Tiyatrolarına devredilmiştir. Halk Eğitimi Merkezi Tiyatro Kolu ve Çorum Şehir Tiyatrosu bu binada oyunlarını sergilemeye başlamışlardır. Bu dönemde çevre illerden de amatör tiyatro toplulukları ilimize davet edilmiştir. Devlet Tiyatroları da turne düzenleyerek halkımıza profesyonel anlamda tiyatro hizmeti vermişlerdir.

Çorum Devlet Tiyatrosu alt yapı sorunu bulunmayan ve yerleşik tiyatro olmaya hazır binası ile kültürel, sanatsal ve sosyal açıdan halkın yaşantısına önemli katkıda bulunmaktadır.

Çorum Devlet Tiyatro Salonu

Türk Sanat Müziği Korosu

Çorum Devlet Tiyatro Salonu

II.G.5.b. Cumhuriyet Döneminde Nüfus Alanında Değişim^{157*}

Osmanlı Devleti'nde, 1876 sayımında "Vilayetin genel nüfusu 224.882 olup vilayet 18.000 km² alanı kapsamaktadır. Bu durumda km²'ye 14 kişi düşmekte olup yüzölçümüne göre bu durum az demektir." (Tuğrul, 2006:105). Çorum ili nüfusu 19.yy sonlarında önemli ölçüde artarak 20. yy. başlarında 19.000 kişiye ulaşmıştır.

1927-50 döneminde Çorum il geneli ve merkez ilçe olarak nüfus artışı, Türkiye'deki nüfus artışı ile karşılaştırıldığında Türkiye ortalamasının altında kalmıştır. Ankara'nın başkent olması nedeniyle gelişmesi yüzünden Çorum'un verdiği göçler Çorum'un il olarak nüfus artış hızını etkilemiştir. Ancak Çorum'un il geneli nüfus artışının ülke ortalamasına yakın olması ile birlikte Çorum'un kent nüfusunun artış hızının kendi kırsal nüfusunun artış hızının da altında kaldığı görülmektedir. Bu durum kent merkezinin çevre üzerindeki denetim gücünün azalması ve kırsal kesim üzerindeki denetimini kısmen de olsa diğer merkezlere kaptırmış olmasının bir göstergesi şeklinde söylenebilir (Tekeli, 5. Hitit Festivali Komitesi, s.208).

Çorum'daki nüfus 1950-80 yılları arasında, 1923-50 yılları arasındaki gelişiminden çok farklı bir gelişme dinamiği göstermiştir. Özellikle 1955-80 dönemi için Çorum'daki kentli nüfus artış hızının Türkiye kentli nüfus artış hızından daha yüksek olduğu görülmektedir. Çorum ili ve ilçeleri 1950-80 döneminde Çorum'da kırsal alanın Türkiye'deki kırsal alandan daha fazla göç verdiği; kentsel alanda daha fazla göç aldığı görülmektedir (Tekeli, 5. Hitit Festivali Komitesi, s.246). Çorum ilinin nüfusu 1980 yılına kadar yükselerek önemli bir artış göstermiştir. Bu dönemde sanayileşme, organize sanayinin faaliyete girmesi ve diğer devlet teşvikleri nüfus artışında önemli olmuştur.

2000 yılı genel nüfus sonuçlarına göre Çorum ilinin toplam nüfusu, 597.065 olup, yıllık nüfus artış hızı binde -1.92'dir. Çorum ili nüfus büyüklüğü açısından Türkiye geneli itibarıyla 38. sırada yer alıp ülke nüfusunun % 0.88'ini oluşturmaktadır 1927 yılında Çorum nüfusu 247.602 iken ülke nüfusunun % 1.81'ini oluşturmaktadır. 1927-2000 döneminde ülke nüfusu 5 kat artarken Çorum nüfusu yaklaşık 2.4 kat artmıştır. Şehirde yaşayan nüfusun oranı 1985 yılında % 33.4 iken 2000 yılında % 52.2'ye yükselmiştir (Çorum Ticaret ve Sanayi Odası Faaliyet Bülteni, s.27). Çorum ili 12.820 km² ile Türkiye'nin yüzölçümü sıralamasında 19. sırasında olup kilometrekareye düşen nüfus, 1927 yılında 22 kişi iken 2000 yılında 47 kişiye yükselmiştir. Çorum iline bağlı 13 ilçeden Sungurlu ilçesi 80.840 ile en fazla nüfusa, Boğazkale ilçesi ise 8.190 ile en az nüfusa sahip olan ilçedir. İlin yıllık nüfus artış hızı en fazla olan ilçesi % 2.4 ile Osmancık, en az olan ilçesi ise % -27.2 ile Kargı'dır (Çorum İl Yılı, 2003, 76-77).

2007 yılı Adrese Dayalı Nüfus Tespiti sonuçlarına göre, ilimizin nüfusu 549.828'dir. Bu nüfusun 340.916'sı yani % 62'si il merkezi ve ilçe merkezlerinde, 208.912'si yani % 38'i ise kırsal kesimde yaşamaktadır. İl merkezi nüfusu 202.322'dir. İlimizin nüfus yoğunluğu ise 43'tür.

II.G.5.c. Cumhuriyet Döneminde Sağlık Alanındaki Gelişmeler

Cumhuriyet dönemi millî sağlık politikası; "Vatandaşların sağlığını korumak, takviye etmek, ölüm oranını azaltmak, nüfusu artırmak, bulaşıcı hastalıklardan korunmak ve bu yolla da millet fertlerinin sıhhatli vücutlar hâlinde yetişmesini temin etmek" olarak tespit edilmiştir (http://www.ortamcil.com/Ataturk_Kosesi/5110/; 20.06.2008).

Bu politika doğrultusunda 1930'da "Umumî Hıfzısıhha Kanunu" çıkarılmış, 1921'de "Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti (Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu)" ve tıp odaları kurulmuş, Hemşire Okulu, Numune Hastaneleri, Doğum ve Çocuk Hastaneleri açılmıştır. Hastane, hekim, sağlık memuru ve ebe sayısında artış meydana getirecek tedbirlerin alınması ile ülkede sağlık alanında önemli gelişmeler sağlanmıştır (http://www.ortamcil.com/Ataturk_Kosesi/5110/; 20.06.2008).

Çorum'da sağlık alanındaki gelişmeler diğer alanlarda olduğu gibi Cumhuriyetle birlikte

¹⁵⁷ *Bu bölümde bahsi geçen nüfus verileri, daha önce ayrıntılı tablolar hâlinde verildiğinden, ilgili verileri içeren tabloların tekrarına gerek görülmemiştir. (Bkz. Bölüm:..I.I.Çorum'da Nüfus Özellikleri).

ilerleme kaydetmiştir. Çorum'da ilk hastanenin kuruluş tarihi kesin olmamakla birlikte Bugünkü Albayrak İlköğretim Okulu'nun bir bölümünde açıldığı bilinmektedir (Çorum'da Cumhuriyetin 15 Yılı, 27-35). Hastane 1. Dünya Savaşı yıllarında bugün Çorum Müzesi olarak kullanılan binada faaliyetini sürdürmüştür. Çorum Hastanesi Millî Mücadele döneminde özellikle Sakarya Savaşı sırasında pek çok hastanın tedavi gördüğü bir sağlık kuruluşu olmuştur (Sabuncuoğlu 2008: 154). Hastane, 1925 yılında 50 yataklı bir sağlık kuruluşu olarak Memleket Hastanesine dönüşmüş; 1940 yılında da yatak sayısı 100'e çıkarılmıştır (Tekeli 1985: 218).

Çorum'da Küçük Sıhhat Okulu adında yatılı bir okul vardır. Bu okul 1925 yılından 1927'ye kadar Sivas'ta eğitim vermiş olup 1933 yılı başlangıcında Çorum'a nakledilmiştir. İlk mezunlarını 1926 yılında Sivas'ta veren Küçük Sıhhat Okulu 162 mezunu Sivas'ta, 161 mezunu da Çorum'da olmak üzere 1938 yılına kadar 323 öğrenci mezun vermiştir (Çorum'da Cumhuriyetin 15 Yılı, 12).

Çorum'da İl Özel İdaresi tarafından 1930 yılında bir doğum ve çocuk bakım evi yaptırılmıştır. Sağlık kurumlarının gelişmesi ile Çorum çevre illerine de sağlık hizmetleri vermeye başlamıştır. 1950 yılında Çorum'da 10 tanesi mütehassis olmak üzere 25 doktor bulunmaktaydı. Sağlık kurumlarında görevli olarak 55 sağlık görevlisi istihdam edilmekte olup 5 tanesi serbest olmak üzere toplam 6 tane de eczane bulunmaktaydı (Tekeli 1985:218). Daha sonra Çorum'da sağlık anlamındaki en önemli gelişme Göğüs Hastalıkları Hastanesi ve Verem Savaş Dispanserinin kurulması olmuştur (1950). 1974 yılında Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanesi açılmıştır. 1967 yılında 19'u mütehassis olmak üzere 23 doktor bulunuyordu. Ayrıca kentte 4 diş doktoru ve 5 eczane vardı. 1973 yılında 17'si mütehassis olmak üzere 24 doktor olup ayrıca 12 diş hekimi 13 eczacı 31 sağlık memuru 50 sağlık görevlisi bulunmaktaydı. 1981 yılında 22 doktor 3 teknisyen 5 laborant 216 hasta bakıcı ve 111 hemşire bulunmaktadır (Tekeli 1985: 266).

Çorum kentinde sağlık hizmetleri 1976 yılında sosyalizasyon kapsamına alınmış olup, böylece gelişme kaydederek 1990 yılında 6 devlet hastanesi 1 göğüs hastalıkları hastanesi 3 verem savaş dispanseri 57 uzman hekim 111 pratisyen hekim 6 diş hekimi 148 sağlık memuru ve sağlık teknisyeni 199 hemşire ve 291 ebe bulunmaktadır (Çorum 1990: 71). Çorum'da ilk özel hastane 1994 yılında 48 yatak kapasite ile faaliyete geçmiştir. 2003 yılı itibari ile ildeki sağlık hizmetleri şu şekilde özetlenebilir: Kamu ve özel kesim olmak üzere toplam 1544 yatak kapasiteli 15 hastane, bir sağlık merkezi, 5 dispanser, 82 sağlık ocağı, 202 sağlık evi, 5 ayaktan teşhis kuruluşu, bir halk sağlığı laboratuvarı ve 2 ana çocuk sağlığı merkezi bulunmaktadır. 2003 yılı sonu itibari ile Çorum'da 120 uzman doktor, 217 pratisyen hekim, 398 hemşire, 263 ebe, 418 sağlık memuru bulunmaktadır (Çorum 2003 Yıllığı: 236-238).

2007 yılı itibari ile il genelinde 15 devlet hastanesi, 1 özel hastane, 2 verem savaş dispanseri, 2 ana çocuk sağlığı ve aile planlaması merkezi, 83 sağlık Ocağı 202 sağlık evi, 1 il halk sağlığı laboratuvarı, 16 acil sağlık istasyonu, 6 diyaliz merkezi, 2 özel diyaliz merkezi, 2 kan merkezi ve 4 kan istasyonu bulunmaktadır. Bu kurumlarda 171'i uzman olmak üzere 432 doktor bulunmakta olup; toplam 2268 sağlık personeli çalışmaktadır. Ayrıca il genelinde 2 sabit ecza deposu ile 143 eczane bulunmaktadır (2007 İktisadi Faaliyet Raporu; 43).

2008 Haziran ayı itibari ile Çorum İl Merkezi'nde 2 adet Devlet, 1 adet Göğüs Hastalıkları, 1 adet Doğum ve Çocuk Bakım Hastanesi; Alaca, Bayat, Mecitözü, İskilip, Kargı, Osmancık, Sungurlu İlçelerinde 1'er adet Devlet Hastanesi, Dodurga, Oğuzlar, Ortaköy, Uğurludağ İlçelerinde 1'er adet İlçe Hastanesi olmak üzere (30 yatak ve altı Devlet Hastaneleri İlçe Hastanelerine dönüştürülmüştür). İl genelinde İl Sağlık Müdürlüğü'ne bağlı 9 adet Devlet Hastanesi, 4 adet İlçe Hastanesi, 1 adet Göğüs Hastalıkları Hastanesi, 1 adet Doğum ve Çocuk Bakım Hastanesi, 2 adet Verem Savaş Dispanseri, 17 adet 112 Hızır Acil Servisi, 2 adet Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Merkezi, 192 adet Köy Sağlık Evi, 67 adet Aile Sağlığı Merkezi, 1 adet Halk Sağlığı Laboratuvarı bulunmaktadır. İlimizde 1 adet Özel Hastane mevcuttur. Boğazkale ilçemiz dışındaki tüm ilçelerimizde Devlet Hastanesi mevcut olup, bu ilçemizdeki Devlet Hastanesi inşaatı devam etmektedir. Lâçin ilçemizdeki Devlet Hastanesi inşaatı ise tamamlanmış ancak hastane henüz faaliyete geçmemiştir. 2008 yılı Haziran ayı verilerine göre Çorum'daki sağlık tesisleri ve personelleri Tablo 13 ve Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 7: Çorum'daki Sağlık Tesisleri.

Sağlık Kuruluşu Türü	Sayısı
Devlet Hastaneleri	13
Göğüs Hastalıkları Hastanesi	1
Doğum ve Çocuk Bakım Hastanesi	1
Sağlık Merkezi	0
Verem Savaş Dispanseri	2
112 Hızır Acil	17
AÇSAP Merkezi	2
Aile Sağlığı Merkezi	67
Sağlık Evi	192
Toplum Sağlığı Merkezi	15
Toplam	310

Kaynak: Çorum Valiliği.

Tablo 8: 2008 Mayıs Ayı İtibarıyla Çorum'daki Sağlık Personeli.

Sağlık Bakanlığı Personeli	Kadrolu	Sözleşmeli	Vekil	Toplam
Uzman Doktor	159	2	0	161
Pratisyen Doktor	256	19	0	275
Diş Hekimi	26	17	0	43
Eczacı	4	4	0	8
Biyolog	7	0	0	7
Psikolog	1	1	0	2
Sağlık Memuru	294	231	0	525
Hemşire	115	427	0	542
Ebe	83	255	137	475
Diyetisyen	5	3	0	8
Toplam	950	959	137	2046

Kaynak: Çorum Valiliği.

Çorum ili Haziran 2008 verilerine göre 142 eczane, 67 aile sağlığı merkezi, 192 köy sağlığı evi bulunmaktadır. İlgili veriler, Tablo 9 ve Tablo 10'da ayrıntılı şekilde verilmektedir. Bu veriler, Çorum'un Cumhuriyet tarihi boyunca sağladığı gelişmeyi de ortaya koymaktadır.

Tablo 9: Aile Sağlığı Merkezi ve Köy Sağlık Evleri				
	Aile Sağlığı Merkezi	Köy Sağlık Evi		
	(ASM)	Toplam	Binalı	Binasız
Merkez	20	44	29	15
Alaca	7	17	9	8
Bayat	3	14	12	2
Boğazkale	1	4	2	2
Dodurga	1	6	3	3
İskilip	7	17	8	9
Kargı	3	11	7	4
Laçın	1	5	3	2
Mecitözü	4	15	8	7
Oğuzlar	1	4	2	2
Ortaköy	3	4	3	1
Osmancık	6	15	10	5
Sungurlu	9	28	17	11
Uğurludağ	1	8	4	4
İl Toplamı	67	192	116	76

Kaynak: Çorum Valiliği 2008.

Tablo 10: Çorum İlindeki Eczanelerin Dağılımı.	
İlçeler	Eczane Sayısı
Merkez	74
Alaca	9
Bayat	3
Boğazkale	1
Dodurga	1
İskilip	12
Kargı	4
Laçın	1
Mecitözü	4
Oğuzlar	1
Ortaköy	2
Osmancık	10
Sungurlu	18
Uğurludağ	2
İl Toplamı	142

Kaynak: Çorum Valiliği 2008.

II.G.5.d. Kentin İdari Taksimatı

Çorum Osmanlı döneminde 1398 yılında, Sivas'a bağlı bir sancak merkezidir. 1841 tarihinde Ankara eyaletine bağlanmıştır. 1864 yılında sancak olmaktan çıkarılarak Yozgat Sancağına bağlı bir kaza(ilçe) durumuna gelmiştir. Çorumlu Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa'nın gayreti ile 1894 yılında tekrar Ankara vilayetine bağlı sancak merkezi olmuştur. Bu tarihte Çorum'un kazaları; Osmancık, İskilip, Sungurlu olup , 1914 yılında Mecitözü ilçesi ile Hüseyin Abat (Alaca) ve Kargı Bucakları da bağlanmıştır (Dağlıoğlu,1941:982-988).

1921 yılına kadar Ankara'ya bağlı bir sancak merkezi olan Çorum, 20 Nisan 1924 tarihinde 228 numaralı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 89. maddesi gereğince il olmuş ve Alaca, Sungurlu, Mecitözü ve Osmancık ilçeleri Çorum'a bağlanmıştır (Dağlıoğlu 1942; 1014).

Cumhuriyetin 15. yılında Çorum'da Çorum merkez olmak üzere 6 ilçe bulunmaktadır. Bu 6 ilçeye 7 nahiye ve 733 köy bağlı olup ilçelere göre şu şekildedir:

Tablo 11: 1938 Yılı Çorum ve İlçelerine Göre Nahiye ve Köy Sayıları.				
İlçenin Adı	Bağlı Köy Adedi	Nahiye Adı	Nahiyeye Bağlı Köy Adedi	Toplam Köy
Çorum	147	Yeniçamlıca	26	173
İskilip	74	Bayat	44	118
Mecitözü	80	Kızılveran	21	101
Osmancık	57	Cemilbey	30	87
Sungurlu	97	Ortaköy	16	113
Alaca	101	Avlağı	17	118
-		Yekbaş	23	23
Toplam	556		177	733

Kaynak: Çorum'da Cumhuriyet'in 15 Yılı.

1953 yılında Kastamonu'nun Kargı, 1958'de Bayat, 1959'da Ortaköy, 1987'de Boğazkale ve Uğurludağ 1990 yılında da Lâçin, Oğuzlar (Karaören) ve Dodurga ilçe haline dönüştürülerek Çorum'a bağlanmıştır. 2007 yılı itibari ile Çorum'un ilçeler ve ilçelere bağlı kırsal kesimlere göre nüfus bilgileri Tablo 12'de verilmiştir:

Tablo 12: 2007 Çorum ve İlçelerine Göre Nüfus Sayıları.						
İlçe Adı	Kent Nüfusu		Kırsal Nüfus		Toplam Nüfus	
	2000	2007	2000	2007	2000	2007
Merkez	161.321	202.322	60.378	41.278	221.699	243.600
Alaca	24.983	22.590	28.210	18.180	53.193	40.770
Bayat	7.381	7.460	23.193	19.572	30.574	27.032
Boğazkale	1.970	1.588	6.220	4.108	8.190	5.696
Dodurga	3.431	3.340	7.008	4.952	10.439	8.292
İskilip	19.648	20.782	25.679	21.694	45.327	42.476
Kargı	5.728	5.523	14.660	11.527	20.388	17.050
Lâçin	2.153	1.293	7.272	5.765	9.425	7.058
Mecitözü	5.787	5.802	20.277	14.887	26.064	20.689
Oğuzlar	4.678	4.163	4.405	3.767	9.083	7.930
Ortaköy	3.349	2.769	8.471	6.942	11.820	9.711
Osmancık	28.423	25.206	25.335	20.524	53.758	45.730
Sungurlu	35.397	34.227	45.443	30.404	80.840	64.631
Uğurludağ	7.648	3.851	8.617	5.312	16.265	9.163
Toplam	311.897	340.916	285.168	208.912	597.065	549.828

Kaynak: Çorum Valiliği İl Nüfus Müdürlüğü.

Tablodan da anlaşılabacağı üzere ilin merkez ilçe nüfusu 202.322, merkez ilçeye bağlı kırsal kesimin nüfusu 41.728 olup toplam merkez ilçe nüfusu 243.600'dür. 14 ilçenin ilçe merkezleri nüfus toplamı 340.916, ilçelere bağlı kırsal kesimin nüfusu 208.912 olup il genel nüfusu 549.828'dir.

2008 Yılı itibari ile Çorum'da Merkez ilçeye beraber Alaca, Bayat, Boğazkale, Dodurga, İskilip, Kargı, Lâçin, Mecitözü, Oğuzlar, Ortaköy, Osmancık, Sungurlu ve Uğurludağ olmak üzere 14 ilçe ve

bu ilçelere bağlı toplam 24 belde ve 735 köy bulunmaktadır. Bu ilçelere bağlı köy, belde, mahalle ve mezra sayıları Tablo 13'te verilmiştir:

Tablo 13: 2008 Çorum ve İlçelerine Göre Belde, Köy, Mahalle ve Mezra Sayıları.				
İlçenin Adı	Köy Adedi	Belde	Mahalle	Mezra
Merkez	200	3	23	77
Alaca	94	3	16	2
Bayat	38	2	13	85
Boğazkale	12	2	9	0
Dodurga	11	1	9	11
İskilip	64	0	14	114
Kargı	57	1	11	84
Laçın	11	2	10	8
Mecitözü	53	1	11	6
Oğuzlar	8	0	5	16
Ortaköy	13	2	7	3
Osmancık	54	1	22	81
Sungurlu	101	6	34	12
Uğurludağ	19	0	6	1
Toplam	735	24	190	500

Kaynak: Çorum Valiliği İl Nüfus Müdürlüğü.

Çorum ilinin tüm ilçe-belde köy ve mahallelerine ait istatistiki bilgiler Tablo 14'te verilmiştir:

Tablo 14: Çorum İli İlçe-Belde-Köy ve Mahallelerine Ait İstatistiksel Bilgiler.								
İlçe	Köyler				Mahalleleri			
	Genel Meclis	Belediye	Köy	Bağlılar	Belde	Belde-Mahalle	Merkez-Mahalle	Toplam
Merkez	6	4	197	80	3	10	13	23
Alaca	4	4	94	2	3	9	7	16
Bayat	3	3	37	84	2	8	5	13
Boğazkale	2	3	12	-	2	6	3	9
Dodurga	2	2	11	11	1	4	5	9
İskilip	3	1	64	114	-	-	14	14
Kargı	2	2	57	85	1	5	5	10
Laçın	2	3	11	8	2	7	3	10
Mecitözü	3	2	54	6	1	3	8	11
Oğuzlar	2	1	8	16	-	-	5	5
Ortaköy	2	3	13	3	2	4	3	7
Osmancık	4	2	54	78	1	4	18	22
Sungurlu	5	7	101	12	6	20	12	32
Uğurludağ	2	1	19	1	-	-	6	6

Çorum iline bağlı bulunan 24 beldeden 21'inin İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü 1.5.2008/34 nolu genelge ile nüfusu 2000'in altında olduğu için belde olmaktan çıkarılarak köy statüsüne dönüştürülmesi karar altına alınmıştır. Bu durumda Arifegazili (Sungurlu), Karahacip, Aşdağul (Ortaköy) nüfusu 2000'in üstünde olduğu için belde olarak kalmıştır.

Kaynakça (Bölüm II.G.)

- AKBIYIK Yaşar, “Milli Mücadele Döneminde Çorum”, **Çorum Belediyesi Yayın Organı**, Yıl 4, Sayı: 53 (Ekim 1998), Uyum Ajans, Ankara.
- AKTÜRE Sevgi vd., “19.yy’da ve 20.yy Başında Çorum”, **Çorum Tarihi**, 5. Hitit Festival Komitesi Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum 1985.
- AŞKUN Vehbi Cem, **Sivas Kongresi**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963.
- BADUR Ziya, **Kalkınmada Çorum Modeli**, Çorum Belediyesi Eğitim Kültür Yayınları, Çorum 1997.
- BAKAN Mustafa, “Çorum Sanayi İşletmeciliğinin Dinamiklerinin Tarihsel Perspektif Açısından İncelenmesi”, **VII. Anadolu İşletmecilik Kongresi**, Mayıs 2008, Çorum.
- BAYKARA Tuncer, Milli Mücadele(1918-1923), KTB Yay., Ankara 1985.
- ÇAĞLAR İrfan, **Ekonomik Gelişme Sürecinde Çorum’daki Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinin Dünyü Bugünü, Sorunlarının Tespiti ve Çözüm Yollarının Araştırılması**, ÇOSİAD (Çorum Organize Sanayi Bölgesi Sanayicileri ve İşadamları Derneği) Yayınları, Çorum 1997.
- Çorum’da Cumhuriyetin 15 Yılı**. (Kitabın Basıldığı yer ve yılı bulunmamaktadır. Kitap Çorum İl Halk Kütüphanesinde 17514(K) numara ile kayıtlıdır).
- Çorum Gazetesi**: 31 Teşrinievvel/Ekim 1923 Sayı: 131
- Çorum Gazetesi**: 31 Teşrinievvel/Ekim 1923 Sayı: 131, Çorum’un Fevkalade İlavesi).
- Çorum Halkevi Broşürü**, Çorum Vilayet Matbaası, 29 Birinci Teşrin 1933, Çorum.
- Çorum İl Yıllığı 1967**.
- Çorum İl Yıllığı, 1973**, Dönmez Ofset, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1973.
- Çorum İl Yıllığı, 2003**, Tep Ofset Ltd. Şti., 2004 Ankara.
- Çorum Sanayi ve Ticaret Odası, **2007 İktisadi Faaliyet Raporu**, Çorum 2008.
- Çorum Valiliği 2008 Verileri**.
- Çorum Valiliği, Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü 2008 Verileri**.
- Çorum 1990**, Çorum Valiliği, Desen Matbaacılık, Çorum 1990.
- ÇİNİCİ Altuğ Behruz, **Çorum Orta Anadolu’da Bir Toplu Kent Uygulaması İçin Ülke-Bölge-Kent Ölçeklerinde Çalışmalar**, Ajans Türk Matbaacılık Aralık 1973 Ankara .
- DAĞLIOĞLU Hikmet Turhan, “Çorum Vilayeti’nin Mülkü Taksimatına Tarihi Kısa Bir Bakış”, **Çorumlu**, Çorum Halkevi Dil ve Edebiyat Komitesi, Yıl: 4, 1 Aralık 1941, S: 32, Çorum Vilayet Matbaası, Çorum.
- DAĞLIOĞLU Hikmet Turhan, “Çorum Vilayeti’nin Mülkü Taksimatına Tarihi Kısa Bir Bakış”, **Çorumlu**, Çorum Halkevi Dil ve Edebiyat Komitesi, Yıl: 4, 1 Ocak 1942, S:33, Çorum Vilayet Matbaası, Çorum.
- DUMONT Paul-Georgon, François vd., **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Çev.: Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- GENÇ Reşat vd., “Cumhuriyet’in İlanına Giden Yol”, **Cumhuriyet’in 80.Yılı Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Atatürk Araştırma Merkezi, Ekim 2003, Ankara.
- <http://www.cmyo.gazi.edu.tr/tanitim.htm> (20.07.2008).
- <http://www.mecitozuweb.tr.gg/%C7orumspor.htm> (20.07.2008).
- [http://www.ortamcil.com/Ataturk_Kosesi/5110/\(20.07.2008\)](http://www.ortamcil.com/Ataturk_Kosesi/5110/(20.07.2008)).
- http://www.oyunhaberi.com/anadolu_kulupleri/corumsporun_tarih4825.0.html;msg8770#msg8770
- JAESCHKE Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondoros’tan Mudanya’ya Kadar**, S. 12, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970.
- KADRIYE Hüseyin. **Mukaddes Ankara’dan Mektuplar**, Çev.: Cemile Necmeddin Sahir Silan, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1998.
- KILINÇKAYA M. Derviş, “Sivas Kongresi ve Milli Mücadeledeki Yeri ve Önemi”, **Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi, 27-29 Mayıs 2002, Ankara.
- KOCATÜRK Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi 1918-1938**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- KURTULUŞ Barış, **Türkiye’de Belediyelerin Mali Yapısı ve Harcamalarının Finansmanı**, Devlet Planlama Teşkilatı Yıllık Programlar ve Konjoktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Bütçe ve Mahalli İdareler Dairesi, Temmuz 2006 Ankara.
- OZULU Abdulkadir, “Çorum İçin 1922 Yılında Yapılan Beş Yıllık Çalışma Programı”, **Çorum Kültür Sanat**, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, S: 4, Çorum 2005.
- SABUNCUOĞLU M.İhsan, **Çorum Tarihine Ait Derlemelerim**, Kısım I-II, Çorum 1973.
- SAKALLI Bayram, **Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma**, K.B.Yay., Ankara 1988.

- TANSEL Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt II, MEB Yay., Ankara 1978.
- TEKELİ İlhan vd., "1923-1950 Yılları Arası Çorum'daki Değişmeler", **Çorum Tarihi**, 5. Hitit Festival Komitesi Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum 1985.
- TEKELİ İlhan, **Türkiye'de Ketleşme Yazıları**, Turhan Kitabevi, Ankara 1982.
- TEKELİ İlhan vd., "Mütareke ve Kurtuluş Savaşında Çorum", **Çorum Tarihi**, 5. Hitit Festival Komitesi Çorum Belediyesi Yay., Çorum 1985.
- TUĞRUL Nazmi, **Çorum Tarihi ve Coğrafyası**, Haz.:Ramazan Karaman, Alp Ofset, Çorum 2006.
- TURAL Mehmet Akif vd., "Barış İçinde Cumhuriyet'e", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000.
- VARAN Abidin, "Cumhuriyetin 15 inci Yılında Çorum", **Çorumlu**, Yıl: 1, C.1, S: 7, s. 2, 29 Ekim 1938.
- www.corum.gov.tr/corumweb/giris.asp (ET:08.03.2008)
- www.corumspor.net/index.asp?pg=tarih - 92k (20.07.2008).
- YAVUZ Ünsal, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, TTK Basımevi, S.10, Ankara 1990.
- YERASİMOS Stefan vd., "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Çev.: Ali Berkay,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- YILDIRIM Hatice, **I.ve II. Dönem Çorum Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)**, Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM ÇORUM'DAKİ TARİHÎ YAPILAR VE MÜZELER

Bölüm Plânı

III.A. ÇORUM'DA ANTİK DÖNEM ESERLERİ-**ARK.DR.ÖNDER İPEK**

[ÇORUM MÜZESİ MÜDÜR V.]

III.B. ÇORUM'DA ROMA VE BİZANS DÖNEMİ ESERLERİ-**ÖĞ.GÖR.ESRA KESKİN**

[HİTİT ÜNİVERSİTESİ MESLEK YÜKSEK OKULU]

III.C. ÇORUM'DA SELÇUKLU DÖNEMİ MİMARİ YAPI KÜLTÜRÜ-**YRD.DOÇ.DR.ÖMER İSKENDER TULUK**

[KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ]

III.D. ÇORUM'DA OSMANLI DÖNEMİ MİMARİ YAPI KÜLTÜRÜ-**YRD.DOÇ.DR.ÖMER İSKENDER TULUK**

[KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ]

III.E. ÇORUM'DA CUMHURİYET DÖNEMİ MİMARİ YAPI KÜLTÜRÜ-**YRD.DOÇ.DR.ÖMER İSKENDER TULUK**

[KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MİMARLIK FAKÜLTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ]

III.F. ÇORUM'DAKİ MÜZELER-**ARK.DR.ÖNDER İPEK**

[ÇORUM MÜZESİ MÜDÜR V.]

III.A. ÇORUM'DA ANTİK DÖNEM ESERLERİ*

Çorum il sınırları içinde yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda en eski yerleşimlerin Kalkolitik Çağda kurulduğu belirlenmiştir. Daha sonraki Eski Tunç Çağı'nda Çorum, büyük Hatti kültürünün merkezi olmuştur. MÖ 3000-2000 arasına tarihlenen bu dönemde daha sonraki Hitit kültürünün temelleri atılmıştır. MÖ 1650'den itibaren Anadolu ve Ortadoğu'da dini, askeri ve siyasi güç konumundaki Hititlerin çekirdek bölgesi Çorumdur.

Diğer kültürler gibi Hititler de kendilerine yerleşim için en uygun coğrafyayı seçmişlerdir. Dolayısıyla Çorum her dönem çeşitli kültürler tarafından iskân edilmiş ve farklı kesimlerde yerleşime en uygun alanlar seçilmiştir. Çorum'un kendi içindeki coğrafya zenginliği, bölgeleri arasında farklı coğrafi yapıları oluşturmuştur. Dolayısıyla Çorum merkez, kuzey ve güney yönleri için bir kavşak noktası olması nedeniyle bir geçiş istasyonu görevi görmüştür. Yerleşimler için sulak veya dağlık kesimler tercih edilmiştir. Antik dönemlerde de Çorum Orta Anadolu yol ağı içinde önemli bir konumdadır. Ancak kuzeyindeki Amasya, antik çağda güçlü bir merkezdir. Ayrıca batısındaki Ankara ve kuzeyindeki Samsun yine önemli merkezlerdir. Bu nedenle antik çağın büyük yapıları ve anıtlar, Çorum çevresinde ve adı geçen illerde yer almaktadır.

Hitit İmparatorluğunun MÖ 1150 civarında tarih sahnesinden çekilmesinden sonra MÖ 1. bin yılda Frigler Orta Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Friglerin anıtları ve büyük yapıları başkentleri Gordion'dadır. Böylece Frig çağında Orta Anadolu'nun merkezi yönetiminin batıya kaydığını görüyoruz. Daha sonra Kimmerlerin Anadolu'ya girmesiyle her yer harabeye dönmüş, Frig kentleri ve Çorum'un da yer aldığı alandaki her şey yakılıp yıkılmıştır. Friglerin yıkılmasından sonra Batı Anadolu'da yaşayan Lidyalılar Mezopotamya ve İran ile ticaretin sürdürülmesi için uzun bir yol (kral yolu) yaparlar.

Bu dönem de Çorum önemli bir yol üzerinde yer alan bir bölgedir. Dolayısıyla büyük anıtlar inşa edilmemiştir. MÖ 612 civarında neredeyse Orta Anadolu'ya kadar kontrolü sağlayan (Geç) Asur devleti İran'da hüküm süren Medler tarafından yıkılmıştır. Med kralının Anadolu'yu ele geçirme çabaları sonucu Lidya ve Med ordusunun MÖ 585'de tahminen Çorum çevresinde Kızılırmak boyunda yaptıkları savaş tarihe geçmiştir. Savaş sırasında güneşin tutulması üzerine iki büyük güç arasında Kızılırmak sınır olmak üzere barış yapılmıştır (MÖ 585). Çorum ve çevresi Medlerden sonra Pers kontrolüne geçer.¹ Bu sefer Persler, Lidyalılar ile Kızılırmak civarında tekrar savaşmışlar, yenilen Lidya ordusu batıya kadar geri çekilmiştir. Bu savaş ve kargaşa dönemlerinde bölgede büyük bir yapılanma mevcut olamamış, mevcut anıtlar da yakılıp yıkılmıştır. Makedonya kralı İskender'in Anadolu'yu alması ile (MÖ 332) yeni bir dönem başlamıştır. Bu nedenle Çorum'un birçok yöresinde bu döneme ait sikkeler ve çeşitli eserler bulunmaktadır. İskender'den sonra Anadolu komutanlarından Selefkoslar Çorum ve çevresinde yönetimi sağlarlar. Bunların zayıfladığı dönemde Boğazlardan geçerek gelen Galat'ların bir kolu Anadolu'ya akınlara başlar. Çorum'un da içinde yer aldığı coğrafyaya yerleşirler.² Galatlar Anadolu'da dört ayrı bölge oluşturmuşlardır. Bunlardan Paflagonya bölgesine bugünkü Çorum ilinin yer aldığı alan ve diğerleri girmektedir. Aynı dönemlerde doğuya doğru genişleyen Roma imparatorluğu Galatlarla işbirliği yapmaktadır. Anadolu'da Roma kontrolünün sağlanmasıyla Galat ülkesi Roma'ya bağlı bir prenslik haline gelir. Daha sonra Galatya krallığı kaldırılarak Roma'ya bağlı bir vilayet haline getirilir. Galat döneminin bazı önemli kentleri İskilip, Tavium (Nefesköy), Boğazköy, Eukhatia'dır. Pontus krallığının Roma İmparatoru J.Sezar'a yenilmesiyle Pontus ve Galat bölgeleri tamamen Roma'ya bağlanmıştır. Roma döneminde Çorum bölgesi, Roma'nın Kapadokya bölgesine bağlıdır. Bu nedenle Çorum topraklarında çok sayıda Roma eseri çıkar. Ayrıca Çorum il sınırları içinde çok sayıda Roma mezarı mevcuttur. Sonraki Bizans döneminde de Çorum bölgesinde çok sayıda kalıntı mevcuttur.³

*Bu bölüm, **Arkeolog Dr.Önder İPEK** (Çorum Müzesi Müdür V.) tarafından hazırlanmıştır.

¹ A.T. Olmstead, **History of the Persian Empire**, University of Chicago Pres, 1970, s.32-33.

² S. Uluç, **Çorum Tarihi**, 1985, s.44-45.

³ S. Uluç, 1985, s.45.

Daha sonraki dönemlerde Emevi ve Abbasiler, Bizans ile Çorum topraklarında çok mücadele etmişler ancak bir üstünlük sağlayamamışlardır. Selçuklularla birlikte Çorum toprakları Bizans'tan Türklere geçmiştir. Melik Ahmet Gazi o zamanki Nikonya (Çorum) kentini Bizans'tan alarak, Alayuntlu Oğuz boyundan, **Çorumlu** oymağının başı İlyas beyi bu yeni kente vali olarak atar⁴ (1075). Yine aynı boydan Osman Bey de bugünkü Osmancık'ı alır. Danişmend Beyliği zamanında Çorum, Sivas'a bağlıdır. Anadolu Selçukluları döneminde (1077-1308), Çorum büyük gelişme görmüştür. 1200'lere ait bir tutanakta Ulu Cami, Pazar Camii, Abdibey Camii, Defterdar Camii, Burhan Kethüda Camii, Nurullah Camii gibi camilerin varlığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yine Süleyman Ağa Kütüphanesinden bahsedilmektedir. 1243'de Selçukluların Moğollara yenilmesiyle Çorum, bir süre Moğol kontrolünde kalmıştır. Daha sonra 1308 civarında İlhanlı Devletine bağlı bir il olmuştur. Osmanlı dönemine kadar olan dönemde Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılmasıyla karışık ve çatışmalı günler yaşandı. Ankara Meydan Savaşından sonra Osmanlı birliğini sağlayan Çelebi Mehmet, oğlu (1413) II. Murat'ı Amasya'ya vali yapar. Bu dönemde Çorum sancağı Amasya'ya bağlıdır. Aynı dönemde II. Murat'ın lalası Biçeroğlu Çorum kentinin imarına katkıda bulunmuştur.⁵

Görüldüğü üzere Çorum her dönemde çevresindeki merkezlere bağlı kalmıştır. Çorum merkez, Roma döneminden itibaren önem kazanmaya başlamış, Selçuklularla birlikte önemli imar faaliyetleri görmüştür. Osmanlı'dan sonra Cumhuriyet Dönemi ile birlikte, 20 Nisan 1924 tarihinde ilk kez kent statüsüne kavuşmuştur. Yaklaşık 12.820 km² genişliğindeki Çorum toprakları 7.000 yıl boyunca birçok kültürü ve yerleşimi barındırmıştır. Her dönemde Çorum'un farklı bir köşesi tarih sahnesine çıkmıştır. Gerek yollar üzerindeki merkezi konumu gerekse her köşesindeki farklı coğrafya özellikleri ile Çorum her dönemde dikkat çeken bir kenttir. Ayrıca kargaşa dönemlerinde gördüğü tahribat, yıkımlar ve sürekli kontrol değişikliği antik dönem yapılarına zarar vermiş ve birçokunun korunamamasına da yol açmıştır. Ancak coğrafi yapısı ve Orta Anadolu bölgesindeki yollar üzerindeki merkezi konumu Çorum'u her dönemde bir anıt kent haline getirmiştir.

Kaynakça (Bölüm III.A.)

OLMSTEAD, A.T., *History of the Persian Empire*, University of Chicago Press, 1970.

ULUÇ, S., *Çorum Tarihi*, 1985.

Resim: Arkeoloji salonu Eski Tunç çağı mezar canlandırması.

⁴ S. Uluç, 1985, s.58-59.

⁵ S. Uluç, 1985, s.59-64.

Yazı Kalem
Stylus

Çivi Yazılı Tabletler
Hittit Dönemi (M.Ö. 1650-1450)
Clay Tablets

Toprak Bağış Belgesi
Eski Hittit Dönemi
(M.Ö. 1650-1450)
Land-grant Document
Old Hittite Period
(1650 – 1450 BC)

Resim: Çivi Yazılı Tabletler

III.B. ÇORUM'DA ROMA VE BİZANS DÖNEMİ ESERLERİ*

Çorum ili sınırları içinde Roma ve Bizans döneminden günümüze ulaşmış mimari eserlerin sayısı fazla değildir. Bunun nedenlerinden biri zaman içinde bu yapıların tahrip olması ve geriye kalan malzemenin de yeni yapılarda devşirme olarak kullanılmasıdır. Fakat bu döneme ait yapıların varlığına işaret eden çok sayıda mimari plastik eser türü günümüze ulaşmış bulunmaktadır. Bu eserler Çorum iline bağlı ilçe ve köylerde bazen bir cami veya çeşmede yapı taşı olarak bazen de bir köşeye atılmış olarak durmaktadır.

Roma dönemine ait mimari eserler arasında ilk sırayı yollar almaktadır. Roma yol yapım sisteminde önce güzergâh belirlenerek, işaretleme yapılır; sonra genişlik saptanarak, genelde dört tabaka halinde yol yapılır. İki yandan yaya kaldırımlarına sahip olan Roma yollarının ortalama olarak, yüksekliği 0.90 m ve genişliği 3.25-4.50 m idi⁶. Bütün yollara her Roma milinde (bin Roma adımı=1485 m) bir tane olmak üzere yerleşmeler arasındaki mesafeleri gösteren mil taşları dikilmekteydi. Sayısı binlerle ifade edilen bu mil taşlarının çoğu özgün yerinde bulunamamıştır. Bazı yerlerde de birden fazla mil taşının dikili olduğu görülmüştür. Bunun nedeni işlevsel açıdan farklı yollar inşa edilmiş olmasıdır. David French, Anadolu'da, Roma dönemi mil taşları üzerine yapmış olduğu çalışmada Çorum'un ilçe ve köylerinde birçok mil taşı tespit etmiş⁷ ve Çorum ili üzerinde dört ana yol güzergâhı saptamıştır (Harita 1)⁸.

Bunlar;

- 1) Amaseia (Amasya) ve Tavium (Büyük Nefesköy, Yozgat) arasındaki yol; Karadağ boyunca Çorum ovası ve Alaca vadisi arasında kalan yol. Bu durumda bugünkü Sungurlu ilçesi de Tavium'un sınırları içinde yer almaktadır.
- 2) Sungurlu yakınlarında bir noktada Ankara-Tavium yolundan ayrılan bir yol Delice nehrini kestikten sonra Çorum ovasından, Euchaita (Avkat Köy/ Beyöz köyü) ve Mecitözü ilçesinden geçerek Amasya iline ulaşır.
- 3) Ankara'dan gelen yol Tavium üzerinden ve Alaca'dan geçerek ve Zela'dan (Zile, Tokat) doğru devam etmektedir⁹.
- 4) Çankırı'dan gelen bir yol ise İskilip ilçesi ve Dodurga köyü (Osmancık İlçesi) yakınlarından geçerek Neoclaudiopolis (Vezirköprü) üzerinden Samsun'a ulaşmaktadır. İskilip'te bulunan LXXX numaralı yol taşı bu yola ait olmalıdır.

*Bu bölüm, **Öğ.Gör.Esra KESKİN** (Hitit Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi) tarafından hazırlanmıştır.

⁶ David H. French, "The Roman Road-system of Asia Minor", **Aufstieg und Niedergang der römischen Welt**, 7/2(1980), s. 699-713; David H. French, **Roman Roads and Milestones of Asia Minor**, Fasc. 1: The Pilgrim's Road, British Institute of Archeology of Ankara Monograph No:3= BAR International Series 105, Oxford 1981, s.23-26.

⁷ David H. French, **Roman Roads and Milestones of Asia Minor**, Fasc. 2: An Interim Catalogue of Asia Minor, Part 1, British Institute of Archeology of Ankara Monograph No:9= BAR International Series 392(i), Ankara 1988, s.123-135, Çorum ili içersinde ele geçen mil taşlarının yerlerin isimleri şöyledir: Abdalata, Alaca, Boğazkaya, Cevheri, Çeşmeören, Çomar, Demirşeyh, Deniz, Elvançelebi, Ertuğrul, Eskiypar, Figani, Güngörmez, Hacılarhanı, Hamdi, Karakeçili, Kaymaz, Köseeyüp, Mecitözü, Ovakarapınar, Sapa, Seyfe, Sungurlu, Yazır, Yekbaş.

⁸ David H. French, "Roma Yolları ve Miltaşları", **Araştırma Sonuçları Toplantısı II**, İzmir 1984, s. 123- 125.

⁹ Kurt Bittel, **Kleinasiatische Studien**, İstanbuller Mitteilungen 5, 1942, s. 7-16, bu yol Amasya ve Kayseri yönüne doğru iki kola ayrılmaktadır. Amasya'ya giden yol kuzeye doğru devam ederek Samsun'a ulaşmaktadır.

Harita 1: Çorum İli, Roma Dönemi Yolları (David H. French, 1984)

K. Bittel, Elvan Çelebi Köyü ve çevresindeki yolları incelemiş, hatta Nerva ile Traianus devirlerine ait LVII sayılı yol taşını köyde bulmuştur¹⁰. Roma döneminde yapılan bu yolların kullanımı Bizans döneminde de devam etmiş, ihtiyaç duyulduğunda bu yollara yeni eklemeler yapılmıştır.

Roma Dönemi'nde askeri ve savunma amacına yönelik olarak yapılmış en önemli mimari eser türü kalelerdir. Bu kaleler genellikle savunmanın kolay olarak yapılabilirdiği ve topografik açıdan önem arz eden yerlere yapılmıştır. Çorum ili sınırları içerisinde Osmancık ilçesinde bulunan kale Roma döneminden günümüze ulaşan tek kaledir; Kızılırmak kenarında, ovaya hâkim bir noktada kayalıklar üzerine kurulmuştur. Çorum'da Bizans Döneminde adı Euchaïta olarak geçen yerleşimin de surları olduğu bilinmektedir. Bu yerleşimin, Türk Dönemi'nde eski adı Avkat olan, Mecitözü İlçesine bağlı Beyözü Köyü olduğu düşünülmektedir. Burada yapılan kazı araştırma sonuçları kalenin ve yerleşimin izlerinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

¹⁰ Kurt Bittel, *Kleinasiatische Studien*, İstanbuller Mitteilungen 5, 1942, s. 9.

Roma döneminde kaynak sularının çıktığı yerlere hamamlar yapılmıştır. Çorum ili, Mecitözü ilçesi, Beke veya Figani olarak bilinen yerde Roma dönemine ait bir hamam tespit edilmiştir. Bu hamamdan günümüze dikdörtgen planlı üzeri tonozla örtülü bir bölümü ulaşabilmiştir. Hamam örtü seviyesine kadar taş, örtü seviyesinde ise tuğlayla örülmüştür. Hamamın içersinde tuğla kemerlerle birbirine bağlanmış, yivli çanak başlıklara sahip üç sütun bulunmaktadır¹¹ (Resim 1).

Resim 1: Figani/Beke Kaplıcaları giriş cephesi ve içten görünüşü.

MÖ 8. yüzyılda Urartular ile başlayan kaya mezarı geleneği Frigler’le Orta Anadolu bölgesine geçmiştir. Çorum’un ilçelerinden Kargı, İskilip ve Osmancık’ta bulunan kaya mezarları bu geleneğin Roma döneminde de devam ettiğini göstermektedir. Kargı İlçesi, Köprübaşı Köyü yakınlarında, Kızılırmak Nehrinin kenarındaki küçük bir kayaya oyulmuş kaya mezarı MÖ 7.yüzyıla tarihlendirilmektedir¹². Paflogonya bölgesine özgü kayaya oyulmuş mezar yapısı geleneğini sürdüren bu yapının ön cephesinde üç sütunlu bir giriş mekânı ve ona bitişik dikdörtgen planlı, düz duvarlı ve beşik tonozlu mezar odası yer almaktadır (Resim 2). Bezemesiz iki silmenin çevrelediği giriş cephesinin üst bölümünde kayaya oyulmuş iki aslan ve bir insan tasviri görülmektedir (Resim 3).

¹¹ 2005 yılında buraya yapmış olduğum ziyarette bu tarihi eserin yanında ve civarında terk edilmiş bir halde bulunan günümüz kaplıca tesislerini gördüm. Sonradan yapılmış bu kaplıca tesislerinin tarihi esere zarar vermeden yıkılması gerekmektedir. Böylece bu tarihi eser ve hemen yanı başında bulunan, kırmızı renkte, peri bacalarına benzeyen tepelerin oluşturduğu doğa güzelliği, Çorum turizmine kazandırılmış olacaktır.

¹² Ahmet Yaylacı, “Kargı’daki Tarihi Eserler”, *Dünden Bugüne Kargı*, 2003, s. 53.

Resim 2: Kargı, Köprübaşı Köyü, Ambar Kaya Mezarı.

Kargı ilçesinde bulunan bir diğer kaya mezarı, Göl Köyü, Başpınar Mahallesi'nde bulunmaktadır. Küçük bir kayaya oyulmuş tek bir mekândan oluşan yaklaşık kare planlı mezar odası Roma Dönemine tarihlendirilmektedir. Yine Kargı'nın 500 m güneyinde Mihriban Mahallesi, Kilise mevkiinde bir evin bahçesinde bulunan, düz tavanlı mezar odasının içinde yerden 80 cm yükseklikte üç ölü sediri yer almaktadır. Kargı'nın kuzeyindeki Mora Dağı'nın eteklerinde de Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen birer oyuktan ibaret mezarlar mevcuttur¹³.

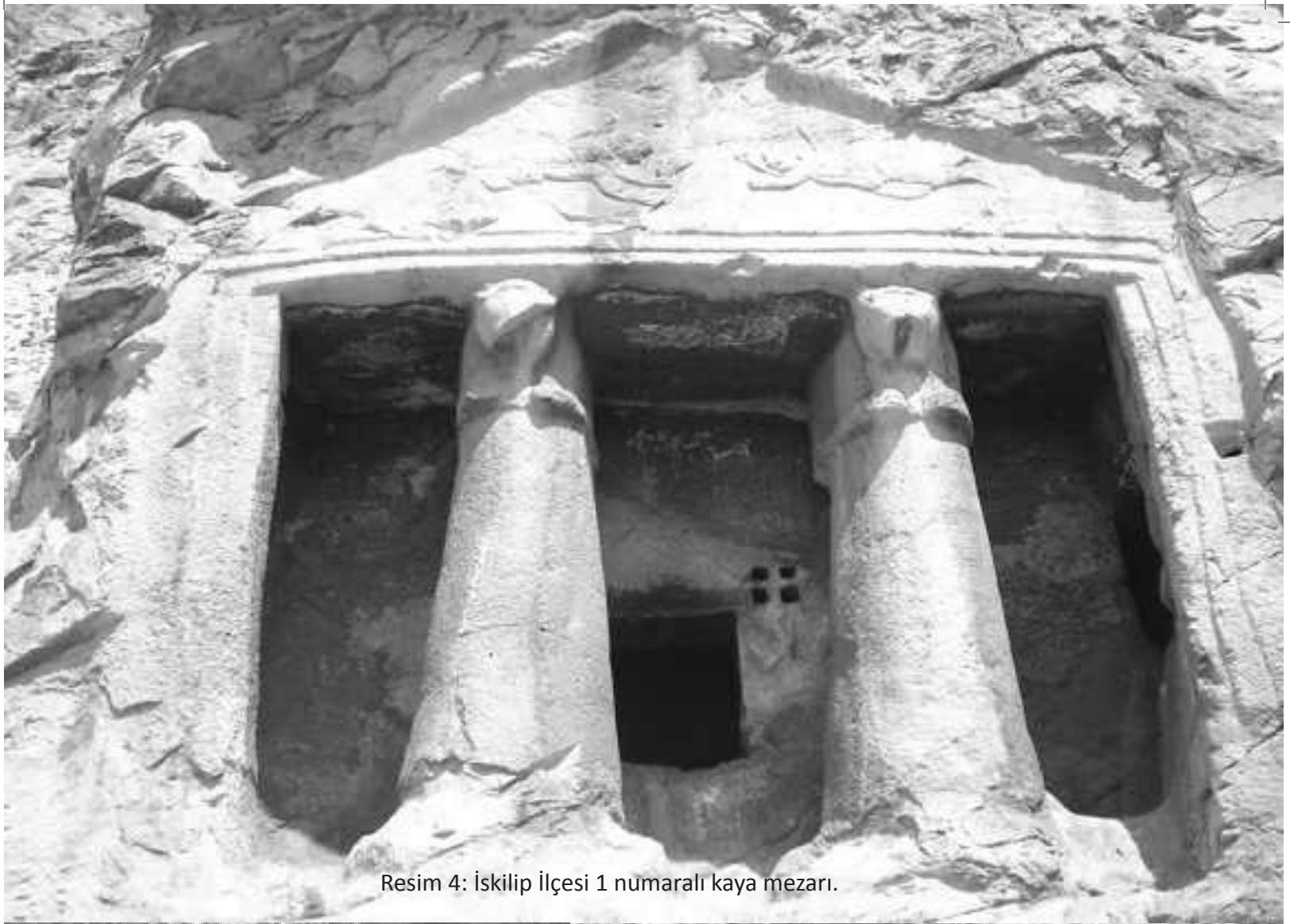
¹³ Ahmet Yaylacı, **a.g.e.**, s.53- 54.

Resim 3: Kargı, Köprübaşı Köyü, Ambar Kaya Mezarı giriş cephesi detayı.

Pafloganya bölgesindeki kaya mezarlarının diğer örnekleri İskilip İlçesinde görülmektedir. İskilip Kale'sinin güney yamacında üç ayrı kaya mezarı mevcuttur¹⁴. Bu mezarların ortak özelliği, sütunlu bir giriş mekânı ve bir mezar odasından oluşmasıdır. MÖ 3.yüzyıla tarihlendirilen bu mezarların ilkinde, boğa biçiminde sütun başlıkları bulunan giriş cephesi yer almaktadır. Sütunların taşıdığı, üçgen alınlık üzerinde birbirine doğru uçar vaziyette iki eros figürü tasvir edilmiştir. Eroslar, çıplak ve kanatlıdır (Resim 4).

¹⁴ Hakan Uzun, **İskilip Kaya Mezarları**, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum, 1985, yayımlanmamış lisans tezi, s. 15.

Resim 4: İskilip İlçesi 1 numaralı kaya mezarı.

Resim 5: İskilip İlçesi, 2 ve 3 numaralı mezarlar.

düzenlemesine sahip üçüncü mezar yapısı MS 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Resim 5). Üç sütundan oluşan girişte; alçak bir plinthos¹⁶ üzerinde yüksek bir torus¹⁷ ve ince bir silmeye sahip sütun kaidesi üzerine oturan yukarıya doğru daralan sütunlar görülmektedir. Bu sütunların üzerinde Ekhnus¹⁸ ve abakustan¹⁹ oluşan sütun başlığı ve onun üstünde düz ve bezemesiz arşitrav²⁰ ve üçgen formda alınlık yer almaktadır.

Roma ve Bizans döneminden Çorum ili sınırları içerisinde günümüze ulaşmış mimari eser türlerinden biri de dini yapılardır. Hristiyanlığın ilk yıllarında ibadetini gizli olarak yapmak zorunda kalan Roma halkı, İmparator Teodosios döneminde (MS 379- 395) Hristiyanlık dininin devletin resmi dini olarak kabul edilmesinden sonra, dini ibadetini açık olarak yapmaya başlamış ve bu doğrultuda dini yapılar meydana getirmeye başlamışlardır.²¹ Hristiyanların ortak olarak ibadet ettikleri bu yapılara kilise adı verilmektedir. Çorum ili sınırları içerisinde, Roma ve Bizans döneminden günümüze ulaşan çok az sayıdaki kiliselerden geriye birkaç duvar kalıntısı kalmıştır. Bu kilise kalıntıları Osmancık İlçesi, Temençe Mahallesi, Hacıhamza Beldesi'ne bağlı Pelitözü ile Karakise²² Köyleri'nde ve Boğazkale ilçesinde bulunmaktadır. Osmancık ilçesi, Temençe Mahallesinde bulunan kilisenin apsisi ile birkaç duvarı günümüze ulaşmıştır (Resim 6).

Resim 6: Osmancık İlçesi, Temençe mahallesi, kilisenin apsis kalıntıları.

Hacıhamza Beldesi, Pelitözü Köyü Fındıklık denilen mevkide yer alan kilise haç planlıdır (Resim 7). Fındıklık mevkiinin karşı tarafında ve Pelitözü Köyü içinde yer alan bir evin bahçesinde de büyük bir bölümü yıkılmış olan bir kiliseye ait kalıntılar bulunmaktadır. Yine Hacıhamza Beldesine bağlı Karakise Köyünün kurulduğu Karakise kayasının güney yamacında bir kilise bulunmaktadır. 50

¹⁶ Plinthos, sütun kaidesinin alt bölümünü oluşturan, kare şeklinde, bezemesiz taş bloğu.

¹⁷ Torus, sütun kaidesinde plinthosun üzerinde yer alan dışbükey forma sahip bölüm.

¹⁸ Ekhnus, Sütun başlığının bir bölümüne verilen ad. Abakusun hemen altında yer alan ve dışbükey forma sahip bölümü.

¹⁹ Abakus, Sütun başlığının bir bölümüne verilen ad. Yuvarlıktan düzlüğe geçişi sağlar. Üst yapıyı taşıyan, dörtgen formdaki levhaya abakus denir.

²⁰ Arşitrav, Sütun başlıkları üzerine oturarak sütunları birbirine bağlayan yatay taş blok. Böylece üzerine gelen elemanlarının ağırlığını sütun başlıkları vasıtasıyla, sütunlara aktarılmasını sağlar.

²¹ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 1991, s. 49.

²² Karakise olarak günümüzde adı geçen bu yerleşmenin adı 16. yüzyılda Karakilise'dir. Bkz.: Ahmet Yaylacı, **a.g.e.**, s. 44.

Resim 7: Hacıhamza Beldesi, Pelitözü Köyü Kilisesi.

yıl önce iyi bir durumda iken tahribatta dolayı bugün sadece istinat duvarları kalmıştır.

Boğazkale ilçesi'nde Hititler döneminden kalma kale içersinde Bizans dönemine ait yöresel, küçük bir yerleşmeye ait yapı kalıntıları mevcuttur. Kale Dağı (Büyükkale) ve Sarıkale'nin doğusunda yoğunlaşan bu yapılar birbirine bitişik olarak inşa edilmiş iki kilise, belli aralıklarla kiliseyi çevreleyen, güney, batı ve kuzeyde değişik işlevlere sahip odalar, kilisenin güneyinde mezarlık alanı ve bu alan içersinde bulunan küçük bir kiliseden (Şapel) oluşmaktadır. Büyük bir olasılıkla bu yapılar topluluğu bir manastırı oluşturmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda, içten 9,20 m uzunluğunda ve 4,50 m genişliğinde dikdörtgen plana sahip tek nefli²³ kilisenin doğusunda dışa taşkın yuvarlak planlı bir apsis²⁴ yer almaktadır. Nef, kuzey- güney yönünde iki kemer ile üç bölüme ayrılmaktadır. Apsis bölümü zeminden daha yüksek tutulmuştur. Apsisin ortasında, altar²⁵ kaidesi olarak kullanılan bir sütuna ait yuvarlak çöküntü izi zeminde görülmektedir. Kiliseden günümüze ulaşmış olan 2,5 m yüksekliğindeki duvar, kireç harcı kullanılarak kırık taşlar ve devşirme malzeme kullanılarak örülmüştür. Yapının, örtü kısmı mevcut değildir. Kilisenin kuzey duvarının ekseninde bulunan bir kapı ile ana kiliseye bitişik olarak inşa edilmiş ikinci kiliseye geçilmektedir.

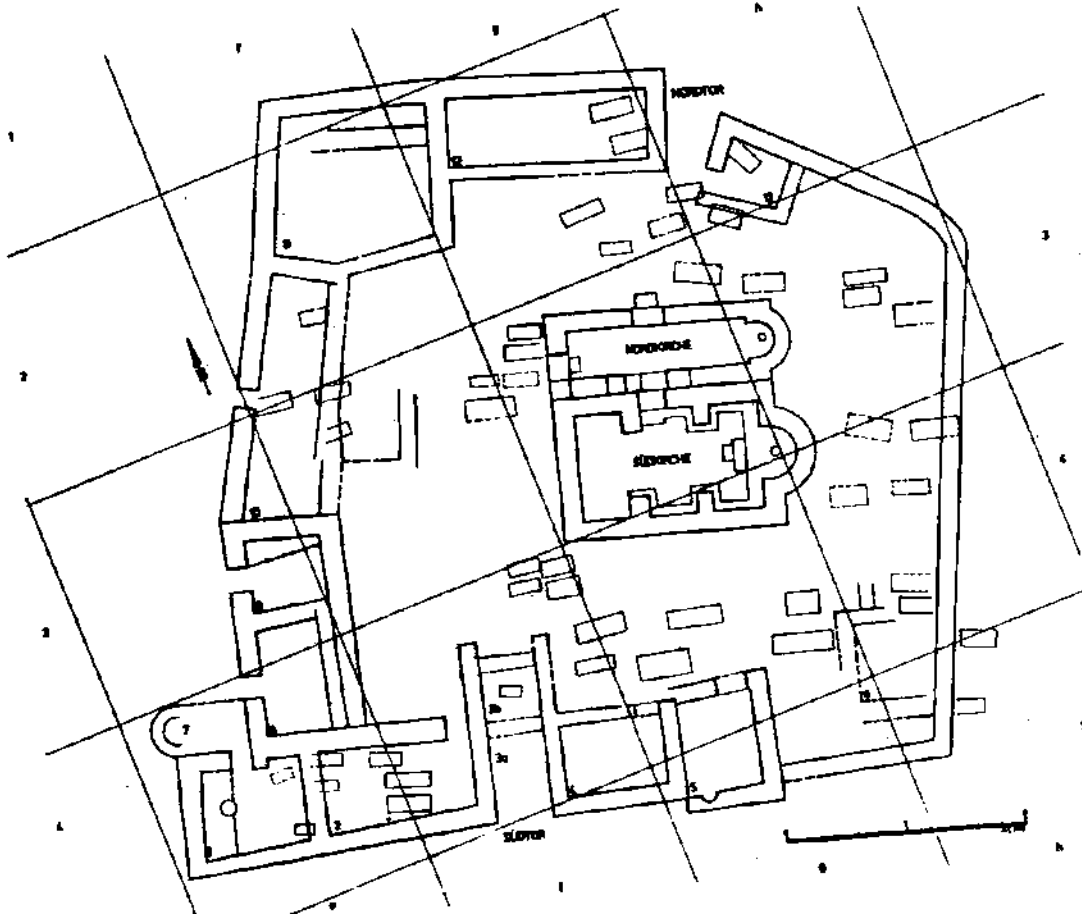
Ana kilisenin zemininden daha aşağıda olan kuzey kilisenin içten genişliği 2 m olup, ana kiliseye göre daha dar inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plana sahip yapı, doğuda yarım daire şeklindeki bir apsisle sonlanmaktadır. Apsiste atlar kaidesi olarak kullanılan bir sütun parçası mevcuttur. Yapının güney duvarında, apsise yakın bir konumda 2m uzunluğunda ve 50 cm genişliğinde büyük bir olasılıkla bir mezar yeri olarak kullanılmış girinti mevcuttur. Bu nedenle bu yapının bir mezar kilisesi olduğu söylenebilir. Binaya kuzey yönünde, güney kilisenin girişi ile aynı eksen üzerinde bir kapıdan girilmektedir. Yapının batı duvarında ikinci bir girişi bulunmaktadır. Örtü sistemi mevcut olmayan yapının, geniş olmaması ve yerde bulunan kiremitlerden dolayı ahşap destekli, kiremitle kaplı, tek pahlı bir çatı olduğu söylenebilir.

²³ Nef, kilisede doğu- batı doğrultusunda uzunlamasına yer alan mekân. Nef sayıları kilisenin büyüklüğüne göre 1, 3, 5 olabilir. Nefler birbirinden sütun ya da paye dizileriyle ayrılır.

²⁴ Kilisenin doğu duvarında, genellikle yarım daire planlı olarak yapılmış, ibadetin yönünü gösteren bölüm.

²⁵ Altar, Kiliselerde üzerine ibadet ve sunu ile ilgili eşyaların konulduğu masa. Apsis içersinde yer alır.

Kilisenin dışında küçük mezar kilisesi (şapel) daha bulunmaktadır. Bu yapının planı, kuzey kilisesine benzemektedir. Genişliği aynı olmasına karşın uzunluğu onun yarısı kadardır. Giriş kapısı, içerde bulunan mezar nedeniyle kuzey duvar ekseninden batıya doğru kaydırılmıştır. Yapının ortasında, doğu-batı doğrultusunda uzunlamasına olarak mezar bulunmaktadır. Doğu tarafında bir apsis bulunmaktadır. Apsisin ortasında atlar kaidesi olarak kullanılmış bir sütun parçası durmaktadır. Kiremit kalıntılarının olmayışı, yapının düz, toprak bir damla örtülü olduğunu düşündürmektedir. Ana kiliseyi çevreleyen mekânlar büyüklükleri ve işlevleri bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu mekânlarda ele geçen çeşitli buluntular bu odaların kullanım amaçlarını da yansıtmaktadır. Depo olarak kullanılan odaların yanı sıra, içinde büyükçe fırına benzer bir ateş yakma yeri olan oda mutfak olabilir. 2 nolu odada çok sayıda mutfak eşyası ele geçmiştir. Atölyelerin yanı sıra oturma ve çalışmaya yönelik olarak yaşam mekânları olarak kullanılmış odalar mevcuttur. Ele geçen küçük buluntu ve sikkelerden yola çıkılarak bu yerleşim yerinin Erken Bizans Döneminden itibaren 11. yüzyıla kadar iskân gördüğü söylenebilir²⁶ (Plan 1).

Plan 1: Boğazkale, Yukarı Kent, çift bölümlü kilise, mezarlar ve Bizans dönemi yapıları (Peter Neve, 1984).

²⁶ Peter Neve, "Boğazköy-Hattuşa, 1983 Kazı Çalışmalarının Sonuçları", VI. Kazı Sonuçları Toplantısı, İzmir 16- 20 Nisan 1984, s. 137- 143. Bizans dönemine tarihlendirilen bu yapılarda ele geçen çok sayıda buluntu Boğazkale Müzesi'nde sergilenmektedir.

Kaynakça (Bölüm III.B.)

- FRENCH David H., "The Roman Road-system of Asia Minor", **Aufstieg und Niedergang der römischen Welt**, 7/2(1980), s. 699-713.
- FRENCH David H., **Roman Roads and Milestones of Asia Minor**, Fasc. 1: The Pilgrim's Road, British Institute of Archeology of Ankara Monograph No:3= BAR International Series 105, Oxford 1981, s.23-26.
- FRENCH David H., **Roman Roads and Milestones of Asia Minor**, Fasc. 2: An Interim Catalogue of Asia Minor, Part 1, British Institute of Archeology of Ankara Monograph No:9= BAR International Series 392(i), Ankara 1988, s.123-135.
- FRENCH David H., "Roma Yolları ve Miltaşları", **Araştırma Sonuçları Toplantısı II**, İzmir 1984, s. 123- 125.
- BITTEL Kurt, **Kleinasiatische Studien**, İstanbuler Mitteilungen 5, 1942, s. 7-16.
- BITTEL Kurt, **Kleinasiatische Studien**, İstanbuler Mitteilungen 5, 1942, s. 9.
- YAYLACI Ahmet, "Kargı'daki Tarihi Eserler", **Dünden Bugüne Kargı**, 2003, s. 53.
- UZUN Hakan, **İskilip Kaya Mezarları**, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum, 1985, yayımlanmamış lisans tezi, s. 15.
- SALTUK Secda, **Arkeoloji Sözlüğü**, İstanbul 1997, s. 56-57.
- OSTROGORSKY Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1991, s. 49.
- NEVE Peter, "Boğazköy-Hattuşa, 1983 Kazı Çalışmalarının Sonuçları", **VI. Kazı Sonuçları Toplantısı**, İzmir 16-20 Nisan 1984, s. 137-143.

III.C. ÇORUM'DA SELÇUKLU DÖNEMİ MİMARİ YAPI KÜLTÜRÜ*

Bakırer, Çorum ve çevresinin tüm Ortaçağ tarihinin karanlık ve çelişkili varsayımlarla dolu olduğunu söylemektedir. Bu dönemi aydınlatacak detaylı araştırmaların olmayışını ise kent içerisinde Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler dönemlerine ait anıtsal yapıların bulunmayışına ya da bu dönemlerde inşa edilmiş olsalar dahi özgün niteliklerini yitirmiş olmalarına bağlamaktadır.²⁷ Bölgenin özellikle 13. ve 14. yüzyıllarda gerek dini gerek siyasi olarak devingen bir süreç yaşaması nedeniyle Osmanlı yönetimine geçinceye kadar politik ve ekonomik açıdan düzenli bir gelişme gösterecek bir yapıya sahip olmadığı ve muhtemeldir ki buna bağlı olarak anıtsal yapılar bırakacak bir kültür ortamına sahip olmadığı yorumu yapılmaktadır. Çorum'un hemen yakınında ve aynı politik koşulları yaşamış olan Amasya, Tokat ve Sivas kentlerinde Selçuklu döneminin önemli anıtsal yapı kalıntılarının hala ayakta oluşu, göreceli olarak bu dönemde Çorum'a gelen yönetimlerin kentte izlerini hiç bırakmadıklarını düşündürmektedir.²⁸ Tahmin edildiğinin aksine bu dönemlerde inşa edilmiş olabilecek yapıların zamanla tahrip olduğu veya onarımlarla özgün niteliklerini yitirdiklerine ilişkin iddiayı²⁹ destekleyen bir-iki yapı dışında hiçbir kanıt da yoktur.

Öte yandan tarihinde birçok yıkıcı depreme maruz kalmış kentin, var olduğu düşünülecek dönemin anıtsal yapılarının ortadan kalkmasına neden olarak gösterilmesi ise yine aynı coğrafik şartlara sahip komşu kentler dikkate alındığında inandırıcı görünmemektedir ve en azından bu nedenle bu kentlerle yarışacak bir anıtsal yapı yoğunluğuna sahip olmadığı peşinen söylenebilir. Nitekim kentin Selçuklular ve Beylikler devrinde sönük bir kasaba olduğu görüşü de dile getirilmiştir.³⁰

Kitabesi olmayan ve kesin yapım tarihi bilinmeyen, ancak Danişmend veya Selçuklu yapısı olarak değerlendirilen **Çorum Kalesi** Ortaçağ'dan kalan tek özgün yapıdır (Resim 1).³¹ Kalenin en erken durumundan 17. yy.da Evliya Çelebi bahseder. Halk arasında Selçuklulardan Kılıç Arslan Şah'ın yaptırdığını söylediğini bildiren Çelebi, kalenin "*zorba ve asilerin kötülüğünden korunmak için*" inşa ettirilen dört köşe, küçük, tek kapılı güzel bir kale olduğundan, içerisinde kale ağası, neferleri, yeteri kadar cephanesi, birkaç evi ve anbarının bulunduğu bahseder.³² Ancak kaleye ilişkin 1571 ve 1577 tarihli yazılı en erken iki belgenin varlığından bu tarihlerde "Sultan Süleyman Han Hayratı" olarak söz edilen kalenin mamur olduğu ve içerisinde dört mahallenin bulunduğu³³ anlaşılmaktadır. 1609 tarihli iki belgeden ise kalenin çevresine bir varoş inşa edilmesinin planlandığı anlaşılmaktadır.³⁴ Hatta Çorum'da kale inşaatında deneyimli kişiler bulunmadığından Behzad Çavuş

*Bu bölüm, Yrd. Doç. Dr. Ömer İskender Tuluk (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

Metin içerisindeki tüm fotoğraflar aksi belirtilmediği durumlarda Çorum Kent Arşivi'nden alınmıştır. Başta fotoğrafları çeken, değerlerinin farkına varıp biriktiren ve başkalarıyla paylaşma inceliğini gösteren tüm Çorum sevdalılarına minnettarız. (Ö.İ.Tuluk)

²⁷ Bakırer Ö., "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", **Çorum Tarihi**, 53-78, ?, 1981, s.53.

²⁸ Bakırer, **a.g.m.**, s.63, 64.

²⁹ Bakırer, **a.g.m.**, s.53.

³⁰ Karamağaralı H., "Çorum Ulu Camiiindeki Minber", **Sanat Tarihi Yıllığı**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Ens. 1964-65, 120-142, İstanbul 1965, s.120. Aynı konuda bir başka görüşü ise Faruk Sümer dile getirmiştir. Ona göre Selçuklular devrinde bölgenin merkezi Demirli Karahisar'dır, Çorum kenti ise Osmanlılar devrinde oluşmuştur. Bunun için bkz: F.Sümer, "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I**, 1-144, 1970, s.136.

³¹ Bakırer, **a.g.m.**, s.64.

³² Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatname**, Üçdal Neşriyat, C. 1-2, İstanbul 1993, s.694, 695.

³³ Burada, yaklaşık 6400 m² gibi küçük bir alanda dört mahallenin yer alması ilginçtir. Bu durum, 16. yy.da bir mahallenin muhtemel fiziki büyüklüğü konusunda fikir vermesi bakımından dikkate değerdir.

³⁴ Bakırer, **a.g.m.**, s. 64.

isimli bir kişinin merkez tarafından uzman olarak görevlendirildiği belirtilmektedir.³⁵ Bu tarihten sonra varoşun etrafına inşa edildiği tahmin edilen³⁶ dış surun bugün ayakta olmayan muhtemel sınırları konusunda Rifat Arıncı'nın tahmini şöyledir:

“Şimdiki Albayrak okulunu içerisine alan kale suru, Kara Mustafa Paşa su deposunun önlerinden eski ortaokul yapısını hariçte bırakarak Tanyeri okulunu içine almak suretiyle Sakallının Hacı efendinin ve Poyrazların cami yanındaki evinin önünden cenuba doğru imtidat ediyor ve kalenin yeri sur içerisinde kalıyordu.”³⁷

Resim 1: Çorum Kalesi (Belediye Kent Arşivi)

³⁵ S.Faroqhi, “Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum”, **Çorum Tarihi**, 81-115, ?, 1981, s.92.

³⁶ A.Boran, **Anadolu’da İç Kale Cami ve Mescidleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001, s.66.

³⁷ R.Arıncı, “Arzda ve Yurdumuzda Zelzele Bölgesi”, **Çorumlu**, Yıl:4, S.29, 897-903, 1 Eylül 1941, s.900. Yazar, 1941 yılında kaleme aldığı bu yorum için şu notu düşmüştür: “Eski kale izlerini mimarlar ve inşaat sahipleriyle tarih meraklıları tarafından yapılan tedkiklerden istifade etmek suretile ve kendi tedkik ve tahkiklerimle öğrendim. Albayrak okulu ile şimdiki kale arasındaki eski kale surunun nereden geçtiğini bilemiyorum. Alâkalı gençlerin bu tedkiki ikmal etmeleri çok yerinde bir hizmet olur.”

Kale duvarlarında yapı taşı olarak kullanılmış bazı devşirme malzemelerin varlığı, inşa edilirken bölgede Roma ve Bizans dönemine ait yapı kalıntılarının ve muhtemel bir kalenin varlığına delil olarak gösterilmiştir. Bakırer bundan hareketle, eğer Bizans döneminde Çorum'da bir kale inşa edildi ise bunun 7.yüzyıla ait olabileceğini ileri sürmüştür.³⁸ Nazmi Tuğrul, duvarlarda silindir biçimindeki bazı taşların Romalıların emlak ve arazi sınırlarını gösteren işaretler olduğunu söylemektedir.³⁹

Bugünkü kentin güneyinde, hafif yüksekçe bir tepenin üzerinde yer alan kale her bir kenarı yaklaşık 80 metrelik eşkenar dörtgen bir biçime sahiptir. Yapının, kuzeyindeki asıl ve büyük, güneydeki ise çok daha küçük olmak üzere iki kapısı vardır. Bugün güneydeki bu küçük kapı sur içerisindeki bir evin içinde kalmıştır. Dört köşedekiler silindirik, duvar yüzeylerindeki ise dikdörtgen biçimli olmak üzere geniş burçlara sahiptir. Bu burçlar kuzeydeki dışında diğer üç duvar yüzeyinde ikişerli olarak inşa edilmiştir. Üç adet yerleştirilen kuzey cephesindekilerden ortadaki ise kalenin asıl giriş kapısıdır. Beşik formu tuğla kemer, metal kaplamalı giriş kapısının önündeki eyvanlı boşluğun üzerini örter. Nazmi Tuğrul, kapının her iki tarafındaki odalardan birisinin karakol, diğerinin ise zindan olarak kullanıldığını, o yıllarda (1921) kale içerisinde on kadar ev ile küçük bir cami olduğunu ve biri içeride, ötekisi ise kapının yanında olmak üzere iki de çeşmesi bulunduğunu söylemektedir.⁴⁰ Ilıca, Çorum Kalesi'nden Gülabi Bey Camii'ne doğru yeraltından bir insanın geçebileceği kadar genişlikte olan ve yan duvarlarında belirli aralıklarla nişler bulunan moloz taş örgülü bir geçidin varlığından da bahsetmektedir.⁴¹

Kale içerisinde, girişin doğu kanadında yer alan bugünkü cami (Kale Mescidi/Camii) üzerindeki H.1217/M.1802 tarihinin onarıma işaret ettiği düşünülmektedir.⁴² Ancak bugünkü yapının fiziksel durumu dikkate alındığında, kalenin inşa edildiği dönemde aynı yerde bir mescidin de inşa edilmiş olabileceği iddia edilebilir ve yapı üzerindeki 1802 tarihinin onarım değil, bu mescidin yerine bugünkü caminin yeniden yapılış tarihini gösterdiği söylenebilir.

İnşa kitabesi olmayan ve içerisinde yer alan H.706/M.1306 tarihli ahşap minber nedeniyle Selçuklu dönemine tarihlendirilen⁴³ **Çorum Ulu Camii'nin**, kayıtlarda geçen "*Sultan Alaaddin utekasından Hayreddin'in bina ettiği ve Murat Han hazretlerinin tamir eylediği Cami-i Kebir*" ifadesinden ilk defa Selçuklu sultanlarından III. Alaaddin Keykubad zamanında inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.⁴⁴ Karamağaralı; minberin, içinde bulunduğu cami ile zaman bakımından hiçbir ilgisinin olmadığını, buraya nereden ve ne zaman getirildiğinin bilinmediğini, ancak Alaca'nın Kalehisar (Karahisar) Köyündeki yıkılmış bir camiden getirilmiş olabileceğini söylemektedir.⁴⁵ Geçirdiği birçok deprem nedeniyle caminin orijinal görünümünden neredeyse tümüyle uzaklaşarak

³⁸ Bakırer, **a.g.m.**, s.57, 58. Yazar inşaat için ikinci bir tarih olarak III. Michael dönemini vermektedir. Bunun gerekçesi ise, bu imparatorun 860'lardan başlayarak Anadolu'da kale inşaatına önem vermesine, 715-717 tarihleri arasındaki Arap istilası sırasında Mutasım tarafından tahrip edilen bazı kaleleri yeni baştan inşa ettirmiş veya onartmış olmasına bağlamaktadır.

³⁹ N. Tuğrul, **Çorum Tarihi ve Coğrafyası**, Çorum Vilayet Matbaası, Çorum 1927. (Haz. Ramazan Karaman, Çorum 2006, s.102)

⁴⁰ Tuğrul, **a.g.e.**, s.101.

⁴¹ A. Ilıca, "Han Camii=Gülabi Bey Camii 1", **Çorum Hakimiyet Gazetesi**, 21 Kasım 2001, s.4. Yazar bir başka çalışmasında, Kale'den bu camiye gizli bir yer altı geçidinin olduğunu, girişinin kale mahzeninin tabanından başlayıp bir zamanlar etrafında çam ağaçları bulunan Han Camii civarına çıktığını, bu geçitte küçükken saklambaç oynadıklarını belirten, bölgede yaşayan yaşlı insanların sözlü anlatılarının bulunduğunu söylemektedir. Bunun için bakınız: A. Ilıca, **Çorum Ulu Camii ve Vakıfları**, Çorum Belediyesi, Ankara 2006, s.30, dipnot: 28.

⁴² Bakırer, **a.g.m.**, s.65.

⁴³ İ.Sabuncuoğlu, **Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I-II & Maarif Hayatımız** (Yay. Haz. İrfan Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, (?), 2008, s.29.

⁴⁴ Ilıca, **a.g.e.**, s. 37.

⁴⁵ Karamağaralı, **a.g.m.**, s. 120.

günümüze geldiği anlaşılmaktadır. Günümüzde sergilediği üst örtü odaklı plan şeması Selçuklu üslubunu yansıtmaktan oldukça uzaktır. Dönem yapılarıyla karşılaştırıldığında iç mekânda karşılaşılması beklenen, eşit aralıklarla ayrılmış çok ayaklı, düz damlı iç mekân düzeni yoktur. Merkezde yer alan kubbe, bazı Selçuklu örneklerinde görülen maksure kubbesi olma niteliğinden de uzaktır. Yapı, kalın duvarlı dış çeperi dışında Selçuklu etkisini iç mekân ve üst örtü düzeninde tümüyle yitirmiştir. Günümüzdeki haliyle Çorum Ulu Cami, Osmanlı'nın son dönem yerel mimari kültürüyle açıklanabilir bir niteliğe bürünmüştür.⁴⁶

Kale ile Ulu Cami dışında Çorum kentinde Selçuklu dönemine tarihlendirilebilecek bir başka yapı ya da yapı kalıntısı yoktur. Belirli dönemlerde Selçuklu hâkimiyetini görmüş çevre kentlerde rastlanan ve Selçuklu mimari kültürünün anıtsal örnekleri arasında sıralayabileceğimiz medrese, kümbet, hamam, han gibi yapılara Çorum kentinde rastlanmamasının gerekçeleri bazı tarihçiler tarafından dile getirilmiştir.⁴⁷

⁴⁶ Cami hakkında daha detaylı değerlendirmeler için çalışmamızın “Çorum’da Osmanlı Dönemi Mimari Yapı Kültürü” bölümüne bakılabilir.

⁴⁷ Bakırer’in bu konudaki bazı değerlendirme ve yorumları için bakınız: Bakırer, **a.g.m.**, 53-66.

III.D. ÇORUM'DA OSMANLI DÖNEMİ MİMARİ YAPI KÜLTÜRÜ*

Defter eminlerinden Ayn Ali Efendi'nin risalesinden Çorum'un, 1689 yılına kadar eyalet merkezi Sivas olan "*Rumiyei Suğra Eyaleti*"ne bağlı bir sancak merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Kentin 18. yy.daki durumu ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte 19. yy. boyunca bölgesel ve kentsel nüfus ile özellikle ekonomik yapısındaki hareketlilik nedeniyle Osmanlı yönetsel kademelenmesinde devingen bir örgütlenme biçimi göstermiştir; Kent, ilk nüfus sayımının yapıldığı 1831 yılına kadar Eyalet-i Rum'a bağlı bir sancak merkezi, bu tarihten Teşkilatı Vilayet Kanunnamesi'nin çıkarıldığı 1864 yılına kadar ise "sancak merkezi" ile "kaza merkezi" arasında gidip gelen bir yapılanma içerisinde yer almıştır. Bu tarihten sonra ise bölgesel ve kentsel nüfus ile ekonomik yapısı dikkate alınarak bir alt kademe olan "kaza merkezliği"ne düşürülmüştür. Ancak 19. yy. sonunda ihracatın yanı sıra endüstrileşmiş Avrupa ülkelerinin işlenmiş mallarının Anadolu pazarına giriş kapısı olan Samsun limanını, Çorum üzerinden güneyde Kayseri'ye, batıda ise Ankara üzerinden Konya'ya bağlayan yolun önem kazanması ve transit ticaretin gelişmesiyle kentte ekonomik yaşamın yeniden canlandığı ve dolayısıyla 1891 yılında yeniden "sancak merkezliği"ne yükseltildiği görülmektedir (Resim 2).⁴⁸

Çorum'un Gerek Selçuklular gerekse Beylikler devrinde sönük bir kasaba olduğu fikri ağırlık kazansa da, 15. ve 16. yy. boyunca kentin oldukça hızlı gelişen bir bölgesel merkez olduğu; Ankara, Kayseri veya Tokat düzeyindeki kentlerin arasında sayılmasa da 16. yy. sonundaki 10.000'e yaklaşan nüfusuyla döneminin "orta" ölçekli kentleri arasında başta gelebileceği dile getirilmiştir.⁴⁹ 16. yüzyılın sonlarına doğru kent nüfusunun duraklaması ve gerilemesinin ise tüm Osmanlı topraklarında olağan bir süreç olduğu belirtilmiştir.⁵⁰ 16. yy. sonu ile 20. yy. başı arasındaki yaklaşık üç yüz yıllık süre içerisinde kentte kurulan mahalle sayılarının küçük dalgalanmalar göstermesine karşın 16. yy. sonu ile 17. yy. ortalarına kadar geçen kısa sayılabilecek yaklaşık elli yıllık bir dönem içinde 64'den 42'ye gerilemesi, yukarıda belirtildiği gibi dönemin genel eğilimi olması yanında, kentin kendine özgü şartları dikkate alındığında "*doğal afetler*", "*eşkıyalık hareketleri ve yönetim sorunları*" ile "*mahalle sınırları ve isimlerinde yapılan değişiklikler*"le de açıklanabilmektedir.⁵¹

*Bu bölüm, Yrd. Doç. Dr. Ömer İskender Tuluk (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

⁴⁸ S.Aktüre, "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum", Çorum Tarihi (Ed. 5. Hitit Festivali Komitesi), 123-168, (?), 1981, s.123-125.

⁴⁹ Faroqhi, a.g.m., s.85.

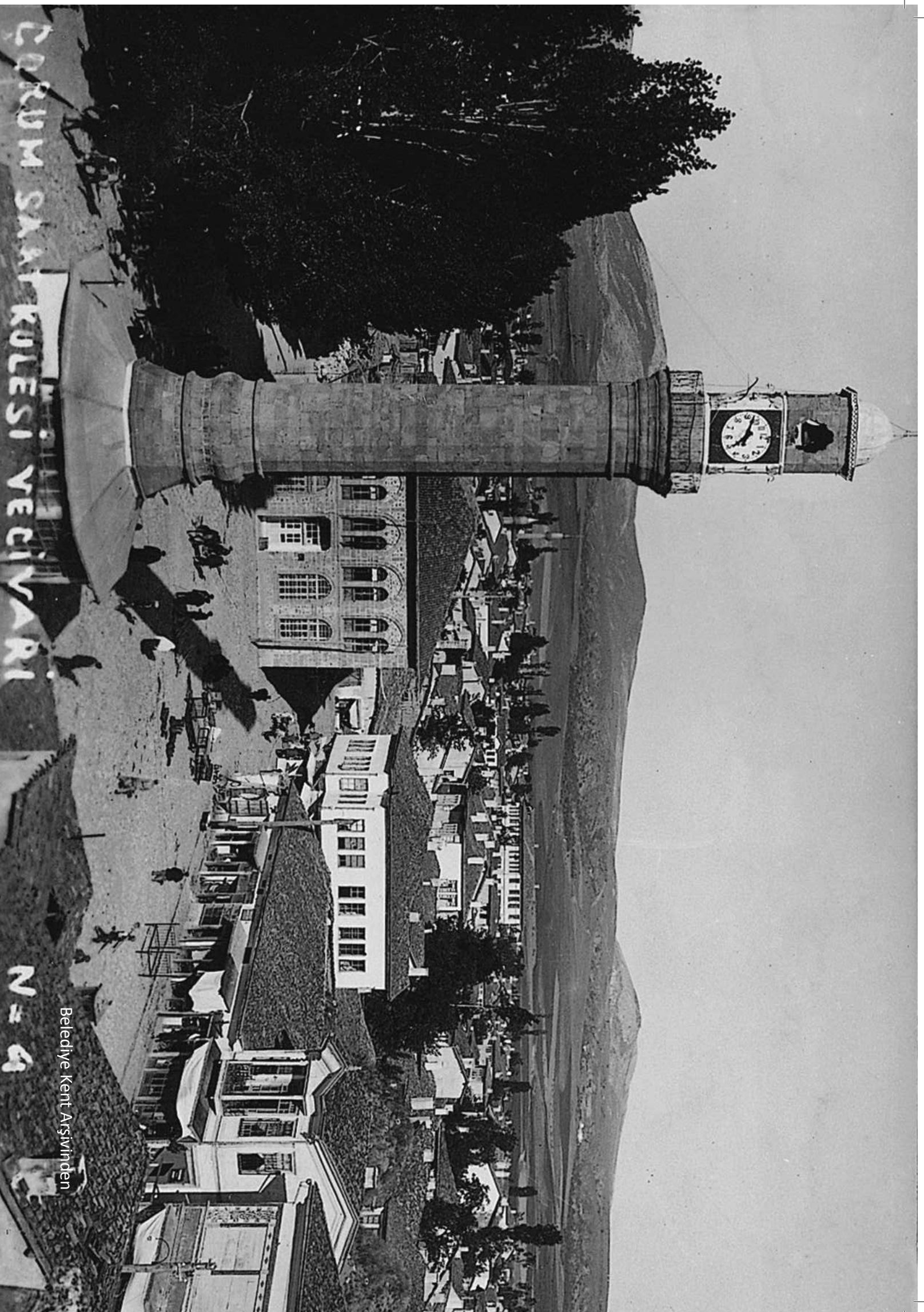
⁵⁰ Faroqhi, a.g.m., s.106.

⁵¹ Aktüre, a.g.m., s.135, 136.

ÇORUM SAAT KULESİ VE CİVARI

N = 4

Belediye Kent Arşivinden

Resim 3: Çorum Ulu Cami ve şadırvanı

Sabuncuoğlu'nun Eşref Ertekin'den aktardığı bir rivayette caminin dönemin Bozok ve Çankırı sancakları mutasarrıfı Çapanoğlu Süleyman Bey tarafından “*eskisi gibi dokuz kubbeli*” olarak tamir ettirmeye karar verildiğine ilişkin bilgiden⁶⁰ yola çıkarak, özgün örtüsünün dokuz kubbeli olduğuna ilişkin yargıya⁶¹, fiziksel herhangi bir delile rastlanmaması nedeniyle ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Aynı rivayete göre caminin onarımına başladıktan kısa süre sonra ölen Süleyman Bey'in oğlu Abdülfettah Bey, babasının düşüncesinin aksine camiye günümüzdeki biçimiyle, yani merkezde bağdadi gizli kubbeli ve kuzeyde son cemaat revaklı olarak inşa ettirmiştir.⁶² 1810 tarihli bu ilk onarımda son cemaat mahallinin tek katlı ve camekânlı olarak inşa edildiği belirtilmektedir.⁶³ Yapının kuzeybatı kanadı üzerinde yer alan orijinal minarenin bir benzerinin, doğu kanadına eklendiği tarih konusunda farklı görüşler vardır. Görüşlerden ilki, söz konusu minarenin son cemaat revakının iki katlı olarak yeniden inşa edildiği 1911 tarihli onarım sırasında eklendiğidir.⁶⁴ İkinci görüş ise Eşref Ertekin'in verdiği, tek minareli camiye H. 1321–1322 / M. 1903–1904 tarihlerinde dönemin mutasarrıfı Celal Bey'in çabalarıyla ikinci bir minare eklendiği bilgisine dayandırılmaktadır.⁶⁵ Konstrüktif ya da yazılı, yeni kanıt ya da belgeler ortaya çıkana kadar bu konuda kesin bir yargıya ulaşmak mümkün görünmemektedir. Ancak her şey bir yana, inşa tekniği bakımından söz konusu minarenin, son cemaat mahalli yaptırılmadan önce ya da bu mahalle birlikte inşa edildiğinin kesin olduğu söylenebilir.

Tipik bir Selçuklu “Ulucami” görünümünü çoktan yitirmiş Çorum Ulu Cami'ye bu onarımda giydirilen örtü ve buna bağlı iç mekân düzeni, Osmanlı'nın merkezi mimarlık pratiğinin yaygın tipoloji, malzeme ve konstrüksiyon kalıplarına uymayan bir biçimlenme gösterir; Burada yaklaşık kare bir iç mekânı örten öge, ortada 12 adet ahşap direk üzerine oturmuş bağdadi gizli bir kubbe ve onun da üzerinde yer alan ahşap kırma bir çatı örtüsüdür. Her ne kadar böyle bir şemanın Osmanlı cami mimarisindeki karşılığını “*sakıflı cami*” tipolojisinde bulmak mümkün görünse de, özellikle merkezi kubbe konstrüksiyonu bakımından yöreye özgü nitelikler belirgin bir biçimde kendini hissettirir. Anadolu'da Osmanlı öncesine kadar inen bu tipin ayakta kalabilmiş birkaç XVI. yy. örneğinin aksine⁶⁶ bu camide merkezde yer alan geniş sayılabilecek gizli kubbe bağdadi sıvalıdır. Bu kubbeyi, her bir köşede üçer adet olmak üzere toplam oniki adet ahşap direk ayakta tutar. Bu direkler kubbenin oturduğu kare çerçeveye eşit aralıklarla yerleştirilmemişlerdir. Buna ek olarak – yine benzerlerinin aksine- merkezi kubbe eteklerine doğu, batı, kuzey ve güney yönlerde birer geniş pencere açılmıştır. Bu pencerelerin kurşun kaplı dış çatıdaki uzantısı fenerlerdir. Bu pencereler iç mekânda kubbeye, tıpkı kagir konstrüksiyonlu anıtsal bir cami üzerini örten kagir bir kubbe etkisi kazandırır.

Karamağaralı, cami içerisindeki minberin inşa edildiği devrin üslubunu yansıtmakla birlikte, bu üslup içinde yer alan bir bölge karakterini ve bu bölgeyi temsil eden iki sanatçının kendilerine özgü tarzlarını ortaya koyması bakımından Türk ahşap sanatının ve özellikle de Selçuklularla Osmanlılar arasındaki geçiş dönemini yansıtan en önemli eserlerden olduğunu belirtmektedir.⁶⁷

Mimarlık tarihi bakımından Çorum'un bir diğer önemli yapısının **Gülabi Bey Camii** olduğu söylenebilir (Resim 4). Kent içerisindeki, kubbe örtülü sadece iki camiden -ve kentteki tüm Osmanlı

⁶⁰ Sabuncuoğlu, a.g.e., s.30.

⁶¹ İlica, a.g.e., s.41.

⁶² Sabuncuoğlu, a.g.e., s.30, 31.

⁶³ Dündar, a.g.e., s.96.

⁶⁴ Sabuncuoğlu, a.g.e., s.31.

⁶⁵ İlica, a.g.e., s.56.

⁶⁶ A.Kuran, **Mimar Sinan**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.34.

⁶⁷ Karamağaralı, a.g.m., s.127.

camilerinden- en eski tarihli olan yapı “Han Camii” olarak da bilinmektedir.⁶⁸ İşaret ettiği tarih bakımından yapıyla ilişkilendirilemeyen ve Latin harfleriyle kaleme alınmış “*Han Camii 0310*” yazılı kitabenin, bu camiye niçin konduğuna ilişkin ilginç görüş Ilıca’ya aittir.⁶⁹ Yazar’ın, bu kitabeye ve Çorum Kalesi’nden bu camiye doğru yeraltında gizli bir geçitin varlığından yola çıkarak, burada daha önce bir kilise ya da benzeri bir tapınağın var olduğu ve belki de camiye dönüştürülmüş olabileceği görüşü Dünder tarafından benimsenmemiştir.⁷⁰ Bir başka kitabesi de olmayan caminin, Gülabi Bey’in 1567–1571 yılları arasında Çorum’da Sancak Beyliği yapmış olmasından ve kayıtlarda “*Gülabi’nin bina ettirdiği cami-i şerif*”, “*Gülabi Bey’in bina eylediği cami*” şeklinde geçmesinden yola çıkarak bu yıllar arasında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.⁷¹

Resim 4: Gülabi Bey (Han) Camii [Servet Keleş’ten].

⁶⁸ Ilıca, yapının bir başka isminin de Ömer Nehci Efendi Camii olduğunu söylemektedir. Bunun için bakınız: Ilıca, **a.g.e.**, s.30, dipnot: 28.

⁶⁹ Ilıca (2001), **a.g.m.**, s.4.

⁷⁰ Dünder, **a.g.e.**, s.23, 24.

⁷¹ Dünder, **a.g.e.**, s.23, 24. Bu konudaki bir başka görüş Ilıca’ya aittir. Yazara göre yapı, Gülabi Bey’in 1571 yılında şehit olmasından sonra onun adına yaptırılmıştır. Bunun için bakınız: Ilıca, **a.g.m.**, 2001, s.4.

Oldukça küçük, kare bir iç mekânın tek kubbeyle örtüldüğü son derece sade bir mimari kurguya sahip yapı, Osmanlı cami mimarisinin yaygın tipolojilerinden “tek üniteli” bir planlama anlayışının yerel örneğini sergiler. Önemli onarımlar geçirdiği, yapının bünyesindeki olağan dışı uygulamalardan anlaşılmaktadır.⁷² Ancak en dikkat çekici olanı son cemaat mahallinin biçimlenmesidir. Burada, plan düzleminde gözlenen Osmanlı cami mimarisine olan güçlü sadakat, cephe karakterinde yerini yerel mimari kültürün popüler uygulamalarına terk etmiştir. Bir başka deyişle, son cemaat revaklarının yaygın örtüsü kubbe burada, geleneksel Çorum evlerinin karakteristik saçaklı kırma kiremit çatısı içerisine gizlenmiştir. Bu mahallin dört sütununu birbirine bağlayan kemerler de yine biçim, malzeme ve yapım tekniği bakımından Osmanlı’nın merkezi mimarlık pratiğiyle paralellikler sergilemekten uzaktır, yerel mimari kültürün olağan uygulamalarıdır.

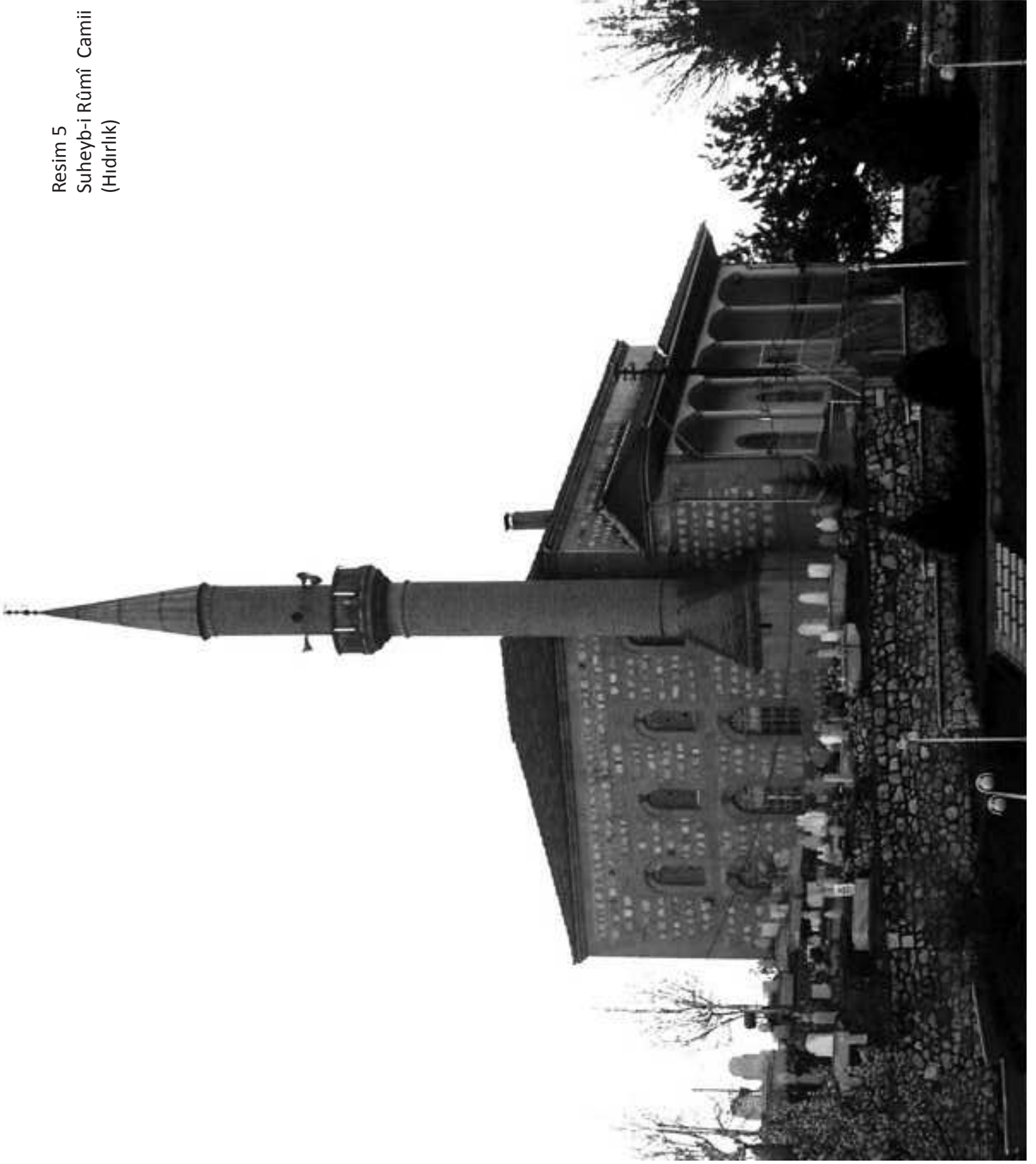
Son cemaat revakının bu biçimini son onarımlardan birinde aldığı anlaşılmaktadır. Büyük bir olasılıkla caminin genel mimari kurgusuna uygun özgün son cemaat revakının yıkıldıktan sonra bu biçimiyle yeniden inşa edildiği düşünülebilir. Burada yer alan 4 sütun ve başlıklarının ise şaşırtıcı derecede kaba ve özensiz bir işçilik göstermesi dikkate ve üzerinde durmaya değerdir.

Yüksek manevi değeri yanında, Çorum’un mimarlık tarihi bakımından oldukça önemli bir başka yapılar grubunu Hıdırlık Tepesi’nde yer alan **Suheyb-i Rûmî Külliyesi** oluşturur (Resim 5). Külliyei meydana getiren cami, türbe ve şadırvan günümüze ulaşmayı başarırken, zaviye 1925 yılına kadar varlığını sürdürmüştü⁷³, bu tarihten sonra ise yıkılmıştır.

⁷² Yapı, 1579, 1793 ve 1880’li yıllarda önemli onarımlar geçirmiştir. Bunun için bakınız: Dündar, **a.g.e.**, s.22, 23.

⁷³ Bu, 677 sayılı kanunla Tekke ve Zaviyelerin kapatıldığı 13 Aralık 1925 tarihidir. K.Şahin, “Ashâb’ı Kiram’dan Suheyb-i Rûmî Hazretlerinin Çorum’da Adına Yapılan Vakıflar”, **Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum (26-27 Temmuz 1991) Tebliğleri**, 219-224, Ankara, (?), s.223.

Resim 5
Suheyb-i Rûmî Camii
(Hıdırlık)

Caminin H.1307/M.1889 yılında inşa edildiği mihrap üzerindeki kitabeden anlaşılmaktadır.⁷⁴ Ancak 1693 tarihli bir kayıta geçen “Çorum’da Süheyb-i Rûmî Mescidi” ifadesi⁷⁵, bu tarihin bir onarım ya da yeniden inşa tarihi olabileceğini, bu yapının yerinde bir başka mescidin var olduğunu göstermektedir. Ayrıca zaviyeye bir “zaviyedar” atanmasına ilişkin 1576 tarihli bir başka belgeden yola çıkarak da bu tarihlerde mescidin varlığına hükmedilebilir.⁷⁶ Ancak Ali İzzet Efendi, cami, türbe ve zaviyenin ilk kez Selçuklular tarafından inşa edildiğini belirterek, henüz herhangi bir belgeyle desteklenemese de külliyein çok daha gerilere giden bir geçmişinin olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷

Sabuncuoğlu, Şeyh Abbas Efendi’nin daha önce cami ve türbenin basit bir biçimde olduğunu ve bir arada yer aldıklarını söylediğini aktarmaktadır.⁷⁸ Bugünkü biçimiyle Süheyb-i Rûmî Camii ve Türbesi ise, aynı yapı kitlesi içerisinde, iki ayrı bölüm olarak inşa edilmiştir. Kuzey-güney eksenini üzerinde büyüyen dikdörtgen hacimli caminin batı duvarına bitişik, kare biçimli türbe yer alır. Ahşap direkli son cemaat revakı, cami ve bitişindeki türbe boyunca uzanır. Türbe ile son cemaat revakı arasında, türbe için bir giriş holü niteliğinde, üzeri aynalı tonozla örtülü küçük bir mekân yerleştirilmiştir. Cami ve türbenin kubbeli örtüsü, dışarıdan kırma kiremit bir çatıyla örtülüdür. Yerden yaklaşık bir kat kadar yükseltile yapı, son cemaat revakı ile türbe giriş holü dışında tümüyle almalı duvar örgülü ve yığma taş strüktürlü olarak inşa edilmiştir. Son cemaat revakı ile türbe giriş holünde ise, bölgenin geleneksel yapı tekniği olan ahşap karkas bir sistem uygulanmıştır. Birbirine bitişik bu iki mekânda böyle bir uygulamaya niçin gerek görüldüğü sorusu bir yana, taş söveli cami giriş ve pencerelerinin, aynı biçimde, ancak ahşap olarak türbe bölümünde tekrarlanması ilginç ve üzerinde düşünülmesi gereken bir uygulama olarak dikkati çekmektedir.

Çorum’un Gülabi Bey Camii’yle birlikte, kubbe örtülü iki camisinden bir diğeri de **Kubbeli Cami**’dir (Resim 6). Yapının kuzeydoğusunda yer alan giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre H. 1340 / M. 1921–22 yıllarında inşa edilmiştir. Ancak en eski tarihlisi 1697’ye kadar inen belgelerde “Çorum’da Kubbeli Mescid”, “Çorum’da Kubbeli Mahallesi Mescidi” gibi ifadelerle rastlanması, günümüzdeki caminin yerinde daha önce bir mescidin var olduğunu kanıtlamaktadır. Bu ifadelerden, bu ilk mescidin de yapıya ismini veren bir kubbeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mescidin 1784 yılında içerisine minber eklenerek camiye dönüştürüldüğü arşiv belgelerinde belirtilmiştir. Dünder’ın eski mahalle sakinlerinden aktardığı bilgiye göre, bu eski mescit yıkılıp bitişindeki evle birleştirilerek bugünkü cami inşa edilmiştir.⁷⁹

⁷⁴ Şahin, arşiv belgelerine dayanarak caminin 1887 yılında onarım geçirdiğini ve tamamına yakın bir kısmının yeniden inşa edildiğini söylemektedir. Bu, caminin bu yılda onarımının başladığını, kitabesinde yer alan tarihte (1889) bitirildiğini göstermektedir. Bunun için bakınız: Şahin, **a.g.m.**, s.223; Dünder, **a.g.e.**, s.77.

⁷⁵ Dünder, **a.g.e.**, s.77.

⁷⁶ Şahin, **a.g.m.**, s.223.

⁷⁷ Ali İzzet Efendi, **Tezkire-i Makamat** (Sadeleştiren: Ethem Erkoç, **Çorum Evliyalrı**, Çorum 2007, s.13).

⁷⁸ Sabuncuoğlu, **a.g.e.**, s.47.

⁷⁹ Dünder, **a.g.e.**, s.44-48.

Kuzey-güney eksenini üzerinde dikdörtgen bir iç mekâna sahip yapıyı, mihrap önünde geniş bir kubbe ile kuzeyde oval biçimli üç küçük kubbe örter. Sekizgen bir kasnağa ve köşelerde tromplara oturan ana kubbe, kuzeyde dairesel kesitli iki sütunla desteklenmiştir. Kubbe etrafında çokgen kesitli dört ağırlık kulesi ile kuzeydoğu köşede tek şerefeli bir minaresi vardır. Caminin asıl girişi, yaygın uygulamanın aksine kuzeydoğu cephenin kuzey köşeye yakın bölümündendir. Böyle bir uygulama, sıkışık parsel düzeni ve yapının mevcut yol ile zorunlu ilişkisi nedeniyle açılmış olmalıdır. Son cemaat revakından camiye açılan kapının ise, 1938 yılında eklendiği belirtilen bu bölümle⁸⁰ birlikte açılmış olabileceği söylenebilir. Yapı bu biçimiyle, Osmanlı cami mimarisi içerisinde klasik çizgilere yakın durma çabası gösteren, ancak taşraya özgü arkaik niteliklerden de sıyrılmamış geç dönem yerel bir örnek olarak nitelendirilebilir.

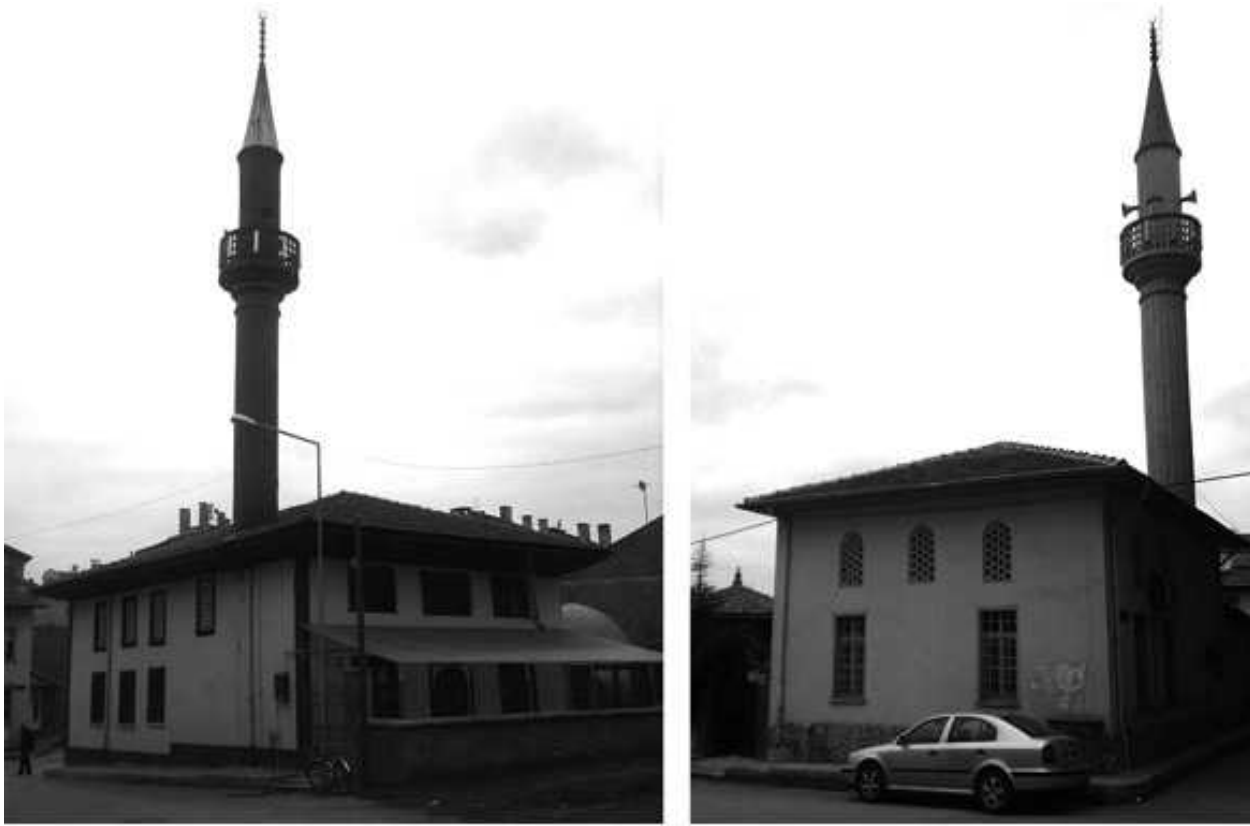
Çorum'un yerel cami mimarisi içerisinde boyut, malzeme, strüktür ya da örtü kurgusu bakımından sıra dışı bir kompozisyon sergileyen bu dört yapı dışındaki yerel gelenek, Osmanlı cami mimarisinin "sakıflı cami" tipolojisiyle paralellikler sergiler (Resim 7). Dikdörtgen bir iç hacim, kırma çatı, ahşap mahfil ile ahşap minare, kentin oldukça sade yerel cami geleneğinin genel kompozisyonunu oluşturur. *Abdülbaki Paşa, Çakır, İnaletullah, Kellegöz ve Kunduzhan Camileri* bugün hala ayakta olan ve bu genel şablona uyan yapılarıdır. *Kulaksız Camii*'ni bu şemanın dışına taşıyan ise, Çorum Ulu Cami ile kurduğu sıkı biçimsel paralelliklerin varlığıdır. Bu camide, kentin en önemli, en eski ve en anıtsal camisi küçük boyutlarda neredeyse tümüyle tekrarlanmıştır. Dahası Çorum Ulu Cami'nde görülen bu biçimsel kurgunun bir başka yakın camide daha (İskilip Ulu Cami) tekrarlanması, bir taşra çevresinde Osmanlı merkezi mimarlık pratiğinin dışında gelişen, tümüyle yerel sayılabilecek, banilerin ve ustaların çevre yapılarından esinlenme biçimi ve önceliğini ortaya koyması bakımından ilgi çekicidir.⁸¹ *Mevlevihane Mescidi*'nin semahanesini belirleyen sekiz ahşap direk üzerine oturmuş gizli kubbe uygulamasının temelinde Ulu Cami'nin içe yansıyan strüktürel kurgusuyla kurduğu benzerlik ise, Çorum'da 13. yy.a kadar indiği bilinen Mevlevi kültürü ve muhtemel semahanesi⁸² düşünüldüğünde üzerinde durulması gereken bir başka biçimsel esin kaynağını temsil ediyor olabilir.

⁸⁰ Dündar, a.g.e., s.48.

⁸¹ Bu konuyu irdeleyen çalışmamız için bakınız: Ö.İ.Tuluk ve Ş.Keleş, "Osmanlı'nın 'Yerel'i: Çorum Yöresinde Benzer Tipoloji Gösteren Üç Cami", *Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu*, 23-25 Kasım, Çorum 2007.

⁸² K.Şahin, "Çorum Mevlevihanesi", *X. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler I*, 2-3 Mayıs, 97-104, Konya 2002, s.99-100.

Resim 7: Çorum'da Kellegöz ve İnaletullah Camileri [Servet Keleş'ten].

Çorum'da, yakın zamana kadar gelebilmiş dört hamamın varlığı bilinmektedir. 2000'li yılların başında tümüyle ortadan kalktığını bildiğimiz *Çavuş Hamamı* dışında, hala kullanılagelen *Ali Paşa Hamamı*, *Tacettin Paşa Hamamı* ve *Güpür Hamamı* 15. yy.a kadar inen tarihsel geçmişleriyle kentin en önemli Osmanlı yapıları arasında sayılırlar. Evliya Çelebi'nin zikrettiği "*Ulama Paşa Hamamı*"nın⁸³ bu dört hamamdan birisi mi olduğu yoksa bir başka hamamı mı ifade ettiği henüz bilinmemektedir. Ilıca, 1595 tarihli kayıtlarda adı geçen "*Öğle Hamamı*"nın ise 1867 tarihli sicilde Şarkıyan Mahallesi'nde, Tahıl Pazarı civarında, Hacı Osman Ağa Sokağı'nda, etrafında su arki ve yol olan bir yerde olduğunu söylemektedir.⁸⁴

Kayıtlarda "*Eski Hamam*" ya da "*Beyler Çelebi Hamamı*"⁸⁵ olarak da geçen **Güpür Hamamı** için verilen H. 840 / M. 1436 tarihine şüpheyle yaklaşılmaktadır. Ancak 1530 tarihli bir belgeye göre yapının en azından bu tarihlerde var olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁶ Hamamın günümüzdeki biçimini, geçirdiği birçok onarım ve eklemelerle aldığı, arşiv belgeleri yanında yapının bünyesinden de okunabilmektedir. Bugün kullanılmaz durumda olan hamamın iki belirgin kubbe örtüsü, erkekler kısmının soyunmalık bölümü ile kadınlar kısmının sıcaklık bölümü üzerinde yer almaktadır. Erkekler bölümünün girişi batısındaki işlek sokağa açılırken, kadınlar bölümüne, yaygın uygulamalarda olduğu üzere kuzeydeki tali sokaktan girilmektedir. Yapı, genel plan şemasıyla Osmanlı'nın klasik hamam mimarisinden uzak bir biçimlenme sergilemektedir.⁸⁷

⁸³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, s.695.

⁸⁴ Ilıca, *a.g.e.*, s.31, dipnot: 30.

⁸⁵ Anonim, "Çorum'da ve Osmancık'ta Bulunan Beyler Çelebi Vakıflarına ve Bu Vakıf İle Sonradan İlgilenen Vakıflara Ait Vesikalar (1)", *Çorumlu Dergisi*, S.: 54, 443-450, 1945, s.443.

⁸⁶ A.İlca, "Tarihi Mirasımızdan Bir Örnek: Çorum Güpür Hamamı ve Vakfiyesi", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, 316-343, 2002, s.319, 320.

⁸⁷ Ilıca, yapının Selçuklular zamanında inşa edilmiş olabileceğini iddia etmektedir. Hatta bölgenin Bizanslılar zamanında önemli bir konuma sahip olmasını dayanak göstererek, yapının bu dönemlere ait olabileceğinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemektedir. Bunun için bakınız: Ilıca, *a.g.m.*, 2002, s.319, 320.

Ali Paşa Hamamı ya da kayıtlarda geçen bir başka ismiyle “*Yeni Hamam*”, Çorum’un en büyük tarihi hamamı olma özelliğine sahiptir (Resim 8). Arşiv kayıtlarında, Erzurum Beylerbeyi adına “Çorum’da bir hamam yaptırılmasına hükmedilen” bir belgenin düzenlendiği H. 981 / M. 1573 tarihi⁸⁸, iddia edildiğinin aksine⁸⁹ hamamın inşa tarihi değildir. Yapının bu tarihten sonra inşasına başlandığı ve 1570’li yılların sonunda bitirildiği düşünülürse, hamamın inşa tarihinin 1573 ile 1580 yılları arasında olabileceği söylenebilir.

Resim 8: Ali Paşa Hamamı (Yeni Hamam) [Ömer İskender Tuluk arşivi].

Yapı, çifte hamam olarak inşa edilmiştir. Doğu-batı ekseninde büyüyen dikdörtgen biçimli bir yapı kitlesinin uzun kenarı boyunca uzanan erkek ve kadınlar bölümünün girişleri birçok örnekte olduğu gibi ayrı sokaklardandır. Kadınlar kısmı daha küçük olmak kaydıyla, her iki bölümün mekânsal dizilimi ve biçimi neredeyse tümüyle aynıdır. Her iki bölüm de, batıdan doğuya doğru kubbe örtülü geniş bir soyunmalık, tonoz ve kubbe örtülü bir ılıklik ve her bir köşede halvetlerin yer aldığı kubbeli bir sıcaklık bölümünden oluşmaktadır. Yapının doğu ucunda, bu cepheyi tümüyle kaplayan su deposu ile külhan yer alır. Külhanın üzerinde yer alan ve suyun ısıtılmasını sağlayan bakır kazanın, odun yakıldığı dönemde alt tarafının, kömür yakıldığı yıllarda ise iç tarafının ateşin üzerine oturtulduğu belirtilmiştir.⁹⁰ Yapı, gerek plan şeması, gerekse de üst örtü, kemer ve geçiş öğeleriyle Osmanlı hamam mimarisinin klasik çizgileriyle inşa edilmiş Çorum’un en anıtsal yapısı durumundadır.

⁸⁸ Anonim, “Çorum’da Ali Paşa Hamamı’na Ait Üç Vesika”, *Çorumlu Dergisi*, S.3, 26-27, 1938, s.26.

⁸⁹ A.Samsunlu, “Osmanlı’da Hamam Mimarisi ve Kültürü-Çorum Ali Paşa (Yeni) Hamamı Örneği”, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (01-03 Ekim 2004) Bildiri Kitabı*, 147-170, Çorum 2006, s.151; M.Akok, “Çorum’da Ali Paşa Hamamı”, *Arkitekt*, 85-91, 1931, s.87.

⁹⁰ Samsunlu, *a.g.m.*, s.154.

Tacettin Paşa Hamamı ya da daha yaygın bilinen ismiyle “*Paşa Hamamı*”, Tacettin İbrahim Paşa bin Hacı Bey (Tacizade) tarafından H. 900 / M. 1484 yılında yaptırılmıştır (Resim 9).⁹¹ Çifte hamam tipindedir. Erkekler bölümü; kare planlı, üzeri kubbeli bir *soyunmalık*; doğu-batı yönünde uzanan, üzeri iki küçük kubbe ile örtülü bir *ılıkılık* ile üzeri kubbe ve tonozlarla örtülü dikdörtgen bir *sıcaklık* kısmından oluşmaktadır. Sıcaklık bölümünden ise üzeri birer küçük kubbe ile örtülü iki adet halvete geçilmektedir.⁹² Moloz taş örgülü ve kirpi saçaklı hamam hala kullanılmaktadır.

Resim 9: Tacettin Paşa Hamamı (Paşa Hamamı)
[Ömer İskender Tuluk arşivi]

⁹¹ Samsunlu, **a.g.m.**, s.151.

⁹² Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş “*Paşa Hamamı (Tacettin Paşa Hamamı)*” başlıklı rapordan.

Bugün ayakta olmayan **Çavuş Hamamı**, Mustafa Ali Efendi tarafından H. 1004 / M. 1595 yılında inşa ettirilmiştir. “Şengül Hamamı” ya da “İfagat Hanım Hamamı” olarak da bilinen yapı⁹³, “tek hamam” tipinde yaptırılmıştır. Soyunmalık, ılıklik, sıcaklık ve halvet bölümlerinden oluşmaktadır. Soyunmalık bölümünün nasıl olduğu bilinmemektedir. Ilıklık kısmının ise dikdörtgen planlı, ortası tek kubbeli, her iki yanında üzeri tonozlu mekânların bulunduğu düşünülmektedir. Güneydeki kubbeli, kuzeydeki ise tonozlu olmak üzere dikdörtgen bir biçime sahip sıcaklık bölümünden basık kemerli bir kapı ile üzeri tonozlu halvete geçilmektedir.⁹⁴

Çorum’un sancak statüsüne yükseltilmesi, Hıdırlık ve Gülabi Bey camilerinin ihyası yanında, Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa’nın memleketi Çorum’a bir başka hizmeti de **Saat Kulesi**’nin inşasıdır (Resim 10). Günümüzde kentin simgesi durumunda olan ve önemli kent içi yolların kesiştiği bir noktada yer alan Saat Kulesi için sıkça anlatılan hikâyeye özetle şöyledir: II. Abdülhamid Han zamanında, Osmanlı Devleti’nin hemen her vilayetinde saat

kulesi yapıldığı dönemde Çorumluların da bir saat kulesi isteğine karşı Hacı Hasan Paşa, memleketi için daha önemli bir hizmetin ne olabileceğini sorar. Çorum’a su getirilmesi, Çorum’dan tren yolu geçirilmesi gibi tekliflere, çıkarlarına ters düşen Çorum eşrafının karşı çıkması nedeniyle daha önemli bir istek konusunda anlaşmaya varılamaz ve saat kulesi isteği Hasan Paşa’ya tekrar edilir.⁹⁵

Çorum Saat Kulesi, güneye bakan giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre H. 1312 / M. 1894 yılında inşa edilmiştir.⁹⁶ Sekizgen bir kürsü üzerine oturan çokgen bir gövde ile dairesel formu bir şerefesi vardır. Petek bölümü, köşeleri pahlı kare formundadır. Yüksekliği 27.5 m., gövde dış çapı ise 3.90 m.dir.⁹⁷ 1.95 m. çapındaki gövde iç boşluğu içerisinde, yaklaşık 60 cm. genişliğindeki 80 adet taş basamak, gövde iç çeperi içerisine mesnetlenmiştir. Erkoç, üzerinde 1894 imal tarihi yazılı çanın, o yıllarda sesi yaya olarak en az bir saat uzaklıktan duyulabilecek nitelikte, Hacı Hasan Paşa tarafından çan imalatçılarına yaptırıldığını söylemektedir.⁹⁸

⁹³ Samsunlu, a.g.m., s.151, 152.

⁹⁴ Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş “Çavuş (Şengül) Hamamı” başlıklı rapordan.

⁹⁵ E.Erkoç, **Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve Bir Devrin Hikayesi**, Çorum 2004, s.174, 175.

⁹⁶ Erkoç, a.g.e., 2004, s.175.

⁹⁷ Anonim, “Çorum Saat Kulesi”, **Çorum 1973 İl Yıllığı**, s.138-139.

⁹⁸ Erkoç, a.g.e., 2004, s.176.

19. yy.ın sonunda Çorum'da, Ankara yönünden gelen transit ticaret yolunun kente giriş noktası olan Sancaktar Camii'nin bulunduğu meydandan başlayarak kuzeye doğru uzanan, Kubbeli Cami'nin önünden geçerek Saat Kulesi'ne bağlanan yol ve çevresi üzerinde 6 adet hanın var olduğu bilinmektedir.⁹⁹ *Terlemez Hanı*¹⁰⁰, *Taş Han*, *Velipaşa Hanı* yakın zamana kadar varlığı bilinen bu hanlardan bazılarıdır.¹⁰¹ Bunların "ticaret hanı"ndan ziyade "yolcu hanı" oldukları; orta avluya giriş boşluğunun at arabalarının rahatlıkla geçebileceği genişlik ve yükseklikte ve eşiksiz olmalarından, iç avlu çevresinde ahır işlevi gören bölümlerin bulunmasından ve üst katlarda yolcuların kalabileceği nitelikte odaların yer almasından anlaşılmaktadır.¹⁰² Arşiv kayıtları 19. yy. ortalarında bu civarda yer alan hanların isimleri konusunda daha fazla bilgiyi içerir. Buna göre bu yıllarda Çorum'da; *Penbe Han*, *Dedeoğlu Hanı*, *Dede Mehmed Efendi Hanı*, *Taşhan*, *Bahçevanoğlu Hanı*, *Hacı Ali Hanı*, *Han-ı Cedid*, *Kaim-makam (Kaymakam) Hanı*, *Veliyyüddin Ağa (Velipaşa) Hanı*'nın bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³ Bunlar arasında günümüze sadece Velipaşa Hanı ile -tanınmaz halde de olsa- Taşhan ulaşabilmıştır.

Resim 11: Velipaşa Hanı

⁹⁹ Aktüre, *a.g.m.*, s.143.

¹⁰⁰ Bu han, günümüzdeki Zafer Çarşısı'nın yerinde bulunuyordu.

¹⁰¹ 1940'lı yıllarda Velipaşa Hanı'nı işleten Samsunlu Ailesi'nden olan Cavit Samsunlu, Velipaşa Hanı ile eşzamanlı olarak o yıllarda Çorum'da Ciğeroğlu Hanı, Kızılot Hanı, Çakaloğlu Hanı, Kanı Hanı ve Hancı Şevkani'nin olduğunu, ancak bunların "merkebcî hanları" diye tabir edilen ve daha çok köyden gelip Çorum'da işini halledemeyen köylülerin kaldığı hanlar olduğunu söylemektedir. Bunun için bakınız: Cavit Samsunlu ile yapılan röportaj (*Çorum Haber Gazetesi*, 16 Ağustos 2000, s.4, 11)

¹⁰² Aktüre, *a.g.m.*, s.146.

¹⁰³ A.İlca, "Çorum'da Tarihî Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (Velipaşa) Hanı ve Vakfiyesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S.9, C.9, 507-535, 2000, s.512. Bahçevanoğlu Hanı ile Veliyyüddin Ağa (Velipaşa) Hanı'nın aynı yapı olma ihtimali vardır. Buna ilişkin değerlendirmeler için çalışmanın "Velipaşa Hanı" ile ilgili bölümüne bakılabilir.

Çorum şehir merkezinde, ticari aktivitenin yoğun yaşandığı bir bölgede 19. yy. sonunda inşa edilmiş **Velipaşa Hanı**¹⁰⁴, anıtsal yapılar bakımından nispeten fakir olan Çorum'un en önemli anıt yapılarından biridir (Resim 11). İnşa edildiği 1800'lü yılların sonlarından 1980'li yıllara kadar Refik Halit Karay'dan Mısır'lı yazar Prenses Kadriye Hüseyin'e kadar pek çok ünlüye geçici süre ev sahipliği de yapmış olan yapı, asıl önemini Türk han mimarisi içerisinde aşına plan şemalarının aksine, ona marjinal bir görünüm katan ve "Anadolu Oteli" olarak anılan üç katlı bölümün varlığına borçludur. Yapının tümüyle birlikte, özellikle de "otel" kısmında gözlenen, plan, cephe ve strüktür bakımından geleneksel Çorum evlerine olan şaşırtıcı sadakat, hanı benzerlerinden çok farklı bir sınıfa sokar. Velipaşa Hanı bu biçimlenişle, mimarlık tarihi bağlamında Anadolu'da artık pek az örneği kalmış ahşap kâgir bir sistemle inşa edilen, yerel izleri bünyesinde barındıran ender ve sıra dışı hanlardan biridir.

Han, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan iki vakfiyesine göre Çorum'un Şeyh Eyyüp Mahallesi'nde oturan Hacı Hasan Oğlu Veliyyüddin Ağa tarafından yaptırılmıştır.¹⁰⁵ Kesin yapım tarihini belirten herhangi bir kitabe yoktur. Ancak, ikincisi bir öncekine ek niteliğinde olan söz konusu iki vakfiyeden, hanın inşa tarihine ilişkin ipuçları elde etmek mümkündür. Buna göre, H. 1283 / M. 1866 tarihli ilk vakfiyede belirtilen mülk, içinde küçük bir odası olan "Bahçevanoğlu Kahvehanesi" ile birlikte bitişiğinde üç oda, bir ahır, avlulu bir kahve dükkânı ve altı adet dükkândan ibarettir.¹⁰⁶ H. 1303 / M. 1885 tarihli ikinci vakfiyede ise mülk şu şekilde tanımlanmaktadır: "...adı geçen şehir çarşısında **Bahçevan oğlu Kahvesi** denmekle meşhur ve sınırları yazılı belge ile belirtilen bir kahvehane ve içinde bir küçük oda ve bitişiğinde üç oda, bir ahır ve bir miktar avlusu bulunan kahvehane ile diğer hizası ve bitişiğinde olan altı dükkân **ve bunların üzerine ilave ederek yeniden inşa ettiğim üst katında kırküş, alt katında onaltı olmak üzere toplam ellidokuz oda ve bir kahvehane, iki ahır, on dükkân, bir miktar avlu ve ikişer kanad iki sokak kapısı bulunan Veliyyüddin Paşa Hanı** demekle bilinen bir hanı bundan önce vakfeyletiğim sınırları belirtilen arsa üzerindeki evvelki binaya ilave edilen adı geçen han ki ...önceki vakfım gibi sonsuza kadar vakfettim."¹⁰⁷

Metinden de anlaşıldığı üzere vâkıf Veliyyüddin Paşa, "Bahçevanoğlu Kahvesi"ne ek yaparak yapıyı "han"a dönüştürmüştür. Ancak buna rağmen Han'ın inşa tarihinin bu ek vakfiyenin düzenleniş tarihi olduğunu iddia etmek doğru değildir. Çünkü söz konusu ikinci vakfiye, öncelikli olarak mevcut Bahçevanoğlu Kahvesi'ne yapılan büyük boyutlu ekle genişleyen mülkü tescil ettirmek için değil, vefat eden vakıf mütevellisi Hammal Osman oğlu Ahmed Ağa'nın yerine yeni bir mütevellî tayin etmek için düzenlenmiştir. Nitekim ikinci vakfiyedeki "...Veliyyüddin Paşa Hanı demekle bilinen..." ifadesinden bu yapının vakıf mütevellisinin ölümünden daha önce bitirildiği ve yapının Veliyyüddin Paşa Hanı ismiyle bir süredir kullanıldığı, dolayısıyla ikinci vakfiyenin mütevellinin ölümünün ardından düzenlendiği anlaşılmaktadır. Bu da ikinci vakfiyede geçen Velipaşa Hanı'nın vakfiyenin düzenlendiği 1885'den önce, 1866 ile 1885 yılları arasında, muhtemelen 1880'li yılların başında inşa ettirildiğini göstermektedir.

Yapının batı kanadında avluya bakan koridorun orta aksında, duvar yüzeyinde okunan H. 1330 / M. 1911-1912 yılı yapının önemli bir tamirat geçirmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ancak yapının bu yıllardaki bir çarşı yangınında tümüyle yandığı bilgisi,¹⁰⁸ günümüzdeki yapının

¹⁰⁴ Velipaşa Hanı'na ilişkin buradaki değerlendirmeler, daha önce kaleme aldığımız "*Çorum'da Marjinal Bir Han Yapısı Üzerine Gözlemler: Velipaşa Hanı-Anadolu Oteli*" başlıklı basılmamış makalemize dayandırılarak aktarılmıştır.

¹⁰⁵ Ilıca, **a.g.m.**, s.530.

¹⁰⁶ Ilıca, **a.g.m.**, s.530, 531.

¹⁰⁷ Ilıca, **a.g.m.**, s.532.

¹⁰⁸ Hanın geçirdiği bir yangınla kullanılamaz duruma geldiği ve aslına uygun olarak onarıldığı farklı kaynaklarca belirtil-

vakfiyede geçen yapı olmadığını göstermektedir. Söz konusu vakfiyede belirtilen, üst kattaki 43 oda sayısına karşın günümüzdeki yapıda sadece 39 odanın varlığı bu görüşü daha da desteklemekle birlikte, yapının aslına uygun olarak yeniden inşa edildiğine ilişkin iddiayı da çürütmektedir. Ancak yine de günümüzdeki yapının içerdiği mekânsal birimler ile söz konusu vakfiyede belirtilenlerin neredeyse tümüyle örtüşmesi en azından bu açıdan yapının aslına sadık kalınarak yeniden inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Vakıf kaydındakiler dışında bu “ikinci” yapının fiziksel durumuna ilişkin elimizde hiçbir bilgi mevcut değildir.

Velipaşa Hanı’nın, sergilediği plan şeması ile genel anlamda bir Osmanlı şehir-içi hanı özelliği gösterdiği söylenebilir; Yapı kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen biçimli bir orta avlu etrafında, üst katta bu avluya bakan ve koridora açılan odalardan oluşmuştur. Ancak yapıyı tipik Osmanlı şehir-içi han şablonundan uzaklaştıran, ahşap karkas strüktürlü inşa biçimi ve çok daha önemlisi doğu kanadı üzerinde yer alan üç katlı otel kısmının varlığıdır.

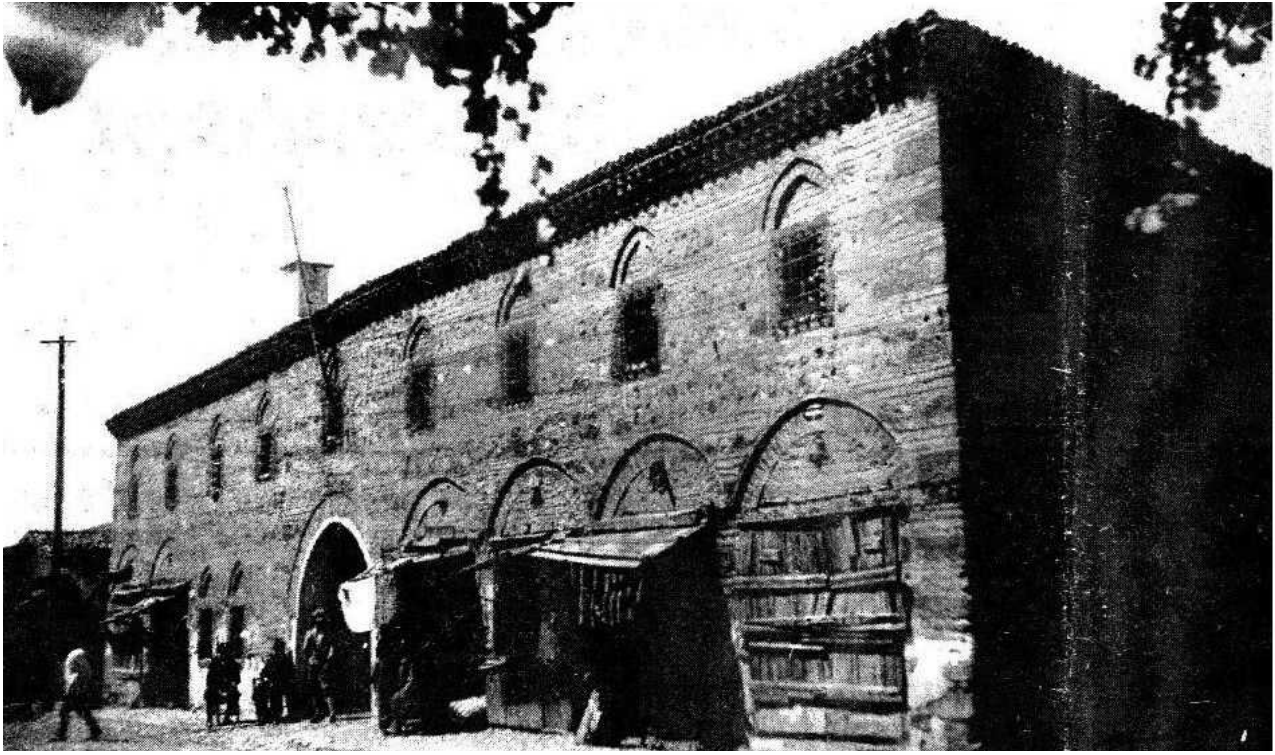
Bugün market olarak kullanılan yapının zemin katı özgün biçimlenmesinden hiçbir iz barındırmamaktadır; Bu katta orta avlu boşluğu tümüyle çelik konstrüksiyonlu bir çatıyla kapatılarak kapalı mekâna dönüştürülmüş, zemin katı üst kata bağlayan ahşap merdivenler ve mekân içerisinde yer alan ahşap direkler yüzeyleri kaplanarak mekân içerisinde görünmeleri engellenmiştir. Bugün market girişi olarak da kullanılan han girişi yapının doğu kanadı yüzeyinden, üç kat yükselen otel kısmının güney bitişiğindedir. Girişin sağında ve solunda dükkanlar yer almaktadır. Yapının zemin katta tek cephesi doğu’ya, üst katta ise doğu ve batı’ya bakmaktadır. Güney yönünde bitişik parsellere komşu olan yapının kuzey’inde zemin kat seviyesinde bugün yapıya bitişik dükkanlar yer almaktadır. Batı’sında ise yapı zemin kat seviyesinde yan parselde doğru bir miktar genişletilmiş durumdadır.

Hanın üst kat biçimlenmesi ise neredeyse tümüyle özgün düzenini korumaktadır; Bu kat, odaların avluyu dört yönde saran koridora açılmasıyla oluşturulmuştur. Yapının üç katlı otel kısmıyla birlikte kuzeydoğu köşesi, mekân kullanımı açısından hanın diğer bölümlerinden bir kapıyla ayrılmıştır. Orta avluyu dört yönde saran koridorun kuzey ve güney kanatları üzerinde zemin katla ilişkiyi sağlayan birer merdiven yer alır. Kuzey koridorun batı duvarıyla buluştuğu yerde bir ocak hala görülebilmektedir. Yazılı kaynaklarda “Anadolu Oteli” olarak geçen otel kısmının son katı ise; bir ucunda balkon, öteki ucunda ise çift kollu bir merdivenin yer aldığı ortada bir sofa ve buraya açılan odalardan oluşmaktadır.

Asli özelliğini neredeyse tümüyle yitirmiş olsa da günümüze kadar gelmeyi başarmış bir başka han yapısı da **Taşhan**’dır (Resim 12). Yapıya ait eski fotoğraflar, yapının karakteristik bir Osmanlı şehir-içi hanı olduğunu göstermektedir. Özgün durumuna ilişkin fotoğraflardan anlaşıldığı üzere iki katlı yapı, taş-tuğla almaşık bir duvar örgüsüyle inşa edilmiştir. Zemin katta, her biri yuvarlak tuğla kemerli 6 dükkan ile hanın avlusuna açıldığı anlaşılan bir giriş boşluğu dikkat çeker. Bu girişin hemen yanı başında, üzeri sivri tuğla kemerli iki küçük pencere, büyük olasılıkla han bekçisinin kaldığı odaya ait olmalıdır. Hanın üst katında, zemin kattakilerle aynı biçim ve boyuttaki 9 pencere, 9 han odasına açılmaktadır. Karakteristik kirpi saçak, özgün yapıdan günümüze ulaşabilmiş tek mimari yadigârdır.¹⁰⁹

mesine karşın, gösterilen tarihler bunu tutmadığı gibi birbirleri arasında da tutarsızlık sergilerler. Bunlar arasında diğerlerine göre daha güvenilir olduğu düşünülebilecek Mustafa Tütüncü’nün hatıratında, Velipaşa Hanı’nın tümüyle yan-
dığını belirttiği Çorum’daki büyük çarşı yangınının tarihi 1913 olarak verilmiştir. Bunun için bakınız: M.Tütüncü, **Hatıra Defterimdir...** (Haz. Abdülkadir Ozulu), Çorum 2006, s.15.

¹⁰⁹ Yapı, bir süre cezaevi olarak da kullanılmıştır.

Resim 12: Taşhan (Belediye Kent Arşivi)

20. yy.a girerken Çorum kentinin ara sokaklarında varlığını sürdürdüğünü bildiğimiz 135 adet çeşmeden¹¹⁰ günümüze, iki elin parmaklarını geçmeyecek kadarı ulaşabilmiştir. Güçlülükte ayakta duran, teknesi kırık ya da moloz yığını arasında kaybolmuş, lülesi çalınmış ve istisnasız tamamının suyu kesilmiş bu birkaç çeşmenin, Çorum'un 19. yy.daki çeşme mimarisini anlamakta yeterli olacağı şüphelidir. Ancak asli niteliğinden çok şey kaybetse de yine de günümüze gelebilmiş *Paşa Çeşmesi*¹¹¹, *Abaza Çeşmesi*¹¹², *Çorbacı Çeşmesi*¹¹³, *Maraz Hatça Çeşmesi*¹¹⁴, *Abacı Çeşmesi*¹¹⁵, *Dede Çeşmesi*¹¹⁶, *Müftü Pınarı Çeşmesi*¹¹⁷, *Eski Saray Çeşmesi*¹¹⁸ ve *Çakır Çeşme*¹¹⁹ bize yok olmuş daha onlarca Çorum çeşmesinin son derece basit, gösterişten uzak ve tümüyle işlevsel bir mimari kurguya sahip olduklarını göstermektedir (Resim 13).

1892 tarihli Çorum haritasında yerleri gösterilen toplam 42 çeşmeden sadece 3 tanesi günümüze ulaşmıştır.¹²⁰ Yok olduğu anlaşılan bu çeşmelerden bazıları ise; *Kıdış Pınarı* (H. 1298 / M. 1880–81), *Hacı Ahmet Çeşmesi* (H. 1268 / M. 1851), *Özpinar* (H. 1223 / M. 1808), *Ağa Pınarı* (H. 1245 / M. 1829), *Murat Çeşmesi* (H. 1299 / M. 1881), *Sandıkçılar Çeşmesi* (H. 1259 / M. 1843), *Tepecik Pınarı* (H. 1222 / M. 1807), *Şeyh Eyüp Pınarı* (H. 1283 / M. 1866), *Celep Çeşmesi* (H. 1303 / M. 1885), *Çoban Çeşmesi* ya da *Acem Çeşmesi* (H. 1283 / M. 1866), *Uzun Ali Çeşmesi* (H. 1305 / M. 1887), *Yavru Turna Pınarı* (H. 1317 / M. 1889), *Tuluk Pınarı* (H. 1276 / M. 1859), *İbrahim Pınarı* (H. 1225 / M. 1810), *Kavaklı Pınarı* (H. 1277 / M. 1860), *Emir Ahmet Çeşmesi*, *Kadife Pınarı*, *Tahtalı Çeşmesi*, *İstanbuluoğlu Çeşmesi*, *Aynalı Çeşme*, *Kulaksız Çeşmesi*, *Sepetçi Pınarı*'dır.¹²¹

¹¹⁰ Aktüre, a.g.m., s.144.

¹¹¹ Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş rapordan.

¹¹² Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş rapordan.

¹¹³ Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş rapordan.

¹¹⁴ Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş rapordan.

¹¹⁵ Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş rapordan.

¹¹⁶ Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş rapordan.

¹¹⁷ Buradaki çeşme isimleri Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş bir raporda geçmektedir. Bu isimlendirmenin nasıl yapıldığı meçhuldür.

¹¹⁸ Dündar, a.g.m., s.241.

¹¹⁹ Dündar, a.g.m., s.241.

¹²⁰ Dündar, a.g.m., s.241.

¹²¹ Anonim, *Çorum 1967 İl Yıllığı*, Ankara 1967, s.222, 223.

Kayıtlarda “Paşa Çeşmesi” olarak geçen çeşme üzerindeki iki farklı kitabeden, özgün ilk yapının H. 1193 / M. 1779–80 tarihli olduğu, H. 1337 / M. 1918 yılında onarıldığı ya da yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır.¹²² H. 1335 / M. 1916 tarihli “Abaza Çeşmesi”¹²³, H. 1342 / M. 1923–24 tarihli “Maraz Hatça Çeşmesi”¹²⁴, H.1309 / M. 1893–94 tarihli “Çakır Çeşme”¹²⁵ ile kitabeleri olmayan diğer beş çeşmenin neredeyse tümüyle benzer mimari kompozisyonu; yekpare taştan oyulmuş bir tekne, çeşme aynasını çevreleyen ve üzeri kaş kemerli taş söve ve kemer boşluğu içerisine yerleştirilmiş kitabeden ibarettir.

Resim 13: Çorum’da Çorbacı Çeşmesi ile Paşa Çeşmesi. (Çorum Müze Müdürlüğü arşivi)

Çorum’un sosyal içerikli bir başka yapısı da **şadırvan**lardır. Asli işlevi abdest almaya uygun mekân ve düzen yaratmak olan şadırvanların Çorum’daki örnekleri, cemaatin birbirleriyle iletişim kurmalarına olanak sağlayacak bir mimari biçimlenmeye de sahiptir. Bir başka deyişle bu yapılar, abdest almanın yanında insanların sohbet edebileceği, iletişim kurmaya uygun, korunaklı bir mekân yaratır; Üzeri gizli kubbeli kiremit bir çatıyla örtülü sekizgen çardak, bu yapıların genel mimari kompozisyonunu oluşturur. Birbirlerine kemerlerle bağlanan sekiz ahşap sütunun ayakta tuttuğu çardağın ortasında abdest muslukları ile çardağın dış çeperi boyunca uzanan, yerden yükseltilmiş ahşap bir sedir vardır. Sedir, sadece şadırvan girişinin yer aldığı kenarda kesintiye uğrar. Bağdadi gizli kubbeli ve geniş saçaklı bu şadırvanlar Çorum’un en özgün mimari yapı gruplarından bir başkasını oluştururlar (Resim 14).

1892 tarihli Çorum haritasında 6 şadırvanın yeri gösterilmiştir. Bunlar; Ulu Cami, Suheyb-i Rûmî Camii, Şeyhler Camii, Muzaffer Paşa Camii, Hamid Camii avlularında yer alanlarla, Kereb-i Gazi Türbesi’nin kuzeyinde bulunandır.¹²⁶ Şeyhler, Muzaffer Paşa ve Hamid Camii avlusunda bulunan

¹²² Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş rapordan.

¹²³ Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş rapordan.

¹²⁴ Çorum Müze Müdürlüğüne sunulan raporda verilen tarih H.1342 iken; Dündar, kitabedeki tarihi H.1341/M.1922 olarak vermiştir.

¹²⁵ Halk arasında “Arapoğlu Çeşmesi” olarak da geçmektedir. Bunun için bakınız: Dündar, **a.g.m.**, s.241.

¹²⁶ Dündar, **a.g.m.**, s.240. Dündar, Kereb-i Gazi Türbesi’nin kuzeyindeki şadırvanın da yok olduğunu söylemektedir. An-

şadırvanlar, bu camilerle birlikte yok olmuştur. 1892 Çorum Haritası'nda gösterilmeyen, ancak günümüzde hala ayakta olan bir başka şadırvan ise Gülabi Bey Camii'nin avlusunda bulunmaktadır.

Resim 14: Kereb-i Gazi Türbesi'nin kuzeyinde yer alan şadırvan (Belediye Kent Arşivi)

İnşa edildiği tarihten itibaren birçok farklı işlevi farklı zamanlarda bünyesinde barındırmış Çorum'un en önemli Geç Dönem Osmanlı yapısı, hiç şüphesiz günümüzde Çorum Müzesi olarak kullanılan yapıdır. "**Emrâz-ı Umûmiye Hastahânesi**" ismiyle hastane olarak inşa edildiği anlaşılan yapının bugün müze arşivinde bulunan kitabesine göre inşası H.21 Safer 1335/R.Kânunievvel 1332/M.17 Aralık 1916 tarihinde gerçekleştirilmiştir (Resim 15).¹²⁷ Dönemin Çorum Mutasarrıfı Nurettin Bey'in çabaları¹²⁸, -kitabesinden de anlaşıldığı üzere- Çorum halkının yardımları ve Evkaf Nezareti'nin maddi katkılarıyla inşa edilmiştir.¹²⁹ Yapı, ilk inşa edildiği 1916 ile 1925 yılları arasında "Emrâz-ı Umûmiye Hastahânesi", 1933 yılına kadar "Ziraat Mektebi", 1940 yılına kadar "Sıhhat Mektebi", 1942 ile 1967 yılları arasında "Sanat Mektebi", 1975 yılına kadar "Ticaret Lisesi", 1982 yılına kadar "Makine Yüksek Okulu" ve 1984 yılına kadar ise "Atatürk Lisesi" olarak kullanılmıştır. Bu yıllarda Atatürk Lisesi'yle aynı binayı paylaşan Akşam Orta Okulu'nun, Gazipaşa İlkokulu binasına taşınmasıyla boş kalan yapı, 1988 yılında geçirdiği yangınla, dış duvarları dışında tümüyle yanmıştır. 2003 yılında ise restore edilerek "Çorum Müzesi"ne dönüştürülmüştür.¹³⁰

cak bugün aynı yerde, aynı niteliklere sahip bir şadırvan hâlâ ayaktaadır.

¹²⁷ A.Öğreten, "Osmanlı Döneminde Çorum Hastaneleri", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (01-03 Ekim 2004) Bildiri Kitabı**, 260-273, Çorum 2006, s.269.

¹²⁸ Sabuncuoğlu, **a.g.e.** (Bölüm II), s.3.

¹²⁹ Yapının inşaatına H.1326/M.1908 yılında başlandığı, H.1332/M.1914 yılında ise tamamlandığı belirtilmektedir. Bunun için bakınız: www.dunyadabizdevariz.com/muzetr.htm; Öğreten, **a.g.m.**, s.269. Yapıya ait kitabe ise 1916 yılını göstermektedir. Tarihler arasındaki bu farkın, hastanenin inşasıyla gerekli donanımının sağlanması arasında geçen zamanı ifade ettiği söylenebilir.

¹³⁰ A.Ozulu, "85 Yılın Öyküsü (Çorum Müze Binası)", **Çorum Hakimiyet Gazetesi**, 18 Mayıs 2001, s.4. Yazar, yapının yanlış yılını 1987 olarak vermiştir.

Resim 15. Emrâz-ı Umûmiye Hastahânesi (Bugünkü Müze binası) (Belediye Kent Arşivi)

Halk arasında **“Taş Mektep”** olarak da bilinen yapı¹³¹, doğu-batı ekseninde uzanan dikdörtgen bir kitleye sahiptir. Tam simetrik bir planlama anlayışının sergilendiği yapının girişi, kuzey cephesinin ortasından, üzeri balkonlu bir sundurmanın altındandır. Bodrumla birlikte üç katlı olan yapının, yerden yükseltilmiş zemin katına merdivenlerle çıkılır. Sarı kum taşından inşa edilmiş söveli pencereleri, kat silmeleri ve geniş saçaklı çatısıyla yapı, döneminin mimari eğilimlerini yansıtan bir biçimlenme sergiler. Yapı özgün dış duvarları korunarak, müze işlevine uygun yeni bir plan kurgusuyla restore edilmiştir.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin çıkarıldığı 1869 yılına kadar Çorum kentinin eğitim hizmeti açısından oldukça geniş bir etki alanına sahip olduğu, kentte bulunan medrese ve kütüphane sayılarından anlaşılmaktadır; 19. yy. sonlarında geleneksel sistem içinde eğitim veren, yaklaşık 250 öğrencinin öğrenim gördüğü 10 medrese ile 6700 kitabı bulunan üç kütüphanenin varlığı, kentin kendi bölgesi içinde eğitim merkezi işlevi gördüğünü kanıtlamaktadır.¹³²

19. yy.ın ikinci yarısı ise Osmanlı İmparatorluğu’nda adli, mülki ve askeri örgütlenme yanında eğitim sisteminin de büyük ölçüde değişime uğradığı bir dönem olmuştur. 1869 tarihinde çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde getirilen ilk, orta ve yüksek olmak üzere üç eğitim kademesine paralel olarak bu yüzyılın sonları, Çorum’da da farklı kademelerdeki okulların açıldığı yıllar olmuştur.¹³³

¹³¹ H.Tuluk, “Anılarımdaki Taş Mektep”, **Çorum Kültür Sanat**, S.2, 12-13, 2004, s.12. Sanat Okulu olarak kullanıldığı yıllarda bu binada öğrenim gören yazar, yapının yanışına da tanıklık etmiştir.

¹³² Aktüre, **a.g.m.**, s.144.

¹³³ Aktüre, **a.g.m.**, s.144.

“İstiklal Mektebi”, Mutasarrıf Nurettin Bey’in (1913-15) inşa ettirdiği Geç Dönem bir Osmanlı yapısıdır (Resim 16). Sabuncuoğlu, Nurettin Bey’in Ulu Cami’nin kuzey tarafındaki “Edep Mektebi İptidaisi” isimli taş bina ile Süleyman Fevzi Paşa Medrese ve Kütüphanesi’nin ahşap binasını yıktırarak yerine bugünkü yapıyı “Sanat Mektebi” olarak inşa ettirdiğini, Milli Mücadele yıllarında “Muallim Mektebi” olduğunu, Cumhuriyetin ilanından sonra ise “İstiklal Mektebi” olarak kullanıldığını söylemektedir.¹³⁴ Yapı, döneminin Çorum’daki diğer örneklerinde olduğu gibi pencere sövelerinde, kat silmelerinde ve köşe taşlarında düzgün kesme sarı kumtaşı ile moloz taş örgülü olarak inşa edilmiştir. Bodrumla birlikte üç katlı yapının asıl girişi, doğu cephesi orta aksı üzerinde yer alan üçgen alınlıklı çıkma altındadır.

Resim 16: İstiklal Mektebi

Çorum’un en eski iki ticarethanesinden biri “**Taş Mağaza**” olarak bilinen yapıdır (Resim 17). Mustafa Tütüncü’nün hatıratından öğrendiğimize göre yapı, kumaş ticaretiyle uğraşan amcası Şükrü Efendi ile babası Mehmet Efendi tarafından 1900 yılında, bugünkü yapının yerinde dört katlı olarak inşa ettirilmiş, 1908 yılında yan tarafından bir miktar yapı daha eklenerek genişletilmiştir. 1913 yılındaki büyük çarşı yangınında tümüyle yanan mağaza, 1914 yılında Şükrü ve Mehmet Efendiler tarafından iki katlı olarak yeniden yaptırılmıştır.¹³⁵ Özgün ilk yapının saçak altında yer alan kitabe taşı, yapı iki katlı olarak yeniden inşa edildikten sonra tekrar yerleştirilmiştir. “*Ey Allah’ın faziletlendirdiği insan*” yazan kitabede¹³⁶ yer alan tarih, Mustafa Tütüncü’nün verdiği aksine H. 1310 / M. 1892-93 tarihini göstermektedir. Yapının geçirdiği yangından sonra zemin katı dışında tümüyle yeniden ve iki katlı olarak inşa edildiği, her iki yapıya ait eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır.

¹³⁴ Sabuncuoğlu, **a.g.e.** (Bölüm II), s.3. Bir başka kaynakta, okulun ilk yıllarında “Mecidi Mektep” olarak anıldığı, Cumhuriyet’in ilanından sonra 1925 yılında “İstiklal İlkokulu” olduğu, 1921 yılında iki odasının “Erkek Muallim Mektebi”ne tahsis edildiği belirtilmektedir. Bunun için bakınız: <http://www.corum.bel.tr>

¹³⁵ Tütüncü, **a.g.e.**, s.14, 15.

¹³⁶ Anonim, “Taş Mağaza... 1930”, **Çorum Hakimiyet Gazetesi**, (?).

Resim 17: Taş Mağaza

Resim 18: Çorum'un eski ticarethanelerinden [Ömer İskender Tuluk arşivi]

Taş Mağaza ile birlikte Çorum'un eski ticarethanelerinden olduğu, özgün dışı cephe kurgusundan anlaşılan bir diğer yapı, Velipaşa Hanı'nın güney duvarına bitişik, üçgen alınlıklı üç yapı kitlesinden ortada yer alanıdır (Resim 18). Büyük bir olasılıkla sadece cephesinin orijinal ilk yapıyı yansıttığı söylenebilecek bugünkü mağaza binası iki kattan oluşmaktadır. Yuvarlak kemerli üç pencerenin yer aldığı taş-tuğla örgülü, kirpi saçaklı üst katın orijinal olmadığı anlaşılmaktadır. Yapının özgün bölümü ise zemin katıdır. Düzgün kesme, sarı kumtaşından inşa edilmiş bu kat, ortada yuvarlak kemerli bir giriş kapısı ile her iki yanda yine yuvarlak kemerli pencerelere sahiptir.

1892 tarihli Çorum haritasında gayrimüslimlere ait tek dini yapı olan "Ermeni Kilisesi"nin günümüze ulaşmadığı bilinmektedir. Kayıtlarda geçmeyen, ancak günümüzde "**Eski Kilise**" olarak bilinen bir başka dini yapı, Çepni Mahallesi'nde yer almaktadır (Resim 19). Yapının giriş kapısı üzerindeki kitabe, klasik Osmanlı kitabelerinden daha farklı bir görünüme sahiptir. Her şeyden önce, kitabe hem Osmanlıca hem de Latin rakamlarıyla tarih düşürülmüştür. Osmanlıca H. 1289 tarihinin altına Latin rakamlarıyla miladi karşılığı olan 1872 yılı yazılmıştır. Ancak kitabedeki bir başka dikkat çekici nokta, kitabe üzerindeki ne olduğu anlaşılamayan yazı ya da figürün tahrip edilmiş olabileceği izlenimini veren izlerin varlığıdır. Kitabenin üst kısmında ise bir tarafında ay, diğer tarafında yıldız motifinin bulunduğu "Maşallah" yazısı dikkat çekmektedir.

Resim 19:Eski Kilise [Ömer Iskender Tuluk arşivi]

Yapının geçirdiği onarımlarla özgün duvar dokusunu kaybettiği, sarı düzgün kesme kum taşı, moloz taş ve tuğlanın birlikte ve herhangi bir düzene uymaksızın duvar yüzeyinde yer bulmalarından anlaşılmaktadır. Yapının ön cephesi, üzeri sivri hafifletme kemerleriyle örtülü düzgün kesme sarı taşlarla, ortada giriş, her iki yanda ise pencerelerden oluşmaktadır. Giriş kapısının üzerinde, dört bir kenarı dairesel motiflerle süslenmiş, yekpare bir taştan oyulmuş oval pencere dikkat çeker. Ön cephenin aksine tümüyle moloz taş duvar örgüsüyle inşa edilmiş yan cephede ise, ön cephedekilerle aynı nitelikte iki pencere daha vardır. Yapının üstünde, özgün yapıyla hiçbir ilişkisi olmadığı anlaşılan, tek yöne eğimli bir çatı vardır.

Çorum'da mimarlık tarihi bakımından kayda değer en geniş yapı grubunu **geleneksel konutlar** oluşturur. Hızla yok olan, konak ya da basit ev niteliğindeki bu yapıların günümüzde en yaygın görüldüğü mahalleler Üçtutlar ve Karakeçili Mahalleleri'dir.¹³⁷ Bugün bu mahallerde dahi, 19. yy. sonu-20 yy. başı Çorum kent dokusunu yansıtan hiçbir sokak korunamamıştır.

Mahmut Akok'un 1950 yılında Çorum'da yaptığı incelemelerde zikrettiği 4 ev, 19. yy. Çorum evleri hakkında bildiklerimizin yegâne kaynaklarıdır. Bunlardan *Hafız Hacızade Evi* (H. 1218 / M. 1803-04), *Bezginoglu Evi* (H. 1258 / M. 1842-43) ile *Celepzade Evi* (19. yy. ortaları) günümüze ulaşamamışken, *Tekkeli Hoca Evi* (H. 1250 / M. 1834-35) harabe halde de olsa hala ayakta (Resim 20).¹³⁸

Resim 20: Tekkeli Hoca Evi (Belediye Kent Arşivi)

Akok, başta depremler olmak üzere doğal afetler nedeniyle 19. yy. içinde yer değiştiren şehrin yeni iskân sahasında görülen bu evlerin, Çorum'daki daha eski evler örnek alınarak inşa edildiğini söylemektedir. Plan ve detay bakımından geleneksel Türk konut mimarisini tümüyle yansıttığını söylediği Çorum'un eski evlerinde ikametgâh katlarının geniş sofa etrafına dizilmiş odalardan ibaret ve çoğunlukla iki katlı olduklarını, sofalara ahşap asma merdivenlerle çıkıldığını belirtmektedir.

Alt katlar ile üst katların kuzeye bakan duvarları kalın ve yığma, sofaya bakan oda duvarlarıyla diğer bölme duvarları ise ağaç çatkılı ve kerpiç dolguludur. Sofa önleri ahşap direkli ve parmaklıklıdır. Üst kat direk başlıkları bağdadi üzerine alçı sıva ile konsollu olarak yapılmıştır. Oda ve sofaların taban döşemeleri ahşap kirişler üzerine toprak ve tuğla kaplamalıdır.¹³⁹

Bazı evlerde ahşap kapaklı oldukları gözlenen pencereler çoğunlukla ahşap parmaklıklıdır. Ahşap dolaplar yanında alçı pencereler, alçı şömine ve şerbetlikler, çubukluklar ile duvar sıvaları dikkat çekicidir. Bu döneme ait yapıların inşa kitabeleri kapılar üzerinde ya da oda tavan kaplamalarının ortasında, başka bezeme öğeleriyle birlikte görülebilir. Akok, "yazlık" ve "geçit sofası" olarak iki biçimde nitelendirdiği sofaların daima güneye baktığını, bunların avluya bakan kısımlarında geniş

¹³⁷ Çorum Müze Müdürlüğü kayıtlarından; H.M.İpek, "Çorum'daki Mimari Miras İçinde Geleneksel Türk Evi", **Çorum Çevre Dergisi**, S.5, 102-105, 1998, s.104.

¹³⁸ M.Akok, "Çorum'un Eski Evleri", **Arkitekt**, S.233, 234, 235, 236, Eylül-Ekim (9-10), 171-184 ve 189, 1951, s.171.

¹³⁹ Akok, **a.g.m.**, s.171.

saçakların olduğunu söylemektedir. Etrafı yüksek duvarlarla çevrili bu evlerin sokakla doğrudan hiçbir ilişkisi yoktur.¹⁴⁰

Bugün ayakta olmasa da Çorum'un mimarlık tarihi kültüründe önemli yerlerinin olduğunu söyleyebileceğimiz “Eski Hükümet Konağı” ile “Askeri Kışla”dan da söz etmekte yarar vardır.

Osmanlı dönemi kent yönetiminde, yargı organı olmalarının ötesinde beledi ve mülki görevlerle de yükümlü olan “kadı”ların kentlerdeki özel konutu, 19. yy.ın ikinci çeyreğine kadar mahkeme, belediye ve hükümet konağı işlevlerini de görmüştür. Tanzimat’la birlikte ise “mülki yönetim” adı altında, Osmanlının devlet yönetiminin iki ana kurumunu oluşturan “ordu” ve “adliye”ye ek olarak üçüncü bir kurum daha oluşturulmuştur. Yönetimsel yapıda ortaya çıkan bu değişimin koşutu olarak kentlerde “Hükümet Konağı” denilen “yönetici merkez”ler ortaya çıkmıştır.¹⁴¹

1890 yılında işlev gördüğünü bildiğimiz¹⁴² Çorum’daki **Eski Hükümet Konağı**’nın Ulucami’nin Güneydoğusunda yer aldığı bilinmektedir (Resim 21). 1900 tarihli Ankara Vilayet Salnamesi’nin Çorum Sancağı ile ilgili bölümünde sınırlı da olsa bu yapıyla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Buna göre kasabanın ortasında yer aldığı belirtilen Hükümet Binası, bir avlu içerisinde muntazam bir binadır ve içerisinde “Belediye”, “Adliye” ve “Askeri Daire” bulunmaktadır. 13 oda ile bir mescidin Adliye, 8 odanın ise Askeri Daire’de yer aldığı binada toplam 25 oda ile bir mescidin olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Hükümet avlusunda bir askeri depo ile bir de eski hapishaneden bahsedilmektedir.¹⁴³

Resim 21: Hükümet Konağı (Belediye Kent Arşivinden)

Eskifotoğraflarından yapının karakteristik bir Çorumevi görünümünde olduğu anlaşılmaktadır. Doğu-batı yönünde, uzun bir yapı kitlesine sahip binanın güneye bakan cephesinde, ahşap direkler üzerine oturtulmuş bir cumba altından girişi vardır. İki katlı yapının batısına sonradan ek yapılarak genişletildiği, farklı cephe kompozisyonundan anlaşılmaktadır. Yapı 1956 yılında geçirdiği bir yangınla tümüyle ortadan kalkmıştır.¹⁴⁴

Mülki yönetim örgütünün yanında “askeri” örgüt de, yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra önemli bir yapısal değişime uğramıştır. Bu yeni örgütlenmeyle ortaya çıkan ve sadece sancak ve vilayet merkezlerinde kurulan “redif alayları”ndan birisi de 19. yy. sonunda Çorum’da oluşturulmuştur.¹⁴⁵ Bu amaçla kentin hemen dışında inşa edilmiş **Askeri Kışla**’nın 1900 yılı Ankara Vilayet Salnamesi’nde; kasabanın güneybatısında, Yozgat Caddesi üzerinde yer aldığından, bir piyade alayı ve bir alay süvarinin sığabileceği büyüklükte olduğundan ve diğer kasabalarda eşi olmayan bir kışla binası ile cephaneliğinin bulunduğu bahsedilmektedir (Resim 22).¹⁴⁶

¹⁴⁰ Akok, a.g.m., s.171, 172.

¹⁴¹ Aktüre, a.g.m., s.141, 142.

¹⁴² Aktüre, a.g.m., s.142.

¹⁴³ **Ankara Vilayet Salnamesi**, Vilayet Matbaası, Ankara, H.1318, s.258, 259.

¹⁴⁴ Aktüre, a.g.m., s.142.

¹⁴⁵ Aktüre, a.g.m., s.143.

¹⁴⁶ **Ankara Vilayet Salnamesi**, H. 1318, s.259.

Resim 22: Askeri Kışla (Belediye Kent Arşivi)

Sabuncuoğlu, Askeri Kışla binasının H. 1255 / M. 1839-40 yılında¹⁴⁷ İzzet Paşa'nın gayretleriyle inşa ettirildiğini söylemektedir. Ortada yer alan avlunun, birbirine bitişik binalarla çevrili olduğu yapının birisi güneye, ötekisi ise kuzeye bakan iki kapısı vardır. Güney kapısının üzerinde cami, kuzey kapısının üzerinde (şehre bakan tarafta) ise kumandanlık binası yer alır. Yapı, 1957'den sonra onarılırken kuzey ve doğu kısımları yıktırılmış, 1960 yılında bu bölümler yeniden inşa ettirilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Sabuncuoğlu, kışlanın Kuzey kapısı üzerinde yer alan mermer kitabesinin, bu bölüm yıktırılırken kaybolduğunu, gayretleriyle kayıp kitabeyi bir dere kıyısında, erlerin çamaşır yıkadıkları bir yerde isli-paslı ve arap harfleri çekiç darbeyle tahrip edilmiş halde bulunduğunu söylemektedir. Bunun için bakınız: Sabuncuoğlu, **a.g.e.** (Bölüm II), s.56.

¹⁴⁸ Sabuncuoğlu, **a.g.e.** (Bölüm II), s.55. Yazar, 1946 yılında, dönemin Alay Komutanı'nın kışla binasının kumandanlık bölümünü tamir ettirirken, bir gömme dolabın altında Çorum Askeri Kışlası'nın H. 1255 yılında yaptırılışına ilişkin bir torba dolusu evrak bulunduğunu belirtmektedir. Bunun için bakınız: Sabuncuoğlu, **a.g.e.** (Bölüm II), s.56.

III.E. ÇORUM'DA CUMHURİYET DÖNEMİ MİMARİ YAPI KÜLTÜRÜ*

Tekeli, 1923 ile 1950 yılları arasında temelde ulaşımına bağlı nedenlerle, Çorum'da ekonomik yapının durağan olmasının koşutu olarak, kentin imarı konusunda da yapılan atılımların nispeten sınırlı kaldığını söylemektedir. Yapılabilenler Cumhuriyet döneminin dünya görüşü paralelinde daha sağlıklı ve çağdaş görünümlü bir kent ortaya çıkarmaya yönelik olmuştur.¹⁴⁹

Cumhuriyet döneminde, mimarlık tarihi bağlamında Çorum'daki neredeyse tek yapı faaliyetinin eğitim ve kültür alanında olduğu söylenebilir. Bu yıllarda yeni eğitim sistemine paralel olarak Çorum'daki mevcut okullar kapatılmış, *İstiklal*, *İnkılâp* (1931), *Albayrak*, *Cumhuriyet* (1935), *Gazipaşa* (1926) ve *Tanyeri İlkokulları* açılmıştır. Cumhuriyet öncesi inşa edilmiş, yığma taş strüktürlü İstiklal İlkokulu dışında diğer okul binaları günümüze ulaşmamıştır.

Dönemin Mal Müdürü Refet Bey'in kendisi için yaptırdığı konağın satın alınmasıyla hizmet vermeye başlayan Albayrak İlkokulu¹⁵⁰ bir kenara bırakılırsa, İnkılap, Cumhuriyet, Gazipaşa ve Tanyeri İlkokulları okul yapısı olarak planlanmış ve inşa edilmişlerdir. Ancak dikkat çekici olan, İnkılap İlkokulu dışındaki diğer üç okulun genel mimari kurgusu karakteristik Çorum evi görünümünü sergilerken, bu okulun dönemi için modern denebilecek bir cephe kompozisyonuna sahip olmasıdır. Aslında bu, genç Cumhuriyetin devrim ideolojisine paralel olarak, "Osmanlı canlandırmacılığı"nın tümüyle terk edildiği Cumhuriyet sonrası 1930'lu yılların, Batı yönelimli bir modernlik anlayışını örnek alan söyleminin¹⁵¹ taşradaki mimari yansımasından başka bir şey değildir.

"Eski"ye karşı "yeni", "geleneksel"e karşı "çağdaş", "gerici"ye karşı "ilerici" arasındaki karşıtlıklara dayalı bir söylemle¹⁵² ortaya çıkan bu düşüncenin kent ölçeğinde vurgu noktaları Çorum'da da kamu binaları, meydanlar, parklar gibi kamusal mekânlar olmuştur. Bu mekânlar, iktidarın varlığını ve ideolojisini vatandaşına ileten, iktidarını meşrulaştıran araçlar olarak kullanılmıştır. O yıllarda inşa edilmiş "*Eski Doğum Evi*" ile "*Vali Konağı*"nda ve "*Küçük Park*" denilen bir park düzenlemesinde güdülen bu biçimsel kaygı dikkate değerdir. Çorum'da, günümüze ulaşmayı başarmış Cumhuriyet döneminin tek mimari mirası olan ve bugün Belediye olarak kullanılan eski "Milli Kütüphane" binası ise, yapıldığı yılların zihin dünyasını yansıtmaktan çok Osmanlı'nın geç dönem mimari anlayışına daha yakın duran bir biçimlenme sergiler.

Kentte ilk kütüphane 1846 yılında Leblebicioğlu Hacı Ahmet Feyzi (Fevzi) tarafından kurulmuş, bunu o yıllarda Süleyman Fevzi Paşa'nın kurduğu ikincisi izlemiştir. Çorum medreselerinde okuyan öğrencilere bunların yetersiz geldiğini düşünen Beşiktaş Muhafızı Hacı Hasan Paşa Ulu Cami'nin kuzeyine 1898 yılında yeni bir kütüphane daha inşa ettirmiştir.¹⁵³

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun kabulü sonrası Çorum'da mevcut medreselerin kapatılmasının ardından, bu okulların ortada kalan kütüphane birikimleri ile diğer kütüphanelerdeki kitapları bir araya getirecek yeni bir kütüphane binası yapımı için 1923 yılında bir araya gelen aydınlar, "*Kütüphane Binası Hususi İnşaat Komisyonu*"nu kurmuşlardır. Bundan iki yıl sonra, 3 Ağustos 1925 tarihinde, bugün Çorum Belediyesi'nin hizmet binası olarak kullandığı iki katlı bina, Batı girişi üzerine konulan "**Milli Kütüphane**" levhası ile hizmete açılmıştır (Resim 23).¹⁵⁴

* Bu bölüm, Yrd. Doç. Dr. Ömer İskender Tuluk (Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

¹⁴⁹ İ. Tekeli, "1923-1950 Döneminde Çorumdaki Gelişmeler", *Çorum Tarihi*, 197-224, ?, 1981, s.221.

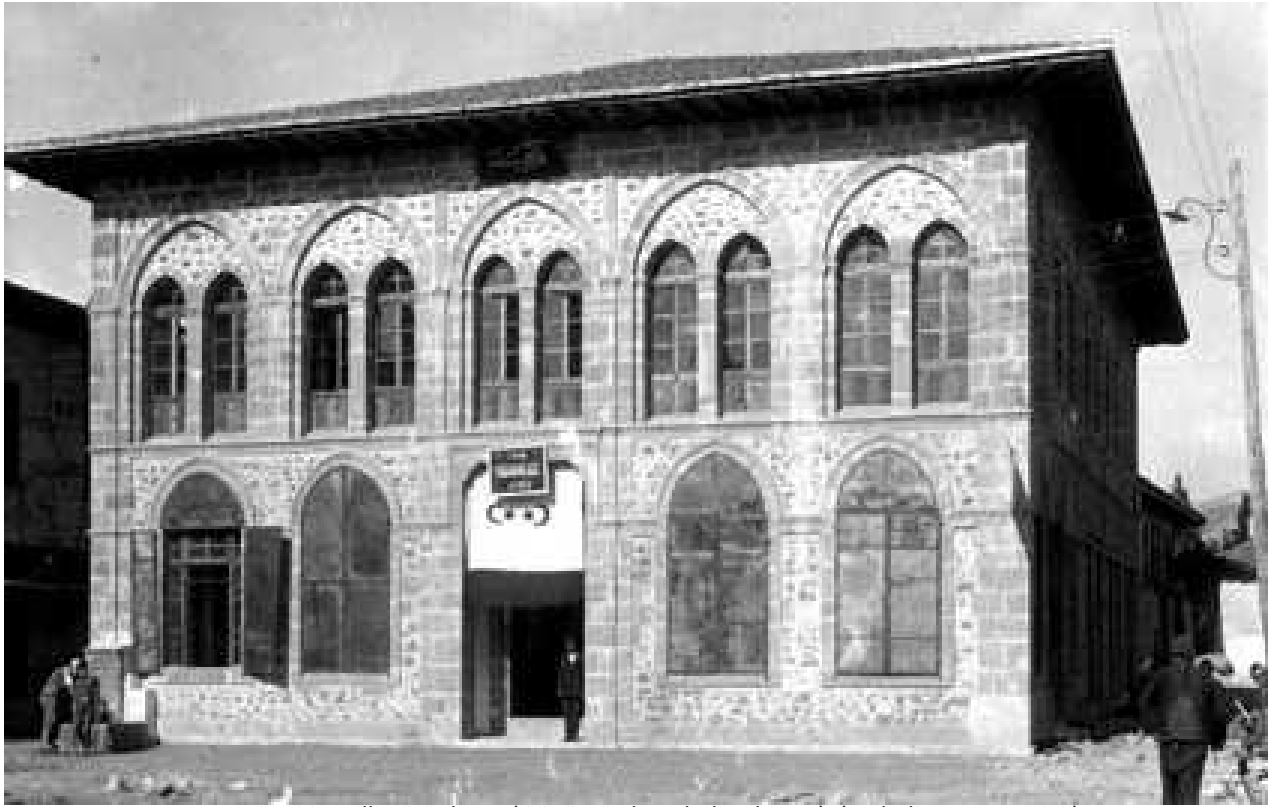
¹⁵⁰ Sabuncuoğlu, a.g.e. (Bölüm III), s.12.

¹⁵¹ S.Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, Metis, İstanbul 2002, s.34.

¹⁵² Bozdoğan, a.g.e., s.34.

¹⁵³ Anonim, *Çorum'da Cumhuriyet'in On Beş Yılı, Çorum Halkevi Yayını*, 1938, s.48, 49; B.Alagöz, "Hasan Paşa Halk Kütüphanesi", *Çorum Kültür Sanat*, S.3, 40, 2005, s.40.

¹⁵⁴ A.Ozulu, "Milli Kütüphaneden Taş Binaya", *Çorumevi*, S.13-14, 5-6, 2003, s.5. Bazı belgelerde bu kütüphaneden "Kıtap Sarayı" olarak da bahsedilmektedir.

Resim 23: Milli Kütüphane (Günümüzde Belediye binası). (Belediye Kent Arşivi)

İlk yıllarda bu binanın üst katında faaliyet gösteren kütüphane, bu katın 1938 yılında kurulan Halkevi'ne tahsis edilmesiyle alt kata indirilmiştir. 1940'lı yıllarda İnkılap İlkokulu binasına gönderilen ve 1950 yılı başlarında geri getirilerek alt katta, batı cephesine bakan karşılıklı iki odaya yerleştirilen kütüphane, 1963 yılında Hasan Paşa Halk Kütüphanesi'nin yeni binasının inşasıyla buraya aktarılmıştır. "Milli Kütüphane" binasının üst katı, inşa edildiği ilk yıllarda asli işlevinin yanında, "müzelik eserler teşhir odası", "Öğretmenler Birliği toplantı odası", "musiki mektebi alafranga ve alaturka müzik çalışma odaları"nı da barındırmıştır. Bu yıllarda alt katında ise Osmanlı Bankası ile özel iş yerleri vardır. Yapı, 1960 ihtilalinden sonra Belediye Binası olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵⁵

Düzgün kesme sarı taşlarla iki katlı olarak inşa edilmiş yapı, dikdörtgen bir kitleye sahiptir. Dikdörtgenin uzun kenarı boyunca uzanan koridorun her iki tarafına yerleştirilen odalarla, son derece basit bir plan tipolojisine sahip yapının her iki katı birbirinden ilişkisiz planlanmıştır. Bir başka deyişle bu iki katı birbirine bağlayan iç mekânda herhangi bir merdiven yoktur. Yapının zemin katına, dikdörtgenin her iki dar kenarı üzerindeki iki giriş kapısından, üst katına ise doğu ucundaki çift kollu merdivenin doğrudan ulaştığı kapıdan girilir. Asıl katın ve dolayısıyla girişin burası olduğu bu anıtsal nitelikli merdivenden anlaşılmaktadır.

Yapı, doğu-batı ekseninde simetrik bir cephe kompozisyonu sergiler. Gerek kendi içerisinde, gerekse de katlar arasında farklı pencere, söve ve korniş biçim ve dizilimleri, karşılık geldikleri mekânların farklı amaçlar için planlanmış olabileceklerini düşündürmektedir. Farklı katlardaki söveli, sövesiz düz atkılı ve sivri kemerli pencere biçim ve dizilimleri sergileyen yapı, kentin en önemli Cumhuriyet dönemi yapısı olması yanında kütüphane amacıyla planlanmış nadir ve belki de tek örnek olma özelliğine de sahiptir.

¹⁵⁵ Ozulu, a.g.m., s.5.

Şu veya bu şekilde bugün hala ayakta olan Çorum'daki geleneksel konutların hemen tamamı 20. yy.ın ilk yarısında inşa edilmiştir. Mahmut Akok'un 1950 yılında tespit ettiği ve 19. yy. ortalarına tarihlendirilen Çorum evlerinden -Tekkeli Hoca Evi dışında- günümüze ulaşabilen olmamıştır. Ancak, inşa edildiği dönemin yaygın kapalı sofalı plan şemasının aksine açık sofalı bir planlama anlayışı sergileyen "Abacılar Evi" ile "Pişmanlar Evi" 19. yy. Çorum evlerini taklit eden, nadir geç dönem örneklerdendir. Bunların dışında kalan ve "ikinci kuşak" olarak nitelendirebileceğimiz Çorum evlerinin hemen tamamı için genel uygulama ise; iki katlı, karniyarık planlı, kapalı sofalı ev tipidir (Resim 24).

Resim 24: Abbasoğulları (Aykaç) Konağı [Ömer İskender Tuluk arşivi].

Geleneksel Çorum evleri, Türk ev geleneğinin iç sofalı (karniyarık) plan şemasını tekrarlar. Genellikle iki katlı olan evlerin haremlik-selamlık anlayışıyla inşa edildiği örnekler de yaygındır. Bu iki bölümün, birbirinden bağımsız iki farklı yaşama birimi gibi kullanıldığı örnekler yanında, aynı yapı içerisinde oda veya odaların mahremiyeti sağlanarak haremlik-selamlık anlayışının kurgulandığı yapılar da vardır.

Odalar, geleneksel Türk ev mimarisinde görülen genel niteliklere sahiptir; Gömme dolapları, yüklükleri, hamamlıkları, sedirleri ve şömineleriyle odalar, kendi başlarına birer yaşama birimidirler. Her evin "baş odası" diyebileceğimiz bir odası vardır ve diğer odalara göre daha özenli bir düzene ve zenginliğe sahiptir. Evlerde katları birbirine bağlayan merdivenler, zeminde her iki duvar yüzeyinde başlayan iki kolun, ara sahanlıkta birleşerek tek bir kola dönüştürülmesiyle meydana getirilmiştir.

İkinci kuşak Çorum evlerinin genellikle iki cephesi vardır. Bunlardan birisi sokağa, diğeri ise mutlaka bahçeye bakar. Diğer iki cephe ise genellikle sağır olarak kurgulanmıştır. Cephelerden birisi hemen hemen tam simetrik olarak, her iki yanda iki çıkmalı, diğeri ise üçgen alınlıklı çıkmanın simetri ekseninde yer bulduğu bir kompozisyona sahiptir. Çıkma altları genellikle alçı dolgulu, organik biçimli payandalarla desteklenmiş, bunların uçlarına ise damla biçimli alçı sarkıtlar yerleştirilmiştir.

Cephelerde bezeme kompozisyonu genellikle üçgen alınlık içlerinde, bitkisel karakterli alçı kabartmalarda, çıkma altlarında ve saçaklarda yer alan damla biçimli alçı sarkıtlarda, ahşap giriş

kapılarında ve pencerelerin metal kafeslerinde yer bulmuştur. İç mekânda ise, ahşap gömme dolap, yüklük ve hamamlık kapaklarında, oda kapılarında, şerbetlikli alçı şöminelerde, lambalıklarda, oda ve sofanın göbekli tavanlarında ve merdiven babalarında yaygındır. *Abbasoğulları (Aykaç) Konağı*, *Bilaller Konağı*, *Karabek Evi*, *Velipaşa Konağı*, *Ağıcı Evi*, *Hanoğulları Konağı* ve *Yalçınlar Konağı* Çorum'un ikinci kuşak geleneksel konut mirasından geriye kalanlar arasında öne çıkanlardır. Ancak bunlar arasında *Kavukçular Konağı*, bu yapı tipinin en önemli temsilcisidir ve Çorum bu son derece önemli konağı ne yazık ki yaşatmayı becerememiştir (Resim 25).¹⁵⁶

Resim 25: Kavukçular Konağı [Ömer Iskender Tuluk arşivi].

Kaynakça (Bölüm III.C., III.D., III.E.)

- Arıncı R., "Arzda ve Yurdumuzda Zelle Bölgesi", **Çorumlu**, Yıl: 4, S.29, 897-903, 1 Eylül 941.
- Aktüre S., "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum", **Çorum Tarihi** (Ed. 5. Hitit Festivali Komitesi), 123-168, (?), 1981.
- Ali İzzet Efendi, **Tezkire-i Makamat** (Sadeleştiren: Ethem Erkoç, **Çorum Evliyalari**, Çorum, 2007).
- AKOK M., "Çorum'da Ali Paşa Hamamı", **Arkitekt**, 85-91, 1931.
- AKOK M., "Çorum'un Eski Evleri", **Arkitekt**, S.233, 234, 235, 236, Eylül-Ekim (9-10), 171-184 ve 189, 1951.
- Anonim, "Çorum'da Ali Paşa Hamamı'na Ait Üç Vesika", **Çorumlu Dergisi**, S.3, 26-27, 1938.
- Anonim, **Çorum'da Cumhuriyet'in On Beş Yılı**, Çorum Halkevi Yayını, 1938.
- Anonim, "Çorum'da ve Osmancık'ta Bulunan Beyler Çelebi Vakıflarına ve Bu Vakıf İle Sonradan İlgilenen Vakıflara Ait Vesikalar (1)", **Çorumlu Dergisi**, S.54, 443-450, 1945.
- Anonim, **Çorum 1967 İl Yıllığı**, Ankara 1967.
- Anonim, "Çorum Saat Kulesi", **Çorum 1973 İl Yıllığı**, Ankara 1973.
- Anonim, "Taş Mağaza... 1930", **Çorum Hakimiyet Gazetesi**, (?)
- ALAGÖZ B., "Hasan Paşa Halk Kütüphanesi", **Çorum Kültür Sanat**, S.3, 40, 2005.
- BOZDOĞAN S., **Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, Metis, İstanbul 2002.
- BAKIRER Ö., "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", **Çorum Tarihi**, 53-78, ?, 1981.

¹⁵⁶On yılı aşkın bir süredir, Çorum'un geleneksel evlerini babam Eğitimci ve Metal sanatçısı Hasan Tuluk ile birlikte belgeleme çalışmamız hala devam etmektedir. Bugün bir kısmı ayakta olmayan bu yapıların bir bölümünü konu edinen çalışmalarımız için bakınız: Ö.İ.Tuluk, "Yok Olan Tarih: Çorum Ağıcı Evi", **Çorum Kültür Sanat**, S.3, 33-36, 2005; Ö.İ.Tuluk, "Fark Edilmeyi Bekleyen Bir Anıt: Çorum Kavukçular Konağı", **Çorum Kültür Sanat**, S.5, 9-12, 2006; Ö.İ.Tuluk, "Çorum Bilaller Konağı", **Çorum Kültür Sanat**, S.7, 8-11, 2007; Ö.İ.Tuluk, "Changing Life Styles, Transforming Traditional Houses: Çorum as a Case", **Livenarch (Livable Environments & Architecture) 3rd International Congress**, 05-07 July, Trabzon 2007; Ö.İ.Tuluk, "Geleneksel Çorum Ev Kültürü Üzerine Beş Yapı Üzerinden Genel Bir Değerlendirme", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi, 1-3 Ekim, Çorum 2004.

- BORAN A., **Anadolu'da İç Kale Cami ve Mescitleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- DÜNDAR A., **Çorum Cami ve Mescitleri**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2004.
- DÜNDAR A., "Çorum Şehri ve Mimari Yapıları (XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Bir Haritaya Göre)", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (01-03 Ekim 2004) Bildiri Kitabı**, 227-248, Çorum 2006.
- ERKOÇ E., **Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve Bir Devrin Hikayesi**, Çorum 2004.
- EVLİYA ÇELEBİ, **Tam Metin Seyahatname**, Üçdal Neşriyat, C. 1-2, İstanbul 1993.
- FAROQHI S., "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", **Çorum Tarihi**, 81-115, ?, 1981.
- İLİCA A., "Çorum'da Tarihî Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (Velipaşa) Hanı ve Vakfiyesi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, S.9, C. 9, 507-535, 2000.
- İLİCA A., "Han Camii=Gülabi Bey Camii 1", **Çorum Hakimiyet Gazetesi**, 21 Kasım 2001.
- İLİCA A., "Tarihi Mirasımızdan Bir Örnek: Çorum Güpür Hamamı ve Vakfiyesi", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002/I, 316-343, 2002.
- İLİCA A., **Çorum Ulu Camii ve Vakıfları**, Çorum Belediyesi, Ankara 2006.
- İPEK H. M., "Çorum'daki Mimari Miras İçinde Geleneksel Türk Evi", **Çorum Çevre Dergisi**, S.5, 1998, 102-105.
- KARAMAĞARALI H., "Çorum Ulu Camiindeki Minber", **Sanat Tarihi Yıllığı**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Ens. 1964-65, 120-142, İstanbul 1965.
- KURAN A., **Mimar Sinan**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- OZULU A., "85 Yılın Öyküsü (Çorum Müze Binası)", **Çorum Hakimiyet Gazetesi**, 18 Mayıs 2001.
- OZULU A., "Milli Kütüphaneden Taş Binaya", **Çorumcu**, S.13-14, 5-6, 2003.
- ÖGRETEN A., "Osmanlı Döneminde Çorum Hastaneleri", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (01-03 Ekim 2004) Bildiri Kitabı**, 260-273, Çorum 2006.
- SAMSUNLU A., "Osmanlı'da Hamam Mimarisi ve Kültürü-Çorum Ali Paşa (Yeni) Hamamı Örneği", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (01-03 Ekim 2004) Bildiri Kitabı**, 147-170, Çorum 2006.
- SÜMER F., "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I**, 1-144, 1970.
- SABUNCUOĞLU İ., **Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I-II & Maarif Hayatımız** (Yay. Haz. İrfan Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, (?), 2008.
- ŞAHİN K., "Çorum Mevlevihanesi", **X. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler I**, 2-3 Mayıs, 97-104, Konya 2002.
- ŞAHİN K., "Ashâb'ı Kiram'dan Suheyb'i Rûmî Hazretlerinin Çorum'da Adına Yapılan Vakıflar", **Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum (26-27 Temmuz 1991) Tebliğleri**, 219-224, Ankara (b.t.).
- TEKELİ İ., "1923-1950 Döneminde Çorumdaki Gelişmeler", **Çorum Tarihi**, 197-224, (b.y.), 1981.
- TUĞRUL N., **Çorum Tarihi ve Coğrafyası**, Çorum Vilayet Matbaası, Çorum 1927 (Haz. Ramazan Karaman, Çorum 2006).
- TULUK H., "Anılarımdaki Taş Mektep", **Çorum Kültür Sanat**, S.2, 12-13, 2004.
- TULUK Ö.İ., "Geleneksel Çorum Ev Kültürü Üzerine Beş Yapı Üzerinden Genel Bir Değerlendirme", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu**, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi**, 1-3 Ekim, Çorum 2004.
- TULUK Ö.İ., "Yok Olan Tarih: Çorum Ağıcı Evi", **Çorum Kültür Sanat**, S.3, 33-36, 2005.
- TULUK Ö.İ., "Fark Edilmeyi Bekleyen Bir Anıt: Çorum Kavukçular Konağı", **Çorum Kültür Sanat**, S.5, 9-12, 2006.
- TULUK Ö.İ., "Çorum Bilaller Konağı", **Çorum Kültür Sanat**, S.7, 8-11, 2007.
- TULUK Ö.İ. ve KELEŞ S., "Osmanlı'nın 'Yerel'i: Çorum Yöresinde Benzer Tipoloji Gösteren Üç Cami", **Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu**, 23-25 Kasım, Çorum 2007.
- TULUK Ö.İ., "Changing Life Styles, Transforming Traditional Houses: Çorum as a Case", **Livenarch (Livable Environments & Architecture) 3rd International Congress**, 05-07 July, Trabzon 2007.
- TULUK Ö.İ., "Çorum'da Marjinal Bir Han Yapısı Üzerine Gözlemler: Velipaşa Hanı-Anadolu Otel", Basılmamış makale.
- TÜTÜNCÜ M., **Hatıra Defterimdir...** (Haz. Abdülkadir Ozulu, Çorum 2006).
- UĞUR N., "Zelzele", **Çorumlu**, Yıl: 2, S.21, 24-25, 1940.
- Ankara Vilayet Salnamesi**, Vilayet Matbaası, Ankara, H. 1318.
- Cavit Samsunlu ile yapılan röportaj (Çorum Haber Gazetesi, 16 Ağustos 2000, s. 4, 11)
- Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş "Paşa Hamamı (Tacettin Paşa Hamamı)" başlıklı rapor.
- Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş "Çavuş (Şengül) Hamamı" başlıklı rapor.
- Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş "çeşmelere" ilişkin rapor.
- www.dunyadabizdevariz.com/muzetr.htm
- www.corum.bel.tr

III.F. ÇORUM'DAKİ MÜZELER*

Müze sözcüğü Grekçe 'Mouseion' kelimesinde türemiş olup, Yunan mitolojisinde Musa'lar(İlham Perileri) adı verilen tanrıçalara adanan tapınak ve Atina'da Musa'lara ayrılan tepe anlamına gelmektedir.¹⁵⁷

İlk çağ inanışlarına göre insan ve tanrı arası birer varlık olan "Musa" lar, bilimden sanata her alanda insana yaşamın tadını veren, insanı tanrı, tanrıyı insan yapan, kökeninde akıl, düşünce ve yaratıcılık gücü özelliklerini taşıyan bir varlık olarak belirginleşir.

Sonradan "Bilimler Tapınağı" anlamını kazanan müze, en geniş anlamıyla şöyle tanımlanabilir: Tarih öncesi ve tarih devirlerine ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili yer üstünde, yeraltında ve su altındaki tüm taşınır ve taşınmaz belgeler olarak nitelenen kültür varlıklarını saptayan, bilimsel metotlarla açığa çıkartan, inceleyen ve akademik düzeyde değerlendiren, koruyan tanıtan, sürekli ve geçici olarak sergileyen, çalışmaların bilimsel sonuçlarını yayınlayan, halkımızın ve özellikle gençliğin kültür ve tabiat varlıkları konusundaki ilgisini ve sanat zevkini yükselten, dünya görüşünü geliştirmede insanlara ömür boyu etken ve yardımcı olan kültür, bilim ve eğitim kurumudur.¹⁵⁸

Türklerde eski esere olan ilgi ve korumacılık Selçuklu Dönemine kadar uzanmaktadır. 13. yüzyılda Sultan Alâeddin Keykubad'ın 1221'de Konya'da Alâeddin Tepesi'nin etrafına surları inşa ettirirken kendinden önceki Bizans ve Roma Dönemlerine ait kabartmaları, heykelleri ve mimari parçaları toplayarak görünecek bir şekilde duvarlarda süsleme elemanı olarak kullandığı bilinmektedir.¹⁵⁹

1846 yılında Aya İrini Kilisesi, Tophane Müşiri Fethi Ahmet Paşa tarafından eski silahların ve eski eserlerin toplandığı bir müze hiline getirilmiştir ki bu da Türk müzeciliğinin başlangıcıdır. Türk müzeciliğinin en büyük atılımı ise Osman Hamdi Bey'in 1881 yılında İmparatorluk müzesinin başına getirilmesi ile başlamıştır. Osman Hamdi Bey'le temeli atılan Türk müzeciliği, Ulu Önderimiz Atatürk'ün kültüre ve eski esere verdiği önem sayesinde gelişmiş ve Cumhuriyet Döneminde hemen hemen her kentte bir müze yapılması imkanı ortaya çıkmıştır.¹⁶⁰

Hitit kültür ve uygarlığının çekirdek bölgesinin merkezinde yer alan Hititlerin başkenti Hattuşa-Boğazköy örenyerinin ilk kez 1834 yılında, Alacahöyük örenyerinin ise 1835 yılında Anadolu'yu ziyaret eden Avrupalı seyyahlar tarafından dünyaya tanıtılmasıyla başlayan süreçte Çorum, tarihi ve arkeolojik zenginlikleri bakımından dikkatleri üzerine çekmiştir. Alacahöyük kazılarının sansasyon yaratan olumlu sonuçları alındıkça, bu zenginliklere sahip olan Çorum'da 1937 yılından itibaren, dağınık olarak bulunan eserleri bir araya toplama ve Müze kurma çalışmaları başlamış ve bu çalışmalarda halkevlerinin müze şubeleri de aktif rol oynamıştır.¹⁶¹

Boğazköy-Hattuşa ve Alacahöyük'ün önemi nedeniyle turizm faaliyetleri de artınca 1962 yılında müze kurulması talebiyle ilk resmi başvuru yapılmış ancak olumlu sonuç alınamamıştır. Buna rağmen Çorum'da bir müze kurma fikri canlı tutulmuş, "Çorum Eti Müzesi Kurma ve Turizm Tanıtma Derneği" ve başkanı Opr. Dr. Kemal Terlemezoğlu ile dernek sekreteri Talat Ceritoğlu bu konudaki çabalarını sürdürmüşlerdir. Nihayet Çorum'da bir müzenin kurulmasının yerinde görüldüğü ve bunun için arsanın bulunması hususu Milli Eğitim Bakanlığınca vilayete yazılan 1 Eylül 1965 tarihli yazıda belirtilmiştir.Çorum Erkek Sanat Enstitüsünün arazisinden yeni müze için ayrılan 3000 m²'lik arsa üzerine yapılacak olan müze inşaatına 1966 yılında başlanmış ve inşaat 1968 yılında tamamlanmıştır. Alacahöyük, Boğazköy-Hattuşa, Pazarlı ve Kuşsaray gibi merkezlere ait buluntuların sergilendiği ilk müze 13 Ekim 1968 yılında törenle ziyarete açılmıştır.¹⁶²

*Bu bölüm, **Arkeolog Dr. Önder İPEK** (Çorum Müzesi Müdür V.) tarafından hazırlanmıştır.

¹⁵⁷ F.Gerçek, 1999, s.1.

¹⁵⁸ F.Gerçek, 1999, s.11.

¹⁵⁹ A.Pasinli, 2002, s.8.

¹⁶⁰ A.Pasinli, 2002, s.9.

¹⁶¹ F.Gerçek, 1999, s.457.

¹⁶² F.Gerçek, 1999, s.458.

III.F.1. Çorum Müzesi

Çorum'da 1990 yıllarının başlarında hareketlilik kazanan arkeolojik kazılar ve elde edilen eserlerin yoğunluğu nedeniyle müze, ihtiyaca cevap veremez duruma gelmiştir. Bunun üzerine Çorum Endüstri Meslek Lisesi yanında bulunan, H.1332 yılına tarihlenen ve yapıldığı günden bu yana Hastane, Ziraat Mektebi, Makine Meslek Yüksek Okulu olarak hizmet veren bina, 1986 yılında Yeni Çorum Müze binası olarak fonksiyona edilmek üzere Milli Eğitim Bakanlığından devralınmıştır. 1988 yılında yangın geçiren bina, 1989 yılında Müze hizmet binası olarak kullanılmak üzere restore edilmeye başlanmıştır. Restorasyon çalışmaları tamamlanan yeni Çorum Müzesi 11.03.2003 tarihinde ziyarete açılmıştır.

Resim: Çorum Müzesi.

Kültür Bakanlığı, Gayri Menkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından “Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı” olarak tescillenmiş olan yeni müze binasında, Arkeolojik ve Etnoğrafik teşhir salonları mevcut olup, bu salonlar birbirinden bağımsız olarak düzenlenmiştir.

Dört kat şeklinde düzenlenen Arkeolojik eser salonunun ilk katında, Alacahöyük, Kuşsaray ve Büyük Güllücek kazılarında bulunmuş olan Kalkolitik Çağ eserleri ile başlayan kronolojik bir teşhir yapılmıştır. Bu salonda Eski Tunç Çağına ait Alacahöyük kazı buluntuları ile müzeye satın alma yoluyla kazandırılan aynı döneme ait eserler sergilenmektedir. Bu katta Eski Tunç Çağı Alacahöyük prens ve prenses mezarlarından “L” Mezarı aslına uygun olarak teşhir edilmektedir. Alacahöyük’ün Eski Tunç Çağına tarihlenen Hattili prens ve prenseslere ait mezarlar tek bir kişiye ait oda mezar şeklindedir. Çevresi taş örgü ile çevrilerek içerisine ölü hoker (dizler karına çekik biçimde) yatırılmaktadır. Bu duruş çocuğun ana karnında durduğu biçimdir. Mezar içerisine bırakılan ölü hediyelerinin çoğunu altın, gümüş, elektron, bakır, tunçtan yapılanlar; azını kehribar, akik, kil ve demirden olanlar oluşturur. Bunların çok önemli bir bölümü Anadolu’da ve dışında benzeri olmayan, çoğu öteki dünya tasavvurlarına bağlı, dinsel objelere aittir.¹⁶³ Mezarlara bırakılmış eserler, sadece, ölünün yaşamındaki zenginliğinin simgesi değildir.; onlar, aynı zamanda, ritüelde kurban kültürünün yansıdığı Anadolu/Hatti yaratıcılığının, türü kendine özgü, belgeleridir. Bunların başında, tunç döküm boğa, geyik, aslan figürleri, standart başlıkları ve sistrumlar gelmektedir.¹⁶⁴ Güneş Kurslarının dönemin kutsal hayvanı olan boğa boynuzları ile çevrelenmiş olması bunların kültürel işlevi olduğunu göstermektedir. Kursların ortasında duran boğa ve geyik gibi hayvanlar tanrıyı, çevresinde çeşitli bezemelerle oluşturulmuş bölüm evreni, bazı kurslarda ise güneş ışığını sembolize etmektedir. Işınsız çelenk biçimli semboller gökyüzü yuvarlağını, ortasındaki hayvanlar da birer tanrıyı canlandırmaktadır. Boğalar en büyük tanrıyı (Gök-Hava tanrısı), bazı güneş kurslarındaki küçük yuvarlak sallantılar da yıldızları temsil etmekte, dini törenlerde bir sapa takılarak taşınan bu kurslar ses çıkartmak amacıyla kullanılmaktaydı. Tanrıları ve evreni temsil eden güneş kursları mezarlara da dinsel bir inanış sonucu bırakılmışlardır. Dinsel törenler sırasında bir sopanın ucuna takılan bu simgeler geçit alayının önünde taşınmaktaydı. Ölü yatırılıp, hediyeleri bırakıldıktan sonra mezar üzeri ahşap hatıllarla kapatılmakta, üzeri ise toprakla örtülmektedir. Defin için gelenlere mezar başında bir ölü yemeği verilmekteydi. Bunun içinde boğalar kesilmekte, kesilen boğanın baş ve ayak kemikleri mezar üzerine bırakılmak suretiyle ölü gömme töreni sonlanmaktaydı.

Mezar teşhirinden sonra Çorum ili sınırları içindeki arkeolojik kazılarda (Boğazköy-Hattuşa, Alacahöyük, Yörüklü Hüseyindede) açığa çıkartılan Hitit dönemi eserleri ile Boğazköy-Hattuşa’da açığa çıkartılan yapıların mimari kesit ve magazinler, fotoğraflar ve tanıtım levhaları eşliğinde sergilenmektedir. Aynı katta Yörüklü kazısında bulunan ve Eski Hitit dönemine tarihlenen iki adet kabartmalı vazo teşhir edilmektedir. Eski Hitit Dönemi tasvirli sanat eserlerinin en önemli temsilcilerinden biri sayılan vazo, Çorum İli, Sungurlu İlçesi’ne 30 km. uzaklıktaki Yörüklü Beldesinin, 2.5 km. güneybatısında, Hüseyindede Tepesi adlı yerleşime ait dini binanın depo odasında ele geçmiştir. Yaklaşık 86 cm. yüksekliğindeki vazonun gövdesi, çeşitli kült sahnelerinin tasviri için en uygun formda şekillendirilmiştir. Kabartma figürler, kırmızı, krem ve siyah renkte verilmiştir. Vazonun ağız kenarı üzerindeki kanallara bağlanmış boğa başları ve bir tekne yer almıştır. Böylelikle vazonun aynı zamanda libasyon kabı olma özelliği vurgulanmıştır. Çeşitli Hitit bayram törenlerinde, tekneye boşaltılan sıvı, kanallardan geçerek boğa başlarından kabın içine akmaktadır. Kabın ağzına heykel tarzında yerleştirilen boğa başları, vazonun Fırtına tanrısının kutsal hayvanı olan boğa kültürle de ilişkisini ortaya koymaktadır.¹⁶⁵

¹⁶³ T.Özgüç, 2002, s.400.

¹⁶⁴ T.Özgüç, 2002, s.400.

¹⁶⁵ T.Yıldırım, 2005, s.764.

Vazo gövdesinde yer alan sahnelerdeki konular, aşağıdan yukarıya doğru dört ayrı bantta tasvir edilmiştir. En alttaki bantta, Fırtına tanrısının kutsal boğaları son derece enerjik ve canlı olarak gösterilmiştir. Karşılıklı olarak yerleştirilmiş hörgüçlü boğalar, Hitit ikonografisine uygun olarak, yukarıdaki sahneleri destekler niteliktedir. Vazo'nun dikey kulpları arasında betimlenen 2. frizdeki alayda, sunu ve ibadet konusu işlenmiştir. İlk sahnede, tanrılara sunu amacıyla bir hayvan götüren ve elinde şişe biçimli bir kap taşıyan erkek figürü bulunmaktadır. İkinci sahnede bir ipe bağlı geyiği götüren kült görevlisi yer almıştır. Üçüncü sahnede kurbanlık koç götüren bir erkek figürüyle, önlerinde dua jestinde iki figür var. En öndeki başı diademli figür, yüksek rütbeli bir şahıs (ikinci derecede tanrı veya baş rahip) temsil etmektedir. İkinci frizin son sahnesi Oturan tanrı önünde müzik ve sunu sahnesidir. Sahnenin ilk figürü lir çalan bir müzisyeni temsil etmektedir. Müzisyenin önündeki şahıs, oturan tanrı önünde içki sunmaktadır.

3. Friz, vazonun en geniş ve gösterişli frizini oluşturmaktadır. Frizin solundaki saz ve zil çalan figürlerin önünde sırasıyla, uzun giysili rahip / tanrılar, kült eşyası götüren bir kadın figürü ile ellerinde kılıç taşıyan erkekler (kılıç tanrıları?) yer almıştır. Sahnenin merkezinde gösterilen mabedin sağında büyük bir altar ile yatak üzerinde iki kadın figürü betimlenmiştir. Soldaki siyah elbiseli tanrıça/kraliçe, sağdaki kadın tarafından süslenmektedir. Sahnenin en sağındaki erkek figürü (tanrı / kral) yataktakilere bir kap uzatmaktadır.

En üstteki sahnede, testi taşıyan bir erkek figürünün önünde, boğaların çektiği bir yük arabası gösterilmiştir. Arabanın arkasında iki kadın figürü bulunmaktadır. Kadınlardan birinin bir rahibe, siyah elbiseli olanın da tanrıça olduğu düşünülmektedir. Yüklük kısmının üzeri örtülmüştür. Arabada olasılıkla Fırtına tanrısı kültüyle bağlantılı kutsal eşyalar taşınmaktadır. Arabanın okluğundan tutmuş ilerleyen bir refakatçi erkek figürü var. Elinde küçük bir obje taşıyan figürün süslü elbisesi, onun önemli bir şahsiyeti simgelediğini göstermektedir. Bu sahnenin ardından kabartmalı vazoların ve dini törenlerin değişmeyen bir konusunu oluşturan müzik ve eğlence başlamaktadır. Sahnede saz çalan iki erkek figürü ile zil çalan bir kadın eşliğinde oynayan kadınlar betimlenmiştir. Son sahne, bir önceki ana sahnedeki törenin müzik ve dans eşliğinde kutlanmasını yansıtmaktadır.

Hüseyindede vazosunda, Fırtına tanrısı tapınımına bağlı olarak, tarım yılının başlangıcında kutlanan çeşitli yerel bayramlardan biri gösterilmiştir. Eski Hitit döneminin son derece ender eserlerinden biri olan vazonun ikonografisi ve üslubu, MÖ 16. yüzyıldan daha geç bir tarihe ait olamayacağını göstermektedir.

Hüseyindede de bulunan vazolardan küçük boyutlu olanının tek frizinde yer alan ve bugüne kadar Hitit sanatında hiç görülmemiş bir sahne, ana temayı oluşturur. Arkeoloji literatüründe Ege'de bulunan eserlerle "bull-leaping" (boğa üzerinden atlama veya üzerinde durma) olarak tanımlanan sahnelerin yakın benzeridir. Bir boğanın arkasında akrobatik dans hareketleri yapan bir figür daha sonra boğanın sırtına çıkıp, ters köprü pozisyonunda durur. Fırtına Tanrısı'na sunulan bir törende, boğanın çevresinde başlayan daha sonra sırtındaki durma hareketi ile son bulan bu akrobatik dans tasviri, Ege örneklerinden farklılık gösterir. Bu sahne ile birlikte, Ege Anadolu ilişkileri için yeni bir tartışma konusu başlamıştır. Daha önceki yıllarda boğa üzerinden atlama sahnelerinin kökeni Ege dünyası görülürken (Mısır ve Suriye'de ele geçen örneklerde de batı etkisi görülmektedir) Hüseyindede'de Anadolu'ya ve Hitit tarzına tamamen uygun bir boğa üzerinden atlama/durma sahnesi ortaya çıkmıştır. Söz konusu sahnenin batıdan ithal edilmiş olması, Hüseyindede tasvirinin batı örneklerine göre daha olgun ve gelişkin kompozisyon yapısı nedeniyle, mümkün gözükmemektedir. Hitit boğa "üzerinde durma" sahnesi, İmparatorluk öncesi Eski Hitit tasvir geleneğinin özelliklerine de uygun olarak gerçekçi ve doğal bir görünümde, müzik, dans ve şarkılar eşliğinde yapılan boğa dansı olarak da niteleyebileceğimiz hareket, ritimsel bir düzen içinde uygulanmıştır. Frizin odak

noktasını teşkil eden “boğa üzerinde durma” hareketi, frizin en solunda, el ele tutuşan iki kadının yaptığı dans ile desteklenir. Bu dans, bugün Anadolu’da “halay” olarak bildiğimiz folklorik dansın benzeridir. Şimdilik boğa üzerinden atlama ile ilişkili kırık ve eksik bir metin parçası dışında ayrıntılı bilgi veren bir belge henüz ele geçmemiştir. Ancak, Hitit kült törenlerde Fırtına Tanrısı’nın hayvanı boğadan sık olarak bahsedilir ve boğanın çevresinde çeşitli eylemlerde bulunulur.¹⁶⁶

Müze koleksiyonunda özel bir yere sahip, üzeri çivi yazılı Hitit kralı II. Tuthaliya’ya ait (MÖ 1430) ünik bronz kılıç da yine aynı katta sergilenmektedir.¹⁶⁷

Hitit çivi yazılı tabletler ile başlayan 2. katta, Boğazköy-Hattuşa kazılarında arşiv halinde bulunan kil mühür baskılı *bullaları*, kronolojik olarak Ortaköy-Şapinuva kazı buluntusu çivi yazılı tabletler ve mühür baskılı bullalar izlemektedir. Yine Ortaköy-Şapinuva kazısı küçük buluntuları yanında Hitit ve çağdaşı dönemlerine ait mühürler de bu katta teşhir edilmektedir.

Ortaköy-Şapinuva seramik eserlerinin teşhiri ile başlayan 3. katta, Pazarlı kazısında açığa çıkartılmış olan Frig Dönemi buluntularını aynı döneme ait Boğazköy-Hattuşa ve Alacahöyük buluntuları izlemektedir. Bu kattaki kronolojik sergileme Hellenistik, Galat ve Roma dönemi seramik eserleri ile son bulmaktadır. Ayrıca, Hellenistik dönemden itibaren başlayan ve Roma dönemi, bu döneme ait şehir sikkeleri ile Bizans ve İslami dönem sikkelerinden oluşan Çorum müzesi Sikke koleksiyonu da bu katta sergilenmektedir.

Roma dönemi cam eserleri, altın ve gümüş süs eşyaları, heykelcikler, kandiller ile Bizans dönemi eserlerinin sergilendiği 4. kat ile müze teşhiri son bulmaktadır.

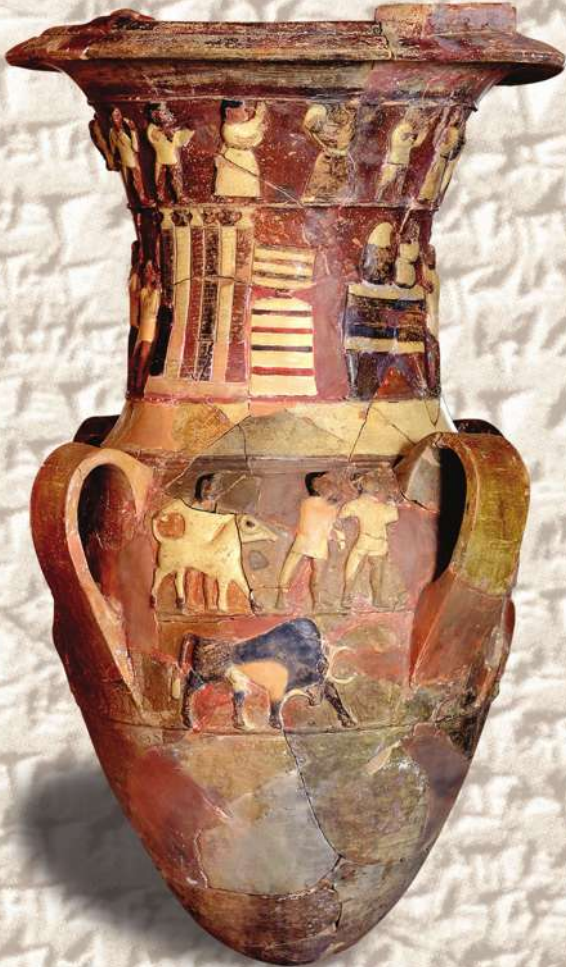
¹⁶⁶ T.Sipahi, 2000, s.63 vd.; T.Sipahi, 2001, s.107 vd.

¹⁶⁷ A.Ertekin ve İ.Ediz, 1993, s.719-725; A.Ünal, 1993, s.727-730.

18 Mayıs 2008 yılında açılan Çorum müzesinde Etnografik salonu Türk Sanatının Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden günümüze kadar devam eden örneklerinin sergilendiği bir bölümdür. Etnografya Salonunda Çorum ve yakın çevresinden derlenmiş yöresel giysiler, süs eşyaları, oylar, peşkirler, halı ve kilimler, bakır eşyalar, delici, kesici ve ateşli silahlar, yazı takımları, el yazması Kuran-ı Kerim'ler, aydınlatma araçları, yazı takımları gibi geleneksel Türk Sanatını yansıtan eserler sergilenmektedir. Ayrıca yine Çorum'a özgü bakırcılık, leblebicilik ve kahvehane kültürünü yansıtan üç ayrı dükkân çağdaş müzecilik anlayışına uygun olarak bu salonda canlandırılmıştır.

Resim: Üzeri Çivi Yazılı Kılıç

Resim: Kabartmalı Hüseyindede Vazoları-Hitit Dönemi (MÖ 1650)

Resim: Etnografya Salonu Bakırcı dükkânı.

Resim: Etnografya salonu geleneksel giysiler.

III.F.2. Alacahöyük Müzesi

Çorum ili, Alaca ilçesi, Alacahöyük beldesinde bulunan ve Anadolu arkeolojisinde önemli bir yeri bulunan Alacahöyük örenyeri 1800'lü yıllardan beri bilinmektedir.

Cumhuriyet Döneminde Atatürk'ün emriyle, Hamit Zübeyr KOŞAY, Mahmut AKOK ve Remzi Oğuz ARIK tarafından 1935 yılında Alacahöyük'te yapılan kazı evinde, açığa çıkartılan eserlerin bir kısmının depolanmasıyla Alacahöyük Müzesi'nin temeli de atılmıştır.¹⁶⁸

Çorum Müzesine bağlı olarak hizmet veren Alacahöyük Müzesi, 1982 yılında Örenyeri içerisindeki yeni binasına taşınmıştır.

1935 yılında başlayan Alacahöyük kazılarında açığa çıkartılan Kalkolitik, Eski Tunç Çağı, Hitit ve Frig eserlerinin sergilendiği müzede ayrıca Alaca ilçesi, Pazarlı örenyeri kazısında bulunan Frig dönemine ait eserler de sergilenmektedir.

III.F.3. Boğazköy Müzesi

Çorum ili, Boğazkale ilçesinde yer alan Hititlerin başkenti Hattuşa örenyerindeki kazılarda ortaya çıkan eserlerin değerlendirilmesi ve sergilenmesi için burada bir müze kurulması düşünülmüş ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün işbirliği sonucunda Boğazkale'de bir yerel müze yaptırılmıştır.¹⁶⁹

Boğazköy'de 1940 yılında müze deposu olarak başlatılan müzecilik çalışmaları, 6 Eylül 1966 yılında yeni müzenin açılmasıyla amacına ulaşmıştır.

Hitit dönemine ait eserlerin ağırlıklı olduğu müzede; Kalkolitik, Eski Tunç, Hitit, Frig, Roma ve Bizans dönemlerine ait eserler de sergilenmektedir.

Müzenin giriş holünde Hattuşa örenyerini gösterir topografik harita ile kronolojik bir tablo yer almaktadır. Aynı yerde Kral kapıdaki mulâj tanrı kabartması teşhir edilmektedir.

Resim: Boğazkale Müzesi Hitit seramik eserler.

¹⁶⁸ F.Gerçek, 1999, s.467.

¹⁶⁹ F.Gerçek, 1999, s.453.

Müze girişindeki birinci salonda; Kalkolitik, Eski Tunç ve Asur Ticaret Kolonileri Çağına ait pişmiş toprak eserlerin sergilendiği vitrinler bu salondan büyük salona geçilen bölümde ise Yazılıkaya'dan getirilen Tanrıça İştar kabartması yer almaktadır. İkincisi salonda; kronolojik olarak yapılan teşhir düzenlemesinde Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile Eski Hitit dönemine ait büyük boy gaga ağızlı testiler ve bunların buluntu durumlarını gösteren fotoğraflar yer almaktadır. Bu vitrinlerin devamında yer alan vitrinlerde ise Eski Hitit ve İmparatorluk dönemine ait pişmiş toprak ve taş eserler, Frig dönemine ait boyalı seramik kapla, fibulalar, Roma dönemine ait pişmiş toprak ve cam eserler, Bizans dönemine tarihlenen bir kiliseye ait bronz malzemeler sergilenmektedir. Ayrıca müzede yer alan orta vitrinlerde yine Hitit dönemine ait çivi yazılı tabletler, mühür, baskılı pişmiş toprak bullalar, silindir ve damga mühürler, bronz baltalar, iğneler, taşçılık aletleri, kalıplar ile pandomtifer ve kabartmalı seramik parçaları teşhir edilmektedir. Vitrin aralarında da büyük boy testiler ile kabartmalı ortastadlar yer almaktadır.

Kaynakça (Bölüm III.F.)

- ÜNAL. A., Boğazköy Kılıcının Üzerindeki Akadca Adak Yazısı Hakkında Yeni Gözlemler, In: M.J. Mellink, E.Porada&T. Özgüç (hrsg), Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç, 1993.
- ERTEKİN, A. & EDİZ. İ., The Unique Sword from Boğazköy/Hattusa. In: M.J. Mellink, E.Porada&T.Özgüç(hrsg), Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç, 1993.
- GERÇEK F., **Türk Müzeciliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- ÖZGÜÇ. T., "Eski Tunç Çağı Hitit Kültürünün Kaynağı Olarak Hatti Kültürü" **Hitiler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk**, Bonn 2002.
- PASİNLİ A., **Türkiye Müzeleri**, Ankara 2002.
- SİPAHİ. T., "Ein althethitische Reliefvase aus Hüseyindede Tepesi", **İstanbul Mitteilungen** 50, 2000, pp.61-81.
- SİPAHİ. T., "New Evidence from Anatolia Regarding Bull-Leaping Scenes in the Art of the Aegean and the Near East", **Anatolica XXVII**, 2001, pp.107-120.
- YILDIRIM. T., "Hüseyindede Tepesinde Bulunan Yeni Bir Kült Vazosu", **V. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara 2005.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇORUM'DA KÜLTÜR VE EDEBİYAT

Bölüm Plânı

IV.A. ÇORUM'DA KÜLTÜREL HAYAT-**ÖĞ.GÖR.DR.MUSTAFA BAKAN**
[HİTİT ÜNİVERSİTESİ MESLEK YÜKSEK OKULU]

IV.B. ÇORUM'DA HALK KÜLTÜRÜ- **YRD.DOÇ.DR.M.METE TAŞLIOVA**
[HİTİT ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ]

IV.C.1. OSMANLI DÖNEMİNDE ÇORUMLU DİVAN ŞAİRLERİ- **YRD.DOÇ.DR.ZÜLFİKÂR GÜNGÖR**
[ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ TÜRK-İSLÂM EDEBİYATI ANABİLİM DALI]

IV.C.2. TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE ÇORUMLU ŞAİR VE YAZARLAR-**ÖĞ.GÖR.İSA ÇOLAKER**
[AMASYA ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM FAKÜLTESİ TÜRKÇE EĞİTİMİ BÖLÜMÜ]

IV.D. ÇORUM'DA HALK EDEBİYATI-**YRD.DOÇ.DR.M.METE TAŞLIOVA**
[HİTİT ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ]

IV.E. ÇORUM'UN YETİŞTİRDİĞİ ŞAHSİYETLER-**ABDÜLKADİR OZULU**
[ARAŞTIRMACI YAZAR-EMEKLİ ÖĞRETMEN]

IV.F. ÇORUM'DA KÜTÜPHANECİLİK-**ALİ ÖZÜDOĞRU**
[ÇORUM KÜLTÜR VE TURİZM İL MÜDÜRÜ]

IV.G. KENTİN GELECEK VİZYONU VE POTANSİYELLERİ-**YRD.DOÇ.DR.MUSTAFA BİLGİN**
[HİTİT ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ]

IV.A. ÇORUM'DA KÜLTÜREL HAYAT*

IV.A.1. Cumhuriyet Öncesi Dönemde Çorum'da Kültürel Hayat

Çorum, İç Anadolu ve Orta Karadeniz'de kültürel nitelikleri oldukça yoğun bir kenttir. Yörenin tarihi 7000 yıl öncesine kadar uzanmakta olup, tarih öncesi ve tarih çağlarında pek çok uygarlıklara sahne olmuştur. Arkeolojik kazılardan elde edilen bilgilere göre yörede sırası ile Paleolitik (Yontma Taş), Neolitik (Cıvalı Taş), Kalkolitik (Bakır-Taş), Tunç Çağı ve Asur Ticaret Kolonileri Çağına ait kalıntılar bulunmaktadır.

Çorum'da yaşayan ilk yerli halk Hattiler'dir. Daha sonra bölgeye Hititler egemen olmuştur. Hititler (M.Ö 1650-1200), Anadolu'da yaşayan eski uygarlıkların en büyüğüdür. Sınırları Karadeniz kıyılarından Suriye'ye kadar uzanan Anadolu'da büyük bir imparatorluk kurmuşlardır. İmparatorluğun başkenti Çorum il sınırları içerisinde bulunan Hattuşa (Boğazkale)'dir. Hititlerden sonra sırasıyla Frig, Pers, Pont Krallıkları ve Galatlar; daha sonraları Roma, Bizans, Danişmentoğulları, Selçuklu ve Osmanlı devletleri yöreye egemen olmuştur. İlin hemen her tarafında değişik uygarlıklara ait günümüze kadar gelmiş kalıntılar bulunmaktadır. Bir Hitit höyüğü yanında Frig, Roma, Bizans kalıntısı ya da bir diğer yanda Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait eserlere rastlamak mümkündür. Kazılarla gün ışığına çıkartılan tarih öncesi ve sonrası uygarlıkların kalıntıları, Çorum ilinin eski bir uygarlık merkezi olduğunu göstermektedir.

Tarihteki ilk yazılı antlaşma olan Hititler ve Mısırlılar arasında yapılan Kadeş Antlaşması'nın tabletleri Çorum-Boğazköy'de bulunmuştur. Tarihte ilk barış antlaşmasını imzalayan Hitit uygarlığının başkenti Hattuşa'nın Çorum ili sınırlarında olması, Çorum'u dünya barışı açısından önemli bir konumda tutmaktadır. Çorum'da, Antik dönemlerin yanı sıra Anadolu Türk Beylikleri, Selçuklu ve Osmanlı kültürlerine ait izler ve kalıntılar da bulunmaktadır. İl genelinde Türk kültürüne ait hamam, cami, türbe ve köprü gibi pek çok tarihi bina ve yapı görmek mümkündür. Ayrıca tarih öncesi dönemin en belirgin özelliklerini taşıyan çok sayıda doğal ve yapma mağaralar da bulunmaktadır.

Çorum adının menşei Türk boylarına kadar inmektedir. Çorumlu-Çorum, Oğuzlar'a bağlı Alayuntlu boyunun 'Çorumlu' oymağının adıdır. Bu oymak Anadolu'nun Türkleşmesi sırasında Çorum'a gelerek bölgeye kendi adını vermiştir. Çorum adının kökeni konusunda başka görüşler bulunsada Çorumlu oymağından bu adı almış olması, en akla yatkın olanıdır (Bakan, 2008:1). Çorum, 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Türk beylerinin Anadolu kalelerini fethetmeye başlamalarıyla, 1075 yılında Bizans'tan alınmıştır. 1178 yılında Anadolu Selçuklu yönetimine, 1398 yılında da Yıldırım Bayezit tarafından Osmanlı yönetimine katılmıştır (Kara, 2008: 33). Bu dönemde Çorum; Tokat, Sivas, Samsun gibi Amasya'ya bağlı bir sancak konumundadır. Çorum, Osmanlı Padişahlarının çoğunun şehzadeliğinin geçtiği Amasya'ya yakın olması ile ilgi görmüş ve bu durum kültürel yönden gelişmesine ve birtakım yapıtların yöreye kazandırılmasına katkı sağlamıştır (Çorum İl Yıllığı, 1973:9-10).

Bilindiği gibi kültür; "tarihi, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü" olarak tanımlanmaktadır (Türkçe Sözlük, 1988:947). Kültür denilince daha çok bir milletin tarihi boyunca yarattığı eserler anlaşılır. Kültürü oluşturan unsurların hemen hepsi bir milletin uzun bir süreçte nesillerin işlemesiyle oluşur ve olgunlaşır (Kaplan, 1977:69).

*Bu bölüm, Öğ.Gör.Dr.Mustafa BAKAN (Hitit Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu) tarafından hazırlanmıştır.

Çorum, Antik dönemlerin yanı sıra Selçuklu ve Osmanlı dönemleri kültürlerinin de izlerini taşımaktadır. Antik dönemi içeren Hititler ve diğer uygarlıklara ait kalıntılar günümüzde Çorum'un kültür turizmi açısından önemlidir. Çorum'un kültürel yaşantısında Orta Asya'dan beri süre gelen Anadolu Türk Beylikleri, Selçuklu ve Osmanlı kültürel değerlerinin büyük oranda katkısı bulunmaktadır. İl genelinde Cumhuriyet öncesi Türk kültürüne ait hamam, cami, türbe ve köprü gibi pek çok tarihi yapı ve kalıntı bulunmaktadır (100.Yılda Çorum, 1981: 19).

Osmanlı Devleti'nin çağdaşı toplumlara göre kuruluş ve yükselme dönemlerinde kültür ve eğitim anlayışı son derece yüksektir. Bir toplumun kültürel düzeyinin oluşmasında eğitim ve eğitim kurumları oldukça önemlidir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde eğitimin temel kurumu medreselerdir. Çorum'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde pek çok medresenin eğitim verdiği bilinmektedir (Çorum İl Yıllığı, 1967:143). Medreseler, eğitim açısından ikiye ayrılırdı. Birinci şubede dini bilgiler, ikinci şube olarak da astronomi, hesap ve tıp gibi müspet bilimler okutulurdu.

Osmanlılarda medreseden başka bir de Enderun denilen saray okulu vardı ve burada üst düzey yönetici ve devlet memuru yetiştirilirdi (Heyet, 1996:157). Medreselerden başka bir de ilkokul düzeyinde olan sıbyan mektepleri bulunmaktadır. Halkın eğitimi açısından önemli olan hemen her köy ve mahallede bulunan bu okullarda eğitim ve öğretimin esası din ve ahlak öğrenimi olarak belirlenmişti. Osmanlılarda medreseler ve sıbyan mektepleri dini ve sosyal yönü ağır basan kurumlardı. Bunların hemen hepsi devletin kontrolünden ve sorumluluğundan uzak, vakıflara bağlı bağımsız kurumlardı. Devletin güçlü, toplumun istikrarlı ve vakıfların kuruluş amaçlarına yönelik işlediği sürede topluma hizmet etmişlerdir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren devletin zayıflamaya başlaması ve sosyo-ekonomik yönden düzenin bozulması ile vakıflarda da bozulmalar başlamıştır (Kodaman, 1991:9). Bir zamanlar en üst düzeyde eğitim veren medreseler, son yüzyılda çağın çok gerisinde kalmış ve içi boş kurumlar haline dönüşmüştür. Çorum'da gerek Selçuklu ve gerekse Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde pek çok medrese kurulmuştur. Çorum'da 19. yüzyılda on adet sıbyan mektebi, bir adet rüşdiye, on adet medrese ve iki adet kütüphane bulunmaktadır (İzzet, 1997:4).

Osmanlı döneminde 1869 yılında yayımlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre eğitim sistemi ilköğretim zorunlu olmak üzere; ilk, orta ve yüksek şeklinde üç aşama halinde düzenlenmiştir. Sıbyan mektepleri ilköğretimi; rüşdiye, idadi ve sultaniler orta öğretimi; dar'ül-muallimin ve diğer üst düzey okullar da yükseköğretimi oluştuyordu. Bu nizamname doğrultusunda Çorum'da 1871 yılında bir rüştiye mektebi ve yine sıbyan mektepleri açılmıştır (Çorum'da Cumhuriyetin 15 Yılı, 39). Sıbyan mekteplerinin yanında 1902 yılından itibaren devlet tarafından açılan ilkokulların sayısı Çorum'da da çoğalmaya başlamıştır. 1902 yılında 75 öğrenci mevcudu ile bir de idadi mektebi (lise) açılmıştır (Çorum İl Yıllığı, 1967:144). Cumhuriyet'in başlarında Çorum'da Osmanî, Mecidi, Terakki, Hürriyet, Ravza-i Nisvan ve Numune-i Nezaket adındaki okullar ile bir de Anaokulu bulunmaktadır (Anakök, 1950:132).

IV.A.2. Cumhuriyet Döneminde Çorum'da Kültürel Hayat

IV.A.2.a. Çorum'da Kültür Alanındaki Gelişmeler

Antik döneme ait Hitit ve diğer uygarlıkların kalıntıları, Çorum'un kültür ve turizmi açısından oldukça önemlidir. Alacahöyük kazısı, Atatürk'ün direktifleriyle başlamış olan Cumhuriyet döneminin ilk kazısıdır. Hititlere ait Boğazköy-Hattuşa, Alacahöyük ve Ortaköy-Şapinuva gibi Çorum il sınırları içinde bulunan ören yerleri, Çorum'u dünyaya tanıtmaktadır. Çorum'da bir kültür ve turizm merkezi olan Boğazköy-Hattuşa, UNESCO tarafından koruma altına alınan Türkiye'deki 9 yerden biridir.

Çorum'un Türk tarihinin derinliklerinden gelen halk edebiyatı, halk oyunları, halk müziği, düğün âdetleri, yöresel eğlence ve oyunları, el sanatları gibi kendisine özgü çok zengin kültürel değerleri bulunmaktadır. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin gerileme ve parçalanma sürecine girmesi sebebiyle, Cumhuriyet öncesinde yeterli atılımlarını yapamamış az gelişmiş bir il görünümündedir. Bu durum, toplumsal yaşamı da olumsuz etkilemiştir. Kentteki ilerlemeler, Cumhuriyet'le birlikte görülecektir. Özellikle ulaşım alanındaki gelişmelerle diğer kentlerle olan sıkı bağlantılar, il merkezi ve ilçelerde önemli değişimlere neden olmuştur.

Cumhuriyet, her alanda değişimi ve gelişmeyi getirirken eğitim alanında da son derece önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. 1928 yılında Harf Devrimi ile birlikte yurdun her tarafında olduğu gibi, Çorum'da da okuma yazma seferberliği başlatılmış ve Çorum ilinde halk dershaneleri açılmıştır. Kısa sürede okuma yazma oranında önemli derecede artış olmuştur. 1929-1938 yılları arasında Çorum'da açılan 'Ulus Dershaneleri'nde 16 yaşından yukarı ve 43 yaşından aşağı 20.078 kişi eğitim görmüştür. Bu kursiyerlerden 9.710 kişiye 'Ulus Dershaneleri Belgesi' verilmiştir. Ayrıca elli köyde eğitimci teşkilatı yapılmış ve Kastamonu'daki 'eğitmen kursu'na katılmak üzere Çorum'dan elli öğrenci gönderilmiştir (Anakök, 1950:132). Cumhuriyet'le birlikte, Çorum kültüründe büyük ilerlemeler kaydedilmiş olup, 1935 yılında % 8.61 olan okuma yazma oranı, 2000 yılında % 83.12, 2008 yılında ise % 98 düzeyine ulaşmıştır. 2008 yılı itibariyle Çorum'da erkeklerde okuma yazma oranı % 99, kadınlarda ise % 97'dir (Çorum Valiliği:2008).

Cumhuriyet öncesi Çorum'da kıymetli yazma eserlerin de bulunduğu üç ayrı kütüphane, 1923 yılında Çorum İl Halk Kütüphanesi adı altında birleştirilmiştir. Başlangıçta bugünkü belediye binasının üst katında hizmet vermiş, 1960 yılında günümüzdeki Hasan Paşa Kütüphanesi olarak bilinen kütüphane binasına taşınmıştır (Çorum İl Yıllığı, 1967:193). Çorumda 2008 yılı itibari ile bazı kültür unsurları Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: Çorum'da 2008 İtibariyle Bazı Veriler	
Halk Kütüphanesi	20 (5'i il merkezinde)
Kitabevi	33
Matbaa	30
Yerel Gazete (Merkezde)	8
Özel Radyo	10
Özel Televizyon	3
Sinema	3
Tiyatro	1
D.Güzel Sanatlar Galerisi	1

Kaynak: Çorum Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü.

Çorum'da daha Kurtuluş Savaşı devam ettiği yıllarda bir matbaa kurulmuştur. 1921 yılında kurulan bu il matbaasında 'Çorum' adında haftalık bir il gazetesi çıkmaya başlamıştır. 1956 yılında haftada 2 defa çıkan Çorum Gazetesi, 1957 yılından 1964 yılına kadar günlük olarak yayın hayatını devam ettirmiştir. Çorum'da çıkan ikinci gazete 'Fikret Gazetesi'dir. Fikret Gazetesi, 1925 yılından itibaren haftada bir gün basılmış ve 1927 yılına kadar yayın hayatını sürdürerek 62 sayı çıkmıştır (Ozulu, 2007:2-5). Daha sonraki yıllarda özel kişiler tarafından çıkarılan 'Akisler' ve 'Yeni Çorum' adındaki gazeteler de Çorum il matbaasında basılmıştır. 1922-1923 yıllarında Hale Mecmuası adında bir dergi çıkartılmıştır. 15 günde bir çıkan Hale Mecmuası; edebiyat, sanat ve sosyal konulara ağırlık vermiştir. Bu derginin üç nüshası elde bulunmaktadır. Çorum'da 'Halk Sözü' adında da bir dergi çıkmış; ancak sadece bir sayı yayımlanmıştır. Çorum ilinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında İskilip Muallimler Birliği tarafından 1926-1927 yıllarında 'Kurtuluş Yolu' adlı bir dergi daha çıkartılmıştır

(Ozulu, 2007: 2-5). 1938-1946 yılları arasında Çorum Halkevi tarafından ‘Çorumlu’ adında bir dergi çıkartılmıştır. 24 Şubat 1933 tarihinde açılan Çorum Halkevi, Cumhuriyet’in değerlerini yaşatmak ve halkın kültürel ve sosyal alanda gelişmesine katkı sağlamak amacı ile pek çok etkinlik gerçekleştirmiştir (Çorum Halkevi Broşürü, 1933:1).

Çorum Halkevi Başkanı Bedri Bilginer, Çorumlu dergisinin çıkarılış sebebini, “Çorum ve çevresine ait zengin halk kültürünün tespiti” için bir yayın organına ihtiyaç duyulması olarak belirtmektedir. Çorumlu Dergisinin 1938 yılındaki ilk sayısında, çalışma programı 32 madde hâlinde açıklanmıştır. Bu program, özetle Çorum’un tarihi, kültürü, ekonomik ve sosyal yapısı, folkloru, halk müziği, tarım, ziraat ve köycülük işleri gibi alanlarda araştırma yapmayı kapsamaktadır (Bilginer, 1938:1).

Çorumlu dergisi 1938-1946 yılları arasında toplam 61 sayı çıkmıştır. Çorum Halkevi üyelerinin kültürel alanda ortaya koydukları çalışmalar bu dergide yayımlanmıştır. Dergide Çorum ve yöresinin gelenek-görenekleri, inançları, halk eğlenceleri, halk şairleri, destanları, türküleri, manileri, dua-bedduaları, bilmeceleri, tarihî eserleri, şarkıları, menkıbeleri, meslekleri, yiyecek-içecekleri, halk hekimliği, çocuk oyunları, halk şiirleri, halk oyunları, ağıtları, özdeyişleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir (Sular, 2006:8).

Çorum il merkezinde ve ilçelerinde 2008 yılı itibari ile yayımlanan gazeteler, Tablo 2 ve Tablo 3’te verilmiştir:

Tablo 2: Çorum’da Yayımlanan Gazeteler (Merkez)	
Gazetenin Adı	İlk Yayın Tarihi
Çorum Haber Gazetesi	17.09.1985
Çorum Hakimiyet Gazetesi	01.02.1991
Merhaba Gazetesi	05.05.1992
Dost Haber Gazetesi	19.10.1995
Kent Haber Gazetesi	06.02.2001
Tek Yıldız Gazetesi	01.04.2005
Çorum Gazetesi	17.03.2006
Manşet Gazetesi	01.08.2008

Kaynak: Çorum Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü.

ÇORUM MERKEZDE YAYIMLANAN GAZETELERİN LOGOLARI
(İlk Yayın Tarihi Sırasına Göre)

www.corumhaber.net
ÇORUM HABER
siyasi bağımsız gazete

ÇORUM
Hakimiyet
22 KASIM 2008 CUMARTESİ Günlük Siyasi Gazete Fiyatı : 40 YKR
www.corumhakimiyet.net

MERHABA
22 KASIM 2008 CUMARTESİ Siyasi Bağımsız Gazete Fiyatı : 40 YKR

SİYASİ BAĞIMSIZ GAZETE
DOST HABER
www.corumdosthaber.com

ÇORUM MERKEZDE YAYIMLANAN GAZETELERİN LOGOLARI
(İlk Yayın Tarihi Sırasına Göre)

Tablo 3: Çorum'da Yayımlanan Gazeteler (İlçeler)

İlçe	Gazetenin Adı	İlk Yayın Tarihi
Sungurlu	Sungurlu'nun Sesi	1970
Alaca	Alaca Birlik	03. 02. 1993
Osmancık	Osmancık Haber	31. 07. 1996
İskilip	İskilip Haber Gazetesi	2005
Alaca	Alaca Lider	13.11.2006
İskilip	İskilip Gazetesi	27.02.2008

Kaynak: Çorum Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü

IV.A.2.b. Çorum'da Eğitim Alanındaki Gelişmeler

Çorum'da Cumhuriyetle birlikte görülen gelişme ve değişim eğitim alanında da kendisini göstermiş ve pek çok atılımlar gerçekleşmiştir. 1922 yılı istatistiklerine göre Çorum ilinde 69 ilkokul vardır. Osmanlı döneminde Çorum'da bulunan Osmani, Mecidi, Terakki, Hürriyet, Ravza-i Nisvan ve Numune-i Nezaket adındaki ilkokullar Cumhuriyetin başlarında İstiklal, Albayrak, Cumhuriyet, Gazi Paşa, Tanyeri, İnkılap Okulları adı ile açılmıştır. (Anakök, 1950:132). 1924-25 eğitim yılında yeni bir ortaokul açılarak daha önceden açılmış olan Kız Ortaokulu ile birleştirilmiştir. Çorum ilinde 1926-27 öğretim yılında 76 ilkokul 183 ilkokul öğretmeni ile 4728 öğrenci bulunmaktadır (Çorum İl Yıllığı, 88: 1973). 1927-28 öğretim yılında ise bu sayı 85 ilkokul 178 ilkokul öğretmeni 4953 öğrenci şeklindedir (Çorum İl Yıllığı, 1973: 141). 1928 yılında ilde ilkokulların yararlanabileceği bir de ders aletleri müzesi kurulmuş 1937 yılında büyük bir ortaokul binası açılmıştır (Tekeli ve diğerleri, 141:1985). 1943 yılında Bölge Erkek Sanat Okulu ve Akşam Kız Sanat Okulu kurulmuş, Kız Sanat Okulu daha sonra Kız Sanat Enstitüsüne dönüştürülmüş, 1946 yılında da Cumhuriyet döneminin ilk lisesi açılmıştır (Sabuncuoğlu, 71:1973). 1949-1950 Eğitim Yılında Çorum ilinde orta öğretim şöyledir (Tekeli ve Diğerleri 220:1985):

Tablo 4: 1950 Yılı İtibariyle Çorum'daki Eğitim Öğretim Faaliyetleri

Seviye	Okul	Öğretmen	Öğrenci
Ortaokul	4	32	432
Lise	1	8	131
O.Der.Meslek Okulu	2	25	210
Toplam	7	65	773

1965 yılına gelindiğinde Çorum ili genelinde 655 ilkokul, 1571 ilkokul öğretmeni; 42.590'ı erkek 28.409'u kız olmak üzere 70.999 öğrenci bulunmaktaydı. Çorum ilinde 748 köy olup okulu olan köy sayısı 655'tir. İl merkezinde bulunan 1.571 ilkokul öğretmenin 955'i kadrolu olup bu öğretmenlerin 777'si erkek 178'i ise kadındır. Diğer 616 öğretmen ise *er öğretmen*, *vekil öğretmen*, *yedek subay öğretmen* ve *geçici öğretmen* olup 59 kişi ise *eğitmendir* (Çorum İl Yıllığı, 1967:144).

1972-73 eğitim yılında 835 ilkokul, 2.569 ilkokul öğretmeni ile 82.595 ilkokul öğrencisi bulunmaktadır. Çorum ilinde merkez ilçe ve diğer ilçelerde toplam 10 ortaokul ve il genelindeki köylerde 11 olmak üzere toplam 21 ortaokul bulunmaktadır. Ayrıca 7 lise ve 9 tane de meslek okulu vardır.

1980 yılına gelindiğinde kentin her mahallesinde bir okul bulunduğu görülmektedir. İlkokul öncesi eğitimde gelişme ise bu yıllarda oldukça yenidir. 1964-65 öğretim yılında 4-6 yaş grubundaki çocuklar için Çorum Kız Enstitüsünde bir anaokulu, 1970-71 öğretim yılında da Bahçelievler İlkokulunda yeni bir anasınıfı açılmıştır (Tekeli, 1982:269). 2008 Yılı itibari ile, Çorum ilinde eğitim durumu Tablo 5 ve Tablo 6'da verilmiştir:

Tablo 5: Haziran 2008 İtibari İle Çorum'daki Okul ve Öğrenci Sayıları

İlçeler	Okul öncesi			İlköğretim			Genel liseler			Meslekî ve Teknik lî Se			İlçe Toplamı		
	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Okul	Öğretmen	Öğrenci	Okul	Öğretmen	Öğrenci
Merkez	3	56	1.976	106	1.688	33.803	14	564	8.342	8	315	4.014	131	2.623	48.135
Alaca	1	3	171	36	262	6.246	2	56	914	3	48	589	42	369	7.920
Bayat			238	52	158	4.158	1	16	219	1	9	156	54	183	4.771
Boğazkale		1	55	10	36	775	1	12	79	0	0	0	11	49	909
Dodurga		3	106	10	52	990	0	0	0	1	16	143	10	71	1.239
İskilip	1	3	252	44	268	5.660	2	54	797	4	58	636	51	383	7.345
Kargı	1	2	105	15	90	1.693	1	7	72	2	29	215	19	128	2.085
Lâçin		1	45	11	59	840	1	10	59	1	20	157	13	90	1.101
Mecitözü		2	170	35	137	2.632	1	19	235	2	15	123	38	173	3.160
Oğuzlar		1	61	8	46	764	2	13	233	0	0	0	10	60	1.058
Ortaköy		1	66	11	66	1.208	1	13	183	0	0	0	12	80	1.457
Osmancık	1	3	268	42	286	5.957	2	71	1054	3	60	743	47	420	8.022
Sungurlu	1	11	479	58	439	9.894	2	79	1388	5	85	1.167	65	614	12.928
Uğurludağ			51	18	68	1.321	1	2	220	1	8	19	20	78	1.611
İl Toplamı	8	86	4.043	456	3.655	75.941	31	916	13.795	31	663	7.959	523	5.321	101.741

Kaynak: Çorum Valiliği (2008).

Tablo 6: Haziran 2008 İtibari İle Çorum'daki Okul ve Öğrenci Sayıları (Genel)

Okulun Türü	Okul	Derslik	Öğrenci
Okul Öncesi(Anaokulu/Anasınıfı)	8/179	27+197	4.043
İlköğretim Okulu	456	2.942	75.941
Ortaöğretim Okulu	26	955	21.754
Toplam	435	3.924	102.260

Kaynak: Çorum Valiliği (2008).

Cumhuriyet döneminde Çorum'da ilk yüksek öğretim kurumu, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak ara eleman yetiştirmek ve teknik bilgiler vermek amacıyla Makine Meslek Yüksekokulu adıyla 1975–1976 öğretim yılında kurulmuştur. Günümüzde ise 2006 yılında kurulmuş olan Hitit Üniversitesi bünyesinde 6 Fakülte, 3 Meslek Yüksek Okulu, 1 Sağlık Yüksek Okulu, 1 Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1 Fen Bilimleri Enstitüsü ve 1 Sağlık Bilimleri Enstitüsü mevcuttur. Yeni kurulan Veterinerlik Fakültesi, Tıp Fakültesi ve Fen Bilimleri Enstitüsü ve Sağlık Bilimleri Enstitüsü üniversite kuruluş aşamasında olduğu için henüz faaliyete geçmemiştir. Hitit Üniversitesi fakülte ve yüksekokullarında; 25 Ekim 2008 tarihi itibari ile öğretim üyesi, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, okutman ve uzman olarak toplam 186 Öğretim Elemanı ile 151 İdari Personel görev yapmakta ve toplam 6782 öğrenci öğrenim görmektedir.

Kaynakça (Bölüm IV.A.)

- ANAKÖK Tayyar, **Çorum Tarihi**, Çorum Hasanpaşa Kütüphanesinde bulunan nüsha, Çorum 1950.
- BAKAN Mustafa, "Çorum Sanayi İşletmeciliğinin Dinamiklerinin Tarihsel Perspektif Açısından İncelenmesi" **VII. Anadolu İşletmecilik Kongresi**, Mayıs 2008, Çorum.
- BİLGİNER, Bedri, "Çorumluyu Neden Çakarıyoruz", **Çorumlu**, Çorum Halkevi Dil ve Edebiyat Komitesi, Çorum Vilayet Matbaası, C.1, S.1 (Nisan 1938), Çorum.
- Cevat Hey'et, **Türklerin Tarih ve Kültürüne Bir Bakış**, T.C. Kültür Bakanlığı Türk Dünyası Türk Dünyası Edebiyatı/44 Ankara 1996.
- Çorum'da Cumhuriyetin 15 Yılı.** (Kitabın Basıldığı yer ve yılı bulunmamaktadır. Kitap Çorum İl Halk Kütüphanesinde 17514(K) numara ile kayıtlıdır).
- Çorum Valiliği**, 2008 Haziran İl Verileri.
- Çorum Valiliği**, 2008 İl Kültür Turizm Müdürlüğü Verileri.
- Çorumlu**, Çorum Halkevi Dil ve Edebiyat Komitesi, Çorum Vilayet Matbaası, Çorum.
- Çorum İl Yıllığı, 1967.**
- Çorum İl Yıllığı, 1973.**
- Çorum Halkevi Broşürü** 1933.
- İZZET Ali, **Tezkire-i Makamat**, Sadeleştiren: Ethem Erkoç, Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum 1997.
- KARA Adem, **Osmanlı Teşkilat Yapısı İçerisinde Çorum Sancağı**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- KAPLAN Mehmet, **Türk Milletinin Kültürel Değerleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.
- KODAMAN Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarik Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- OZULU Abdulkadir, "Çorum'da İlk Matbaa ve İlk Gazete", **Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu**, Kasım 2007, Çorum.
- SABUNCUOĞLU M.İhsan, **Çorum Tarihine Ait Derlemelerim**, Kısım II, Çorum 1973.
- SULAR Umut Ömer, "Halk Bilgisi Haberleri ve Çorumlu Dergilerinin Konu ve Eğitim Açısından Karşılaştırılarak İncelenmesi", Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.
- TEKELİ İlhan, **Türkiye'de Ketleşme Yazıları**, Turhan Kitabevi, Ankara 1982.
- Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu, Ankara 1988.
- 100.Yılda Çorum**, Çorum Ticaret ve Sanayi Odası, Ajans Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara 1981.
- <http://www.cmyo.gazi.edu.tr/tanitim.htm>.21.05.2008.
- [http://www.yok.gov.tr/mevzuat/ymevzuat/Kanunlar/yokteskilatkanun\(2809\).html](http://www.yok.gov.tr/mevzuat/ymevzuat/Kanunlar/yokteskilatkanun(2809).html)

IV.B. ÇORUM'DA HALK KÜLTÜRÜ*

IV.B.1. Gelenekler

Çorum'da, geçmişten günümüze aktarılan geleneksel değerlere geçmeden önce, konuyla ilgili bazı tanım ve kavramlara değinmek yararlı olacaktır. Birbiri yerine yanlış da olsa kullanıldığını gördüğümüz "töre" kavramı, toplum hayatını ve kurumların işleyişini düzenleyen anayasadır. İhtiyaçlar ölçüsünde değişebilmekte, fakat sanıldığı gibi yitip gitmemektedir. İçinde yaşanan zamana göre şekillenmekte, her devirdeki nesiller üzerinde fonksiyonunu sürdürmektedir. "Gelenek" ise, bugünkü anlamıyla "kurum" demektir. Çoğu zaman yazılı olmamakla birlikte geleneklerin de bir tarihi vardır ve bu tarihçeler kültürel kaynak olma yönüyle sosyal kurumları belirler. Gelenek süreklidir. Nesilden nesile sözlü veya yazılı iletişimle aktarılmaktadır. İhtiyaçlar nedeniyle, törede meydana gelen değişimler geleneğe de yansımaktadır. "Görenek" ise, gelenek içinde yer alan, törede meydana gelen değişimlerdir. Bu değişimde, değişen her unsurun yeri, bir başka değer tarafından doldurulmaktadır¹. Gelenekler bir soy kültürüdür. Her bir gelenek, kültür gibi değer yargılarından oluşmaktadır. Ancak, geleneklerle kültür açısından yaşama süresi noktasında ayrılıkları vardır². Milletler, dilini ve kültürünü, yüzyıllar boyunca yoğurur. Bu esnada, akan bir nehir gibi, içinden geçtiği her topraktan bazı unsurlar alır. Her medenî milletin konuşma ve yazı dilinde, karşılaştığı medeniyetlerden alınma kelime ve deyimlere rastlanır. Bu bakımdan her milletin dili ve geleneği, o milletin çağlar boyunca yaşadığı tarihin, adeta bir özeti gibidir³.

IV.B.1.1. Doğum

Bilindiği gibi, insan hayatında üç önemli "geçiş dönemi" vardır. Doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içinde birtakım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı uygulamalara dair birçok inanç, adet, töre, tören, dinî ve sıhrî kabullere uyulmakta veya işlemler yapılmaktadır. Bunlar yapılırken, bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve düşünce kalıplarına uygun şekilde, bir durumdan yeni bir duruma geçişin, istenilen veya umulan biçimde olmasını temin etmek amaçlanmaktadır. Doğum, sadece anne ve babayı değil, aynı zamanda akrabaları, komşuları, sülalenin diğer mensuplarını da sevindirmektedir. Çorum'da, doğum öncesi, doğum, doğum sonrası gibi aşamalarda farklı uygulamalar görülmektedir. Kadınlar arasında gerçekleşen bu uygulamalarda, özellikle tecrübeli ve birkaç kez anne olmuş akraba ve komşu kadınların yardımı ve yönlendirmesi daha yoğun olarak görülmektedir⁴. Bu uygulamaların bir kısmı, "halk hekimliği" <halk tababeti> gibi geleneksel bazı tedbirlerin, hem anne hem de bebek için uygulanması biçiminde görülmekte, bir kısmı ise yapılmazsa bir eksiklik olacağına inanılan ve "törenselle" özellik taşıyan bir niteliktedir.

IV.B.1.2. Kırklama

Doğumdan sonra bebeğin ve annesinin çeşitli pratiklerle yıkanması ve bu sayede kötü ruhlardan korunması işlemine yörede "kırklama" adı verilmektedir. Bu işlemi yapmak için önce kırk tane taş toplanır; taşlar yıkanır ve banyo yaparken kullanılacak olan su kabının içine atılır. İlk önce bebeğin annesi, bu hazırlanan kaptan su dökerek yıkanır. Böylece "kırklanan" kadın, bebeğini

*Bu bölüm, Yrd. Doç. Dr. M. Mete TAŞLIOVA (Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

¹ Ali Abbas Çınar, *Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler*, Muğla Üniversitesi Matbaası, Muğla 1996, V+274 s.

² İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Gelenek ve Görenekler", *Türk Folklor Araştırmaları*, Yıl 18, C. 10, S.212, Mart 1967, s.3445-3446.

³ Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, Dergâh Yay., İstanbul 2001, 201 s.

⁴ Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, KB Yay., Ankara 2000, s.138-143.

yıkamaya başlar. Bu işlemi yaparken yakın akrabalar da ona yardım eder. Bebeğin annesi kendisinin de kullandığı su kabının içine bebeğin yıkanabileceği sıcaklıktaki suyu hazırlar. Bu kaptan bir tas su alır ve parmakları açık bir şekilde su dolu tasın içine elinin önce içini veya dışını batırır ve “beş” der, tekrar elini batırır “on beş” der ve bu işlem “kırk” diyene kadar devam eder... Kırk sayısına ulaştınca tastaki su, hem bebeğin hem de annenin başına dökülür; bu işlem üç kez tekrarlanır. Böylece hem bebeğin hem de annenin “kırklanmış” olduğuna inanılır. Kırklama merasimi tamamlandıktan sonra kabın içinde bulunan su, taşlarla birlikte ayak basılmayan uygun bir yere dökülür⁵.

IV.B.1.3. Al Basması

Yörede, yeni gelinlerin ya da doğumunun kırkinci gününü atlatmamış kadınların doğaüstü bir güç tarafından rahatsız edilebileceğine inanılmaktadır. Bu doğaüstü güç ve bu gücün getireceği hastalık da yörede belirlenen tanımıyla “al basması” şeklinde ifade edilmektedir. Bu gücün kadınları rahatsız etmemesi için çeşitli önlemler alınmaktadır. Yeni gelinler, evlendikten sonra bir iki gün evden çıkartılmamaktadır; çıkarlarsa “al basacağına” inanılmaktadır. Yöre halkı, doğum yapan bir kadının loğusalık döneminde bazı önlemler alması gerektiğine inanmaktadır. Loğusa kadınlar, evde yalnız bırakılmaz; yalnız kalmaları bir zorunluluksa kadının yatağının başucuna bıçak ya da silah koyulur. “Al basması”ndan korunmak için loğusa kadınlara kırmızı gecelik ve kırmızı başörtüsü giydirilir. Bütün bu önlemlere rağmen, kadın doğumdan sonra zayıflarsa ve vücudunda kırmızı lekeler çıkarsa “al basması” hastalığına yakalandığına inanılır. Bu durumda lekelerin etrafı bir arpa tanesiyle çizilir ve bu işlemi yapan kadın, Felak, Nas, Fatiha ve İhlâs surelerini okur. Bu şekilde kadının “al basması” hastalığından kurtulacağına inanılır⁶.

IV.B.1.4. Evlenme

Anadolu Türk kültürünün genel özelliği olan evliliğin törensel-kutlama uygulamaları, sosyal ve bireysel boyutlarıyla ön plana çıkmaktadır. Birçok ilde gördüğümüz gibi, Çorum’da da, evlenme çağına gelmiş delikanlı, çevresi veya akrabaları tarafından, artık evlenmesi gerektiği konusunda telkinlerle karşılaşır. Şehir merkezi dışında, askere gitmeden önce daha sık görülen evlendirmeler, biraz da şehirleşmenin sonucu olarak, aile geçindirebilecek düzgün bir iş olması ve askerlik vazifesini de yapmış olması gibi aşamalardan sonra söz konusu olmaktadır.

Genç delikanlının anne babası bir torun sahibi olmak için, kız anne babası da kızlarının hayırlı bir kısmetinin çıkması ve mutlu bir yuva kurması için, bu konuda, çok titiz davranırlar. Evlilik için, delikanlının beğendiği veya evvelden sözlendiği biri varsa, öncelikle bu kıza delikanlının annesi bakar ve bir değerlendirme yapar. Kıza bakmak, sadece gelin adayının görülmesi ile değil, kızın ailesi ve kimi zaman bütün akrabalarını da içine alan genişlikte gerçekleşir. Delikanlının özellikle istediği biri yoksa, annesi zaten bu konuda bir şekilde etrafa bakınmaktadır ve oğlu için “helal süt emmiş” bir kız arayışı içindedir.

IV.B.1.4.1. Söz Kesme

Delikanlının istediği veya annesinin gelini olmasını istediği kız için, önce, “kız görme”ye gidilir. Bu görme, görüşme, tanışma işinden sonra, uygun bir tarih tespit edilir ve erkek tarafı aile büyüklerinden de birini veya birkaçını alarak, kız tarafına “kız isteme”ye gider. Kız tarafı da, önceden haberli olduğu için, hazırlıklarını yapmış olarak misafirlerini ağırlar. Usulünce yapılan bu uygulamadan sonra, kızın

⁵ M.Öcal Oğuz ve Bengisu Kolcu, **2004 Yılında Çorum’da Halk İnançları ve Türbeler**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006, s.21.

⁶ M.Öcal Oğuz ve Bengisu Kolcu, **a.g.e.**, s.19-20.

verilmesi ve yeni kurulacak yuvanın hayır dualarla temelini atılmasının mutluluğu memnuniyeti içinde, o gece veya daha sonra kararlaştırılacak başka bir günün akşamında söz kesilir. Söz kesmeden önce “şerbet içme” veya “kahve içme” olarak da bilinen ikram⁷ yapılır ve nişan tarihi belirlenir.

IV.B.1.4.2. Nişan

Türkiye’nin başka illerinde de görüldüğü gibi, Çorum’da da “Beşik Kertmesi” veya “Beşik Kesmesi” adıyla bilinen bir tür nişan uygulaması görülmektedir. Beşik Kertmesi nişanlamalar, pek samimi görüşen aileler arasında cereyan eder. Günümüzde artık pek görülmeyen bu uygulamaya dair Çorum’da şöyle bir işleyiş vardır: Bu şekilde nişanlanacak kız ve oğlan, genelde, aynı ay veya aynı gün içinde doğmuş olurlar. Kimi zaman da çocukların anneleri arasında kuvvetli bir samimiyet vardır. Arkadaşının gebeliğinde oğlu veya kızı bulunan anne, bu ahbaplığı akrabalığa kadar götürür. Beşik Kertmesi nişanın yapılma biçimi de şöyledir: Beşikteki çocuklarını birbirine nişanlamaya karar verdikten sonra oğlan anası, kız çocuğuna beşiğiyle birlikte ipekli bir takım yaptırır. Gerek kendi ve gerekse kız evinin hâl ve vaktine göre gümüş ve uzunca bir mahfaza içindeki nazarlık nushasına takılmış beşi birlik (beşi bir yerde) veya Gazi, Mahmudiye, Kıramise altını ve çocuğun yiyebileceği lokum vesaire; annesine, kız kardeşlerine birer entarilik, oğlan kardeşine yaşına göre elbiselik ve oyuncakları vb. kız evine yollar. Bu hediyeleri getirene kızı bahşiş verir. Bu eşyaların gönderildiği günün akşamı kızı oğlan evine bir yemek ziyafeti vermeğe mecburdur. Oğlan evi, pek iyi tanıdığı dostlarını toplayarak kız evine gelir. Bu yemek yalnız kadınlara mahsustur. Çeşitli hediyeler getirilir. Yemekler yenilip kahveler içildikten sonra bir kadın hoca veya başı devletli yaşlı bir hatun, kız çocuğunun oğlan evinden gelen beşiğini ortaya getirir. Bohçasını alarak gelen ipekli çamaşırı giydirir. Bir ilahi, beste ile okunur. Bundan sonra şerbetler içilir. Ve bebekler nişanlanmış olur. Artık kız annesi ile oğlan annesi bu günden sonra birbirinin dünürü-düğürü olur. Nişandan sonraki bütün bayramlarda, Ramazanda, oğlan anası, kız evini ziyaret eder. Bu gelişlerde vaktine göre hediyeler getirir. Kurban bayramında kınalanmış ve süslenmiş koç gönderir. Beşik Kertmesi nişanlar, ancak, olağanüstü hâllerde bozular. Büyük mecburiyetler olmaksızın nişanın sonunda evlilik gerçekleşir⁸.

Evlenme yaşına gelen gençlerin bu konudaki en büyük yardımcısı annelerdir. Kızın seçilmesindeki en büyük gaye, oğlan anasının kendi fikirlerine ve hâllerine uygun, bilhassa itaatkâr ve sessiz gelin bulmaktır. Kız bakmak için özel bir yer veya mekân olmamakla birlikte, sosyal hayatın, özellikle ev hayatının belirgin olduğu ve kadınların bulunduğu yerler tercih edilmektedir. Bazen beğenilen bir kıza, bazen de bir tavsiye üzerine görülmek için “görücülük” adı verilen ziyaretler yapılır. Çorum’da, buna “dünürçülük-düğürçülük” de denilmektedir. Dünürçülüğe giderek kadınlar, her şeyden önce bu işlerden anlayan bilgiç kadınlardan seçilir. Gidilecek eve, takılarıyla birlikte en ağır ve gösterişli elbiseler giyilir. Kız evinin durumuna göre, bazen haber verilerek izinli olarak gidilir, bazen de bir mazeret uydurularak, dolaylı bir gidiş yolu ayarlanır. Kız evine girilmesinden itibaren, evin her yanı ayrıntılarıyla gözlenmeye başlanır. Özellikle kızın hâl ve davranışları belirleyici olur. Kızın kapıyı açmasındaki tavrı dahi dikkate alınır. Kız kapıyı hızlı açıp kaparsa, huy ve tabiatının sert olduğuna alamet sayılarak pek beğenilmez. Ancak, kız tarafı da gelenlerin niyetinden haberdarsa veya bunu bir şekilde anlarsa, kızın ve annesinin de tavrı, bir nevi cevap niteliği taşır. Kız dünürücü geldiğini hissederse, kapıyı hızlı veya sessizce açıp kapatmasından, bir yönüyle niyetini açık etmiş olur⁹. Kadınlar arasında geçen bu görme-görüşme-tanışma veya bir yönüyle anlaşmadan sonra, oğlan annesi ve kız annesi durumu eşlerine açar. Oğlanın, kızı görmediği durumlarda, annesi tarafından görülen ve beğenilen kız şu cümlelerle anlatılır: “...Orta boylu, kara kalem kaşlı, Amesken erik gözlü, elma gibi kıpkırmızı yanaklı, pamukla kan al... Bir kirpikleri var süpürge gibi yanağını döğüyor... Eli ayağı ufacık mı ufacık... Bir bel var ipincecik... Yüzü ayna, ay parçası... Kudretten allıklı, aklıklı... Hokka gibi ağız... İnsan yüzüne baktıkça pancar gibi oluyor. Bir gerdanı var bir karış sukabağı kaymak tabağı... Öyle de sessiz ki, başına vur ekmeğini al... Ağzı var dili yok. İşçimen mi işçimen, evcimen

⁷ 2003 Çorum İl Yıllığı, s.127.

⁸ H.Koçak, “Çorumda Eski Nişan Âdetleri”, *Çorumlu Dergisi*, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S.2, s.17-20.

⁹ H.Koçak, “Çorumda Eski Nişan Âdetleri”, *Çorumlu Dergisi*, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S.2, s.20-22.

mi evcimen...¹⁰ Kız evine gidilen ziyaret ile aileler arasında hediyeler verilerek, iş durumuna ve ailelerin hazırlık için gerekenleri yerine getirmelerinin yapısına göre bir takvim oluşturulur.

IV.B.1.4.3. Kına Gecesi (Kına Türküleri)

Gece yemekten sonra, güvey evinden bir kadın kafilesi, ellerinde, yanan çıralarla gelin evine gider ve oturur. Köyün kadın hocaları, ellerinde mumlarla, annesinin ağzından (annesi namına), şu deyişleri okuyarak gelini kaynananın önüne getirirler:

Baban çarşıya vardım'ola
Mes, pabuç aldım'ola
Kızının satıldığını bildim'ola
Fadimem kınan kutl'olsun
Bindiğin atlar etl'olsun
Vardığın yerler şen olsun

Bunu arkasından, gelinin ağzından da şunlar okunur:

Anam yayık yayarm'ola
Tepisiye koyarm'ola
Kızım iye anarm'ola
Fadimem kınan kutl'olsun
Bindiğin atlar etl'olsun
Vardığın yerler şen olsun

Kaynana önüne getirilen müstakbel gelinin avucuna, içinde altın bulunan bir miktar ısılatılmış kına koyulur ve eli kapatılır. Getirilen hediyeler geline takılır. Hediyeler takıldıktan sonra gelinin başı üzerine bir tef tutulur. Misafir kadınlar da hediyelerini bu tefin içine atarlar. Hediye atanların isimleri yüksek sesle söylenir. Bundan sonra, gelini getirmiş olanlar, ellerinde mumlarla beraber şu ilahiye okuyarak gelini götürür:

Biri Meryem, bir Asıya gelini,
Ol sultanın düğünü var cennette
Allah evinde...
Al elimi, kaldır beni
Çok ağlattın güldür beni
Ya Mevlam...

Gelin giderken ağlar. Gelin o geceyi, odasında, bir kız ve bir gelinle birlikte geçirir¹¹.

IV.B.1.4.4. Damat Kınası (Güvey Kınası)

Güvey konusu, halk edebiyatımızda, geniş bir yer tutmaktadır. Güvey türküleri, güvey manileri, güveye ilgili atasözleri ve deyimleri, bu uygulamayla ilgili edebî verimleri içermektedir. Anadolu düğün geleneğinde, bir ayrıntı olarak görülen bu konu, yapılan uygulamaların renkli ve çeşitli olması bakımından önem taşımaktadır. Düğünden önce, damat adayının evinde toplanan ve genelde sadece erkeklerin bulunduğu ev ortamında, kına hazırlanır. Bu kına, bazen, oğlan evinde hazırlanmayıp, kız evinde hazırlanan kınanın oğlan evine gönderilmesi biçiminde de olabilir. Bazı yerlerde kınayı, kız evinden gelen bir aile büyüğü veya akrabasının da yaktığı görülmekle birlikte, genelde damadın bir arkadaşı veya sağdıç yakar. Dualar, salâvatlar ve mutluluğu ifade eden sözlerin eşliğinde damadın avuç içine ve serçe parmağına kına yakılır. Kınanın yakıldığı el ve parmaklar, yöreden yöreye farklılıklar göstermektedir¹².

¹⁰ Ş.H.Koçak, "Çorumda Nişan Âdetleri"; **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Haziran 1938, S.3, s.7-13.

¹¹ Ferit Dedebaş, **a.g.m.**, s.11-13.

¹² A.Esat Bozyiğit, "Düğünlerimizde Güveye Ait Gelenekler ve Güvey Kınası Üzerine Bazı Yörelere Uygulamalar, **Türk**

IV.B.1.4.5.Düğün (Geleneksel-Tarihi) ^{13*}

Düğüne Başlangıç: Düğün, düğün sahibinin, merasimden on gün kadar evvel köyün erkeklerine yedireceği bir akşam yemeği ile başlar. Yemekten sonra, düğün sahibi tarafından, ertesi gün oduna gidileceği, köyün delikanlılarına bildirilir ve toplantı sona erdirilir.

Odun Kesme: Ertesi günün sabahı, köy delikanlıları birbirlerinden ayrı olarak odun kesmek üzere merkeplerle dağın yolunu tutar. Odun kesip köye dönen delikanlı, düğün sahibinden bahşiş alır.

Buğday Öğütme: Aynı günün sabahı, dört beş köy delikanlısı, üzerinde bayrak bulunan kağnıya yükledikleri buğdayla değirmenin yoluna koyulurlar. O gece, yattıkları değirmende buğdayı öğüttürürler ve ertesi gün köye dönerler. Kağnı köye yaklaşırken davulcu ile karşılaşılır ve düğün sahibinin evine indirilir.

Çuval Ağzı Açma ve Hamur Yoğurma: Odun ve unun geldiğinin ertesi günü, köy kadınları düğün evine davet olunur. Bu kadınlar, ellerinde yanmış mumlar olduğu hâlde başlarındaki kadın hocanın okuduğu ilahiye iştirakle değirmenden gelmiş olan un çuvallarının ağzını açmaya başlarlar. Bir kadın oturur; eline aldığı elekten unu eler; diğer kadınlar bu eleğin içine, vaziyetlerine göre para atarlar ki bu paralar unu eleyen kadının olur. Ekseriyetle bu unu köyün paraya muhtaç ve düğün sahibinin tayin edeceği bir kadın eleyecektir. Kadın un elemeği bitirdikten sonra bu unu yoğurmakla mükelleftir.

Ekmek Yapma: Kadının, fasıllarla yoğurduğu hamuru beş altı köy kadını, 2-3 gün boyunca yufka yapar. Bu yufkalar bir eve sütunlar hâlinde yığılır.

Civar Köylerin Daveti-Şeker Gönderme: Ekmek yapma bitince, düğün evinde hazırlanan şekerler, küçük paketler hâlinde, diğer köylere gönderilir.

Keşkek ve Pilav Pişirme: Buğdaylar sokuya giderken bir gün evvel davet edilmiş köy kadınları düğün evinde pilav için pirinç ayıklamaktadır. Sokuya götürülmüş olan buğday, delikanlılar tarafından, davulcunun temposuna uydurulan tokmaklarla dövülür; dövülmüş buğdayı, kepeği suda alınmak için çeşmeye taşınır. Sokuya yakın bir yerde, kazılan küçük çukurlara, keşkek kazanları yerleştirilir. Kepeği alınmış buğday, uygun miktarlarda kazanlara dağıtılır. Bunun üzerine et, soğan, tuz ve biber ile su konur ve kazanlar pişmeğe bırakılır.

Gelin Hamamı Alayı: Keşkeğin pişirildiği günün öğlen vaktinde, güvey tarafı bir davulcu ile hediyeler gönderir. Kız evi önüne gelen davulcu özel bir makamla çalmaya başlar. İçeride gelin ve diğer kadınlar düğün kıyafetlerini giyinirler. Hamama veya yunaklığa giderken, kadınların hepsi beyaz çarşaf giyinir, ayaklarında da kırmızı pabuç olur. Gelin, kafilenin ortasında olarak, yavaş bir eda ile yürüyüş yapılır. Hamam sefası bittikten sonra, aynı kafiye köy sokaklarından dolaşarak eve döner. Davulcu dışarıda, evin önünde halay havası çalmaktadır.

Civar Köylerin Gelmesi: Civar köy erkekleri, atlı veya yaya olarak, silahlarıyla birlikte köye doğru yola çıkar. Misafirler köyün girişinde davul zurna ile karşılaşılır ve misafir edilecekleri evlere gönderilir.

Yemek Yeme: Düğün evinde pişen keşkek, et ve pilav, misafirlerin bulunduğu evlere taksim edilir.

Hediyelerin Toplanması: Yemekten sonra davulcuyla birlikte, görevlendirilen kişiler, getirilen hediyeleri toplar.

Folkloru Araştırmaları 1989, KB Yay., Ankara 1989, s.23-31.

^{13*} Düğün başlığı altında sahadan derlenen bilgilerle Alaca ve Dodurga ilçelerindeki düğün uygulamaları örnek metinler olarak verilmiştir.

Gece Meydan Âlemi: Hediyeler toplandıktan sonra, bütün misafirler evlerden çıkarak köy meydanına toplanır. Meydan, muhtelif yerlerde yakılan ateşlerle aydınlatılır. Meydanda yapılan şenlik; halay, zeybek, sinsin gibi oyun ve hüner gerektiren uygulamalarla sürer ve sabaha karşı nihayetlenir¹⁴.

Kına Gecesi ve Perşembe Sabah Kahvaltısı: Ertesi günün sabahında, misafirlere börek ve hedikten ibaret kahvaltı verilir. Kahvaltıdan sonra, misafirler yine köy meydanına toplanır.

Güvey ve Sağdıca Merasim Yapılması: Güvey, yanında birkaç arkadaşı veya köyden delikanlılarla birlikte hamama veya yunaka götürülür. Güveye ve sağdıca, hamamdan sonra düğün kıyafetleri giydirilir.

Gelinin Hazırlanması: Gelinin elbisesini kızlar ve genç gelinler giydirir. Alnına, çenesine ve yanaklarına da birer tane olmak üzere, yüzünün dört yerine sarı yaldızlar yapıştırılır. Gelinin giydirilmesinden sonra yüzüne bir ayna tutulur ve: “Kendin mi güzel, bahtın mı güzel?” diye sorulur. Gelinin buna cevap vermemesi, fakat içinden “Bahtım güzel” demesi gerekir. Daha sonra, başına kırmızı örtü örtülür ki bu örtüyü güvey açar.

Gelinin Baba Evinden Ayrılması: Sağdıç ve damat tarafından kadınlar, gelini almaya gelir. Gelin, gitmek için ata binmeden önce, babasından başlayarak, bulunanların elini öper. Babası veya erkek kardeşi, geline kuşağını kuşatır ve el öpme karşılığı bir miktar harçlık verir. Bu arada, başlarında davul ve zurna bulunan düğün alayı da gelin evinin önüne gelmiştir. Gelin usul icabı biraz ağladıktan sonra ata bindirilir; atın boğazına kırmızı donluk, kulağına kurdele, gelinin sırtına imamın abası konur ve bağlanır. Bu şekilde alay güvey evine doğru yollar.

Gelinin Koca Evine Varışı: Gelin, koca evine yaklaşırken evin damı üzerine çıkmış olan bir şahıs, elinde tuttuğu bir çömleği yere atmak suretiyle parçalar. Başka bir kişi, bir yumurtayı evin kapısına vurarak kırar (Bu merasimden her ikisinin de maksadı, gelinin inadinın kırılması ve itaatkâr bir ev kadını olmasına dönüktür). Kaynata ve kaynana evin önüne geldiğinde, gelin attan indirilir. Bir koyun postuna bastırılır ve gelinin eline verilen bir kaşık yağı, kapının eşiğine ve üzerine sürdürürler (Bunun amacı da yeni yuvanın bereketli olmasıdır). Gelin, odasına girdiğinde, ilk çocuğunun erkek olması temennisi ile kucağına bir erkek çocuğu verilir. O da, bu erkek çocuğa bahşış verir. Bunun peşine, yeni evinde bulunan herkesin elini öper. Bu aşamada artık merasim sona erer¹⁵.

IV.B.1.4.6. Alaca İlçesi Düğünleri

Alaca’da evlilikler genellikle görücü usulüyle olmakla beraber, anlaşarak evlenenler de vardır. Ailenin beğenip dünür olduğu genç kızın ailesi olumlu cevap verirse, büyüklerin gözetiminde gençlerin görüşmesi sağlanır. Her iki aile de olumlu bir fikir belirtirse erkek tarafı aile büyüklerini ve hatırı sayılır tanıdıklarını alarak belirlenmiş bir akşam, kız tarafının evine dünürkü olarak giderler. Buna “büyük dünürlük” denir. Damat tarafının sözcüsü, ailenin büyüğü, kızın ailesine “Allah’ın emri Peygamber’in kavliyle kızınızı oğlumuza istiyoruz” der. Kız tarafı da “Allah’ın emri Peygamber’in kavliyle kızımı oğlunuza verdim” şeklinde olumlu bir karşılıkla cevaplar. Kıza takılacak takılar ve alınacak eşyaların bulunduğu “liste” hazırlanır. Listenin kabulünden sonra, damat yakınlarına kahve ikram edilir. Yüzük ve nişan tarihi belirlenir. Bazen büyük dünürlüğün yapıldığı akşam kayınvalidenin hazırladığı iğne oyalı yazma, kaşlı bir yüzük takılır. Böylelikle söz yüzüğü takılmış olur. Buna söz yüzüğü denir.

¹⁴ Ferit Dedebaş, “Çorum’un Köy Düğünü”, *Çorumlu Dergisi*, Yıl 4, 1 Ağustos 1941, S.28, s.8-13.

¹⁵ Ferit Dedebaş, “Çorum’un Köy Düğünü”, *Çorumlu Dergisi*, Yıl 4, 1 Eylül 1941, S.29, s.23-25.

IV.B.1.4.6.1. Nişan

Ailelerin isteği üzerine, düğün salonda ya da evde yapılabilir. Bütün tanıdıklara davetiye gönderilir. Nişan alışverişi yapılır. Nişan töreni nişanlılık adı verilen özel bir kıyafet giyilerek hafta sonunda yapılır. Nişan yüzükleri ile altınlar takılır. Nişana davet edilenler çeşitli hediyeler getirirler. Çoğunlukla para, altın bunun yanında elbiselik kumaşlar da getirilmektedir. Damat tarafı belirli günlerde gelini görmeye gider, kız evine hediyeler götürür. Ailelerin isteği üzerine nişanlılık süresi kısa veya uzun olabilir.

IV.B.1.4.6.2. Düğün Hazırlıkları

Düğün tarihi tarafların rızasıyla kararlaştırılır. Davetiye bastırılır. Daha önceleri, davetiye yerine düğün sahibi okuyuculuk yapan kadınlara şeker verir ve düğüne davet edilecekler gönderirdi. Şeker, davetiye yerine geçerdi. Ayrıca kız tarafına davetiye yerine yolluk adı verilen kumaşlar, gömlekler alınır. Bu eşyalar, kız tarafının uygun gördüğü kişilere davetiye yerine gönderilir. Aile büyüklerine de belirli hediyeler alınır. Bazı köylerde ise kümes hayvanı, terlik, sabun gibi farklı şeyler de gönderilmektedir. Gelin olacak genç kız, alışverişi çıkartılır, eksikleri alınır. Gelinin çeyizleri yıkanıp ütülenir. Nişanda altın takanlara, kayınvalide ve kayınpeder için “dürü” denilen hediye bohçaları hazırlanır. Bu bohçalarda seccade, yazma, patik gibi hediyeler bulunur. Düğünden önce gelin, arkadaşları ile birlikte yakınlarının evine yemek davetlerine gider.

Erkek tarafında ise baklavalar, börekler, yemekler hazırlanır. Düğün ekmeği yapılır. Düğünden birkaç gün evvel “danışık” adı verilen bir toplantı yapılır. Eş dost komşular davet edilir; yemek çay ikram edilir. Düğün için sağdıç ve kâhya belirlenir. Sağdıç damadın yanında durur. Onunla gelen misafirleri karşılar. Genelde damadın yaşıtı olan kişiler seçilir. Kâhya düğüne gelen misafirlerin yeme içme, kalacakları yerleri ayarlayan kişidir. Davul zurna, Alaca düğünlerinin vazgeçilmezlerindendir. Davulcu, perşembe gününden gelin ininceye kadar davul çalar.

IV.B.1.4.6.3. Düğün

Perşembe günü öğleden sonra, damadın arkadaşları, gençler, akrabalar toplanarak davul zurna eşliğinde bayrak kaldırırılar. Bayrak kaldırılırken bayrağın asıldığı tahtanın üzerine elma takılır, bayrağın dibinde horoz kesilir. Allah rızası için kesilen horozu evli veya bekârlardan hangi grup kaçırırsa onlar tarafından yenir. Böylece düğün başlamış olur. Düğün evinin önünde davul zurna çalar. Eğlenceler genellikle akşamları olur. Davul ve zurna ile genç erkekler eğlenir. Kadınlar ve erkekler ayrı mekânlarda eğlenirler. Gençler bahçenin dışını ışıklandırarak davul zurna eşliğinde ağırlama, bobbili, boş bilezik, jandarma, Çorum halayı, karanfilli, yaralı gelin, dokuzlu sallama halaylarını çeker. Tekli oyunları da fişek dağı türküsüyle oynarlar. Kadınlar ise bahçede çalgıcıların söylediği türkülerle ya da oyun kasetleriyle karşılıklı oynarlar. Trakya, uçayak, düz halay çekerler.

Perşembe ve cuma akşamları her iki taraf kendi evlerinde eğlenir. Perşembe günü her iki taraf birbirine hayırlı olsun gelirlir. Cumartesi öğleden sonra düğün salonuna davet edilen kişiler toplanır. Bu törene “kız töresi” denir. Cumartesi günü kız tarafı hediyeler getirir, takı takarlar, para verirler. Salonun girişine masa kurulur, gelin yakınlarından iki kişi oraya oturur. Gelen hediyelerin kim tarafından getirildiği deftere yazılır. Her iki taraf da birlikte eğlenir. Nikâh kıyılır.

IV.B.1.4.6.4. Kına Gecesi

Akşam olunca kına gecesi için yine herkes toplanır. Erkek tarafı gelirken kına, mum, çerez getirir. Eğlence sonunda ilahiler, türkülerle gelinin kınası yakılır. Kınayı yakan kişinin “başbütün”

olması istenir. Eşi ölmemiş veya boşanmamış kadına kına yakılır. Gelinin eline kına ile birlikte para veya altın konur. Bu gelin tarafından bereket parası olarak saklanır. Kınayı yakana bahşiş verilir. Kına çerezi dağıtılır.

IV.B.1.4.6.5. Gelin Alma

Pazar günü ise önce gelinin çeyizi davul zurna ile damat evine götürülür. Sandık üzerine oturma, kapı kilitleme gibi uygulamalar gerçekleştirilir. Çeyiz listesi yazılır. İlk madde Kur'an-ı Kerim olur ve fiyat belirtilmez. Çeyizi teslim eden ve alan çeyiz listesini imzalar. Çeyiz damat evine götürülür. Erkek tarafından gelin arabası olarak belirlenen araba süslenir. Diğer arabalarla bir konvoy oluşturulup gelin almaya damat evinden hareket edilir. Motorlu araçların yaygınlaşmasından önce, at ve at arabası kullanılmaktaydı. Gelin ailesiyle vedalaşır. Varsa erkek kardeşi, yoksa aile büyüğü tarafından geline kardeş kuşağı bağlanır. Kız tarafından gelin arabalarına yazma, eşarp, şifonlar takılır. Gelinin geleceğinin aydınlık olması ve gittiği eve aydınlık, ferahlık götürmesi düşüncesiyle gaz lambası ve ayna ile evden çıkartılır. Gelinin yanında "yenge" tabir edilen gelinin yakınlarından bir veya iki kadın bulunur. Yengeler gelinin gittiği yeni eve intibakına yardımcı olurlar¹⁶. Erkek evine geldiğinde gelin dualar ile indirilir. Kötü huylarının kırılması için önünde çanak kırılır. Gelin ve damadın başlarından bolluk, bereket ve ağız tatlılığı aynı zamanda sadaka niyetine bozuk para ve şeker atılır. Gelin eve girmeden, evin kapısına yapıcı olması için çivi çakılır. Eşi ve eşinin ailesiyle iyi geçinmesi için yağ ve bal karışımı kapının kenarına sürdürülür.

Gelin damatla birlikte odasına girer. Ağız tatlılığı için şerbet içirilir. Çocukları olması için yumurta yedirilir. Kucağına bebek verilir. Kız verilirse kızı, erkek verilirse erkek çocuğu olacağına inanılır. Gelin de önceden hazırlanmış hediye verir. Kalabalık dağılır. İkindiden sonra "güvey önü" denilen yemek hazırlanır. Düğüne davet edilen bütün erkekler bu yemeğe katılır. Damat, arkadaşlarıyla beraber yatsı namazına kadar eğlenir. Yatsı namazını arkadaşlarıyla birlikte kıldıktan sonra eve getirilir. Arkadaşları, damadın sırtına gelinin bulunduğu odaya girinceye kadar vururlar. Amaç, damadın heyecanını azaltmaktır.

IV.B.1.4.6.6. Erkek Töresi

Pazartesi günü öğleden sonra erkek töresi yapılır. Törede gelin tekrar gelinliğini giyer. Bu sefer de erkek tarafı geline hediyeler verirler. Düğün sahibine yardım olsun diye para getirilir. Gelen hediyeler deftere yazılır. Kızlar oyunlar oynayıp, halaylar çekerek eğlenirler. Misafirler dağıldıktan sonra düğün sona ermiş olur. Artık erkek töresi pazar günü öğleden sonra yapılmaya başlanmıştır.

IV.B.1.4.6.7. El Öpme

Bir hafta sonra gelinin ailesine el öpmeye gidilir. Gelinin ailesi hediyeler verir. Daha sonraki günlerde gelin ile damat ailesiyle birlikte akraba ve büyüklere el öpme misafirliklerine gider. Önceden hazırlanan dürüler hediye olarak gidilen kişilere verilir¹⁷.

¹⁶ Kaynak kişi Ertan Yıldırım ile 18.08.2008 tarihinde Çorum'da yapılan görüşme bilgileri.

¹⁷ Seval Kaplan tarafından, 2008 yılında hazırlanan, "Alaca İlçesi Düğün Adetleri" isimli seminer çalışması bilgileri.

IV.B.1.4.7. Dodurga İlçesi Düğünleri

Dodurga'da yapılan düğünler genellikle hafta sonlarında ve yaz aylarında yapılır. Bir hafta öncesinden hazırlıklar başlar. Pazartesi günü; gelinin kardeşleri, akrabaları ve arkadaşları gelinin evini yerleştirmeye giderler, çeyizini sererler.¹⁸

Salı günü; damadın akrabalarından birkaç kişi kız tarafına gelinin sandığını almaya gider. Tabii öyle sandık bedava verilmez. Sandığın üzerine gelinin kız kardeşi, eğer gelinin kız kardeşi yoksa kız akrabalarından herhangi biri oturur. Sandığa oturan kişi, erkek tarafından gelenlerle sıkı bir pazarlığa girer. İsteddiği parayı veya hediye alıncaya dek sandığın üzerinden kalkmaz. Damadın akrabaları tarafından yapılan ikna çabaları genellikle başarısız olur ve sandığın üzerinde oturan kişi istediğine kavuşunca sandığın üzerinden kalkar. Damadın akrabaları da sandığı gelinin yeni döşenmiş evine götürürler.

Çarşamba günü; “okuyucu” adı verilen kişiler bütün Dodurga halkına tek tek, kapı kapı dolaşarak şeker dağıtırlar. Okuyucular genellikle iki ya da üç kişi olup gelinin en yakın arkadaşlarıdır. Bunların şeker dağıtmalarının amacı bütün halkı düğüne davet etmektir. Bu okuyucular şeker dağıttıkları gün gelinin yeni aldığı kıyafetleri giyerler, onun takılarını takarlar.

Bugünde ayrıca, damadın ailesinin akrabaları ve yakın dostları erkek tarafına “sarma” sarmaya gelirler. Birkaç büyük tencere sarma sarılır. Bu hazırlıkların peşine, esas düğün Perşembe akşamı erkek tarafında başlar. Perşembe akşamı; düğün pek kalabalık olmaz. Kız tarafı erkek tarafına gitmez. Sadece erkek tarafının yakın akrabaları gelir ve kendi aralarında eğlenirler.

Cuma günü ise; Dodurga halkına yemek verilir. Bu yemek genellikle damadın evinin önünde olur. Kazanlarla yemekler pişirilir. Pişirilen yemekler Dodurga'ya özgü geleneksel yemeklerdir. Bunlardan hedik çorbası, keşkek, yanma, etli nohut en bilinenlerdendir. Cuma günü de erkek tarafında eğlenilir. Kız tarafı da erkek tarafına gider. Dodurga'da yapılan düğünlerde erkeklerle bayanlar ayrı ayrı eğlenir. Bu yüzden bu akşamki düğüne sadece kadınlar gelir. Genellikle düğünler kız ve erkek tarafının evlerinin önünde yapılır.

Cumartesi günü; düğüne gelen kadınlar kız tarafının evinin önünde toplanır. Erkek tarafı ve akrabaları da kız tarafına gelirler. Saat on iki ile on dört arasında oynarlar, eğlenirler. Buna “cehiz” derler. Eğlence bittikten sonra kimse dağılmaz; çünkü düğüne gelen bütün kadınlara yemek verilir. Bugün verilen yemekler, cuma günü verilen yemeklerin aynısıdır.

Şunu da unutmamak gerekir, cumartesi gündüz yapılan cehizde nişan takma âdeti vardır.

¹⁸ Çeyiz fotoğrafları, **Sabiha Albuz** tarafından, 2008 yılında hazırlanan “Çorum'da Çeyiz Kültürü” isimli seminer çalışmasından alınmıştır.

Düğüne gelip hediye getiren kişilerin hediyeleri herkes içinde bir kişi tarafından tek tek bağırılarak söylenir.

Cumartesi ikindi namazından sonra erkek tarafında “damat donanması” yapılır. Damat donanmasının yapılış biçimi şöyledir: İkinci namazından sonra yaşlısıyla, genciyle bütün erkekler erkek tarafına gelirler. Damadın baba evinin önünde bir kalabalık oluşur. Bir süre sonra hep beraber ilahiler söylenmeye başlar. Damat da arkadaşları eşliğinde evden alınır, kalabalığın içine getirilir. Üstündekiler tek tek çıkartılarak ilk defa giyeceği damatlığı kravatına varana dek giydirilir. Böylece damat donanması yapılmış olur.

Cumartesi akşamı “kına gecesi” yapılır. Yine kız tarafında toplanılır. Akşamleyin gelin hanım, bu yöreye has geleneksel kıyafetlerden biri olan “bindallı” adı verilen uzun, yanları yırtmaçlı, işlemeli bir tür kaftana benzeyen bir kıyafet giyer. Bindallının altına bindallı ile aynı renkte şalvar giyer. Ayrıca bu gecede, genellikle damadın birinci dereceden akrabalarından bir iki kişi erkek kılığına girer.

Vaktin ilerleyen saatlerinde herkese mum dağıtılır. Mumlar yakılır ve gelinle birlikte düğünde bulunan nişanlı iki üç kız yakılan mumları tek tek toplar ve söndürür. Daha sonra sesi güzel olan bir kadın ilahi söyler. Bu anda gelini ağlatmak amaç edinilir. En sonunda eğlence biter, sıra geline kına yakmaya gelir. Kına evde yakılır. Kına yakmayı bilen tecrübeli iki kişi, biri gelinin sağ eline ve sağ ayağına, diğeri de sol eline ve sol ayağına kına yakar. Bu esnada sesi güzel olan bir kişi ilçeye has geleneksel kına türküsünü söyler. Duygusal yoğunluğun zirveye ulaştığı bu anda gelin, annesi ve kız kardeşleri hıçkırıklara boğulurlar. Zira gelinin onlarla geçirdiği bu akşam, son akşamdır.

Damat tarafında da damada kına gecesi yapılır. Damada kına yakma geline olduğu gibi cumartesi akşamıdır. Damadın arkadaşları bir araya gelerek damada kına yakarlar. Kına yaktıktan sonra hep beraber düğün yemeği yerler. Yemekten sonra eğlenirler, yöreye has oyunlar oynarlar.

İkinci namazından sonra erkek tarafı davul, zurna, kornalar eşliğinde gelini almaya gelirler. Bu arada gelinin erkek kardeşi veya erkek kuzenlerinden birisi gelinin kuşağını bağlar. Yenge, kuşağı bağlayan kişiye bir miktar bahşiş verir. Sonra gelinin yüzünü kırmızı yazma ile örterler ve gelin damadın koluna girerek evden çıkmaya hazırlanır. Ancak önlerinde bir engel daha vardır; gelinin kapıda duran kardeşleri veya kuzenleri... Bunlar istedikleri bahşişi almayınca gelinin evden çıkmasına müsaade etmezler. Bu esnada damadın babası, amcası veya ağabeyi devreye girerek sıkı bir pazarlıktan sonra kapıyı tutanlara istedikleri bahşişin verilmesiyle gelin evden çıkartılarak arabaya bindirilir. Kalabalığın içinden bilge bir kişi dua eder.

Erkekler damada takı takmaya, kadınlar da gelini ve çeyizini görmeye gelirler. Gelin yeni evine geldiğinde damadın ailesinden değerli bir şey ister. Bu damadın ailesinin maddi durumuna göre bazen bir ev, tarla bazen de az miktarda para olabilir. Gelin istediğini alınca damatla birlikte eve girerken, yukarıdan bir kişi, içinde şeker, buğday ve bozuk para dolu bir kabı başlarına doğru boşaltır. Damat gelinin yüzünü açarak ona, “evine hoş geldin” der...

Gelenlerin daha iyi görmelerini sağlamak maksadıyla, gelin, kadınların arasında yüksek bir yerde, bir saate yakın süre ayakta bekletilir. Bu süre zarfında gelinin yanında gelen ablası veya yengesi, damadın yakın akrabalarına oyalı yazma takar. En güzel ve oyası en ağır yazma kayın valideye takılır. Sonra “tas depme” adı verilen geleneksel adetleri yerine getirirler. Bu adet şöyledir: Gelinin ayaklarının önüne içi suyla dolu küçük bir kap konulur ve gelin ona olanca hızıyla vurur. Bundaki amaç; gelinin babasının evindeki bütün kötü huylarını bırakıp, yeni evine yepyeni ve iyi huylu olarak gelmesidir. Daha sonra, gelinin kucağına, ileride bebeğinin olması için bir bebek verilir. Gelin onu birkaç dakika kucağında tutar. Gelinin akrabaları tarafından bebeğe havlu hediye edilir.

Erkeklerin olduğu toplulukta ise damat ayakta bekler. Gelenler damada para takarlar. Toplulukta bulunan büyüklerden birisi para takanların ismini tek tek zikreder. Toplanan paraların bir miktarı sağdica verilir. Sağdıc genellikle damadın yeğeni veya kuzenlerinden biri olur. Takı işlemi bittikten sonra damat tek tek oradakilerle kucaklaşır.

Yatsı namazından sonra damadın arkadaşları ilahiler eşliğinde damadı eve getirirler. Daha sonra damat gelini alıp yeni evine götürür. Eğer evleri yoksa gelin kayınvalidesinin evinde kendileri için hazırlanan odaya götürülür. Böylelikle düğün sona ermiş olur¹⁹.

IV.B.2.Bayramlar

Halk kültürü üzerine Halkbilimi genel başlığı altında yapılan çalışmalar, insanı, birey ve sosyal boyutuyla anlamaya dönük gayretler bütünü olarak düşünülmektedir. Bu yönüyle, dar anlamda veya geniş ölçekte bir topluluğun <boy, millet> geleneksel ve anonim dünya görüşünü ve bunun dışavurumları olarak kabul edilen; söze, harekete ve nesneye dayalı olarak ifade bulan her türlü anlamlı formu ve bunların oluşumları, geliştirilip pekiştirilmelerine yönelik iletişim olaylarını halk kültürünü oluşturan parçalar olarak düşünebiliriz²⁰. Bu bağlamda, sosyal hayatın işleyişinde, yüzlerce yıllık geçmişine bakarak üstlendiği işlevi itibarıyla bayramlar önemli bir yer tutmaktadır. Dinî ve millî olarak ikiye ayrılan bayramlar, Çorum'da coşkulu ve heyecanlı biçimde kutlanmaktadır. Çorum'da, millî bayramlarda, resmi kutlama programının yanında, özellikle gençler ve çocuklar arasında iğne, balon, bayrak, yoğurt, çuval, yumurta gibi araç veya malzemeyle yarışmalar yapılmaktadır. Bugün Çorum'un Bahçelievler olarak bilinen mahallesi, yakın tarihe kadar Cumhuriyet Meydanı adıyla millî bayram kutlamalarına ev sahipliği yapmıştır.

Çorum'da dinî bayramlar da önemli kutlama günlerindendir. Ramazan ve Kurban bayramının, yerel özelliklere bağlı olarak, çeşitlilik gösteren; hazırlık <karşılama>, bayram günü ve uğurlama <bayram sonrası> gibi aşamaları vardır. Çorum'da bayramdan birkaç gün önce hazırlıklara başlanır. Bayanlar evi baştan aşağı temizler. Misafire ikram etmek için baklava, masaf börek, çörek yapılır.

Bayram sabahı, ailenin bütün fertleri erken uyanır; evin erkekleri bayram namazı için camiye gider. Bayanlar da erkekleri uğurladıktan sonra, kısa bir ev temizliği ve bayram günlerine has sayılan yemeklerin hazırlığına başlar. Çorum'da bayram sabahı kahvaltısı sıradan bir kahvaltı olmayıp, genellikle yağla çorbalı ve et yemeklerinin bulunduğu sofrada düzeninde yapılır.

Kurban Bayramında ise namazdan sonra kahvaltı yapılır, sonra kurban kesilir. Ancak kahvaltının kurban kesiminden sonra yapıldığı da görülmektedir. Her iki bayramda da, kabir ziyaretleri yapılır; aile büyüklerine gidilerek el öpülür. Türkiye'nin birçok ilinde olduğu gibi, mezarlık ziyareti, çoğunlukla, arife günü yapılır.

Çorum'da, bayramlara özgü yaşayan bir diğer önemli uygulama da Hıdırlık ziyaretidir. Burada Kereb-i Gazi, Hacı Salih Efendi, Sücaaddinzade Zarfif Efendi, Abbas Kûlahi, El-Hac Yusuf-u Bahri, Ubeyd-i Gazi, Suheyb-i Gazi gibi önemli şahısların türbeleri vardır.

Bugün artık pek görülme de, bayramlarda, Saat Kulesi civarına panayır kurulduğu ve çocukların buralarda eğlendiği söylenmektedir.

Dinî ve millî bayramların yanında, Çorum halk kültüründe önem arz eden Nevruz, Hıdrellez gibi günler de kutlanmaktadır.

IV.B.2.1. Nevruz

Yakılan ateşin etrafında halay çekilen, çeşitli oyunların oynandığı, baharın gelişi esasına dayanan Nevruz kutlamaları, Çorum'da da geleneksel değerini korumaktadır. Nevruz, halkın kendisinin oluşturduğu, katılımın çok yüksek olduğu, halkın birlik ve beraberliğini sağlayan bir gündür.

¹⁹ Seher Baykuş tarafından, 2008 yılında hazırlanan "Dodurga'nın Düğünleri" isimli seminer çalışması bilgileri.

²⁰ Özkul Çobanoğlu, *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.4.

IV.B.2.2. Hidrellez

Anadolu Türk kültüründe, Hidrellez, 6 Mayıs'ta kutlanır. Bu günde dileklerin gerçekleşeceğine inanılır. Gençler 6 Mayıs günü bir gül ağacının altına dileğini çeşitli şekillerde çizer. Çorum kültüründe Hidrellez, bir yönüyle de piknik günü olarak karşılanmaktadır. Hidrellez günü Hıdırlık'a gidenler, evvelden hazırlanmış yiyecekleri de yanlarında götürür. Hidrellez'de dileklerinin gerçekleşmesi için çeşitli adaklarda bulunanlar da vardır. Burada adak inancının Hidrelleze yansıdığı görülür.

IV.B.3. İnanışlar-Halk İnançları

Halk inançları, Anadolu Türk kültürünün önemli bir gerçeğidir. Toplum hayatında üstlendiği işlevlere bakarak; İslamiyet öncesi kökenli, gelenek kökenli ve İslam dinine bağlı olarak özellik gösteren bu inanç uygulamalarının bir kısmı da, günlük pratiklerin inançla yoğrulması ve yeni bir terkip hâlinde uygulanması biçiminde kendisini göstermektedir. Temelinde "inanma" olan bu uygulamalar, bir kişi için yapıldığı gibi, sosyal bağlamda bir gruba veya topluluğa ait olarak da gerçekleşebilmektedir.

1976 yılında uygulamaya konulan Türk Folklor Arşivi Kılavuzu'na göre, inanışlar, şu başlıklar altında toplanmıştır²¹:

Tabiat Olaylarıyla İlgili İnanışlar
Canlı Varlıklarla İlgili İnanışlar
Cansız Varlıklarla İlgili İnanışlar
Dinî İnanışlar
Nazar-Nazarlık
Yatırırlarla, Ziyaret Yerleriyle İlgili İnanışlar
Rüya-Fal
Büyü
Yağmur Duası
Kurban, Adak
Uğur, Bereket

Kimi zaman bir isteğin, bir beklentinin, şükür etmenin tezahürü biçiminde ortaya çıkan halk inançlarının Çorum'da derlenen²² örneklerini şöyle sıralayabiliriz:

Nazardan Korunma İle İlgili Uygulamalar

Kurşun Dökme
Nazar Boncuğu
Tuz Çevirme
Muska Yazma
Gelin Alma Sırasında Yapılan Uygulamalar
Al Duvak
Bekâret Kuşağı
Dua İle Çocuk Sahibi Olma
Al Basması
Kırlama
Bebek Mevlidi
Dilek Ağacı
Adak

²¹ Nail Tan, **Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler**, Kitap Matbaacılık, İstanbul 2003, s.17-18.

²² M. Öcal Oğuz ve Bengisu Kolcu, **2004 Yılında Çorum'da Halk İnançları ve Türbeler**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006, 128 s.

Kına Yakma
Aşure Günü
Gece Dışarı Sofra Örtüsü Silkmene ve Su Dökmenine Sakıncalı Olduğu
Giden Kişinin Ardından Su Dökme Geleneği
Mezarlık Ziyaretleri
Ölü Evinde Verilen Aş

Nazardan korunma esasına dayalı halk inançlarından bir örnek olarak Çorum'da "Tuz Çevirme" işlemi şöyledir: Nazar değdiğine inanılan kişi için bir kabın içerisinde bir miktar tuz kavrulur. Ardından bu tuz, soğuyunca avuç içine alınır ve rahatsızlığı olan kişinin başında üç defa çevrilir. Bu işlem sırasında Fatıha, İhlâs, Nas ve Felak sureleri okunur. İşlemler bittikten sonra, tuz, ateşe atılır. Böylece kişinin nazardan kurtulacağına inanılır²³.

Çorum'da nazar boncuğu inancı oldukça yaygındır. Özellikle yeni doğan çocuklara, hayvanlara, kapılara ve insanların geçimlerini sağladıkları iş araçlarına nazar boncuğu taktıklarına rastlanır. Çorum'da nazar boncuğunun yanı sıra at nalı, delik taş, kaplumbağa kabuğu, iğde dalı, iğde çekirdeği ve üzerlik otu kullanıldığı da görülmektedir. Çorum'da nazarının değdiğine inanılan kişiler için "öküz çatlatan" ve "duvar yıkan" tabirleri kullanılmaktadır.

Yaygın olan inanışların yanında, daha az bilinen ancak insanlar için önemli olan farklı inanışlar da vardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Merdiven altından geçmemek
- Ayna kırılması sonucu uğursuzluk olması, kısmetin kapanması
- Ağaca yüzük takma
- Elden ele bıçak ve sabun verilmemesi
- Bir yere girerken sağ ayakla girilmesi
- Kapı eşiğine oturmama
- Akşam sakız çiğnememe
- Eve asılan sarımsağın bereket getireceğine inanılması
- Elbisenin ters çıkarılıp bırakıldığında işlerin ters gidileceğine inanılması
- Kıyafet üzerindeyken dikiş dikilirse kısmetin kapanacağına düşünülmesi
- Kulağın çınlamasının o kişi hakkında konuşulduğuna yorulması
- Göz seğirmesinin uğursuzluk sayılması
- Boş beşiğin sallanmasının uğursuzluk getirmesi inancı
- Çatlak tabak bardağın uğursuzluk getireceğine inanılması²⁴

IV.B.3.1. Yağmur Duası

Yağmur duaları ekseriya kırdan yapılmaktadır²⁵. Çorum yöresinde yağmur dualarının özellikle son yıllarda dinî boyutuyla ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak, birkaç köyde, özellikle hiç yağmur yağmadığı dönemlerde büyüsel içerikli yağmur duaları da yapılmaktadır. Uygulamada bazı farklılıklar olmakla birlikte, yüksek bir tepede veya bir yatacın yanında toplanılır; iki rekât namaz kılınıktan sonra, erkeklerin elbiselerini ters çevirip giymeleri, şapkayı ters takmaları, dua ederken de ellerini yere bakacak şekilde tutmaları esastır. Bazı yörelerde kurban da kesilmekte, duanın bitiminden sonra hazırlanan veya evden getirilen yiyecekler topluca yenilmektedir. Yağmur

²³ M. Öcal Oğuz ve Bengisu Kolcu, a.g.e., s.12.

²⁴ Ayşen Berber ve Emrah Çiftçi tarafından 2008 yılı nisan ayında hazırlanan "Çorum'da Bayramlar ve İnanışlar" konulu seminer çalışmasından alınmıştır.

²⁵ Hayri Karamuk, 1941, "Çorum'da Yağmursuzluk ve Halktaki Ananeler", Çorumlu Dergisi, Yıl 4, 1 Ağustos 1941, S.28, s.6-7.

duası, genellikle nisan ile mayıs aylarında yapılmaktadır²⁶. İslamiyet öncesi inanç yapılarıyla, İslamî dönemin özelliklerinin Türk kültür sistematığı içinde harmanlanmış yapısal ve işlevsel özelliklerini taşıyan yağmur duası, hem Çorum'da hem de Anadolu genelinde; sadece erkekler tarafından yapılanlar, sadece kadınlar tarafından yapılanlar ve topluca yapılanlar biçiminde gerçekleşmektedir. "Atalar kültü"nün bir yansıması olarak, erkeklerin oluşturduğu uygulamada, duayı kimi zaman mecliste bulunan en yaşlı kişi yapmakta kimi zaman da din adamı ile birlikte "aksakal" beraber törensel uygulamayı yürütmektedir. Bazı yörelerde de masumiyetine binaen, çocukların ön planda olduğu görülmektedir.

IV.B.3.2. Koç Katımı

Koç katımının temelinde, koyunların kuzulama zamanlarının kontrol altına alınması yatmaktadır. Özellikle sürü hayvancılığında sayıca çok olan ve ekonomik açıdan büyük önem taşıyan yavrular, sert geçen kış aylarında soğuğa ve açlığa karşı dayanıksızdır. Koç katımının ana nedeni, damızlık koçlarla daha güçlü daha iyi koyun nesli elde etmek ve yeni doğacak yavruların beslenme sorununu çözmektir. Hemen her yerde düzenlenen törenler; çalınan davul zurna ile oynanan oyunlarla, süslenen boyanan koçlarla, katılanların ve çocukların şenlikleri ile okunan dualarla koç katımına bir bayram havası vermektedir. İnsan hayatındaki, doğum, evlenme gibi geçiş dönemleriyle ilgili birçok uygulamanın benzerini koç katımında da görmekteyiz. Bu geçiş anları, gerek insanların gerekse hayvanların dış etkilere karşı korunmasını amaçlamaktadır. Koçların süslenmesinde muska ve nazarlıkların kullanılması, katımdan önce koçların üstüne erkek çocuk bindirilirse döl zamanı erkek kuzu, kız çocuk bindirilirse dişi kuzu doğacağı inancı ve buna bağlı olarak yapılan işlemler, yöre hayatında önemli uygulamalardır. Koç katımından sonra, çobanın boy abdesti alması gerekir. Eğer yıkanmadan sürünün içinde gezerse, doğacak kuzuların sakat olacağına inanılır. O gün sürünün içinde boş kapla dolaşırsa kuzulayacak koyunların sütünün kıt olacağına inanılır. Koçlar ve tekeler sürüye katılmadan önce özel olarak süslenir. Koçların boynuzlarına elmalar takılır, yünleri kırmızı ve yeşile yakın renklere toprak aşıboyası ile boyanır²⁷.

IV.B.3.3. Aşure Günü

Muharrem ayının onuncu günü "Aşure Günü"dür. Türkiye'nin birçok yerinde görüldüğü gibi, bazı yerlerde aşure gününden bir gün önce ve bir gün sonrası, bazı yerlerde de yalnızca aşure günü oruç tutulmaktadır. Kur'an-ı Kerim okumak ve dinlemek, tanıdık olsun olmasın herkese selam vermek, günahların affolması için bol bol dua etmek, en az yedi çeşitten olmak üzere aşure pişirilmesi ve dağıtılması gibi uygulamalar vardır²⁸.

IV.B.3.4. Ehlibeyt Yas Töreni

Çorum'da her yıl Hicri Takvimde "On Muharrem" denilen zamanda Ehlibeyt Yas Törenleri yapılmaktadır. Baharın uyanışı, Hz. Ali'nin doğum günü, Hızır ile İlyas peygamberlerin yılda bir defa bulunduğu gündür. Hz. Hüseyin'in, Kerbela'da şehit edilen Ehlibeyt'in yası tutulmaktadır. Kur'an okunur, mersiyeler söylenir, oruç tutulur, aşure pişirilir, İmam Hüseyin için yarışmalar düzenlenir ve Hz. Hüseyin'in çektiği acıyı temsilen sineye vurulur. O gün bir yas olarak iş yerlerine gidilmemektedir. Hepsinden hasıl olan ecir ve sevap Hz. Muhammed, Hz. Hüseyin ve 72 şehidin ruhlarına hediye

²⁶ Tülay Aslıhak, "Çorum Merkez Çobandivan Köyü, Bütet Köyü, İskilip İlçe Merkezinde Yapılan Yağmur Duaları", **Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1999**, KB Yay., Ankara 2002, s.24-28.

²⁷ M.Öcal Oğuz ve Tuğçe Işıkhhan, **2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Geleneksel Kutlamalar**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006, s.52-53.

²⁸ M.Öcal Oğuz ve Tuğçe Işıkhhan, **a.g.e.**, s.56-57.

edilir. Allah'tan Muharrem ayı hürmetine rahmet, bereket ve bağış dilenir ve bu ayın feyzinden yararlanılmaya çalışılır²⁹.

IV.B.3.5. Koyunbaba'yı Anma ve Pilav Günü

Çorum'a bağlı Osmaniye ilçesinde eylül ayının ilk haftasında üç gün süren Koyunbaba'yı Anma Günü adında kutlamalar yapılmaktadır. Kutlamalarda ilk gün, Koyunbaba Türbesinde mevlit okutulup, ardından pilav ve yayık ayrı ayrı ikram edilmektedir. Türbe etrafında kesilen adak kurbanlar dağıtılmaktadır. Koyunbaba adına yapılan helva da halka sunulmaktadır. İkinci gün, açık alanda çeşitli ilahiler okunmakta, Koyunbaba hakkında hikâye ve menkıbeler anlatılmakta, O'nun hayatına dair bilgiler verilmektedir. Bu günlerde verilen bütün yemekler hayırseverler tarafından karşılanmaktadır. İsteyenler, evlerinde de yemek hazırlayıp getirebilmektedir. Birlik ve beraberlik içinde paylaşım ve ortaklaşa faaliyet sağlanmaktadır. Üçüncü gün ise, toplu sünnet törenleri yapıp, şenlik düzenlenmektedir. Halk eğlenceleri ile birlikte, bazı küçük yarışmalarla renklendirilen kutlamalar boyunca, türbe ziyareti yapılmaktadır³⁰.

IV.B.3.6. Diş Hediği Geleneği

Diş hediği, dişi çıkmaya başlayan bebeklerin, ağrısız şekilde dişi çıkarmasına dönük bir uygulamadır. Çorum'da yapılan diş hediği kutlamaları çeşitlilik göstermektedir; mevlit okutanlar olduğu gibi, müzik eşliğinde eğlence biçiminde kutlayanlar da vardır. Gelenek yönü ön planda olan diş hediği hazırlığı, bayanlar arasında, eğlence için de bir vesile durumundadır.

Diş hediği için kullanılan asıl malzeme buğdaydır. Buğdaya, nohut ve kuru fasulye de ilave edilir. Bazı yerlerde, pirinç ilave edildiği de görülür. Pirincin tercih edilmesinin nedeni, bebeğin dişlerinin pirinç gibi tane tane olacağı inancıdır.

Diş hediği, bebekler dişi çıkarırken zorlanmamaları, için yapılan bir yemektir. Yapılan diş hediği akrabalar, komşular, eş dost çağırılarak kutlamalar eşliğinde yenilir. Yapılan hedik artarsa komşulara dağıtılır veya evde kutlama yapılmadan hedik dağıtılır³¹.

Diş hediği için hazırlanan sofrası

Tabakta diş hediği

²⁹ M.Öcal Oğuz ve Tuğçe Işıkhani, a.g.e., s.60.

³⁰ M. Öcal Oğuz ve Tuğçe Işıkhani, a.g.e., s.61-62.

³¹ **Döndü Süveyda Yaman** tarafından, Çorum'da, 2008 yılının nisan ayında yapılan "Çorum'da Diş Hediği" isimli derleme çalışması bilgileri.

IV.B.3.7. Türbeler

Anadolu Türk kültüründe, önemli inanç-kültür mekânlarından biri de türbe ve yatır olarak bilinen yerlerdir. Çorum'da ziyaret edilen türbeler genel bir liste hâlinde, M. Öcal Oğuz ve Bengisu Kolcu (2006:7-8) tarafından aşağıdaki biçimde sıralanmıştır:

Abdal Ata Türbesi
Arap Dede Türbesi
Ayaz Dede Türbesi
Bun Dede Türbesi
Demirşeyh Türbesi
Dud Dede Türbesi
Ecir Dede Türbesi
Elvan Çelebi Türbesi
Ergülü Baba Türbesi
Erzurum Dede Türbesi
Garip Dede Türbesi
Garipçe Türbesi
Hamit Dede Türbesi
Hamza Dede Türbesi
Hasan Fakih Türbesi
Hüseyin Gazi Türbesi
Hüssem Dede Türbesi
İsa Halife Türbesi
Kan Dede (Galip Dede) Türbesi
Karadonlu Can Baba Türbesi

Kereb-i Gazi Türbesi
Koyun Baba Türbesi
Lenduha Sultan ve Yetik Dede Türbesi
Mehmet Dede (Tekke) Türbesi
Murat Dede Türbesi
Nesimi Dede Türbesi
Nur Gazi Dede Türbesi
Safar Dede Türbesi
Sarılık Dede Türbesi
Seydi Vakkas Türbesi
Seyyid Murad Türbesi
Suheyb-i Rûmî Türbesi
Şeyh Hamza Dede Türbesi
Şeyh Hasan Baba Türbesi
Şeyh Yavsi Türbesi
Teslim Abdal Türbesi
Uyuşuk Dede (Armutlu Dede) Türbesi
Vahit Paşa Türbesi
Yusuf Bahri Efendi Türbesi

IV.B.4. Çorum'da Alevi-Bektaşî İnanıcı (Alevilik)

Anadolu Türk halk kültüründe, Alevi Bektaşî kültürü birbirinin içine geçmiş durumdadır. Her ne kadar, her Alevi aynı zamanda Bektaşî olarak görülse de, bazı sözlü ve yazılı kaynaklarda, her Bektaşî'nin aynı zamanda Alevi olmadığı tarzında bilgilere rastlanmaktadır. Bunun nedeninin, bazı uygulamaların farklılığı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çorum da, Alevi Bektaşî inancının, Alevilik adı altında yaşandığı illerden biridir³².

İbadet, günlük bazı uygulamalar ve törensel pratiklerle birlikte, Alevilik denilince, akla gelen en önemli değerlerden birisi *cem*'dir. Başlıca amacı, ibadet olmakla birlikte, Cem'de sadece ibadet yapılmamaktadır; *cemi* idare eden *dede*, cemaati ile güncel meseleleri, sorunları da konuşup

³² Ebru Doğan, Aynur Erzi ve Hatice Yalçın tarafından, Çorum'da 2008 yılı nisan-mayıs aylarında hazırlanan "Çorum'da Alevi Bektaşî Geleneği" isimli seminer çalışması bilgileri.

çözüm yolları bulmaya çalışıyor, cemaati eksik oldukları konularda bilgilendiriyor. Buna örnek olarak, Çorum'da son yıllarda kene ile bulaşan hastalık hakkında, bilgi verilmekte, *cem'e* gelenler, bu konuda uyarılmaktadırlar. Sözlü kaynakların verdiği bilgiler ışığında, *dede/dedelik*; 1200'lerden sonra Hacı Bektaş Veli'nin ölümüyle geleneğin devam ettiricileri olarak ortaya çıkmıştır. Dedeler, Hacı Bektaş Veli'nin ocağını temsil eden kişiler olarak görülmüştür. Her *dede* bir ocağa bağlıdır. Çorum'da bu, böyle devam etmektedir.

Dedeler bildiklerini kendilerinden sonraki nesillere aktarmaktadır. Fakat bu gönül işidir. Gönlü olamayana zorla değil de geleneği devam ettirmek isteyenlere öğretilir. Bu kişi *dedenin* oğlu ya da bir başkası olabilir.

Çorum'daki Aleviliği Anadolu'nun herhangi bir bölgesinden kesin çizgilerle ayırmak doğru değildir. Zaten Alevi inancına göre "yol bir, süreklilik farklı"dır. Görülen değişikliklerin coğrafi ve ekonomik nedenleri sayılabilir. Yapılan cemlerde saz çalınmaktadır. Cemlerde yapılan on iki hizmet hiçbir bölgede farklılık göstermez. Bu on iki hizmet şu şekildedir.

1. Mürşid (Dede): Hizmet itibarıyla Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ali (r.a.) ve Hacı Bektaş-ı Veli'yi temsil eder. Cem erkânı başkanlığını yapar. İkrar alıp, nasip verir. Cenaze kaldırır. Musahiplik, nikâh, sünnet, ad takma gibi törenlerde de söz sahibi olarak yer alır.
2. Rehber: Görevi itibarıyla İmam Hüseyin'i temsil eder. Yola girmek isteyenleri hazırlar. Mürşidin en yakın yardımcısıdır. Aynı zamanda baba da denir.
3. Gözcü: Görevi itibarıyla Ebuzer Gaffari'yi temsil eder. Rehberin yardımcısıdır. Cemin bekçisidir. Sessizliği sağlar.
4. Çerağcı (Delici): Görevi itibarıyla Cabir El Ensari'yi temsil eder. Buhurdanları ve mumları hazırlar.
5. Zakir (Âşık): Görevi itibarıyla Bilal Habeş'i temsil eder. Cemde mersiye, tevhit, semah söyler.
6. Süpürgeci (Ferraş): Görevi itibarıyla Selman-ı Pir Pak'ı temsil eder. Cem esnasında yeri geldiğinde temsili olarak kötü nefesleri süpürür.
7. Meydancı: Görevi itibarıyla Hüzeymetü'l Yemeni'yi temsil eder. Cem esnasında semah dönecekleri kaldırır. Düzeni sağlar.
8. Niyazcı: Görevi itibarıyla Mahmut El Ensari'yi temsil eder. Kurbanları tekbir ile keser. Gelen lokmaları alır dağıtır.
9. İbrikçi: Görevi itibarıyla Kamber Hazretlerini temsil eder. Cemde mürşidin ve cem erkânının abdest almasını sağlar.
10. Kapıcı: Görevi itibarıyla Gülam Keysani'yi temsil eder. Ceme gelen erenlerin evlerini gözetler.
11. Peyikçi: Görevi itibarıyla Amri Ayyari'yi temsil eder. Cem olacağını tüm canlara duyurur.
12. Sakacı: Görevi itibarıyla Ammar-i Yaseri'yi temsil eder. Cem esnasında su, şerbet, saka, süt vb. dağıtılmasını sağlar.

Bu on iki hizmet ve cemin kaynağı "Kırklar Cemi"dir. Bazı köylerde farklılıklar görülür; Ortaköy ile Alaca arasında Molla Hasan, Mazıbaşı, Fındıklı, Nesimî Keşlik, Yaylacık köylerinde farklı hizmetler vardır.

Cem yapılmadan önce kurban kesilir. Kurban eti gelmeden önce insanlar yaptıkları kötülüklerden arınmak için tövbe ederler, kıldıklarını, incittiklerini, düzeltmeye çalışırlar. Daha

sonra dedenin önüne seccade serilir. Bu seccadenin üzerine kurbanı temsilen iki kişi gelir. Bu iki kişi cemde bulunanlardan rızalık alır.

Cemde önemli bir nokta da halkın iradesidir. Halkın rızasını almayan bir kişi ceme giremez. Ceme girecek kişi âli, ulu olmalıdır. Ceme giren tüm insanların huzurlu olması gerekir.

Ceme girenin sade, temiz ve insanlarla barışık olması gerekmektedir. Cem esnasında sazın önemli bir yeri vardır. Sazın yanı sıra semah da cemde önemli bir unsurdur. Semah esnasında yapılan her hareketin bir manası vardır. Yaratana saygı, sevgi semahtaki hareketlerle gösterilir.

Alevilikte Allah, Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hz. Ali (r.a.) yolu takip edilir. Cemde de bu yakılan üç mum ile temsil edilir. Bu mumlar nurun temsilcisidir. Bu nur ile cemde bulunanların yüzü aydınlanır.

Eskiden köy evlerinde yapıp belli yeri olmayan cem törenleri, günümüzde cem evlerinde yapılmaktadır. Çorum'da da Merkez'de biri Bahabey'de biri Lozan'da olmak üzere iki cem evi vardır. Bahabey'deki cem evinin bir tarafında sağlık ocağı, bir tarafında da dersane bulunmaktadır. Ama cem evi ibadet yeri, kutsal lokmaların yendiği aş evi, cenazenin kaldırıldığı, müşküllerin hâledildiği hâl odasıdır.

Alevilik inancında musahipliğin <kardeşlik-kardeş seçme> de önemli yeri vardır. Çorum'da da musahiplik önemsenir. Musahibi olmayan dedeyi, âşığı ceme kabul etmezler. Musahiplik ile omuz omuza verip birlikte kazanarak, yaşamı kolaylaştırmak amaçlanmıştır. Zekât olarak yıl içinde verilen para Alevilikte musahip aile ile paylaşılır.

IV.B.5. Müzik Kültürü

Çorum'da müzik, geçmişten günümüze halk müziği sanat müziği ve tasavvuf müziği olmak üzere çeşitli kollarda hayatini sürdürmüştür. Halk müziği başlığında toplanan ürünler; kaynağını toplumun ve bireyin hayatından alan olay, duygu, düşünce ve zevklerin işlenmesiyle oluşmuş ve ait olduğu toplumun kültür kodlarını bünyesinde barındıran sözlü ve sözsüz ezgilerdir. Üflemeli çalgılardan zurna, halaylarda davula eşlik eder. Dilli dilsiz çoban kavallarıyla, dilli çoban düdükleri yörede kullanılan üflemeli çalgılardır. Yörede vurmali sazlardan davul yaygındır. Çeşitli büyüklükte tef, zil ve kaşık da kullanılır. Alaca ve Mecitözü dolaylarında yaylı sazlardan kemane (kemençeden büyükçe ve ona benzer) çalınmaktadır.

Çorum'da ilk düzenli Türk Sanat Müziği çalışması 1980'li yıllardan sonra Kültür ve Turizm Müdürlüğü bünyesinde Dr. Sedat Terlemez yönetiminde başlamıştır. Bu çalışmalar, 1999 yılında Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüğü'nün ve 2001 yılında Ticaret ve Sanayi Odası'nın katkılarıyla oluşturulan Türk Sanat Müziği Korusu ile sürdürülmektedir. Osmancık'ta Halk Eğitimi Merkezi, 2000 yılında Türk Sanat Müziği kursu açmıştır. 2001 yılında Türk Sanat Müziği Musiki Cemiyeti adını alan koro, faaliyetlerine devam etmektedir. Çorum'da Türk Halk Müziği Korusu, Mimar Sinan Halk Eğitimi

Merkezi bünyesinde 2001 yılında kurulmuştur³³.

IV.B.6. Halk Oyunları

İnsan davranışlarında, yaşanan coğrafyanın etkisi olduğu bilinen bir gerçektir. Aristo ve Amasyalı Strabon'un, coğrafya-insan ilişkisi üzerine ortaya koydukları tespitler, bu etkileri bazı yönleriyle açıklamaktadır³⁴. Bu etkiler, kimi zaman doğrudan günlük hayata dair pratiklerde, kimi zaman da duygu-düşünce dünyasında kendini göstermektedir. Müziğe esin kaynağı olan seslerin bir kısmının tabiatla bulunan doğal hayat kaynaklı olduğu da bilinmektedir. Coğrafyanın ve buna bağlı olarak şekillenen iklim şartlarının, en önemli toplu eğlence ve "uygulama" alanlarından olan "halk oyunları", "oyun", "dans", "halk dansları" için de figüratif örnek teşkil ettiği tespit edilmiştir.

Halk oyunlarının ismi yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Ancak, başta toplu oynananlar olmak üzere, tekli veya ikili üçlü biçimde oynananlara bakıldığı zaman, oyuna eşlik eden ezgide ve oyun hareketlerinde bazı farklılıklarla birlikte, ortaklıkların da öne çıktığı görülmektedir. Davul zurna ile birlikte, bağlamanın, bazı yerlerde klarnet ile davul veya koltuk davulunun yaygın olarak kullanılıyor olduğu bilinen bir gerçektir.

Halk oyunlarının hareket ve müzik gibi iki önemli unsuru vardır. Halk oyunların önemli bir özelliği, bir halk sanatı olmasıdır³⁵. Çorum Halayı, Dillala, İğdeli Gelin, Çekirge, Miço, Bediriş, Benli oyunları, ilin en çok bilinen oyunlarından³⁶. Çorum'da oynanan halk oyunlarının bir kısmında bazı araçlar <aletler/enstrümanlar> kullanılmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: altın, ayna, bıçak, davul, para (madeni veya kâğıt), tarak, yüzük, zil³⁷. Çorum halk oyunlarından, araç kullanılarak oynanan oyunlar arasında "Bıçak oyunu", "Davul oyunu-davul şaman oyunu", "Dillala" sayılabilir³⁸.

Çorum Halayı şematik olarak şu şekildedir³⁹:

- 1.ağırlama
 - a.çömelerek yere diz vuruş
 - b.yürüyüşle karışık ayak hareketleri
 - c.eğiliş ve doğruluş
 - d.çapraz karşılamalar
- 2.oynatma
- 3.iğileme
- 4.yelleme

Çorum halayından bir figür.⁴⁰

³³ Şevket Karaçay ve Mehmet Ünalır tarafından, 2008 yılının nisan ayında hazırlanan "Çorum'da Müzik Kültürü" konulu seminer çalışması notları.

³⁴ Merdan Güven, "Doğu Anadolu Halk Oyunlarına Coğrafyanın Etkisi", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Seksiyon Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), KB Yay., Ankara 1997, s.179-183.

³⁵ Türker Eroğlu, "Halk Oyunlarının Bilim ve Sanatla İlişkisi", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Seksiyon Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), KB Yay., Ankara 1997, s.144-145.

³⁶ 1973 Çorum İl Yıllığı, s.148-153.

³⁷ Ahmet Çakır, "Araçla Oynanan Halk Oyunlarımız Üzerine Bir Atlas Denemesi", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Seksiyon Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), KB Yay., Ankara 1997, s.82-99.

³⁸ Ahmet Çakır, **a.g.m.**, s.95.

³⁹ Musaffer Sözen, "Çorum Halayı", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 30 Teşrinisani 1939. S.17, s.18-25.

⁴⁰ **Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Kânunisani 1940, S.18, s.39.

Çorum halayından bir figür

Notaya alan
Ankara Konservatuarı Arşiv Şefi
M. SOZEN

Çorum Halayı
Beyhım ile [1]

Çorumlu Mehmet Tezcan
315
Arşiv o. 541/250

Dünden itibaren tekrarlarında tempo 126 da. Oyunda 120 a geçilgi vakadır.

[1] Bağlamada UdiTürmenin kullanılmaktadır.
[2] Oyunda kırık yalıt diğer kısımlar oyunun sadasına göre birkaç defa tekrar edilir.

M. SOZEN

Çorum Halayı nota dökümü.⁴¹

⁴¹ Çorumlu Dergisi, Yıl 2, 1 Kânunisani 1940, S.18, s.40.

IV.B.7. Köy Seyirlik Oyunları/Halk Eğlenceleri

Oyun oynamak, toplumun (çocuk-geç-yaşlı, kadın-erkek, idareci-tüccar, öğrenci-işsiz, zengin-fakir, köylü-kentli vb.) bütün kesimleri veya üyeleri tarafından zevk almak amacıyla gerçekleştirilen gönüllü bir etkinliktir⁴². Türkçede “oyun” ve “oynamak” sözlerinin pek çok anlamı vardır. Çocukların oyunu, dans, dramatik gösteri, kâğıt, zar gibi baht oyunları, sporla ilgili eylemler, hep oyun sözcüğüyle karşılanmaktadır. Divanü Lugatı't-Türk'te “oyun” hakkında şu kelimeler geçmektedir:

Büdik	:oynayış, zıplayış, raks
Büdhi	:oynamak, raksetmek
Büdhik	:oyun, raks
Büdhüş	:oyunda ve raksta yarışmak
Büdhüt	:oynatmak

Köy hayatı yaşayanlara göre, bu oyunlar, destan, masal ve atasözleri gibi mahsullerden farksızdır. Hepsisi atalardan kalmıştır⁴³. Köy seyirlik oyunları, kırsal bölgelerde, köylerde görülen, daha çok tarih öncesine uzanan bolluk (tarım ve çobanlık), erişirme, canlandırıcılık, atalara tapınım gibi işlevsel kuttörenlere <ritüel-canlandırma> bağlı bir tiyatro geleneğidir. “Soy” kadar, üzerinde yaşanan toprağa da sıkı sıkıya bağlı olan bu gelenek, kent kültürünün etkisine maruz kalmamış köy hayatının koruyuculuğu altında günümüze değin yaşamıştır. Bugün Anadolu köylüsü de bunları tüm çeşitliliği ve canlılığı ile yaşatabilmiştir. Daha çok takvime bağlı ve döngüsel vesilelerin önemli payı vardır bunda. Oyuncular genellikle profesyonel değildir. Bu oyunlar için, özellikle belirlenmiş ve süreklilik taşıyan mekânlara pek rastlanmamaktadır. Ancak, kılık değiştirme, kişileştirme, maskeler, müzik, kimi doğmaca, kimi ritüel gereği kalıplaşmış söyleşmelere rastlanır.

Çorum'da, tespit edilmiş bazı oyunlar şöyledir:

Hacı Baba
Kış Yarısı
Eminem
Fadimem
Topal Kız
Eleğçi
Yayık
Kalaycı
Yahudi
Deve
Kartal
Tospağa
Eşek
Çiftçi
Keloğlan
Soku
Ayı
Hasan Baba
Kaplumbağa
Arap
Davarın Yüzü
Tilki ile Tavşan
Kalaycı ve Körüğü

⁴² Nebi Özdemir, *Türk Çocuk Oyunları*, C. I, Akçağ Yay., Ankara 2006, s.21.

⁴³ Şükrü Elçin, *Anadolu Köy Seyirlik Oyunları (Köy Tiyatrosu)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1977, s.62.

Tarla Sınırı
Kenanoğlu
Tortu
Külhanbeyi⁴⁴

Toplum hayatında benzer bir işlevi de Halk Tiyatrosu üstlenmektedir. Bu gelenek, daha çok kentlerde gelişmiştir. Türk toplum hayatında; köylü tiyatrosu geleneği, halk tiyatrosu geleneği, saray tiyatrosu geleneği ve batı tiyatrosu geleneği gibi, değişen kültür dönemlerine göre, içeriği ve uygulanışına göre sınıflandırılan tiyatro dönemleri, kategorileri vardır⁴⁵. Geleneklere dayalı orta oyununun sahnelerde sergilenmesi ve bunun Batı etkisinde kalan tiyatro ile karışmasından meydana gelen tiyatro türü de Tuluat Tiyatrosu olarak bilinmektedir. Tuluat tiyatrosunda, orta oyunu tekniği esas alınmakla birlikte, eski orta oyunlarındaki klasik tipler yerine, günlük hayattan karakterler ön plana çıkmıştır⁴⁶.

Metin And (1985), köy seyirlik oyunlarını <dramatik köylü oyunları> yedi başlık altında toplamıştır:

- 1.Küttören ve Söylence Kaynaklı Oyunlar-Gerçekçi Oyunlar
- 2.Ölüp Dirilme ve Kız Kaçırma
- 3.Yılbaşı ve Yılsonu Oyunları
- 4.Tarımsal Oyunlar-Çoban Oyunları
- 5.Hayvan Benzetmeleri
- 6.Dilsiz Oyunları-Kukla-Şaka Oyunları
- 7.Dek ve Çift İzlekli Oyunlar-Dizi Oyunları

Bu tasnife göre yapılan çalışmada, Çorum'da derlenen⁴⁷ halk eğlencesinin önemli bölümünü oluşturan "Köy Seyirlik Oyunları"nın adları şöyledir:

- I.Küttören ve Söylence Kaynaklı Oyunlar-Gerçekçi Oyunlar
- Ameliyat Oyunu
- Ayran Oyunu
- Berber Oyunu
- Çıkık Oyunu
- Damat Tıraşı
- Davarın Yüzü Oyunu
- Deli Kız Oyunu
- Dillala Oyunu
- Enişte Oyunu
- Erzakçı Oyunu
- Et satma Oyunu
- Gurbete Gitme Oyunu
- Hacı Oyunu
- Kalaycı Oyunu
- Kezban Ana Oyunu
- Kıskançlık Oyunu
- Kız Satma Oyunu
- Körük Oyunu
- Mercimek Fasulye Satma Oyunu
- Miras Kavgası Oyunu

⁴⁴ Şükrü Elçin, a.g.k., 1977, s.18-19.

⁴⁵ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1985, 576 s.

⁴⁶ Nevzat Gözaydın, **Folklor Dünyasından**, Yargı Yay., Ankara 1991, s.85-89.

⁴⁷ M.Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır, **2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Köy Seyirlik Oyunları**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006, 64 s.

Nal Çakma Oyunu

Natır Oyunu

Sarhoş Oyunu

Sınır Taşı Oyunu

Tıraş Oyunu

II.Ölüp-Dirilme ve Kız Kaçırma

Deve Oyunu

Guyva Çimmesi Oyunu

Hasan Baba Oyunu

Hasan Babası Oyunu

III.Hayvan Benzetmeleri

Tavşan Oyunu

IV.Dilsiz Oyunları-Kukla-Şaka Oyunları

Bebek Oyunu-Kol Oyunu

Dramatik köy seyirlik oyunları, oynandıkları yerlere göre; kapalı yerlerde oynanan oyunlar ve açık yerlerde oynanan oyunlar biçiminde ikiye ayrılmaktadır. Açık yerlerde oyunlar da bir alanda sabit olarak oynanan oyunlar ve köy gezilerek oynanan oyunlar olarak iki ayrı biçimde sınıflandırılmaktadır.

Dramatik köy seyirlik oyunlarını, oynayanların cinsiyetlerine göre a)Erkekler tarafından oynananlar b)Kadınlar tarafından oynananlar olarak iki grupta ele alabiliriz. Üreme, bereket, bollukla ilintili saya, kışyarısı gibi oyunlarla, kız kaçırma, ölüp dirilme konulu oyunların hemen tamamı erkekler tarafından oynanmaktadır. Erkekler tarafından açık alanlarda oynanan oyunların büyük çoğunluğu kadınlarca da izlenebilmektedir. Ama kadınların oynadıkları oyunlar erkekler tarafından izlenememektedir. Erkekler arasında oynanan oyunların genelinde kadın kıyafeti giymiş erkek oyuncular vardır. Bu oyuncular abartılı oyunları ile dikkat çekerler ve gülmece unsurlarını oluştururlar. Kadınlar arasında da erkek rolünü, erkek giysisi giymiş kadınlar oynamaktadır⁴⁸.

Çorum'da bilinen ve oynanan oyunlardan biri de "yüzük oyunu"dur. Yörede "fincan oyunu" olarak da bilinmektedir⁴⁹. Erkekler arasında yaygın olan bu oyunda, arada ezgiyle söylenen ve adına "çığşak" denilen manzum ve mensur edebî metinlerin okunduğu görülmektedir.

IV.B.7.1. Nal Çakma Oyunu

Beş kişi ile oynanır. Oyunculardan birinin elinde bir nal, bir de çekiç vardır. Oyuncunun elinde tuttuğu nal, gerçek nal değildir. Ayakkabıların içinde bulunan ayakkabı tabanıdır. Olay Örgüsü: Öküz sahibi bir çiftçiye canlandıran bu oyuncu, elindeki nalı düzeltmek için bir örs aradığını söyler. Seyirciler arasından bir kişi seçer. Bu kişi yerde secdeye kapanmış gibi durur. Öküz sahibi çiftçi yere yatan kişinin sırtında çekiciyle nalını düzeltmeğe başlar. Bu sırada örs yerine koyduğu adamın sırtına da vurmaktadır. Nalı düzelttikten sonra çakmak için öküzünü aradığını söyler. Seyirciler arasından bir kişi daha seçer. Ona "İşte sarı öküzümü buldum, şimdi nalını çakacağım" der. Adamı zorla ortaya getirir, yere yatırır. Yere yatan adamın ayakları iki kişi tarafından havaya kaldırılır. Ayakkabıları çıkartılır. Nalını düzelten adam, şimdi de "sarı öküzümü" dediği, yerde yatan adamın ayaklarının altına nal çakıyormuş gibi yaparak ayaklarının tabanına çekiçle vurur. Oyun böylece sona erer⁵⁰.

⁴⁸ Mevlüt Özhan, "Türkiye'deki Dramatik Köy Seyirlik Oyunları Üzerine Bir Atlas Denemesi", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Sektörün Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), Kültür Bakanlığı, Ankara 1997, s.292-313.

⁴⁹ Eşref Ertekin, "Çorum'da Yüzük Oyunu Sıra Gezme ve Sıraya Dizme ve Söylenilen Çığşaklar", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 3, 1 İlkteşrin 1940, S.27, s.6-11.

⁵⁰ M.Öcal Oğuz ve Selcan Gürçayır, **2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Köy Seyirlik Oyunları**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat

IV.B.8. Çocuk Oyunları

Türkçede oyun kelimesi “çocuk oyunu; dans; kâğıt, zar ve şans oyunları; spor faaliyetleri; tiyatro metni veya gösterisi; aşk oyunu” gibi pek çok anlamda kullanılmaktadır. Oyunun adı; oyuncu sayısı, cinsiyeti, yaşı; oyun aracı, oyun sahası, oyunun zamanı ve süresi, oyun rolünün dağıtımı ve atış sırasının belirlenmesi, sözlü tekerlemeler, oyunun kuralı, oyun hareketleri, oyunun cezası veya ödülü, oyunu izleyenler gibi başlıklar altında⁵¹, zengin bir kültür hazinesi ve kaynağı olan çocuk oyunlarının, halk kültürü konuları arasındaki yeri oldukça önemlidir. Bu konu üzerine yapılmış tasnif denemelerinden biri şöyledir:

- A. 1. Türkölü oyunlar
2. Ezgili oyunlar
3. Düz türküsüz ya da ezgisiz oyunlar
- B) 1. 5-7 yaşları arasındaki çocuk oyunları
2. 8-12 yaşlar arasındaki çocuk oyunları
3. 13-15 yaşlar arasındaki çocuk oyunları
- C) 1. Şehir ve kasabalardaki çocuk oyunları
2. Köylü ve dağlıların çocuk oyunları
3. Oymaklardaki çocuk oyunları⁵²

Çocuk oyunları, kendine has özelliğiyle, eğlence kültürü içinde, ayrı bir yer tutmaktadır. Yaş gruplarına, cinsiyete, yörenin kültür hayatına ait unsurlara göre çeşitlenen ve şekillenen bu oyunlar, Çorum’da, geçmişten bugüne, varlığını sürdüren önemli folklorik konular arasındadır. M. Öcal Oğuz ve Dilek Beden (2006; 8-9) tarafından hazırlanan “2005 Yılında Çorum’da Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları” isimli çalışmada⁵³; il, ilçe ve köylerde yapılan derleme çalışmaları sonucunda tespit edilen oyunlar ve alt başlıkları şöyle sıralanmıştır:

- Aşıkla Oynanan Oyunlar
- Bilyeyle Oynanan Oyunlar
- Sırma Oyunu
- Çomak (Tahta, Sopa, Değnek) ile Oynanan Oyunlar
- Çelik Çomak Oyunu
- Çoş Oyunu
- Gıcı Gıcı Oyunu
- Gömmeli Çelik Oyunu
- Keçi Oyunu
- Kuyu Çeliği Oyunu
- Tenme Oyunu
- Herhangi Bir Oyuncağı Olmayan Oyunlar
- Aç Kapıyı Bezirgânbaşı Oyunu
- Aşmalı Oyunu
- Birdirbir Oyunu
- Çardaklı Oyunu
- Çat Çat Kaynana Oyunu
- Ebe Saat Kaç Oyunu

Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006, s.41.

⁵¹ Nebi Özdemir, **a.g.k.**, 2006, s.10-13.

⁵² Sait Evliyaoğlu ve Şerif Baykurt, **Türk Halkbilimi**, Ofset Reprodüksiyon Matbaacılık, Ankara 1988, s.185.

⁵³ M.Öcal Oğuz ve Dilek Beden, **2005 Yılında Çorum’da Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006, 64 s.

Eşek Bekçisi Oyunu
 Eş Eşim Oyunu
 Güvercin Taklası Oyunu
 İple (Halat) Oynanan Oyunlar
 Harro Marro Oyunu
 Kaşıklı Oynanan Oyunlar
 Leylek Getirdi Oyunu
 Kayışla Oynanan Oyunlar
 İstasyon Oyunu
 Kayış Oyunu
 Tula Oyunu
 Mendille Oynanan Oyunlar
 Körebe Oyunu
 Mendil Saklama Oyunu
 Taşla Oynanan Oyunlar
 Çadırıma Çardak Oyunu
 Dalle Oyunu
 Kale Oyunu
 Okkel Oyunu
 Terlikle Oynanan Oyunlar
 Topla Oynanan Oyunlar
 Cingilli Top Oyunu
 Top Oyunu
 Topaçla Oynanan Oyunlar
 Maymun Çevirme Oyunu

IV.B.8.1. Aşık Oyunu

Özellikle küçükbaş hayvancılığın yapıldığı yörelerinde bilinen çocuk oyunlarından olan “aşık oyunu” Çorum’da da yaygın olarak oynanmaktaydı. Bu oyunun yapısı hakkında ayrıntıya girmeden, Çorumlu Dergisinde⁵⁴ yer alan bilgilere bakmak yerinde olur:

Çorum’da oynanan aşık oyunları dört türlüdür:

- 1.Cızılı
- 2.Hobbişli
- 3.Ballı callı
- 4.Hilbili

Oyuncu sayısına göre yapısı değişebilen aşık oyununda, kullanılan aşıkların türü/cinsi ve aşığın yapısına göre bu oyunda kullanılan adlandırmalar şöyledir:

- 1.Koynak: Koyundan çıkan aşık
- 2.Keçik: Keçiden çıkan aşık
- 3.Kemeçe: Sığır aşığı
- 4.Saha: Oyuncunun alet olarak kullandığı büyük davar aşığı
- 5.Hilbi: Dört tarafı taşla sürtülerek aşındırılmış, düzlenmiş aşık
- 6.Çik: Aşığın iç ve çukur tarafı
- 7.Tök: Aşığın arkası, kabarık yuvarlak tarafı

⁵⁴ Çorumlu Dergisi, Yıl 2, 1 Şubat 1940, S.19, s.26-29.

8.Bal: Aşığın girintili çıkıntılı tarafı

9.B...: Bal tarafın mukabili düz tarafı

Kullanılan aşıklar, özel ihtimamla süslenir, mukavemeti artsın diye bazı yerlerde içine kurşun eritilip dökülür. Genelde 5-18 yaş arasındaki erkek çocuklar tarafından, boş zamanlarda oynanmaktadır. Bu oyunda ilk önce atış sırasını belirlemek gerekmektedir. Bunun da çeşitli muhitlere göre farklı uygulamaları vardır. Çekilen bir çizgiye, oyuncuların aşıklarını atması ve çizgiye en yakın atan kişinin önce oynama hakkını kazanması daha yaygın bir başlangıç biçimidir⁵⁵.

IV.B.8.2. Çiğdem Eğlencesi

Baharın yaza bağlandığı döneme ait eğlencelerden olan bu kutlamalar; Çiğdem Günü, Çiğdem Çiçeği, Çiğdem Aşı gibi adlandırmalarla yapılmaktadır. Uygulanışında bazı farklar olsa da, genel pratikler ortaktır. Çorum merkeze bağlı Kiranlık Köyünde, her yıl mart başı ile nisan sonu arasında Çiğdem Günü kutlanmaktadır. Bu tarihlerde çocuklar, küme küme kıra çıkar, ucu sivri sopalarla çiğdem çiçeği toplarlar. Çiğdemlerle demetler yaparlar. Maniler söyleyerek kapı kapı gezerler ve evlerden bulgur, yağ gibi yiyecek malzemeleri toplarlar. Topluluk hâlinde kırlara giderler ve topladıkları malzemelerden yaptırıldıkları pilavı yerler. Çiğdem Gününde söylenen mani örneği şöyledir:

Çiğdem çiğdem çiçekik
Ebem oğlu köçecik
Çiğdem geldi kapıya
Yağ çıkarın yapıya

Yağ olmazsa bal olsun
Oğlun, uşağın sağ olsun
Kız çatlasın ölsün
Oğlan yanımıza yoldaş olsun⁵⁶

Çorum'da farklı yörelere özgü Çiğde Günü kutlamalarında söylenen nazım parçalarına birkaç örnek de şunları gösterebiliriz:

Yağmur yağ. Ekin bit. Tarlada çamur. Teknede hamur.

Öküzlere ömür. Ver Allah'ım sellice suluca yağmur⁵⁷.

Çiğdem çiğdem çiçeği
Alaca bulaca saçığı
Dedem Allah köçeği
Dam üstünde boyunduruk
Dura dura yorulduk⁵⁸

⁵⁵ Şükrü Elçin, "Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdet ve Ananeler", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, III. Cilt, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence, KTB Yay., Ankara 1987, s.95-102.

⁵⁶ M.Öcal Oğuz ve Tuğçe Işıkhân, **2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Geleneksel Kutlamalar**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006, s.13.

⁵⁷ Nazmi Tomuş, "Çorumun Eski Çocuk Eğlence ve Oyunlarından: Çiğdem Eğlencesi", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S.2, s.28-30.

⁵⁸ Nazmi Tomuş, **a.g.m.**, s.30.

Naç kıç kırk üç kırk dört
 kırk beş kırk altı kırk yedi kırk sekiz
 kırk dokuz elli bahası belli ala dana
 kara dana şükür bizi yarada, innela,
 incik hala değirmenci konyala,
 aynız boynuz kız bimurt iki murt üç murt
 dört murt beş murt altı murt yedi murt
 sekiz murt dokuz murt on murt commurt çık git kör murt
 esesine mesesine tütün koydum Ali dayının kesesine
 herru merru çık git körro

IV.B.8.5. Çoş Oyunu

Bu oyun da diğer bazı oyunlar gibi 3-6 çocuk tarafından oynanmaktadır. Bu oyunu oynamak için çocuklar kalın ve uzunca birer değnek alarak oyunun oynanacağı alana toplanırlar. Güdekçi'yi seçmek ilk iş olacağından, çocuklardan birisi bütün oyuncuların değneklerini eline alarak ve değnekleri iki eliyle tutarak başından arkaya atar. Gözleri yumuk olduğu hâlde arkaya doğru yürür. Bu yürüme ayaklarını sürüyerek olacağından değneklerden birisine muhakkak rastlar. Değneğine rastlanan çocuk, güdekçilikten kurtulur. Bu suretle, çocuklar birer birer güdekçilikten kurtulurlar, en sona kalan güdekçi olur. Güdekçi olan çocuk "Çoş" değneğini oyun alanının düz bir yerine düzgünce yere yatırır. Baş ucuna güdekçi çocuk dikilir. Oyuncular tekrar "Çoş" değneklerini cirit atar vaziyette yerde yatan değneğe vurmak üzere atarlar. Yerde yatan "Çoş"a isabet edip de eğrilirse ve yerinden oynayıp fırlarsa güdekçi "Çoş"unu eski vaziyete getirmek üzere çalışırken değneği bozan çocuklar da kendi "Çoş"larını kaçırlar. Ya da "Çoş" değneklerinin üstüne basarak "Çoş" diyerek orada kalır. Değneğini alarak kaleye kaçmak için fırsat bekler. Kale çocuğunun ilk defa "Çoş"u bozmak üzere değneğini attığı yöndür. Çoş'unu atıp da yerdeki yatan değneğin vaziyetini bozamayanlar daima fırsat kollamaya başlar. Güdekçi'nin Çoş'unun düzeni bozulur bozulmaz hemen fırlayarak Çoş'unu kapar ve kaleye doğru koşar. Yerde yatan Çoş'unu düzeltip, kaçan oyuncu çocuğa eliyle değerse, o güdekçi olur. Değilen çocuk Çoş'unu düzgünce yatırarak güdekçiliğini yapar. Bu oyunda güdekçi biraz beceriksiz olursa, çok vakit güdekçilik yapmak zorunda kalır. Oyun bu şekilde sürer. Değnekle oynandığı gibi taş ile de oynanabilir⁶².

IV.B.9. Giyim Kültürü

Çorum'da geleneksel erkek ve kadın kıyafetleri farklı parçalardan oluşmaktadır. Çorum'da yaygın olarak giyilen cepken, şalvar, üçetek, kuşak, çorap, ayakkabı, canfes belli başlı kıyafetlerdendir. Canfesin olmadığı yerlerde fes kullanılmaktadır. Erkek kıyafetlerinde farklı olarak pantolon yerine giyilen zıvga, gömlek, cepken, Tosya kuşağı, gayret kuşağı, fes, puşi, çorap, ayakkabı bulunmaktadır.

⁶² Lütfü Ünsal, "Çorum'un Eski Çocuk Oyunlarından ÇOŞ Oyunu", *Çorumlu Dergisi*, S.45, 1 Şubat 1944, s.15-16.

Afgan Takımı

Canfes

Canfes

Cepken

Erkek Ayakkabı

Çorap

Halk oyunlarında giyilen aksesuarlardan biri olan kuşaklar da hala kırsal kesimlerde yaşlılar tarafından kullanılmaya devam etmektedir. Kızlar kına gecelerinde bindallı tercih etmektedir. Ancak, kültürel değişime bağlı bir sonuç olarak, kent kültüründe günümüzde bindallı kına geceleri için özelliğini yitirmiş ve artık hazır giyim mağazaları tercih edilmeye başlanmıştır.

Erkek Cepken

IV.B.9.1. Erkek Kıyafetleri

Erkek kıyafetleri, günlük hayatta kullanılan kıyafetler ve özel günlerde kullanılanlar olmak üzere, temelde iki farklı özellik göstermektedir. Bu ayrım, genel Anadolu giyim kültürünün de hemen hemen özünü oluşturmaktadır. Baştaki fes ve ayaktaki çarık ile ayakkabıya kadar, geleneksel bağlamda, el yapımı ile hazırlanan bu giyim parçaları, günümüzde, değişen kültür yapısına ve teknolojiye paralel olarak farklılaşmıştır.

Erkek Zivga

Erkek Gayret Kuşağı

Erkek Gömleđi

Diğer birçok Şehirde görüldüğü gibi,  orum'da da, özellikle kadın kıyafetlerinde olmak üzere, erkek kıyafetlerinde de, belirleyici unsurlardan biri, ev içinde giyilenler ve ev dışında giyilenler biçiminde ayrılmaktadır⁶³.

Erkek Tosya Kuşağı

Fes

⁶³ Ethem Erkoç, **Anadolu'da Bir Köy Odası Hatışoğlu Konağı**, Çorum Hakimiyet Gazetesi Kültür Serisi,  orum 2008, 324 s.

Kadın Fesi

IV.B.9.2. Kadın Kıyafetleri

Çorum kültür hayatına dair bilgilerin önemli bir kısmının yer aldığı Çorumlu Dergisi'nde, geleneksel kadın kıyafetleri, Eşref Ertekin⁶⁴ tarafından aşağıdaki biçimde anlatılmıştır:

1. Atlas: Bu kumaşın Çorum'da bulunan çeşitleri; sırmalı karlı buzlu atlas, sırmalı mandâliye atlas ve kiron atlas.
2. Canfes: Bu kumaşın Çorum'da bilinen çeşitleri; mor cengârî canfes, damataşı canfes, çatmalı canfes.
3. Üskûfe: Güllü üskûf, direkli üskûfe, gümüşlü üskûfe olarak çeşitleri vardır.
4. Sevaî: Bunun da beş çeşidine rastlanmıştır; sakızlı sevaî, allı direkli sevaî, beyazlı sevaî, takatuka sevaî, mık tepesi sevaî.
5. Çitarî: Kırk kalem çitarî, fındıklı çitarî, makaslı çitarî, hekirhikir çitarî, Selimiye çitarî, aşağılık çitarî çeşitleri vardır.
6. Meydânî: Al meydânî, mor meydânî, güvez meydânî, mezemek meydânî.
7. Kutnu: Kemha kutnu, tas kutnu, bıçak kutnu, tefarik kutnu, Mecidiye kutnu.
8. Hurşidiye: Hindiye, altı parmak, iplik hudşidiye.
9. Bindallı: Atlas bindallı, kadife bindallı, sırmalı bindallı, çiçekli ve sırmalı bindallı çeşitleri vardır.
10. Sobalı
11. Kadife: Güllü kadife, dalgalı kadife, çubuklu kadife, saçaklı kadife, buzlu kadife
12. Yanar Döner: Erişi mor, arkacı kanarya sarısı olup iki renkli görünür.
13. Hoplim: İpekten, çubuklu bir nevi kumaştır.
14. Mantın: Bu da ipeklidir. Çubukludur. Direkleri çeşitli renktedir, beyaz, sarı ve yeşil olanları vardır.
15. Gürzo: Düz ipekten bir kumaştır. Renkli çeşitleri vardır.
16. Hâre: Telli hâre, telsiz hâre, direkli hâre olarak renklileri de vardır.
17. Yün Basma: Güllü basma, çiçekli basma, çeşitli basma.

Kadın Ayakkabı

⁶⁴ Eşref Ertekin, "Çorum Tarihinde Kadın Elbiseleri", *Çorumlu Dergisi*, S.47, 1. Nisan 1944, s.7-9.

Kadın Çorabı

18.İbrahimiye

20.Kenefi: Buna “Çorum Bezi” de derler. İdare, kıvratma, balkaymak, serçe kanadı, kaşık sapı, üçoturum, bürüncek, melez gibi çeşitleri vardır.

21.Mavi Bez: Çorum’da dokunan kumaş-bez çeşitlerindendir.

Üçetek

Şalvar

Bağlama Şalvar: Her çeşit kumaş ve donluktan gayet geniş olarak yapılır.

Paça: Şalvar altına giyilmektedir.

Delme (Yelek)

Ceket

Salta: Kadın cepkenidir. Kazeki, Libâde, Erhane, Fermâne çeşitleri vardır. Sırma işlemeli olarak yapıldığı gibi işlemesizi de vardır.

İçlik

Sıktırma: Günümüzde korse olarak bilinen parçanın, geçmişteki modelidir.

Gömlek: Yakalı ve düz olarak iki çeşittir. Süs bakımından da; güzel oyalı, kiprik oyalı, sıçan dişi oyalı gibi türleri vardır.

Fistan: Aynalı fistan, fırçalı fistan, şemsiyeli fistan, karpuz kollu fistan, dört peşli fistan, yakadan büzmeli fistan çeşitleri vardır.

Mes

Pabuç

Fes

Püskül

Peştamal: Karaburğa peştamal, selaser peştamal, toplulu peştamal, mekikli peştamal çeşitleri vardır.

Peçe

Peçe Bağı

Kadın Kuşak

Yemeni Yazma

Çeki: Yeşil ince bezden olup, muska biçimindedir. Üç köşeli kesilerek dikilir ve fesin, insanın alnına gelen kısmı üzerine alnın altına bağlanmaktadır.

Kıvrak: Al ve mor renkte bir kanaviçedir. Üzeri ufak madenî pullarla işlenerek gelinin duvak günü tepe altını üstünde başa örtülür.

Cenber: Çorum'da ninelerin örtüsüdür. Oyalı, ipekbaşı, sırmalı, çatal ipekli, çifte kenarlı gibi çeşitleri vardır.

Katır: Nalçalı ayakkabıdır. Kırmızı ve siyahı vardır.

Çizme: Biçim bakımından kötüne çizme, ürüzgâr çizme, astarsız çizme, uluorta çizme, boğazı körüklü çizme türleri vardır.

Çorap: Çorum'da, rengine, örgü biçimine göre çeşitli adları olan çorap çeşitleri: civan kaşı, tavşan

izi, süt yüzü, melez çorap, hanım camdan sallandı, kâseli masalı, çevre örneği, dürzü bıyığı, akıtmalı, yar küstü gönül barıştı, hanım cimciği, serhoş yolu, kabak çiğidi, kaz ayağı, dinari, yılan eyegüsü, baklava kesimi, kışla penceresi, fıstıklı, burmalı, saç örgüsü, yâr yâre küstü, incili köbek, ciğer deldi, örümcek ağı, çatık kaş, albayrak, irendeli, yâren cimciği, hanım teri, kordunlu, kanefilli, ilifli, güllü pencereli, bütün tor, bademli, güllü dalı.

Çarşaf: Yığdırımlı, oyali, kabarcıklı, tek çubuklu çift çubuklu gibi çeşitleri görülmüştür.

Kıskı: Mor yazma olup, hem çeki üstüne hem de alın altının üstüne bağlanır.

Enekçek: Bir kadın süsüdür. Bu süsün bir ucu sağ kulak üstünden kopça ile Kıskı'ya, diğer ucu da çene altından geçirilerek yine fes kenarındaki Kıskı'ya kopça ile takılır.

Keçik: İpekten de yapıldığı olur ama yaşlı kadınlar bunu yazmadan da yapar. Tepeden çene altına bağlanır.

İpek Harç: Elbiselerin kenarına dikilir.

IV.B.10. Çorum'da Kapı Tokmakları

Geçmişten günümüze ulaşan, genelde bahçe kapısı veya evin dış kapısında bulunan ve günümüzde dairelerde kullanılan kapı zillerinin işlevini üstlenen araçlardır. Kapı tokmaklarının şekli, boyutu, ana maddesi gibi özellikler ev sahibinin zevkine, maddi durumuna, kültür ve inanç yapısına göre değişiklik gösterir.

En çok kullanılan hammadde, sesinin netliği ve sağlamlığı nedeniyle, dövme demirdir. Bunun yanında tunç döküm, pik döküm olarak hazırlanan örnekleri de vardır. Döküm olanlar daha süslü olmakla birlikte, çeşitli biçim ve desenlere sahiptir. Dövme demirden yapılanlar ise, sade olmalarına karşın el emeği ürünü olması yönüyle önem taşımaktadır.

Kapı tokmakları, boyutlarına göre farklılık gösterir. Osmanlı dönemi kapı tokmaklarına bakıldığında, büyük olan erkekler için, küçük olan kapı tokmağı çocuklar ve kadınlar içindir. Burada belirleyici olan, büyük ve küçük tokmakların çıkardığı sese göre, gelenin kim olduğunun anlaşılması hususudur.

Kapı tokmaklarının şekilleri ise; o dönemin modasını, zevkini gösterir. Bir dönemde, “hanım eli motifi”nin çok görülmesi o dönemdeki moda olan kapı tokmağını ve ev sahibinin zevkini gösterir. Yaygın olarak kullanılanlar; yuvarlak silme biçimli, düz tokmak, el biçimli tokmak, sıkılmış yumruk, bitki ya da hayvan motifidir⁶⁵...

IV.B.11. Geleneksel Meslekler

Türkiye'nin genelinde olduğu gibi, Çorum'da da, geleneksel niteliği olan meslek dalları, toplum hayatında, teknolojinin gelişmesine paralel olarak; kısmen kaybolmuş, bazıları günümüze kadar ulaşmış, yeni aletlerin kullanılması ile güncellenmiş veya biçim değiştirmiştir. Seri üretimin olmadığı ve el yapımı üretimle gerçekleştirilen “geleneksel meslekler”, halkbilimi çalışmalarında, kültür tarihinin anlaşılmasında önemli ipuçları taşımaktadır. Geleneksel meslekleri, sadece üretim ve tüketim bağlamında düşünmek, eksik ve yanıltıcı olur. Bu meslekler; imalatçısının aynı zamanda satıcısı ve pazarlamacısı olması, kimi zaman aynı tip yapımla birlikte özel sipariş veya şahsi ihtiyaçlara göre tasarlanabilen biçimi, belli meslek gruplarının belli sokak veya caddelerde yoğunlaşması ile oluşan bir “meslekî kültür muhiti”, mesleğin aktarılması için, geleneğin özünde gelişmiş bulunan usta-çırak sistemi gibi yönleriyle, canlılığını koruduğu dönemin kültür dokusunu anlatmaktadır.

Çorum tarihinde, özellikle demirci, doğramacı, marangoz ve kunduracı gibi dallar başta olmak üzere, güçlü bir meslek teşkilatı, diğer bir söyleyişle Lonca teşkilatı mevcuttu. Mesleğin kurallarını, oluşması muhtemel ihtilafların çözümünü, zanaat ahlakını ve sosyal ilişkiler boyutunu da düzen altında tutan bu teşkilat yapısı⁶⁶, 20. yüzyılın başına kadar etkisini sürdürmüştür. Çorum, gelenekten geleceğe aktarılan bu tür “el yapımı” ağırlıklı mesleklerin bir kısmının kaybolduğu, birkaçının da varlığını hâlen koruduğu nadir şehirlerimizdendir. M. Öcal Oğuz ve Ezgi Metin⁶⁷ tarafından hazırlanan çalışmada, Çorum'daki geleneksel meslekler, yapıldığı ham maddeye göre

⁶⁵ Memnune Ataseven tarafından, 2008 yılı Haziran ayında hazırlanan “Çorum'da Kapı Tokmakları” isimli seminer çalışması bilgileri.

⁶⁶ Nazmi Tuğrul, **Çorum Tarihi ve Coğrafyası**, Yayına Hazırlayan: Ramazan Karaman, Alp Ofset, Çorum 2006, s.97-103.

⁶⁷ M.Öcal Oğuz ve Ezgi Metin, **2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Geleneksel Meslekler**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006, s.7-8.

8 başlık altında toplanmıştır. Bu sıralamada yer alan mesleklerin birkaçını fotoğraflar⁶⁸ ve kısa bilgilerle aşağıdaki biçimde anlatabiliriz:

IV.B.11.1. Ham Madde Olarak Lif Kullanılan Geleneksel Meslekler

IV.B.11.1.1. Şapka Yapımı

Şapka yapılacak kumaş alınır ve istenilen şekle göre, kalıpta kesimi yapılır. Daha sonra, kesilen kumaş ile tela adı verilen bir kumaş parçası ütü yardımı ile yapıştırılır. Bu kesme ve yapıştırma işi bittikten sonra dikiş makinesinde dikilir. İçine astarı, tepe astarı, tepe telisi, plastik siperi geçirilerek şapka yapımı tamamlanır.

IV.B.11.1.2. Terzilik

Makas, gönye, cetvel, mezura, dikiş makinesi, overlok makinesi, ütü, ütü yastığı, kambur, çizgi taşı, dikiş iğnesi, kumaş, ütü bezi, tela, kaput bezi gibi malzemelerin bir araya getirilmesiyle yapılan terzilik, tekstil fabrikalarının kurulması ve seri üretimin artması ile zor günler yaşamaktadır.

IV.B.11.1.3. Urgancılık

Ham maddesi kendir olan urgan, genel itibariyle, kenevir liflerinden yapılmaktadır. Urganın incesine kınnap (sicim), en kalınına ise urgan veya halat denilmektedir.

IV.B.11.1.4. Yorgancılık

Ham maddesi yün olan yorgan yapımında, halk tarafından daha çok tercih edileni merinos yünüdür. Yörede, kadınlar arasında yaygın olan yorgan dikme (yorgan sıırma) işi, şehir hayatında bir meslek türü olarak, isteğe bağlı biçim ve büyüklükte hazırlanan yorganlarla, varlığını sürdürmektedir.

⁶⁸ Gülsüm Çakır ve Tuğba Dağışan tarafından, Çorum'da, 2008 yılının Mayıs ayında yapılan derleme çalışması bilgileri.

IV.B.11.2. Ham Madde Olarak Ağaç Kullanılan Geleneksel Meslekler

IV.B.11.2.1. Ahşap Oymacılığı

Kesme bıçağı, düz uç, kalem, cetvel, pergel, kadın tırnağı, köpekdişi, iskarpile, çekiç gibi araçların yardımıyla yapılan ahşap oymacılığında, işin niteliğine göre, sert veya yumuşak ağaç seçilmektedir. Oyma işleminden sonra ağaç yüzeyinde bir bozulma olmaması için, ahşabın kuru olması gerekmektedir. Günümüzde, yeni ustaların yetişmemesi, ağaç fiyatlarının artması ve üretim maliyetine karşı satış fiyatlarının düşük olması, bu meslek dalı için aşılması zor görünen bir engel oluşturmaktadır.

IV.B.11.2.2. Ağaç Tornacılığı

Ham madde olarak, ayva, kızılıçık, şirez, dışbudak gibi ağaçlar daha çok tercih edilmektedir. Mekanik yardımın daha belirgin olduğu bu meslek dalı, gelişen torna tezgâhlarıyla daha çok mobilya ve süs eşyalarına yönelmiştir.

IV.B.11.2.3. Bağlama Yapımı

Oymatekniki ile yapılan bağlamalarda gürgen, kestane, dut ağaçları kullanılırken, günümüzde daha çok tercih edilen yaprak sazlarda ise dut ve maun kullanılmaktadır. Bağlamaların sap kısmında genellikle gürgen, beyaz meşe gibi ağaç türleri tercih edilmektedir. Bağlama yapımı, Anadolu'nun çeşitli illerinde, farklı tekniklerle yürütülmektedir. Gerek büyük şehirlerde, gerekse yerel düzeyde, geleneksel meslek dalları içinde yerini koruyan ve gelecekte de koruyacağını düşündüğümüz bağlama yapımının en önemli sorunu, yetişmiş iyi usta eksikliğidir.

IV.B.11.2.4. Beşik Yapımı

Ahşap, hasır ya da demirden yapılmış, yanları kapalı ve yatay bir çubuğa asılmış ya da sallanan ayaklar üstüne yerleştirilmiş bebek yatağı olan beşik; teknik yapısının yanında, üstüne yapılan süslemeleriyle de ayrı bir zenginlik taşımaktadır. Beşikçilik, günümüzde, süs ve hediyelik eşya grubuna da girmiştir.

IV.B.11.2.5. Dibek Yapımı

Ahşap malzemeden ve oyma tekniği ile gerçekleştirilen dibek yapımı, ayrı bir meslek grubu değil de, marangozluğun bir alt kolu olarak varlığını sürdürmektedir.

IV.B.11.2.6. Elekçilik

Tahılın temizlenmesi, süt süzmek ve un elemek için yoğun olarak kullanılan elekler, çember şeklinde olmakla birlikte, kullanım amacına göre çeşitlilik göstermektedir. Süt ve un için küçük, tahıl için büyük boyutlu yapılmaktadır. Tahıl için kullanılabilecek "kalbur", bakliyat için kullanılabilecek de "gözer" denilmektedir.

IV.B.11.2.7. Kaşık Yapımı

Damarı düz olan budaksız şimşir, meşe, karaağaç, armut ve abanoz ağaçlarından yapılan kaşıktaki, oyma ve yontma tekniği kullanılmaktadır. Yapımı biten kaşıklar sarı boyaya batırıldıktan sonra istendiği takdirde süslendirilerek satışa sunulmaktadır.

IV.B.11.2.8. Ud Yapımı

Tekne (gövde), göğüs (kapak), sap, burguluk ve teller olmak üzere beş esas elemandan oluşan ud'un yapılışında genellikle maun, ceviz, kelebek, erik veya zeytin ağacı kullanılmaktadır.

IV.B.11.2.9. Yayık Yapımı

Eski el sanatlarımızdan biri olarak, tahtadan yapılan yayık, günümüzde kullanım alanı daralan araçlardandır. Çam ağacından yapılan yayık, parçalı bir yapı göstermektedir. "Sallama Yayık" yatay şekilde yere paralel olacak biçimde iki tarafından ipele tutturularak kullanılmaktadır. "Döğme Yayık" ise koni şeklinde tabanı yere sabit ağız kısmı dar, tabana doğru genişleyen ve içinde bulunan bir çubuk yardımıyla içindeki sütü veya yoğurdu dövmek suretiyle kullanılır.

IV.B.11.3. Ham Madde Olarak Taş Kullanılan Geleneksel Meslekler

IV.B.11.3.1. Taş Oymacılığı

Taşın oyulması ve taşla şekil verilmesi esasına dayanmaktadır. Geçmişte kayalar üzerine de yapılan bu işlem, günümüzde mermer ham maddesi alınarak sürdürülmektedir.

IV.B.11.4. Ham Madde Olarak Toprak Kullanılan Geleneksel Meslekler

IV.B.11.4.1. Çömlekçilik

Toprağın yoğrulması, şekil verildikten sonra fırınlarda pişirilerek sırlanan veya sırlanmadan yapılan çanak, çömlek, testi, vazo, küp gibi el sanatı ürünlerine dayalı bir meslektir. Çelik ve cam ürünlerin kullanımının artmasıyla birlikte, turistik eşya üretimine yönelik meslek dallarındandır.

IV.B.11.5. Ham Madde Olarak Maden Kullanılan Geleneksel Meslekler

IV.B.11.5.1. Bakırcılık

Öncelikle ev eşyaları üretimi esasına dayanan bu meslekte, süsleme alanında da ürün hazırlanmaktadır. Çorum merkezinde yoğunlaşan bakır işlemeciliği, civar ilçe ve köylerin de ihtiyacını karşılayacak derecede yaygın bir dönem yaşamıştır⁶⁹. Külçe hâlindeki bakırın inceltilmesi ve biçimlendirilmesi esasına dayanmaktadır. Kazan ve sinilerde dövme tekniği, küçük ev ile el eşyalarında da çekme tekniği kullanılmaktadır. Usta-çırak geleneği içinde yüzyılları aşarak günümüze ulaşan bakırcılık meslek dalı da, yeni ustaların yetişmesi ile varlığını sürdürebilecektir.

IV.B.11.5.2. Bıçakçılık

Çorum'da, genellikle, kılıç tipli bıçaklar, bağ bıçakları, büyük ekmek bıçakları, bir iki üç ağızlı veya ustura ağızlı bıçaklar yapılmaktadır. Kara saplı bıçaklar da ün kazanmıştır. Tamamen el yapımı bıçak üretimi, basit gibi görünmekle birlikte, uzun zaman ve zahmet isteyen bir üretim süreci gerektirmektedir.

IV.B.11.5.3. Demircilik

Demirin işlenmesi esas alınarak; sıcak demircilik ve soğuk demircilik biçiminde ikiye ayrılan bu meslek dalında, günlük hayatın her aşamasında gerekli olan araç gereç üretimi yapılmaktadır. Teknolojinin gelişmesi, bu meslek dalını derinden etkilemiştir.

⁶⁹ Çorum Tarihi, 5. Hitit Festival Komitesi Yay., b.t., s.131.

IV.B.11.5.4. Kalaycılık

Kalaycılıkta ilk yapılan işlem, kalaylanacak parçanın tuz ruhu ile kir ve pasından arındırılıp, oksitlenmiş kısımlarının temizlenmesidir. Kalaylanacak eşya, ocakta ısıtılır. Nişadır ve kalay sürüldükten sonra, eşyanın iç kısmına iyice yayılır. Bakır malzemelerin korozyonunu önleme tekniği olarak da bilinen bu meslek de, bakır kullanımının azalması nedeniyle, kaybolmaya yüz tutmuştur.

IV.B.11.5.5. Nalbantlık

Satır, gavaşa, çekiç, bıçkı, kerpeten, yonacak, nal, mih, zimba gibi malzemenin kullanılması ile yapılan bir meslek dalıdır. Ulaşım, taşımacılık ve çeşitli hizmetlerde hayvanların yaygın olarak kullanılması nedeniyle, nalbantlık 20.yüzyılın ilk yarısına kadar önemini korumuştur. Askerlikte at ve katırın taşıdığı önemden dolayı hemen hemen bütün ordularda uzun yıllar nalbantlıkla ilgili birimlere yer verilmiş, Osmanlı ordusunun nalbant gereksinimini karşılamak için 1888'de Askeri Baytar Mektebinde, modern nalbantlık dersleri verilmeğe başlanmış ve kurtuluş savaşı yıllarında da Konya'da nalbant yetiştiren bir okul açılmıştır. Günümüzde, Doğu ve Orta Anadolu ile Ege bölgelerinde görülen bu meslek dalı, son zamanlarda, yarış atlarının nallanmasının önemine binaen yeniden gündeme gelmiştir.

IV.B.11.5.6. Sobacılık

Sac levha ile dış kısmı hazırlanıp, içine bazı yerlerde kova bazı yerlerde de tuğla konularak kullanılan ve katı yakıt ile ısınmayı sağlayan ev ile işyeri gereçlerinin yapımı esasına dayanmaktadır. Köylerde hâlen kullanılmakta ise de, şehir hayatında artık döküm ve sıvı yakıt sobalarının ilgi görmesi ile önemini yitirmiş görünmektedir.

IV.B.11.6. Ham Madde Olarak Deri Kullanılan Geleneksel Meslekler

IV.B.11.6.1. Ayakkabı Yapımı

Çorum, hayvancılığın yoğun biçimde yapıldığı illerimizdendir. Köy hayatında eti ve sütü başlıca uğraşı alanı olan hayvancılığın, şehir ortamında en önemli yönü deri işlemeciliği biçiminde görülmektedir. Bu yönüyle, ham derilerin işlendiği tabakhaneler, kentteki en eski üretim alanlarından biridir⁷⁰. Geleneksel meslekler arasında, ayakkabıcılık ayrı bir yere sahiptir. Ustalığın öneminin en yoğun görüldüğü mesleklerden olması, bir dönem, gerek ticari kazanç gerekse meslekî itibar noktasında, bu sanat dalını, günümüze kadar taşımıştır. Derinin, ham ya da tabaklanmış biçimiyle türlü işlemlerden geçirilmesi, dikiş ve yapıştırma aşamalarından sonra; kadın, erkek ve çocuk ayakkabıları biçiminde tasarlanması ve süslenmesi gibi süreçlerin gerçekleşmesi ile yapılmaktadır. Günümüzde, seri üretimin sağladığı daha ucuz ayakkabı ve çeşit zenginliği, ayakkabıcılığı da olumsuz etkilemiştir. Ancak, terzilikte olduğu gibi, özellikle “sipariş” usulü ayakkabıdan vazgeçemeyenler tarafından yaşatılan meslek dallarından biri durumundadır.

IV.B.11.6.2. Çarık Yapımı

Gerek şehir hayatında gerekse köy hayatında kullanım dönemi sona ermiş, kişiye mahsus kullanım eşyalarının yapımına dair mesleklerden biridir. Kalem, masura, makas, keski, kalıp, deri, kösele, sünger, iplik, iğne, tığ, mum, kargaburun, çivi, çekiç, kerpeten, zımba, boncuk, yapıştırıcı, bıçak, ıstampa gibi aletlerin kullanılmasıyla yapılan çarıklar, geçmiş dönemde ayağa sarılan iple kullanılırken, zamanla değişime uğramıştır. Turistik amaçlı üretilen çarıklar hâlen varlığını korumaktadır.

IV.B.11.6.3. Kemer Yapımı

Türk el sanatı örneklerinin güzel uygulamalarının görüldüğü alanlardandır. Deri başta olmak üzere, gümüş ve altın ile yapılanları da vardır. Erkeklerin genel kullanımında olmakla birlikte, yöresel kıyafetlerde, kadınların da farklı biçimlerde kullandıkları görülmektedir. Kemerlerin, çeşitli işleme, ekleme ve boyama sistemiyle zengin figür yapılarıyla süslenmiş biçimleri de vardır.

IV.B.11.6.4. Semercilik

Binek ve yük hayvanlarının sırtının zarar görmemesi için ağaç iskelet üzerine deri ile keçe arasına kamyş ve saman gibi otların doldurulup sarılarak dikilmesinden oluşmaktadır. Çeşitli motiflerle süslenen semerler, sahibinin ihtiyacını ve estetik zevkini gidermekle birlikte, hayvanın da eziyet çekmemesini sağlamaya dönük bir işleve sahiptir.

⁷⁰ Çorum Tarihi, 5. Hitit Festival Komitesi Yay., b.t., s.128.

IV.B.11.6.5. Saraçlık

Derinin türlü biçimlerde ve ihtiyaçlara uygun tarzda işlenmesi esasına dayanan mesleklerdendir. Hünere gerektiren ve el emeğinin yoğun olduğu bu alanda, ihtiyacın giderilmesi kadar, yapılan ürünlerin sanatkârane bir tarzda ortaya çıkması da gerekmektedir. Günümüz şartlarında, saraç ürünlerinin yerini başka eşyaların almış olması, bu mesleği de kaybolma noktasına getirmiştir.

IV.B.11.7. Ham Maddesi İnce Dallar-Saplar ve Ağaç Şeritler olan Meslekler

IV.B.11.7.1.Sepetçilik

Özellikle İskilip yöresinde varlığını sürdüren sepet örmeciliğinde, fındık ağacı ve ak söğüt denilen türler kullanılmaktadır. Tarım ve hayvancılığın yaygın olduğu yörelerde, küçük taşıma işlerinin aracı durumunda olan sepetin; çit, zembil, el sepeti gibi türleri bulunmaktadır. Ağaç türleriyle yapılanları olduğu gibi, gövdeyi sağlamlaştırmak için, dikiş ve etrafının deri kayışla güçlendirildiği biçimler de mevcuttur. Günümüzde, turistik amaçlı modellerinin de yapıldığını görmekteyiz.

IV.B.11.7.2. Süpürgecilik

Tarlalardan toplanan ve adına “telek” denilen otların uygun uzunlukta kesilmesi; uygun olmayan parçaların ayıklanması ve temizlenmesi ile başlayan süpürge yapımı, kullanılan araçların yardımıyla, demir veya çelik tel ile sarılarak hazırlanmaktadır. Şehir muhitinde kullanılmamakla birlikte, ilçe ve köy hayatında varlığını sürdürmektedir.

IV.B.12. Geleneksel El Sanatları

IV.B.12.1. Dokumacılık

Dokumacılığın, Çorum hayatında önemi büyüktür. Çorumlu Dergisi'nin, 30 Mart 1946 tarihli 57. sayısında, Çorum'da o tarihte 486 adet dokuma tezgâhı olduğu belirtilmiştir⁷¹. Farklı cins ve yapıdaki ip parçalarının, desen ve amaca dönük, birbirine bağlanması usulüne, genel itibarıyla dokuma adı verilmektedir. Günümüzde Türkiye'nin hemen her yerinde az çok görülebilen dokumacılık, bazı bölgelerimizde daha canlı olarak yaşamaktadır. Çorum'da, bu faaliyet türü, atölye tipi işyerlerinden çok, konutlarda sürdürülen bir dokuma faaliyeti biçiminde görülmektedir. Dokumacılık ağırlıklı olarak Ortaköy İlçesinde yapılmakta olup, halen sürdürülmektedir. Çanta dokumacılığı, çorap örme, kilim dokumacılığı ve duvar yastığı dokumacılığı yaygın olanlardandır. Çorum Halk Eğitim Merkezinde bu konuda açılan kurslar, bu el sanatı dalının kaybolmasını önlemektedir. Yapılan dokuma çeşitleri ise zili dokuma, çarpına dokuma, cicim dokumadır.

⁷¹ Çorumlu Dergisi, "Çorum'da Dokumacılık", 30 Mart 1946, S.57, s.1689-1690.

V.B.12.2. Kargı Bezi Dokumacılığı

Çorum'a özgü bir dokuma çeşididir. Kargı bezinin tamamen yöre halkının temel giysi ihtiyaçlarına yönelik olarak, dokunduğu bilinmektedir. El emeği isteyen bu dokumacılık türüne, eskiye oranla ilgi azalmıştır. Dokumanın yoğun ve parlak olduğu yıllarda halk, pamuk ve ipek böcekçiliği ile uğraşmış ve dokumada kullanılan ipi ve ipeği kendisi üretmiştir. Son yıllarda kullanılan ip, pazardan hazır olarak satın alınmaktadır.

Kargı bezi ile benzerlik gösteren bir bez çeşidi de kenefi bezidir. Her iki bez çeşidinde de kullanılan tezgâh ve iplik aynıdır. Aralarındaki tek fark kenefi dokumada işleme, renk ve motifin olmasıdır. Günümüzde simli ipler ve boncuklar da kullanılmaktadır.

IV.B.12.3. Boncukçuluk

Semer yapımında kullanılan boncukların yerleştirilmesi de ayrı bir sanatkârlık isteyen uğraşıdır. Semere boncuk takılmasının sebebi, semerin hayvanın kalçasından ileri geri kaymasını önlemektir. Hayvanların boynuna süsleme amaçlı da takılmaktadır.

IV.B.12.4. Oymacılık

Oyma, ağaç malzeme üzerine çizilen bir şekli veya kişinin zihninde tasarladığı bir biçimi, özel kesici aletlerle şekillendirme sanatıdır. Oyma işini tekniğine uygun bir şekilde icra eden kişilere oymacı denir. Ağaç oymacılığı ilk zamanlarda estetik ve zevkten ziyade ihtiyaçları karşılamak amacı ile yapılmıştır. Daha sonraları ise estetik değeri ön plana çıkarılarak uygulanmaya başlanmıştır. Ahşap oyma sanatında; şimşir, ıhlamur, meşe, ceviz, elma, armut, sedir, gül ve abanoz ağaçlarından yapılan eserler arasında, sütun başlıkları, kornişler, konsollar, dolap kapakları, kapı ve pencerelerin yanı sıra, minber, kürsü, rahle, Kur'an-ı Kerim muhafazası, raf, kutu, kavukluk ve çekmecelere de rastlanır. Türklerin İslamiyet'ten önce yaptıkları birçok oyma ve heykel gibi eserlere rastlanmaktadır⁷².

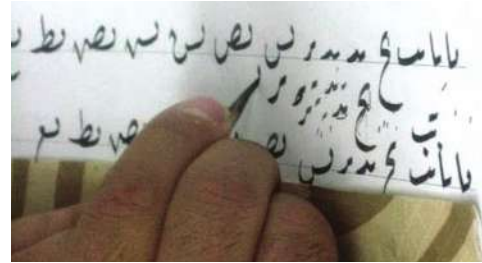
⁷² Devrim Erakalın, "Türk Ahşap Sanatının Öyküsü", *Skylife Dergisi*, 4/1998.

İskilip Halk Eğitim Merkezinde ahşap oymacılığı genellikle gürgen ağacından yapılmaktadır. Çizilmiş kalıplarla verilen şekiller, sandık, baharatlık gibi eşyalar yapıldıktan sonra üzerine motif kalıp uygulanmaktadır. Kumlama işlemiyle motif kabartılmakta ve dalgalı bir görüntü verilmektedir. Pürüzlerin giderilmesi için de zımparalama işlemi yapılmaktadır. Yapılan oymaların motiflerine, midye kabuğunun içinden elde edilen sedef yerleştirilmektedir.

IV.B.13. Hat Sanatı

Hat sanatı denilince Arap harfleri çevresinde oluşmuş güzel yazı sanatı akla gelir. Türkler, Müslüman olduktan ve Arap alfabesini benimsedikten sonra bu sanat dalında eser verilmiştir. Türkler hat sanatıyla Anadolu'ya geldikten sonra ilgilenmeye başlamışlar ve bu alanda en parlak dönemi de Osmanlılar zamanında yaşamışlardır. Çorum'da, Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün açtığı kurslarla bu sanat dalı yaşatılmaktadır.

Çorum'da geçmişten bu güne yapılan ve yaşatılan diğer el sanatı ürünleri veya diğer bir söyleyişle el sanatı dalları arasında işlemecilik, çorapçılık, kilimcilik, halıcılık⁷³ ve heykelticilik sayılabilir⁷⁴.

IV.B.14. Ebru Sanatı

Çorum doğumlu sanatçı Nilgün Ayşecik Çevik, 1979 yılından bu yana resim öğretmenliği yapmaktadır. Ebru sanatı ile 1981 yılından bu yana ilgilenmektedir. Amatör olarak başlamakla birlikte, Ankara ve İstanbul'da önemli isimlerden dersler alarak kendi tekniğini oluşturma yolunda ilerledi. Ebru sanatı, son yıllarda, nadir temsilcileriyle, genelde renklerin belirleyiciliği ile uygulanmaktadır. Nilgün Ayşecik Çevik ise,

bu genel uygulamayı da kullanmakla birlikte, renklerle oluşturulmuş klasik ebruyu bir fon olarak kullanıp, asıl önemli uygulama ve tekniklerini bu fon üzerinde ortaya koymaktadır. Yurt içinde ve dışında katıldığı sergilerde, eserleri, benzeri çok fazla görülmeven tekniği ile çok büyük beğeni kazanmıştır.

Bilgi ve Fotoğraf için bkz. www.nilguncevik.com.tr - www.turkishpaintings.com

IV.B.15. Metal İşleme Sanatı

Hammaddesi metal olan geleneksel mesleklerin yanı sıra, metal üzerine işleme tekniği ile oluşturulmuş sanat eserleri, Çorum'da değerli temsilciler yetiştirmiştir. Özellikle, bakır ve pirinç malzeme üzerine, her türlü görüntü ve figürü işleyerek, Türkiye içinde olduğu gibi, yurt dışında katıldığı fuar ve festivallerde tanınan Metal Sanatçısı Hasan Tuluk, önemli isimlerden biridir. Metal İşleri Öğretmenliğinden emekli olan Hasan Tuluk,

⁷³ M.İhsan Sabuncuoğlu, **Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I-II Maarif Hayatımız**, (Haz. İrfan Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2008, s.94-96.

⁷⁴ **Gizem Necibe Akman** ve **Mehtap Ekinci** tarafından, 2008 yılının Mayıs ayında hazırlanan "Çorum'da Geleneksel El Sanatları" isimli seminer çalışmasından alınmıştır.

geleneksel Türk kültür hayatının sembol hâline gelmiş değerlerini, levhalar hâlinde, tamamı el emeği ile yaptığı eserleriyle geleceğe taşımaktadır. Türk işleme sanatının, nadide eserlerini kendi yorumu ve tekniği ile metal üzerine yansıtan Hasan Tuluk'un evi, Çorum'a gelenlerin ziyaret ettiği mekânlardan biri olmuştur.

Bilgi ve Fotoğraf için bkz. www.corumhakimiyet.net - www.cekulvakfi.org.tr

IV.B.16. Leblebicilik

Tarihî geçmişi olan ve bugün Çorum'un sembolik ürünlerinden sayılan leblebi üretimi; yeni ustaların yetişmemesi ve daha etkin pazarlamanın yapılamaması gibi olumsuzluklarla birlikte, gerek Çorum'un gerekse Türkiye'nin dünyaya açılımında önem taşımaktadır.

IV.B.16.1. Leblebi Üretiminde Araç-Gereç

Nohudu çalkalamak, boylarına göre ayırmak ve kırık parçaları elemek için kullanılan Elek veya Selektaş en önemli araçlardandır. Nohudu kavurmak için kullanılan Ocak veya Isıtma Kavurma Makinesi ile nohudu ıslatmak için kullanılan Islama Teknesi veya Islama Makinesi diğer bilinen araç gereçlerdendir. Tokmak, Dişlenmiş Bakır Saç, Kalbur, Kıl ve Telis Çuvallar üretimden satış aşamasına kadar, her birinin farklı yerlerde işe yarayan malzemeleri vardır. Bu araç gereçlerin bir kısmı dededen toruna gelen süreçte hâlen değişmeden kullanılmakta olup bir kısmı ise, gelişen teknoloji ile birlikte, aynı işlevi görmekle birlikte farklı biçim ve yapı özelliği göstermektedir.

IV.B.16.2. Leblebinin Yapılışı

Leblebi, nohut hâlinde satışa sunulana kadar, uzun bir süreçte, birçok aşamadan geçirilmektedir. Leblebi imalatında, daha çok damla cinsi nohut tercih edilir. Zira kalın kabuklu olup, kabuğunu çabuk atma özelliğine sahiptir. Nohut, önce dokuz gözlü elekten geçirilir. Bu aşamadan sonra nohut, tuğla ve çamurdan daire şeklinde yapılmış ortasında dişli sac bulunan ocakta kavurma işlemine tabi tutulur. Ocakta meşe odununun kullanılması gerekmektedir. Leblebinin lezzetli olması için, bu ilk kavurma işlemi on iki ile on yedi dakika sürdürülür. Daha sonra, nohut sıcak olarak telis çuvallara doldurulur ve bir gün bekletilir. Bu bekletme işleminden sonra ikinci kavurma da on dakika sürer ve yine telis çuvallara koyulur ve on gün bekletildikten sonra üçüncü kavurmaya geçilir. Üçüncü kavurma da yine on dakika sürer. Çuvallara konulan nohut bir gün bekletilir. Ertesi gün toprak ve kireç karışımı sergiliklere serilip her gün karıştırılarak 45 ile 60 gün arasında bekletilir. Bu bekleme süresi ne kadar uzun olursa, leblebinin kalitesi ve lezzeti o kadar artar.

Üçüncü kavurma işlemi bittikten sonra ihtiyaca göre nohut ıslama makinesinde, suyu ayarlı verilmek suretiyle, ocakta kabuklarından ayrılır. Ayrılan nohut yine telis çuvallarda en az bir ay dinlendirilir. Kavrulmuş olarak çuvallarda bekletilen leblebinin dinlendirme işlemi tamamlandıktan sonra ocakta kızartılır. Son kez kızartma işleminden sonra çeşitlerine ayrılır.

Zaman geçtikçe teknoloji ilerlemekte ve bu durum da her üretim alanı gibi leblebi üretim alanını da etkilemektedir. Geçen zaman içerisinde leblebicilikte değişen sadece leblebinin kavrulduğu ocak olmuştur. Geleneksel aletlerin yanı sıra, teknolojinin leblebi üretimine ve tüketiciye sağladığı yararlar da vardır. Teknoloji sayesinde leblebinin yirmiyi aşkın çeşidi üretilmektedir; tuzlu, şekerli, biberli, acılı, çikolatalı, kakaolu, gofretli, cipsli, kivili, muzlu... Leblebi ustalarına göre, leblebinin çeşitlenmesiyle birlikte satış miktarı da artmıştır⁷⁵.

IV.B.17. Simit Kültürü

Çorum'da simit kültürü oldukça yaygındır. Sadece simit yapıp satan mekânlar bulunmaktadır. Bunun yanında seyyar satıcılar da her köşe başında simitlerini ezgili bir söyleyişle satmaktadır. Bir seyyar satıcı; "Taaze taaze, sıcaak sıcaak simiiiiit!" derken diğer bir satıcı " Taaze çıktı bunlaar yetişemeyen alamıyoor. Aldığıma veriyom, aldığıma veriyom!" diyerek simitlerini satmaktadır.

Çorum'da simit Ramazan ayında, iftardan sonra da yenilmektedir. Ramazan boyunca, iftar davulundan sonra en çok işitilen ses şüphesiz ki simitçinin sesidir. Özellikle teravih namazından sonra simitçiler gerek cami önlerinde gerekse mahalle aralarında, sitelerde simit satmaktadır.

Çorum simidinin kendine has şekli vardır ve yapılan simidin içerisine su ve mayadan başka bir şey katılmaz. Simidin hamuru hafif soğuk su ile yapılır. Daha sonra, mermer tezgâhta el ile silindir hâline getirilerek iki ucu birleştirilir. Simit biçimine gelen bu hamur, pekmez de eklenmiş olan kaynar suya atılarak birkaç saniye haşlanır. Bu haşlama Çorum simidinin çıtır çıtır olmasını sağlar. Kaynar sudan çıkartılan simidin üzerine susam serpilerek hemen fırına sürülür. Kullanılan susamın da kaliteli olması gerekmektedir. Yağ katılmayan simit, yağın susamdan alır. Yaklaşık 200 derecede pişirildikten sonra hazır olur. Daha sonra fırından çıkartılır ve satışa hazır hâle gelir.

Çorum simidi ile Ankara simidi olarak bilinen simit arasında bir takım farklılıklar vardır. Ankara simidinin suyuna katılan pekmez miktarı daha fazladır. Ankara simidinin koyu renkte olmasının nedeni de pekmez miktarının fazlalığıdır.

Çorum simidi kara fırınlarda odun ateşiyle pişmektedir. Sade simidin yanında zeytinli, kaşarlı, sosisli, sucuklu, çikolatalı vs simit çeşitleri yapılmaktadır. Ramazan ayında, özel tadı ve biçimi olan Kandil Simidi de hazırlanmaktadır⁷⁶.

IV.B.18. Mutfak-Yemek Kültürü

Çorum yemek kültürü, zengin ve çeşitlilik gösteren yapısıyla ayrı bir yere sahiptir. Özellikle "Çorum beşlisi" olarak bilinen ve düğünlerde yapılan; düğün çorbası, yahni, pilav, su böreği ve baklava gibi başlıca lezzetlerin yanı sıra, il merkezinde, ilçelerde ve köylerde, kendine mahsus özellik gösteren yemek türleri ve pişirme çeşitleri vardır.

Yapıldığı bölgenin coğrafi, ekonomik ve tarımsal özelliklerini yansıtan yemekler, iletişimin ve teknolojinin gelişmesiyle zamanla herhangi bir yöreye ya da şehre ait olmaktan çıkmış; aynı

⁷⁵ Emel Düzençi tarafından, Çorum'da, Mayıs 2008'de hazırlanan "Çorum'da Leblebicilik" isimli derleme çalışması bilgileri.

⁷⁶ Ferhat Yüksel tarafından, Çorum'da, 2007-2008 yılları arasında hazırlanan "Çorum'da Simit Kültürü" isimli seminer çalışması bilgileri.

malzemeyle yapılan yemek farklı bir ad veya sunumla Türkiye'nin değişik yörelerinde yapılır hâle gelmiştir. Bu da yaygınlık kazanarak bir tanınmayı beraberinde getirmiştir.

Çorum halk kültüründe, geçmişte, mutfak tabiri kullanımı kadar, daha yaygın olarak “aşevi” veya “aşocağı” söyleyişi tercih edilmekteydi. İlin, geleneksel mimarisine uygun olarak, bu mutfak-aşevi-aşocağı müstakil bir yerde teşkilatlanmıştır. İki katlı yapıların alt kısmında, tek katlı yapıların da yan tarafları genelde bu amaç için kullanılmaktaydı. Yemeğin pişirildiği bu mekânın, tamamlayıcı diğer unsurları da olmakla birlikte, doğal olarak en önemli yerini “ocak” “ocakbaşı”, “ocakeşiği” tutmaktadır. Ocağın iki yanında ufak tefek eşya koymak için duvar içlerine gömülmüş “medine” “terece” denilen, alçıdan yapılmış hücrecikler, bunların yanlarında yine duvarların içine girmiş, tahtalarla üst üste gözlere bölünmüş “bucaklık”lar bulunur. Rafların üstüne, büyüklü küçüklü, kalaylanmış pırıl pırıl görünen ve “kapaklık” denilen bakır sahanlar, “masaf” denilen bakır tepsiler dizilidir. Ayrıca, hemen her evde, üstü tuğla ile örtülmüş, ekseriya etrafı açık bir hangar-depo “haymalık” bulunur. Bu hangarın uygun bir yerinde, dört beş metre uzunluk, iki metre derinliğinde çok geniş bir ocak vardır. Bu ocağın içinde pekmez kaynatmaya yarayan, hususî tarzda yapılmış “küre” denilen diğer bir ocak, yufka ekmeği pişirmek için “tandır”, sıra kestirmeye, çamaşır suyunu kaynatmaya yarayan büyük kazan koyulabilecek başka bir ocak daha vardır. Haymalıkta bağ zamanında üzümler ezilir sıra yapılır. Reçeller, pekmezler pişirilir ve çarpılır, çamaşır yıkanır, boş köşelere odun yığınları istif edilir. Bir tarafında da bağdan üzüm getirmeye mahsus, “şınavat” denilen tahtadan yapılmış oluk, “şapşal” adı verilen üzüm taşımaya yarayan küfe ve üzüm sıkmaya yarayan “cendere” bulunur⁷⁷. Çorum’da şehirleşmenin etkisiyle apartman hayatı gelişmiş ve geleneksel mutfak tipi değişime uğramıştır. Ancak, düzayak diye tabir olunan müstakil evlerde ve köy evlerinde geleneksel mutfak tipi korunmuştur. Apartmanlarda mutfak genellikle salonun yanındadır. Mutfak, dolaplarla ve çeşitli beyaz eşyalarla doludur. Tereklerin önüne kapatılan tül perdelerin yerini apartmanlarda kapaklı dolaplar almıştır. Tozdan korumak amaçlı başlayan örtü geleneği, zamanla ev hanımlarının ve genç kızların dantellerle mutfaklarını süslediği, marifetlerini gösterdikleri bir vitrin hâline gelmiştir. Günümüzde de bu dantel kültürü devam ederken bazı evlerde mıknaatıslı dolap süslerini de görmekteyiz. Ayrıca, geleneksel Çorum hayatında, yemeklerde misafirlere verilen oyali mendillerin yerini kâğıt peçeteler almıştır.

IV.B.18.1. Bulgur Çekimi (Sokubaşı)

Çorum’da, toplu yapılan işlerden biri de “bulgur çekme <bulgur döğme>”dir. Buğdayın kaynatılması, güneşte kurutulup içi oyuk taşın ortasına doldurulup, halka hâline gelerek dibeklerle vura vura bulgur yapılması biçiminde bir uygulama görülür. Buğdayın doldurulduğu bu taş “soku” adı verilmektedir⁷⁸. Soku başında, özellikle kadınların birlikteliğiyle yapılan bu imece usulü uygulama; söylenen maniler, türküler, bilmeceleler ile ayrı bir özellik taşımaktadır.

IV.B.18.2. Çatal Aşı Çorbası⁷⁹

Malzeme: Yeşil mercimek, yarma⁸⁰, soğan, nane, tuz, sıvıyağ.

Yapılışı: Yeşil mercimek yıkandıktan sonra, tencere içinde, üzerine su koyulur ve haşlanmaya bırakılır. Kaynadıkça soğuk su eklenir ve mercimeğin kırmızı suyunun çıkması beklenir. Kaynayınca içine tuz atılır ve yarma eklenir.

⁷⁷ Nazmi Tomuş, “Çorum’un Eski Matbah ve Yemekleri”, *Çorumlu Dergisi*, S.40, 1 Eylül 1943, s.24-27.

⁷⁸ Cevdet Yakup, 1938, “Çalkara Köyünde Soku Başı”, *Çorumlu Dergisi*, Yıl 1, 15 İkinciteşrin 1938, S.8, s.26-28.

⁷⁹ **Zuhal Gürkan** ve **Dilek Yıldırım** tarafından, 2008 nisan mayıs aylarında yapılan “Çorum Mutfak Kültürü” derleme çalışması bilgileri.

⁸⁰ Yarma: Buğday. Ayrıca dövülmüş buğday olarak da kullanılır. Çatalaşı çorbasında dövülmüş buğday kullanılır.

Ayrı bir tavada ince doğranmış soğan sıvıyağ ile kavrulur. Kavrulan soğanın içine kuru nane eklenir. Mercimek ve yarma pişmeye yakın, hazırlanan naneli soğanlı karışım ilave edilir ve biraz daha pişirilir. Çorba kıvama gelince ocaktan alınır ve servis yapılır. Bazı ev hanımları naneli karışımın içine salça da koymaktadır. Servis yapılırken, yanında, yufka ve çökelekli, soğanlı karışım ikram edilir.

IV.B.18.3. Dügün Çorbası

Malzeme: Yoğurt, un, tereyağ, yumurta, limon.

Kıkırdak Malzemesi: Un, yumurta.

Yapılışı: Kişi sayısına göre yoğurt, yoğurdun yarısı kadar da un ilave edilir. 2 kg. yoğurda 1 kg. un ilave edilir. Eritilmemiş tereyağı ve yeterli miktar su eklenerek çırpılır. Çırpma esnasında yumurta ve limon suyu eklenir. Ocak üzerinde çırparak pişirmeğe devam edilir.

Un ve yumurta karıştırılarak kulak memesinden biraz daha sert bir kıvamda hamur yapılır. Nohut büyüklüğünde küçük parçalara bölünür ve kızgın yağa atılarak cips kıvamında olunca yağdan kevgir yardımıyla alınır ve soğumaya bırakılır. Çorba kâse içinde; üzerine kıkırdaklar atılarak, kırmızı pul biberli sos ile servis yapılır.

IV.B.18.4. Yahni

Malzeme: İri kuşbaşı et, salça, soğan.

Yapılışı: Et haşlanır, çıkan kötü suyu dökülür. Salçalı su yapılır ve kaynamaya bırakılır. Su kaynamaya başlayınca et içine eklenir. Pişmeye bırakılır. İçerisine bütün soğan atılır. Eğer soğanlar iri olursa yahni olduktan sonra soğanlar içinden alınır. Ancak, arpacık soğan kullanılmışsa, yahninin içinden çıkartılmaz.

Yahni, Çorum düğünlerinin vazgeçilmezlerinden olup “Çorum beşlisi” olarak adlandırılan yemeklerden biridir.

IV.B.18.5. Keşkek

Malzeme: Yarma, kuzu eti (incik), kemik suyu, tereyağ, kırmızı pul biber, nane.

Yapılışı: Yarmalar yıkanır. Yarmanın miktarına göre su veya mümkünse kemik suyu ilave edilir. Karıştırılarak kaynamaya bırakılır. 15-20 dakika kaynadıktan sonra içine tereyağ ve tuz atılır; hafif ateşte karıştırmaya devam edilir. Haşlanmış et eklenerek yine karıştırmaya devam edilir.

Odun ocağı olan yerlerde, keşkek güveçte hazırlanır. Güveç tenceresinin içine yarma, buğday, et ve suyu konulur. Ocağa bırakılır. Karıştırılmadan kendi kendine pişer ve lezzetli bir tadı olur. 500 gram yarmaya 400-500 gram et koyulur. Yarmanın akşamdan ıslatılmaması gerekir. Eğer ıslatılırsa keşkekte ekşimsi bir tat olur. 500 gram yarmadan

15-20 kişilik keşkek çıkar.

Tereyağlı, kırmızı pul biberli, naneli sos yapılır ve maydanoz ile süslenerek servis edilir.

IV.B.18.6. Manti

Malzeme: Hamur için un, su, tuz. Sos için sarımsak, yoğurt, sıvıyağ, salça, nane ve kırmızı pul biber.

Yapılışı: Un, su ve tuz karıştırılarak hamur yapılır. Mantının miktarı hamurdan çıkan yumak sayısına bağlıdır. Hamurdan kesilen küçük parçalara yumak adı verilir. Yumaklar merdane ve oklava yardımıyla açılarak ince bir yufka hâline getirilir. Yufka küçük kareler şeklinde kesilir. Manti bükülmeye başlanır. Kare olan hamurun iki köşesi ile diğer iki köşesi birleştirilerek mantı bükülür. Çorum mantısının içine kıyma konulmaz. İsteğe göre, kıyma, mantı suyunun içine atılır. Bükülen mantılar kış için yapılıyorsa, fırında veya ocakta kavrularak kuru mantı hâline getirilir. Hemen yemek için yapılan mantı ise büküldükten sonra kaynayan tuzlu suya atılır. Haşlanması beklenir. Üzerine eklemek için sarımsaklı yoğurt yapılır. Onun üzerine de sıvıyağ, salça, kırmızı pul biber ve nane ile sos yapılır. Haşlanmış mantının üzerine hazırlanan karışım ve soslar gezdirilerek servis edilir.

IV.B.18.7. Hingal

Malzeme: Hamuru için, un, su, tuz. İç malzemesi; kıyma, ince doğranmış soğan, maydanoz ve baharat (karabiber, yenibahar).

Yapılışı: Un, su ve tuz ile hamur yapılır. Hamurdan yufka açılır ve yufkalar çay bardağı yardımıyla yuvarlak parçalar hâline getirilir. Yuvarlak parçaların içine kıyma karışımı koyulur ve hamur ister balıksırtı şeklinde ister de mantının biraz büyük şekli olarak bükülür. Sonra, sıvıyağ ve tuz atılan kaynamış suya birbirine yapışmaması için azar azar atılarak pişmeye bırakılır. Piştikçe, kevgir yardımıyla tabağa ya da tepsiye alınır. Hingalin üzerine, mantıdaki gibi sarımsaklı yoğurt dökülmez. Çünkü sıcak olarak servis edilen hingalin üzerine sarımsaklı yoğurt dökülürse ekşime olabilir. Sarımsaklı yoğurt hingalin yanında ayrı tabakta ikram edilir. Hingal sarımsaklı yoğurda batırılarak yenir. Bazen sarımsaklı yoğurt ve salçalı kırmızı pul biberli sos dökülerek de ikram edilir.

IV.B.18.8. Mumbar

Malzeme: Temizlenmiş bağırsak, bulgur, salça, baharat, acı biber, tereyağ soğan ve sarımsak.

Yapılışı: İyice temizlenen bağırsaklar ters çevrilir, tuz ile iyice ovulur ve tuzlu su içerisinde biraz dinlendirilir. Bu sırada, bulgur, ince doğranmış soğan, sarımsak ve baharatlar karıştırılarak iç malzemesi hazırlanır. Tuzlu sudan çıkarılan mumbarlara bir huni yardımıyla içlik doldurulur. Doldurulan mumbarlar tencereye dizilir ve salçalı tereyağ ile kavrulur.

IV.B.18.9. Su Böreği

Malzeme: Bir sini-tepsi için; 12 yumurta, 1 su bardağı sıvıyağ (ayçiçeği veya mısırözü yağı), 1 avuç tuz, gerekli miktarda un.

İç Malzemesi: Tereyağ, az miktarda sıvıyağ, kıyma, maydanoz, karabiber.

Yapılışı: Yumurta, sıvıyağ, un ve tuz su eşliğinde yoğrularak hamur hâline getirilir. Hamur, kulak memesinden biraz daha sert kıvamda olmalıdır ki yufkalar suya atıldığında parçalanmasın. Hamurdan 10 top hamur parçası ve yufka yapılır. Açılan yufkalar, önce sıcak suya atılır ve 3-4 dakika bekletilir. Sıcak suda kevgir ve oklavanın yardımıyla hamurun yapışması önlenir. Sıcak sudan kevgir ile çıkarılan yufka soğuk suya atılır ve biraz bekledikten sonra yufka siniye serilir. İçine biraz sıvıyağ eklenen

tereyağı ilk katın üzerinde biraz gezdirilir. İkinci yufka da sıcak sudan alınıp soğuk suda bekletilip ikinci kat olarak serilir ve bu işlem beş yufka oluncaya kadar devam eder. Beşinci yufkadan sonra kıyma, maydanoz ve karabiberden yapılmış iç malzemesi serilir. Kalan beş yufka da aralarına yağ gezdirilerek üst üste serilir. En son yufka da kapatıldıktan sonra, üzerinde sıvıyağ gezdirilir ve ocağa verilir. Su böreği fırında değil ateşte pişen bir börektir. Büyük yerlerde bulunan ocaklarda rahatlıkla yapılabilen su böreği, evlerde kesilerek tavaya konulur ve ocakta kızartılır.

IV.B.18.10. Dil Paça

Malzeme: Parçalanmış ekmek, kuzu dili, tereyağ, kırmızıbiber, nane, sarımsaklı yoğurt.

Yapılışı: Ekmek, küçük parçalara bölünerek tabağa yerleştirilir. Üzerine pişirilmiş kuzu dilleri sıralanır. Ayrı bir yerde kaynatılan sıcak su ekmeklerin ve dil parçalarının üzerine gezdirilir ki ekmek ve dil yumuşasın. Birkaç saniye bekleyip yumuşadıktan sonra su dökülür. Üzerine sarımsaklı yoğurt, kırmızı pul biber, nane ve tereyağ ile hazırlanan sos gezdirilerek servis edilir.

IV.B.18.11. İskilip Dolması

Malzeme: Akçeltik pirinci, tuzlu tereyağ, kuyruk yağı, dana eti.

Yapılışı: İskilip dolmasını, hazırlıkları birkaç gün önceden başlar. İskilip'e özgü çok özel bir yemektir. Öncelikle, İskilip yöresine ait Akçeltik pirinci ayıklanır. Kuyruk yağı ocakta kızartılıp tülbentten boş kâselere süzildikten sonra donmaya bırakılır.

İskilip dolması kazanlarda yapıldığı için birkaç kazan temin edilir. Kazanın birinde su ısıtılır ve içine dolmanın miktarına göre tuz atılır. Daha sonra bu kazan kenara alınarak dinlenmeye bırakılır.

Bu sırada ayıklanmış pirinçler kazanın içine koyulur ve üzerine dinlenmiş tuzlu su ilave edilir. Pirinç tuzlu suyu çekmesi için bir iki saat bekletilir. Büyük bir tavada tuzlu tereyağ eritilir, içerisine doğranmış soğanlar ilave edilir ve pembeleşince tava ocaktan alınır. İçerisine bir ölçek su atılarak tekrar ocağa koyulur ve kaynaması beklenir. Kıvama

gelince ocaktan indirilerek dinlenmeye bırakılır.

Başka bir kazan içine su doldurularak ocağa konulur ve dinlenmeye bırakılan soğan tereyağ karışımı suyun içerisine atılır. İlave olarak, yeterli miktarda tuz ve karabiber eklenerek kaynamaya bırakılır.

Bu sırada pirinçler elekten süzülür ve en az beş altı defa yıkanarak içindeki tuz arıtılır. Kazandaki su kaynayınca kadar elekteki pirinçlerin suyunun akması beklenir.

Kazandaki su kaynayınca, elekteki pirinçler kazana koyulur ve tahta kürek yardımıyla kazandaki su çekilinceye kadar karıştırılır. Su çekilip de pirinç pilav görünümü aldığı anda kazan ocaktan çekilir ve üzeri kapalı bir şekilde soğumaya bırakılır. Arada bir, kapağı açılıp karıştırılır ve topak hâline gelen pirinçler dağıtılır. Soğuyan pirinçler sinilere alınır.

Bu sırada, çuval büyüklüğündeki bez torbalar yıkanır, sıkılır ve hafif nemli iken pilav çuvalın içine konur. Çuvala doldurma işleminden dolayı, dolma adı verilmiştir. Doldurulan torbaların ağzı sıkıca kapatılarak tezgâh gibi bir yere bırakılır ve dinlenmesi beklenir. Boşalan kazanın dibine büyük parçalar hâlindeki etler döşenir ve üzerine kızdırılmış tereyağı dökülür. İçerisine ince kıyılmış soğan, karabiber ve yeterince soğuk su ilave edilir. Bu karışımın içine sacayağı konulur ve üzerine de ters çevrilmiş sini yerleştirilir. Önceden doldurulan içi pilav dolu torbalar bu sini üzerine oturtulur ve kazanın kapağı kapatılır. Kazanın içine hava sızması için katı bir hamur karışımı ile kapağın çevresi sıvanır. Sadece bir parmak kadar bir yer açık bırakılır. Kapağın üzerine de ağırlık olması için ağır bir taş koyulur.⁸¹

Kazanın altına yığılan odunlarla, yüksek ateşte pişmeye bırakılır. İçindeki su kaynayıp delikten buhar çıkmaya başladığında ateş kısılır. Böylece beş altı saat yavaş yavaş kaynatılır. Et suyu da buharıyla pirince çok güzel bir görünüm ve tat katar. Pişirme sırasında kazanların başında nöbetleşe beklenir.

Hazırlanmış İskilip dolması lengerlerde servis edilir. Üzerine kazandaki et parçalarından eklenir ve karabiber serpilerek servis edilir. İlk lenger bitince kapatılır. Üzerine bahşiş konur ve yeni lenger masaya gelir.

IV.B.16.12. Baklava

Malzeme: Yumurta, yoğurt, sirke, sıvıyağ, çok az tuz, tereyağ veya margarin, un.

İç Malzemesi: İnce dövülmüş ceviz.

Şerbet Malzemesi: Eşit miktarda su ve şeker, birkaç damla limon suyu.

Yapılışı: Yumurta, yoğurt, sirke, sıvıyağ, çok az tuz ve alabildiği kadar un yoğrularak hamur hâline getirilir. Kulak memesinden biraz daha yumuşak hazırlanan hamur, nişasta ile açılarak yufka yapılır. Yufkalar çarşaf ya da kâğıt üzerine serilerek bir süre kurumaya bırakılır. Yufkalar altıya bölünür. Altıya bölünen parçalardan biri alınır ve içine ceviz konularak oklavaya sarılır. Bazen iki oklava da kullanılabilir. Oklavaya sarıldıktan sonra büzülerek oklava çekilir ve tepsiye yerleştirilir. Bu şekilde hazırlanan baklavanın Çorum yöresindeki adı "Sıkma"dır. Ayrıca "Gül burma" adı verilen bir çeşidi de yapılmaktadır. Gül burma baklavada, yufkadan kesilen parçanın içine ceviz konulur ve

⁸¹ Ahmet Ertekin, "Mutfak Geleneğinde İskilip Dolması", **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1990/1 Türk Mutfakları Özel Sayısı**, KB Yay., Ankara 1990, s.67-74.

kapatılır. Yuvarlayarak gül şekli verilir. Bunun yanında, sıkma baklavayı yuvarlayarak farklı bir şekil verilir. Buna da “Bülbülyuvası” denilmektedir.

Çorum yöresinde, “Has baklava” olarak adlandırılan baklava çeşidi de bulunmaktadır. Bu baklava çeşidi, yöreye mahsus biçimde seksen beş kat yufkadan hazırlanmaktadır.⁸² Has baklavada, hamurdan küçük parçalar kesilerek bu parçalar merdane yardımıyla küçük küçük açılır. Açılan bu küçük parçaların beş ya da yedisi birleştirilerek nişasta yardımıyla yufka hâline getirilir. Bu yufkalar tepsiye yerleştirilir. Her kata ceviz konularak, arası ceviz olan beş yedi ya da on kat baklava yapılır. Fırına verilmeden önce margarin veya tereyağ eritilir üzerine gezdirilir. Üzeri hafif kızardığında fırından alınarak soğumaya bırakılır. Çorum yöresi baklavalarının bir özelliği de çıtır çıtır olmasıdır. Dövülmüş antepfıstığı ya da Hindistan cevizi ile süslenerek servis yapılır.

IV.B.18.13. Oğmaç

Malzeme: İnceltmiş aşurelik buğday, ince bulgur, 1 adet soğan, 1-2 diş sarımsak, 1 adet yumurta, biraz yoğurt, salça, nane, tuz ve biber.

Yapılışı: Öncelikle bir miktar inceltmiş aşurelik buğday ile ince bulgur birbirine karıştırılır. İçerisine 1 adet soğan doğranır ve bir miktar tuz ile biber eklenir. Daha sonra bu karışımın üzerine sıcak su dökülerek bir süre beklenir. Şişen bulgura, 1 yumurtanın akı karıştırılarak iyice yoğrulur. Yumurtanın sarısı da başka bir kaba alınır. Yoğrulan köfte iki parmak arasında sıkılır ve şekil verilerek bir tepside biriktirilir. Bir tencerede bir miktar su kaynatılır ve şekil verilen köfte parçaları bu suyun içerisinde pişirilir. Diğer taraftan bir tavaya bir miktar yağ, salça, tuz, kuru nane ve toz biber konulup yemeğin sosu hazırlanır. Haşlanan köfteler bir tabağa alınıp üzerlerine sarımsaklı yoğurt ve sos dökülerek servis yapılır⁸³.

⁸² Nazmi Tombuş, “Çorum’un Eski Yemek ve Mutbahları II”, *Çorumlu Dergisi*, S.42, 1 II. Teşrin 1943, s.27.

⁸³ M.Öcal Oğuz ve Sibel Keskin, *2005 Yılında Çorum’dan Derlenen İmgesel Yemekler*, Hitit Üniversitesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006, s.37.

IV.B.18.14. Kaygana Tatlısı

Malzeme: 6 adet yumurta, 1.5 su bardağı süt, 1 su bardağı un, 3 yemek kaşığı sıvı yağ ve 2 tatlı kaşığı tuz.

Yapılışı: Bir kaba 6 yumurta kırılır ve çırpılır. İçerisine süt ilave edilip tekrar çırpılır. Elde edilen karışımın içerisine azar azar un ve tuz konulup karıştırılır. 25 cm çapında bir tavaya 1 yemek kaşığı yağ konulur. Isınan yağın içerisine hazırlanan yumurtalı karışımın üçte biri konur ve tavanın kapağı kapatılır. Konulan karışım, altı pembeleşinceye kadar pişirilip tersi çevrilir. Karışımın kalan kısmı da aynı şekilde pişirilip elde edilen parçalar üst üste konulur. Aralarına pekmez ya da bal sürülür (bazı yörelerde peynir, kaşar veya ispanak, yeşil soğan ve maydanoz...) ve üçgen şeklinde kesilip altıya bölünerek servisi yapılır⁸⁴.

Çorum mutfağının bilinen aş⁸⁵ yemek⁸⁶ çeşitleri de şunlardır:

- 1.Helle⁸⁷ aş; yağla kavrulmuş undan yapılır.
- 2.Bulgur aş; çorbadan az pilavdan çok sulu olarak bulgurdan yapılır.
- 3.Düğül aş; çok ince çekilmiş bulgurdan yapılır.
- 4.Toyğa aş; yağsız yoğurttan yapılır.
- 5.Sütlü aş; yarmaya süt karıştırılarak yapılır.
- 6.Yoğurtlu aş; yoğurt karıştırılmış yarmadan yapılır.
- 7.Tutmaç aş; mercimek, erişte, sarımsaklı yoğurt karıştırılarak yapılır.
- 8.Tatar aş; muska biçiminde içi kıymalı hamur aşına sarımsaklı yoğurt katılarak yapılır.
- 9.Cilbir; soğan, kıyma, yumurta ve bir miktar su ilavesiyle yapılır.
- 10.Borhanı; hamurlu, yumurtalı ve mantarlı olarak üç çeşittir. Hamur küçük küçük kesilerek ortasına delik açtıktan sonra bir tencereye konur. Piştiği zaman üzerine yoğurt dökülür.
- 11.Helise; az miktarda yağ ile pişirilen yarma, ayrı pişirilmiş yağsız et parçalarıyla beraber bir tokmakla dövülerek karıştırılır, üzerine kızarmış yağ ekilerek yenir.
- 12.Çullama; un ve yağ ile yapılan garnitür, pişmiş hindi veya kaz eti parçalarının üzerine dökülerek yapılır.
- 13.Müçver; yumurta, maydanoz, kıyma karıştırılır. Bu malzeme hususi şekildeki tavaların çukurlarında toplanmış olan kızgın yağ içine atılarak kızartılır.
- 14.Mıklama; peynir veya pastırma, kıyma veya ispanak üzerine kırılan yumurtaya kızgın yağ dökülmek suretiyle haşlanarak yapılır.
- 15.Közleme; külbastı olarak da bilinir.
- 16.Madımak; semizotu nevinden bir tür yabani ot sade yağ ile haşlanır. Su ilavesiyle pişirilip,

⁸⁴ M.Öcal Oğuz ve Sibel Keskin, **a.g.e.**, s.51.

⁸⁵ Nazmi Tombuş, **a.g.m.**, 1943, s.29-30.

⁸⁶ Nazmi Tombuş, "Çorum'un Eski Yemek ve Mutbaları III", **Çorumlu Dergisi**, S.43, 1 I.Kânun 1943, s.22-23.

⁸⁷ Su ile karıştırılmış una, yörede "helle" denilmektedir.

içine az miktarda pastırma da konulur.

IV.B.18.15. Hamur İşleri

1.Cızlak; helle hâlindeki mayalı hamur, kızgın yağlı bir sac üzerine dökülerek pişirilir.

2.Mayalı; tava ve sac mayalı diye ikiye ayrılır. Tava mayalı, tavada kızdırılan yağın içinde, açılmış yuvarlak hamur parçaları kızartılarak yapılır. Sac mayalı, katıca yoğrulmuş kalın, yuvarlak hamur parçaları kızgın sac üzerinde pişirilerek yapılır. Buna bazlambaç da denilir.

3.Katmer; yağlı yoğrulmuş hamurlar, ince olarak açılır ve yuvarlak biçimde kesilir. Parçanın üzerine soğanla kaynamış kıyma veya peynir konularak üstüne bir kat daha açılmış hamur yapıştırılır. Tavada kızdırılmış bol yağ içinde, börek kıvamında kızartılır.

4.Kızartma; yufka ekmeği su ile ıslatılır, içine kıyma serpilir, dört köşe katlanır, bol yağ içinde iki tarafı da kızartılır.

5.Kömbe; mayasız hamur kızgın bir taş üzerine yapıştırılır veya kızgın küle gömülerek pişirilir.

5.Pezi; yufka ekmeği pişirilirken, daha küçük yapılan sıcak yufkanın üstüne tereyağı dökülür. Buna yağlı ekmek de denmektedir.

6.Yanıç; yine yufka ekmeği pişirilirken yapılır. Yufka hamurunun içine kıyma, peynir veyahut ıspanak konularak sac üzerinde pişirilir. Bir tür börektir.

7.Oğmaç; ıslatılmış yufka kızartılmış yağ içine parça parça doğranır, bir veya birkaç yumurta ilavesiyle karıştırılarak pişirilir. Buna hoşmerim de derler.

Çorum'da meşhur tatlılardan bazıları da şunlardır:

1.Unutma beni; kuru yufka ekmeği parçalanarak bir kaba konur. Bir tavada pekmez, yağ karıştırılarak kaynatılır. Yufka ekmeğinin üstüne dökülür, bir miktar da ceviz ilave edilir. Buna "züğürt baklavası" da derler.

2.Karaçuval helvası; biraz yağ ile un kızartılır. Pekmez ilavesiyle helva hâline getirilir, sıkılarak küçük topaklar yapılır.

3.Teltel; limon tuzu ile şeker kestirilir, ağda hâline getirir. Sonra soğuk havada dondurulduktan sonra ağda elle sıkılarak uzatılır ve beyazlatılır. Daire hâline getirilerek kavrulmuş un içine yatırılır. Elle sıkılarak bu daire genişletilir ve tel tel olur.

4.Hasıda; su, şeker veya pekmez ile nişasta hafif ateş üstünde topakçıklar hâline gelinceye kadar bir miktar yağ ilavesiyle karıştırılarak yapılır.

5.Hedik; Çekilmemiş bütün yarmaya az miktarda nohut, fasulye karıştırılır. Koyu çorba hâlinde pişirilir. Pekmez ilave edilerek üzerine ceviz serpilir, bir nevi pekmezli aşuradır.

Çorum halk kültüründe, mutfakta kullanılan araç gereçlerin genel sıralaması şöyledir:

1.Çay kazanı	2.Banma (kazan)	3.Kuzu kazanı	4.Küpeli kazan
5.Culluk kazanı	6.Helva kazanı	7.Keklik kazanı (en küçük tencere)	
8.Kuşane (tencere)			

Çorum'daki söyleyişle "masaf" tepsi çeşitleri de; baklava masafı, börek masafı, mantı masafı ve divan sinisi gibi adlar almaktadır⁸⁸.

⁸⁸ Nazmi Tomuş, "Çorum Eski Yemek ve Mutbahları II Mutbah Eşyası", **Çorumlu Dergisi**, S.41, 1 I.Teşrin 1943, s.28-30.

IV.B.19. Çorum'da İlk ve Ortaöğretim

2008 yılı verilerine göre⁸⁹ Çorum'da toplam okul ve eğitim kurumu sayısı 559; öğrenci sayısı 102.260, öğretmen sayısı 5.677, derslik sayısı 4.093'tür. İlköğretim aşamasındaki okul sayısı ise 188'dir. Bunlardan 28.943 öğrencinin kayıtlı olduğu 39'u ikili, 46.113 öğrencinin kayıtlı olduğu 149'u ise normal eğitim vermektedir. İlköğretim aşamasındaki bu okullarda toplam 75.056 öğrenci eğitim-öğretim görmektedir. Çorum'da ilk ve ortaöğretimdeki durumu özet olarak ortaya koyan diğer bazı sayısal bilgileri içeren tablolar aşağıda verilmiştir.

Tablo 7: Çorum'daki İlköğretim Okullarındaki Okul-Derslik-Öğrenci Durumu (2007-2008)										
İlçeler	Okul Sayısı		Derslik sayısı		Öğrenci Sayısı		Derslik/Öğrenci		İhtiyaç	
	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	Köy	Şehir	30 için	35 için
Merkez	66	40	258	707	4.069	30.239	16	42	274	132
Alaca	25	11	101	145	1.789	4.087	18	28		
Bayat	48	4	126	46	2.568	1.590	20	34	7	
Boğazkale	9	1	37	14	525	250	14	18		
Dodurga	8	2	45	21	542	448	12	21		
İskilip	37	7	139	120	2.359	3.301	17	27		
Kargı	13	2	53	37	680	1.013	12	27		
Laçın	10	1	48	10	685	155	14	15		
Mecitözü	29	6	108	55	1.431	1.201	13	21		
Oğuzlar	7	1	29	24	425	339	14	14		
Ortaköy	9	2	46	20	875	333	19	16		
Osmancık	31	11	115	150	2.019	3.938	17	26		
Sungurlu	42	16	202	213	3.903	5.991	19	28		
Uğurludağ	14	4	42	31	708	613	16	19		
Toplam	348	108	1.349	1.593	22.578	53.498	16	33	281	132
Genel Toplam	456		2.942		76.076		25			

Çorum'da 3 adet özel ilköğretim okulu, 2 adet özel lise, 1 adet de eğitilebilirler ilköğretim okulu bulunmaktadır. İl merkezinde faaliyet gösteren Özel Pınar İlköğretim Okulunun 99 erkek, 72 kız; Özel Murathan İlköğretim Okulunun 132 erkek, 113 kız; Sungurlu'da bulunan Özel Sunguralp İlköğretim Okulunun da 108 erkek, 73 kız öğrencisi bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, Özel Yeni Yonca Özel Eğitim Okulunda 12 erkek, 12 kız; Zübeyde Hanım Eğitim Uygulama Okulu ve İş Eğitimi Merkezinde ise 44 erkek, 21 kız öğrenci eğitim görmektedir.

Eğitim-öğretim sürecinde önemli işlevleri olan yatılı ilköğretim okullarıyla ilgili bilgiyi, tablo hâlinde şöyle vermek mümkündür:

Tablo 8: Yatılı İlköğretim Okulları (Öğretim Şekli ve Yerleşim Yerine Göre)							
İlçe	Öğretim Şekli	Köy		Şehir		Toplam	
		Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci
Alaca	Normal Öğretim			1	342	1	342
Bayat	Normal Öğretim			2	620	2	620
İskilip	Normal Öğretim			3	1.069	3	1.069
Kargı	Normal Öğretim	1	281	1	649	2	930
Laçın	Normal Öğretim	1	186			1	186
Mecitözü	Normal Öğretim			2	756	2	756

⁸⁹ Kullanılan bilgi ve tablolar, Çorum İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün, konuya dair sunduğu dosya esas alınarak aktarılmıştır.

	İkili Öğretim			1	1.473	1	1.473
Merkez	Normal Öğretim	1	395	1	466	2	861
Ortaköy	Normal Öğretim	1	148			1	148
Osmancık	Normal Öğretim			1	277	1	277
Sungurlu	Normal Öğretim	1	460	1	410	2	870
Genel Toplam		5	1.470	13	6,062	18	7.532

Tablo 9: Çorum Taşımalı Sistem ve YİBO'ların Durumu

İlimizde kapalı okul sayısı	417
Taşıma yapılan köy sayısı	319
Taşınan öğrenci sayısı	5055
YİBO' larda planlanan yerleşim yeri sayısı	420
YİBO' larda planlanan öğrenci sayısı	3970
YİBO' larda mevcut öğrenci sayısı	3170
YİBO'larda mevcut doluluk oranı	% 80

Okulöncesi, ilk ve ortaöğretim gibi temel alanlara bölünen eğitim kurumları; mevcut derslik durumu ve yetişmiş öğretmen kadrosu ile Çorum genelinde ihtiyaca cevap verebilir niteliktedir. Her ne kadar, arzu edilen seviyede değilse de, Türkiye ortalamasına bakıldığında, ilimizin bu konudaki durumu, ortalamanın üstünde bir görüntü vermektedir. İhtiyacı karşılaması için yapılması planlanan derslikler ile belli bir süre içinde, mevcut eksikler düzeltilecek durumdadır. Çorum'da bulunan diğer eğitim kurumlarıyla ilgili tablo ise şu şekilde düzenlenmiştir:

Tablo 10: Özel Öğretim Bölümü

Özel Okullar	6
Dershaneler	32
Motorlu Taşıt Sürücüleri Kursu	27
Muhtelif Kurslar	9
Özel Rehabilitasyon Merkezi	13
Özel Etüt Merkezi	8
Toplam	95

Çorum'da bulunan özel yurtların kapasitesi, mevcut öğrenci sayısının üstündedir. Bu durum, Türkiye ortalamasının ötesinde bir gösterge olup, Çorum eğitim hayatı için de önemli bir imkân konumundadır. İl merkezine ve ilçelere göre yurtların dağılımı, kız ve erkek öğrencilere göre kalan öğrenci toplamı ve genel sayıyı, aşağıdaki tabloda gösterebiliriz:

Tablo 11: Özel Yurtların Dağılımı (2007-2008)

İlçeler	Yurt Sayısı		Kız Öğrenci		Erkek Öğrenci		Toplam Öğrenci	
	Kız	Erkek	Sayısı	Kapasitesi	Sayısı	Kapasitesi	Sayısı	Kapasitesi
Merkez	5	6	211	466	310	636	521	1102
Alaca		2			90	137	90	137
Bayat	1	2	49	85	70	87	119	172
Boğazkale		1			19	58	19	58
Dodurga		1			13	32	13	32
İskilip	1	2	27	53	108	140	135	193
Kargı	1	1	21	44	34	102	55	146
Mecitözü	1	1	26	39	42	68	68	107
Ortaköy		1			34	58	34	58
Osmancık	1	3	44	82	97	238	141	320
Sungurlu		2			132	162	132	162
Toplam	10	22	378	769	949	1718	1327	2487

IV.B.20. Hitit Üniversitesi

2006 yılına kadar, Gazi Üniversitesine bağlı olarak İlahiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi olmak üzere dört fakülte ile Sağlık Yüksekokulu, Çorum Meslek Yüksekokulu, Sungurlu Meslek Yüksekokulu ve Osmancık Yüksekokulu olarak da üç meslek yüksekokulu ile faaliyet gösteren akademik birimlerimiz, 2006 yılında Hitit Üniversitesinin kurulmasıyla birlikte, faaliyetlerini, kurucu Rektör Prof. Dr. Serdar Kılıçkaplan idaresinde sürdürmektedir. 2008 yılında kurulan Sosyal Bilimler Enstitüsü de, bahar yarıyılında öğrenci almaya başlamıştır. Üniversitemizde faaliyet gösteren akademik birimler, aşağıda kuruluş tarihleri dikkate alınarak, sırayla verilmiştir⁹⁰.

IV.B.20.1. İlahiyat Fakültesi

15.7.1992 tarih ve 21821 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Yüksek Öğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin değiştirilerek Kabulüne Dair 2809 Sayılı Kanun ile 78 ve 190 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik yapılması Hakkında 3837 Sayılı Kanunla, Gazi Üniversitesine bağlı olarak Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi adıyla kurulmuş ve öğretime 17 Kasım 1993 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığınca geçici olarak tahsis edilen, 5500 m alan üzerinde yaklaşık 4500 m kapalı alana sahip 4'er katlı 2 binada hizmete açılmıştır. 2006 yılında yapılan değişiklikle Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adını almış ve hâlen bu isimle eğitim-öğretime devam etmektedir.

IV.B.20.2. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

03.07.1993 tarih ve 3837 sayılı Kanunla Gazi Üniversitesine bağlı olarak kurulmuştur. 1998-1999 eğitim-öğretim yılında Çorum Mühendislik Fakültesi binasında faaliyete başlamıştır. 2005-2006 eğitim-öğretim yılından itibaren Çorum Valiliğinin Üniversitemize tahsis etmiş olduğu İşitme Engelliler Okulunda eğitime devam etmektedir.

⁹⁰ Bilgiler; www.ilaf.hitit.edu.tr adresinden, 25.08.2008 tarihinde alınmıştır. Tuğba Altınışık ve Merve Bayram tarafından 2008 yılının Nisan ayında hazırlanan "Hitit Üniversitesinin Tanıtımı" isimli seminer çalışması bilgileri.

Fakültemiz 1998-1999 eğitim-öğretim yılında İşletme Bölümüne alınan 70 öğrenciyle eğitime başlamış olup, 2001-2002 eğitim-öğretim yılında ilk mezunlarını vermiştir. 2003-2004 eğitim-öğretim yılında İktisat Bölümü, 2006-2007 eğitim-öğretim yılında da Kamu Yönetimi ve Maliye Bölümleri açılmıştır. 2007-2008 eğitim-öğretim yılında İşletme Bölümü ikinci öğretime 70 öğrenci almıştır.

IV.B.20.3. Mühendislik Fakültesi

Çorum Mühendislik Fakültesi 07.03.2000 tarih ve 2837 sayılı kanunla Gazi Üniversitesine bağlanmıştır. Gazi Üniversitesi Makina Kanunu 18.11.1999 tarih ve 13727 sayılı teklifi ile Yükseköğretim Kurulu Başkanlığının 07.12.1999 tarihli Yürütme Kuruluna toplantısında Kimya Mühendisliği ve Makina Mühendisliği Bölümleri kurulmasına karar verilmiştir.

06.03.2000/724-2971 sayılı teklif ile Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın 07.03.2000 tarihli Yürütme Kurulu toplantısında Kimya Mühendisliği ve Makina Mühendisliği Bölümlerine 2000-2001 öğretim yılında 25'er öğrenci alınmasına karar verilmiştir. 2008-2009 eğitim-öğretim yılında Gıda, Endüstri ve Metalürji Mühendisliği Bölümleri açılacaktır.

IV.B.20.4. Fen-Edebiyat Fakültesi

Gazi Üniversitesi Rektörlüğüne bağlı olarak Milli Eğitim Bakanlığının 12.08.2003 tarih ve 20919 sayılı yazısı üzerine 28.08.1983 tarihli ve 2809 sayılı Kanunun değişik ek 30'uncu maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 25.08.2003 tarihinde kararlaştırılmış ve 28 Ağustos 2003 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak kurulmuştur.

2003 yılı Eylül ayında kurucu dekan vekili, 7 Ekim 2003 tarihinde kurucu dekan atanmış olup, ek yerleştirme ile Biyoloji Bölümüne 30, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne 40 öğrenci alınarak eğitim ve öğretime başlanmıştır.

Fakülte binası; dekanlık katı, idari kat, spor salonu, derslik kısmında 43 ofis, 15 sınıf, 20 bilgisayarlı 1 bilgisayar laboratuvarı, 10.000 kitaplı 1 kütüphane, 170 kişilik 1 konferans salonu, 52 kişilik 1 dinlenme salonundan oluşmaktadır.

Ek bina; 100 kişilik 1 öğrenci yemekhanesi, 100 kişilik 1 personel yemekhanesi, 2 biyoloji laboratuvarı, 1 kimya laboratuvarı, 1 fizik Laboratuvarı, 1 kantin ve laboratuvar amaçlı 5 salondan oluşmaktadır.

Fakültede Biyoloji, Türk Dili ve Edebiyatı, Fizik ve Kimya Bölümlerinde eğitim verilmektedir. Akademik personel alımıyla birlikte Tarih, Matematik, Arkeoloji ile Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümleri de aktif hâle gelecektir.

IV.B.20.5. Sağlık Yüksekokulu

1997-1998 Öğretim yılında Gazi Üniversitesine bağlı olarak Gazi Üniversitesi Çorum Sağlık Yüksekokulu Adı ile eğitim-öğretime başlamıştır. 2006 yılında ise Bakanlar Kurulu ve Yüksek Öğretim Kurulu kararı ile resmen kurulan Hitit Üniversitesine bağlanarak adı Hitit Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu olarak değiştirilmiştir. Öğrenim süresi 4 yıl olan yüksekokulumuz, bünyesinde sadece Hemşirelik Bölümü bulunmaktadır. Yüksekokulumuzun binası 2 Kasım 1996 tarih ve 22805 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 10.10.1996 tarih 96/8655 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile açılmış ve Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı ile Sağlık Bakanlığı arasında yapılan protokol gereği 20 yıllığına tahsis edilmiştir.

IV.B.20.6. Sosyal Bilimler Enstitüsü

2007-2008 eğitim-öğretim yılında, İşletme Anabilim Dalına alınan 15 öğrenciyle öğretime başlamıştır. Enstitü, 2008-2009 öğretim yılında, yeni programların açılmasıyla çalışmalarına devam etmektedir.

IV.B.20.7. Çorum Meslek Yüksekokulu

Meslek Yüksekokulu, Makine Meslek Yüksekokulu olarak 1975-1976 öğretim yılında kuruldu. İlerleyen yıllarda teknik program sayısı artırıldı ve bunlara ilaveten İktisadi ve İdari Programlar Bölümü kuruldu.

Meslek Yüksekokulu, 1982 yılında çıkartılan 41 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Samsun 19 Mayıs Üniversitesine bağlandı. 27 Haziran 1987 tarih ve 3389 sayılı kanunla 19 Mayıs Üniversitesine bağlı olarak Çorumda kurulması kararlaştırılan Mühendislik Fakültesi bünyesine alındı. Yüksekokulumuz, daha sonra 11.07.1992 tarih ve 21282 sayılı Resmi gazete de yayımlanarak yürürlüğe giren 3837 sayılı kanunla Gazi Üniversitesi Rektörlüğüne bağlanmıştır.

2007-2008 eğitim-öğretim yılı itibariyle, Teknik Programlar Bölümü ve İktisadi ve İdari Programlar Bölümlerinden oluşmaktadır. Teknik Programlar Bölümü içerisinde İnşaat, Elektrik, Seramik, Harita Kadastro, Bilgisayar Teknolojileri ve Programlama, Makine, Otomotiv, Endüstriyel Elektronik, El Sanatları, Tekstil bölümleri bulunmaktadır. İktisadi ve İdari Programlar Bölümünde ise Büro yönetimi ve Sekreterlik, İşletme, Muhasebe, Pazarlama bölümleri bulunmaktadır.

IV.B.20.8. Sungurlu Meslek Yüksekokulu

2002-2003 öğretim yılında faaliyete başlayan Sungurlu Meslek Yüksekokulu, nitelikli öğretim elemanı kadrosu, modern derslik ve laboratuvarlarıyla çağdaş eğitim olanakları sunmaktadır.

Orta Anadolumuzun tarihi ve şirin bir ilçesi olan Sungurlu'nun merkezinde yer alan yüksekokulumuz, öğrencilerine, sadece bilimsel eğitim vermekle kalmayıp; gezi, spor, eğlence gibi sosyal olanaklar da sağlamaktadır.

Sungurlu Meslek Yüksekokulunda İşletme, Bilgisayar Teknolojileri ve Programlama olmak üzere iki bölüm mevcuttur.

İşletme Bölümü, 2002 yılında, Gazi Üniversitesine bağlı olarak bilgisayar Programcılığı adı altında eğitim ve öğretime başlamıştır. Bilgisayar Teknolojileri ve Programlama Bölümü ise 2002-2003 eğitim-öğretim yılından itibaren, Millî Eğitim Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurulu projesi dahilinde Bilgisayar Teknolojileri ve Programlama adıyla kurulmuştur.

IV.B.20.9. Osmancık Meslek Yüksekokulu

Gazi Üniversitesine bağlı olarak 2005 yılında kurulan Osmancık Meslek Yüksekokulunda Teknik Programlar Bölümü mevcuttur. Bu bölüm bünyesinde Bilgisayar Teknolojisi ve Programlama Eğitim Programı ile Endüstriyel Elektronik Eğitim Programı 2005-2006 Eğitim-Öğretim yılında yeni binasında başlamıştır. 2008-2009 eğitim-öğretim yılında İktisadi ve İdari Programlar Bünyesinde Büro Yönetimi ve Sekreterlik Eğitim Programı ile Pazarlama Programı, Teknik Programlar Bünyesinde ise Endüstriyel Elektronik Eğitim Programı (İ.Ö.) öğrenci almaya başlayacaktır.

17 Mart 2006 tarihli kararla Meslek Yüksekokulumuz Gazi Üniversitesinden ayrılarak Hitit Üniversitesine bağlı olarak öğretime devam etmektedir.

IV.B.21. Çorumlu veya Çorum'da Yetişmiş Önemli Şahsiyetler

Osmanlı'dan cumhuriyete Anadolu tarihinde, Çorum doğumlu veya Çorum'da yetişmiş ve yaşadığı dönemde iz bırakmış çok önemli kişiler vardır. Sanattan siyasete, farklı meslek ve dönem özelliklerine göre yaşamış bu kişilerin hakkında, biyografik kaynaklarda geniş biçimde bilgi verildiği için, burada sadece isimlerini vermekle yetineceğiz:

Ahmet Feyzi
Ahmet Hamoğlu
Akşemseddin
Alâaddin Ali Efendi¹
Âşık Paşa
Âşık Paşazade
Baltacı Mehmet Paşa
Celâl Ada
Ebussuud Efendi
Elvan Çelebi²

Eşref Ertekin
Fazıl Hayati Çorbacıoğlu
Gürkan Çoşkun
Hasan Paşa (Yedi-Sekiz Hasan Paşa)
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu
İskilipli Atıf Hoca İsmet Eker
Kara Halil Efendi
Kerebi Gazi
Koca Mehmet Paşa
Koyunbaba
Kul Mustafa

Mahmut Atalay
Mazlum Kenan Köstekçi
Mustafa Cantekin³
Mustafa Vazih
Muazzez İlmiye Çığ
Nazmi Avluca
Salim Uslu
Suheyb-i Rumi
Şeyh Muhiddini Yavsi
Tevfik Kış
Yedi Sekiz Hasan Paşa
Yusuf Bahri

Kaynakça (Bölüm IV.B.)

AND Metin, **Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri**, Inkılap Yayınevi, Anka Ofset, İstanbul 1985, 576 s.
ASLIHAK Tülay, "Çorum Merkez Çobandivan Köyü, Bütet Köyü, İskilip İlçe Merkezinde Yapılan Yağmur Duaları", **Türk Halk Kültüründen Derlemeler** 1999, KB Yay., Ankara 2002, s.24-28.

- Ayşen BERBER ve Emrah ÇİFTÇİ tarafından 2008 yılı nisan ayında hazırlanan “Çorum’da Bayramlar ve İnanışlar” konulu seminer çalışması.
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı, “Gelenek ve Görenekler”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Yıl 18, Cilt 10, S.212, Mart 1967, s.3445-3446.
- BOZYİĞİT A.Esat, “Düğünlerimizde Güveye Ait Gelenekler ve Güvey Kınası Üzerine Bazı Yörelere Uygulamalar, **Türk Folkloru Araştırmaları 1989**, KB Yay., Ankara 1989, s.23-31.
- ÇAKIR Ahmet, “Araçla Oynanan Halk Oyunlarımız Üzerine Bir Atlas Denemesi”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Sektör Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), Kültür Bakanlığı, Ankara 1997, s.82-99.
- ÇINAR Ali Abbas, **Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler**, Muğla Üniversitesi Matbaası, Muğla 1996, (V+274 S.).
- ÇOBANOĞLU Özkul, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.4.
- Çorum İl Yıllığı**, 1967, s.162-186.
- Çorum İl Yıllığı**, 1973, s.168-175.
- Çorum İl Yıllığı**, 2003, s.127.
- Çorum Tarihi**, t.y., 5. Hitit Festival Komitesi, Gözde Reprodüksiyon, s.128.
- Çorumlu Dergisi**, “Hodak Oyunu”, S.38, 1 Temmuz 1943, s.28-29.
- Çorumlu Dergisi**, 1946, “Çorum’da Dokumacılık”, 30 Mart 1946, S. 57, s.1689-1690.
- Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Kânunisani 1940, S.18, s.39-40.
- Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Şubat 1940, S.19, s.26-29.
- DEDEBAŞ Ferit, “Çorum’un Köy Düşünü”, **Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 Ağustos 1941, S.28, s.8-13.
- DEDEBAŞ Ferit, “Çorum’un Köy Düşünü”, **Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 Eylül 1941, S.29, s.23-25.
- Döndü Süveyda YAMAN tarafından, Çorum’da, 2008 yılının nisan ayında yapılan “Çorum’da Diş Hediği” isimli derleme çalışması bilgileri.
- Ebru DOĞAN, Aynur ERZİ ve Hatice YALÇIN tarafından, Çorum’da 2008 yılı Nisan-Mayıs aylarında hazırlanan “Çorum’da Alevi Bektaşî Geleneği” isimli seminer çalışması bilgileri.
- ELÇİN Şükrü, “Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdet ve Ananeler”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, III. Cilt, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence, KTB Yay., Ankara 1987, s.95-102.
- ELÇİN Şükrü, **Anadolu Köy Seyirlik Oyunları (Köy Tiyatrosu)**, TKAE Yay., Ankara 1977.
- Emel DÜZENCİ tarafından, Çorum’da, mayıs 2008’de hazırlanan “Çorum’da Leblebicilik” isimli derleme çalışması bilgileri.
- ERAKALIN Devrim, “Türk Ahşap Sanatının Öyküsü”, **Skylife Dergisi**, 4/1998.
- ERKOÇ Ethem, **Anadolu’da Bir Köy Odası Hatışoğlu Konağı**, Çorum Hakimiyet Gazetesi Kültür Yay., Çorum 2008, 324 s.
- ERKOÇ Ethem, **Âşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi**, Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, Çorum 2005, 320 s.)
- EROĞLU Türker, “Halk Oyunlarının Bilim ve Sanatla İlişkisi”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Sektör Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), Kültür Bakanlığı, Ankara 1997, s.144-145.
- ERTEKİN Ahmet, “Mutlak Geleneğinde İskilip Dolması”, **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1990/1 Türk Mutfağı Özel Sayısı**, KB Yay., Ankara 1990, s.67-74.
- ERTEKİN Eşref, “Çorum Tarihinde Kadın Elbiseleri”, **Çorumlu Dergisi**, S.49-50, 1 Temmuz 1944, s.14-16.
- ERTEKİN Eşref, “Çorum Tarihinde Kadın Elbiseleri”, **Çorumlu Dergisi**, S.48, 1 Mayıs 1944, s.8-10.
- ERTEKİN Eşref, “Çorum’da Yüzük Oyunu Sıra Gezme ve Sıraya Dizme ve Söylenilen Çığsaklar”, **Çorumlu Dergisi**, Yıl 3, 1 İlkteşrin 1940, S.27, s.6-11.
- EVLİYOĞLU Sait ve BAYKURT Şerif, **Türk Halkbilimi**, Ofset Reprodüksiyon Matbaacılık, Ankara 1988.
- Ferhat YÜKSEL tarafından, Çorum’da, 2007-2008 yılları arasında hazırlanan “Çorum’da Simit Kültürü” isimli seminer çalışması bilgileri.
- Gizem Necibe AKMAN ve Mehtap EKİNCİ tarafından, 2008 yılının mayıs ayında hazırlanan “Çorum’da Geleneksel El Sanatları” isimli seminer çalışması.
- GÖZAYDIN Nevzat, **Folklor Dünyasından**, Yargı Yayınları, Ankara 1991.
- Gülsüm ÇAKIR ve Tuğba DAĞAŞAN tarafından, Çorum’da, 2008 yılının mayıs ayında yapılan derleme çalışması.
- GÜVEN Merdan, “Doğu Anadolu Halk Oyunlarına Coğrafyanın Etkisi”, **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Sektör Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), Kültür Bakanlığı, Ankara 1997, s. 179-183.
- KAPLAN Mehmet, **Kültür ve Dil**, Dergâh Yay., İstanbul 2001, 201 s.
- KARAMUK Hayri, “Çorum’da Yağmursuzluk ve Halktaki Ananeler”, **Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 Ağustos 1941, S.28, s.6-7.
- KOÇAK H., “Çorumda Eski Nişan Âdetleri”, **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S.2, s.17-22.
- KOÇAK Ş. H., “Çorumda Nişan Âdetleri”, **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Haziran 1938, S.3, s.7-13.
- Memnune ATASEVEN tarafından, 2008 yılı haziran ayında hazırlanan “Çorum’da Kapı Tokmakları” isimli seminer çalışması bilgileri.
- OĞUZ M. Öcal ve BEDEN Dilek, **2005 Yılında Çorum’da Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006.
- OĞUZ M. Öcal ve GÜRÇAYIR Selcan, **2005 Yılında Çorum’da Yaşayan Köy Seyirlik Oyunları**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006.
- OĞUZ M. Öcal ve İŞIKHAN Tuğçe, **2005 Yılında Çorum’da Yaşayan Geleneksel Kutlamalar**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006.
- OĞUZ M. Öcal ve KESKİN Sibel, **2005 Yılında Çorum’dan Derlenen İmgesel Yemekler**, Hitit Üniversitesi Türk Halkbilimi Topluluğu

Yayını, Ankara 2006.

OĞUZ M. Öcal ve METİN Ezgi, **2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Geleneksel Meslekler**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006.

OĞUZ M.Öcal ve KOLCU Bengisu, **2004 Yılında Çorum'da Halk İnançları ve Türbeler**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006.

OĞUZ M.Öcal ve KOLCU Bengisu, **2004 Yılında Çorum'da Halk İnançları ve Türbeler**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006.

ÖRNEK Sedat Veyis, **Türk Halk Bilimi**, KB Yay., Ankara 2000.

ÖZDEMİR Nebi, **Türk Çocuk Oyunları**, Cilt I, Akçağ Yay., Ankara 2006.

ÖZHAN Mevlüt, "Türkiye'deki Dramatik Köy Seyirlik Oyunları Üzerine Bir Atlas Denemesi", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Sektöründe Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), Kültür Bakanlığı, Ankara 1997, s.292-313.

SABUNCUOĞLU M.İhsan, **Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I-II Maarif Hayatımız**, (Haz. İrfan Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2008.

Seher BAYKUŞ tarafından, 2008 yılında hazırlanan "Dodurga'nın Düğünleri" isimli seminer çalışması bilgileri.

Selçuk PAK tarafından, 2008 yılının mayıs ayında hazırlanan "Çorum'da Dershane Eğitimcileri'nin ve Öğrencileri'nin Gözüyle Hitit Üniversitesi ve Hitit Üniversitesi'nden Beklentiler" isimli seminer çalışması.

Seval KAPLAN tarafından, 2008 yılında hazırlanan, "Alaca İlçesi Düğün Adetleri" isimli seminer çalışması bilgileri.

SÖZEN Musafer, "Çorum Halayı", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 30 Teşrinisani 1939, S.17, s.18-25.

TAN Nail, **Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler**, Kitap Matbaacılık, İstanbul 2003.

TOMBUŞ Nazmi, "Çorum Eski Yemek ve Mutbahları II Mutbah Eşyası", **Çorumlu Dergisi**, S.41, 1 I.Teşrin 1943, s.28-30.

TOMBUŞ Nazmi, "Çorum'un Eski Matbah ve Yemekleri", **Çorumlu Dergisi**, S.40, 1 Eylül 1943, s.24-27.

TOMBUŞ Nazmi, "Çorum'un Eski Yemek ve Mutbahları II", **Çorumlu Dergisi**, S.42, 1 II. Teşrin 1943, s.27.

TOMBUŞ Nazmi, "Çorum'un Eski Yemek ve Mutbahları III", **Çorumlu Dergisi**, S.43, 1 I.Kânun 1943, s.22-23.

TOMBUŞ Nazmi, "Çorumun eski çocuk eğlence ve oyunlarından: Çiğdem Eğlencesi", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S.2, s.28-30.

Tuğba ALTINIŞIK ve Merve BAYRAM tarafından 2008 yılının nisan ayında hazırlanan "Hitit Üniversitesinin Tanıtımı" isimli seminer çalışması.

TUĞRUL, Nazmi **Çorum Tarihi ve Coğrafyası**, Yayına Hazırlayan: Ramazan Karaman, Alp Ofset, Çorum 2006.

ÜNSAL Lütfi, "Çorum'un Eski Çocuk Oyunları Naç Oyunu", **Çorumlu Dergisi**, S.41, 1 Teşrin 1943, s.18-20.

ÜNSAL Lütfi, "Çorum'un Eski Çocuk Oyunlarından Hodak Oyunu", **Çorumlu Dergisi**, S.44, 1 II.Kânun 1944, s. 11-12.

ÜNSAL Lütfi, "Çorum'un Eski Çocuk Oyunlarından ÇOŞ Oyunu", **Çorumlu Dergisi**, S.45, 1 Şubat 1944, s.15-16.

YAKUP Cevdet, "Çalkara Köyünde Soku Başı", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 İkinciteşrin 1938, S. 8, s.26-28.

Zuhal GÜRGAN ve Dilek YILDIRIM tarafından, 2008 nisan mayıs aylarında yapılan "Çorum Mutfak Kültürü" derleme çalışması.

<http://www.corumkulturturizm.gov.tr>

Anıt Ağaç / Palabıyık Köyü

IV.C. ÇORUM'DA EDEBİYAT

IV.C.1. OSMANLI DÖNEMİNDE ÇORUMLU DİVAN ŞAİRLERİ*

Şehirlerle ilgili yapılan çalışmalar hem o şehrin tarihi hem de içinde bulunduğu ülkenin tarihine katkı sağlayan çalışmalardır. Bu çalışma, Osmanlı döneminde doğmuş ve Çorumlu olduğu, Edebiyat tarihimizin en önemli kaynaklarından birisi olan Şuarâ Tezkirelerince belirtilen dîvân şairlerimizi tespit ederek bilgi veren bir araştırmadır. Bu yazıyla hem Çorum ilimizin, hem de ülkemizin kültür tarihine bir nebze olsun katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Şehirlerin kimliğinin oluşmasında ve bulunduğu ülkenin hayatında etkin bir konuma ulaşmasında o şehirden yetişen meşhur şahsiyetlerin önemli bir yeri olduğu bilinen bir gerçektir. Osmanlı Devleti'nin önemli şehirlerinden olan İstanbul, Edirne ve Bursa şöhretlerini hem bu devlete başkentlik yapmalarına, hem de yetiştirdiği âlim, şeyh, şair, tarihçi, astronom, filozof vb. meşhur şahsiyetlere borçludur. "Şerefü'l-mekân bi'l-mekân/Mekanların değeri orada oturanlardır" sözü de bizim yukarıdaki ifadelerimizi doğrulamaktadır.

Ülkelerin ve şehirlerin kültür tarihlerinde en etkili olan şahsiyetler arasında şairler gelmektedir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Hacı Bayram Veli, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Bâkî, Fuzûlî, Nâbî, Şeyh Galip vb. şahsiyetler hem yetiştikleri şehirler hem de ülkemiz için bir övünç kaynağıdır. Bunlar gibi şahsiyetlerin hayat ve eserlerini tespit ederek ortaya koymak, hem şehir tarihçiliğimiz hem de genel tarihçiliğimiz açısından önemli bir hizmet olacaktır. Bu düşünceden hareketle, bu yazımızda, Osmanlı döneminde doğmuş ve Çorum'a nispet edilmiş olan dîvân şairlerimiz hakkında bilgi vermek istiyoruz. Böylece hem ülkemizin hem de bu ilimizin edebiyat ve kültür tarihine, bir nebze de olsa, bir katkı sağlayacağımızı ümit etmekteyiz.

Ümmet Çağı Edebiyat Tarihimizin en önemli kaynaklarından kabul edilen şuarâ tezkirelerimiz bizim makalemizin ana kaynağını oluşturmuştur. Ayrıca bu eserlerden tespit ettiğimiz Çorumlu şairlerimiz hakkında, *Osmanlı Müellifleri*, *Sicill-i Osmânî* gibi biyografik eserlerimiz ile günümüz çalışmalarında verilen bilgileri de makalemizde değerlendirmeye çalıştık. Şuara tezkirelerimizi tarayarak Çorum şehrimize, ilçe veya köylerine nispet edilerek haklarında bilgiler verilen aşağıdaki şairlerimizi tespit ettik. Tespitini yaptığımız isimleri ise, bu kaynaklarımızın çoğunda uygulanan metoda uygun olarak, şairlerimizin şiirlerinde kullandıkları mahlasların eski harfli alfabetik sırasına göre vermeyi uygun gördük.

IV.C.1.a. Hasîb (ö. 1199/1784)

Şiirlerinde Hasîb mahlasını kullanan bu şairimiz hakkında şuara tezkirelerimizin dört tanesinde bilgi verilmiştir ve bu bilgiler çok kısadır. Bu kaynakların en eskisi olan *Silahdârzâde Tezkiresi*'nde şairimiz şöyle anlatılmaktadır: "*Hasîb Bey, Çorûmî-zâde Hayrabolu a'yânı ve Kanlıcaklı Şeyh Ata dervişlerinden idi.*"⁹¹ Bu kısa bilgiden sonra şairimizin bir gazeli örnek olarak verilmiştir.

Şefkat Tezkiresi'nde de, aynı bilgi verildikten sonra "*Bin yüz doksan dokuz senesinde fevt olmuşdur.*" ifadesiyle Hasîb'in vefat tarihi kaydedilmiş ve gazellerinden üç tanesi örnek olarak takdim edilmiştir.⁹² Ârif Hikmet ise "*Hasîb Bey, Çorum'dandır. Muhtasarca dîvânı vardır. Bazen muvafık*

*Bu bölüm, **Yrd.Doç.Dr.Zülfikar GÜNGÖR** (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı ABD Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanan ve daha önce Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu'nda 'Şuara Tezkirelerine Göre Çorumlu Divan Şairleri' başlığıyla sunulan bildirinin Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi'nde (C.IV, S.7-8, s.59-76) genişletilerek yayımlanan metninden oluşmaktadır.

⁹¹ Silahdârzâde Mehmed Emin, *Silahdârzâde Tezkiresi*, Yazma, Millet Ktp. Ali Emiri Tarih, no:795, vr.19a.

⁹² Bk. Şefkat-ı Bağdâdî, *Tezkire-i Şuarâ (Şefkat Tezkiresi)*, yazma, Süleymaniye Ktp., Veliyüddin Efendi Böl., no:3427, vr.30a-b.

mezâmini var ise de sekâmeti 'ibâreden hâlî degildir."⁹³ cümleleriyle onun küçük bir divanının varlığından bahseder ve güzel şiirleri bulunmakla birlikte bazı kusurları da olduğu değerlendirmesini yapar. "*Çorûmî-zâde Dervîş Hasîb Bey, vefâtı 1199/1784*" bilgisinin verildiği *Tuhfe-i Nail*'de şiirlerine örnek olarak iki beyit zikredilir.

Görüldüğü gibi, kaynaklardan sadece Arif Hikmet Tezkiresi'nde şairimizin divanından bahsedilmekte ve şiiri hakkında kısa da olsa bir değerlendirme yapılmaktadır. Dervîş Hasîb'in Divân'ının, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 1617⁹⁴ ve Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi M. Ozak I/232'de kayıtlı iki nüshası vardır. Şairin bu divanının neşri ve şiirlerinin incelenmesi sonucunda onun şairliği hakkında daha net değerlendirmeler yapmak mümkün olacaktır.

AÜDTCF Kütüphanesi'nde bulunan Divân'ının sonundaki kayıta "*Hayrabolu sakinlerinden Çorumî kethüdâzâde Esseyyid Mehmed Hasîb Efendi*" olarak zikredilen şairimizin, kendi vefatına dair, yaşarken şu tarih beytini düşürdüğü yazmaktadır:

Rihletinin târihîdir şüphesiz
Mâte mine'l-'aşkı Mehmed Hasîb 1199⁹⁵

Yukarıdaki bilgilerden, İstanbul Kanlıca'da bulunan Ata Efendi Tekkesi'nin kurucusu Nakşî Şeyhi Seyyid Mehmed Ataullah Efendi (ö.1789)'nin⁹⁶ dervişlerinden olduğu ve 1199/1784'de vefat ettiği anlaşılan Mehmed Hasîb Efendi'nin şiirlerinden birisini örnek olarak veriyoruz:

Ser ü pâ-beste olur şîve-i reftârından
Tûtî lüknet-zededir lezzet-i güftârından

Eşkle mevce-i deryâları girdâb eyler
Her güruh kim çözüle turre-i tarrârından

Dilurulmuş yine bir dil-ber-i çâr ebrûya
Âfiyet mi bula ol şerha-i nâ-çârından

Vefk-i maksûdunu eyler şeref-i şemse karîn
Nokta-i hâli gören safha-ı ruhsârından

Amelin dâire-i meddin ider mahv-ı vücûd
Hak olur sıfır ki hâric düşe perkârından

Buse-i hatt-ı ruha bîm-i nigehtir mâni'
Arz-ı hâl eyleyemem şâha silahdârından

Hazret-i Hayriye mümkün mü Hasîbâ tanzîr
Yem-i tab'ı ki güher-pâş ola eş'ârından⁹⁷

⁹³ Ârif Hikmet, **Tezkire-i Şuarâ**, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih Böl., no:789, vr.16a. Elindeki nüshadan fotokopi çekerek bana verip yararlanma imkânı sunan Bilal Kemikli Bey'e şükranlarımı sunarım.

⁹⁴ **İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu**, MEB yay., İstanbul 1967, c.III, s.852.

⁹⁵ Tarih mısraındaki harflerin değeri 1204'e tekabül etmektedir. Burada düşülen notta şüphe kelimesindeki he harfinin değeri olan 5'in düşürülmesiyle şairin vefat tarihi olan 1199'un elde edileceği açıklanmıştır. Bk. Çorumîzâde Mehmed Hasîb, **Divân-ı Hasîb**, AÜDTCF Ktp., M.Ozak, no:I/232.

⁹⁶ M.Baha Tanman, "Atâ Efendi Tekkesi", **DİA**, İstanbul 1991, c. IV, s.36.

⁹⁷ **Silahdârzâde Tezkiresi**, vr. 19a; bk. Şefkat-ı Bağdâdî, **a.g.e.**, vr.30a.

IV.C.1.b. Hâce Çelebi (ö. 982/1574)

Osmanlı Devleti'nin en meşhur şeyhülislâmlarından birisi olan Ebussuûd Efendi, İskilipli Şeyh Muhyiddîn Yavsî'nin oğludur. Onun doğum yeri olarak, eski kaynakların çoğunda, İstanbul yakınlarındaki Müderris köyü verilmektedir. Müderrislik, Kadılık, Kazaskerlik görevlerinden sonra Şeyhü'l-İslâm olan müellif, özellikle tefsiri ve fetvaları ile şöhret bulmuştur. Fıkıhtaki konumu Ebu Hanife-i Sâni nitelemesiyle gösterilmiştir. 896/1490 senesinde doğan Ebussuûd Efendi, 982/1574 yılında vefat etmiştir.⁹⁸

Şuarâ tezkirelerimizde Mevlânâ Hâce Çelebi⁹⁹, Hâce Çelebi Efendi¹⁰⁰, Hâce Çelebi¹⁰¹, Ebu's-suûd Hâce Çelebi¹⁰² Hoca Çelebi veya Ebussuûd¹⁰³, Ebussuûd (Şeyhülislâm)¹⁰⁴ başlıkları altında hakkında, yukarıda özetlediğimiz, bilgiler verilmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz tezkireler içinde Ebussuûd Efendi ile ilgili en geniş bilgi *Türk Şairleri*'nde verilmiştir. Sadettin Nüzhet, Ebussuûd hakkında kaynaklarda geçen bütün bilgileri derlemiş; ayrıca çeşitli mecmualarda yayınlanan Türkçe şiirlerinden örnekler vermiştir.

Ebussuûd Efendi hakkında bilgi veren tezkirelerden sadece *Beyânî*'de onun İskilipli olduğu ifade edilmiştir. *Tuhfe-i Nâilî* ve *Türk Şairleri*'nde onun, İstanbul yakınlarındaki Müderris köyünde doğduğu zikredilmiş; diğer tezkirelerde ise doğum yeri belirtilmemiştir. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirleri olan bu zâtın özellikle Arapça şiirleri çok başarılı bulunmuş ve Cahiliyye dönemi şairlerinden İmriü'l-Kays'dan daha şöhretli olarak gösterilmiştir.¹⁰⁵

Eski tezkirelerde, "Bu matla'-ı pâk eş'âr-ı sûznâklerinden haylî âşıkâne ve rindâne vâki'olmuşdur."¹⁰⁶; "Bu eş'âr zâde-i tab'-ı pür-iktidârlarıdır"¹⁰⁷; "Bu bir iki eş'âr-ı belâgât-şi'âr ol efâdil-i nâmdâr ve iftihar-ı rûzgârın netice-i tab'-ı dürrer-bâr ve reşehât-ı aklâm-ı anber-nisâridir ki..."¹⁰⁸ sözleriyle şairliği ve şiirleri övülen Ebussuûd Efendiyi Sadettin Nüzhet başarılı bir şair olarak görmez ve hakkında şu değerlendirmeyi yapar: "Ebussuûd sanatkâr bir şair olarak gösterilemez. Vücûda getirdiği manzumeler ekseriyetle lirizmden mahrumdur. Bununla beraber geniş bilgisi dolayısıyla kaleme aldığı şiirler umumiyetle cemiyetlidir."¹⁰⁹

Ebussuûd efendi çok başarılı bir şair olmasa da şiirlerinin bir kısmında lirizmi yakaladığı da görülmektedir. Onun tezkirelerimizde yayınlanan Türkçe şiirlerinden bazıları şunlardır:

Yine sevdâ-zede-i zülf-i siyehkâr oldum
Yine bir olmayacak derde giriftâr oldum

⁹⁸ Ebussuûd Efendi'nin hayatı ve eserleri için bk. Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, Zaman Kütüphanesi Yay., İstanbul, ts., c.III, ss.1198-1207; Ahmet Akgündüz, "Ebussuûd Efendi", *DİA*, İstanbul 1994, c.X, ss.365-371.

⁹⁹ Edirneli Sehî, *Tezkire-i Sehî*, Matbaa-i Âmidî, 1325, s.30-31. Bu tezkire Mustafa İsen tarafından farklı yazma nüshaları karşılaştırılarak yayınlanmıştır. Sehî Bey, *Tezkire Heşt Behişt*, (Haz. Mustafa İsen), Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul 1980.

¹⁰⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), TTK Yay., Ankara 1989, c.I, ss.347-351.

¹⁰¹ Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı* (İnceleme-Metin), (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara 1996, ss.260-261; Beyânî Mustafa bin Cârullah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, (Haz. İbrahim Kutluk), TTK. Yay., Ankara 1997, ss.87-89.

¹⁰² Namık Açığöz, *Riyazu's-Şuarâ Riyâzî Muhammed Efendi* (Metin-Dizin), (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜDTCF Eski Türk Edebiyatı Birimi, Ankara 1982, ss.18-20.

¹⁰³ İnehân-zâde Mehmet Nâil, *a.g.e.*, c.I, s.238.

¹⁰⁴ Sadettin Nüzhet Ergun, *a.g.e.*, c.III, ss.1198-1207.

¹⁰⁵ Beyânî Mustafa bin Cârullah, *Tezkiretü's-Şuarâ*, s.87.

¹⁰⁶ Süleyman Solmaz, *a.g.e.*, s.260.

¹⁰⁷ Namık Açığöz, *a.g.e.*, s.19.

¹⁰⁸ Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, c.I, s.350.

¹⁰⁹ Sadettin Nüzhet Ergun, *a.g.e.*, c.III, s.1204.

Ey ecel billâh emân vir bana kılma acele
Son nefes tuş ola şâyed gözüm ol bî-bedele

Yoluna harc ideyin nakd-i hayât elde iken
Ki geçer fırsat-ı 'ömr-i güzerân girmez ele

Kalb-i meyyâlim elinden nicedem yâ Rab kim
Göricek âb-ı revân gibi akar her güzele¹¹⁰

Aşağıdaki şiiir şairimizin, oğlunun vefatı üzerine üzüntüsünü ve ona olan özlemini dile getirdiği bir mersiye'dir.

Gel ey huçeste cemâl ü melek-hısâlim gel
Dükendi hasretle tâkat u mecâlim gel

Seninle mülk-i vücûdum temâm 'âmir idi
Yıkıldı cümleten oldı harâb hâlim gel

Yıkar şerrâre-i âhım sipihr-i gerdûnu
Cihânı seyle virir eşkim misâlim gel

Misâl 'alemine bari cilve kıl şâyed
Ki göre tal'atını hâbda hayâlîm gel

Diyâr-ı hicrde kaldım garîb ü bî-sâmân
Ne hâle koydı beni gör firâk-ı zâlim gel¹¹¹

Çiçekleri çok sevdiği ve çiçek yetiştirdiği bilinen Ebussûd Efendi'nin her mısraında gül ve benefşe kelimelerini kullanarak yazdığı bir gazel yine Beyânî tarafından kaydedilmiştir:

Yüz virmesin benefşe-i hatta o gül-'izâr
Gül var iken benefşeye dahi ne i'tibâr

Hattın benefşesin koma gül-ruhlarında kim
İtmez benefşe gül giyecek bâgda karar

Gûyâ benefşe encüm ü gül âfitâbdur
Kalmaz benefşe gün gibi gül ola âşikâr

Gül vaktine benefşe irişmek muhâl iken
Bitmek benefşe gül varakında 'acîb kâr¹¹²

IV.C.1.c. Hâtemî (ö. 973/1565)

Şiirlerinde Hâtemî mahlasını kullandığı anlaşılan bu şairimiz hakkında şuarâ tezkirelerimizden sadece *Tuhfe-i Nâilî*'de "*Sâlih Hâtemî Efendi, Çorumlu, Kâdî, vefâtı 973/1565*"¹¹³ şeklinde bilgi verilmektedir. Osmanlı döneminde yetişen meşhur şahsiyetler hakkında bilgiler veren önemli biyografik eserlerden birisi olan *Sicill-i Osmânî*'de¹¹⁴ ise vefat tarihi 970/1562-63 olarak verilmekte ve ayrıca şair olduğu belirtilmektedir.

¹¹⁰ Kınalızâde Hasan Çelebi, **a.g.e.**, c.I, s.350. Bu örnekleri Mehmet Nâil de nakletmiştir. Bk. Mehmet Nâil, **a.g.e.**, c.I, s.238.

¹¹¹ Beyânî Mustafa b. Cârullah, **a.g.e.**, s.88.

¹¹² Beyânî, **a.g.e.**, ss.88-89.

¹¹³ Mehmet Nâil, **a.g.e.**, c.I, s.237.

¹¹⁴ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, Matbaa-i Âmire, 1311, c.III, s.200.

Görüldüğü gibi bu şairimizle ilgili olarak ismi, mahlası, mesleği ve vefat tarihi dışında elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır.¹¹⁵ Belki zaman içerisinde elde edilebilecek bir yazma eser, bizim bu şairimiz hakkında daha geniş bilgi sahibi olmamıza imkân verecektir.

IV.C.1.d. Sa'îd (ö. 1120/1708)

Sa'îd mahlaslı bu şairimiz hakkında en geniş bilgi çağdaşı bir eser olan *Sâfâyî Tezkiresi*'nde verilmiştir. Söz konusu tezkirede verilen bilgiler şöyledir:

"Nâmı Ahmed'dür. Kasaba-i İskilib'den zuhûr itmişdür. Evâ'il-i hâlinde ve zemân-ı iştigâlinde kesb-i kemâl-i ma'rifet itmekle 'asrun şu'arâsından olup ebyât-ı sihr-nümûnu ve eş'âr-ı belâgat-füzûnı vardır. Güftâr-ı sihr-âsârı makbûl-ı 'ashâb-ı ukuldur. Esnâ-ı talebde haylî seyâhatı olmagla elsine-i garîbe ve fûnûn-ı 'acîbede dahi mahâreti olup nice zemân Şâm-ı Dâru's-selâm Hazînesine rûz-nâmeci ve mukata'acı olup bin yüz yigirmi târihinde tayy-ı rûznâmçe-i hayât itmişdür. Bu birkaç beyt-i ra'nâ zâde-i tab'-ı hemtâsı olan eş'ârındandır."¹¹⁶

Sâfâyî Tezkiresi'nden naklettiğimiz yukarıdaki bilgilerden, Sa'îd mahlaslı bu şairimizin asıl adının Ahmed olduğunu; Çorum'un İskilip kazasında doğduğunu, hayatının ilk yıllarında elde ettiği bilgiler ve şiirdeki başarısı ile asrın şairleri arasına girdiğini; şiirlerinin etkileyici ve ehil kimselerin değer verdiği nitelikleri hâiz bulunduğunu; rûz-nâmeci¹¹⁷ ve mukataacı¹¹⁸ olarak görev yaptığını; yabancı dilleri ve şaşılabacak bilimleri bildiğini ve 1120/1708 tarihinde vefat ettiğini öğrenmekteyiz. Aynı eserde, beş Türkçe, dört de Farsça beyit şiirlerine örnek olarak verilmiştir. Bu örneklerden şairimizin Farsça'yı da şiir söyleyebilecek derecede bildiğini anlamaktayız.

Bunlardan Türkçe olanları şairimizin şiirleri hakkında bir kanaat edinmemize faydalı olacağı düşüncesiyle burada nakletmek istiyoruz:

Biz hayâl-i hedef-i matlabı dûr eylemişüz
Hayf kim Sâid-i endişeye zûr eylemişüz

Komadı kimse-i devrinde kederden hâlî
Gâlibâ hâtır-ı gerdûne hutûr eylemişüz

Dil-i mihnet-fikârı gör ki her dem hurrem isterler
Sifâl-i sad şikenden feyz-i sahbâ-yı Cem isterler

Zahm derân-ı gamzen ârzû-yı iltiyâm itmez
Cerâhat-zây-ı rîş-i derd olur bir merhem isterler

Dil-i âhen-veşi lutf-ı beden sâfından
Görinür kible-nümâ gibi o billûr tenin¹¹⁹

Sa'îd hakkında *Mecma'-i Şu'arâ* ve *Tuhfe-i Nailî*'de verilen bilgiler ise şairimizin çağdaşı olan Sâfâyî'nin tezkiresinde verdiği bilgilerin tekrarı veya özeti mahiyetindedir. *Mecma'-i Şu'arâ*'da vefat yeri olarak Şam gösterilmekte ve ayrıca vefat tarihi olan h.1120'nin miladî karşılığı olan 1708 yılı da verilmektedir. Şiirlerine örnek olarak verilen dört Türkçe beytin tamamı Sâfâyî'de nakledilen

¹¹⁵ Çorumlu şairler üzerine günümüzde yapılmış olan en geniş çalışma olan Abdullah Ercan'ın 14. Yüzyıldan Günümüze Çorum Şairleri adlı eserinde de bu şair geçmemektedir.

¹¹⁶ Nuran (Üzer) Altuner, *Sâfâyî ve Tezkiresi*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, c.II, s.381.

¹¹⁷ "Rûznâmeci: Günlük vâridat ve masârifin yahut vukuatın kaydına mahsus defterleri tutan katiplere denir. Sonraları rûznâmçeci, Tanzimattan sonra yevmiye kâtibi, muhasebe kâtibi denilmiştir.", Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Tezlimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, MEB. Yay., İstanbul 1993, c.III, s.62.

¹¹⁸ "Mukataacı: Hazine adına ilzâm olunan ve Mukataa adını alan rûsûm ve hâsilâtın kaydını tutar ve bu vâridâtın hazineye alınmasına tavassut ederdi.", Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, c.II, ss.578-579.

¹¹⁹ Nuran (Üzer) Altuner, *Sâfâyî ve Tezkiresi*, c.II, ss.381-382. Bu beyitlerden ikinci beyit hariç tamamı *Mecma'-i Şu'arâ*'da da verilmiştir.

beyitlerdir.¹²⁰

Tuhfe-i Nâilî'de ise şairimizle ilgili olarak "Ahmed Sa'îd Efendi, İskilibli, mukata'acı, vefâtı h. 1220/ m. 1805" şeklinde bilgi verildikten sonra, şiirine örnek olarak, her ikisi de Sâfâyî'de yayınlanan, iki Türkçe beyit verilmiş ve kaynak olarak *Safayî Tezkiresi* ile *Mecma'-i Şu'arâ*'ya atıfta bulunulmuştur.¹²¹ Nâilî'nin verdiği ölüm tarihi yanlıştır; doğrusu, kendisinin de kaynak olarak zikrettiği eserlerde verilen, 1120/1708 yılıdır.

Yukarıdaki bilgilerden çağının başarılı bir şairi olduğu anlaşılan Sa'îd hakkında Çorum şairleri ile ilgili oldukça geniş bir çalışma yapan Abdullah Ercan'ın eserinin her iki baskısında da bilgi yoktur. Bu şairle ilgili yerel veya ulusal kütüphanelerimizde bulunabilecek bir Divân'ın şairimizin daha iyi tanınmasına katkı sağlayacağı açıktır.

IV.C.1.e. Âşıkî (ö. 908 sonrası/1502)

Âşıkpaşa-zâde diye tanınan ve tarihçi kişiliğiyle şöhret bulan bu zat hakkında, şuara tezkirelerimizden *Tuhfe-i Nâilî*'de şu bilgi verilmiştir:

"Âşık Paşâzâde Dervîş Ahmed 'Âşıkî b. Şeyh Yahyâ b. Şeyh Süleymân b. Bâlî 'Âşık Paşâ b. Muhlis Paşâ b. Baba İlyas, Mecidözü Kazasında Elvân Çelebi karyeli, 803/1400 târihinde doğdu, vefât-ı târihi ma'lûm değilse de yazdığı Târîh'inde 903/1497 senesine kadar olan vekâyî'i kayd etmesine göre 903'de hayâtda idüğü anlaşılmaktadır. Büyük cedit Bâlî 'Âşık Paşâ için bkz. Numara 2613"¹²²

Âşıkî'nin vefat tarihi ile ilgili olarak verilen bilgilerde çelişkiler bulunmaktadır. Nâilî, verdiği bilgilere kaynak olarak yazarımızın matbu tarihinin medhâlî¹²³ ile *Osmanlı Müellifleri*'ni zikretmektedir. Tarih'in Medhâl'inde verilen 903 yılı olaylarına kadar zikredilmiş olduğu bilgisi kitabın muhtevası ile çelişmektedir. Çünkü bu kitap, 908/1502 yılı olaylarına kadar devam etmektedir. Dolayısıyla Mehmet Nâilî'nin, Medhâl'i kaynak alarak verdiği 903/1497 tarihi yanlıştır ve Âşıkî'nin 908/1502 tarihinde hâlen hayatta olduğunu söylememizi kitabın muhtevası mümkün kılmaktadır. Nitekim *Tuhfe-i Nâilî*'nin de kaynakları arasında yer alan *Osmanlı Müellifleri*'nde¹²⁴ de, Âşıkî'nin eserini 908 tarihinde tamamladığı yazılmaktadır.¹²⁵

Sadettin Nüzhet ise, *Türk Şairleri*'nde "Dervîş (Müverrih Ahmed Âşıkî)" başlığı altında, *Osmanlı Müellifleri*'nden naklen verdiği bilgilerle onun tarihçi kişiliğine vurgu yapar. Daha sonra, onun Osmanlı tarihi ile ilgili yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserine serpiştirdiği manzumeler hakkında şu değerlendirmesini ekler: "Hakikaten Dervîş Ahmed Âşıkî'nin eserine sıkıştırdığı bir takım küçük nazım parçaları görülmektedir; fakat bu manzumelerinde bed'î hiçbir gaye gözetmeyen, hattâ vezne ve kâfiyeye bile ehemmiyet vermeyen bu değerli müverrih, kudretli bir nâzım olarak bile gösterilemez."¹²⁶

¹²⁰ Bk. Mehmed Sirâceddîn, *Mecma'-i Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*, Matba'a-i Kütüphanê-i Cihân, Dersa'âdet 1325, s.124.

¹²¹ Bk. Mehmet Nâil, *a.g.e.*, c.I, s.436.

¹²² Mehmet Nâil, *a.g.e.*, c.II, s.615.

¹²³ Âşıkpaşa-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân-Âşıkpaşa-zâde Târîhi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332. Bu zatın tarihi içinde manzum kısımlar atılarak Atsız tarafından yeni harflerle de yayınlanmıştır. Atsız, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, MEB Yay., İstanbul 1992.

¹²⁴ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmânî Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1342, c.III, s.84.

¹²⁵ Âşıkî'nin vefat tarihi ile ilgili olarak onun Tarihini yeni harflerle yayınlayan Atsız'ın verdiği 22 Muharrem 886 /23 Mart 1481 (Bk. Atsız, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, s.7.) tarihi de yukarıda verdiğimiz bilgilere göre yanlıştır. Zaten Atsız'ın yayınladığı Âşıkpaşa Oğlu Târîhî, aslı 166 babdan oluşan eserin 160 bablık kısmından oluşmaktadır.

¹²⁶ Sadettin Nüzhet Ergun, *a.g.e.*, c.III, s.1171.

Âşıkî'nin ayrı şiirlerinin olmadığı sadece *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserinde, bir kısmı Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinden alınmış olan¹²⁷, bazı manzumeler yazdığı görülmektedir. Kendi yaşadığı dönemin şuarâ tezkirelerinde hakkında bilgi verilmemesi, onun şair kişiliğinin ön planda olmadığını göstermektedir. Bu manzumelerin şiir olarak pek değeri olmadığı kanaati de,¹²⁸ biyografisinin şuarâ tezkirelerine girmemiş olması sebebiyle doğru gözükmemektedir. Mehmet Nâil ve Sadettin Nüzhet'in onu eserlerine alma nedeni ise, Tarih'inde yer yer kaydettiği bu manzumeler olmalıdır.

Biz örnek olarak bu manzumelerden birini veriyoruz:

Gazâ kim etdiler Allahu ekber
Didiler her nefes Allahu ekber

Salındı seyf-i İslâm kâfir üzre
Uruldu nevbet Allahu ekber

Kılıçlar gölgesinde cennet-i Hak
Resûlden bu haber Allahu ekber

Bozuldu çanlar hem kiliseler
Makâm oldu dîne Allahu ekber¹²⁹

IV.C.1.f. Elvân (ö. 770/1368)

Şuarâ tezkirelerimizden sadece *Tuhfe-i Nâilî* ve *Türk Şairleri*'nde hakkında bilgi verilen Elvân Çelebi, Çorum'un Mecitözü ilçesine bağlı Elvân Çelebi köyündendir. Meşhur mutasavvıflardan *Garibnâme*¹³⁰ adlı manzum tasavvufî eserin nâzımı Aşık Paşa'nın oğludur¹³¹. Şairliğinden çok mutasavvıf kişiliğiyle tanınan Elvan Çelebi ile ilgili olarak *Tuhfe-i Nâilî*'de şu bilgiler verilmiştir:

"Şeyh Elvân Çelebi b. Şeyh 'Âşık Paşâ b. Muhlis Paşâ . Babâ İlyas, Amasya'da nâmına mensup olan 'Ulvân (Elvân) Çelebi karyesinde medfundur. Vefâtı 770/1368. Târih sahibi 'Âşık Paşâzâde Derviş Ahmed Âşıkî de bu ailedendir."¹³²

Mehmet Nâil'in Elvan Çelebi köyünü Amasya'da diye belirtme nedeni, şairimizin yaşadığı yıllarda bu köyün Amasya sancağına bağlı olması sebebiyle olmalıdır. Günümüzde ise bu köy ve bağlı olduğu Mecitözü ilçesi Çorum vilayetimize bağlıdır.

Elvan Çelebi hakkında *Şakâiku'n-Numaniyye* ve *Künhü'l AHBâr*'da verilen bilgileri nakleden Sadettin Nüzhet, onun tarihî kaynaklarda zikredilen, etvâr-ı sülûkla ilgili manzum eseri ile divanının bugün için elimizde olmadığını; ancak bazı mecmularda yayınlanmış şiirlerinin bilindiğini söyler ve tasavvûfî muhtevaya sahip olan bu şiirlerden beş tanesini örnek olarak zikreder.¹³³ Örnek olarak zikredilen şiirler didaktik bir üslûpla yazılmıştır; mutasavvıfların çoğunda olduğu gibi, Elvan Çelebi'nin şiirlerinde de şiiriyet ikinci planda kalmaktadır. Elvân mahlasının kullanıldığını gördüğümüz bu şiirlerden bir tanesini örnek olarak veriyoruz:

Hak teâlâ ne kim kılur hakdır
Âlem üzre hakîm-i mutlakdır

¹²⁷ Abdülkadir Özcân, "Âşıkpaşazâde", *DİA*, İstanbul 1991, c.IV, s.7.

¹²⁸ Bu kanaatler için bk. Atsız, *Âşıkpaşaoğlu Tarihi*, MEB Yay., İstanbul 1992, s.8; Abdülkadir Özcân, *a.g.m.*, *DİA*, c.IV, s.7.

¹²⁹ Aşıkpaşâ-zâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, s.8.

¹³⁰ Kemal Yavuz, *Âşık Paşa-Garibname*, Tıpkı Basım, Karşılaştırmalı Metin ve Aktarma (I-IV), TDK Yay., İstanbul 2000.

¹³¹ Baba ve oğlunu birlikte ele alan yeni bir çalışma, Çorumlu bir araştırmacı olan Ethem Erkoç tarafından yayınlanmıştır. Ethem Erkoç, *Âşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi*, Çorum 2005.

¹³² Mehmet Nâil, *a.g.e.*, c.II, s.698.

¹³³ Bk. Sadettin Nüzhet Ergun, *a.g.e.*, c.III, ss.1230-1231.

Ne neye lâîk ol bilür bellu
Anı bilmek azîm ü muğlakdır

Akl ana olmadı muhîr olmaz
Ol denizde muhîr zevrakdır

Fukarânun emîri hem ol kim
Tarîk ola şunu kim erzakdır

Çün ve mâ hüm bi-mü'minîn okuya
Elhazer elhazer ne bak bakdır

Bir nefesde hezâr istiğfâr
Ger kılasın azîm aylakdır

Vazgel Elvân unut bu elvânı
Çün bilürsün bu perde-i Hak'dır

Ey Kerîm ü Rahîm ü Ferd ü Vedûd
Sen sana bizi bizsüzün bakdır¹³⁴

Elvan Çelebi'nin, eski şuarâ tezkirelerinde yer almama sebebi olarak; mutasavvıf kişiliğinin ön planda olmasını ve yaşadığı dönemde şair olarak tanınmamasını gösterebiliriz. Nitekim Mehmet Nâil ve Sadettin Nüzhet de onun hakkında verdikleri bilgilerde onu bir mutasavvıf olarak zikretmişlerdir.

Son dönemde yapılan araştırmalar sonucu tespit edilen ve bugün için Elvan Çelebi'nin bilinen tek eseri, *'bir aile tarihi, hatta bir aile müdafaanâmesi niteliği taşıyan'*¹³⁵ *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbu'l-Ünsiyye* isimli manzum menâkıbnâmedir. Bu eser hakkında bir doktora¹³⁶ çalışması yapılmış; ayrıca bilinen tek yazma nüshası, baş tarafına eklenen geniş bir inceleme ile yeni harflerle neşredilmiştir.¹³⁷

IV.C.1.g. 'İmâdî (ö. 1003/1595)

Çorum ilimizin İskilip kazasından olan 'İmâdî hakkında, Riyâzî ve Kafzâde tezkireleri ile *Tuhfe-i Nâilî*'de birbirinin tekrarı mahiyetinde çok kısa bilgiler mevcuttur. Her üç eserde de şairin şiirine örnek olarak aynı beyit zikredilmiştir.

Şairimizle ilgili olarak, bilgi veren kaynakların en eskisi olan Riyazî'nin eserinde şöyle denilmektedir: "İskilibî 'İmâdzâde Kâdı Veli Çelebi'dür. Müfti-i Magnisâ dayısı köse Bozan'dan mülâzemetle kâm-revâ olmuşdı. Bu beyt anundır: Şi'r:

Mey-hâne kapusındaki çârûb-ı ser-firâz
İşrâb ider süpürmege dilden gubârumuz

Nesr

Bin üçde Serefçe Kâdısı iken fevt olmuşdur.¹³⁸

¹³⁴ S.Nüzhet Ergün, **a.g.e.**, c.III, s.1230.

¹³⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Elvân Çelebi", **DİA**, İstanbul 1995, c.XI, s.64.

¹³⁶ Ümit Tokatlı, **Elvân Çelebi'nin Menâkıb-nâmesi** (Metin-İndeks-Gramer), (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat, İstanbul 1984.

¹³⁷ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbu'l-Ünsiyye*, (Haz.: İsmail E.Erünsal-A.Yaşar Ocak), İÜEF Yay., İstanbul 1984. Aynı yazarlar eserin ikinci baskısını, orijinal metnini de ekleyerek 1995 yılında Tarih Kurumu yayınları arasında neşretmişlerdir. Bu yayındaki bazı hataları eleştiren makaleler neşreden Prof. Dr. Mertol Tulum eserin yeni bir neşri ile birlikte bunları bir kitap olarak yayınlamıştır. Bk. Mertol Tulum, **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul, Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme**, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000.

¹³⁸ Namık Açıkgöz, **Riyazu's-Şuarâ Riyâzî Muhammed Efendi** (Metin-Dizin), s.174.

Kafzâde tezkiresinde “İmâdzâde ‘İmâdî Veli Yegan bin üçde fevt olmışdur”¹³⁹ denilmektedir. Bu iki eseri ve Sicill-i Osmânî’yi kaynak olarak gösteren Tuhfe-i Nâilî’de ise “İmâdî-zâde Veli Çelebi, İskilibli, kâdî; vefâtı 1006/1597, vefâtı târihini Kâfzâde 1003 ve Sicil 1004 olarak yazmışlardır.”¹⁴⁰ bilgisi nakledilmektedir.

Bu bilgilerden, İmâdî mahlasını kullanan şairimizin, Şeyhu’l-islâm Ebussuûd Efendi ile aynı köyden ve muhtemelen aynı sülâleden olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Ebussuûd Efendi’nin babası olan Şeyh Muhyî’dîn Yavsî ve dedelerinin doğum yeri olan İskilib’in İmad (Direklibel) köyüne nispetle bu aile, İmâdî olarak bilinmektedir.¹⁴¹ Bunun için şairimizin de bu köy ve sülaleye nispetle İmâd-zâde diye anıldığını; yetişmesinde dayısının etkili olduğunu ve kadılık yapabilecek derecede İslâmî ilimlerde yetiştiğini anlıyoruz. Vefât tarihi ile ilgili verilen üç tarihten şairimiz hakkında bilgi veren kaynaklardan en eski iki eserde ittifakla zikredilen 1003/1595 yılının daha doğru olacağını düşünüyoruz. Ancak bu konuda net bir bilgiye sahip olmadığımızdan diğer tarihlerin de göz ardı edilemeyecek durumda oldukları açıktır.

Serefçe kadısı iken vefat eden şairimizin şiirine örnek verilen beyit onun şairliği hakkında fikir yürütmemize imkan vermemektedir. Ancak beyitte geçen mey-hâne, çârûb (süpürge), dil (gönül), gubâr (toz) kelimeleri, bizi, şairimizin tasavvufî bir kişiliğe sahip olduğu kanaatine sevk etmektedir. Bilindiği gibi tasavvufî şiirde meyhâne ile tekke kasdedilmektedir ve gönüldeki manevî kirlerin süpürülüp temizlenmesi gerekmektedir. Bu da çârûpkeş (süpürgeci) olan bir mürşide bağlanmakla mümkündür.¹⁴²

IV.C.1.h. Fevzî (ö.1954)

Şuarâ tezkirelerinden *Tuhfe-i Nâilî* ve İbnü’l-Emin Mahmut Kemal İnal’ın *Son Asır Türk Şairleri*’nde hakkında bilgi verilen bu şairimiz, şuarâ tezkirelerine göre Osmanlı döneminde yetişmiş ve Çorumlu olan en son divân şairidir. Yukarıdaki kaynaklardan *Tuhfe-i Nâilî*’de¹⁴³ şairle ilgili isim, baba ismi, memleket, doğum yeri ve tarihi ve muallim olduğu bilgisi verildikten sonra bir gazelinden dört beyit örnek olarak kaydedilmiştir. Nâilî’nin de kaynağı olan İbnü’l-Emin’in eserinde ise özetle şu bilgiler verilmiştir:

Alaybeyi-zâdeler ailesine mensup Fazlı Efendi’nin oğlu 1885 Çorum doğumlu Abdülbâki Fevzi Bey. Çorum ibtidaî, rüşdiye ve idâdî mekteplerini bitirdikten sonra özel olarak Arapça, Farsça, Fransızca, tarih ve hukuk tahsilini tamamlamıştır. 1909-1921 yılları arasında Çorum, İzmit, İnebolu, Kastamonu, İstanbul gibi şehirlerde tarih, coğrafya, Fennî terbiye-i etfâl, Farsça, Türkçe ve Edebiyat öğretmenlikleri yapmıştır. 1921-1924 yılları arasında basın hayatına atılarak ticaretle meşgul olmuştur. 1929 yılında tekrar öğretmenliğe dönmüştür. Şiir ve yazıları daha çok mizahî tarzdadır. Muhtelif gazete ve dergilerde yayınlanan şiirleri büyükçe bir divân teşekkül ettirecek kadar çoktur.¹⁴⁴

Şiirlerinde Fevzî mahlasını kullanan şairimizin şiirlerine bir örnek olarak ‘dirler’ redifli bir gazelini takdim ediyoruz:

Bu yerde gevhere sanki tûrâbdır dirler
Sûrûd-ı bülbüle lahn-i zübâbdır dirler

¹³⁹ Bekir Kayabaşı, *Kâf-zâde Fâizî’nin Zübdetü’l Eş’âr’ı*, (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1997, s.433.

¹⁴⁰ Mehmet Nâil, *a.g.e.*, c.II, s.705.

¹⁴¹ Sadettin Nüzhet Ergun, *a.g.e.*, c.III, s.1198.

¹⁴² Bizim bu yorumu yapmamızı mümkün kılan meyhâne ve Çârûp-keş kelimelerinin tasavvufî kullanımları için bk. Et-hem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, ss.196, 508.

¹⁴³ Bk. Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, c.II, ss.794-95.

¹⁴⁴ Ayrıntılı bilgi ve örnek şiirleri için bk. İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, MEB Yay., İstanbul 1969, c.I, ss.423-424.

Safânı terk ile beyhûde cüst-cû etme
Vefâ zemânede aynı serâbdır dirler

Çeker kemâl-i olan kâmilin gam-ı dehri
Belâhat ehli bütün kâmyâbdır dirler

Muhalled ad ederek türrehât-ı cühhâlî
Kelâm-ı kâmile nakş-ı ber-âbdır dirler

Zemân güzâr olanın mekteb-i faziletde
Mekânı cendere-i ıztrâbdır dirler

Bu arz-ı dûna büzûr-ı denâat ekmeyenin
Hemîşe biçdiği kahr u azâbdır dirler

Bugünkü günde azîzim zeheb-cüdâ olana
Hicâza gitse de bâtlı zihâbdır dirler

Maaş alındığı gün dâinân tutub yakamı
Efendi gel beri yevmü'l-hisâbdır dirler

Nasıl gönülleri imâr eder sürûr-ı safâ
Binâ-yı himmete hâlâ harâbdır dirler

Livâ-yı hâmene cây-ı münâsib ey Fevzî
Firâz-ı güngire-i nuh-kıbâbdır dirler

28 Ağustos 1922¹⁴⁵

Bu şairimizin vefat tarihini 1954 olarak kaydeden Abdullah Ercan, şairin *Aydede, Akbaba, Zümütanka* gibi siyasî mizah dergilerinde şiirlerinin yayınlandığını da belirtmekte; ayrıca şairimizin muhtelif şiirlerinden örnekler de vermektedir.¹⁴⁶ Bu şairimizle ilgili, adı geçen dergiler ve daha başka gazetelerin taranması ile yapılacak kapsamlı bir çalışma şairimizin edebî kıymetinin daha iyi takdir edilmesine ve Çorum ilimizin kültür hayatına katkı sağlayacaktır.

IV.C.1.1. Keyfî (ö. XVI. Yy Sonu)

Keyfî mahlaslı bu şairimiz hakkında, şuarâ tezkirelerimizden Ahdî, Kınalızâde, Riyazî ve Kafzâde'nin eserleri ile *Tuhfe-i Nâilî*'de bilgi verilmektedir. Bunlar içinde en eski kaynak olan ve ifadelerinden şairimizi şahsen tanıdığını anladığımız Ahdî'nin sözlerini burada aynen vermenin faydalı olacağını düşünüyoruz:

“Keyfî: Amasiyye yanında Çorum sancağından dânişmend¹⁴⁷ tâifesindendir. Rûz u şeb tahsîli ‘ulûm ve seyr-i her merzbûm idüp tâlib-i sohbet-i ehl-i ma’rifet ve bende-i erbâb-ı fazîlet geçinürken tarîkden hüsn-i ihtiyârıyla vaz gelüp ehl-i timâr olmak arzusıyla Rûm ili beglerbegisinün hıdmet-i şerîfinde mülâzemet üzredür. Ümmîddür ki ‘an karîbü’z-zamân ol ma’ânî gülşenine ‘andelib ber-murâd u kâmrân ola zîrâ ki ziyâde nâ-murâd u nâtûvân kimesnedür. Tabî’at-ı şî’riyyesi keyfiyetden hâlî degül. Ber-muktezâ-yı mahlas ol güzîde-i nîk ü bed ekser-i eş’ârında beng ü şarâb beslemege mukayyeddür. Gâhî bir târîh dimekle müverrih-i eyyâm geçinür ve fi’l-cümle pesendide-i yârân olmagla makbûl-i hâs u ‘âm oldum sanur.

Bu birkaç matla’ u beyt anundur keyfiyyet-bahş-ı rindân-ı cihân ve hasb-i hâl-i ‘uşşâk-ı zamândur.

¹⁴⁵ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, c.I, ss.423-424. Şiirin yazımı sırasında tamlama ve uzatma işaretleri tarafımızdan konulmuştur. Adı geçen eserde bunlara dikkat edilmemiştir. Bu şiirin ilk dört beyti *Tuhfe-i Nâilî*'de de örnek olarak verilmiştir.

¹⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Abdullah Ercan, *14. Yüzyıldan Günümüze Çorum Şairleri*, Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1988, ss.336-351.

¹⁴⁷ “Dânişmend: Medrese tahsili görmüş olanlar hakkında kullanılan tabirlerden biri idi. Bunlardan imtihan verip muvaffak olanlar mülazim nâmını alıyor ve isimleri Rûznâme-i Dîvân-ı Hümây’un’a geçiriliyordu... Farsça bir terkip olan Dânişmend’in anlamı ilim sahibi sayılan adam demektir. Dersten mezun olsun olmasın ulemâ kıyafetinde olan adamlara da dânişmend denilirdi.”, Mehmet Zeki Pakalın, *a.g.e.*, c.I, s.393.

Ebyat:

O yârun hâba varmış çeşm-i pür-hışmı çatup kaşın
Uyur şehbâz-ı vahşîdür kanadına çekip başın

Yüz çevirür nâsih-i bed-lehce rûy-ı hûbdan
Vechi yok yüz söylesün ben geçmezem mahbûbdân

Şöyle mest olmuşuz ey Keyfî kıyâmet kopa ger
Haşr olup gice bizüm geçmeye keyfiyetimüz

Lebi câmina Keyfî rûh-ı sânî diyü meyl itdüm
Begüm gözdür bilür evvel nazarda yiyecek aş¹⁴⁸

Ahdî'nin bu ifadelerinden şairimizin ilim yolundan ayrılıp askerlik mesleğine yöneldiğini, şiir söyleme kabiliyeti olduğunu ve şiirlerinde genellikle şarap ve afyondan bahsettiğini, kendini beğenmiş bir kişiliğe sahip olduğunu anlıyoruz.

Kınâlizâde Hasan Çelebî ise, Keyfî'nin Amasyalı olduğunu ve çeşitli meslek ve yolları denedikten sonra, bazı meşhur emirlerin yanında tımar olarak çalışmaya başladıktan sonra gönlünün bir parça rahat ettiğini belirttikten sonra onun şiirlerinin yaşantısının bir yansıması olduğunu su sözlerle belirtir: "*Eczâyı hayâlâtıdan hâsıl olan nüsha-i kelâm u ma'cûn makâlî keyfiyyet ü hâlınden 'âtlı u hâlî değildir.*"¹⁴⁹

Bu şair hakkında Riyâzî, "*Amasya'dan olup erbâb-ı timardan idi. Bu beyt-i meşhur anundur.*"¹⁵⁰ ve Kafzâde Fâizî "*Keyfî-i Çorûmî bu beyt anundur.*"¹⁵¹ ifadeleriyle çok kısa bilgi verdikten sonra yukarıda örnek olarak verilen beyitlerden birincisini kaydetmişlerdir. *Tuhfe-i Nâilî*'de¹⁵² ise Keyfî'nin tımar erbabından Çorumlu bir şair olduğu bilgisi verildikten sonra yukarıdaki beyitlerden ilk iki tanesi örnek olarak gösterilmiştir.

Kınâlizâde ve Riyâzî'nin şairimizi Amasya'ya nispet etmeleri, Çorum'un o yıllarda bu sancağa bağlı bir yerleşim yeri olması sebebiyledir.

Bu çalışmamız, bize şu tespitleri yapma imkânı sunmuştur:

1. Yaptığımız incelemeye göre, şuarâ tezkirelerimizde Çorumlu olarak zikredilen dokuz şairimiz mevcuttur. Bu sayı, daha önce tezkireler taranarak hazırlanan *Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'nde dört olarak gözükmektedir. Bu sözlüğün hazırlayıcılarından olan Mustafa İsen hocamız da daha önce yaptığı bir araştırmasında, Çorumlu divan şairlerinin sayısını, iki Çorum, iki de İskilip olmak üzere dört olarak göstermiştir.¹⁵³

2. Yaptığımız bu çalışma sonucunda, Çorum şairleri hakkında yapılmış en geniş çalışma olan Abdullah Ercan'ın *14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler* isimli eserin her iki baskısında da adları zikredilmeyen üç şairimiz tespit edilmiştir. Bunlar, Hâtemî (ö.973/1575), Sa'îd (ö.1220/1805) ve 'îmâdî (ö.1006/1597) mahlaslı şairlerimizdir.

3. Tebliğimizle tespit ettiğimiz Çorumlu şairlerimizden, üçü İskilip, ikisi Mecitözü'ne bağlı Elvan Çelebi Köyü, dördü ise Çorum merkezdedir.

4. Şairlerimizden sadece Hasîb mahlaslı olana ait bir Divânçe bilinmektedir. Diğer şairlerimize ait elimizde, bugün için bir Divân yoktur.

¹⁴⁸ Süleyman Solmaz, *a.g.e.*, ss.541-542.

¹⁴⁹ Kınalı-zâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, c.II, s.826.

¹⁵⁰ Namık Açıköz, *a.g.e.*, s.204.

¹⁵¹ Bekir Kayabaşı, *a.g.e.*, s.478.

¹⁵² Mehmet Nâil, *a.g.e.*, c. II, ss. 870-871.

¹⁵³ Mustafa İsen, *Ötelerden Bir Ses*, Akçağ Yay., Ankara 1997, ss. 67-68.

5. Şairlerimizin asırlara göre dağılımı şöyledir: XIV. y.y. bir; XV. y.y. bir; XVI. y.y. dört; XVIII. y.y. iki ve XX. y.y. bir. Görüldüğü gibi ağırlık 16.yüzyılda toplanmaktadır. Bilindiği gibi bu asır, divân şiirimizin zirvede olduğu bir zaman dilimidir.

6. Şairlerimizin mesleklerine göre tasnif şöyledir: Bir şeyhülislâm, iki kadı, iki mutasavvıf; bir tarihçi, bir sipahi, bir ruznameci ve mukataacı, bir öğretmen.

7. Şuarâ tezkirelerinde genel olarak sancak merkezi zikredildiği için Çorumlu bazı şairlerimiz, tezkirelerin bir kısmında Amasyalı olarak kaydedilmiştir. Bizim burada Çorumlu olarak tespit edebildiklerimizin dışında da, Amasya'ya nispet edilen bazı şairlerin Çorumlu veya geçmişte bu sancağa bağlı olup da bugün bağımsız bir vilayet olan başka yerleşim yerlerine ait olması muhtemeldir.

Kaynakça (Bölüm IV.C.1.)

- AÇIKGÖZ Namık, **Riyazu's-Şuarâ Riyâzî Muhammed Efendi** (Metin-Dizin), AÜDTCF Eski Türk Edebiyatı Birimi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1982.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, "Ebussuûd Efendi", **DİA**, İstanbul 1994, X/365-371.
- ALTUNER (Üzer), Nuran, **Sâfâyî ve Tezkiresi**, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.
- ÂRİF HİKMET, **Tezkire-i Şuarâ**, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih No: 789.
- AŞIKPAŞA-ZÂDE, **Tevârîh-i Âl-i Osmân**- Âşıkpaşâzâde Târîhi, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.
- ATSIZ, **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1992.
- BEYÂNÎ MUSTAFA BİN CÂRULLAH, **Tezkiretü's-Şuarâ**, (Haz. Dr. İbrahim Kutluk), TTK. Yay., Ankara 1997.
- BURSALI MEHMET TÂHİR, **Osmânî Müellifler I-III**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, 1342.
- CEBECİOĞLU Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay., Ankara 1997.
- ÇORUMÎZÂDE MEHMET HASÎB, **Divân-ı Hasib**, AÜDTCF Ktb., M. Ozak I, 232.
- EDİRNELİ SEHÎ, **Tezkire-i Sehî**, Matbaa-i Âmidî, 1325; Sehî Bey, Tezkire Heşt Behişt, (Haz. Mustafa İsen), Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul 1980.
- ELVAN ÇELEBİ, **Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsıbu'l-Ünsiyye**, (Haz. İsmail E.Erünsal-A.Yaşar Ocak), İÜEF Yay., İstanbul 1984.
- ERCAN Abdullah, **14. Yüzyıldan Günümüze Çorum Şairleri**, Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1988.
- ERGUN Sadettin Nüzhet, **Türk Şairleri**, Zaman Kütüphanesi Yay., İstanbul t.y.
- ERKOÇ Ethem, **Âşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi**, Çorum 2005.
- İBNÜ'L-EMİN MAHMUD KEMAL İNAL, **Son Asır Türk Şairleri I-III**, MEB Yay., İstanbul 1969-1970.
- İNEHÂN-ZÂDE MEHMET NÂİL, **Tuhfe-i Nâilî I-II**, Yazma, MEB Talim Terbiye Başkanlığı Ktb. B-870.
- İPEKTEN Haluk, İSEN Mustafa vd., **Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, KTB Yay., Ankara 1988.
- İSEN Mustafa, **Ötelerden Bir Ses**, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu I-IV**, MEB yay., İstanbul 1959,1967,1969.
- KAYABAŞI Bekir, **Kâf-zâde Fâizî'nin Zübdetü'l Eş'âr'ı**, (Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1997.
- KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ, **Tezkiretü's-Şuarâ I-II**, (Haz. Dr. İbrahim Kutluk), TTK. Yay., Ankara 1989.
- MEHMET SİRÂCEDDİN, **Mecma'-i Şuarâ ve Tezkirei Üdebâ**, Matba'a-i Kütüphâne-i Cihân, Dersa'âdet 1325.
- MEHMET SÜREYYÂ, **Sicill-i Osmânî I-V**, Matbaa-i Âmire 1311.
- OCAK Ahmet Yaşar, "Elvân Çelebi", **DİA**, İstanbul 1995, XI/63-64.
- ÖZCÂN Abdülkadir, "Âşıkpaşâzâde", **DİA**, İstanbul 1991, IV/6-7.
- PAKALIN Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü I-III**, MEB. Yay., İstanbul 1993.
- SİLAHDÂRZÂDE MEHMET EMİN, **Silahdârzâde Tezkiresi**, Yazma, Millet Ktb. Ali Emiri Tarih, no 795.
- SOLMAZ Süleyman, **Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı** (İnceleme-Metin), Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Ankara 1996.
- ŞEFKAT-I BAĞDÂDÎ, **Tezkire-i Şuarâ** (Şefkat Tezkiresi), yazma, Süleymaniye Ktb., Veliyü'ddin Efendi Bl. No 3427.
- TANMAN M. Baha, "Atâ Efendi Tekkesi", **DİA**, İstanbul 1991, IV, 36-37.
- TOKATLI Ümit, **Elvân Çelebi'nin Menâkıb-nâmesi** (Metin-İndeks-Gramer), Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat, İstanbul 1984.
- TULUM Prof. Dr. Mertol, **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul**, Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000.
- YAVUZ Kemal, **Âşık Paşa-Garibname**, Tıpkı Basım, Karışlaştırmalı Metin ve Aktarma (IIV), TDK. Yay., İstanbul 2000.

IV.C.2. TANZİMAT'TAN GÜNÜMÜZE ÇORUMLU ŞAİR VE YAZARLAR*

Kadim Mısır uygarlığından sonra, dünyadaki ikinci büyük uygarlık olan Hitit uygarlığını ortaya çıkaran Çorum; sırasıyla Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı medeniyetine beşiklik yapmış kültürel bir coğrafyaya sahiptir. Cumhuriyetle birlikte, bu kültürel potansiyel biraz daha görünür hale gelmiş ve kentin adeta yaşayan bir müze olduğu ortaya çıkmıştır. Kentin kültürel tarihini sosyal açıdan zengin tutan şair ve yazarları tespit edilirken, şu üç ilkeye titizlikle uyulmaya gayret edilmiştir:

1. Şair ya da yazarın Çorum doğumlu olması.
2. Şair ya da yazarın eserlerinin basılı olması.
3. Şair ya da yazarın biyografisine ulaşılır olması.

Araştırmanın zaman aralığı da, 1839'dan günümüze kadar olacak şekilde sınırlanmıştır. Dolayısıyla Çorumlu yazar ve şairlerimizin yeni edebiyatla ilişkileri de, sınırlı ölçüde de olsa, incelenmiştir.

Çorumlu edebiyatçılar tetkik edilirken şu husus da tespit edilmiştir. Bir çoğunun doğum-ölüm tarihi dahi bilinmese de, halk ozanlarının Çorum kültürüne olan katkısı... Sözlü bir ortamda oluşan bu ürün ve şahsiyetlere mümkün olduğunca yer vermeye çalışılmıştır.

Bu biyografik, dönemsel çalışma yapılırken Çorum kent yaşamı, yerel basın tarihi, belediye, internet ortamı vb. ulusal ve yerel kaynakların yanı sıra, bilinen şair-yazar sözlük ve ansiklopedilerinin hemen hepsi incelenmiştir.

Çorumlu yazar ve şairlerin doğum yeri konusunda titiz davranıldığı gibi, eserlerin tespitinde de popüler olmaları noktasına dikkat edilmiştir. Bir başka deyişle, her şair-yazar ve eseri çalışmamıza alınmamıştır... Yine yaşayan çağdaş ozan ve yazarlara da, dergi taramaları yoluyla ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tüm bu yazar, şair, eser ilişkilerini tespit ederken; Çorum kültürüyle olan ilişkilerine de dikkat edilmiştir. Ulaşılabilen kaynakların dışında kalan, bir şekilde ürünlerine ulaşılamayan veya yazılamayan kültür adamlarından beni bağışlamalarını dilerim... Bu çalışma sonuçta, eldeki kaynak ve entelektüel ortama dayanarak yapılmış bir derlemedir...

Şair ve yazarlarımızı; doğum, ölüm, hayatta olma, dönem ve sıralarına göre bir mantık aralığıyla sıralamaya dikkat edilmiştir. Ele alınan şair ve yazarlarımızın biyografik geçmişlerine özen gösterirken, sanatçı yönlerinin biraz daha ön plâna çıkarılmasına özen gösterilmiştir.

Edebiyatçılarımızın yaşam öyküleri veya ilgili başka bilgiler alınan kaynakların adları ve künyeleri de kısaltılarak, metin bütünlüğü bozulmayacak şekilde, paragrafların sonuna yerleştirilmiştir. Çalışmanın değişik aşamalarında yer verilen örnek metinlerse, tamamen öznel ölçütlerle belirlenmiştir. Şüphesiz bir başka araştırmacı, başka şartlarda, değişik metinleri buraya koyabilirdi...

Tanzimat'tan Günümüze Çorumlu Şair ve Yazarlar

1800'lü yıllar itibarıyla ilk konuşacağımız Çorumlu şair, **Sezai'**dir (1873-1914). Muallim Naci tarzıyla yeni tarzda şiirler yazmış şairimizin asıl adı Tahsin'dir. Osmanlıda devlet memurluğu yapmıştır. Şiirleri yayımlanmamıştır (Ç.Ş., s.315).

Eserleri yayınlanamamış bir memur yazarımız da, romanlarıyla dikkati çeken **Rifat'**ır (1857-1918). "Bir Beyzadeyle Değirmenci" adındaki romantik tarzdaki romanıyla bilinen yazarın diğer

*Bu bölüm, **Öğ.Gör.İsa ÇOLAKER** (Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Görevlisi) tarafından hazırlanmıştır.

eserlerinin de, roman olduğu anlaşılmaktadır. Refet ile Afet, Çorum Dilberleri vb. (Ç.Ş., s.274).

İldeki edebiyatçıların tarihselliğine bakarsanız, gözle görülür bir öğretmen-yazar olma çizgisi vardır. Osmanlı'dan günümüze bu çizgi kalın bir şekilde sürmektedir. Bunların ilki diyebileceğimiz şairimiz, **Abdulkadir Feyzi Uluboy**'dur (1885-1954). Öğretmen şairimizin şiirleri, daha çok nazireye benzer... Yahya Kemal Beyatlı, Tevfik Fikret gibi şairlerimizin şiirlerini yergiye dönüştürmekle ünlenmiştir. Şiirleri basılamamıştır (Ç.Ş., s.336).

Aynı kuşağın bir başka öğretmen-şairi de, **Halil Rifat Arıncı**'dır (1898-1972). Daha çok didaktik tarzda şiirler yazmıştır. Bunda Osmanlı'da savaşlarda esir düşmesinin etkisi de vardır. Ya Demokrasi Ya Ölüm, Kıbrıs Destanı gibi şiir kitapları vardır. "Oldukça" adlı şiirinden bir dördlük:

Zâlimin vadine kanma yalandır,
Her vadin altında zulüm oldukça.
Hayatın rengine aldanma kandır,
Her ömrün sonunda ölüm oldukça." (Ç.Ş., s.377)

Dönemin şiir kaynağını besleyen bir anlayış halkası da, halk ozanlarıdır. İç Anadolu, eski bir kültür havzası olması nedeniyle Çorum, aynı zamanda bir âşık kentidir de. Bunlardan doğum-ölüm tarihi dahi bilinmeyenleri bir grup yaparsak şöyle bir liste oluşur: Mustafa, Hafizi, Ahmet, İzzet, Rüşti, Kul Hüseyin, Atıfı, Deryai, İrfani, Sefil, Ahmet, Sabi Nakdi, Edna, Nüzhet...

Halk ozanlarının seyyar ve gezici bir yapıda olması nedeniyle, eserleri bulunamaması ne kadar doğalsa; eserleri tespit edilenlerin de günümüze kadar gelmesi o kadar anlaşılır bir sonuçtur.

Kaynaklarda takma adı Kadri olan **Abdulkadir Uslu** (1869-1949), eserleri günümüze ulaşan şahsiyetlerdendir. Devlet memurluğu yapan ozanın ünlü yapıtları Mevlut ve Koyunbaba Menakıbı'dır (Ç.Ş., s.297).

Çorumlu halk ozanlarının içinde dikkatimizi çeken bir ayrıntı da, kadın bir ozanın varlığıdır. Kaydı bilinen fakat eserleri basılamamış ümmi ozanımızın takma adı **Mırık**'tır(1880-1946). Asıl adı Fadime olan ozanımızın şiirine, yergi ve toplumsal eleştiri havası hakimdir. Hicivlerinin bir dördlüğünde hanım ozanımız şöyle der:

Ağ dağın başı duman
Komşular bu iş yaman
Beylik malı yiyende
Ne din olur,ne iman.." (Ç.Ş., s.317)

Daha çok yazma kaynaklarda ya da cönklerde eserleri bulunan bir grup da doğumu-ölümü bilinen, kayıtlı eserleri de bulunan bir âşık toplamdır:

Ceyhuni (1835-1910), **Deli Boran** (1838-1900), **Sabri** (1840-1905), **Zeki** (1842-1882), **Sefil Ali** (1847-1907), **İffet** (1843-1896), **Mehmet Arif** (1846-1898), **Nafiz** (1849-1905)...

Osmanlının son dönemine de denk gelen bu ozanlar topluluğunun, maalesef eserleri de günümüz Türkçesine aktarılamamıştır. Çorum'daki tarihi yazmalar kütüphanesinde bu eserlerin bir kısmının yazmaları vardır. İlgilenen okuyucu ve araştırmacılar bu eserlerin kaydedilmiş CD ve fotokopilerini adigeçen kütüphanelerden edinebilirler.

Kayıtlı halk ozanları içersinde, eserleri ölümünden sonra toparlanabilenlerden biri **Haydar Bektaş**'tır (1894-1966). Osmanlı'da cepheden cepheye koşan âşık, Prof.Mehmet Fuat Köprülü'nün "Saz Şairleri Antolojisi"ne girebilecek eserlere imza atmıştır. Daha çok Cumhuriyet'e yazdığı övgü şiirleriyle de tanınır. "Yalan Dünya Ne Dar İmiş" adlı eserindeki şu dizeler çok tanındıktır:

Hasretlik kast eyledi canıma
Bana bir merhamet kıl bazı bazı
Ayda yılda hiç gelmezsin yanıma
Şu garip halimden bil bazı bazı (Ç.Ş., s.357)

Halk ozanımızın bu güzel dizelerinden, dönemin dikkati çeken bir şairine geçelim. Edebiyatımızın en genç ölümlü şairi kabul edebileceğimiz **Mazlum Kenan Köstekçi** (1910-1936). Kentin yeni Türk şiirine ilk katkısı diyebileceğimiz şairin ömrü, verem ve değişik hastalıklarla uğraşmakla geçmiştir. Bu hasta hâli, şairin tüm şiirlerinde görülebilir. “Zakkum Çiçekleri” adlı tek şiir kitabını babası yayımlamıştır. Genç ölümlü şairlerimiz İlhami Çiçek, Rüştü Onur gibi bir eser bırakmış; ama o eseri de M.K.Köstekçi’yi tam anlatır olmuştur. “Bir Bahar Günü Ben De” adlı şiiri de, kendi hâlet-i rûhiyyesini çok iyi anlattığı için aşağıda verilmiştir:

Baharın tazeliği süslerken yamaçları
Bir şifa ümidini ruhumu sunacağım
Şafağın pembeliği öperken ağaçları
Bu fışkıran baharda teselli bulacağım (E.A., s.523)

“Bu fışkıran bahar...” dizelerinin sahibi genç şairi rahmetle anarken, bir başka Çorumlu yazara da kapı aralayalım: **İhsan Tombuş** (1923). Yaşayan Çorumlu yazarlardan olan Tombuş, beş dönem TBMM’de milletvekilliği yapmıştır. Bu politik kimliğinin yanında, yazdığı romanlardaki politik hava da dikkate değerdir. Hatıraları olan Politikada 41 Yıl ve Ben Kimim’den ziyade, romanları dikkat çekicidir. 2003’te yayımlanan ve konusu nedeniyle 58 yıllık bir sırrı açıklayan: “Ankara Cinayeti” ile 2005’te yayımlanan ve yine hemşehrisi Yedi Sekiz Hasan Paşa’yı anlatan politik “Çırağan Baskını” gibi romanlarıyla ünlenmiştir (Ç.com).

Ziraatçı-öğretmen kimliğiyle öne çıkan ve on yıl gibi uzun süreli bir edebiyat dergisi de yayınlamış olan **Sabri Dil** (1906-1986), çıkardığı edebiyat dergisinin adıyla dergi yazarlarının şiirlerini bir araya topladığı “Ürün Şiirleri Antolojisi” adlı bir çalışmaya da imza atmıştır. Yayımlandığı yıl itibarıyla Yedi Meşale dergisi özel sayısından sonra, taşrada dikkatimizi çeken ilk dergi antolojisi de denebilir. Şiir kitapları: Bir Demet, Ölüler Yanıyor’dur (Ç.Ş., s.395).

Bu kuşak yazar ve şairleri çalışırken çok yararını gördüğüm bir esere de sahip olan önemli bir kişilik de, **Abdullah Ercan**’dır (d.1922). Hukukçu yazarımız, minik bir yerel antoloji diyebileceğim “14.Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler” adlı eserin sahibidir. Şiirlerinde yerel bir Çorum sevgisi ve politik eleştiri havası görülür (Ç.Ş., s.475).

Daha çok yazdığı oyunlarla tanıdığımız yazar, **Fazıl Hayati Çorbacioğlu** (1925), TRT’nin yayın tekeli olduğu zamanların ünlü dizisi Kuruntu Ailesi’nin yazarıdır. Koca Sinan, Hamido Kaçırıldı, Erkek Satı gibi oyunları İstanbul Şehir Tiyatrolarında oynanmıştır (T.E.A., s.29-ek C.5).

Eserleri basılmak üzere ta Aziz Nesin’e ulaştırılan; fakat bir türlü yayımlanma şansı bulamayan **Bekir Baki Aksu** (1928), öğretmen yazarlarımızdandır. Genelde köy kökenli sorunları yazdığı “Yavan Ekmek, Su Hırsızları, Bir Öğretmenin Kaderi” romanlarının sahibidir (Ç.com).

Toplumsal tarih yazmalarıyla tanınan muhalif yazarımız, akademisyen-sosyolog **İsmail Beşikçi** (1939) de Çorumlu’dur. “Doğuda Değişimin Yapısal Sorunları, Doğu Anadolu’nun Toplumsal Düzeni” vb. eserleriyle bilinir.

Yerli çocuk edebiyatımızın Ahmet Mithat Efendisi de diyebileceğimiz öğretmen **Hasan Latif Sarıyüce** (1929), kent kültürüne katkı yapmış bir yazardır. Abartısız yüze yakın çocuk eseri yazan Sarıyüce, Kemalettin Tuğcu’dan sonra ülkemizde en fazla çocuk ürünü yazan bir şahsiyettir. Eserlerinden bazıları: Çocuk ve Şiir, Atatürk’ü Öğreniyorum, Anadolu Efsaneleri vb. (E.A., s.721).

Doğumları 1900’lü yıllar aralığında olan ve ortalama birer basılı yayını bulunan şair ve yazarlarımızın eserleri şunlardır:

Şevket Tombuş (1911-1984): Sen ve Ben, **Ali Rıza Karagöz** (1911-1981): Şimdilik, **Fikret Piroğlu** (1926-1955): Şiirlerim, **Şekip Şahadoğlu** (1932-1996): İnsan Sevgisi, **Hayri Uçar** (1933): Dilara, **Şükran Karabıyık** (1937): Turkuaz, **Hasan Yöndem** (1937): Üreten Toprak, **Sırrı Çağlar** (1921-

1971): Tutuşan Kalp, **Tayyar Kerman** (1922): Manzum Denemeler, **Abdullah Battal** (1929): Diyâr-ı Gurbete Sesleniş, **Ahmet Serin** (1932): Çıkrıktan Esintiler...

Aynı şair ve yazar gurubunun devamı olan, fakat eserleri gazete ve yerel dergilerde kalmış ya da bir şekilde basılamamış şair yazarlarımız da şunlardır: Hüseyin Avni Usluoğlu (d.1922), Salim Örgel (1926-1990), Celalettin Arif Demirel (1917-1991), Ziya Şenses (1919-1979).

Sait Maden (d.1931), çizgileriyle tanınan, kapak resimlemesiyle öne çıkan bir yazarımızdır. Şair, mizah yazarı, ressam olan Maden; bu vasıflarını şiirine de yansıtmıştır. Grafiker olan Sait Maden, hâlâ yazmaya ve çizmeye devam etmektedir. Yaptığı Neruda, Baudelaire çevireleriyle de bilinir. Elsayâ Şiirler ve Şiir Tapınağı eserlerinden bazılarıdır (E.İ., s.230). Çizgileriyle güçlü bu kültür adamından, saziyla güçlü bir başka şahsiyete geçelim.

Şahinkaya Dil (1931), Çorum'un epeyce şair yetiştirdiği 1950 aralığının öncülerinden olan şair; Ebem Kuşağı, Yorgun Ölü..vb şiir kitaplarının yanında, tematik antaolojileriyle de bilinir. Resimli Türk Kadın Şairleri, Çağdaş Türk Şiiri adıyla yayımladığı antolojiler, Üstat Köprülü'den sonra yapılan; batılı anlamda ilk tematik antolojiler olarak da ayrıcalıklıdır (T.E.A., c.5, ek.s.32). Ebem Kuşağı'nın ünlü şairinden, oyunlarıyla ünlü iki yazara geçelim.

Birincisi **Cahit Atay** (1925)'dir. Pervaneler, Pusula vb. yayımlanmış ve oynanmış oyunlarının yanında; Amele Hıdır, Godot'yu Beklerken gibi basılmamış ve oynanmamış oyunları da vardır (E.A., s.116).

İkincisi **Tuncer Cücenoglu** (1944)'dur. Mizahi oyunları ile bilinen Cücenoglu; oyunları en fazla oynanan yazarlarımızdandır. İstanbul Şehir Tiatroları'nda oynanan oyunları; Kördöğüşü, Kadıncıklar ve Öğretmen'dir. Hâlen yaşayan oyun yazarımız, Müjdat Gezen Kültür Merkezi'nde Yaratıcılık-Yazarlık bölüm başkanıdır (E.A., s.235).

Biyografi yazarlığında batılı bir çizgiyi yakalamış olan **Sermet Sami Uysal** (1925) da Çorumlu'dur. Akademisyen olan yazarımız, "Şiire Adanmış Bir Yaşam: Yahya Kemal Beyatlı" adlı biyografik çalışmasıyla tanınır. Ayrıca şiir, hikâye, roman çalışmaları da vardır (E.A., s.872).

Çorum'un, şiirleriyle dikkati çeken bir şairi de **Hamdi Şahin**'dir (1940-1987). Şiirlerinde toplumsal bir yergi havası görülen şair, "Dilenci" adlı şiirinde bu özelliğini çok güzel yansıtır:

Hayat kapı ben dilenci
Döve döve usandım ben.
Ağzımda yavan lokmayı
Geve geve usandım ben. (Ç.Ş., s.589)

İlin edebiyat atmosferine romanlarıyla katkı yapan bir diğer yazarımız da **Ahmet Lütfi Kazancı**(1936)'dır. Akademisyen-yazar olan edebiyatçımız, İslamî duyarlılıkla yazdığı romanlarıyla tanınır. Dini söylemli eserlerinin yanında Üvey Anne, Bir Vicdan Uyanıyor, Son Fırtına gibi popüler romanların da sahibidir. (Y.S., s.263)

Kentin denemeleriyle tanınan bir yazarı da **Uğur Kökden**'dir (d.1934). Denemeci yazarımız bir çok takma adıyla bilinir. Mehmet Umut, M.Kabacagil, Ömer Karagözoğlu vb. Daha soyut, sol-politik tarzda denemeler ve yazılar yazmıştır. Deneme eserlerinden bazıları: Tiksinti Çağı ve Güneş Damlıyor'dur.(E.A.s.519)

Çocuk edebiyatı alanında verdiği eserlerle kültürümüze katkı yapan Çorumlu bir başka şahsiyet de **Muzaffer Gündoğar**(d.1944)'dır. Hasan Latif Sarıyüce gibi Çorumlu olan yazar, şiir de yazmaktadır. Şiir Diliyle Nasrettin Hoca, Ezop, La Fontaine adlı seri çocuk kitapları vardır (Ç.Ş., s.612).

Halk ozanı havasını şiirlerinde hissettiren güçlü şairlerden biri de **Kemal Özgür**'dür (1943). Hâlen yerel basında şiirleri de yayımlanan Özgür'ün şiirinde güçlü bir yerellik görülür. Bu mahalli tadı gördüğüm "Bulamadım" adlı şiirinden bir dördlüğü buraya aktarıyorum:

Kahpe felek beni paslı pul etti
Attı bir çıkmaza yol bulamadım
Mahkum etti,esir etti,kul etti
Azat ihsan eder el bulamadım (Ç.Ş.s.602)

Yakınlarda kaybettiğimiz **Paşa Çeten** (1946-2007) de soluklu bir şairdi. www.aşkınehali.com'dan aldığım dizeler onun kısa yaşamına renk katmış, çok romantik bir anın nüveleridir:

Son mektubun bulutlarda olsun
Kalmıyor bu yürek o gözlere
Ruhumun dilinde kanat sesi var
Dudaklarıma gelmiş ölümü bekliyorum

"Dudaklarına gelmiş ölümü bekleyen" bu şiirinden bir süre sonra da Rabbine kavuşan şaire rahmet diliyorum.

Bu güzel şiir ve şairden sonra; 1950 sonrası kuşağı olarak niteleyebileceğimiz bir dönemin, birkaç eseri bulunan yazar ve şairlerine bakalım:

Abdulkadir Ozulu (1941): Vatan İçin, **Şükrü Gümüş** (1948): Zap Boyları, **Haydar Koyuncuoğlu** (1944): Dilşo ile Dilşe, **Oğuz Leblebicioğlu** (1935): Oğuzname, **Necati Aykan** (1955): Yüzyılların Şarkısı, **Ethem Erkoç** (1950): Âşıkpaşa ve Elvan Çelebi, **İsa Kayaalp** (1954): Halimiz Bir Lisan, **Halil Uçar** (1950): Tarla Gönlüm Yaralı, **Can Yoksul** (1947): Bozkırların Çocuğu, **Veli Uzar** (1950): Özgürlüğün Tadı, **Orhan Kuyu** (1956): Yer Gök Ağlamalı, **Hüseyin Salim Saraçer** (1957): Bahar Yolu, **Ali Asker Aktaş** (d.1958): Yollar Mektupların, **Mustafa Bakar** (1958-1997): Özlem, **Rıfat Kurtoğlu** (d.1962): Gönül Dilim...

1960 sonrası edebiyat kuşağının milli edebiyatçı olarak tanıdığı hikayeci **Osman Çeviksoy** (d.1951) da, kentin yetiştirdiği yazarlardandır. İLESAM üyesi yazarımız, Duvarın Öte Yanı, Beyaz Yürüyüş gibi önemli öykü kitaplarıyla tanınır (E.A., s.249).

Gazeteci kimliğiyle tanınan şair-yazar **Sefa Kaplan** (d.1956), "Sürgün Sevdalıları, İnsan Bir Yalnızlıktır" adlı şiir kitaplarıyla; "Kemal Derviş: Bir Kurtarıcı" adlı biyografisiyle tanınan Çorumlu entelektüel bir yazardır.

Çalışmamızın başından beri dikkatinizi çekmiştir. Çorum, çok farklı meslek ve meşrepten insanı bağrından çıkarmış tipik bir Anadolu kentidir. Bunu dikkate alarak şu tespiti de yapabiliriz. Kentin manevî havası farklı yazar ve çizeri, şair ve oyun yazarını yetiştirmiştir. Bunun yanında, sinemayla haşır neşir olmuş bir şair de Çorum' un havasını solumaktadır.

Nihat Nikerel (1950); Aralıkta, Ay Zamanı Zalımca, Yalansız Yalnızlığım adlı kitapların yazarıdır. Kurtlar Vadisi gibi birçok filmin oyuncusu olarak yaşamına devam etmektedir (www.nihatnikerel.com).

Toplumcu içerikli şiirleriyle kentin kültürüne etki eden şair-yazar bir kuşak da vardır Çorum'da. Daha çok genç şair ve yazarlardan oluşan bu gurup, kent dışında ve çoğunlukla Ankara'da yaşamaktadır. Birçok Çorumlu şair ve yazarın Ankara da yaşaması, kentin başkente yakınlığıyla açıklanabilir.

1958 doğumlu **İdris Köylü** bunlardan biridir. Hukukçu, yazar, şair olan Köylü; Çingene Çadırında Bahar, Prospero vb. eserlerin sahibidir (E.A., s.523).

Karip Tahir Sapaz (1945) da toplumcu içerikli şiirleriyle tanınan bir şairdir. Biz Ne Zaman Güleceğiz ve Mozaik eserlerinden bazılarıdır (E.A., s.719).

İl dışına yaptığı turneleriyle bilinen yaşayan Çorumlu bir aşık da; **Âşık Gürani Doğan**'dır (1956). Asıl ismi İsmail Doğan olan ozan, sazı ve sözüyle halk kültürüne yararlı işler yapmaya devam etmektedir: Bal Çiçekleri... vb. eserleri vardır.

Şehrin il dışında yaşayan ve bolca yazdığı edebiyat tahlili kitaplarıyla bilinen bir şahsiyeti de; akademisyen yazar **Hasan Aktaş**'tır (d.1960). Rize'de yaşayan yazarın daha çok edebiyat teorisi ve yeni Türk edebiyatıyla ilgili olmak üzere yirmiden fazla eseri vardır: Edebi Sanatlar, İsmet Özel'in Amentüsü vb.

Mahmut Savaş Ünlü (d.1955), öğretmen yazarlarımızdandır. Daha çok mizah türünde yazdığı oyun ve ürünleriyle bilinir. Patlayacak mı?, En Güzel Yarıyıl Tatili adlı eserleri vardır (E.A., s.879).

Modern şiirin genç kuşak temsilcisi bir başka şair de **Zeynep Köylü**'dür (d.1978). Lirik tarzda yazan bayan şairimiz, Mırık adlı bayan ozandan sonraki silsilenin halefidir. Son Arzum, Gül ve Kedi adlı eserleri vardır.

Konu bayan şairlerden açılınca **Fatma Çağdaş** (d.1976), **Ayşe Çoban** (d.1953), **Bircan Çınar** (d.1979)'ı da unutmamalıyız. Eserlerini yayınlama şansı bulamayan bu bayan şairlerin yanında Aysema Aslan (d.1976) gibi eserini yayımlayanlar da vardır: Yakamoz.

Durdu Şahin (d.1960), genç kuşak şairlerdendir. "Sevgi Pınarı" adlı eserin sahibi olup değişik yerel gazete ve ulusal dergilerde yayımlanan yazıları ve şiirleri vardır. Hâlen Çorum'da yaşamaktadır. Çalışmamı Durdu Şahin'in "Sevilmez mi" adlı şiirinden bir dörtlülle sonlandırıyorum:

Bahçesi gülce kokan,
Bu vatan sevilmez mi?
Suları dostça akan,
Bu vatan sevilmez mi... (www.antoloji.com)

Kısaltmalar ve Kaynakça (Bölüm IV.C.2.)

TEA: Atilla Özkırımlı, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, Cem Yayınları.

YS: İhsan Işık, **Yazarlar Sözlüğü**, Risale Yayınları.

EA: **Tanzimattan Günümüze Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yayınları.

ÇŞ: Abdullah Ercan, **14.Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler**, Çevka Yayınları.

El: Behçet Necatigil, **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, Varlık Yayınları.

www.çorumlu.com

www.aşkınehali.com

www.nihatnikerel.com

www.antoloji.com

IV.D. ÇORUM'DA HALK EDEBİYATI*

IV.D. 1. Destan

Milletleri birbirinden ayıran ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen kültür, bu niteliğiyle millîlik vasfı taşır. Bir milletin hayatında, millî kimliği belirleyen kültürün taşıyıcıları, geniş anlamda, sözlü ve yazılı ifade gelenekleridir. Yapıları ve hususiyetleri farklı olmasına rağmen, sözlü ve yazılı kültür geleneği, birbiriyle etkileşim içindedir. Bu etkileşim sayesinde, süreklilik gösteren bir gelişme ortaya çıkmaktadır¹⁵⁴. “Sözlü halk edebiyatının”, hiç şüphesiz yaşatıcısı ve taşıyıcısı, “Saz Şairi”, “Halk Şairi” veya “Âşık” adları ile anılan kişiler olmuştur. Âşık, ortaya koyduğu eserlerin hem şairi hem de bestekâridir. Kendisinin dizip koştugunu yine kendi buluşu olan ezgilerde, zaman içinde değişen çalgı aletleri ile hem çalmış hem de okumuştur¹⁵⁵. Türk kültür tarihinde, geleneğin esas icracılarının yanı sıra, profesyonel karakterde olmasa da, “amatör icracı” özelliği gösteren kişilerin varlığını görüyoruz. Yetişme ve kendilerini dinletme itibarıyla âşık sanatçılarından ayrılan ve genel niteliği itibarıyla ehlidil olan kişiler, Çorum’da da geçmişten bu güne yaşamış ve eserler ortaya koymuştur.

Gerek usta icracı olan âşıkların gerekse amatör kaynak kişilerin ortaya koyduğu eserlere bakıldığında, “destan” metinleri en yoğun hacmi oluşturmaktadır. Günlük hayatın herhangi bir olay veya konusuna dair söylenebileceği gibi; âşığın veya amatör icracının da kendi duygu-düşünce dünyasında yer bulan bir hususu dile dökülebileceği içerikte olabilir. Yapısı itibarıyla 5 ile 7 kıtadan fazla olan destan metinleri, yaygın olarak hecenin 11’li ölçüsü ile söylenmektedir. Çorumlu Dergisi’nde bulunan Âşık Haydar’a ait destanın dört kıtası şöyledir:

Sabahleyin erken yollara baktım
Kanlı kamyon nasıl kıydın Necibe
Kör olasın şoför yoluna çıktın
Kanlı kamyon nasıl kıydın Necibe

Bu kaza bilinmez gelecek başa
Kimse yok ki imdadıma ulaşsın
Gelin ağlaşalım Necip çavuşa
Kanlı kamyon nasıl kıydın Necibe

Dönmüyor dilleri ezilmiş başı
Ağıttan figandan inleştire çarşı
Çok hizmeti vardır Çorum’a karşı
Kanlı kamyon nasıl kıydın Necibe

Âşık Haydar der ki söylerim size
Yolumuz duş geldi kudomsuz göze
Çorum vilâyetinde oldu bu kaza
Kanlı kamyon nasıl kıydın Necibe¹⁵⁶

Çorum merkeze bağlı Ovakarapınar köyünde yaşayıp, yaklaşık 20-25 yıl önce vefat etmiş İbrahim Şimşek (İbilib) adlı kişi, “Talla Memed köye ağa olacak. Beni o günlere bırakma Yarabbi!” diyerek bir dilekte, niyazda bulunmuş. Gençliğinde bu sözü duyan Mustafa Başar (Döbücük), İbrahim Şimşek’e (İbilib) seslenerek taşlama türündeki destanı söylemiştir¹⁵⁷:

*Bu bölüm, **Yrd.Doç.Dr.M.Mete TAŞLIOVA** (Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

¹⁵⁴ Dursun Yıldırım, **Türk Bitiği**, Akçağ Yay., Ankara 1998, s.37.

¹⁵⁵ Hasan Kartarı, **Doğu Anadolu’da Âşık Edebiyatının Esasları**, Demet Matbaacılık, Ankara 1977, s.11.

¹⁵⁶ Âşık Haydar Köşesi, “Destan”, **Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 15 Haziran 1939, S:15, s.18. (“Çorum Belediye çavuşlarından Necip için söylenmiş” olan destan 10 kıtadan oluşmaktadır. Orijinal söyleyişine dokunmadan, düzeltme yapılmaksızın, 4 kıtası alıntılanmıştır.)

¹⁵⁷ Osman Şimşek tarafından, 19.06.2008 tarihinde, Ovakarapınar köyünde, Mustafa Başar’dan derlenmiştir.

Talla Memed yozuna yoz gatiyo
Caminin sobasını occa yahıyo
Balım Abdilla ezeni ohuyo
İşte köyün hâli İbilik Dayı

Dobucun Beşir'in düzeldi işi
Ançık'in Necat'in hıllıyo döşü
Kara Memed'in çok oldu yaşı
İşte köyün hâli İbilik Dayı

Köyden göçüp getti köyün yarısı
Ölünce Kel Ali galdı garısı
Hacı İreşit hânedâr birisi
İşte köyün hâli İbilik Dayı

Ürüsdem'in Osman titriyo başı
Üsümen'in Yücel galmadı dişi
Ali Bâ'nın Osman kötüdür işi
İşte köyün hâli İbilik Dayı

Cırık Hasan bebekler yetim galdı
Hacı Osman Hıdır ölmeden öldü
Gursel de bu köye bir bekçi durdu
İşte köyün hâli İbilik Dayı

IV.D. 2. Efsane

Efsanenin başlıca niteliği, inanış konulu olmasıdır. Efsanenin anlattığı şeyler, doğru, gerçekten olmuş gibi kabul edilir. Bu noktada, efsane ile masal birbirinden ayrılır. Efsane metinlerinde, düz konuşma diliyle ve her türlü üslup kaygısından uzak, hazır söz kalıpları ve söyleyişleri görülür. Efsanede, bazen, olağanüstü olaylar ya da insanüstü güçlere sahip kişilere yer verilebilir¹⁵⁸. Dünya milletlerinin farklı içerik ve yapı özellikleri taşıyan efsane metinleri vardır. Türk kültüründe de, efsane anlatmaları, tespit edilen malzemenin yoğunluğuna baktığımız zaman oldukça geniş bir yer tutmaktadır. Türk efsanelerinin sınıflandırılması; I. Dünyanın yaratılışı ve sonu ile ilgili efsaneler II. Tarihî efsaneler III. Tabiatüstü şahıslar ve varlıklar üzerine efsaneler IV. Dinî efsaneler biçimindedir¹⁵⁹.

Çorum'dan derlenmiş *Hamza Dede Efsanesi*¹⁶⁰

Arafat'a giden bir arkadaşımın kurbanına gitmiştim. Bir meydanda kurbanı gelenler çember oluşturdu. Kurbanlık koç ortaya alındı. Kendisi için adanan kişi de koçun yanına geldi. Türkçe dualar ediliyor. Kimisi tekrarlıyor kimisi sadece dinliyor. Bağdaş kuruldu veya niyaz durumuna gelindi. Türkçe dualar edildi. Satılmış Abi'ye tarif ediyorlar.

Koçun boynunu sıvazla, sarıl. Satılmış Abi, koçun yanına çömelip boynunu sıvazladı. Satılmış Abi bizim hâkim arkadaşımızdır. Okulu bitirdi ve hâkim oldu diye kurban kesiyor. Sonra oda niyaz durumuna geldi. Koç, yanında kafasını göğe kaldırdı ve kaçmadan dudaklarını oynatmaya başladı ama serbest. Etrafında kimse yok. Çemberin içinde. Biraz sonra bir yandan dua ediliyor; sonuna gelindiğinde koçun kesileceği yere doğru Satılmış yürümeğe başladı, koç da bunun peşinden kesileceği yere gitti. Ve herkeste bir rahatlama. Ben şaşkıyım.

-Nedir bu? dedim.

-Kurbanın kabul edildiğini gösteriyor, dediler.

Türbedeki sancaklar ve sancak efsanesi anlatılıyor. Bu efsane her ne kadar Teslim Baba'ya mal edilse de bütün Çorum'daki türbelerin zatlarının bunu yaptığı söyleniyor.

¹⁵⁸ Pertev Naili Boratav, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s.107-108.

¹⁵⁹ Saim Sakaoglu, **Efsane Araştırmaları**, Selçuk Üniversitesi Yayını, Konya 1992, s.21-22.

¹⁶⁰ M.Öcal Oğuz ve Ayşe Yavuz, **2004 Yılında Çorum'dan Derlenen Efsaneler**, Gazi Üniversitesi Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2005, s.46.

Çorum'dan derlenmiş *Binek Taşı Efsanesi*¹⁶¹ metni:

Bir zamanlar bir kıza bir adam aşık oluvermiş. Oluyor ama adamın da hiçbir şeyi yok. Babası da bunu vermek istemiyor. Bu kızı babası Çorum'da başkasına veriyor. Oğlan da o kadar çok kahroluyor ki, üzüntüsünden gidiyor kızın kervanının geleceği yere. "Çevreyolu" deriz biz. Oraya gidip oturuyor, yol kenarına. Biraz bekledikten sonra kervanların geldiğini görüyor. Kervandaki adamın biri diyor ki;

-Sen ne yapıyorsun burada? Per perişan bir hâldesin. Neyin var? İşin gücün yok mu senin? diyor.

Oğlan da diyor ki;

-Ben burada oturup, gelen giden atların eyerlerini çekerim, diyor.

-O zaman sen, gelinin atının eyerini çek, diyor adam.

Neyse adam çekiyor atın eyerini. Giderken diyor ki;

-Eyer! Eyer! Sunam başkasına gidiyor, sakın onu koy verme, diyor.

Sonra da eyer geline yapışıyor. Sonra da oğlan üzengeye;

-Üzenge! Üzenge! Sunam başkasına gidiyor, sakın onu koy verme! diyor.

Üzenge de geline yapışıyor. En sonunda kervanların bitiş yerine geliyorlar böyle. Binek taşına diyor ki;

-Binek taşı! Binek taşı! Sevdığım başkasına gidiyor, onu alıp koy verme, diyor.

Ondan sonra oğlan kıza indiriyor. Ama o anda oğlan kıza sarıldığında ikisi de taş oluveriyor. Herkes o anda birbirine hayretle bakıyor. Büyük bir sevginin efsane oluşuna şahit oluyor herkes.

IV.D. 3. Fıkra

Fıkralar küçük hikâyelerdir. Nesir hâlinde, kimi zaman karşılıklı konuşma biçiminde veya düz anlatım biçiminde oluşturulan fıkralarda; bir tabiat ve topluluk gerçeği, cemiyetteki aksaklıklar, hatalı davranan kimseler, çeşitli tipler ve cemiyetin dikkat çekici her türlü görünüşü bir vak'a çerçevesinde nükteli bir şekilde anlatılır ve tenkit edilir. Güldürücü ve düşündürücü olan fıkralar, küçük mizah ve hiciv hikâyeleridir. Nasreddin Hoca, Bektaşî ve İncili Çavuş¹⁶², Temel, Kara Kadı, Karatepeli gibi önemli fıkra tipleri vardır.

Çorum'da derlenen fıkralar içinde, Temel Fıkraları¹⁶³ ayrı bir yer tutmaktadır. Bunlardan birkaçını aşağıya alıntılıyoruz.

Temel, gazete okurken bir iş ilanı görür. Aranan şartlar, üniversite mezunu olması, yabancı dil bilmesi... Temel gazeteden bu ilanı keser, Trabzon'dan arabaya atlar, İstanbul'a gider. İş ilanı veren yerin adresini araya sora bulur. İçeri girer. İş görüşmesinde adam sorar:

-Hangi fakülte mezunusun? Temel;

-Ben ilkokul mezunuyum. İşveren;

-Şartlarımızdan biri üniversite mezunu olma! Temel;

-Olsun ben yine de geldim. İşveren;

-Peki yabancı dil biliyor musun? Temel;

-Bilmiyorum. İşveren;

-Peki ne diye geldin buraya? Temel;

-Haaa! Benden ümidinizi kesin demeğe geldim...

¹⁶¹ M.Öcal Oğuz, Ayşe Yavuz, **2004 Yılında Çorum'dan Derlenen Efsaneler**, Gazi Üniversitesi Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2005, s.65.

¹⁶² Abdurrahman Güzel ve Ali Torun, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.427.

¹⁶³ M.Öcal Oğuz, Fatih Mormenekşe, **2004 Yılında Çorum'dan Derlenen Temel Fıkraları**, Gazi Üniversitesi Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2005, s.33

IV.D. 4. Masal

Halk arasında, yüzyıllardan beri anlatılmakta olan ve içinde olağanüstü kişilerin, olağanüstü olayların bulunduğu, “bir varmış bir yokmuş” gibi klişe bir anlatımla başlayan, belli bir uzunluğu olan, sonunda “yedi içti muradına erdi” gibi yahut “onlar erdi muradına biz çıkalım kerevetine”, “gökten üç elma düştü biri anlatana biri dinleyene biri de bana” gibi belirli sözlerle sona eren, zaman ve mekân kavramlarıyla sınırlı olmayan bir sözlü anlatım türü¹⁶⁴ olarak tanımlanmaktadır.

Çorum’dan derlenmiş “*Ayşecik Fatmacık*”¹⁶⁵ isimli kısa masal:

Bir varmış bir yokmuş, Allah’ın kulu pek çokmuş. Evvel zaman içinde kalbur saman içinde Mustafacıkla Fatmacık varmış. Babaları bunları dağa götürmüş. Çuvalı dala asmış. Bir yanına da kabak takmış. “Çuvala alıç toplayın” demiş. Kabak da odun yapar gibi tih tih tih tih odun yarıyor sansınlar diye. Çuvalın ağzını yırtmış babası. Çuvala alıcı topluyorlarmış, topluyorlarmış çuval dolmuyormuş; topluyorlarmış, topluyorlarmış çuval dolmuyormuş. Akşam olmuş. Hava kararmış. Fatmacık demiş ki Mustafacığa;

-Kardeş nereye gidelim şimdi?

Biraz ileri gitmişler ki ileride horoz ötüyor, duman tütüyor, enik çöküyor. “Horoz öten yere gitsek, horoz kapar; enik çöken yere gitsek enik kapar. Gel biz duman tüten yere gidelim.” Duman tüten yere gitmişler. Oradan, bacadan bakarken Mustafacığın şapkası düşmüş. Şapkası düşünce;

-Ebe, demiş, şu şapkayı bir ver, demiş.

Ebe de;

-Yavrum gözüm görmüyor, gelin de aliverin şapkanızı, demiş.

İnmiş aşağıya, bebekleri salar mı? Salmadıktan sonra;

-Ebe, bizim karnımız aç, demiş.

Bir şeyler hazırlamış yedirmiş bebeklere. Ondan sonra da bebekleri uyutup da yiyecekmiş. Bebekler de uyumamışlar hiç.

-Yavrum uyusanıza!

-Uyumam, uyumayız. Anam bize galbırla su çekiyordu.

-Yavrum uyusanıza!

-Uyumayız, anam bize şunu yapıyordu bunu yapıyordu...

Sabah olmuş. Sabah olduktan sonra dişlerini bilettirmeğe gitmiş dev. Evde de bakıcı varmış, devin bakıcısı. Dev demiş ki;

-Bebeklere bari ala danayı al da gel.

-Alayım da geleyim, demiş.

Ala danayı getirmiş, bebekleri çuvaldan çıkartmış. Çuvala koymuşmuş dev. O çuvala danayı koymuş. Bebeklerinin birinin eline tarak vermiş, birinin eline sabun vermiş, bir de ellerine su vermiş. Suyu atmışlar ırmak olmuş, dev gelememiş; tarağı atmış diken olmuş, dev batmış gelememiş; sabunu da kaymış, gelememiş. Ondan sonra da yemişler, içmişler, muratlarına geçmişler.

Sözlü kaynaklardan derlenen *Üvey Anne ve İki Evlat*¹⁶⁶ isimli masal da şöyledir:

Bir varmış bir yokmuş, evvel zaman içinde kalbur saman içinde develer tellal iken pireler berber iken, ben

¹⁶⁴ Saim Sakaoğlu, **Masal Araştırmaları**, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.2.

¹⁶⁵ M.Öcal Oğuz, Emine Aydoğan, **2003-2004 Yıllarında Çorum’dan Derlenen Masallar**, Gazi Üniversitesi Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2004, s.106.

¹⁶⁶ İsa Karayel ve Orhan Aydoğdu tarafından, 13 Mayıs 2008 tarihinde Çorum’da derlenmiştir.

anamin beşiğini tıngır mıngır salları iken bir adamın iki çocuğı varmış. Bu çocukların anası ölmüş. Adam da çocuklarına bakması için başka bir kadınla evlenmiş. Bu kadın çocukları hiç sevmezmiş. Yedikleri yemeğe bile karışmış. Bir gün kadın demiş ki;

-Ben bu çocukları kovacağım onlara yemek vermeyeceğim.

Çocuklara ekmek vermemiş. Çocuklar da ahıra gidip ineğin memesini emermiş. Kadının kendi çocukları olmuş. Aradan biraz zaman geçmiş. Kadın bakmış ki kendi çocukları zayıflıyor. Üvey evlatları durmadan kilo alıyor.

Kadın bir gün çocukları takip etmiş ve kendi kendine demiş ki; "Ben bunlara ekmek vermediğim hâlde nasıl oluyor da bunlar tavlânırken benim çocuklarım zayıflıyor. Dur bakalım şunları takip edeyim."

Kadın bakıyor ki çocuklar ahırda ineğin memesini emiyor. Demek ki böyle kilo alıyorlar. Kadın kocasına ineği zorla kestiriyor. Bu ineğin etini ve sütünü götürüp bir çalının dibine döküyor. Sonra orda büyük bir çalı peyda oluyor. Bunu gören çocuklar da gider, o çalının çiçeğinden emerlermiş. Kadın bakıyor ki çocuklar bu sefer iyiden iyiye tavlânıyorlar. Kadın bunun da farkına varıyor. Sonra herife diyor ki;

-Herif, biz bu çalıdan kurtulamayacağız. Çok büyüyor. Evin önünü kapatıyor.

Kadın çalıyı kestiriyor. Kadın bakıyor ki bu çocuklar yine şişmanlamış. Kocasına bütün bu olaylardan bahsediyor. "Bu böyle olmayacak." diyor. "Sen bu çocukları götür dağa bırak." Adam eline bir kabak alıyor. Dağa doğru gidiyorlar. Diyor ki:

-Oğullarım, ben burada odun keseceğim siz de burada beni bekleyin.

-Tamam, diyorlar.

Tabi babası onları dağın başında bırakıp gitmiş. Çok karanlık olmuş. Çocuklardan biri demiş ki;

-Kardeşim, karanlıkta odun kesilmez, babam kesse bile odunu bu karanlıkta nasıl götüreceğiz? Hadi gidelim bir bakalım, demiş.

Sonra bir bakmışlar ki kabak orada takır tukur ettikçe babası odun kesiyor sanmışlar. Çocuklardan biri;

-Tak tak eden kabakçığım, bizi aldatan babacığım, biz şimdi nereye gideceğiz babacığım, demiş. Diğer çocuk;

-Kardeşim, şurada tütün tütüyor, şurada da it ürüyor. İt ürüyen yere mi gidelim, yoksa tütün tüten yere mi gidelim?

Diğer çocuk demiş ki;

-Kardeşim, it ürüyen yere gidersek it bizi yaralar. Biz tütün tüten yere gidelim.

Berber tütün tüten yere gelmişler ki orası bir devin eviymiş. Devin o evdeki karısı;

-Evladım siz buraya neden geldiniz? demiş.

-Niye?

-Buraya dev gelince sizi yer, demiş.

-Ne yapalım ya abla? Bizi sakla sen o zaman, demiş.

Kadın da onları saklamış. Sonra dev eve gelmiş ve;

-Bu ev adam eti kokuyor, demiş.

Devin karısı da dışardan geldiğinden dolayı burnunda öyle bir kokunun olduğunu söylemiş ve;

-Sana öyle geliyor, burada adam eti ne arasın! demiş.

Devi bir zaman böyle oyalamış. Sonra dev uyumuş. Uyuyunca kadın çocuklara demiş ki;

-Siz, hadi çabuk kaçın buradan. Falan yerde bir adam var, ona gidin benim adımı verin sizi orada misafir eder.

Çocuklar oradan kaçıyor ve o adamın evine geliyorlar, orada misafir oluyorlar, çocuklar orada yetişiyor. Bu sefer misafir oldukları evin oğlu, kızı istiyor. Babasına ille o kızı kendisine almasını istiyor. Evleniyorlar, çok zengin oluyorlar ve

daha sonra sefaletle düşen önceki ailesine yardım ederek insanlık dersi veriyor. Böylece eller ermiş muradına biz çıkalım kervetine diyerek, masal da burada bitiyor.

IV.D. 5. Halk Hikâyesi

Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup; aşk, kahramanlık gibi temel konuları işleyen; Türk, Arap-İslam ve Hint-İran kaynağından gelen, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım-nesir karışımı anlatımlardır¹⁶⁷. Halk hikâyeleri, konuları bakımından ikiye ayrılmaktadır. 1.Kahramanlık hikâyeleri 2.Aşk hikâyeleri¹⁶⁸. Kahramanlık hikâyeleri arasında, öncelikle Köroğlu Kolları gelmektedir. En çok bilinen Köroğlu Kolları arasında Başlangıç Kolu, Bolu Beyi Kolu, Oltu Kolu, Kiziroğlu Mustafa Bey Kolunu sayabiliriz. Köroğlu anlatımları yanında, kahramanlık temasını işleyenler arasında Celâlî Bey ve Mehmet Bey, Kirmanşah gibi hikâyeler sayılabilir. Aşk hikâyeleri ise, geleneğin içinde, bir âşğın biyografisi etrafında oluşmuş, gerçek bir olay veya gerçek olduğu düşünülen bir serencamın anlatılması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu tür aşk hikâyeleri arasında Ercişli Emrah ile Selvi Han, Âşık Garip, Gündeşli oğlu hikâyesi yaygın olarak bilinmektedir.

Çorum âşıklık geleneğinde; hem âşıklar hem de amatör anlatıcı veya meraklı grubu diyebileceğimiz kişiler arasında, geleneksel hikâye formuna uygun biçimde anlatım türlerine pek rastlanmadığını görüyoruz. Ancak, “Serencam” biçiminde olan ve yaşanmış olayların, geleneksel söz kalıpları ile işlenerek anlatım-anlatı hâline dönüştürülmüş biçimleri daha yaygın olarak anlatılmaktadır. Türkiye genelinde olduğu gibi Çorum’da da geleneğin zayıflaması veya âşık hikâyeciliğinin Çorum’da pek ilgi görmemesi veya başka nedenlere bağlı olarak şunu söyleyebiliriz ki, Çorum âşıklık geleneğinde, nazım ve nesir birlikteliğine dayalı olan ve genellikle saz eşliğinde ezgili biçimde anlatılan türkölü kısımlarının da olduğu “Halk Hikâyesi” anlatımı ve tasnifi, bu yolda sürekliliğini kaybetmiştir.

Bu bağlamda, Çorumlu Kemal Özgür (Âşık Zoranî) şu bilgiyi vermektedir¹⁶⁹: Âşık kendi kendine hikâye yazmaz veya birisinden hikâye ezberlemez. Yalnız, başına gelen olaylar vardır, başına gelen olayları şiire döker. İşte o olaylar da hikâyelenmiştir zaten. Mesela Çorum’da 1994 yılında bir kuraklık oldu, kuraklığın neticesinde de yirmi iki yirmi üç kişi öldü. Bahçesi olan bahçesine kuyu kazdı, kuyuya ne karıştıysa bilmiyoruz işte yirmi kişi, yirmi üç kişi öldü, yüzlerce kişi hastanelere düştü. O yılda hafif bir çisenti oldu. O çisentiden sonra gözle görülmeyecek böcekler türedi. Üç dört gün o böcekler Çorum’u işgal etti, sonra da ilaçladılar. Daha sonra kayboldu gitti. İşte o böceklerin olduğu olduğu gün yürüyüş yapıyordum. Gözümün içerisine böcekler giriyor, bir şeyler giriyor gözümün içerisine, gözle görülmeyen bir şey. Gözümü açamıyorum öyle bir şey var. Neyse bağlara vardım, bağları biraz ileri geçince orda boğaz var. Orada böcek filan yoktu. Orda biraz egzersiz yaptım. Geri gelirken, o böcekler benim gözümde büyük bir canavar gibiydi. Sanki beni yutacakmış gibi gözümde büyüdü yani. Eve gelince de şu şiiri yazdım:

Birkaç gündür işgal etti Çorum’u
Böyle sinek gördünüz mü ağalar?
Ben söyleyim sizler yapın yorumu
Böyle sinek gördünüz mü ağalar?

İçeri dereye kaçmış birisi
Sıgmamışta dışta kalmış gerisi
Hamdi köye çadır olur derisi
Böyle sinek gördünüz mü ağalar?

¹⁶⁷ Ali Berat Alptekin, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yay., Ankara 1997, s.7.

¹⁶⁸ Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, (Haz. Sabri Koz), Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2002, s.16-18.

¹⁶⁹ Ersel Beriç tarafından, Çorumlu âşıklardan Kemal Özgür ile Çorum’da 26 Nisan 2008 tarihinde yapılan görüşme bilgileri.

Çorum yaşamadı böyle paniği
Yakalayamadık kaçtı eniği
Dokuz köprü yapar uyluk kemiği
Böyle sinek gördünüz mü ağalar?

Üzerine tanklar ile saldırdık
Bu durumu vilayete bildirdik
Kırk top mermisiyle anca öldürdük
Böyle sinek gördünüz mü ağalar?

Heyet kurup müftülüğe varıldı
Mundar mıdır temiz midir soruldu?
Eti yenmez diye fetva verildi
Böyle sinek gördünüz mü ağalar?

Bir görseniz şimdi dere bitişik
Üzerinde orman bitti yetişik
Kuş sesleri birbirine katışık
Böyle sinek gördünüz mü ağalar?

Kemal sen söylenen her söze kanma
Yalan söyleyenin adını anma
İster inan istemezsen inanma
Böyle sinek gördünüz mü ağalar?

IV.D. 6. Türkü

Halkın ruh hâlini, derdini, neşesini, zevkini, dünya görüşünü, inancını, karşılaştığı olayları yansıtan; hece ölçüsüyle oluşturulmuş bir veya dört mısralı ana bölümlerine çoğu defa bağlantıların <nakarat> getirilmesiyle söylenen; manzum ve ezgili anonim ürünlere türkü denilmektedir. Türküler, genellikle bir olay, bir arzu ve bir heyecan üzerine doğarlar. Türküler, başlangıçta sahibi belli ürünlerdir. Ancak, zamanla, türkünün asıl sahipleri unutulur ve sonraki nesiller tarafından halkın dilinde dolaşa dolaşa farklı coğrafyalara yayılır, böylelikle anonimleşir. Başlangıçta mahallî karakter gösteren türküler, zamanla millî hüviyete bürünür. Türkülerin anonimleşmesinde, daha ziyade göçler, kervanlar, askerî sevkler, gurbete iş için gidişler, gezgin halk şairlerinin faaliyetleri, yakın zamanlarda da basın ve yayın organları rol oynar. Yayılma sürecinde, türkülerin sözlerinde ve ezgilerinde bazı değişiklikler meydana gelir. Ayrıca, halk hikâyelerinden ve saz şairlerinin şiirlerinden vücut bulmuş türküler de vardır¹⁷⁰.

Çorum türkü repertuarı bu noktada oldukça zengin bir yöre özelliği göstermektedir. Yöreye ait türkülerin büyük çoğunluğu iki ve dört zamanlı ana usullerden oluşmaktadır. Bununla birlikte, deyişlerde beş, yedi, dokuz, on iki, on üç, on sekiz zamanlı karma usuller, yine bazı halay havalarında dokuzlu usuller, çok nadir olarak da altı zamanlı usuller bulunmaktadır. Yörede, bağlama ailesinin tüm çeşitleri kullanılmaktadır. Üflemeli çalgılardan zurna, tüm halay havalarında görülmektedir. Ağaç, kamış ve kemikten yapılan dilli ve dilsiz çoban kavalı, dilli çoban düdükleri; sonradan gelmiş de olsa bazı köylerde klarnet, kullanılan diğer üflemeli çalgılardır. Yaylı çalgı olarak kabak kemane görülmektedir. Vurmalı çalgılardan en yaygın olanları davul, def, zil ve kaşıktır¹⁷¹. Bazı sözlü ve yazılı kaynaklarda, Ankara yöresine ait olduğu kaydedilen, ancak Çorum repertuarına kayıtlı bulunan Fidayda Türküsünün metni şöyledir:

¹⁷⁰ Doğan Kaya, **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yay., Ankara 2004, s.147-148.

¹⁷¹ Levent Sezgin, **Çorum Halk Türküleri ve Oyun Havaları**, Alfa Akademi Basım Yayım, İstanbul 2004, s.4.

Fidayda Türküsü¹⁷² (ve Oyunu)

Dama bulgur sererler
Çıkma boyun görerler
Saçların tel tel olmuş
Sırma diye örerler

Fidayda fidayda fidayda
Pek hoşuma gidiyo bu gayda
Beş yüz lira yedirdim bir ayda
Tarla tapan koymadım ne fayda

Gidiyom gidemiyom
Ben yarsız edemiyom
Yarım cahil ben cahil
Bırakıp gidemiyom

Fidayda fidayda fidayda
Pek hoşuma gidiyo bu gayda
Beş yüz lira yedirdim bir ayda
Tarla tapan koymadım ne fayda

TRT repertuarında kayıtlı bulunan ve Türkiye genelinde yaygın olarak bilinen bir başka Çorum türküsü de şöyledir:

Şu mübarek günde küsmek olur mu?
Uzat ellerini bayramlaşalım
Tanrı selamını kesmek olur mu?
Uzat ellerini bayramlaşalım

Yâr köyde ben burada peri perişan
Var mı bizim gibi bu derde düşen?
Nasip eyle Mevla'm yâre kavuşam
Uzat ellerini bayramlaşalım

Eller al giyinmiş gider bayrama
Şu gurbet elde girdim yaşlara
Selam olsun sıladaki dostlara
Uzat ellerini bayramlaşalım

Mor gülüm de al güllere yakışır
Yavrularım yollarıma bakışır
Bayram gelir küsülüler barışır
Uzat ellerini bayramlaşalım¹⁷³

Kültür ve Turizm Bakanlığının yayımladığı Anadolu Halk Türküleri ve Ezgileri isimli eserde yer alan bir başka Çorum türküsü metni şöyledir:

Odayın yapusuna
Çık otur kapusuna
Canımız gurban olsun
Güzelin hepisine
Mencoğlu Mencoğluya can gurban
Can gurban canım gurban

¹⁷² Ruhi Tanyel, "Fidayda Türküsü ve Oyunu", *Çorumlu Dergisi*, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S:2, s.39-40.

¹⁷³ Levent Sezgin, *a.g.k.*, 2004, s.30.

Su gelir millendirir
 Çayırı çillendirir
 Şu gelen kimin gızı
 Şu gelen kimin yarı
 Mencoğlu Mencoğluya can gurban
 Can gurban canım gurban¹⁷⁴

IV.D. 7. Mani

Sözlü geleneğin en önemli taşıyıcı şiir şekillerinden biri de “mani”dir. Türk kültür ekolojisi içinde, kendine has söyleyiş, içerik, teknik yapı ve sözel yol ile aktarılması bakımlarından üzerinde durulması gereken özellikleri olan bu şiir şekli; bazı örneklerinde mısra sayısı artsa bile çoğunlukla tek dörtlükten oluşan; sevgi ana temasının yanında, toplumu ilgilendiren hemen bütün konuları içine alan¹⁷⁵, 7’li hece ölçüsü ile söylenen, aaba veya abcb/xaxa kafiye yapısı taşıyan şiir biçimidir. En yaygın bilinen iki şekli, Düz Mani ve Kesik Manidir¹⁷⁶. Çorum yöresinden derlenmiş mani metinleri, Anadolu sahası genel mani formuna uygun özellikte ve çeşitliliktedir. Konuyla ilgili, öncelikle Çorumlu Dergisinde yer alan manilerle birlikte, müstakil çalışmalarda da bu tür derlenmiş malzeme görülmektedir¹⁷⁷.

Entarisi penbeden
 Ne tez usandın benden
 Tenhada bulur isem
 Öcüm alırım senden

Ay doğdu günü gözler
 Yârim düğünü gözler
 Ezelden bir gün gördü
 Yine o günü gözler

Altunu eridirim
 Sözümü yörütürüm
 İlmeğim elimdedir
 İpimde çürütürüm

Altun yüzük morayı
 Vatan tuttun orayı
 Genç başını seversen
 Sıla eyle burayı

Ak elma soyulur mu
 Güzele doyulur mu
 Güzel seven yiğidin
 Kolları yorulur mu

Elmayı dalda koyan
 Gözlerim yolda koyan
 Ne gâvur ne Müslüman
 Beni bu hâle koyan¹⁷⁸

Bu gün ayın on beşi
 Yandı ciğerim başı
 Ne yârden haber geldi
 Ne dindi gözüm yaşı

¹⁷⁴ Salih Turhan, **Anadolu Halk Türküleri ve Ezgileri**, KB Yay., Ankara 1992, s.68.

¹⁷⁵ Ali Çelik, **Manilerimiz ve Trabzon Manileri**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.17-18.

¹⁷⁶ Hikmet Dizdaroğlu, “Halk Şiirinde Türler”, **Türk Dili Dergisi Halk Şiiri Özel Sayısı**, Cilt XIX, S:207, Ankara 1968, s.223.

¹⁷⁷ Çorum’da derlenmiş manilerle ilgili olarak bkz. Neriman Kelek, “Çorum’un Cevizli Köyünden Mâniler”, **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, XIII/262, Mayıs 1971, s.5972.

¹⁷⁸ Eşref Ertekin, “Çorumlu Maniler”, **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S:2, s.23-27.

Bu dert beni ağlatır
Yarama duz bağlatır
Benden ayrı düşüşün
Ciğerimi dağlatır

Birinden
Geçti gönlüm birinden
Avcular ceyran için
Daim çıkmaz bir inden

Cihanda âhım aldım
Alamadım birinden
Bülbül bir küçük kuştur
Ötüşü gayet hoştur

Kınamayın bülbülü
Âşıklık müşkül iştir¹⁷⁹
Merdivenim kırk ayak
Kırkına vurdum dayak

Yâr kapıda giderken
Ne el tutar ne ayak
Gül yüzüne
Gül takmış gül yüzüne

Dostun ile hoş geçin
Düşmanın gül yüzüne
Al yârini yanına
Seyreyle gül yüzüne¹⁸⁰

IV.D. 8. Ninni

Uyutulurken veya hoplatılıp sevilirken çocuğa söylenen; birtakım duygu, düşünce, inanç, umut ve hayalleri, sevinç ile acıları ihtiva eden; çoğunlukla dört mısra biçiminde söylenen ve mısra sonlarına birtakım klişe sözler ilave edilerek ezgi ile terennüm edilen manzum sözlerdir. Anne ile çocuğun ahengini, birliğini, yakınlığını ve uyumunu sağlayan bu edebî ürünler; ninni söylemek, ninni demek, neni çalmak, nen eylemek, nenen demek adlarıyla bilinir ve kullanılır¹⁸¹. Çorum'dan, 2008 yılının nisan ayında sözlü kaynaklardan derlenmiş bir ninni¹⁸² örneği şöyledir:

Çorap ördüm kıvrım nakış
İhiş gere devam ihış
Bebek daldan berkçe yapış
Neni yavrum nenni
Nenni kuzum nenni

Haydi kızlar çaydan geçek
Çay bulanmış nirden geçek
Bebek ölmüş kefen biçek
Neni yavrum nenni
Nenni kuzum nenni

Bebeğin beşiği çamdan
Yuvarlandı düştü damdan
Bebek öldü de ilk akşamdan
Neni yavrum nenni
Nenni kuzum nenni

¹⁷⁹ Eşref Ertekin, "Çorumlu Maniler", *Çorumlu Dergisi*, Yıl 1, 15 Temmuz 1938, S:4, s.17-23.

¹⁸⁰ Hafız Eşref Ertekin, *Çorum'da Derlenen Maniler*, Lider Matbaacılık, Çorum b.t., 125 s.

¹⁸¹ Doğan Kaya, *a.g.k.*, 2004, s.349-351.

¹⁸² **Gülcan Aydılek ve Emel Mert** tarafından, 2008 Nisan ayında, Çorum'da derlenmiştir.

Kıy dibine yerini ettim
 Sen uyuduğunda ah ettim
 Kaynatamdan hesap çektim
 Neni yavrum nenni
 Nenni kuzum neni

Sungurlu'dan derlenmiş iki farklı ninninin ilkinde, 7'li hece ölçüsü ile mani biçiminde söylenmiş metni, ikincisinde ise 8'li hece ile söylenmiş örneği görmekteyiz¹⁸³.

Haydi yavrum haynini
 Sıçan yemiş boynunu
 Sıçan değil kurtumuş
 Kulakları dördümüş, ninni yavrum ninni.

Haleylim havasına
 Aş koydum tavasına
 Aşını hep bitirmiş
 Anası da yatırmış, ninni yavrum ninni.

Haydi yavrum hoppala
 Seni vermem topala
 Topal seni götürür
 Öper sıkır getirir, ninni yavrum ninni.

Nenni deyim uykun gelsin
 Gurbet elden baban gelsin
 Allah uzun ömür versin
 Ninni yavrum ninni ninni

Ninnilerle uyur musun?
 Bundan şifa bulur musun?
 Ben olmazsam sen n'olursun?
 Ninni yavrum ninni ninni

IV.D. 9. Bilmece

Anlamı açık olmayan ve günlük kullanıma geçmemiş bulunan, mecaz ya da mecazlar topluluğudur. Bilmececi tabiatı; bir olguyu, sözcükleri imkânsız gibi görünen bir biçimde yan yana getirerek tanımlamaktır. Bu da eşyayı simgeleyen gerçek isimlerle değil, ancak mecazî anlatım yoluyla yapılabilmektedir¹⁸⁴. Eğlence, bilgi yarışması, zihin egzersizi, kültürün soru cevap yoluyla aktarımı gibi fonksiyonları olan bilmece türü, sözlü gelenek içinde, geçmişten bugüne yaşayan ve varlığını devam ettiren en önemli edebî türlerdendir.

Çorum, diğer sözel ürünler gibi, bilmece anlatma, bilmece sorma alanında da, kaynak şehirlerden biridir. Teknolojinin gelişmesi, bilmecelerde sorulan veya ima edilen mevzuları doğal olarak değiştirmiş olsa bile, özellikle genç nesil arasında, bilginin/geleneğin güncellenmesi bağlamında, bilmece/bildirmece yaşatılmaktadır. Eşref Ertekin tarafından derlenmiş ve Çorumlu Dergisi'nde yayımlanmış bilmecelerden bazıları şöyledir¹⁸⁵:

-Yol üstünde kitli sandık. (*Mezar*)

-Pat dedi pıt dedi, var şuraya yat dedi. (*Süpürge*)

-Yol üstüne yoğurt dökülmüş, silerim gitmez süpürürüm gitmez. (*Ay ışığı*)

¹⁸³ Hayrettin İvgin, **Türk Folklorundan Derlemeler 1989**, KB Yay., Ankara 1989, s.21-23.

¹⁸⁴ Ali Öztürk, **Türk Anonim Edebiyatı**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1986, s.288.

¹⁸⁵ Eşref Ertekin, "Çorum'da Söylenilen Bilmeceler", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 İkinci Teşrin 1941, S:31, s.20-21.

-Dam üstüne deri serdim, bacaklarını geri serdim. (*Makas*)

-Uzun oluk dibi delik. (*Baca*)

-Osmancık'tan sandık gelir sandıkçılar yapamaz, içlerinde boncuk gelir boncukçular dizemez, arasında mektup gelir değme kâtip yazamaz. (*Nar*)

-Bir tabakta iki tavuk, biri sıcak biri soğuk. (*Gök, ay ve güneş*)

-Yamyassıca filfillice. (*Mercimek*)

-Alaca mezer, dünyayı gezer. (*Göz*)

-Dağdan gelir taştan gelir eğerlenmiş arslan gelir. (*Sel*)

-Başı benzer eriğe, girer çıkar deliğe. (*Kahve dövülen dibek demiri*)

-Karanlık yerde kaptan asılı. (*Ciğer*)

-Yer altında dedem sakalı.¹⁸⁶ (*Pırasa*)

-Dört terkli beş değil, sudan başı hoş değil. (*Sabun*)

Yörede derlenmiş manzum biçimdeki bilmeceler¹⁸⁷, uzun tecrübelerle işlenmiş bir estetik ve algılayış özelliği taşımaktadır¹⁸⁸.

Ol nedir ki dört ayaklı canı yok
Sanasıncim bir deridir kanı yok
Günde yeni türlü güller bitirir
Güllerinin bülbülü nâlânı yok
Yüzbin hançer urar isen göksüne
Hançere göksün gerer noksanı yok (*Gergef, çevre ve işlenilen nakış*)

Ol nedir ki cismi canı karadır
Teni baştan başa pare paredir
Ayağından asıyor Tanrı anı
Yapışacak üstüne damlar kanı (*Karadut*)

Gökten bir karpuz indi
Üç yüz altmış dilim şimdi
Otuz dilimi yenmedi emma
Giri yanı tamam yendi (*Yıl, Ramazan orucu*)

Gönül alçak yüz yerde
Yüz yaram var yüz yerde
Hak yarattı görmedi
Ben görmüşem yüz yerde¹⁸⁹ (*Uyku*)

IV.D. 10. Atasözü

Halk arasında her türlü konuyu işleyen ve binlerce yıllık birikimi barındıran hikmetli, özlü ve veciz sözlere Atasözü denir. Diğer bir ifadeyle, atasözleri, cemiyetle beraber doğmuş, onunla birlikte oba oba, boy ve oymak olarak asırlarca göçebe hayatı yaşamış ve nihayet gelişip özleşerek de ulus

¹⁸⁶ Eşref Ertekin, "Çorum'da Söylenilen Bilmeceler", *Çorumlu Dergisi*, S:38, 1 Temmuz 1943, s.31-32.

¹⁸⁷ Eşref Ertekin, "Çorum'da Söylenilen Bilmeceler", *Çorumlu Dergisi*, Yıl 4, 1 Nisan-Mayıs 1942, S:36-37, s.22-23.

¹⁸⁸ Çorum bilmeceleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Halit Battaloğlu, *Niğde ve Çorum Bilmeceleri*, AKP I/7 (Kasım 1935), s.13-14. Şükrü Elçin, "Mecitözü Bilmeceleri", *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, VIII/177, Nisan 1964, s.3398-3400.

¹⁸⁹ Eşref Ertekin, "Çorum'da Söylenilen Bilmeceler", *Çorumlu Dergisi*, S:39, 1 Ağustos 1943, s.20-22.

hâline yükselmiş, medenîleşmiş törelerdir¹⁹⁰. Atasözleri bir fikir adamının, bir ehilidilin ağzından çıkmış olsalar bile, toplum bunlar üstündeki şahsili izlerini silip, bütün kitleye maletmiştir. Atasözleri, ait olduğu toplumun törelerini, yiğitçe söyleyişlerini; bazen bolluk, bazen kıtlık, kimi neşeli, kimi üzüntülü anlarını, gönülden kopmuş ifadeleri ihtiva eder. Bu yönüyle, doğrudan doğruya akıl ve mantığımıza seslenen nasihatlerdir¹⁹¹. Çorum'da, günümüzde halk arasında söyleniyor olmakla birlikte, son dönemde daha çok kullanılan atasözleri üzerine, geniş çaplı bir derleme çalışması yapılmamıştır. Her biri, "bilgi küpü" zenginliğinde bulunan atasözleri, nazım hâlinde söylendiği gibi, genelde bir veya iki cümleden oluşan nesir biçiminde de dilden dile aktarılmaktadır. Tektipleşmeye doğru giden toplumlarda olduğu gibi, ülkemiz insanı için de, "modern" hayat şartları içinde, atasözlerinin kullanımının azaldığını görmekteyiz. Ancak, kültür mirasının önemli kısmı sayılan atalar sözü ürünleri, Çorum hakkındaki yazılı basılı materyalde bugüne ulaştırılmış durumdadır.

Çorum'da söylenen atasözlerinden bazıları şöyledir¹⁹²:

- Rüzgârlı havanın kuytusı yağmurlu havanın uykusu
- Yazın gölge hoş kışın çuval boş
- Baht olmayınca başta ne kuruda biter ne yaşta
- Al Allah kulunu zaptet delini doğru göster yolunu
- Kara keçiyi gören içi dolu yağ sanır
- Allah'tan sağlık devletten aylık
- Adamın iyisi alışverişte altunun iyisi mehenk taşında
- Acı acıyı su sancıyı kestirir
- Bir kar yağınca ya el üşür ya ayak
- Bacak kadar boyun var türlü türlü huyun var¹⁹³
- Bakmaz ayağının aksağına gider yolun yükseğine
- Bu yel böyle eserse, bu makas böyle keserse ne saç kalır ne bıyık
- Biri yıldırım biri budak, düşüşürler kıdak kıdak¹⁹⁴
- Çirkin bürünür, güzel görünür
- Çakmaktaşının büyüğünden de ateş çıkar küçüğünden de
- Çivi çivi su sancıyı söker
- Düşman düşmana küçük taş atmaz

¹⁹⁰ Dehri Dilçin, **Edebiyatımızda Atasözleri**, TDK Yay., Ankara 2000, XXXVI+219 s.

¹⁹¹ Hasan Köksal, **Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985, s.109-110.

¹⁹² **Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Temmuz 1940, S.24, s.17.

¹⁹³ Eşref Ertekin, "Atalar Sözü", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S:2, s.35-38.

¹⁹⁴ Eşref Ertekin, "Çorum'da Söylenilen Atalar Sözü", **Çorumlu Dergisi**, S:45, 1 Şubat 1944, s.28-29.

IV.D. 11. Ağıt

Başta ölüm olmak üzere ayrılığın yahut üzüntünün doğurduğu ıstırap sebebiyle ortaya konulan lirik ve manzum ürün olarak tanımlanmaktadır. Şayet ölenler için söyleniyorsa kendisine has makamla terennüm edilir. Söylenen sözler ölenle ilgili düşünce, duygu ve izlenimleri ihtiva eder. Edebiyatımızda, divan şairleri de ağıt niteliğini taşıyan ve mersiye adını alan şiirler söylemişlerdir. Dinî-tasavvufî Türk edebiyatında özellikle ehlibeyt sevgisini dile getiren ve Kerbela'da Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi ile ilgili pek çok mersiye vücuda getirilmiştir¹⁹⁵. Yapısı ve konuyu işleyiş özelliğiyle çeşitli alt başlıklara ayrılarak incelenen ağıt türü, kişinin ve bazen de toplumun acısını "söz" ile ifade etmesi, aktarması yönüyle önem taşıyan edebî türlerimizdendir. Çorum yöresi ağıtlarından bir örnek:

Gök yüzünü kara bulut bürüdü
Çalkışladan sanki bir dağ yürüdü
Hasibe de köy içinde bir idi
Aldı seller yavrusile gelini
Büktü Harun efendinin belini

Yavruyu saklıyor kollar içinde
Beslemek istiyor güller içinde
Kurtulmaz gidiyor seller içinde
Aldı seller yavrusile gelini
Büktü Harun efendinin belini

Bir yavrusu evde öksüz bakıyor
Gözlerinden kanlı yaşlar akıyor
Bu felâket çok yürekler yakıyor
Aldı seller yavrusile gelini
Büktü Harun efendinin belini

Ana, baba, konu komşu geldiler
Ağlayarak düz ovaya doldular
Bir gün sonra cenazesin buldular
Aldı seller yavrusile gelini
Büktü Harun efendinin belini¹⁹⁶

1930'lu yıllarda, Alaca'ya bağlı Küre Köyünde, birbiriyle kavgalı komşular vardır. Bunlardan biri de Deli Bayram ve komşusudur. Bir gün Deli Bayram'ın kavgalı olduğu komşusu, çocuğunu kaybeder. Çocuğu, Deli Bayram'ın kaçırdığından şüphelenirler. Deli Bayram aksini ispat edemediği için bu olayın sorumlusu olarak idama mahkûm olur. Çorum saat kulesinin dibine asılır. Olaya şahit olan Âşık Haydar, "Çorum Ağıtı" olarak bilinen dörtlükleri söyler¹⁹⁷:

Bir kuzu da taş dibinde meliyor
Fırgatı da dağı taşı deliyor
Komşular da bulamamış geliyor
Yitirdim yavruyu ben bulamadım

Yavrum ateşinden nasıl durayım
Atatürk'e bir telgraf vurayım
Müjdesine beş yüz altın vereyim
Yitirdim yavruyu ben bulamadım

Âşık Haydar gezer kendi hâlinde
Dellallar çağırır Çorum ilinde
Alaca kazası Küre köyünde
Yitirdim yavruyu ben bulamadım

¹⁹⁵ Doğan Kaya, **Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 2007, s.28-29.

¹⁹⁶ **Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Kânunisani 1940, S:18, s.22-23.

¹⁹⁷ M.Öcal Oğuz, Tuğçe Işıkhân ve Onur Karahalil, **2005 Yılında Çorum'dan Derlenen Ağıtlar**, Gazi Üniversitesi Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006, s.15.

Eşref Ertekin¹⁹⁸ tarafından derlenen, çocuğu olmayan bir bayan tarafından söylenmiş ağıt örneği:

Konaklar yaptırdım altun eşikli
Sufralar serdirdim gümüş kaşıklı
Üç gece yatmadım yanım beşikli
N'olur Mevlam n'olur ihsanın yok mu
El kadar et versen o bana çok mu

Çavuş hamamının tamam kurnası
Ebelerin yalan ilaç vermesi
Ağzımda duruyor ilaç yaresi
Ya ver muradımı ya al canımı
Ben istemem böyle can sağlığını

Konaklar yaptırdım döşetemedim
Çiçekler ektirdim yeşertemedim
Kahpe felek ile baş edemedim
Ya ver muradımı ya al canımı
Ben istemem böyle can sağlığını

IV.D. 12. Çorum Ağız Özellikleri

Anadolu'nun farklı illerinde ses özelliklerine dair çeşitli söyleyişler görmekteyiz. Çorum da, Orta Anadolu dil özelliklerini, kendine has biçimde şekillendiren illerdendir. Yörede, sözlü gelenek kültürünün yaşayan türleriyle birlikte, bu ses özellikleri de, geçmişten günümüze, varlığını korumaktadır.

Yöre ili ağız özelliğinde öncelikle -a/-e değişmesini görmekteyiz¹⁹⁹.

tane>tene
maşrapa>meşrebe
entari>enter

Örnekleri çok olmasada, görülen ses değişmelerinden biri de -a/-o ünlülerinde görülmektedir.

fistan>fiston

Bazı kelimelerde -e harfinin -ı veya -i olarak söylenmesi, bazı kullanımlarda da bunun tersi olarak -ı ve -i harfinin yerine -e ünlüsünün kullanılması da görülen ses özelliklerindendir.

özene>özeni

Kalın ünlü grubunda olan -o ve -u ünlülerinin, bazen -e ünlüsünün yerine tercih edildiğinin örnekleri de yöre söyleyişinde mevcuttur.

dereotu>doruotu

Ünlülerde görülen değişmelerin yanında; ünsüz değişmesi, ünsüz benzeşmesi, ünsüz ikizleşmesi gibi ses özelliklerini görmekteyiz.

-p:-b piş>biş
pek>bek
-l:-b iskemle>iskembe
-d:-z merdiven>merzuven
-s:-z sabah>zabah

¹⁹⁸ Çorumlu Dergisi, Yıl 4, 1 Şubat-Mart 1942, Sayı: 34-35, s.36.

¹⁹⁹ Sabahat Dökmen, "Çorum Ağız Fonetik Hususiyetleri Üzerine Bir Kalem Tecrübesi", Çorumlu Dergisi, Yıl 4, 1 İkinci Teşrin 1941, Sayı: 31, s.9-10.

Çorum, Türkler tarafından fethedildikten sonra, Oğuz boylarının yoğun olarak yerleştiği bölgelerden biri olmuştur. Bu itibarla, Anadolu coğrafyasında birbirinden farklı yerlere has kelime ve söyleyişler Çorum'da bir arada kullanılabilmektedir. Buna örnek olarak birkaç kelimeyi sıralayabiliriz:

al	:hile, kötü ruh (al basması)
arık, arıg	:arı, temiz, saf, iyi
çat, yol çatı	:kavşak, yolların kesiştiği yer
çomçak, çomça	:ağaçtan oyulmuş saplı su kabı
ece	:abla, kız kardeş
laçın	:şahin
şarлак	:şelale, çağlayan ²⁰⁰

IV.D. 13. Çorum'da Halk Şairleri ve Âşıklar

Çorum ili, tarihî derinliği ve coğrafi genişliği itibarıyla, halk şiiri vadisinde önemli temsilciler yetiştirmiş illerden biridir. Hece ile yazılmış şiirlere ait cönkler, gerek özel koleksiyonlarda gerekse kütüphanelerde yer almaktadır. Günümüzde de, esas mesleği âşıklık olmamakla birlikte, geleneğe mensubiyet bağı ile hecenin türlü şekillerinde ve âşık tarzında söyleyen/yazan temsilciler bulunmaktadır. Çorum'un kültürel zenginliği, bütüncül ve tam bir "Çorumlu Âşıklar" listesini çıkarmayı zorlaştırmaktadır. Ön araştırmayla tespit edilecek isimlerin, ayrıntılı alan araştırması <derleme> çalışmalarıyla ortaya çıkarılması sonucunda, âşıkların ve halk şiiri vadisinde şiir söyleyip/yazanların nitelikli bir listesiyle birlikte, biyografi bilgilerine ve şiir repertuarına ulaşmak mümkün olacaktır.

Günümüzde, edebiyat araştırmacılarının yanı sıra müzikologlar ve edebiyat tarihçileri tarafından, âşıklığın, kaybolma noktasına geldiği düşünülmektedir. Tarihîne baktığımız zaman, geçmişte yüklendiği fonksiyondan uzak görünen âşıklık geleneği, toplum hayatında yaşanan değişim/dönüşüm sürecinden, en fazla etkilenen meslek ve sanat dallarından biri olmuştur. Bir kuşak önce, âşık meclisinde fasıl dinleyen orta veya ileri yaştaki bir dinleyicinin âşıklığa dair bilgisinin, sözlü ürünleri ezberleme ve kimi zaman istendiğinde hazırlıksız biçiminde söyleyebilecek kadar da bilinçli olduğu tespitinden yola çıkarak, günümüz âşıklarının, bir kuşak önceki dinleyicilerin sahip olduğu gelenek bilgisinin oldukça uzağına düştüğünü görmekteyiz²⁰¹.

Eksik olmasına ve belki kriterleri belirlenmiş net bir çalışmayla ortaya çıkarılmış olmamasına rağmen, Çorumlu âşıklar-şairler arasında sayılanların bir kısmı, isimlerinin geçtiği kaynaktaki yazılış biçimleriyle, şöyledir:

²⁰⁰ Turgut Tok, "Çorum İli Ağızlarında Kullanılan Yerel ve Arkaik Kelimelerin Tarihi Süreçte Değerlendirilmesi", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (Tebliğler-Müzakereler)**, (01-03 Ekim 2004-Çorum), TDV Yay., Ankara 2006, s.589-594.

²⁰¹ Özkul Çobanoğlu, **Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü**, Akçağ Yay., Ankara 2000, 386 s.

Abdülbaki Feyzi Ulubay	Âşık Hasan (Ortaköy)	Gazi Barışcan ²⁰⁹
Ali Başturan	Âşık Haşimî	Halil Odabaş
Âşık Abidin	Âşık Haydar	Hilâlî
Âşık Asari	Âşık Haydarî	Hüseyin
Âşık Balkaymak	Âşık Hüseyin	Hüseyin Boynuzun
Âşık Bektaş (Alaca)	Âşık İkiz Mustafa	Hüseyin Çırakman
Âşık Bektaş (Sungurlu)	Âşık Karadağ	Hüseyin Kaymak
Âşık Bitirim	Âşık Kemal Baydar ²⁰⁴	İbrahim
Âşık Bolat	Âşık Kirazlı	İrfanî
Âşık Borânî ²⁰²	Âşık Kr Kurtca ²⁰⁵	Kadir Uslu ²¹⁰
Âşık Cefai	Âşık Kurtoğlu ²⁰⁶	Kadri
Âşık Ceyhuni	Âşık Murat	Kemal zgr
Âşık Cumbaba	Âşık Musa	Mazlum Kenan Köstekçi
Âşık Didarî	Âşık Rst	Mehmet
Âşık Ezgili Kevser	Âşık Satılmış	Noksanî
Âşık Fakir (Alaca)	Âşık Sürmeli	Salim rgel
Âşık Feyzullah	Âşık Şahtuni	Sefil Ahmet
Âşık Figani	Âşık Yâr Ali ²⁰⁷	Seydi Bektaş
Âşık Glâbî ²⁰³	Âşıkî	Şekip Şahadoğru ²¹¹
Âşık Halil (Alaca)	Deli Boran ²⁰⁸	Teslim Abdal
Âşık Halit	Duran Tekindemir	Yaşar Şahin ²¹²
Âşık Hasan	Fikret Piroğlu	

Kaynakça (Bölüm IV.D.)

- ERCAN Abdullah, **14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler**, Hitit Festivali Komitesi Yay., İstanbul 1991, 526 s.
- GÜZEL Abdurrahman ve TORUN Ali, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- ALPTEKİN Ali Berat, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- ÇELİK Ali, **Manilerimiz ve Trabzon Manileri**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- ÖZTÜRK Ali, **Türk Anonim Edebiyatı**, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1986.
- Âşık Haydar Köşesi, "Destan", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 15 Haziran 1939, S:15, s.18.
- BATTALOĞLU Halit, **Niğde ve Çorum Bilmeceleri**, AKP I/7 (Kas. 1935), s.13-14.
- ELÇİN Şükrü, "Mecitözü Bilmeceleri", **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, VIII/177, Nisan 1964, s.3398-3400.
- Çorum 1973 İl Yıllığı, s.175-180.
- Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Kânunisani 1940, S:18, s.22-23.
- Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Temmuz 1940, S:24, s.17.
- Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 Şubat-Mart 1942, S:34-35, s.36.
- DİLÇİN Dehri, **Edebiyatımızda Atasözleri**, TDK Yay., Ankara 2000, (XXXVI+219 s.).
- KAYA Doğan, **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yay., Ankara 2004.

²⁰²İbrahim Gümüş, Âşık Borânî Hayatı Sanatı ve Şiirleri, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, m.t., Çorum 2008, 120 s.

²⁰³İsmail Serdar Yakar, a.g.k., 2008, s.65-68.

²⁰⁴Kemal BAYDAR (d.1928), Çorumlu Âşık Kemal Baydar'ın İlahi ve Kasideleri, Hayırlı ğt ve Nasihatleri, İstanbul 1953, 64 s.

²⁰⁵1973 Çorum İl Yıllığı, s.175-180.

²⁰⁶İsmail Serdar Yakar, Çorum İli Âşıklık Geleneği ve Âşık Rifat Kurtoğlu, Çorum Belediyesi Kültür Yay., Çorum 2008, 287 s.

²⁰⁷M.cal Oğuz ve Selcan Gürçayır, 2006 Yılında Çorum'da Yaşayan Âşık Sanatı, Grafiker Ofset, Ankara 2007, 127 s.

²⁰⁸Hayrettin İvgin, "Çorumlu Âşık Deli Boran", Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri, (26-27 Temmuz 1991), s.137-147.

²⁰⁹Ozan Gazi Barışcan, Dünden Bugüne Ozanların Dilinden, Ezgim Matbaası, Ankara 2008, 386 s.

²¹⁰Nazlı Râna Gürel ve Zeki Grel, "Osmancıklı Âşık Abdülkadir Uslu (Kadrîyâ)", Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı (Ed:M. zarslan, . Çobanoğlu), TDV Yay., Ankara 1998, s.225-240.

²¹¹Abdullah Ercan, 14.Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler, Hitit Festivali Komitesi, İstanbul 1991, 526s.

²¹²Kltr ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Arşivine Kayıtlı Halk Ozanları Listesi (2007).

- KAYA Doğan, **Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- YILDIRIM Dursun, **Türk Bitiği**, Akçağ Yay., Ankara 1998, s.37.
- Ersel Beriç tarafından, Çorumlu âşıklardan Kemal Özgür ile Çorum'da 26 Nisan 2008 tarihinde yapılan görüşme bilgileri.
- ERTEKİN Eşref, "Atalar Sözü", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S:2, s.35-38.
- ERTEKİN Eşref, "Çorumlu Maniler", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S:2, s.23-27.
- ERTEKİN Eşref, "Çorumlu Maniler", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Temmuz 1938, S:4, s.17-23.
- ERTEKİN Eşref, "Çorum'da Söylenilen Bilmeceler", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 İkinci Teşrin 1941, S:31, s.20-21.
- ERTEKİN Eşref, "Çorum'da Söylenilen Bilmeceler", **Çorumlu Dergisi**, S:38, 1 Temmuz 1943, s.31-32.
- ERTEKİN Eşref, "Çorum'da Söylenilen Bilmeceler", **Çorumlu Dergisi**, S:39, 1 Ağustos 1943, s.20-22.
- ERTEKİN Eşref, "Çorum'da Söylenilen Atalar Sözü", **Çorumlu Dergisi**, S:45, 1 Şubat 1944, s.28-29.
- Gülcan Aydılek ve Emel Mert tarafından, 2008 Nisan ayında, Çorum'da yapılan derleme çalışması bilgileri.
- ERTEKİN Hafız Eşref, **Çorum'da Derlenen Maniler**, Lider Matbaacılık, Çorum, 125 s.
- KARTARI Hasan, **Doğu Anadolu'da Âşık Edebiyatının Esasları**, Demet Matbaacılık, Ankara 1977.
- KÖKSAL Hasan, **Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985.
- İVGİN Hayrettin, **Türk Folklorundan Derlemeler 1989**, KB Yay., Ankara 1989, s.21-23.
- İVGİN Hayrettin, "Çorumlu Âşık Deli Boran", **Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri**, (26-27 Temmuz 1991), s.137-147.
- DİZDAROĞLU Hikmet, "Halk Şiirinde Türler", **Türk Dili Dergisi Halk Şiiri Özel Sayısı**, Cilt XIX, S:207, Ankara 1968.
- GÜMÜŞ İbrahim, **Âşık Borânî Hayatı Sanatı ve Şiirleri**, Hitit Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, Çorum 2008, 120 s.
- İsa KARAYEL ve Orhan AYDOĞDU tarafından, 13 Mayıs 2008 tarihinde Çorum'da yapılan derleme çalışması.
- YAKAR İsmail Serdar, **Çorum İli Âşıklık Geleneği ve Âşık Rifat Kurtuluşu**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, 287 s.
- BAYDAR Kemal (d.1928), **Çorumlu Âşık Kemal Baydar'ın İlahi ve Kasideleri**, Hayırlı Öğüt ve Nasihatleri, İstanbul 1953, 64 s.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Arşivi'ne Kayıtlı Halk Ozanları Listesi (2007).
- SEZGİN Levent, **Çorum Halk Türküleri ve Oyun Havaları**, Alfa Akademi Basım Yayım, İstanbul 2004.
- OĞUZ M.Öcal ve YAVUZ Ayşe, **2004 Yılında Çorum'dan Derlenen Efsaneler**, Gazi Üniversitesi Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2005.
- OĞUZ M.Öcal ve YAVUZ Ayşe, **2004 Yılında Çorum'dan Derlenen Efsaneler**, Gazi Üniversitesi Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2005.
- OĞUZ M.Öcal ve AYDOĞAN Emine, **2003-2004 Yıllarında Çorum'dan Derlenen Masallar**, Gazi Üniversitesi Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2004.
- OĞUZ M.Öcal ve MORMENEKŞE Fatih, **2004 Yılında Çorum'dan Derlenen Temel Fıkraları**, Gazi Üniversitesi Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2005.
- OĞUZ M.Öcal ve GÜRÇAYIR Selcan, **2006 Yılında Çorum'da Yaşayan Âşık Sanatı**, Grafiker Ofset, Ankara 2007, 127 s.
- OĞUZ M.Öcal, IŞIKHAN Tuğçe ve KARAHALİL Onur, **2005 Yılında Çorum'dan Derlenen Ağıtlar**, Gazi Üniversitesi Çorum Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını, Ankara 2006.
- GÜREL Nazlı Râna ve GÜREL Zeki, "Osmancıklı Âşık Abdülkadir Uslu (Kadrîyâ)", **Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, (Ed:M. Özarslan, Ö. Çobanoğlu), TDV Yay., Ankara 1998.
- KELEK Neriman, "Çorum'un Cevizli Köyünden Mâniler", **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, XIII/262, Mayıs 1971, s.5972.
- Osman ŞİMŞEK tarafından, 19.06.2008 tarihinde, Ovakarapınar Köyü'nde Mustafa Başar'dan derlenmiştir.
- BARIŞCAN Ozan Gazi, **Dünden Bugüne Ozanların Dilinden**, Ezgim Matbaası, Ankara, 386 s.
- ÇOBANOĞLU Özkul, **Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü**, Akçağ Yay., Ankara 2000, 386 s.
- BORATAV Pertev Naili, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yay., İstanbul 1969.
- BORATAV Pertev Naili, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Haz. Sabri Koz, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2002.
- TANYEL Ruhi, "Fidayda Türküsü ve Oyunu", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S:2, s.39-40.
- DÖKMEN Sabahat, , "Çorum Ağzı Fonetik Hususiyetleri Üzerine Bir Kalem Tecrübesi", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 İkinci Teşrin 1941, S:31, s.9-10.
- SAKAOĞLU Saim, **Efsane Araştırmaları**, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1992.
- SAKAOĞLU Saim, **Masal Araştırmaları**, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- TURHAN Salih, **Anadolu Halk Türküleri ve Ezgileri**, KB Yay., Ankara 1992.
- TOK Turgut, "Çorum İli Ağzılarında Kullanılan Yerel ve Arkaik Kelimelerin Tarihi Süreçte Değerlendirilmesi", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (Tebliğler-Müzakereler)**, (01-03 Ekim 2004-Çorum), TDV Yay., Ankara 2006, s.589-594.

IV.E. ÇORUM'UN YETİŞTİRDİĞİ ŞAHSIYETLER*

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip Çorum şehrinin yetiştirdiği tarihe mal olmuş, tarihte iz bırakmış ve Çorum adıyla doğrudan veya dolaylı olarak ilgisi olan yüzlerce hatta binlerce isim tespiti yapılabileceği bir gerçektir. Ancak böyle bir çalışma için geniş bir araştırma heyetine ve çok geniş zamana ihtiyaç vardır. Belirli bir kitap hacmi içinde 'Çorumlu Şahsiyetler' başlığı ile verilecek bilgilerin baştan sona her kesimden her bir ünlüyü içerecek genişlikte olması mümkün değildir.

Bundan önce 'Çorum Kent Tarihi' için kaynak olan yıllıklar, tarih kitapları, biyografi çalışmaları, yerel ve ulusal basında Çorumlu ünlüler ve Çorumlular üzerine çıkan yazılar ve üniversitelerimizin yaptıkları araştırma yayınları; sanat, siyaset, edebiyat, spor ve diğer alanlarda yapılan kişisel yayınların toplandığı bir 'Çorum Kitaplığı'na ihtiyaç vardır. Maalesef şimdilik böyle bir birikime sahip değiliz. Bu çalışma, geçmişte yerelde yapılmış yayınlarda yer alan bilgilere birkaç isim daha ekleyerek, bilinen bazı bilgileri günümüze taşımak ve güncelleştirmek amacına matuf kalmıştır.

Şimdiye kadar Çorumlu Şahsiyetler üzerine Ali İzzet Efendi'nin çalışması olan 'Tezkire-i Makamat' isimli eserde ilmî ve moral kimlikleri ile ünlü âlim ve eren kişilikleri ile bilinen Çorumlular hakkında öz bilgiler verilmiştir.

Cumhuriyet Dönemi içinde Çorum'da yayımlanan 'Çorumlu' Dergisinde tarihî ve edebî kimlikleri ile ünlü Çorumlulara ait bilgiler yer almıştır. 1967 Çorum İl Yıllığı'nda 21 isim, 1973 Çorum İl Yıllığında ise 27 isim hakkında bilgi verilmiştir.

M. İhsan Sabuncuoğlu'nun 'Çorum Tarihine Ait Derlemelerim' adlı iki kitabında, doğrudan biyografi halinde veya belirli konular içinde yer alan 1502'ye yakın Çorumlu hakkında bilgi bulmak mümkündür. Sabuncuoğlu'nun bu yayını, sonradan yapılan çalışmalara da kaynak olmuştur ve katkısı hâlen devam etmektedir.

Abdullah Ercan'ın '14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler' isimli eserinin 1991'de ÇEKVA (Çorum Eğitim Kültür Vakfı) tarafından yapılan birinci baskısında 80 Çorumlu'nun, 1998'de yapılan ikinci baskısında ise 112 Çorumlu'nun kısa biyografileri yer almıştır. Mahmut Selim Gürsel'in 'Çorum 1997' adlı derleme kitabında, bir bölüm olarak (34 ile 103. sayfalar arasında) 327 Çorumlu isim hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır.

Emekli Öğretmen Ethem Erkoç'un araştırma yayınlarından olarak 2008 yılında yayımladığı 'Sahabe Evliyâ Ulemâ Yurdu Çorum' adlı eserinde de 150 kadar Çorumlu hakkında doyurucu ve sıhhatli bilgilere ulaşıyoruz.

İskilip, Osmaniye, Alaca, Sungurlu ilçelerimizin kaymakamlıkları, belediyeleri ve bu ilçelerin aydınları tarafından hazırlanıp yayımlanmış kaynaklarda da yine pek çok Çorumlu şahsiyet hakkında bilgiler vardır. Bunlar dışında Çorum üzerine yapılan çeşitli yayınlarda da Çorumlu şahsiyetler hakkında biyografik bilgiler kaleme alınmıştır.

Çorum'da doğmuş, Çorum'da yaşamış veya Çorum'a başka yerlerden gelip yerleşerek Çorumlu olmuş her bir şahsiyet bizim için Çorumludur. Başlı başına bir kitapta 'Çorumlu Şahsiyetler'in geniş çapta derlendiği bir biyografi eseri hazırlanıp kültür hayatımıza kazandırılması hepimizin dileğidir. Aşağıdaki bilgiler, bu anlamda yalnızca bir örnek oluşturmak üzere hazırlanmıştır.

IV.E.1. Elvan Çelebi (?-1368)

Baba İlyas evladından Muhlis Paşazade Âşık Paşa'nın oğludur. Geçmişte Tanun, Tanuközü diye adlandırılan ve eski bir yerleşme merkezi olan kasabaya, H.8.yüzyıl içinde gelip yerleşen Elvan Çelebi burada mermer işçilikli bir cami yaptırmıştır. Türbe, zaviye, imarethane ve hamam yaptırılarak

* Bu bölüm, **Abdülkadir Ozulu** (Araştırmacı Yazar, Emekli Öğretmen) tarafından hazırlanmıştır.

burası bir külliye ve ilim merkezi haline getirildikten sonra bu kasaba, Elvan Çelebi adıyla anılmış ve bu adla günümüze ulaşmıştır.

Elvan Çelebi, hayatının büyük kısmını zaviyesinde geçirerek sûfiyâne bir hayat yaşamıştır. Elvan Çelebi'nin inanç ve fikir dünyasını, edebî kişiliğini 'Menakıbü'l-Kudsiyye Fi-Münasibi'l-Ünsiyye' adlı ünlü eseriyle tanımak mümkündür. Bu eser incelendiğinde Elvan Çelebi'nin çok yüksek ve sistemli bir eğitim almış olduğu görülmektedir.

1368 tarihinde adını verdiği Elvan Çelebi Kasabasında vefat etmiştir ve burada medfundur. Elvan Çelebi Camii ve külliyesinden kalan mimarî eserler, sanat tarihi açısından da inceleme konusu olmuştur.

Sevgi ve hoşgörü konusunda gönlünde herkese eşit yer verdiğini belirten şu iki dizesi, yukarıda adı geçen eseri içinde yer almaktadır:

Merhabâ her ne kim gelür gelsin
Hurremâ her kim olur olsun

[Her kim gelirse gelsin, "Hoş geldiniz." diyerek ve gelen kim olursa olsun "Safa geldiniz." diyerek, onurlandırılarak karşılanmalıdır.]

IV.E.2. Koca Mehmet Paşa (?-1439)

Sultan II. Murat zamanında 10 yıla yakın baş vezirlik yapmış olan Koca Mehmet Paşa Osmancıklıdır. Sultan Mehmet Çelebi'nin Amasya'da bulunduğu sıralarda Mehmet Çelebi'nin dikkatini çekmiş, birçok memuriyetlere getirildikten sonra 1415 yılında Anadolu Beylerbeyi olmuştur.

II. Murat döneminde de Bursa'ya gitmiş ve 1429 yılında baş vezir olmuştur. Baş vezirliği döneminde Osmancık'ta Mukbil Ağa Mahallesinde bir imaret ve bir cami yaptırmıştır. Bursa'da iki hamam yaptırmıştır. Aile mezarlığı, yaptırdığı cami bahçesindedir. Vefat tarihi, mezar taşındaki yazıya göre 1439'dur.

IV.E.3. Ak Şemseddin (1390-1459)

Çorum'un Osmancık ilçesinde doğdu. Abbasiler devrinde yaşamış olan ünlü sofi Şeyh Şahabeddin Sühreverdi'nin soyundan gelen Şerafeddin Hamza'nın oğludur. Şerafeddin Hamza Şam'dan Anadolu'ya göçerek Osmancık'a yerleşti. Burada evlendi ve Ak Şemseddin bu evlilikten dünyaya geldi.

İlk bilgileri babasından ve yörenin bilginlerinden Şeyh Bedreddin'den aldı. Güçlü bir medrese öğrenimi gördü. Osmancık Medresesine müderris oldu. Bu görevi uzun süre sürdürdü. Bu arada tıp bilimiyle ilgilendi. Bu dalda kitaplar yazdı. Bu nedenle Lokman-ı Sâni diye anıldı. Tasavvuf sahasında yaygın ün sahibi Şeyh Zeyneddin Hafi'ye bağlanmak için Halep'e gitti. Ancak çok geçmeden Ankara'ya gelip Hacı Bayram Veli'ye bağlandı. Bir süre sonra şeyhin halifesi oldu. Bu arada Beypazarı ve İskilip medreselerinde müderrislik yaptı. 1429'da Hacı Bayram Veli'nin ölümü üzerine tarikatın başına geçti. Bayramîliğin Şemsiye kolunu kurdu.

Padişah İkinci Murad tarikat yolunda Hacı Bayram Veli'ye bağlıydı. Bu nedenle Ak Şemseddin'i Edirne sarayına çağırttı. Orada bir süre Şehzade Mehmet'e (Fatih'e) lalalık ve hocalık yaptı. Fatih'in Manisa'ya vali olarak gitmesi üzerine Göynük'e yerleşti.

Fatih'in çağrısı ile İstanbul kuşatmasına katıldı. Kuşatma boyunca yaptığı etkili konuşmalarla askerler güç verirken bir taraftan da Fatih'in moralini güçlendiren dualarıyla savaşın seyri hakkındaki görüşlerini belirtti.

Ak Şemseddin hazretleri, Emeviler zamanında Arap ordusuyla İstanbul'u fetih maksadıyla gelip İstanbul önlerinde vefat eden Ebû Eyyûb-el Ensarî'nin mezarını da tespit etmiştir. Fetih sonrası Göynük'e yerleşti. 1459'da vefat etti.

Arapça olan Risalet'ün Nuriye eserinde tasavvuf konusunu ve Bayramiye tarikatını anlatır. Büyük tasavvufçuları savunan Def'ü matâini's-sufiyye, tıbbâ dair Maddet-ül Hayat eseri edebiyat ve şiir dışındaki başlıca eserleridir. Aşağıdaki mısralarda da olduğu gibi, Ak Şemseddin'in şiirlerinde en vurgulu işlenen tema ilahi aşk'tır.

Her ki bunda ışkî Hakk'a yâr olur
Olsun ol kim sahib-i esrar olur

Aşkî inkâr eyleyen âdem değil
Yâr sanma onu ki ağyar olur

Can virüben ışkî satun ala gör
Sanma bundan esaslı bazar olur

Yâr derdinden eğer bîmarsan
Kim yine tımar iden dil-dâr olur (Ercan)

IV.E.4. Şeyh Muhiddin Yavsi (1454-1524)

Şeyh Muhyiddin Mehmet, Semerkant tarafından Maverâünnehir bölgesinden gelip Anadolu'ya yerleşen bir ailedendir. Bu aile 1494 senesi sonlarında İskilip'in Bağözü/ Direklibel (İmad) kasabasını yurt edinmiştir. Babası meşhur matematik ve astronomi bilgini Ali Kuşçu'nun kardeşi Mustafa'dır. İskilip, Amasya ve İstanbul'da ilim öğrenmek ve öğretmekle meşgul oldu. Ali Kuşçu'dan zahiri ilimler, Foçavi'den tefsir, şeyh Muslihiddin Koçevi ve Şeyh İbrahim Kayseri gibi şahsiyetlerden tasavvuf bilgileri tahsil etti.

Şeyh Bedreddin'in Varidat isimli meşhur eseri üzerinde çalıştı. Bu esere bir şerh yazdı. Yazdığı bu şerh onu ilim ve tasavvuf dünyasında şöhrete ulaştırdı. Nasrullah, Abdülfettah, Ebussuud ve Mehmet adlarını verdiği dört oğul babası oldu. Bütün çocukları devlet hizmetinde üstün vazifeler ifa ettiler. Bunlar içinde en meşhuru Şeyhülislam ve müderris Ebussuud hazretleridir. Şehzade Bayezid'e hocalık ve padişahlığı döneminde de Hünkâr Şeyhi olmuştur. Şeyh Muhiddin Yavsi'de tasavvuf yolunda Ak Şemseddin hazretlerinin takipçisi olmuştur.

Osmanlı Müellifleri kitabının yazarı Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Şeyh Muhiddin Yavsi'den bahsederken "Zülcenahayn" yani iki kanatlı âlimlerdendir, hem dünya ilimlerine aşinadır, hem de manevi sahada ruh ve gönül bilgilerine sahiptir, demektedir.

Şeyh Muhiddin Yavsi hayatı boyunca sahip olduğu bütün maddi varlığını vakıf olarak bırakmıştır. 1510 tarihinde İstanbul Şer'iyye Mahkemesinde verilen vakıf mirası kararıyla kaydı hayat şartıyla çocuklarına da pay ayrılmak suretiyle fukara ve gurabanın istifadesine sunulmuştur.

İskilip'te Meydan Çayı üzerinde bir köprü ve adıyla bilinen cami de o yaptırtmıştır. Hayatının son yıllarını İskilip'te yaşamış ve 1516 yılında İskilip'te vefat etmiştir. Türbesi oğlu Ebussuud tarafından yaptırılmıştır. (Erkoç)

IV.E.5. Koyun Baba (?-1467)

Adı efsaneleşmiş eren bir kişidir. Osmancık ilçemizde adı ile söylenen türbesinde gömülüdür. Evliya Çelebi'ye göre Hacı Bektaşî Veli'nin halifelerindendir. Asıl adı Seyyid Ali olup Hazreti Hüseyin'in oğullarından Ali Rıza'nın oğludur. Horasan'da doğmuştur. Kerbela'yı ziyaretinin ardından Mekke ve Medine'ye gitmiştir.

Anadolu'ya geçerek bir müddet Bursa'da kalmış, Konya'da bulunmuş daha sonra Osmancık'ta yerleşmiş ve burada dergâhını kurmuştur.

Fatih ve İkinci Bayezid devrinde yaşamış olan Koyun Baba bu iki padişahın da yardımlarını ve desteğini alarak Koyun Baba Dergâhının pek çok bağışla zenginleşip teşkilatlanmasına çalışmış ve Osmancık'ta Kızılırmak üzerine bir köprü yaptırılmasını Fatih ve İkinci Bayezid'den isteyerek öncü olmuştur. Köprünün yapımı ölümünden sonra gerçekleşmiştir. (1967 Çorum il Yıllığı)

Yaşadığı müddet içinde çok sevilip sayılmış ve halk tarafından büyük rağbet görmüştür. Koyun Baba Dergâhı Kuzey Anadolu İpek Yolu üzerinde olan Osmancık'tan gelip geçen kervanların, seyyahların ve zengin yoksul hemen bütün yolcuların konakladıkları gece gündüz hizmet aldıkları karınlarını doyurdukları güvenli bir mekân olmuştur.

Koyun Baba Türbesi günümüzde de pek çok ziyaretçisi olan sevimli ve saygın bir yerdir. Koyun Baba'nın hayatının anlatıldığı "Koyun Baba Menakıpnamesi" de Türk- İslam edebiyatında seçkin bir eserdir. Koyun Baba'nın öğütlerinden örnekler:

"Benim kazanıma vakıf ekmeği koymayın, dibini deler. Hak Teala dergâhında bulgur bulamacı elverir."

"Yoldan geçeni hoş tutun. Misafiri ağırlamakta cimri davranmayın. Elinizde olanı kaçırıp aç kalmaktan korkmayın. Misafire harcanan gerisin geri yerine gelir."

"Dost kalbini ferah tutun. Düşmanlarınızın da kalbini kazanın."

"Hakkı, her yerde koruyun."

Evliya Çelebi Koyun Baba türbesini ziyaretini anlatırken:

Kudve-i erbab-ı tahkik, zübde-i Âl-i Âba
Mahzen-i sırrı velayet Hazret-i Koyun Baba

(Gerçeği arayanların en önde geleni, Âl-i Aba'nın özü evlialık sırrının hazinesi Koyun Baba Hazretleri) diye övgüyle söz eder.

IV.E.6. Alâaddin Ali Efendi (?- 1550)

Sultan II. Bayezid devri bilginlerindendir. Babasının adı Hüseyin'dir. Doğum tarihi kesin olarak belli değildir. Şehzade Bayezid'in imamlığını yapmıştır. Gümüşhacıköy Medresesinde müderrislik ve uzun yıllar Amasya'da imamlık yapması sebebiyle "Alâaddin Amasyalı" diye de anılmaktadır. Aslen Çorumludur.

II. Bayezid'in padişah olması ile İmam Ali önce Ankara Ak Medrese müderrisliğine sonra da Bursa Kadılığına getirilmiştir. Bu arada Mısır'a elçi olarak gönderilmiştir. Sultan Kayıtbay ve İstanbul arasındaki siyasi anlaşmazlıkları gidererek Mısır'dan başarı ile dönmesi üzerine Alâaddin Ali Anadolu Kazaskerliğine tayin edilmiştir. On yıl bu görevde kalmış ve emekli olmuştur.

Çok iyi bir edebiyat öğrenimi de almış olan Alaaddin Ali'nin "Tâcü'l-Edeb" adlı bir divanı vardır. Bu eserin el yazma nüshası Çorum Hasan Paşa Kütüphanesindedir. Sultan Bayezid tarafından Çorum'un merkez köylerinden Karabürçek Köyü toprakları yurtluk olarak verilmiştir. Ölüm tarihi 1550'dir.

IV.E.7. Ebussuud Efendi (M.1490-1570)

Osmanlı âlimlerinden olup 14. şeyhülislamdır. Çorum'un İskilip ilçesinde doğmuştur. Babası ünlü bilgin ve mutasavvıflarından Şeyh Muhiddin Yavsi'dir. Annesi Sultan Hatun ise Ali Kuşçu'nun kızı veya yeğenidir.

Çeşitli illerde müderrislik, Rumeli Kazaskerliği yapmıştır. Budin'in fethinde Budin'de ilk Cuma namazını kıldırıştır. Budin'de kaldığı süre içinde Budin ve Orta Macaristan'ın tapu ve tahrir işlerini düzene koymuştur. Burada "Budin Kanunnamesi" diye bilinen toprak ve mülkiyet kanununu yürürlüğe koymuş ve bu kanunname yüzyıllarca Osmanlı topraklarında uygulamada kalmıştır.

1545 yılında şeyhülislamlık makamına yükselmiştir. Süleymaniye Camiinin temel atma merasiminde caminin ilk temel taşını Ebussuud Efendi koymuştur. Kanuni Sultan Süleyman ve İkinci Selim zamanlarında şeyhülislam olarak 29 yıl görev yapmıştır. İslam hukukçusu, şair ve Kur'ân tefsiri yazarıdır. 30 yakın eserin müellifi olarak haklı bir ilmi şöretin de sahibidir. Mezarı İstanbul'da Eyüp Camii civarında kendisinin inşa ettirdiği sübyan mektebi haziresindedir.

IV.E.8. Hacı Mustafa Sun'ullah Efendi (1552-1612)

Kanuni Sultan Süleyman dönemi devlet adamlarından Anadolu Kazaskeri İskilipli Cafer Efendinin oğludur. 1552 yılında doğmuştur. İlk eğitimini Mevlana Cemali Efendiden aldı. Sonra amcasının oğlu olan Ebussuud'un derslerine devam etti. 17 yaşında mülazım olmuş ve on sekiz yaşında Beşiktaş'ta Hayrettin Paşa Medresesine müderris olarak atanmıştır. 1589'da Bursa, 1590'da Edirne ve daha sonra da İstanbul kadılığına atandı. Anadolu Kazaskeri oldu. 1592'de Rumeli Kazaskerliğine getirildi. Bu görevi iki yıl yürüttükten sonra emekliye sevk edildi.

1599'da Üçüncü Mehmet döneminde şeyhülislamlığa getirildi. Osmanlı devletinin 23'üncü şeyhülislamı olarak 22 ay 10 gün görevde kaldı. 1603'te tekrar şeyhülislamlık görevi verildi. Bu ikinci şeyhülislamlık görevi, ancak 24 gün sürmüştür.

Sun'ullah Efendi, 1604 yılında Birinci Ahmet padişah olunca üçüncü defa şeyhülislamlık makamına getirildi. 27 ay 10 gün müddetle görevde kaldıktan sonra görevden azledildi. Bir daha devlet görevine dönmeyen Sun'ullah Efendi hayatının son deminde ilimle meşgul oldu. Bu arada hacca gitmiş ve döndükten sonra 10 Nisan 1612 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir. Edirnekapi'da Hüsambey Mescidinin haziresinde medfundur.

Ünlü Keşşaf tefsirine yazmış olduğu haşiyesi vardır. Ayrıca medreselerde okutulan pek çok ders kitaplarına yazmış olduğu talikleri (kitapların kenarlarına yazılan o sayfadaki konu ile ilgili düşünceleri ve notları) ders kitaplarıyla birlikte okutulmuştur (Erkoç).

IV.E.9. Baltacı Mehmet Paşa (1660-1712)

Baltacı Mehmet Paşa'nın doğum yeri Osmaniye ilçemizde adıyla anılan Baltacı Köyüdür. Gençliğinde Akdeniz kıyısındaki memleketleri dolaşmış, Trablus'a kadar gitmiştir. İstanbul'a dönmüş ve saraya girmeyi başarmıştır. Baltacı ocağından vezirlik rütbesine kadar yükselmiştir. Padişah İkinci Mustafa ve Şehzade Üçüncü Ahmet'in şahsi hizmetlerinde görev almıştır. Üçüncü Ahmet, tahta geçtikten sonra 1704 yılında vezirlik rütbesi ile kapudanlık verildi. 25 Aralık 1704'te sadrazamlığa getirildi. 1706'da vali olarak Erzurum'a gönderildi. Sakız ve Halep Beylerbeyliklerinden sonra tekrar sadrazamlığa getirildi.

Baltacı Mehmet Paşa hakkında değişik yorum ve anlatımlara konu olan Prut Seferi ve sonunda Ruslarla yapılan antlaşma sonuçları hem Osmanlı devletine önemli bir fayda sağlamamış

hem de Baltacı Mehmet Paşa'nın baş vezirlikten alınmasına ve Limni Adasına sürgün edilmesine sebep olmuştur.

Musikiye düşkün olduğu bilinmektedir. Osmancık ve İstanbul'da yaptırmış olduğu cami, sebil ve hayratları vardır. 1712 yılında Limni'de hastalanarak vefat etmiştir (1967).

IV.E.10. Mustafa Vâzih (1733-1831)

Babası Kara Müftü oğullarından İsmail, anasının da Çorum'da Kürkçü oğullarının kızlarından olduğunu Mustafa Vazih Mesailül Masiye adlı kitabında belirtmiştir. Amasya'da medrese müderrisliği, müftülük görevi yapmış ve eserlerini de Amasya'da vermiş olmasından dolayı "Amasî" diye de meşhurdur.

Mustafa Vazih Gümüşhaneli Ebubekir ile Şehzade Abdullah Vecihi'den ders ve icazet (diploma) almış ve babasının müderris olduğu medreseye babasının vefatından sonra müderris olmuştur. Amasya'da çıkan bir isyan sonrası 1818 yılında Limni Adasına sürgün emri çıkmış ancak Sivas Valisi Lütfullah Paşa'nın yardımı ile sürgüne gönderilmeyip Tokat'ta ikamete mecbur edilmiştir. Bir yıl sonra affedilerek Amasya'ya dönmüştür.

1831 yılında Amasya'da vefat eden Mustafa Vazih'in haksız yere sürgüne gönderildiğini anlatan 38 sayfalık mesnevi tarzı bir şiir kitabı dışında (Şerh-ül Ezan, Delail-ül Cenân, Safâ-yı Layih, Tuti-i Vazih, Tercüme-i Kadı Hemedan, Güldeste-i Gülistan) gibi dini ve edebi eserleri vardır.

Mustafa Vazih'tan örnekler:

Akil oldur ki koya dünyada bir hûb eser
Eseri olmayanın gör ki yerinde yel eser

Bu cihan içre anın kim eseri bakidir
Ölmez ol Hızır-sıfat zinde durur ta mahşer

Ne denli derler ise bana cahil
Anılmak yeğdir unutulmadan bil (1967 İl Yıllığı ve Ercan'dan)

IV.E.11. Abdülkadir (?-1785) (Kara Müftü)

Çorum'da doğdu. Emir Ahmetler diye anılan bir aileden gelen Mehmet Çorumî'nin oğludur. Kara Müftü diye anılmıştır. Küçük yaşta yetim kalmış ancak annesinin ziynet altınlarını harçlık edinerek öğrenim amacıyla İstanbul'a giderek çeşitli medreselerde okumuştur.

Öğrenimini tamamlayınca Çorum'a müftü olarak atanmıştır. Çorum'da kırk yıl müftülük yapmıştır. Şiirle de meşgul olmuştur. Kara Müftü diye de anılmakta ve soyundan gelen ailelere de "Karamüftüler" denilmektedir.

"Velediye Risalesi" üzerine "Kadiriye" adıyla bir şerh yazmıştır. 1785 yılında Çorum'da vefat etmiş ve Ulu Mezarlıkta medfundur. Yazdığı şerhin son kısmında şu manzum söyleyişi bulunmaktadır.

Dila âlem fena ender fenadır
Derunu serapa pür ânâdır

Eser kalmaz ise senden cihanda
Yakın bil cümleten külli beladır

Çü bildim yok bu çerhin hiç sebatı
Su üstüne kurulmuş bir binadır

Pes ettim bu risale şerhine say
Garaz ehli ilimden bi devadır

Gidersem ben huzur-ı esdikadan
Bu şerhim anlarıla aşınadır

(1967 İl Yıllığı, Ercan)

IV.E.12. Yusuf Bahri (1750 ?- 1829)

Çorum Hıdırlık Camii avlusunda Kerebi Gazi Türbesi bitişiğinde mütevazı türbede medfun Yusuf Bahri Efendi, devrinin ünlü hadis bilginlerindendir. 1750 ile 1760 yılları arasında Vezirköprü’de doğmuştur. Amasya, Kastamonu ve İstanbul’daki öğrenim yıllarından sonra Mısır’a gitti. Burada o devrin meşhur bilginlerinden Şeyh Murtaza’dan hadis, fıkıh ve diğer din bilimlerini tahsil etti.

Şeyh Murtaza’nın kendisini mezun kılmasından sonra Mekke ve Medine’yi ziyaret etti. Medine’de Hz. Peygamber’in kabrini ziyareti sırasında iç kapının üstünde bir hadis-i şerifin aslından farklı yazılmış olduğunu görerek bunun düzeltilmesi için müracaat ettiğinde kendisine şiddetle karşı çıktı. Ve bu hadisin aslı için yapılan araştırma sonunda Yusuf’un bilgisinin doğru olduğu ortaya çıktı. Bu münasebetle Hz. Peygamber’in Yusuf’a “Bahri” ismini verdiği çok yaygın bir bilgidir.

Medine’deki bu hadisenin akisleri bütün İslam coğrafyasına yayıldı. İstanbul’a saraya davet edilerek büyük iltifatlar edildi.

İstanbul’da Mısır’daki tahsil yıllarından arkadaşı olan Süleyman Fevzi Paşa Çorum’da kurmuş olduğu medrese ve kütüphanenin başına geçmesini Yusuf Bahri’den rica etmiş ve o da bunu kabul ederek hayatının sonuna kadar kalacağı Çorum’a 1786 ‘da yerleşmiştir.

“Fahrü’l muhaddisin” olarak da bilinen Yusuf Bahri, Çorum’da anılan medresede müderrislikle hadis, fıkıh, tefsir bedi, beyan gibi ilimleri okuttu. Çorumlular tarafından çok sevilen ve rağbet gören Yusuf Bahri Seydimoglu ailesinden bir kızla evlendi.

43 yıl Çorum’da müderrislik, vaizlik yapan Yusuf Bahri ömrü boyunca pek çok eser mütalaa etmiş, kıymetli ilmi eserleri kendi el yazısıyla yazıp kütüphanesine koymuş, pek çok esere tenkit ve değerlendirmeler yazmış ve yine pek çok eserin de müellifi olmuştur. 1829 yılında vefat etmiş ve Hıdırlık Camiinin bitişiğindeki türbede medfun ashaptan Suheyb-i Rumi’nin yakınındaki bir yere gömülmesini vasiyet etmiş ve bu vasiyet yerine getirilmiştir.

200 yıla yakın bir zamandır kabri bir ziyaretgâh olarak Çorumlular ve il dışından gelen ziyaretçiler tarafından ziyaret edilmektedir. Mezar sandukası taştandır ve üzerindeki yazılarda kendi vasiyeti üzerine yazılmış yazılardır.

Sandukanın baş tarafındaki yazıda Arapça olarak;

Ey kabrimi ziyaret eden kişi
Halimden ibret aldın mı?
Dün ben senin gibi idim
Yarın sen benim gibi olacaksın

yazılıdır. El yazması olan eserleri ve çoğalttığı eserler koleksiyonu Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinde bulunmaktadır. Bazı eserlerinin sayfaları arasında bulunan şiirleri bir arada bir kitap haline konulmamıştır. Şiirleri incelendiğinde Yusuf Bahri’nin çok yüksek bir şiir gücüne sahip kişiliğiyle de karşılaşılmaktadır. Arapça ve Farsçaya tam manasıyla vakıftır.

Çorum Hasan Paşa Kütüphanesinde kayıtlı olan eserlerinden birkaçı şunlardır: Ata el Feyyaz Şifa-i Kadı İyaz, Durrü’t- Tahrir Fi Hakkı’t-Tekbir, Şerh-i Hizb-i Nevevi, Risale-i Lamü’t-tarif, Risale-i Akaid.

IV.E.13. Ahmet Feyzi Efendi (1839-1909) (Deli Müftü)

1839 yılında Çorum'da doğdu. Babası Leblebicioğullarından Hacı Ali Arif'tir. Çorum'da kütüphane kuran öncü kişilerden biridir. 6212 kitaplık bir kütüphane meydana getirmiştir. Çorum ve İstanbul medreselerinde ilim tahsil etmiştir. Çorum'da müftülük ve Kurdoğlu Medresesinde müderrislik yaptı. Bafra, Zile, Ayaş, Beypazarı ve Sungurlu'da kadılık görevinde bulundu. Yozgat Ağır Ceza Mahkemesi Başkanlığı, Çorum İstinaf Mahkemesi üyeliği yaptı.

Feyz'ül-Ülâ Fi-şerhi- Hizbi Nebevi, Feyzil Kaffar, Fişşerhi- Virdi Settar, Feyz-ül Rabbani, hadis ilmine dair Ehadis-i Mevzuat, mezheplere dair Fi Şerhi Reddi Batılı İrani, Fetava-i Hamidiye, Şerh-i Kâfiye, hukuka dair Kanunu Arazi, mantığa dair Tahrir-i Mantık, edebiyata dair Risale-i Müntehebat isimli eserleri vardır.

Çorum'u ziyarete gelen Erzurumlu Emrah'la dostluk kurduğu gibi şiir vadisinde güzel şiirleri de vardır. Çorum'da müftü olarak bulunan Şiranlı Rüştü Paşa'nın zamanında bir ara Sivas'a sürgün edilmiş olan Ahmet Feyzi bir süre sonra tekrar Çorum'a dönmüştür.

Daha önce Ali İzzet Efendi tarafından yazılmış olan biyografik eser "Tezkire-i Makamat"ı da eklemeler yaparak genişletmiştir. Elyazması olan eserleri Çorum Hasan Paşa Kütüphanesindedir. Şiire ve şairlere övgüsü ve ilimsiz şiir yazanlara söylediği mısraları aşağıda verilmiştir.

Şairim ben dahi bu âlemde
Şiir-i pâkım okunur her femde

Sanmayın şair olan tehi
Kalbi ilhamın olur cilvegâhı

Söyledi hazreti âdem eş'ar
Bize miras-pederdir güftar

Hep veliler dahi şair idiler
Hikmet-i ilahiye anınla dediler

Etse dava-yı keramet ulema
Şi'r-i inşa iki şahittir ana

Kaab'a Peygamber edince rağbet
Oldu şairlere hürmet sünnet

Ey felek gayri yeter aksine davranın hele
Kati yüz buldu zamanında güruhu cehele

Kimi telif-i kitap etmeye eyler acele
Kimin kastı kaside demeye ya gazale

IV.E.14. Kara Halil Efendi (1804-1880)

II. Abdülhamit'in ilk Şeyhülislamıdır. Mecitözü'nde doğmuştur. Babasının adı Mustafa'dır. Öğrenimini Amasya, Konya ve İstanbul'da yapmıştır. Müderris ve fetva eminliği, Vakıflar müfettişliği gibi görevlerden sonra 1877'de Osmanlı Meclisi'ne üye olmuştur. Meclisi Mebusan üyesi iken şeyhülislamlığa getirildi. Basılmamış birkaç eseri bulunmaktadır. İki yıla yakın şeyhülislamlık görevinde kalmıştır. Mezarı İstanbul'da Fatih Camii bahçesindedir.

IV.E.15. Hüseyin Fevzi Paşa (1836-1901)

Abdülaziz ve ikinci Abdülhamit zamanlarındaki savaşlarda yararlılıklarını göstermiş müşirlerdendir. Çorum'un Çıkrık Köyü yakınındaki Kışlacık karyesinde Köroğlu adlı bir aileden Osman Kethüda'nın oğludur. Çocukken İstanbul'a getirilmiş, Harbiye'den 1859'da kurmay yüzbaşılıkla çıkmıştır. Karadağ Harbinde Serdarı Ekrem Ömer Paşa'nın maiyetinde, Cebeli Lübnan İsyanını bastırmakta hizmetleri görülmüştür. Ömer Paşa ile Girit'e gitmiş ve oradaki muharebelerde de yararlık göstererek Hanya Erkânıharp Reisi olmuştur. Sonra liva (general) rütbesiyle Yemen'e gönderildi. Oradaki çarpışmalarda da üstün başarıları oldu. 1871'de Girit Komutanı olarak sekiz ay kaldıktan sonra İstanbul'a Erkânı Harbiye Reisi olarak döndü. Bu görevden sonra da Mekatibi Askeriye Nazırı olmuştur. Bağdat Vali vekilliği de yapmıştır. Beşinci Ordu Müşiri ve Suriye Valisi, Selanik ve Kosova Umum Komutanı, Üçüncü Ordu Komutanı olmuş 1901 tarihinde Selanik'te ölmüştür. Mezarı Selanik'tedir.

IV.E.16. Hacı Hasan Paşa (1832-1902)

1831 yılında Çorum'da Gülabibey Mahallesinde doğdu. Babası kılıççı ustası Hacı Mustafa Ağa, annesi Keziban Hatundur.

Çocukluğu babasının yanında demir dövmek, kılıç yapmakla geçti. Askerlik görevi için İstanbul'a gitti. Kırım Savaşında başarılar gösterdi. Onbaşı oldu. Başkomutan Rıza Paşa'nın emriyle çavuş oldu. Bu sırada bir sürre alayı ile Hicaz'a giderek hacı oldu. Dönüşte karaya oturan geminin kurtarılmasında büyük fedakârlık ve gayret göstermesi hacıların dikkatini çekti. Bu haber Sultan II. Abdülmecit tarafından duyulunca teğmenliğe terfi ettirildi. Bir süre sonra askerlikten çekilerek Çorum'a döndü. İstanbul ve havalisindeki eşkıyalık faaliyetlerini ortadan kaldırıp huzuru temin etmesi istenilerek göreve çağırıldı. Balıkesir Zaptiye Taburuna bölük ağası oldu. Başarılarından dolayı tabur ağalığına yükseltildi.

Sultan Abdülaziz döneminde İstanbul Beşiktaş Emniyetine memur edildi. Gayretleri sonucu alaybeyi oldu. Hasan Bey adını aldı.

Osmanlı-Rus Harbine katıldı. Kafkas Cephesine geçen Hasan Paşa burada yaralanarak Gümüşhane'ye getirildi. İyileştikten sonra bu cephedeki başarılarına rağmen Divan-ı harbe verildi. Vazifesini hakkıyla yaptığı kararıyla beraat etti.

II. Abdülhamit tarafından tekrar Beşiktaş Muhafızlığına getirildi. 1902 yılına kadar bu görevde kaldı. Devlete sadakatiyle asayiş ve huzur için gösterdiği gayretlerle devrinin yöneticileri arasında meşhur olmuştur. Hasan Paşa Beşiktaş Spor Kulübünün de resmi kuruluşu öncesinde bu spor ocağına ve sporcularına yardımcı olanlar arasında yer almıştır.

Çorum'un sancak olarak Ankara vilayetine bağlanmasının temini, Çorum'un simgesi olan Saat Kulesini yaptırması, Hıdırlık Camii ve bitişindeki sahabe türbelerinin yeniden yapılmasına vesile olması, Çorum'dan İstanbul'a tahsil için gençlerin gönderilmesini istemesi ve gönderilen öğrencilere yardımcı olması, Çorum'da adıyla anılan bir medrese ve kütüphane kurması, her yıl ramazan bayramlarında Çorum'daki bütün öğretmen ve öğrencilere İstanbul'dan (kitap, defter, kalem ve fes) gibi hediyeler göndermesi Hacı Hasan Paşa'nın Çorum'a verdiği değer ve bağlılığının birer şahidi olarak bilinmektedir.

Çorum'da halen adı ile anılan Hasan Paşa Kütüphanesi'nde İstanbul'dan gönderdiği nadide eserler koleksiyonundaki kitaplar da araştırmacıların ve okuyucuların istifadesine sunulmaktadır.

IV.E.17. Mazlum Oğlu Hacı Halil Efendi (1839-1901)

Çorum'un ilk belediye reisi. Çorum'da Belediye teşkilatının kurucusu ve ilk reisi olmuştur. 1839 yılında Çorum'da doğdu. Babası Mazlumoğlu Hasan Efendidir. Azap Ahmet Sokağında yakın zamana (1983'e) kadar ayakta kalmış olan ikametgâhı olan konağı da halk arasında "Mazlumoğlu Konağı" olarak biliniyordu. Hacı Halil Efendi aynı sokakta komşuları olan Hacı Abdurrahmanzade Osman Efendinin kızı Ayşe Hanımla evlenmiştir. Bu evlilikten Hasan ve Ahmet adlı iki oğlu ve Şerife adında bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Mazlumoğlu Halil Efendinin Yedi Sekiz Hasan Paşa ile akrabalığı olduğunu İhsan Sabuncuoğlu kaydetmektedir.

Çorum tarihi ve Çorumlu şahsiyetler üzerine derlediği bilgileri kitaplaştırmış olan rahmetli İhsan Sabuncuoğlu, Mazlum Oğlu Hacı Halil Efendiden bahsederken bu ilk belediye başkanını "Adı ve ünü ile dillerde kalmış olan bu kişinin temkinli, tedbirli ve iyi bir Belediye Başkanı olduğunu çocukluğumuzdan beri işite gelmiş bulunuyoruz." diye tanıtmıştır.

Çorum'un kent merkezi nüfusunun 13- 17 bin arasında olduğu bir zamanda çok dar bir hizmet kadrosu ile belediye hizmetlerini yürütmüş olan bu ilk başkanın özellikle kahvehane gibi topluma açık yerleri sık sık denetlediğine ve toplum sağlığına çok önem verdiğine ait günümüze ulaşmış anekdotlar bulunmaktadır. Kahvehanelerde çatlak kahve fincanı gördüğünde derhal kırar ve kahvehane sahibini cezalandırmış.

Hacı Halil Efendinin 1875 yılında belediye başkanı olduğunu ve bu görevi 1900 yılına kadar yürüttüğünü biliyoruz. O yıllarda belediye hizmetleri o zaman mevcut hükümet binası içinde bir bölümde yürütülüyordu. 1900 yılında emekli olmuş ve 1901 yılında vefat etmiştir.

IV.E.18. İsmet Eker (1877-1962)

1877 yılında Çorum'da doğdu. Babası Çorum'un tanınmış ailelerinden Enbiya oğlu Mehmet Nazif Efendi, annesi Sariye Hanımdır. Öğrenimini Çorum İdadi Mektebi ve Çorum medreselerinde yaptıktan sonra Tapu Kâtipliği'nde başkâtlık yaptı. Daha sonra evkaf müdürü oldu.

İttihat ve Terakki Cemiyetine giren İsmet Eker, bu cemiyetin Çorum mutemetliğini yapmış, 1914 yılında Çorum mebusu olarak İstanbul'daki Millet Meclisi'ne seçilmiş ve yine 23 Aralık 1919'da son Osmanlı Meclisi'ne mebus olarak seçilmiştir.

1 Mart 1920 yılında İstanbul'un düşmanlar tarafından işgali ve son Osmanlı Meclisi'nin dağıtılarak üyelerinin/milletvekillerinin yakalanıp Malta Adasına sürgüne gönderildiği sıralarda izini kaybettirerek Samsun'a hareket eden bir vapura binerek Samsun gelmiş ve Çorum'a ulaşmıştır. Çorum'da Milli Mücadele çalışmalarına başlamıştır. Bu arada İstanbul tarafı Mutasarrıf Samih Fethi tarafından Bolşevik propagandası yaptığı iddiası ile jandarma birliği nezaretinde Ankara'ya gönderilmek üzere Sungurlu'ya sevk edilmiştir. Sungurlu'da Jandarma Durak Onbaşı ve beş kişilik jandarma birliğine teslim edilmiştir. Delice İlçesine geldiklerinde geceyi orada geçirirlerken yemek sırasında Onbaşı, İsmet Eker'e (Bey biz seni ne için Ankara'ya götürüyoruz) diye sormuş. Milli Mücadeleye hizmet etmekten kendisini alıkoymak için bir tertip yapıldığını anlatması üzerine Onbaşı, "Seni Ankara'ya götüren namussuz ve alçaktır." diyerek İsmet Bey'i serbest bırakmıştır. İsmet Bey, Ankara'ya yalnız başına gitmiştir. Ankara Valiliğine ulaşınca, orada hakkındaki evraklar incelenmiş ve İsmet Bey serbest bırakılmıştır. 22 Temmuz 1920'de Çorum milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine katılmıştır.

Yozgat, Zile ve Alaca'da cereyan eden isyan hareketine karşı Çorum'da milis kuvvetleri oluşturmak üzere Çorum Mutasarrıfı Cemal Bardakçı ile birlikte çalışmak üzere Çorum'a gelen İsmet Bey, isyancıların Çorum'a gelmelerini önleyecek tedbirlerin alınmasında büyük rol oynamıştır.

Nihai zafer kazanılıp düşmanlar yurttan atıldıktan sonra devlet şeklinin Cumhuriyet olduğunu ve Atatürk'ün ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinin Büyük Millet Meclisinde görüşülmesi için Meclis Başkanı Fethi Okyar Türkiye'de olmadığı için bizzat Atatürk Çorum'a kendi özel otomobilini göndererek Çorum'da izinli bulunan Meclis Başkan Vekili İsmet Eker'i Ankara'ya getirtmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi İsmet Eker'in başkanlığında toplanarak 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanını ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhurbaşkanlığı'na seçilmesini gerçekleştirmiştir.

1914 yılından 1950 yılına kadar aralıksız 36 yıl milletvekili olarak Çorum'u temsil etmiş, Meclis başkan vekilliği, Maliye, Gümrük-Tekel ve Bütçe komisyonları başkanlıklarını uzun süre yapmış olan İsmet Eker C.H.P. grubu idare kurulu üyeliği ile parti divan üyeliklerinde bulunarak memleket için çeşitli hizmetler yapmıştır.

İstiklal Madalyasına sahip olan İsmet Eker 1950 seçimlerinden önce siyasi hayattan çekilerek adaylığını koymamış 22 Mayıs 1950'de milletvekilliği sona ermiştir. İsmet Eker Bey sahip olduğu arazinin modern tarım usulleriyle işletilmesi yolunda Çorum'da örnek bir çiftlik tesis etmiş ve Çorum çiftçilerine örnek olmuştur.

5 Ekim 1962'de vefat eden İsmet Eker'in cenazesi vasiyeti üzerine kendi kurduğu çiftlik yakınına defnedilmiştir. İsmet Eker'e Atatürk tarafından hediye edilen hatıra eşyalar ile şahsi eşyaları Çorum Müzesine, sahip olduğu kitaplığından kalan kitaplar da Çorum Hasan Paşa kitaplığına yakınları tarafından bağışlanmıştır.

IV.E.19. Dr. Mustafa Cantekin (1878-1955)

Dr. Mustafa Cantekin 1878 yılında Çorum'da doğmuştur. Babası Çorum'da İstanbullu oğullarından Terzi Bekir Efendi, annesi Boyabatlı oğullarından Asiye Hanımdır. İlköğrenimini Çorum'da Sofular Mahallesi'nde Çırak Hoca Mahalle Mektebinde yapmıştır. Amcası İstanbullu Hacı zade Ali Efendi Beyrut Askeri Rüştiyesinde Arapça öğretmeni olduğu için Mustafa'yı yanına çağırır. Mustafa Beyrut Askeri Rüştiyesine öğrenci yazılır. Amcasının tayini Şam'a çıkınca onunla birlikte Şam'a gider ve Öğrenimine Şam Askeri Rüştiyesinde devam eder. 1308/1892 yılında Askeri Rüşdiyeden mezun olur. 1309 yılında İstanbul'a gelerek Askeri Tıbbiye'ye girmiştir. Askeri Tıbbiyenin son sınıf talebesi iken siyasi olaylarla uğraştığı için üç yıl hapis cezası almış ve Tıbbiye'den çıkarılmıştır. Şam'a sürgün edilmiştir.

Şam'da İstanbul Pazarı adıyla küçük bir tuhafiye dükkânı işletmeye başlamıştır. Burada da siyasetle olan ilişkisini sürdürmüştür. Mustafa Kemal Şam'da Dr. Mustafa'yı üç arkadaşı ile birlikte ziyaret eder. Bu ziyaret sonucu *Vatan ve Hürriyet* adıyla bir cemiyet kurarlar. Bu cemiyetin adı, daha sonra *İttihat ve Terakki* olur. İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyetleri ile 1908 inkılâbı/ İkinci Meşrutiyet gerçekleşir.

Meşrutiyetin ilanı üzerine Dr. Mustafa da İstanbul'a döner. Tıbbiye son sınıf imtihanlarını da vererek tahsilini tamamlar. Yüzbaşı rütbesi ile askeri tabip olarak göreve başlar. 5 Temmuz 1911'de Bağdat Hastanesine tayin edilir. Burada ayrıca Jandarma Okulu Tabipliği görevini de yürütür. Bağdat Belediyesi doktorluğunu da meccani olarak yapar.

7 Ocak 1912'de 13. Kolordu 37. Tümen 2. Topçu Taburu Doktorluğuna atanır. Bağdat'ta bulunduğu sırada Ordu Komutanı Cemal Paşa tarafından gizli bir görevle İran'ın Hemedan şehrine gönderilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı başlamazdan önce askeri görevden ayrılmayı düşünmüş ise de Savaşın başlaması üzerine Çanakkale Seyyar Hastane Baştabipliğine atanmıştır. Çanakkale'ye gelince Çamburnu Hastanesini kurmuştur. Çamburnu Hastanesi Baştabipliği görevini sürdürürken

hastalanmış ve İstanbul'a Haydarpaşa Hastanesinde tedavi görmüş ve bu hastanede misafir doktor görevi verilmiştir.

17 Eylül 1916'da Fenerbahçe Hastanesine, Mart 1917'de Haydarpaşa Hastanesindeki yaralıları sevkıyat komisyonu başkanlığına, bir süre sonra Afyon Hastanesi Baştabipliğine atanmıştır. 15 Aralık 1918'de terhis edilerek İstanbul'a dönmüş ve ticaretle meşgul olmaya başlamıştır.

16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinde sürekli olarak aranması üzerine 1920 Nisan ayı içinde Ankara'ya kaçmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Birinci dönemine Kozan mebusu olarak katılmış ve bu dönem içinde İtalya'dan savaş ve sağlık malzemesi almak üzere Yunus Nadi ve İbrahim Süreyya beylerle İtalya'ya gitmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin II. Döneminden itibaren Çorum milletvekili olarak 1950'ye kadar Çorum'un temsilcisi olmuştur. 1924 yılında Çorum'un il olarak kalmasında etkin rolü olmuştur.

Milletvekilliği yılları içinde Türk Kızılay kurumunun gelişmesi için etkin hizmetlerde bulunmuştur. 1948 yılında Kızılay Genel Kurulu tarafından Kızılay'ın "onursal üyeliği" ile taltif edilmiştir.

1950 yılında siyasi hayattan çekilmiş ve 1955 yılında kalp yetmezliğinden Ankara'da vefat etmiştir. Fransızca, Arapça ve Farsça dillerini bilen Dr. Mustafa Cantekin'in zengin bir kütüphanesi bulunuyordu. Kitaplarının bir kısmını sağlığında Çorum İl Halk Kütüphanesine armağan etmiştir.

IV.E.20. Müftü Mehmet Tevfik Ergun (1880-1961)

1880 yılında Malatya'nın Yeşilyurt ilçesinde doğmuştur. Çocuk yaşta tahsil amacıyla baba ocağından ayrılmış, Malatya, Gaziantep, Konya ve Kayseri'de Arapça, Fıkıh, Tefsir gibi dini ilimleri tahsil ederek medrese eğitimini tamamlamıştır. Daha sonra Çorumlu bir arkadaşının tavsiyesi ve hastalığı dolayısıyla Çorum'a gelmiş ve Camii Kebir Medresesi Müderrisi Kürt Hacı Mustafa Efendinin derslerine devam ederek 1906 yılında icazet almıştır. Şiranlı Şeyh Hacı Mustafa Efendi'nin torunu Salime Hanımla evlenmiş ve Çorum'a yerleşmiştir.

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla Çanakkale Cephesine yedek subay olarak asker olmuştur. Burada yakınındaki bir askerin "cephanem bitti" sözü üzerine askere dönüp bakarken bir kurşun kulak memesini yakıp geçmiştir.

Çanakkale'den Sina Cephesine gittiğinde teğmen rütbesiyle savaşmıştır. Cepheelerde gösterdiği yararlıklar dolayısıyla madalya ile takdir edilmiştir. Savaş sonrası memleketine gitmeyip Çorum'a dönmüştür.

Çorum'da Reşadiye ilkokulunda öğretmenliğe başlamıştır. Memleket meseleleriyle her vakit ilgilenen Mehmet Tevfik Efendi'nin Sivas Kongresine Çorum delegesi olarak gitmesi Çorum Müdafaayı Hukuk Cemiyetince uygun görülmüş ve Abdurrahman Dursun Bey ile beraber Sivas'a gönderilmişlerdir. Böylelikle Kurtuluş Savaşı'na giden yolda çok önemli milli kararları alan Sivas Milli Kongresi heyeti içinde Çorum'u temsil etmişlerdir.

Sivas'tan döndükten sonra Çorum'da her yerde Milli Mücadele'ye destek veren ateşli konuşmalar yapmıştır. 1921 yılında Alaca Müftüsü olan Mehmet Tevfik Efendi Alaca'da da saygın bir şahsiyet olarak kabul görmüştür. 1929 yılında Çorum Müftülüğüne atanmıştır.

Çorum İmam Hatip Okulu'nun açıldığı 1953 yılında bu okulun Arapça derslerini okutmuştur. İleri yaşına rağmen bu öğretmenliğini büyük bir disiplin içinde faydalı bir şekilde yapmıştır. 10 Haziran 1961'de vefat eden Müftü Mehmet Tevfik Ergun, çok kalabalık bir cemaatle Hıdırlık Mezarlığına defnedilmiştir.

IV.E.21. Abdurrahman Dursun Bey

1872 yılında Zile’de doğmuştur. Babası Sabık oğlu Hüseyin’dir. İstanbul’da öğretmen okulunda okumuş ve edebiyat bölümünü bitirmiştir. Fatih Medresesine de devam eden Abdurrahman Dursun Bey dini bilimlerde de vukuf sahibi olmuştur. Öğretmen olarak Çorum’a atanmıştır. Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Abdurrahman Dursun Hoca Çorum delegesi olarak Sivas Kongresi’ne katılmıştır.

Birinci devre milletvekilleri arasında yer alan Abdurrahman Dursun Bey Bayındırlık Komisyonu kâtipliğinde ve İrşat Komisyonu Tüzük kâtipliğinde bulunmuştur. Ankara’da Edebiyat, Felsefe ve Fransızca öğretmenliği yapmıştır. Soyadı Kanunu gereği önce “Sabıkoğlu” soyadını almış daha sonra “Yalvaç” olarak soyadını değiştirmiştir.

Hayatı hakkında Avukat-Noter İhsan Sabuncuoğlu’nun ‘Çorum Tarihine Ait Derlemelerim’ kitabında Bursa’da karşılaştığı Abdurrahman Dursun Beyle mülakatına ait notlar bulunmaktadır.

IV.E.22. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu (1904-1992)

24 Ağustos 1904’te İstanbul’da doğdu. Aslen Çorumlu olan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu’nun çocukluk günleri ve ilköğrenim yılları Çorum’da geçmiştir. “Anıların İzinde” eserinde babasından annesinden ve Çorum Ulu Cami çevresinde geçen çocukluk anılarında uzun uzun bahsetmiştir.

Velidedeoğlu soyadı kendilerine büyük dedeleri Çorumlu eren bir kişi olarak halk hafızasında sevgiyle yer tutmuş Veli Dede’den gelmektedir.

Lise tahsili için Çorum’dan önce Yozgat’a giden Hıfzı Veldet daha sonra Ankara’ya giderek hem lise tahsiline devam etmiş hem de Büyük Millet Meclisi’nde tutanak kâtipliği görevinde bulunmuştur. Büyük Millet Meclisindeki bu görevini aralıklı olarak 1929 yılına kadar sürdürmüştür.

1928 yılında Hukuk Fakültesini bitirmiş, devlet sınavını kazanarak 1929 yılında Hukuk Doktorası yapmak üzere Avrupa’ya gönderilmiştir.

İsviçre’nin Neuchatel Hukuk Fakültesinden “Hukuk Doktoru” unvanını kazanmış, oradan Roma’ya gidip iki yıl Roma Hukuk Fakültesi, Ceza Hukuku Yüksek İhtisas Okuluna devam etmiş, sertifika almıştır.

1934 yılında, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk doçentliğine atanan Velidedeoğlu, 1942’de profesörlüğe, 1948’de ordinaryüslüğe yükseltilmiştir. İki kez Hukuk Fakültesi Dekanlığı görevinde bulunmuştur.

Almanca, Fransızca ve İtalyancayı çok iyi bilen Velidedeoğlu’nun 5 ciltlik Medeni Hukuk kitabı, 100’e yakın bilimsel inceleme, araştırma ve konferansı, Almanca ve Fransızcadan 15 inceleme ve kitap çevirisi, Türkiye, Almanya, İsviçre, İtalya, Belçika ve Fransa’da yayınlanmıştır. Alman Mukayeseli Hukuk Derneği’nin asli üyeleri arasında yer almıştır.

Türkiye’de “Kat Mülkiyeti Kanunu”nun ön tasarısını hazırlamış ve bu çalışması hemen hemen olduğu gibi 1965 yılında Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir.

1960 yılında Kurucu Meclis üyesi olan Velidedeoğlu bu meclisin Anayasa Komisyonunda redaksiyon komitesi başkanı olarak yeni anayasanın kaleme alınması işine doğrudan katılmıştır. 1961 yılında Anayasa’nın kabulünden sonra Kurucu Meclis üyeliğinden ayrılıp emekli oluncaya kadar sadece üniversitedeki görevine devam etmiştir.

Türk Medeni Kanununun ülke ve toplum ihtiyaçlarına göre değiştirilmesinde, yeni bir ön tasarı hazırlığı kendisine tevcih edilmiş ve 908 sayfa olarak bu tasarıyı tek başına hazırlamış ve 1971 yılında bu çalışması da Meclisçe kabul edilmiştir.

Profesör Velidedeoğlu, ayrıca Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ve Atatürk'ün Büyük Nutku'nu dil yönünden sadeleştirerek daha kolay anlaşılır hale getirmiştir. Profesör Muammer Aksoy'un deyişiyle " Her dönemde denenmiş, küçük hesaplara, kişisel çıkarlara kapılmamış saygın bir kişilik ve örnek bir Atatürkçüdür." Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, 1992 yılında vefat etmiştir.

IV.E.23. Hasan Eşref Ertekin (1892-1979)

1892 yılında Çorum'da doğdu. Baba tarafından Çorum müftülerinden İbrahim Halil Efendinin, anne tarafından büyük âlim Yusuf Bahri'nin torunudur. Babası Çorum Ulu Camii vaizlerinden İbrahim Hakkı Efendi, annesi Kuyular ailesinden Ayşe Hanımdır.

Hasan Eşref babasının vefatıyla kendisi 14 yaşında iken hepsi de kendinden daha küçük olan üç kardeşiyle birlikte yetim kalmıştır. Mahalle komşuları olan Çorum'un eşrafından İstanbullu oğlu Sadık Efendinin gözetimi, maddi ve manevi yardımlarıyla hafızlığını ikmal etmiş olan Hasan Eşref, medrese tahsilini de tamamlamak üzere iken 1915 yılında asker olmuştur.

Diyarbakır Askeri Hastanesinde ve daha sonra İstanbul'da askerlik görevini tamamlamış ve 1919 yılında Çorum'a dönmüştür.

Savaş dolayısıyla tahsillerini yarıda bırakanlar için Sungurlu'da kurulan bir imtihan komisyonu huzurunda sınava girerek günümüz imam-hatip liseleri muadili olan bir başarı belgesi almıştır.

Aldığı tahsil belgesiyle Çorum Sağrıcı Mahallesi Camii İmamlığı görevine atanmış ve aynı zamanda Hasan Paşa Kütüphanesi Hâfız-ı Kütüplüğüne de (kütüphane memuru) görevlendirilmiştir. İmam-hatipler askerlikten muaf tutuldukları için İstiklal Savaşı süresince askere alınmamıştır.

1919-1957 yılları arasında 39 yıl kütüphane memuru olarak hizmette bulunmuştur. 1957 yılında emekli olmasına rağmen, sonra da 1970 yılına kadar "Uzman Kütüphaneci" olarak kültür hizmetine devam etmiştir.

Çok okumuş, birçok kitapla haşır neşir olmuş bir kültür adamı olarak Türk Dil Kurumu'nun ülke çapında yaptığı "Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü" çalışmalarına Çorum'dan gönderdiği 3126 dil fişi ile katılmıştır. Türkçe Derleme Sözlüğü için gösterdiği bu yüksek gayret ve özverili çalışması dolayısıyla Hasan Eşref Ertekin'e "Türk Dil Kurumu Yardımcı Üyeliği" unvanı verilmiştir.

1938-1946 yılları arsında çıkarılan Çorumlu Dergisi'nde, mani ve bilmeceleler üzerine derlemeleri Çorumlu maniler ve cönklerden yaptığı folklor ve şiir derlemelerini, Çorum'da söylenen atasözlerini, Çorumlu'nun oyun ve eğlencelerini ve Çorum'da kadın kıyafetleri gibi konularda araştırma çalışmalarını yayımlamıştır. Tamamı 61 sayı çıkan Çorumlu Dergisinde imzasını taşıyan 102 yazısı bulunmaktadır. Emeklilik yıllarında "Çorumlu Maniler" kitabı yayınlanmıştır.

Bağ ve bahçe merakı ile de tanınan ve yirminci yüzyılın elli yıllık bir kesiminde Çorumluya kütüphanecilik hizmeti veren Eşref Ertekin, Çorumlunun hafızasında "Eşref Hoca" olarak haklı bir şöhrete ve gönüllerde de yüksek bir saygı ve sevgiye ulaşmıştır.

1979 yılında vefat eden Eşref Ertekin'in anısına Belediye Meclisi Üçtutlar Mahallesinde bulunan bir kavşak ve caddeye "Eşref Hoca Kavşağı" ve "Eşref Hoca Caddesi" adını vermiştir.

IV.E.24. Mahmut Atalay (1934-2004)

Çorum-Cemilbey'de dünyaya geldi. 1952 yılında Çorum Beden Terbiyesi (İl Spor Müdürlüğü) Güreş Kulübünde güreşe başladı. İlk antrenörü Adil Candemir'dir. Katıldığı şampiyonalarda elde

ettiği dereceler şunlardır:

1959 yılında serbest stil 73 kg'da Akdeniz Oyunları birinciliği, 1963 yılı serbest stil 70 kg'da Balkan birinciliği, 1963 yılı serbest stil 73 kg'da Akdeniz Oyunları birinciliği, 1964 yılı serbest stil 70 kg'da Dünya dördüncülüğü, 1964 yılı Tokyo Olimpiyatlarında serbest stil Dünya dördüncülüğü, 1965 yılı serbest stil 78 kg'da Balkan birinciliği, 1967 yılı serbest stil 70 kg'da Dünya ikinciliği, 1968 yılı serbest stil 78 kg'da Avrupa ikinciliği, 1968 yılı Toledo ABD'de serbest stil 78 kg'da Dünya birinciliği, 1970 yılı Mexico city Olimpiyatlarında serbest stil 78 kg'da Dünya birinciliği.

150'nin üzerinde uluslar arası müsabakalarda serbest güreşte milli formayı giyen ve ülkemizi temsil eden Mahmut Atalay, Avrupa şampiyonluğu ve Olimpiyat şampiyonluğu ve Türkiye şampiyonluklarına erişti. Türkiye Güreş Milli Takımı Antrenörlüğü yaptı. Ticaretle uğraştı. Üç çocuk babasıydı. 5 Aralık 2004 tarihinde vefat etti.

IV.E.25. Tevfik Kış (1934-)

Çorum'un Kargı ilçesi Pelitçik Köyünde doğdu. 1956 yılında güreşe başladı. Katıldığı şampiyonalarda elde ettiği dereceler şunlardır:

1959 yılı Balkan ülkeleri müsabakalarında Grek-Romen stil 87 kg'da ikincilik, 1959 yılı Akdeniz Oyunları Grek-Romen stil 87 kg'da birincilik, 1960 yılı Roma Olimpiyatlarında Grek-Romen stil 87 kg'da birincilik, 1961 yılı Japonya'da Grek-Romen stil 87 kg'da Dünya dördüncülüğü, 1962 yılı Tolado'da Grek-Romen stil 87 kg'da Dünya birinciliği, 1963 yılı Finlandiya'da Grek-Romen stil 87 kg'da Dünya birinciliği, 1966 yılı Tolado Grek-Romen stil 97 kg'da Dünya ikinciliği, 1966 yılı Federal Almanya'da Grek-Romen stil 87 kg'da Avrupa birinciliği, 1967 yılı Minks'de Grek-Romen stil 87 kg'da Dünya beşinciliği.

1968 yılında aktif sporu bıraktı. Türkiye Güreş Federasyonunda yöneticilik ve Türk Güreş Vakfı kurucu üyeliği ve yöneticiliğini yaptı. Bu görevleri yanında Türkiye Güreş Milli Takımı antrenörlüğü görevinde bulundu. Evli ve iki çocuk babası olan Tevfik Kış ticaretle meşgul olmakta ve Ankara'da ikamet etmektedir.

IV.E.26. Nazmi Avluca (1975-)

Kargı ilçemizde dünyaya geldi. 1987 yılında Bolu Güreş Eğitim Merkezinde güreşe başladı. TEDAŞ Spor Kulübünde güreşe devam etti. Katıldığı şampiyonalarda elde ettiği dereceler şunlardır:

1992 yılı İstanbul'da Yıldızlar Grek-Romen stil 60 kg'da Dünya birinciliği, 1994 yılı İstanbul'da Ümitler Grek-Romen stil 74 kg'a Avrupa birinciliği, 1994 yılı Macaristan'da Gençler Grek-Romen stil 74 kg'da Dünya ikinciliği, 1995 yılı İran'da Ümitler Grek-Romen stil 76 kg'da Dünya üçüncülüğü, 1996 yılı Macaristan'da Grek-Romen stil 76 kg'da Avrupa birinciliği, 1998 yılı Rusya'da Grek-Romen stil 76 kg'da Avrupa üçüncülüğü, 1999 yılı Yunanistan'da Grek-Romen stil 76 kg'da Dünya birinciliği, 2001 yılı Türkiye'de Grek-Romen stil 76 kg'da Avrupa üçüncülüğü, 2001 yılı Fransa'da Dünya kupasında 76 kg'da birincilik, 2002 yılı Kanada'da Üniversiteler Dünya Güreş Şampiyonasında 84 kg'da birincilik, 2003 yılı Mısır'da Dünya Kupası 84 kg'da ikincilik, 2004 yılı Avrupa Şampiyonasında birincilik, 2005 yılı Dünya Şampiyonasında üçüncülük, 2006 yılı Avrupa üçüncülüğü, 2006 yılı Golden Grand Prix'de birincilik, 2006 yılı Dünya Şampiyonasında ikincilik.

2007 yılı Avrupa Güreş şampiyonası 84 kg.da birinci olan Nazmi Avluca, Pekin'de yapılacak Olimpiyatlara katılma hakkı kazandı.

IV.F. ÇORUM'DA KÜTÜPHANECİLİK*

IV.F.1.ÇORUM'DA KÜTÜPHANECİLİĞİN GELİŞİMİ

Çorum'da kütüphane hizmetlerinin 18. asrın ikinci yarısına kadar indiği bazı kaynaklardaki bilgilerden anlaşılmaktadır.

Hacı Ali Mahmut Efendi'nin 1756 yılında Çorum'da ilk kütüphaneyi oluşturduğu, 1787 yılında Süleyman Feyzi Paşa'nın şimdiki İstiklal İlkokulu (Eğitim ve Teknoloji Müzesi olarak düzenlenmekte) bahçesinde kargir bir kütüphane yaptırdığı, 1878'de Müftü Ahmet Feyzi Efendi'nin şimdiki Emir Ahmet Camii civarında bir vakıf kütüphanesi kurduğu, 1895 yılında Hacı Hasan Paşa tarafından Ulucamii bahçesinde müstakil bir kütüphane kurulduğu bilinmektedir.

1923'ten sonra Çorum'da bulunan Süleyman Feyzi Paşa, Müftü Ahmet Feyzi Efendi ve Hacı Hasan Paşa Kütüphaneleri 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereğince birleştirilmek suretiyle Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve İl Kütüphanesi oluşturulmuştur. 1923-1925 yılları arasında vakıf kütüphanelerinin kapatılması üzerine kitapların açıkta kalıp kaybolacağı endişesi ile bir komisyon kurularak vakıf arsasına (şimdiki belediye binası, taş bina) halkın taş kırma işlerinde ücretsiz çalıştığı kütüphane binası yaptırılarak, Çorum Milli Kütüphanesi şimdiki Belediye Binası'nda (taş bina) 05/08/1925 yılında hizmete açılmıştır. Hacı Hasan Paşa Kütüphanesi Memuru (Hafız-ı Kütüp) Eşref Ertekin bu kütüphaneye memur olarak atanmıştır. Çorum Milli Kütüphanesi'nin 1912-1927 yılları arasında ülkemizde milli kütüphane olarak kurulan 14 kütüphaneden biri olmasına Çorum'un duyarlı halkı tarafından halkın kütüphaneden rahatça yararlanması amacıyla şehrin merkezi yerinde kütüphane binası yapılmış olmasına rağmen kütüphane, 1924-1963 yıları arasında 7-8 defa yer değiştirmiştir. Kütüphane için müsait olmayan yerlerde kütüphane hizmeti verilmeye çalışılması ve sık sık kütüphanenin yerinin değişmesi neticesi kütüphane idaresi ve Çorum'un ileri gelenleri il merkezinde her türlü ihtiyaca cevap verecek bir kütüphane binası yaptırmak üzere 1956-1957 yıllarında "Çorum Genel Kütüphane Binası Yaptırma Derneği"ni kurmuşlardır. Kurulan bu derneğin gayretleri ve azimkâr üyelerinin teşebbüsü ile belediyeden temin edilen Pîrî Baba Çamlığı Kız Meslek Lisesi yanındaki arsaya kütüphane yapılmaya başlanmış, derneğin gücü bitirmeye yetmediğinden İl Özel İdaresinin katkısı ile şimdiki Hasan

El Yazması Eser Örneği
(Hasan Paşa Halk Kütüphanesi)

Paşa Kütüphanesi binası tamamlanarak 23 Nisan 1963 günü hizmete açılarak kütüphane hizmetleri burada verilmeye başlanmıştır. Binanın mülkiyeti İl Özel İdaresinde kalmak üzere daha sonra kullanma hakkı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.

Ülkemizde 1950 yılından sonra çocuk kütüphanelerinin açılmaya başlanması ile 1955 yılında da ilimizde ilk çocuk kütüphanesi Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı olarak Albayrak İlkokulu müstemilat kısmında açılmıştır. Çocuk kütüphanesi daha sonra İstiklal İlkokulu'nun bodrumuna

* Bu bölüm, Kültür ve Turizm İl Müdürü **Ali ÖZÜDOĞRU** tarafından hazırlanmıştır.

taşınmış, 1960 yılında da idari yönden İl Halk Kütüphanesi'nin bir şubesi haline getirilmiştir. İstiklal İlkokulu'nun bodrumunda imkânsızlıklar içinde hizmet veren çocuk kütüphanesi binası önemli bir sorun olmuş, Ankara'da oturmakta olup Çorum'la bağlantısı bulunan Faik Tonguç şehre ziyarete geldiğinde kütüphaneye uğrayarak kütüphaneye yardım etmek istediğini bildirmiştir. Bu yardım sözü üzerine Çöplü Mahallesi'nde mütevazı bir kütüphane yaptırabileceği tavsiye edilmiştir. Çöplü Mahallesi'nde belediyece verilen arsa üzerine hayırsever Faik Tonguç tarafından verilen yardıma İl Özel İdaresi'nden de destek sağlanarak şimdiki Faik Tonguç Çocuk Kütüphanesi yaptırılarak İstiklal İlkokulunda bulunan çocuk kütüphanesi buraya taşınmış hizmetleri burada yürütmüştür.

İskilip'teki kütüphanenin çekirdeğini Osmanlı İmparatorluğu Döneminden intikal eden medrese kütüphaneleri teşkil etmektedir. 8 Aralık 1924 yılında Caca Bey Medresesi'nin bir odasında Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı ilk kütüphane açılmış, tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla da özel koleksiyonlardan bazı eserler ve yakın köylerde bulunan el yazması eserler ve kıymetli basma eserler de kütüphaneye getirilmiştir.

IV.F.2. ÇORUM'DAKİ KÜTÜPHANELERİNİN MEVCUT DURUMU

Çorum il merkezinde üçü halk kütüphanesi, ikisi çocuk kütüphanesi olmak üzere 5 kütüphane hizmet vermektedir. Ayrıca 13 ilçede ve Alacahöyük ile Arifegazili beldelerinde bulunan 2 kütüphaneye birlikte, Çorum genelinde Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı toplam 20 kütüphane bulunmaktadır.

IV.F.2.a. İl Halk Kütüphanesi

Pîrî Baba Çamlığı Kız Meslek Lisesi yanında bulunan kütüphane binasının dar olması ve idare hizmetlerinin yürütülmesinde güçlük çekilmesi nedeniyle Kültür ve Turizm Bakanlığı kütüphane

El Yazması Eski Eser Deposu (Hasan Paşa Halk Kütüphanesi)

yapımını programına almış, program dâhilinde Mimar Sinan Mahallesinde üç katlı kütüphane binası yapılarak, 25 Aralık 1991 yılında İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü buraya taşınmıştır. Eski kütüphaneye de Çorum'da Kütüphaneciliğin çekirdeğini oluşturan Hasan Paşa Halk Kütüphanesi ismi verilerek hizmetlerinin devamı bu isim altında yürütülmektedir.

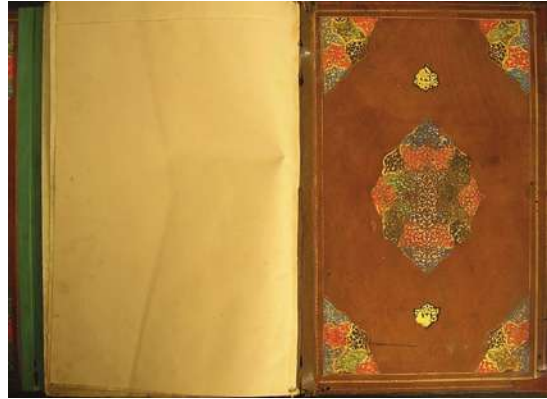
Mimar Sinan Mahallesinde bulunan İl Halk Kütüphanesi üç katlı olup; birinci kat cilt atölyesi, depo, ikinci kat yetişkin ve çocuk bölümü, üçüncü kat ise konferans salonu ve sergi salonu olarak düzenlenmiştir. Kütüphanede 20 bilgisayarla internet erişim merkezi olup, il merkezindeki 4 şube kütüphanesi her türlü idari ve teknik işlemleri ile ilçe ve beldelerdeki kütüphanelerin teknik işlemleri buradan yürütülmektedir. Kütüphane otomasyon sistemi ile Bakanlık ve diğer kütüphanelere bağlanmakta olup, kütüphanedeki tüm kitapların kayıtlarının bilgisayar ortamına alınma çalışmaları devam etmektedir. Kütüphanede ücretsiz internet hizmeti verilmekte, 100'e yakın süreli yayın ile yerel ve ulusal gazetelerden rahatlıkla faydalanılabilmektedir.

IV.F.2.b. Hasan Paşa Halk Kütüphanesi

Süleyman Feyzi Paşa, Ahmet Feyzi Efendi ve Hacı Hasan Paşa Kütüphanelerinin birleşmesi sonucu oluşturulan ve 1963 yılından 1990 yılına kadar da İl Halk Kütüphanesi olarak hizmet veren Pîrî Baba Çamlığı yanındaki kütüphane, 1991 yılında Mimar Sinan Mahallesi'nde yapılan binanın İl Halk Kütüphanesine dönüştürülmesiyle eski bina Hasan Paşa Kütüphanesi olarak isimlendirilmiş ve bu isim altında hizmet vermeye devam etmektedir.

Hasan Paşa Halk Kütüphanesi İlimizin en eski ve en zengin kütüphanesidir. 3692'si nadir el yazması, 5972'si Arap harfli basma olmak üzere 50.000'in üzerinde eser bulunan kütüphane araştırmacıların da büyük ilgisini çekmektedir. El Yazması nadir eserlerin Bakanlıkça oluşturulan Nadir

Eserler Bölge Kütüphanelerine taşınması gündeme gelmiş, Çorumlular ve bilim adamları, buna doğru olmayacağını söyleyerek karşı çıkmışlardır. Bu konu ile ilgili Prof. Dr. Ali YANDIM şöyle söylemektedir. “Mahalli kültür bakımından, kütüphanelerin yazmalarının en dikkat çekici ve orijinal yönü burasıdır. Bu kütüphaneyi bir başka yere naklettiğimizde bu özellikler hiçbir şey ifade etmez hale gelebilir.”²⁰²

El Yazması Eser Örneği
(Hasan Paşa Halk Kütüphanesi)

Yalnız kütüphanede nadir el yazması eserler için bodrum katta ayrılan bölümün pek uygun olmadığı bilinmekte idi. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve İl Halk Kütüphanesi Müdürlüğü'nün girişimleri ile Çorum Valiliği İl Özel İdaresi'nden gerekli ödenek temin edilmiş ve el yazması eserler için üst katta her türlü yangın, su, hırsızlık, nem gibi etkenlerden korunabilecek çelikten bir oda yaptırılmış, buraya nemölçer cihaz konmuş, güvenlik sistemleri kurularak her türlü olumsuzluğa karşı gerekli önlemler alınmıştır. Kütüphanede bulunan tüm el yazması eserler dijital ortama alınmış, isteyen tüm araştırmacılara bu eserlere ait CD'ler verilebilmektedir. Kütüphanede el yazması eserlerden faydalanmak amacıyla gelen araştırmacılar için bir bölüm oluşturulmuş, araştırmacılara her türlü kolaylık sağlanmaktadır. Hasan Paşa Kütüphanesi'nde bulunan el yazması nadir eserler için Prof. Dr. Ali YANDIM'ın bazı tespitleri şöyledir: Her şeyden önce Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi yığma yani rastgele toplanmış bir kütüphane değildir. Planlı bir şekilde oluşturulmuştur. Ayrıca dikkat çeken bir başka husus da üst seviyedeki uzmanların kullanabileceği temel kaynakların kütüphanede yer almasıdır. Pek çok kütüphanede ağırlıklı olarak medreselerde derece derece okutulan eserler yer aldığı halde Hasan Paşa Kütüphanesi bu seviyeyi katbekat aşmıştır.²⁰³

Bu kütüphane diğer kütüphaneden daha zengindir, gibi yargılar maksadı dışında yorumlara yol açabilir. Şu kadarını söyleyebilirim ki Çorum Hasan Paşa Kütüphanesi'nin derecelendirmede rahatlıkla ön sıralarda yer alabileceğinden eminim.²⁰⁴

Aynı zamanda kütüphanede teknolojik tüm imkânlar kullanılmakta, açılan ücretsiz internet erişim merkezi yanında tüm kitapların kayıtlarının internet ortamına alınma çalışmaları da devam etmektedir.

²⁰² Ali Yardım, *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu*, 1-3 Ekim 2004.

²⁰³ Ali Yardım, *a.g.s.*

²⁰⁴ Ali Yardım, *a.g.s.*

IV.F.2.c.**Eşref Ertekin Halk Kütüphanesi**

İlimiz Ulukavak Mahallesi'nde Bakanlığımız yatırımı olarak 1997 yılında ihale edilen ve 16.09.2000 tarihinde yapımı tamamlanan üç katlı modern binaya sahip sergi ve çok amaçlı salonu ile ücretsiz internet erişim merkezi de bulunan Kütüphane 08.04.2003 tarihinde hizmete açılmıştır.

Çok Amaçlı Salon (Eşref Ertekin Halk Kütüphanesi)

Okuma Salonu (Eşref Ertekin Halk Kütüphanesi)

IV.F.2.d. Faik Tonguç Çocuk Kütüphanesi

Çorum'da ilk olarak çocuk kütüphanesi 1954 yılında Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı olarak Albayrak İlkokulunda hizmete açılmış yangın geçirdikten sonra bahçede bulunan Amerikan barakalarına taşınarak faaliyetine devam etmiştir. 1960 yılında İl Halk Kütüphanesine bağlanarak İstiklal İlkokulu bodrum katına taşınmış ve 1963 yılına kadar orada hizmet üretmiştir.

Faik Tonguç isimli Çorumlu bir hayırseverin maddi bağıışı, Belediye Başkanlığı'nın arsa tahsisi ve Özel İdarenin katkılarıyla Çöplü Mahallesi Yazıçarşı

civarında bulunan kütüphanenin yeri 31.8.1971 tarih ve 17 sayılı Belediye Meclis kararı ile 95 yıl süre ile Kütüphaneye devredilmiştir. Kütüphane, Okul bodrumundan bu binaya taşınmış, kütüphaneyi yaptırmanın ismi verilerek 1964 yılında hizmete açılmıştır.

IV.F.2.e. Mehmet Şadisoğlu Çocuk Kütüphanesi

İlimiz Bahçelievler Mahallesi Dostlar Sitesi A Blok apartmanın giriş katındaki iki daire Yılmaz Madencilik adına Yaşar Basmacı isimli bir vatandaşımız tarafından Kütüphane olarak fonksiyona edilmek üzere Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağışlanmıştır.

Söz konusu yerde gerekli tadilat 1996 yılında gerçekleştirilmiş olup tefrişi yapılarak 23.12.1997 tarihinde hizmete açılmıştır. Söz konusu kütüphaneyi bağış yapan vatandaşın isteği doğrultusunda "Mehmet Şadisoğlu Çocuk Kütüphanesi" adı verilmiştir.

IV.F.2.f. Alaca Halk Kütüphanesi

Özel İdare'ye ait binanın 2. katında tahsis edilen küçük bir salonda çocuk kütüphanesi olarak faaliyete başlamıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığının emirleri üzerine halk kütüphanesine dönüştürülmüştür.

Aynı ilçede belediye tarafından açılan 2. kütüphanenin Bakanlığımıza devri için gerekli girişimlerde bulunularak Belediye Kütüphanesi 16.10.1980 tarihinden itibaren eşyası ile birlikte Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. Ayhan Mahallesinde Belediye İşhanının 3. katında hizmet veren kütüphanenin geniş bir salonu ile 4 ayrı odası bulunmaktadır.

IV.F.2.g. Alacahöyük Halk Kütüphanesi

Alaca İlçesi Höyük Beldesi'nde bulunan eski motelin bir bölümü onarılıp kütüphaneye dönüştürülmüş; 18.05.1994 günü açılmıştır.

IV.F.2.h. Bayat Halk Kütüphanesi

Bayat Çocuk Kütüphanesi, şahsa ait kiralık bir binada hizmete açılmıştır. 1972 yılında çocuk kütüphanesi olarak hizmete açılan birim, 1978 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığının aldığı karar gereği Halk Kütüphanesine dönüştürülmüştür. Belediyeye ait müstakil bir binada hizmet vermektedir.

IV.F.2.i. Boğazkale 100.Yıl Halk Kütüphanesi

Ulu Önder Atatürk'ün doğumunun 100.yılı nedeniyle Boğazkale Belediye Başkanlığı'nın yaptırdığı binanın 2. katında 18.5.1982 tarihinde hizmete açılmıştır. 1989 yılında çarşı merkezindeki belediyeye ait kahvehaneye taşınmış olup, bu binanın yıkılması nedeniyle Aslanhane Camiinin altındaki 3 odanın her türlü bakım, onarım ve muhafazasını sağlamak kaydıyla, Kütüphane olarak kullanılmak üzere Vakıflar Genel Müdürlüğü ile yapılan protokol şartları doğrultusunda, burada hizmetlerini sürdürmektedir.

IV.F.2.i. Dodurga İlçe Halk Kütüphanesi

Dodurga İlçe Halk Kütüphanesi İlçe Kaymakamlığı ve İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün koordinasyonu ile 10.09.1996 tarihinde hizmete açılmıştır. Bir okul bahçesinde bulunan küçük bir lojmanda hizmet veren kütüphane için İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün girişimleri ile merkezi bir yerde bulunan sağlık ocağı tahsis edilmiştir.

IV.F.2.j. İskilip Halk Kütüphanesi

İskilip'te ilk kütüphane, Osmanlı döneminde medrese kütüphanesi olarak açılmıştır. 1924 yılında Caca Bey Medresesinde faaliyete geçen kütüphane daha sonra Halkevleri binasına taşınmıştır. 1966 yılında ise belediye sebze hali üzerindeki binaya taşınmış bina terasına yapılan ilave salonlarda 01.11.1972 tarihinde çocuk kütüphanesi de açılmıştır.

1987 yılı sonlarında Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü tarafından yapımı gerçekleştirilen şimdiki modern binasına taşınmıştır. Kütüphanenin kitap koleksiyonu çok zengindir. Ayrıca 529 adet el yazması, 1436 adet de Arap harfli basma kitap bulunmaktadır.

IV.F.2.k. Kargı Halk Kütüphanesi

İlçe Parkı içinde mülkiyeti belediyeye ait binada çocuk kütüphanesi olarak faaliyete başlamıştır. 1978 yılında aynı park içinde belediye tarafından lokanta olarak yaptırılan ikinci bina yeniden düzenlenerek kütüphaneye tahsis edilmiş ve halk Kütüphanesi olmasına imkân sağlamıştır. 1992 yılı içerisinde Kızılay Derneğine ait kiralık bir binaya taşınmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı yatırımı olarak 1997 yılında inşaatına başlanan kütüphane binası tamamlanarak 28.12.1999 tarihinde geçici kabulü yapılmıştır. 2000 yılı içinde bu binaya taşınmıştır. Kütüphaneye Kargılı bir şehidin adına izafeten “ Şehit Suat Yaşar İlçe Halk Kütüphanesi” adı verilmiştir.

IV.F.2.l. Lâçin Halk Kütüphanesi

Lâçin İlçesinde bulunan Jandarma Karakol Binası, kütüphane olarak tahsis edilmiş, aynı binaya kurulan internet erişim merkezi ile birlikte 2008 Haziran ayında hizmete açılmıştır.

IV.F.2.m. Mecitözü Halk Kütüphanesi

1965 yılında arsası temin edilmiş, kurulan dernek tarafından Özel İdarenin de katkılarıyla yapımı gerçekleştirilmiştir. Bina mülkiyeti Özel İdareye ait olup intifa hakkı kütüphanenindir. İki katlı

kütüphane binasının alt katı, çocuk kütüphanesi olarak çocuklara; üst katı ise yetişkinlere hizmet vermektedir.

IV.F.2.n. Oğuzlar 100.Yıl Halk Kütüphanesi

Ulu Önder Atatürk'ün doğumunun 100.yılı il kutlama programına alınan (Karaören) Oğuzlar Belediye Başkanlığı'nın katkılarıyla açılan kütüphane binası daha sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı'na devredilmiştir.

IV.F.2.o. Ortaköy Halk Kütüphanesi

1990 yılında Ortaköy Belediyesine ait iş hanının 1. katında 25 16.04.1990 tarihinde hizmete açılan kütüphane, aynı binada hizmet vermeye devam etmektedir.

IV.F.2.ö. Osmancık Halk Kütüphanesi

1964 yılında kurulan derneğin faaliyetleri sonucu Özel İdare ile müşterek yaptırılan binanın giriş katında hizmet vermekte iken, binanın satılması üzerine 1988 yılındaki Kızılay'a ait bir binaya taşınmıştır. İlçede halk kütüphanesi hizmet binası yapımı için hazineye ait 1395 m² yer tahsis edilmiş Kültür ve Turizm Bakanlığı yatırımı olarak 3 katlı yapılan hizmet binası tamamlanarak binaya 27.07.1999 tarihinde taşınmıştır.

IV.F.2.p. Sungurlu Halk Kütüphanesi

1963 yılında belediyeye ait binada hizmete açılmıştır. Daha sonra Özel İdare tarafından yaptırılan binanın giriş katına taşınmış, buranın Özel İdare Kültür Sitesi yapımı için yıkılmasıyla da 1993 yılında belediyeye ait Kültür Sitesinin 3.katı kiralanarak buraya nakledilmiştir. Buradan da 1996 yılında Özel İdare Kültür Sitesinde kütüphane için yapılan bölüme taşınmış, hizmetlerini halen burada sürdürmektedir.

IV.F.2.r. Arifgazili Halk Kütüphanesi

Arifgazili Belediyesi giriş katının kütüphane olarak kullanılmak üzere, 99 yılına Kültür ve Turizm Bakanlığı'na intifa hakkı vermesi üzerine 1985 yılında hizmete açılmıştır. Daha sonra belediye, yer darlığı nedeniyle kütüphaneyi 1991 yılında buradan özel şahsa ait bir binaya çıkarmış ve kirası belediyece ödenmiştir.

Daha sonra belediyenin yeni hizmet binasına taşınması nedeniyle kütüphane, eski belediye binası 1. katının süresiz ve bedelsiz olarak kütüphaneye tahsis edilmesi üzerine 1994 yılında buraya taşınmış, hizmetlerine burada devam etmektedir.

IV.F.2.s. Uğurludağ 100 Yıl Halk Kütüphanesi

Atatürk'ün doğumunun 100. yılı il kutlama programına alınarak 1981 yılında İlçe Belediyesine ait daha önce kahvehane olan bir mekânda hizmete açılmış, aynı mekânda işlevini sürdürmektedir.

Değerlendirme

Türk Milleti olarak; kitap ve kütüphaneye her dönemde büyük önem verildiği herkes tarafından bilinmekte olup, Çorumlular da kitap ve kütüphane söz konusu olunca desteklerini esirgememektedirler.

Televizyon ve akabinde bilgisayarın yaygınlaşması ile kütüphanelerin önemini kaybedeceği düşünülse de biz o kanaatte değiliz. Kitaba dokunma, eline alma, sayfalarını aralama hazzını hiçbir şeyin veremediği gibi yeni hazırlanacak kitaplar için de kaynak oluşturan kitaplar hiçbir zaman değerini kaybetmemektedir. Bunun farkında olan merkezi ve yerel idareler de mevcut kütüphaneleri fiziki olarak güçlendirmekte ve teknoloji ile de donatmaktadır. Çorum'da bulunan 20 kütüphane de İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün girişimleri sonucu fiziki olarak kütüphaneler için gerekli güzel ortamlara kavuşturulmuş ve teknik olarak da çağın gerekli kıldığı bilgisayar ve internet erişim merkezleri vb. donanımlarla donatılmıştır. Ancak önemli bir eksiklik olan personel konusunda mesafe kaydedilememektedir. Devletimiz ve milletimizin imkânları ile kurulan bu kütüphanelerin personel sorunu çözülmeden burada bulunan kitap ve diğer donanımlar hapsedilmiş olacaktır. Şayet uzman ve diğer personel konusu Devlet Memurları Kanunu'na göre çözülmezse kütüphaneler için ayrı bir uygulamaya geçilmeli, gönüllülerden (emekli, öğretmen ve diğer personel olabilir) buralarda çalışacak personel seçilerek bunlara da sözleşmeli gibi gerekli ücretler verilmelidir. Arzumuz kitap ve kütüphaneyle iç içe yaşayan bir nesil yetiştirilerek, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşılmasıdır.

Kaynakça (Bölüm IV.F.)

- 1967 Çorum İl Yıllığı
- 1973 Çorum İl Yıllığı
- Osmanlı Dönemi'nde Çorum Sempozyumu 01-03 Ekim 2004
- Çorum Kültür Sanat Dergisi 2004 Sayı 1.

IV.G. KENTİN GELECEK VİZYONU VE POTANSİYELLERİ*

Çorum ilinin ve bölgesinin demografik yapısı, küreselleşmeyle birlikte dünyadaki ve ülkemizdeki gelişmelerden etkilenerek sürekli değişmektedir. Bu değişim; eğitim, coğrafi ve demografik yapı, tarım ve sanayi, turizm, ulaşım gibi gelir ve yatırımları doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen birçok faktöre bağlıdır.

Çorum ili, üzerinde barındırmış olduğu potansiyelleri ile gelişmişlik düzeyi bakımından 81 il içerisinde 46. sırada bulunmaktadır. Bu potansiyellerin daha iyi değerlendirilmesi durumunda gelişmişlik düzeyinde ilerlemeler kaydedilecektir. Kentin gelecek vizyonu ve potansiyellerine diğer faktörler açısından bakacak olursak konuyu aşağıdaki gibi değerlendirebiliriz.

Küreselleşmenin getirmiş olduğu değişimler sonucunda, turizm denilince akla artık sadece güneş-deniz-kum gelmemektedir. Kültür, inanç, doğa vb. alternatif turizm türleri her geçen gün artmaktadır. Bu alternatif turizm potansiyeline sahip illerin başında da günümüzden 7 bin yıl öncesine ait kültürel verilere rastlanan Çorum ili gelmektedir. Anadolu'da bugün için bilinen en eski adı "Hatti Ülkesi" olan ve MÖ 7. yüzyıl Asur yıllıklarında görüldüğü üzere MÖ 2350-630 yılları arasında hüküm süren ve bugün Hitit Uygarlığı²⁰⁵ olarak bilinen medeniyet Çorum ilindedir. Tarihte ilk organize devleti kuran Hititlerin başkenti Hattuşa ve Hititlerin önemli merkezlerinden olan Alacahöyük, Çorum ili Boğazkale ilçesinde bulunmaktadır. Hattuşa, UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası listesine alınmış Türkiye'deki 9 eserden biridir.²⁰⁶

Çorum, yontma taş ve cilalı taş devirlerinden bu yana üzerinde insanların yaşadığını gösteren kalıntılara sahip binlerce yıldır çeşitli uygarlıkların yanyana oluşturduğu tarihi veriler yönünden zengin bir ildir. Hattiler, Hititler ve Asurlular'dan sonra MÖ 1200 yıllarından itibaren aynı bölgede sırasıyla Frigler, Galatlar, Medler, Makedonlar, Periler, Romalılar, Selçuklular ve Osmanlılar bu bölgede yaşamışlardır.²⁰⁷

Çorum ilinde Boğazköy-Hattuşa ve Alacahöyük'ün yanı sıra yine önemli bir Hitit kenti olan Ortaköy-Şapinova, kaleler, hanlar, hamamlar, anıtlar, saat kuleleri gibi tarih turizmini oluşturan eserler vardır. İlde tarih turizmi yanında; Kargı Yaylası, Abdullah Yaylası, Karaca Yaylası, İskilip Yaylası ile Bayat Kunduzlu ve Kuşçaçimeni yaylalarında yapılan yayla turizmi; uluslar arası düzeyde 3 yılda bir ülkemizde düzenlenen Hititoloji Kongresinin 6 yılda bir Çorum'da yapılması ile kongre turizmi; av turizmi²⁰⁸ [Master Planı, 2005: 125-131] ilin turizm çeşitleri içerisinde yer almaktadır. Bu turizm çeşitlerinin Çorum ilinin coğrafyasında bulunması, gelecekte Çorum ilinin dünyaya tanıtılması ve turizm sektöründe yerini almasında önemli rol oynayacaktır.

Mevcut otellerin yatak kapasitesinin 844, yeni yapılan ve yapımı devam eden otellerin yatak kapasitesinin 1654 olması, turizm sektörünün geleceğinin Çorum'da başarılı olacağının bir göstergesidir.

*Bu bölüm, **Yrd.Doç.Dr.Mustafa BİLGİN** (Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi) tarafından hazırlanmıştır.

²⁰⁵ Ekrem Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**, Tübitak Yayınları, Ankara 2005, s.15.

²⁰⁶ Erdal Ertuğrul, **Çorum İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması**, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara 2005, s.69.

²⁰⁷ Ziya Çoker, **Çorum İlinin Kalkınma Sorunları ve Yatırım Olanak ve İhtiyaçları**, Çorum Valiliği Yayını, Çorum Tarihsiz, s.1.

²⁰⁸ **Turizm Master Planı**, TC Çorum Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Çorum 2005, s.125-131

Çorum ilinde turizmin başarı sağlayabilmesi için gerekli olan iyi bir tanıtım, nitelikli iyi yetişmiş personel, iyi bir ulaşım ağı, konaklamaya yönelik alt yapı koşullarının yeterli düzeyde olması ve bütün bu unsurların devlet tarafından yönlendirici ve özendirici politikalarla desteklenmesi için çalışmaların yapılması gelecek adına sevindirici bir gelişmedir.

Çorum turizminin önündeki dar boğazların en önde geleni, Türk turizminin ortak sorunu olan tanıtma ve pazarlamaya ayrılan kaynakların yetersiz olmasıdır. Turizm ürününün pazarlanması için en önemli araç olan tanıtıma büyük paylar ayrılması gerekmektedir. Detaylı ve profesyonelce hazırlanmış bir tanıtım sonrası turizm ürününün pazarlanması mümkün olacak ve sağlanan girdiden daha fazla oranda çıktı elde edilecektir. Yönlendirici, özendirici destek ve teşviklerin verilecek olması, yerel yönetimlerin turizme yeterince ilgi göstermesi ve kurumlar arası iletişim eksikliğinin ortadan kaldırılması durumunda tanıtım yetersizliği de ortadan kaldırılacaktır.

Çorum turizmi, kültür turizmine odaklıdır. Yörede bulunan Hitit başkenti Hattuşa'nın dünya kültür mirası açısından taşıdığı büyük değer, kültür turizminin bu yörede geliştirilmesine uygun bir ortam sunmaktadır. Hattuşa'nın taşıdığı bu potansiyelin değerlendirilmesi yöre turizminin gelişmesinin en temel taşlarından biridir.

Çorum ilinde gelişmesi muhtemel turizm türlerine baktığımız zaman yayla ve av turizmini görmekteyiz. Gerçekten de pek çok doğal güzelliğe sahip yaylaları ile Çorum, bu konuda geliştirilebilecek bir destinasyon olarak düşünülebilir. Özellikle turizmde yüksek gelir grubuna hitap eden av turizmi ve kuş gözlemciliği de gerekli alt yapının tamamlanması durumunda yöre için önemli hale gelebilir. Turizm sayesinde tanıma fırsatı bulduğumuz yöreye özgü folklorik değerler de (yöresel el sanatları, yemekler, giysi ve oyunlar), Çorum ili için gelişme şansı olan alternatif turizm türlerindendir.

Çorum ilinin sanayi ve ticaret yönünden gelişmiş olması nedeniyle bölgede yapılan sempozyumlar ve uluslararası düzeyde düzenlenen Hititoloji Kongresinin altı yılda bir Çorum'da düzenlenmesi, kongre turizminin bu bölge için olan önemini artırmaktadır.

Çorum turizminin en büyük fırsatı, Hitit medeniyet bölgesinin giderek artan çekiciliğidir. Son dönemde özellikle sinema sektörünün turizme katkısı göz önüne alındığında, ulusal ve uluslar arası platformlarda gösterimi yapılan belgesel kurgu Hititler filminin yöre turizmine katkı sağlayacağı düşünülebilir. Yine son dönemde turizm olgusunun çeşitlenmesi ile sadece deniz-kum ve güneş vadeden paketleri olağan kabul eden turist kitlelerinin doğa, tarih ve kültür turizmine olan ilgisinin artması da Çorum turizmi için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

Çorum ilinin bir turizm markası haline gelebilmesi için öncelikle gerekli alt yapı yatırımlarının tamamlanması, bu yatırımların turizm sektörü için yeterli seviyeye ulaşması amacıyla gerekli sermaye ve teşvik uygulamalarının yöreye kanallı edilmesi gerekmektedir. Turizm endüstrisinde

büyük yer kaplayan özel teşebbüslere ek olarak bunları koordine edecek ve denetleyecek ve teşvik edecek bir kamu politikasının oluşturulması Çorum ilinin turizmine olumlu katkı sağlayacaktır.

Geleceğe yönelik bir öngörü yapmak gerekirse Çorum ilinin gerekli turistik değer ve potansiyeli taşıdığı ancak bunların gerektiği şekilde kullanılabilmesi için uzun dönemli ve vizyon sahibi bir uygulama sürecinin gerektiği söylenebilir. Turizm ile ilgili olarak şunu belirtmekte yarar görüyorum. Çorum Valiliğinin turizme özel ilgi göstermesi, Hitit Üniversitesinin Çorum

turizminin kalbi olan Hititlerle ilgili çalışmaların üniversite bünyesinde yapılacağını her fırsatta ifade etmesi, Çorum Belediyesinin kültür ve turizm için gerçekleştirdikleri ve ortaya koyduğu taahhütleri yanında Çorumlu işadamlarının uluslar arası otel yetkilileri ile son günlerdeki diyalogları, Çorum turizmi için bir fırsattır. Bu fırsatların çok iyi değerlendirilmesi durumunda belirlenen hedeflere çok daha kısa zamanda ulaşılabilecektir.

Çorum ilinin bir diğer potansiyeli, başkent Ankara ile Karadeniz yol ağı üzerinde bulunmasıdır. Ankara'dan başlayıp Karadeniz ve Rusya'ya kadar ulaşacak olan bölünmüş yol çalışmasında sona gelmiş olması, Çorum için çok önemli gelişmedir. Yol ile ilgili bir diğer potansiyel, Karadeniz'i doğrudan güney bölgesine bağlayacak olan Çorum-Yozgat-Kayseri bölünmüş yol çalışmalarında da sona gelmiş olması, Çorum ilini bölgenin cazibe merkezi haline getirecektir.

Çorum ilinin ve bölgenin en önemli sorunlarından birisi, ulaşımında yeterli alternatifin olmamasıdır. Bunlardan birisi tren yolu, bir diğeri de hava alanıdır. Ulaşımında halen var olan Ankara-Kırıkkale-Yozgat-Sivas-Amasya ve Samsun demiryolu güzergahı Ankara-Kırıkkale-Çorum-Amasya-Samsun olarak Ulaştırma Bakanlığına sunulmuştur. Bu projenin gerçekleşmesi halinde, sanayi şehri olan Çorum'da karayolu ile büyük maliyetler oluşturan taşımacılık giderlerini önemli ölçüde azaltacaktır. Bu da sanayinin daha da hızlı gelişmesine önemli katkı sağlayacaktır.

Merzifon Havaalanının açılmış olması ve Çorum havaalanı ile ilgili çalışmaların devam etmesi, üretilen sanayi ürünlerinin ihracatı için yurt dışına gidecek ve yurt dışından gelecek olan işadamlarının ulaşım sorunlarını ortadan kaldıracak ve bu da şehrin uluslar arası boyutta prestij kazanmasına olumlu katkı sağlayacaktır.

Üniversitelerin bulundukları illerin gelişmesine olumlu katkı yaptıkları gerçeğinden hareket edecek olursak, Çorum'da "Hitit Üniversitesi" adıyla bir üniversitenin kurulmuş olması ve 2008 yılı itibarıyla 7.000 öğrenciye ulaşması, şehrin sosyo-ekonomik kalkınmasına önemli katkılar sağlayacak en önemli potansiyellerdendir. Çevre iller içerisinde gelişmişlik düzeyi yüksek olan Çorum ilinde üniversite bünyesinde bir tıp fakültesinin resmi olarak kurulmuş olması ve bunun fiili olarak da hayata geçirilmesi noktasında valilik, belediye ve üniversitenin ortak hareket etmesi, sağlık sektöründe de Çorum ilini cazibe merkezi haline getirecek bir diğer potansiyeldir.

Spor faaliyetleri ve bunların içerisinde de futbol sporunun toplum içerisinde önemli bir yeri vardır. Çorumspor Futbol Takımının 2. Ligde olması ve 1. Lige çıkacak potansiyele sahip olduğu göz önüne alındığında, Çorum ilinin hem sosyolojik hem de ekonomik anlamda gelişmesine katkı sağlayacağı ümit edilebilir.

Kaynakça (Bölüm IV.G.)

AKURGAL Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, Tübitak Yayınları, Ankara 2005.
ERTUĞRUL Erdal, **Çorum İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması**, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara 2005.
<http://www.corumkulturturizm.gov.tr>
İÇÖZ Orhan, **Turizm İşletmelerinde Pazarlama: İlkeler ve Uygulamalar**, Anatolia Yayıncılık, Ankara 1996.

GENEL KAYNAKÇA

- 100.Yılda Çorum, Çorum Ticaret ve Sanayi Odası Yay., Ankara 1981.
- 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) II, Ankara 1997.
- AÇIKGÖZ Namık, **Riyazu's-Şuârâ Riyâzî Muhammed Efendi** (Metin-Dizin), AÜDTCE Eski Türk Edebiyatı Birimi, y.y.l.t., Ankara 1982.
- AKARSU İ., "Çorum Bölgesinin Jeolojisi", **Türkiye Jeoloji Bülteni**, C.7, S.1, Ankara 1959.
- AKBIYIK Yaşar, "Milli Mücadele Döneminde Çorum", **Çorum Belediyesi Yayın Organı**, Yıl 4, Sayı: 53 (Ekim 1998), Uyum Ajans, Ankara.
- AKDAĞ Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlilik Kavgası**, Celalî İsyancıları, İstanbul 1995.
-, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi**, C. 1 (1243-1453), İstanbul 1995.
- AKGÜNDÜZ Ahmet, "Ebussuûd Efendi", **DİA**, İstanbul 1994, X, s.365-371.
- AKKAN E., **Bafra Burnu-Delice Kavşağı Arasında Kızılırmak Vadisinin Jeomorfolojisi**, Ankara Ü., DTCF Yay., Ankara 1970.
- AKMAN Gizem Necibe ve EKİNCİ Mehtap, "Çorum'da Geleneksel El Sanatları", Çorum, Mayıs 2008.
- AKOK M., "Çorum'da Ali Paşa Hamamı", **Arkitekt**, 1931, s.85-91
-, "Çorum'un Eski Evleri", **Arkitekt**, S.233, 234, 235, 236, Eylül-Ekim (9-10), 171-184 ve 189, 1951.
- AKTÜRE S., "19. Yüzyılda ve 20. Yüzyıl Başında Çorum", **Çorum Tarihi** (Ed. 5. Hitit Festivali Komitesi), 1981, s.123-168.
- AKTÜRE Sevgi vd., "19.yy'da ve 20.yy Başında Çorum", **Çorum Tarihi**, 5. Hitit Festival Komitesi Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum 1985.
- AKURGAL Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, Tübitak Yayınları, Ankara 2005.
- AKYÜREK Engin, "Bizanslılar, Azizleri ve Khalkedon'lu Aziz Euphemis", **Sanat Dünyamız**, S.69-70, 1999, s.175-176.
- ALAGÖZ B., "Hasan Paşa Halk Kütüphanesi", **Çorum Kültür Sanat**, S.3, 40, 2005.
- ALİ İZZET EFENDİ, **Tezkire-i Makamat** (Sadeleştiren: Ethem Erkoç, **Çorum Evliyalari**, Çorum, 2007).
- ALPTEKİN Ali Berat, **Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı**, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- ALTINŞIK Tuğba ve BAYRAM Merve, "Hitit Üniversitesinin Tanıtımı", Çorum, Nisan 2008.
- ALTUNER (ÜZER) Nuran, **Sâfâyî ve Tezkiresi**, İÜ SBE, y.d.t., İstanbul 1989.
- ANAKÖK Tayyar, **Çorum Tarihi**, Çorum Hasanpaşa Kütüphanesinde bulunan nüsha, Çorum 1950.
- AND Metin, **Geleneksel Türk Tiyatrosu Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri**, İnkılap Yayınevi, Anka Ofset, İstanbul 1985, 576 s.
- ANDERSON J.G.C., A Journey of Exploration in Pontus, **Studia Pontica I**, Bruxelles 1903, s.6-11, dn.11.
- Ankara Vilayet Salnamesi, Vilayet Matbaası, Ankara, H. 1318.
- ANONİM, "Çorum Saat Kulesi", **Çorum 1973 İl Yılığ**, Ankara 1973.
- ANONİM, "Çorum'da Ali Paşa Hamamı'na Ait Üç Vesika", **Çorumlu Dergisi**, S.3, 1938, s. 26-27.
- ANONİM, "Çorum'da ve Osmancık'ta Bulunan Beyler Çelebi Vakıflarına ve Bu Vakıf İle Sonradan İlgilenen Vakıflara Ait Vesikalar (1)", **Çorumlu Dergisi**, S.54, 1945, s. 443-450.
- ANONİM, "Taş Mağaza... 1930", **Çorum Hakimiyet Gazetesi**.
- ANONİM, **Çorum'da Cumhuriyet'in On Beş Yılı**, Çorum Halkevi Yay., 1938.
- ARDOS M., **Türkiye Ovalarının Jeomorfolojisi II**, İÜ Yay., İstanbul 1985.
- ARINCI R., "Arzda ve Yurdumuzda Zelzele Bölgesi", **Çorumlu**, S.4, 1941, s.900-901.
- ÂRİF HİKMET, **Tezkire-i Şuârâ**, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Tarih No: 789.
- ASLIHAK Tülay, "Çorum Merkez Çobandivan Köyü, Büğüt Köyü, İskilip İlçe Merkezinde Yapılan Yağmur Duaları", **Türk Halk Kültüründen Derlemeler** 1999, KB Yay., Ankara 2002, s.24-28.
- Âşık Haydar Köşesi, "Destan", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 15 Haziran 1939, S:15, s.18.
- AŞIKPAŞA-ZÂDE, **Tevârîh-i Âl-i Osmân**- Âşıkpaşâzâde Târîhi, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.
- AŞKUN Vehbi Cem, **Sivas Kongresi**, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963.
- ATASEVEN Memnune, "Çorum'da Kapı Tokmakları", Çorum, Haziran 2008.
- ATSIZ, **Âşıkpaşaoğlu Tarihi**, MEB Yay., İstanbul 1992.
- AYDİLEK Gülcan ve MERT Emel, 2008 Nisan ayında, Çorum'da yapılan derleme çalışması.
- AYLAR F. **Coğrafya Eğitiminde Alan Çalışmalarına Bir Örnek: Budaközü Çayı Havzası'nın (Çorum) Fiziki Coğrafyası**, OMÜ SBE, y.d.t., Samsun 2006.
- AYLAR F. ve ÇOBAN A., "İncesu Yarmavadi (Çorum-Ortaköy)", **Marmara Coğrafya Dergisi**, S.14, İstanbul 2006.
- BABINGER F., **Dernschwams Tagebuch Einer Reise Nach Konstantinopel und Kleinasien 1553/55**, München-Leipzig 1923, s.201-206.
- BADUR Ziya, **Kalkınmada Çorum Modeli**, Çorum Belediyesi Eğitim Kültür Yayınları, Çorum 1997.
- BAKAN Mustafa, "Çorum Sanayi İşletmeciliğinin Dinamiklerinin Tarihsel Perspektif Açısından İncelenmesi", **VII. Anadolu İşletmecilik Kongresi**, Mayıs 2008, Çorum.
- BAKIRER Ömer, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", **Çorum Tarihi**, 1981, s.53-78.
-, "Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Beylikler Dönemlerinde Çorum", 5. Hitit Festivali Komitesi, 1985.
- BALTACIOĞLU İsmail Hakkı, "Gelenek ve Görenekler", **Türk Folklor Araştırmaları**, Yıl 18, Cilt 10, S.212, Mart 1967, s.3445-3446.
- BARIŞCAN Ozan Gazi, **Dünden Bugüne Ozanların Dilinden**, Ezgim Matbaası, Ankara, 386 s.
- BARKA, A.A., **Seismo-Tectonic Aspects of the North Anatolian Fault Zone**, Ph. D Thesis, University of Bristol, 1981, 335 pp.
- BATTALOĞLU Halit, **Niğde ve Çorum Bilmeceleri**, AKP I/7 (Kasım 1935), s.13-14.
- BAYDAR Kemal (d.1928), **Çorumlu Âşık Kemal Baydar'ın İlahi ve Kasideleri**, Hayırlı Öğüt ve Nasihatleri, İstanbul 1953, 64 s.
- BAYKARA Tuncer, Milli Mücadele(1918-1923), KTB Yay., Ankara 1985.
- BAYKUŞ Seher, "Dodurga'nın Düğünleri", Haziran 2008.
- BERBER Aşen ve ÇİFTÇİ Emrah, "Çorum'da Bayramlar ve İnanışlar", Çorum, Nisan 2008.
- BERİÇ Ersel, Çorumlu Âşıklardan Kemal Özgür ile Çorum'da 26 Nisan 2008 tarihinde yapılan görüşme.
- BEYÂNÎ MUSTAFA BİN CÂRULLAH, **Tezkiretû's-Şuârâ**, (Haz. Dr. İbrahim Kutluk), TTK. Yay., Ankara 1997.
- BITTEL Kurt, **Kleinasiatistische Studien**, İstanbuler Mitteilungen 5, 1942, s. 7-16.
- BİLGİNER Bedri, "Çorumluyu Neden Çakarıyoruz", **Çorumlu**, C.1, S.1 (Nisan 1938), Çorum Halkevi Yay., Çorum 1938.
- BİSTRİTSCHAN, K., **Çorum Vilâyetinde Hidrojeolojik Etüdler**, MTA Derleme, Rap. No. 2327, Ankara 1955.

- BLUMENTHAL, M., **Bolu Cıvırı İle Aşağı Kızılırmak Mecrası Arasındaki Kuzey Anadolu Silsilelerinin Jeolojisi**, MTA Yayınları, Seri B, No.13, Ankara 1948.
- BOOR C., **Theophones Chronographia**, Hildesheim 1963.
- BORAN A., **Anadolu'da İç Kale Cami ve Mescitleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- BORATAV Pertev Naili, **100 Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.
-, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Haz. Sabri Koz, Tarih Vakfı Yay., İstanbul 2002.
- BOZDOĞAN S., **Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, Metis, İstanbul 2002.
- BOZYİĞİT A.Esat, "Düğünlerimizde Güveye Ait Gelenekler ve Güvey Kınası Üzerine Bazı Yörelere Uygulamalar, **Türk Folkloru Araştırmaları 1989**, KB Yay., Ankara 1989, s.23-31.
- BULDUK Üçler, "Çorum Sancağının Osmanlı İdarî Teşkilatındaki Yeri-I", **OTAM**, S.3, 1992, s.132-133.
- BULUÇ Sevim, "Çorum ve Çevresi", **Çorum Tarihi**, 5. Hitit Festival Komitesi, s.19.
- BURSALI MEHMET TÂHİR, **Osmânî Müellifler I-III**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333, 1342.
- CAHEN Claude, **Osmânilardan Önce Anadolu'da Türkler**, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1994.
- Cavit Samsunlu ile yapılan röportaj (Çorum Haber Gazetesi, 16 Ağustos 2000, s. 4, 11)
- CEBECİOĞLU Ethem, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Rehber Yay., Ankara 1997.
- ÇADIRCI Musa, **Tanzimat Dönemi Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara 1991.
- ÇAĞLAR İrfan, "Ekonomik Gelişme Sürecinde Çorum'daki Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinin Dünü Bugünü, Sorunlarının Tespiti ve Çözüm Yollarının Araştırılması" ÇOSİAD (Çorum Organize Sanayi Bölgesi Sanayicileri ve İşadamları Derneği) Yayınları, Çorum 1997.
- ÇAKIR Ahmet, "Araçla Oynanan Halk Oyunlarımız Üzerine Bir Atlas Denemesi", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Sektör Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), KB Yay., Ankara 1997, s.82-99.
- ÇAKIR Gülsüm ve DAĞAŞAN Tuğba, 2008 Mayıs ayında Çorum'da yapılan derleme çalışması.
- ÇELİK Ali, **Manilerimiz ve Trabzon Manileri**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- ÇEREM, H., **Çorum-Delice Arası Ovalarının Hidrojeolojik Etüdü**, DSİ V.Bölge Müdürlüğü Yer Altı Suları Daire Başkanlığı, Ankara 1964.
- ÇINAR Ali Abbas, **Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler**, Muğla Ü. Matb., Muğla 1996, (V+274 s.).
- ÇOBANOĞLU Özkul, **Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü**, Akçağ Yay., Ankara 2000, 386 s.
-, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.4.
- Çorum Halkevi Broşürü**, Çorum Halkevi Yay., 29 Birinci Teşrin 1933, Çorum.
- Çorum Kültür Sanat Dergisi**, S.1, 2004.
- Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş "Çavuş (Şengül) Hamamı" başlıklı rapor.
- Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş "çeşmelere" ilişkin rapor.
- Çorum Müze Müdürlüğüne sunulmuş "Paşa Hamamı (Tacetin Paşa Hamamı)" başlıklı rapor.
- Çorum Sanayi ve Ticaret Odası, **2007 İktisadi Faaliyet Raporu**, Çorum 2007.
- Çorum Tarihi**, t.y., 5. Hitit Festival Komitesi, Gözde Reprodüksiyon.
- Çorum Valiliği 2008 Verileri.
- Çorum Valiliği, **Çorum 1990**, Desen Matbaacılık, Çorum 1990.
- ÇORUMİZÂDE MEHMET HASİB, **Divân-ı Hasib**, AÜDTCF Ktb., M. Ozak I, s.232.
- Çorumlu Dergisi**, "Hodak Oyunu", S.38, 1 Temmuz 1943, s.28-29.
- Çorumlu Dergisi**, 1946, "Çorum'da Dokumacılık", 30 Mart 1946, S. 57, s.1689-1690.
- Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Kânunisanî 1940, S.18, s.39-40.
- Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Kânunisanî 1940, S.18, s.22-23.
- Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Şubat 1940, S.19, s.26-29.
- Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 1 Temmuz 1940, S.24, s.17.
- Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 Şubat-Mart 1942, S.34-35, s.36.
- Çorumlu**, Çorum Halkevi Yay., Çorum.
- DAĞLIOĞLU H. Turhan, "Çorum Vilâyetinin Mülki Taksimatına Tarihi Kısa Bir Bakış", **Çorumlu Dergisi**, S.32.
-, "Onuncu Asırda Çorum", **Çorumlu Dergisi**, S.16, 1939.
- DEDEBAŞ Ferit, "Çorum'un Köy Düşünü", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 Ağustos 1941, S.28, s.8-13.
- DELEHAYE H., **Les Légendes Grecques Des Saints Militaires**, Paris 1909, s.181-182.
-, **Les Saints Stylistes**, Paris 1923, s.11-82.
- DEMİRCİOĞLU Halil, **Roma Tarihi**, Ankara, 1987, c.1, s.409-420.
- DEMİRTAŞ, R., **14 Ağustos 1996 Salhançayı (Çorum-Amasya) Depremi**, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası Haber Bülteni, 96/3, 1996, s.13-16.
- DİLÇİN Dehri, **Edebiyatımızda Atasözleri**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2000, (XXXVI+219 s.).
- DİZDAROĞLU Hikmet, "Halk Şiirinde Türler", **Türk Dili Dergisi Halk Şiiri Özel Sayısı**, Cilt XIX, S:207, Ankara 1968.
- DMİGM, **Yayımlanmamış Döküm Cetvelleri**, Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2008.
- DOĞAN Ebru, ERZİ Aynur ve YALÇIN Hatice, "Çorum'da Alevi Bektaşî Geleneği", Çorum, Nisan-Mayıs 2008.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, C. 8, 10, İstanbul 1992.
- DOUBLET G., "Inscriptions de Paphlagonie", **Bulletin de Correspondance Hellenique**, XIII, 1889, s.294.
- DÖKMEN Sabahat, , "Çorum Ağzı Fonetik Hususiyetleri Üzerine Bir Kalem Tecrübesi", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 İkinci Teşrin 1941, S:31, s.9-10.
- DPT, Madencilik Özel İhtisas Komisyonu-Endüstriel Hammaddeler Alt Komisyonu-Jeotermal Enerji Çalışma Grubu, TC Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: DPT:2441-OİK:497, Ankara 1996.
- DSİ, **Akım Değerleri İle İlgili Yayımlanmamış Döküm Cetvelleri**, VII. Bölge Müdürlüğü, Samsun.
- DUMONT Paul-Georgon, François vd., **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Çev. Ali Berktaş, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- DÜNDAR A., "Çorum Şehri ve Mimari Yapıları (XIX. Yüzyılın Sonlarındaki Bir Haritaya Göre)", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (01-03 Ekim 2004) Bildiri Kitabı**, Çorum 2006, s. 227-248.
-, **Çorum Cami ve Mescitleri**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara 2004.

- DÜZENCİ Emel, "Çorum'da Leblebicilik", Çorum, Mayıs 2008.
- EDİRNELİ SEHİ, **Tezkire-i Sehî**, Matbaa-i Âmidî, 1325; Sehî Bey, Tezkire Heşt Behişt, (Haz. Mustafa İsen), Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul 1980.
- ELÇİN Şükrü, "Mecitözü Bilmeceleri", **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, VIII/177, Nisan 1964, s.3398-3400.
-, "Türklerde Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdet ve Ananeler", **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, III. Cilt, Halk Müziği, Oyun, Tiyatro, Eğlence, KTB Yay., Başbakanlık Basımevi, Ankara 1987, s.95-102.
-, **Anadolu Köy Seyirlik Oyunları (Köy Tiyatrosu)**, TKA E Yay., Ankara 1977.
- ELVAN ÇELEBİ, **Menâkıbu'l-Kudsiyye fi Menâsıbi'l-Ünsiyye**, (Haz. İsmail E.Erünsal-A.Yaşar Ocak), İÜEF Yay., İstanbul 1984.
- ERAKALIN Devrim, "Türk Ahşap Sanatının Öyküsü", **Skylife Dergisi**, 4/1998.
- ERCAN Abdullah, **14. Yüzyıldan Günümüze Çorum Şairleri**, Çorum Eğitim ve Kültür Vakfı Yay., İstanbul 1988.
-, **14. Yüzyıldan Günümüze Çorumlu Şairler**, Hitit Festivali Komitesi, İstanbul 1991, 526 s.
- ERGUN Sadettin Nüzhet, **Türk Şairleri**, Zaman Kütüphanesi Yay., İstanbul.
- ERKOÇ Ethem, **Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa ve Bir Devrin Hikayesi**, Çorum 2004.
-, **Anadolu'da Bir Köy Odası Hatışoğlu Konağı**, Çorum Hakimiyet Gazetesi Kültür Yay., Çorum 2008, 324 s.
-, **Âşık Paşa ve Oğlu Elvan Çelebi**, Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, Çorum 2005, 320 s.)
- EROĞLU Türker, "Halk Oyunlarının Bilim ve Sanatla İlişkisi", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Sektöründe Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), KB Yay., Ankara 1997, s.144-145.
- EROL O., **Çankırı-Sungurlu-Tüney Arasındaki Kızılırmak Havzasının ve Şabanözü Civarının Jeolojisi Hakkında Rapor**, MTA Rap. No:2206, Ankara 1963.
-, **Kalecik-Hasayaz-Termeçayı Cıvarı Jeolojisi Hakkında Rapor**, MTA Raporları, No:2310, Ankara 1955.
-, "Türkiye'nin Doğal Yöre ve Çevreleri", **Ege Üniversitesi Ege Coğrafya Dergisi**, S.7, İzmir 1993.
- ERTEKİN A. & EDİZ. İ., The Unique Sword from Boğazköy/Hattusa. In: M.J. Mellink, E.Porada & T.Özgüç (hrsg), Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors. Studies in Honor of Nimet Özgüç, 1993.
- ERTEKİN Ahmet, "Mutfak Geleneğinde İskilip Dolması", **Türk Halk Kültürü Araştırmaları 1990/1 Türk Mutfakı Özel Sayısı**, KB Yay., Ankara 1990, s.67-74.
- ERTEKİN Eşref, "Atalar Sözü", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S:2, s.35-38.
-, "Çorum Tarihinde Kadın Elbiseleri", **Çorumlu Dergisi**, S.49-50, 1 Temmuz 1944, s.14-16.
-, "Çorum Tarihinde Kadın Elbiseleri", **Çorumlu Dergisi**, S.48, 1 Mayıs 1944, s.8-10.
-, "Çorum'da Söylenilen Atalar Sözü", **Çorumlu Dergisi**, S:45, 1 Şubat 1944, s.28-29.
-, "Çorum'da Söylenilen Bilmeceler", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 İkinci Teşrin 1941, S:31, s.20-21.
-, "Çorum'da Söylenilen Bilmeceler", **Çorumlu Dergisi**, S:38, 1 Temmuz 1943, s.31-32.
-, "Çorum'da Söylenilen Bilmeceler", **Çorumlu Dergisi**, S:39, 1 Ağustos 1943, s.20-22.
-, "Çorum'da Yüyük Oyunu Sıra Gezme ve Sıraya Dizme ve Söylenilen Çığşaklar", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 3, 1 İlkteşrin 1940, S.27, s.6-11.
-, "Çorumlu Maniler", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S:2, s.23-27.
-, "Çorumlu Maniler", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Temmuz 1938, S:4, s.17-23.
- ERTEKİN Hafız Eşref, **Çorum'da Derlenen Maniler**, Lider Matb., Çorum, 125 s.
- ERTUĞRUL Erdal, **Çorum İli Uygun Yatırım Alanları Araştırması**, Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları, Ankara 2005.
- EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatname**, C.1-2, İstanbul 1314.
-, **Tam Metin Seyahatname**, Üçdal Neşriyat, C. 1-2, İstanbul 1993.
- EVLİYAOĞLU Sait ve BAYKURT Şerif, **Türk Halkbilimi**, Ofset Reprodüksiyon Mat., Ankara 1988.
- EYİCE Semavi, "Çorum'un Mecitözünde Aşık Paşaoğlu Elvan Çelebi Zaviyesi", **Türkiyat Mecmuası**, S.15.
- FAROQHI Suraiya, "Fatih Döneminden Evliya Çelebi Seyahatine Kadar Çorum", **Çorum Tarihi**, 81-115, 1981.
- Ferhat YÜKSEL tarafından, Çorum'da, 2007-2008 yılları arasında hazırlanan "Çorum'da Simit Kültürü" isimli seminer çalışması bilgileri.
- FOSS Clive, "Euchaita", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, C.2, 1991.
- FRENCH David H., "Roma Yolları ve Miltaşları", **Araştırma Sonuçları Toplantısı II**, İzmir 1984, s. 123- 125.
-, "The Roman Road-system of Asia Minor", **Aufstieg und Niedergang der römischen Welt**, 7/2(1980), s. 699-713.
-, **Roman Roads and Milestones of Asia Minor**, Fasc. 1: The Pilgrim's Road, British Institute of Archeology of Ankara Monograph No:3= BAR International Series 105, Oxford 1981, s.23-26.
-, **Roman Roads and Milestones of Asia Minor**, Fasc. 2: An Interim Catalogue of Asia Minor, Part 1, British Institute of Archeology of Ankara Monograph No:9= BAR International Series 392(i), Ankara 1988, s.123-135.
- GENÇ Reşat vd., "Cumhuriyet'in İlanına Giden Yol", **Cumhuriyet'in 80.Yılı Sempozyumu**, Ekim 2003, Gazi Ü. AAM, Ankara 2003.
- GERÇEK F., **Türk Müzeciliği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.
- GÖDE Kemal, **Eratnalılar (1327-1381)**, Ankara 1994.
- GÖZAYDIN Nevzat, **Folklor Dünyasından**, Yargı Yayınları, Ankara 1991.
- GREGORIRE H., "Geographie Byzantine", **Byzantinische Zeitschrift**, XIX, 1910, s.59-72.
- GREGORIRE H., CUMONT H. and ANDERSON J. G., "Recueil des inscriptions grecques et latine du point", **Studia Pontica**, III.
- GREGORY Timothy E., "Hierokles", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, c.2.
- GRISWOLD William J., **Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611**, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul 2000.
- GÜMÜŞ İbrahim, **Âşık Borânî Hayatı Sanatı ve Şiirleri**, Hitit Ü. FEF TDE Bölümü, m.t., Çorum 2008, 120 s.
- GÜREL Nazlı Râna ve GÜREL Zeki, "Osmanlı'da Âşık Abdülkadir Uslu (Kadrîyâ)", **Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı**, (Ed:M. Özarslan, Ö. Çobanoğlu), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1998.
- GÜRGAN Zuhale ve YILDIRIM Dilek, "Çorum Mutfak Kültürü", Çorum, Nisan-Mayıs 2008.
- GÜVEN Merdan, "Doğu Anadolu Halk Oyunlarına Coğrafyanın Etkisi", **V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Sektöründe Bildirileri**, (24-28 Haziran 1996), KB Yay., Ankara 1997, s. 179-183.
- GÜZEL Abdurrahman ve TORUN Ali, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- HALKIN F., **Saints moines d'Orient**, London 1973, s.308-324.

- Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevârih**, C. II (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992.
- HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, **Amasya Tarihi**, C.2-3. İstanbul 1329, s.286-287.
- ILICA Ali., "Çorum'da Tarihî Bir Yapı: Veliyyüddin Paşa (Velipaşa) Hanı ve Vakfiyesi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi**, S.9, C. 9, 2000, s.507-535.
-, "Han Camii=Gülabi Bey Camii 1", **Çorum Hakimiyet Gazetesi**, 21 Kasım 2001.
-, "Tarihi Mirasımızdan Bir Örnek: Çorum Güpür Hamamı ve Vakfiyesi", **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002/I, s.316-343.
-, **Çorum Ulu Camii ve Vakıfları**, Çorum Belediyesi, Ankara 2006.
- İŞİK İhsan, **Yazarlar Sözlüğü**, Risale Yayınları.
- İBNÜ'L-EMİN MAHMUD KEMAL İNAL, **Son Asır Türk Şairleri I-III**, MEB Yay., İstanbul 1969-1970.
- İÇÖZ Orhan, **Turizm İşletmelerinde Pazarlama: İlkeler ve Uygulamalar**, Anatolia Yayıncılık, Ankara 1996.
- İNEHÂN-ZÂDE MEHMET NÂİL, **Tuhfe-i Nâilî I-II**, Yazma, MEB Talim Terbiye Başkanlığı Ktb. B-870.
- İPEK H. M., "Çorum'daki Mimari Miras İçinde Geleneksel Türk Evi", **Çorum Çevre Dergisi**, S.5, 1998, s.102-105.
- İPEKTEN Haluk, İSEN Mustafa vd., **Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, KTB Yay., Ankara 1988.
- İRİVUL, Y. vd., **1 Ekim 1995 Dinar Depremi Mekanizması**, Deprem Arş. Bült. 74, İstanbul 1996.
- İSEN Mustafa, **Ötelerden Bir Ses**, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu I-IV**, MEB Yay., İstanbul 1959, 1967, 1969.
- İVGİN Hayrettin, "Çorumlu Âşık Deli Boran", **Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum Tebliğleri**, (26-27 Temmuz 1991), s.137-147.
- İVGİN Hayrettin, **Türk Folklorundan Derlemeler 1989**, KB Yay., Ankara 1989, s.21-23.
- İZBİRAK, R., **Türkiye I.**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, No:3568, Ankara 2001.
- İZZET Ali, **Tezkire-i Makamat**, Sadeleştiren: Ethem Erkoç, Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum 1997.
- JAESCHKE Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondoros'tan Mudanya'ya Kadar**, S. 12, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970.
- JONES A.H.M., **The Cities of The Eastern Roman Provinces**, Oxford 1937, s.526, Table XXII.
- KADRİYE Hüseyin, **Mukaddes Ankara'dan Mektuplar**, Çev.Cemile Necmeddin Sahir Silan, KB Yay., Ankara.
- KALAFAT, D., **Güneybatı Anadolu ve Yakın Çevresinin Depremselliliği**, Aktif Tektoniği, Deprem Araştırma Bülteni, S.63, 1988, s.5-98.
- KAPLAN Mehmet, **Kültür ve Dil**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, 201 s.
-, **Türk Milletinin Kültürel Değerleri**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.
- KAPLAN Seval, "Alaca İlçesi Düğün Adetleri", Çorum 2008.
- KARA Adem, **Osmanlı Teşkilat Yapısı İçerisinde Çorum Sancağı**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- KARAALIOĞLU, B. **Amasya Geldingen Ovası Hidrojeolojik Etüt Raporu**, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, II. Bölge Müdürlüğü, Ankara 1983.
- KARAMAĞARALI H., "Çorum Ulu Camiindeki Minber", **Sanat Tarihi Yıllığı**, İ.Ü. Edebiyat Fak. Sanat Tarihi Ens. 1964-65, İstanbul 1965, s. 120-142.
- KARAMUK Hayri, "Çorum'da Yağmursuzluk ve Halktaki Ananeler", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 4, 1 Ağustos 1941, S.28, s.6-7.
- KARAYEL İsa ve AYDOĞDU Orhan, 13 Mayıs 2008 tarihinde Çorum'da yapılan derleme çalışması.
- KARTARI Hasan, **Doğu Anadolu'da Âşık Edebiyatının Esasları**, Demet Matbaacılık, Ankara 1977.
- KAYA Doğan, **Anonim Halk Şiiri**, Akçağ Yay., Ankara 2004.
-, **Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- KAYA Mehmet Ali, **Roma İmparatorluk Dönemi Galatia Eyaleti: Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Yapı** (MÖ 25-MS 284), Ankara Ü. SBE, y.d.t., Ankara 1996, s.143-144.
- KAYABAŞI Bekir, **Kâf-zâde Fâiz'nin Zübdetü'l Eş'âr'ı**, İnönü Ü. SBE, y.d.t., Malatya 1997.
- KAYAÖZ, T., **Sungurlu Ovası Hidrojeolojik Etüt Raporu**, DSİ Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.
- KAZHDAN Alexander P. and SEVCENKO Nancy P., "Theodore Stratelates", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, C.3, 1991.
- KAZHDAN Alexander P., "Notitiae Episcopatum", **The Oxford Dictionary of Byzantium**, C.3.
- KELEK Neriman, "Çorum'un Cevizli Köyünden Mâniler", **Türk Folklor Araştırmaları Dergisi**, XIII/262, Mayıs 1971, s.5972.
- KETİN, İ., **1:500 000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritası Sinop Paftası ve İzahatnamesi**, MTA Yay., Ankara 1962.
- KILINÇKAYA M. Derviş, "Sivas Kongresi ve Milli Mücadeledeki Yeri ve Önemi", **Erzurum ve Sivas Kongreleri Sempozyumu**, Gazi Üniversitesi, 27-29 Mayıs 2002, Ankara.
- KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ, **Tezkiretüş-Şuarâ I-II**, (Haz. Dr. İbrahim Kutluk), TTK. Yay., Ankara 1989.
- KOÇAK H., "Çorumda Eski Nişan Âdetleri", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S.2, s.17-22.
- KOÇAK Ş. H., "Çorumda Nişan Âdetleri", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Haziran 1938, S.3, s.7-13.
- KOÇBEY Hüseyin ve ŞAHİNCİ Ertuğrul, **Çorum Tarihi**, Çorum.
- KODAMAN Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- KOMİSYON, **1967 Çorum İl Yıllığı**.
- KOMİSYON, **1973 Çorum İl Yıllığı**.
- KOMİSYON, **2003 Çorum İl Yıllığı**.
- KORKMAZ Şerif, **Çorum'un İdari, Sosyal ve Ekonomi Yapısı (Tanzimat-II. Meşrutiyet)**, Gazi Ü. SBE, Yakaçağ Tarihi Bilim Dalı, y.d.t., Ankara 2003.
- KÖKSAL Hasan, **Millî Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1985.
- KÖSEOĞLU Neşet, "Çorum Sancakbeyi Karayazıcı", **Çorumlu Dergisi**, S.12, 1939.
- KÖSTEKÇİOĞLU Süleyman, "Çorum Adı Üzerinde İncelemeler 1", **Çorumlu Dergisi**, S.6, 1938.
-, "Yıldırım Bâyezîd-Kadı Burhaneddin Ahmed'in Çorum'daki Muharebeleri", **Çorumlu Dergisi**, S.20, 1940.
- KÖY HİZMETLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Çorum İli Arazi Varlığı**, Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Etüd ve Proje Daire Başkanlığı Yayınları, İl Rapor No: 19, Ankara 1994.
- KURAN A., **Mimar Sinan**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Halk Kültürü Arşivine Kayıtlı Halk Ozanları Listesi (2007).
- LEBLEBİCİOĞLU O., **Oğuzname**, Öncü Basımevi, Çorum 2006.
- MACPHERSON I.W., "Roman Roads and Milestones of Galatia", **Anatolian Studies**, S.:4, s.111-120.

- MANGO C., SEVCENKO I., "Three inscriptions of the reigns of Anastasius I and Constantine V", *Byzantinische Zeitschrift*, S.65.
- MATHEWS T.F., "Justinian Novel", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, C.3, s.1497.
- Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşri Tarihi*, C.II (Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed A.Köymen) Ankara 1995.
- MEHMED SİRÂCEDDÎN, *Mecma'-ı Şuarâ ve Tezkirei Üdebâ*, Matba'a-i Kütüphanesi-i Cihân, Dersâ'âdet 1325.
- MEHMED SÜREYYÂ, *Sicill-i Osmânî I-V*, Matbaa-i Âmire 1311.
- MERT Özcan, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*, Ankara 1980.
- MITCHELL Stephen, "Anatolia Land, Men and Gods in Asia Minor", Volume II, Oxford 1993, s.158, 159.
- MTA, *Türkiye Jeotermal Kaynakları Envanteri*, Maden tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınlarından, Envanter Serisi:2001, Ankara 2005.
- MTA, *Türkiye Maden Envanteri* (İllere Göre), Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Yayınlarından, No:179, Ankara 1980.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayicü'l-Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C.I-II, (Haz.Neşet Çağatay), Ankara 1992.
- MÜNECCİMBÂŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Camiü'd-Düvel Osmanlı Tarihi* (1299-1481), (Haz.Ahmed Ağırakça), İstanbul 1995.
- NECATİGİL Behçet, *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, Varlık Yayınları.
- NEVE Peter, "Boğazköy-Hattuşa, 1983 Kazı Çalışmalarının Sonuçları", *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı*, İzmir 16-20 Nisan 1984, s. 137-143.
- OCAK Ahmet Yaşar, "Din ve Düşünce", *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*, C.1, (Ed.Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1999.
-, "Elvân Çelebi", *DİA*, İstanbul 1995, XI/63-64.
-, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980.
- OĞUZ M. Öcal ve BEDEN Dilek, *2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Geleneksel Çocuk Oyunları*, Hitit Ü. FEF, THBT Yay., Ankara 2006.
- OĞUZ M. Öcal ve GÜRÇAYIR Selcan, *2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Köy Seyirlik Oyunları*, Hitit Ü. FEF, THBT Yay., Ankara 2006.
- OĞUZ M. Öcal ve İŞIKHAN Tuğçe, *2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Geleneksel Kutlamalar*, Hitit Ü. FEF, THBT Yay., Ankara 2006.
- OĞUZ M. Öcal ve KESKİN Sibel, *2005 Yılında Çorum'dan Derlenen İmgeler Yemekler*, Hitit Ü. FEF, THBT Yay., Ankara 2006.
- OĞUZ M. Öcal ve METİN Ezgi, *2005 Yılında Çorum'da Yaşayan Geleneksel Meslekler*, Hitit Ü. FEF, THBT Yay., Ankara 2006.
- OĞUZ M.Öcal ve AYDOĞAN Emine, *2003-2004 Yıllarında Çorum'dan Derlenen Masallar*, Hitit Ü. FEF, THBT Yay., Ankara 2004.
- OĞUZ M.Öcal ve GÜRÇAYIR Selcan, *2006 Yılında Çorum'da Yaşayan Âşık Sanatı*, Grafiker Ofset, Ankara 2007, 127 s.
- OĞUZ M.Öcal ve KOLCU Bengisu, *2004 Yılında Çorum'da Halk İnançları ve Türbeler*, Hitit Ü. FEF, THBT Yay., Ankara 2006.
- OĞUZ M.Öcal ve MORMENEKŞE Fatih, *2004 Yılında Çorum'dan Derlenen Temel Fıkraları*, Gazi Ü. Çorum FEF THBT Yay., Ankara 2005.
- OĞUZ M.Öcal ve YAVUZ Ayşe, *2004 Yılında Çorum'dan Derlenen Efsaneler*, Gazi Ü. Çorum FEF THBT Yay., Ankara 2005.
- OĞUZ M.Öcal, İŞIKHAN Tuğçe ve KARAHALİL Onur, *2005 Yılında Çorum'dan Derlenen Ağıtlar*, Gazi Ü. Çorum FEF THBT Yay., Ankara 2006.
- OLMSTEAD, A.T., *History of the Persian Empire*, University of Chicago Pres, 1970.
- Osmanlı Ansiklopedisi**, Tarih/ Medeniyet/ Kültür, C.II, İstanbul 1996.
- Osmanlı Dönemi'nde Çorum Sempozyumu 01-03 Ekim 2004.
- OSTROGORSKY Georg, *Bizans Devlet Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara 1991.
- OZULU Abdülkadir, "85 Yılın Öyküsü (Çorum Müze Binası)", *Çorum Hakimiyet Gazetesi*, 18 Mayıs 2001.
-, "Milli Kütüphaneden Taş Binaya", *Çorumevi*, S.13-14, 2003, s. 5-6.
-, "Çorum İçin 1922 Yılında Yapılan Beş Yıllık Çalışma Programı", *Çorum Kültür Sanat, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay.*, S: 4, Çorum 2005.
-, "Çorum'da İlk Matbaa ve İlk Gazete", *Osmanlıdan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, Kasım 2007, Çorum.
- ÖĞRETEN A., "Osmanlı Döneminde Çorum Hastaneleri", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (01-03 Ekim 2004) Bildiri Kitabı*, Çorum 2006, s. 260-273.
- ÖRNEK Sedat Veyis, *Türk Halk Bilimi*, KB Yay., Ankara 2000.
- ÖZCÂN Abdülkadir, "Âşıkpaşazâde", *DİA*, İstanbul 1991, IV/6-7.
- ÖZDEMİR Nebi, *Türk Çocuk Oyunları*, Cilt I, Akçağ Yay., Ankara 2006.
- ÖZGÜÇ T., "Eski Tunç Çağı Hitit Kültürünün Kaynağı Olarak Hatti Kültürü" *Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanırlı Halk*, Bonn 2002.
- ÖZHAN Mevlüt, "Türkiye'deki Dramatik Köy Seyirlik Oyunları Üzerine Bir Atlas Denemesi", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Halk Müziği Oyun Tiyatro Eğlence Seksiyon Bildirileri*, (24-28 Haziran 1996), KB Yay., Ankara 1997, s.292-313.
- ÖZKAYA Yücel, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara 1985.
-, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1994.
- ÖZKIRIMLI Atilla, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cem Yayınları.
- ÖZSAIT Mehmet, "Anadolu'da Roma Egemenliği", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, C.2, s.380.
- ÖZTÜRK Ali, *Türk Anonim Edebiyatı*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul 1986.
- PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü I-III*, MEB. Yay., İstanbul 1993.
- PAK Selçuk, "Çorum'da Dershane Eğitimcileri'nin ve Öğrencileri'nin Gözüyle Hitit Üniversitesi ve Hitit Üniversitesi'nden Beklentiler", Çorum, Mayıs 2008.
- PASİNLİ A., *Türkiye Müzeleri*, Ankara 2002.
- PINAR N. ve LAHN E., *Türkiye Depremleri İzahlı Kataloğu*, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Yapı ve İmar İşleri Reisliği, 36, N0. 6, Ankara 1952.
- QUIEN Michaelis Le, *Les Oriens Christianus*, 1958, s.544.
- RAMSAY W.M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul 1960, s.354, dn. 2.
- SABUNCUOĞLU M.İhsan., *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim I-II & Maarif Hayatımız* (Yay. Haz. İrfan Yiğit), Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, (?), 2008.
-, *Çorum Tarihine Ait Derlemelerim*, Kısım I-II, Çorum 1973.
- SAKALLI Bayram, *Ankara ve Çevresinde Millî Faaliyetler ve Teşkilatlanma*, K.B.Yay., Ankara 1988.
- SAKAOĞLU Saim, *Efsane Araştırmaları*, Selçuk Ü. Yay., Konya 1992.
-, *Masal Araştırmaları*, Akçağ Yay., Ankara 1999.
- SALTUK Secda, *Arkeoloji Sözlüğü*, İstanbul 1997, s.56-57.
- SAMSUNLU A., "Osmanlı'da Hamam Mimarisi ve Kültürü-Çorum Ali Paşa (Yeni) Hamamı Örneği", *Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (01-03 Ekim 2004) Bildiri Kitabı*, 147-170, Çorum 2006.
- SCHLUMBERGER G., *L'épopée Byzantine*, Paris 1896, s.116.

- SEYMEN, İ., **Kelkit Vadisi kesiminde Kuzey Anadolu Fay Zonu'nun Tektonik Özelliği**: İTÜ Maden Fakültesi, y.d.t., İstanbul 1975.
- SEZGİN Levent, **Çorum Halk Türküleri ve Oyun Havaları**, Alfa Akademi Basım Yayım, İstanbul 2004.
- SİLAHDÂRZÂDE MEHMED EMİN, **Silahdârzâde Tezkiresi**, Yazma, Millet Ktb. Ali Emîrî Tarih, No. 795.
- SİPAHİ T., "Ein althethitische Reliefvase aus Hüseyindede Tepesi", **İstanbul Mitteilungen** 50, 2000, pp.61-81.
-, "New Evidence from Anatolia Regarding Bull-Leaping Scenes in the Art of the Aegean and the Near East", **Anatolica XXVII**, 2001, pp.107-120.
- SOLMAZ Süleyman, **Ahdî ve Gülşen-i Şuarâsı** (İnceleme-Metin), Gazi Ü. SBE, y.d.t., Ankara 1996.
- SÖZEN Muzaffer, "Çorum Halayı", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 2, 30 Teşrinisani 1939, S.17, s.18-25.
- SULAR Umut Ömer, "Halk Bilgisi Haberleri ve Çorumlu Dergilerinin Konu ve Eğitim Açısından Karşılaştırılarak İncelenmesi", DEÜ EBE TE ABD, y.y.l.t., İzmir 2006.
- SÜMER F., "Anadolu'da Moğollar", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi I**, 1970, s. 1-144.
- ŞAHİN K., "Ashâb'ı Kiram'dan Suheyb'i Rûmî Hazretlerinin Çorum'da Adına Yapılan Vakıflar", **Türk Kültür Tarihi İçerisinde Çorum Sempozyum (26-27 Temmuz 1991) Tebliğleri**, 219-224, Ankara.
- ŞAHİN K., "Çorum Mevlevihanesi", **X. Milli Mevlana Kongresi Tebliğler I**, 2-3 Mayıs, 97-104, Konya 2002.
- ŞEFKATİ BAĞDÂDÎ, **Tezkire-i Şuarâ** (Şefkat Tezkiresi), yazma, Süleymaniye Ktb., Veliyü'ddin Efendi Bl. No 3427.
- ŞİMŞEK Osman, Ovakarapınar Köyünde Mustafa Başar'la yapılan 19.06.2008 tarihli derleme görüşmesi.
- TAN Nail, **Folklor (Halkbilimi) Genel Bilgiler**, Kitap Matbaacılık, İstanbul 2003.
- TANMAN M. Baha, "Atâ Efendi Tekkesi", **DİA**, İstanbul 1991, IV, s.36-37.
- TANSEL Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt II, MEB Yay., Ankara 1978.
- TANYEL Ruhi, "Fidayda Türküsü ve Oyunu", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S:2, s.39-40.
- Tanzimattan Günümüze Edebiyatçılar Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yayınları.
- TEKELİ İ., "1923-1950 Döneminde Çorumdaki Gelişmeler", **Çorum Tarihi**, 1981, s. 197-224.
- TEKELİ İlhan vd., "1923-1950 Yılları Arası Çorum'daki Değişmeler", **Çorum Tarihi**, 5. Hitit Festival Komitesi Çorum Belediyesi Yayınları, Çorum 1985.
- TEKELİ İlhan, **Türkiye'de Ketleşme Yazıları**, Turhan Kitabevi, Ankara 1982.
- TEXIER Charles, **Küçük Asya Coğrafyası**, Çev. Ali Suat, Ankara 2002, s.13, dn.14.
- THURN I., **Ionnes Scylitse: Synopsis Historiarum**, Newyork 1973, s.308-309.
- TOK Turgut, "Çorum İli Ağızlarında Kullanılan Yerel ve Arkaik Kelimelerin Tarihi Süreçte Değerlendirilmesi", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu (Tebliğler-Müzakereler)**, (01-03 Ekim 2004-Çorum), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006, s.589-594.
- TOKATLI Ümit, **Elvân Çelebi'nin Menâkıb-nâmesi** (Metin-İndeks-Gramer), İÜ EF, y.d.t., İstanbul 1984.
- TOKSOY M. ve AKSOY N., **Aydın Jeotermal Geliştirme Projesi**, İzmir Institute Of Technology Geothermal Energy Research Development Test and Education Center, Rapor No:008, İzmir 2003.
-, **İzmir ve Jeotermal Enerji: Bugün ve Gelecek**, İzmir Institute Of Technology Geothermal Energy Research Development Test and Education Center. Rapor No:009, İzmir 2004.
- TOMBUŞ Nazmi, "Çorum Eski Yemek ve Mutbahları II Mutbah Eşyası", **Çorumlu Dergisi**, S.41, 1 I.Teşrin 1943, s.28-30.
-, "Çorum'un Eski Matbah ve Yemekleri", **Çorumlu Dergisi**, S.40, 1 Eylül 1943, s.24-27.
-, "Çorum'un Eski Yemek ve Mutbahları II", **Çorumlu Dergisi**, S.42, 1 II. Teşrin 1943, s.27.
-, "Çorum'un Eski Yemek ve Mutbahları III", **Çorumlu Dergisi**, S.43, 1 I.Kânun 1943, s.22-23.
-, "Çorumun Eski Çocuk Eğlence ve Oyunlarından: Çiğdem Eğlencesi", **Çorumlu Dergisi**, Yıl 1, 15 Mayıs 1938, S.2, s.28-30.
-, "Kentimiz Niçin Çorum Diye Anılmıştır", **Çorumlu Dergisi**, S.56, 1946, s.1637-1638.
- TROMPLEY Frank R., "The Decline of the Seventh Century Town: The Exception of Euchaita", **Byzantine Studies in Honor of Milton V. Anastos**, Ed. Speros Vriyonis, Malibica 1985, s.69, dn.27.
- TUĞRUL Nazmi, **Çorum Tarihi ve Coğrafyası**, Haz.:Ramazan Karaman, Alp Ofset, Çorum 2006.
- TULUK H., "Anılarımdaki Taş Mektep", **Çorum Kültür Sanat**, S.2, 2004, s. 12-13.
- TULUK Ö.İ. ve KELEŞ S., "Osmanlı'nın 'Yerel'i: Çorum Yöresinde Benzer Tipoloji Gösteren Üç Cami", **Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çorum Sempozyumu**, 23-25 Kasım, Çorum 2007.
- TULUK Ö.İ., "Changing Life Styles, Transforming Traditional Houses: Çorum as a Case", **Livenarch (Livable Environments & Architecture) 3rd International Congress**, 05-07 July, Trabzon 2007.
-, "Çorum Bilaller Konağı", **Çorum Kültür Sanat**, S.7, 2007, s. 8-11.
-, "Çorum'da Marjinal Bir Han Yapısı Üzerine Gözlemler: Velipaşa Hanı-Anadolu Otel", basılmamış makale.
-, "Fark Edilmeyi Bekleyen Bir Anıt: Çorum Kavukçular Konağı", **Çorum Kültür Sanat**, S.5, 2006, s.9-12.
-, "Geleneksel Çorum Ev Kültürü Üzerine Beş Yapı Üzerinden Genel Bir Değerlendirme", **Osmanlı Döneminde Çorum Sempozyumu, Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi**, 1-3 Ekim, Çorum 2004.
-, "Yok Olan Tarih: Çorum Ağıcı Evi", **Çorum Kültür Sanat**, S.3, 2005, s. 33-36.
- TULUM Mertol, **Tarihî Metin Çalışmalarında Usul**, Menâkıbu'l-Kudsiyye Üzerinde Bir Deneme, Deniz Kitabevi, İstanbul 2000.
- TURAL Mehmet Akif vd., "Barış İçinde Cumhuriyet'e", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I**, AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2000.
- TURAN Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti**, Ankara 1965.
- TURHAN Salih, **Anadolu Halk Türküleri ve Ezgileri**, KB Yay., Ankara 1992.
- Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005.
- TÜTÜNCÜ M., **Hatıra Defterimdir....**, Haz. Abdülkadir Ozulu, Çorum 2006.
- TÜYSÜZ O. ve ERTURAÇ K.M., **Kuzey Anadolu Fayının Devrez Çayı ile Soruk Çayı Arasındaki Kesiminin Özellikleri ve Fayın Morfolojik Gelişimdeki Etkileri**, İTÜ Avrasya Yer Bilimleri Enstitüsü, Türkiye Kuaterner Sempozyumu, Turqua V., İstanbul 2005.
- UĞUR N., "Zelzele", **Çorumlu**, Yıl: 2, S.21, 1940, s. 24-25.
- ULUÇ, S., **Çorum Tarihi**, 1985.
- UMAR Bilge, **Türkiye Halkının İlçâğ Tarihi II**, İstanbul 1984.
-, **Türkiye'deki Tarihî Adlar**, İstanbul 1993.
- UZUN Hakan, **İskilip Kaya Mezarları**, Atatürk Ü., FEF, ASTB, m.t., Erzurum 1985, s.15.

- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Sivas- Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti", *Belleten*, 2/126, 1968.
-, "Sivas ve Kayseri Hükümdarı Kadı Burhaneddin", *Belleten*, 32/126, 1968.
-, **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, TTK, 1988.
- ÜNAL A., Boğazköy Kılıcının Üzerindeki Akadca Adak Yazısı Hakkında Yeni Gözlemler, In: M.J. Mellink, E.Porada&T.Özgüç (hrsg), *Aspects of Art and Iconography: Anatolia and its Neighbors, Studies in Honor of Nimet Özgüç*, 1993.
- ÜNSAL Lütfi, "Çorum'un Eski Çocuk Oyunları Naç Oyunu", *Çorumlu Dergisi*, S.41, 1 Teşrin 1943, s.18-20.
-, "Çorum'un Eski Çocuk Oyunlarından Hodak Oyunu", *Çorumlu Dergisi*, S.44, 1 II.Kânun 1944, s.11-12.
- ÜNSAL Lütfi, "Çorum'un Eski Çocuk Oyunlarından ÇOŞ Oyunu", *Çorumlu Dergisi*, S.45, 1 Şubat 1944, s.15-16.
- VARAN Abidin, "Cumhuriyetin 15 inci Yılında Çorum", *Çorumlu*, Yıl: 1, C.1, S: 7, s. 2, 29 Ekim 1938.
- VRONIS S., *Decline of Medieval Helenizm in Asia Minor and The Process of Slamization from The Eleventh Throug The Fifteenth Century*, London 1971, s.21, 32-36 v.d.
- YAKAR İsmail Serdar, **Çorum İli Âşıklık Geleneği ve Âşık Rifat Kurtoğlu**, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum 2008, 287 s.
- YAKUP Cevdet, "Çalkara Köyünde Soku Başı", *Çorumlu Dergisi*, Yıl 1, 15 İkinciteşrin 1938, S.8, s.26-28.
- YALÇINLAR İ., "Türkiye'de Kaledonien Masifleri ve Morfolojik Karakterleri", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl:XVI, S.20, İstanbul 1960.
- YAMAN Döndü Süveyda, "Çorum'da Diş Hediği", Çorum, Nisan 2008.
- YAVUZ Kemal, **Âşık Paşa-Garibname**, Tıpkı Basım, Karıştırmalı Metin ve Aktarma (IIV), TDK. Yay., İstanbul 2000.
- YAVUZ Ünsal, **Atatürk İmparatorluktan Milli Devlete**, TTK Basımevi, S.10, Ankara 1990.
- YAYLACI Ahmet, "Kargı'daki Tarihi Eserler", **Dünden Bugüne Kargı**, 2003, s.53.
- YERASİMOS Stefan vd., "Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, Çev.: Ali Berktaş,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- YILDIRIM Dursun, **Türk Bitiği**, Akçağ Yay., Ankara 1998, s.37.
- YILDIRIM Hatice, **I.ve II. Dönem Çorum Milletvekilleri (Biyografi ve Faaliyetleri)**, Selçuk Ü. SBE, y.y.l.t., Konya 2008.
- YILDIRIM T., "Hüseyinde Tepesinde Bulunan Yeni Bir Kült Vazosu", **V. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara 2005.
- YILMAZ Y. ve TÜYSÜZ O., **Kastamonu-Boyabat-Vezirköprü-Tosya Arasındaki Bölgenin Jeolojisi** (İlgaz-Kargı Masiflerinin Etüdü), MTA Derleme Raporu, Ankara 1984.
- YINANÇ Mükremin Halil, **Türkiye Tarihi**, Selçuklular Devri I, İstanbul 1944.
-, "Danışmendiler", **İslam Ansiklopedisi**, C.3, 1945.
- Yurt Ansiklopedisi**, "Çorum Maddesi", İstanbul 1981.
- YÜCEL Yaşar, **"XIV-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Hakkında Araştırmalar"**, *Belleten*, 37/146, 1973.
- YÜCEL Yaşar, **Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti**, Ankara 1970.
- ZEYBEK, H.İ., **Amasya Ovasının ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası**, OMÜ SBE, y.d.t., Samsun 1998.

WEB KAYNAKLARI

- ÇEK, İ., **Çorum'da Depremler**, ET.06.07.2008, <<http://www.ihsancek.com/deprem/deprem/>>
- GESK, **Jeotermal Enerji**, ET.07.06.2008, [www.gesk.yildiz.edu.tr/GESK JeotermalEnerji.pdf](http://www.gesk.yildiz.edu.tr/GESK%20JeotermalEnerji.pdf)>
- TÜİK, **ADNKS İl Nüfusları Çorum**, ET.25.06.2008, <http://www.tuik.gov.tr/jsp/duyuru/upload/adnks_Harita_TR/HaritaTR.html>
- TÜRKİYE JEOTERMAL DERNEĞİ, **Jeotermal Seracılık**, ET.06.07.2008, www.jeotermaldernegi.org.tr
- YEŞİLİRMAK COĞRAFI BİLGİ SİSTEMLERİ, **Çorum İli Haritaları**, ET.26.06.2008, <http://88.248.20.119>
- www.corum.gov.tr
- www.antoloji.com
- www.asiknehali.com
- www.cmyo.gazi.edu.tr
- www.corum.bel.tr
- www.corumkulturturizm.gov.tr
- www.corumlu.com
- www.corumspor.net
- www.dunyadabizdevariz.com
- www.mecitozuweb.tr
- www.nihatnikerel.com
- www.ortamcil.com
- www.yok.gov.tr

A wide-angle photograph of a large, calm reservoir under a clear blue sky. The water is a pale greenish-blue and reflects the surrounding landscape. On the left, a dense stand of tall, slender poplar trees grows along the shoreline. In the background, a long, low dam structure is visible, followed by a line of more trees and distant hills. The overall scene is peaceful and scenic.

Hitit Barajı

